Visuddhimaggassa

Atthasaṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Paramatthamañjūsā nāma

Visuddhimaggamahāṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1960

Ṭīkā Series 25

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ဉ္ဉ ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Visuddhimaggamahāṭīkā

Paṭhamabhāga

Mātikā — Piṭṭhaṅka

1. Sīlaniddesavaṇṇanā

2. Dhutaṅganiddesavaṇṇanā

5. Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Mātikā Piṭṭhaṅka

11. Samādhiniddesavaṇṇanā

Visuddhimaggamahāṭīkāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Visuddhimaggamahāṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Saddhammaraṁsimālī yo, vineyyakamalākare.
Vibodhesi mahāmoha-tamaṁ hantvāna sabbaso.

Ñāṇātisayabimbaṁ taṁ, visuddhakaruṇāruṇaṁ.
Vanditvā nirupaklesaṁ, **buddhādiccaṁ** mahodayaṁ.

Lokālokakaraṁ **dhammaṁ,** guṇarasmisamujjalaṁ.
Ariyasaṁghañca samphullaṁ, visuddhakamalākaraṁ.

Vandanājanitaṁ puññaṁ, iti yaṁ ratanattaye.
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṁ tassa tejasā.

Sampannasīlācārena, dhīmatā sucivuttinā.
Ajjhesito **dāṭhānāga-ttherena** thiracetasā.

Visuddhacarito nātho, yaṁ visuddhimanuttaraṁ.
Patvā desesi karuṇā-samussāhitamānaso.

Tassā adhigamūpāyo, visuddhanayamaṇḍito.
Visuddhimaggo yo vutto, suvisuddhapadakkamo.

Suvisuddhaṁ asaṁkiṇṇaṁ, nipuṇatthavinicchayaṁ.
Mahāvihāravāsīnaṁ, samayaṁ avilomayaṁ.

Tassa nissāya porāṇaṁ, kathāmaggaṁ anākulaṁ.
Tantinayānugaṁ suddhaṁ, karissām**atthavaṇṇanaṁ.**

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitiṁ.
Vibhajantassa tassatthaṁ, nisāmayatha sādhavoti.

Nidānādikathāvaṇṇanā

1. Svāyaṁ **visuddhimaggo** yaṁ suttapadaṁ nissāya paṭṭhapīyati, taṁ tāva nikkhipitvā tassa nidānādiniddhāraṇamukhena nānappakārato atthaṁ saṁvaṇṇetuṁ **"sīle patiṭṭhāyā"**ti-ādi āraddhaṁ. Dhammaṁ saṁvaṇṇentena hi ādito tassa nidānaṁ vattabbaṁ, tato payojanaṁ piṇḍattho padattho sambandho adhippāyo codanā sodhanaṁ vattabbaṁ. Tathā ceva ācariyena paṭipannaṁ. Ettha hi **bhagavantaṁ kirā**ti-ādi desanāya nidānapayojananiddhāraṇaṁ, **visuddhimaggaṁ bhāsissan**ti-ādi piṇḍatthaniddhāraṇaṁ, **sīle ṭhatvā**ti-ādi padatthasambandhādhippāyavibhāvanā, **kiṁsīlan**ti-ādi codanā, tato paraṁ sodhanaṁ, samādhipaññākathāsupi eseva nayo. Kasmā panettha vissajjanagāthā ādimhi nikkhittā, na pucchāgāthā. Pucchāpubbikā hi vissajjanāti? Vuccate—tadatthassa maṅgalabhāvato, sāsanassa ādikalyāṇādibhāvavibhāvanato, bhayādi-upaddavanivāraṇena antarāyavidhamanato, upari saṁvaṇṇetabbadhammasaṅgahato cāti veditabbaṁ.

Etthāha kasmā panāyaṁ visuddhimaggakathā vatthupubbikā āraddhā, na satthuthomanāpubbikāti? Vuccate—visuṁ asaṁvaṇṇanādibhāvato. **Sumaṅgalavilāsinī**-ādayo viya hi dīghanikāyādīnaṁ nāyaṁ visuṁ saṁvaṇṇanā, na pakaraṇantaraṁ vā abhidhammāvatārasumatāvatārādi viya. Tāsaṁyeva pana sumaṅgalavilāsinī-ādīnaṁ visesabhūtā. Tenevāha **"majjhe visuddhimaggo"**ti-ādi[1]. Atha vā thomanāpubbikāpi cāyaṁ kathā na vatthupubbikāvāti daṭṭhabbaṁ. Sāsane hi vatthukittanaṁ na loke viya kevalaṁ hoti, sāsanasampattikittanattā pana satthu aviparītadhammadesanābhāvavibhāvanena satthuguṇasaṁkittanaṁ ulliṅgantameva pavattati. Tathā hi vakkhati "ettāvatā tisso sikkhā"ti-ādi. **Sotāpannādibhāvassa ca kāraṇan**ti ettha hi **ādi**-saddena

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 2; Ma-Ṭṭha 1. 2; Saṁ-Ṭṭha 1. 2; Aṁ-Ṭṭha 1. 2 piṭṭhesu.

sabbasakadāgāmi-anāgāmino viya sabbepi arahanto saṅgayhanti vibhāgassa anuddhaṭattā. Tena tiṇṇampi bodhisattānaṁ nibbedhabhāgiyā sīlādayo idha "sīle patiṭṭhāyā"ti-ādivacanena saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ. Tiṇṇampi hi nesaṁ carimabhave visesato saṁsārabhayikkhaṇaṁ, yathāsakaṁ sīle patiṭṭhāya samathavipassanaṁ[1] ussukkāpetvā taṇhājaṭāvijaṭanapaṭipatti ca samānāti. Atha vā "so imaṁ vijaṭaye jaṭan"ti sādhāraṇavacanena sātisayaṁ, niratisayañca taṇhājaṭāvijaṭanaṁ gahitaṁ. Tattha yaṁ niratisayaṁ savāsanappahānatāya. Tena satthu pahānasampadā kittitā hoti, tannimittā ñāṇasampadā ca. Tadubhayena nānantarikatāya[2] ānubhāvasampadādayopīti. Evampi thomanāpubbikāyaṁ kathāti veditabbaṁ. Atha vā thomanāpubbikā evāyaṁ kathāti daṭṭhabbaṁ, "sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro"ti-ādinā satthu thomanaṁ purakkhatvā saṁvaṇṇanāya āraddhattā. Sā panāyaṁ yasmā pucchantassa ajjhāsayānurūpaṁ byākaraṇasamatthatāya vibhāvanavasena pavattitā, āciṇṇañcetaṁ ācariyassa yadidaṁ saṁvaṇṇetabbadhammānukūlaṁ saṁvaṇṇanārambhe satthu abhitthavanaṁ. Tasmā iminā kāraṇena evamettha thomanā pavattitāti. Thomanākārassa vuccamānassa kāraṇaṁ uddharantena paṭhamaṁ vissajjanagāthaṁ nikkhipitvā tassā nidānacodanāmukhena pucchāgāthaṁ sarūpato ca atthato ca dassetvā tassā pucchāya aviparītabyākaraṇasamatthabhāvāvajotanaṁ bhagavato thomanaṁ purakkhatvā yathādhippetadhammasaṁvaṇṇanā katā. Tenāha "sīle patiṭṭhāyā"ti-ādi. Tattha gāthāya attho parato āvi bhavissati.

Itīti-ādīsu **itī**ti ayaṁ **iti**-saddo hetu parisamāpanā'dipadatthavipariyāya pakārā'vadhāraṇa nidassanādi-anekatthappabhedo. Tathā hesa "ruppatīti kho bhikkhave tasmā 'rūpan'ti vuccatī"ti-ādīsu[3] hetumhi āgato. "Tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā 'kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṁ, no āmisadāyādā'ti"ādīsu[4] parisamāpane. "Iti vā iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato"ti-ādīsu[5] ādi-atthe. "Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro

---

1. Vipassanāti (Syā)
2. Nantariyakatāya (Sī), nānantariyakatāya (Ka)
3. Saṁ 2. 71 piṭṭhe.
4. Ma 1. 15 piṭṭhe.
5. Dī 1. 6, 61 piṭṭhesu.

nāmaṁ nāmakammaṁ nāmadheyyaṁ nirutti byañjanaṁ abhilāpo”ti-ādīsu[1] padatthavipariyāye. “Iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito. Sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito. Sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”ti-ādīsu[2] pakāre. “Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā ānanda atthītissa vacanīyaṁ, kiṁ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīyan”ti-ādīsu[3] avadhāraṇe, sanniṭṭhāneti attho. “Atthīti kho kaccāna ayameko anto, natthīti kho kaccāna ayaṁ dutiyo anto”ti-ādīsu[4] nidassane. Idhāpi nidassane daṭṭhabbo, pakāretipi vattuṁ vaṭṭateva. Paṭhamo pana iti-saddo parisamāpane daṭṭhabbo. **Hī**ti avadhāraṇe. **Idan**ti āsannapaccakkhavacanaṁ yathādhigatassa suttapadassa abhimukhīkaraṇato.

Vuttanti ayaṁ **vutta**-saddo sa-upasaggo, anupasaggo ca vappana vāpasamīkaraṇa kesohāraṇa jīvitavutti pamuttabhāva pāvacanapavattita ajjhesanakathanādīsu dissati. Tathā hi ayaṁ—

“Gāvo tassa pajāyanti, khette vuttaṁ virūhati.
Vuttānaṁ phalamasnāti, yo mittānaṁ na dubbhatī”ti—

ādīsu[5] vappane āgato. “No ca kho paṭivuttan”ti-ādīsu[6] aṭṭhadantakādīhi vāpasamīkaraṇe. “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”ti-ādīsu[7] kesohāraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharatī”ti-ādīsu[8] jīvitavuttiyaṁ. “Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritatthāyā”ti-ādīsu[9] bandhanato pamuttabhāve. “Yesamidaṁ etarahi porāṇaṁ mantapadaṁ gītaṁ pavuttaṁ samihitan”ti-ādīsu[10] pāvacanabhāvena pavattite. Loke pana “vutto guṇo vutto pārāyano”ti-ādīsu ajjhesane. “Vuttaṁ

1. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 107 piṭṭhe.
3. Dī 2. 47 piṭṭhe.
4. Saṁ 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhesu.
5. Khu 6. 150 piṭṭhe.
6. Vi 1. 191 piṭṭhe.
7. Ma 2. 380 piṭṭhe.
8. Vi 4. 340 piṭṭhe.
9. Ma 3. 42; Vi 1. 58; Vi 2. 281; Vi 3. 134 piṭṭhesu.
10. Dī 1. 97; Ma 2. 381; Vi 3. 343 piṭṭhesu.

kho panetaṁ bhagavatā ‘dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā’ti”ādīsu[1] kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo. Tasmā “iti hi evameva idaṁ suttaṁ desitan”ti yathānikkhittaṁ gāthaṁ desitabhāvena nidasseti. Tassā vā desitākāraṁ avadhāreti.

Kasmāti hetumhi nissakkaṁ. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṁ. Ubhayenāpi kāraṇaṁ pucchati. **Etan**ti yathāvuttaṁ suttapadaṁ paccāmasati. **Vuttan**ti pucchānimittaṁ. Tadatthassa attano buddhiyaṁ viparivattamānataṁ upādāya “idan”ti vatvā puna bhagavatā bhāsitākāraṁ sandhāya “etan”ti vuttaṁ. Sakalena panānena vacanena desanāya nidānaṁ jotitaṁ hoti. Parato[2] tassā desakadesakālapaṭiggāhake vibhāvetuṁ **“bhagavantaṁ kirā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kirā**ti anussavanatthe nipāto. Tena vuccamānassatthassa anu anu suyyamānataṁ dīpeti. **Rattibhāge**ti rattiyā ekasmiṁ koṭṭhāse, majjhimayāmeti adhippāyo. Vessavaṇādayo viya apākaṭanāmadheyyattā **aññataro.** Devo eva **devaputto. Saṁsayasamugghāṭatthan**ti vicikicchāsallasamuddharaṇatthaṁ pucchīti yojanā. “Saṁsayasamugghāṭatthan”ti ca iminā pañcasu pucchāsu ayaṁ vimaticchedanāpucchāti dasseti. Yena atthena taṇhā “jaṭā”ti vuttā, tameva atthaṁ dassetuṁ **“jāliniyā”**ti-ādi vuttaṁ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo attano avayavabhūto eva jālo etissā atthīti “jālinī”ti vuccati.

Idānissā jaṭākārena pavattiṁ dassetuṁ **“sā hī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesū**ti tassā pavattiṭṭhānamāha, rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. **Heṭṭhupariyavasenā**ti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇe kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇeti evaṁ heṭṭhā, upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā daṭṭhabbā. Kadāci kāmabhave kadāci rūpabhave kadāci arūpabhave kadāci vā arūpabhave -pa- kadāci kāmabhaveti evamettha heṭṭhupariyavasena pavatti veditabbā. Sabbasaṅkhārānaṁ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvattā aparāparuppatti ettha saṁsibbananti āha **“punappunaṁ uppajjanato”**ti. **“Saṁsibbanaṭṭhenā”**ti idaṁ yena sambandhena jaṭā viyāti

---

1. Ma 1. 16 piṭṭhe. 2. Yato (Ka)

jaṭāti jaṭātaṇhānaṁ upamūpameyyatā, taṁdassanaṁ. Ayaṁ hettha attho—yathā jālino veḷugumbassa sākhā, kosasañcayādayo ca attanā attano avayavehi saṁsibbitā vinaddhā "jaṭā"ti vuccanti, evaṁ taṇhāpi saṁsibbanasabhāvenāti, "saṁsibbitaṭṭhenā"ti vā pāṭho, attanāva attano saṁsibbitabhāvenāti attho. Ayaṁ hi taṇhā kosakārakimi viya attanāva attānampi saṁsibbantī pavattati. Tenāha bhagavā "rūpataṇhā loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisahī"ti-ādi[1]. Ime sattā "mama idan"ti pariggahitaṁ vatthuṁ attanibbisesaṁ maññamānā abbhantarimaṁ karonti. Abbhantarattho ca antosaddoti sakaparikkhāre uppajjamānāpi taṇhā "antojaṭā"ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthi-ādi sakaparikkhāro.

"Attā"ti bhavati ettha abhimānoti[2] **attabhāvo,** upādānakkhandhapañcakaṁ. Sarīranti keci. Mama attabhāgo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyāti vā ādinā saka-attabhāvādīsu taṇhāya uppajjamānākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni.** Attano, paresañca rūpādīni **bāhirāyatanāni.** Paresaṁ sabbāni vā, saparasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni.** Tathā rūpādīni **bāhirāyatanāni.** Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya **antojaṭābahijaṭā**bhāvo veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avimutto ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti "ajjhattaṁ, anto"ti ca vuccati. Tabbipariyāyato rūpārūpabhavo "bahiddhā, bahī"ti ca. Tenāha bhagavā "ajjhattasaṁyojano puggalo, bahiddhāsaṁyojano puggalo"ti[3]. Visayabhedena, pavatti-ākārabhedena ca anekabhedabhinnampi taṇhaṁ jaṭābhāvasāmaññena ekanti gahetvā **"tāya evaṁ uppajjamānāya jaṭāyā"**ti vuttaṁ. Sā pana "pajā"ti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṁ taṁ jaṭentī vinandhantī pavattatīti āha **"jaṭāya jaṭitā pajā"**ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṁ bhinnaṁ katvā upamūpameyyaṁ dassento **"yathā**

---

1. Dī 2. 247; Ma 1. 86; Abhi 2. 108 piṭṭhesu. 2. Abhidhānoti (Syā)
3. Aṁ 1. 64, 65 piṭṭhesu.

nāma veḷujaṭādīhi -pa- saṁsibbitā"ti āha. Imaṁ jaṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṁsibbanena **tedhātukaṁ jaṭetvā ṭhitaṁ.** Tenassā mahāvisayataṁ, vijaṭanassa ca sudukkarabhāvamāha. **"Vijaṭetuṁ ko samattho"**ti iminā "vijaṭaye"ti padaṁ satti-atthaṁ, na vidhi-ādi-atthanti dasseti.

Evaṁ "antojaṭā"ti-ādinā puṭṭho pana assa devaputtassa imaṁ gāthamāhāti sambandho. "Edisova imaṁ pañhaṁ vissajjeyyā"ti satthāraṁ guṇato dassento **"sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro"**ti-ādimāha. Tattha **sabbadhammesū**ti atītādibhedabhinnesu sabbesu ñeyyadhammesu. **Appaṭihatañāṇacāro**ti anavasesañeyyāvaraṇappahānena nissaṅgacārattā navihatañāṇapavattiko. Etena tīsu kālesu appaṭihatañāṇabhāvibhāvanena ādito tiṇṇaṁ āveṇikadhammānaṁ gahaṇeneva tadekalakkhaṇatāya tadavinābhāvato ca bhagavato sesāveṇikadhammānampi gahitabhāvo veditabbo. Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṁ icchanti, issariyadhanādisakkāradānaggahaṇaṁ, taṁtaṁatthānusāsanañca karontā voharanti, puññātisayayogānubhāvappattāya jutiyā jotanti, yathādhippetañca visayaṁ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane ca sakkontīti **devā.** Atha vā devanīyā taṁtaṁbyasananittharaṇatthikehi saraṇaṁ parāyaṇanti gamanīyā, abhitthavanīyā vā, sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā.** Te tividhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññākīḷāya uttamehi dibbabrahma-ariyavihārehi saparasantānagatapañcavidhamāravijayicchānipphattiyā cittissariyasattadhanādi sammāpaṭipatti aveccapasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena, dhammasabhāvapuggalajjhāsayānurūpānusāsanīsaṅkhātena ca vohārātisayena paramāya paññāsarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyā, anaññasādhāraṇāya ñāṇasarīragatiyā, māravijayasabbasabbaññuguṇaparahitanipphādanesu appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena "saraṇan"ti gamanīyato, abhitthavanīyato, bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi guṇehi abhibhuyya ṭhitattā tesaṁ devānaṁ seṭṭho uttamo devoti **devadevo.**

Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā, visuddhidevabhāvassa vā sabbaññuguṇālaṅkārassa vā adhigatattā aññesaṁ devānaṁ atisayena devoti **devadevo.**

Aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sakkānaṁ, mahābrahmānañca guṇābhibhavanato adhiko atisayo atirekataro vā sakko brahmā cāti **sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā.** Ñāṇappahānadesanāvisesesu sadevake loke kenaci avikkhambhanīyaṭṭhānatāya kutocipi utrastābhāvato catūhi vesārajjehi visāradoti **catuvesārajja visārado.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhāti tatra vata maṁ samaṇo vā -pa- vesārajjappatto viharāmī"ti[1]. Ṭhānāṭhānañāṇādīhi dasahi ñāṇabalehi samannāgatattā **dasabaladharo.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānātī"ti-ādi[2]. Yaṁ kiñci ñeyyaṁ nāma, tattha sabbattheva anāvaṭañāṇatāya **anāvaraṇañāṇo.** Tañca sabbaṁ samantato sabbākārato hatthatale āmalakaṁ viya paccakkhato dassanasamatthena ñāṇacakkhunā samannāgatattā **samantacakkhu,** sabbaññūti attho. Imehi pana dvīhi padehi pacchimāni dve asādhāraṇañāṇāni gahitāni. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi **bhagavā.** Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ parato **buddhānussatiniddese**[3] vitthārato āgamissati.

Ettha ca "sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro"ti iminā tiyaddhāruḷhānaṁ pucchānaṁ bhagavato byākaraṇasamatthatāya dassitāya kiṁ devatānampi pucchaṁ byākātuṁ samattho bhagavāti āsaṅkāya tannivattanatthaṁ "devadevo"ti vuttaṁ. Devānaṁ atidevo sakko devānamindo devatānaṁ pañhaṁ vissajjeti, "tato imassa ko viseso"ti cintentānaṁ tannivattanatthaṁ "sakkānaṁ atisakko"ti vuttaṁ. Sakkenapi pucchitamatthaṁ sanaṅkumārādayo brahmāno vissajjenti, "tato imassa ko atisayo"ti cintentānaṁ tannivattanatthaṁ "brahmānaṁ atibrahmā"ti vuttaṁ. Ayaṁ cassa viseso catuvesārajjadasabalañāṇehi pākaṭo jātoti dassanatthaṁ

1. Ma 1. 103; Aṁ 1. 315 piṭṭhesu. 2. Aṁ 3. 283; Abhi 2. 348 piṭṭhesu.
3. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

“catu -pa- dharo”ti vuttaṁ. Imāni ca ñāṇāni imassa ñāṇadvayassa adhigamena saheva siddhānīti dassanatthaṁ “anāvaraṇañāṇo samantacakkhū”ti vuttaṁ. Tayidaṁ ñāṇadvayaṁ puññañāṇasambhārūpacayasiddhāya bhaggadosatāya siddhanti dassento “bhagavā”ti avocāti. Evametesaṁ padānaṁ gahaṇe payojanaṁ, anupubbi ca veditabbā. Yaṁ panetaṁ pacchimaṁ anāvaraṇañāṇaṁ sabbaññutaññāṇanti ñāṇadvayaṁ, taṁ atthato abhinnaṁ. Ekameva hi taṁ ñāṇaṁ visayapavattimukhena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṁ dvidhā katvā vuttaṁ. Anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammārammaṇatāya sabbaññutaññāṇaṁ, tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya “anāvaraṇañāṇan”tipi vuttaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ parato **buddhānussatiniddese**[1] vakkhāma.

2. Mahante sīlakkhandhādike esī gavesīti mahesi, bhagavā. Tena **mahesinā. Vaṇṇayanto**ti vivaranto vitthārento. **Yathābhūtan**ti aviparītaṁ. **Sīlādibhedanan**ti sīlasamādhipaññādivibhāgaṁ. **Sudullabhan**ti aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena laddhabbattā suṭṭhu dullabhaṁ. **Sīlādisaṅgahan**ti sīlādikkhandhattayasaṅgahaṁ. Ariyamaggo hi tīhi khandhehi saṅgahito sappadesattā nagaraṁ viya rajjena, na tayo khandhā ariyamaggena nippadesattā. Vuttañhetaṁ “na kho āvuso visākha ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho āvuso visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”ti[2]. Kilesacorehi aparipanthanīyatāya[3] **khemaṁ.** Antadvayaparivajjanato, māyādikāyavaṅkādippahānato ca **ujuṁ.** Sabbesaṁ saṁkilesadhammānaṁ māraṇavasena gamanato pavattanato, nibbānassa magganato, nibbānatthikehi maggihabbato ca **maggaṁ. Visuddhiyā**ti nibbānāya, visuddhibhāvāya vā, arahattāyāti attho.

Yathābhūtaṁ ajānantāti evaṁ sīlavisuddhi-ādivisuddhiparamparāya adhigantabbo evarūpo evaṁkiccako evamatthoti yāthāvato anavabujjhantā. Sakalasaṁkilesato, saṁsārato ca suddhiṁ vimuttiṁ kāmenti patthentīti **suddhikāmā. Api**-saddo sambhāvane. Tena na kevalaṁ sīlamattena parituṭṭhā, atha kho visuddhikāmāpi samānāti dasseti. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. Bhāvanāya yuttapayuttatāya **yogino vāyamantā**pi

1. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe. 2. Ma 1. 175 piṭṭhe. 3. Aparibandhanīyatāya (Ka)

visuddhiṁ uddissa payogaṁ parakkamaṁ karontāpi upāyassa anadhigatattā **visuddhiṁ nādhigacchantī**ti yojanā. **Tesan**ti yogīnaṁ. Kāmañcāyaṁ visuddhimaggo samantabhaddakattā savanadhāraṇaparicayādipasutānaṁ sabbesampi pāmojjakaro, yogīnaṁ pana sātisayaṁ pamodahetūti āha **"tesaṁ pāmojjakaraṇan"**ti. Bāhiraka[1] nikāyantaraladdhīhi asammissatāya suṭṭhu visuddhavinicchayattā **suvisuddhavinicchayaṁ. Mahāvihāravāsīnan**ti attano apassayabhūtaṁ nikāyaṁ dasseti. **Desanānayanissitan**ti dhammasaṁvaṇṇanānayasannissitaṁ. Ettha ca "tesaṁ pāmojjakaraṇan"ti-ādinā sabbasaṁkilesamalavisuddhatāya visuddhiṁ nibbānaṁ patthentānaṁ yogīnaṁ ekaṁsena tadāvahattā pāmojjakaro ñāṇuttarehi sammāpaṭipannehi adhiṭṭhitattā[2] suṭṭhu sammā visuddhavinicchayo mahāvihāravāsīnaṁ kathāmaggoti dasseti. **Sakkaccaṁ me bhāsato** sakkaccaṁ nisāmayathāti yojetabbaṁ.

Ettha ca "imissā dāni gāthāyā"ti iminā visuddhimaggabhāsanassa nissayaṁ, "kathitāya mahesinā"ti iminā tassa pamāṇabhāvaṁ, "yathābhūtaṁ atthaṁ sīlādibhedanan"ti iminā aviparītapiṇḍatthaṁ, "sudullabhaṁ -pa- yogino"ti iminā nimittaṁ, **"tesaṁ pāmojjakaraṇan"**ti iminā payojanaṁ, "vaṇṇayanto atthaṁ, suvisuddhavinicchayaṁ mahāvihāravāsīnaṁ desanānayanissitaṁ, sakkaccan"ti ca iminā karaṇappakāraṁ dassetvā "visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavo"ti iminā tattha sakkaccasavane sādhujane niyojeti. Sādhukaṁ savanapaṭibaddhā hi sāsanasampatti.

3. Vacanatthavibhāvanena paveditavisuddhimaggasāmaññatthassa visuddhimaggakathā vuccamānā abhiruciṁ uppādetīti padatthato visuddhimaggaṁ vibhāvetuṁ **"tattha visuddhī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **tatthā**ti yadidaṁ "visuddhimaggaṁ bhāsissan"ti ettha visuddhimaggapadaṁ[3] vuttaṁ, tattha. **Sabbamalavirahitan**ti sabbehi rāgādimalehi, sabbehi saṁkilesamalehi ca virahitaṁ vivittaṁ. Tato eva **accantaparisuddhaṁ,** sabbadā, sabbathā ca visuddhanti attho. Yathāvuttaṁ visuddhiṁ maggati gavesati adhigacchati etenāti **visuddhimaggo.** Tenāha **"maggoti adhigamūpāyo vuccatī"**ti. Visuddhimaggoti ca nippariyāyena lokuttaramaggo veditabbo, tadupāyattā pana pubbabhāgamaggo, tannissayo kathāpabandho ca tathā vuccati.

---

1. Bāhiya bāhira (Ka) 2. Adhikatattā (Syā) 3. Visuddhipadaṁ (Ka)

Svāyaṁ visuddhimaggo satthārā desanāvilāsato, veneyyajjhāsayato ca nānānayehi desito, tesu ayameko nayo gahitoti dassetuṁ **"so panāyan"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **katthacī**ti kismiñci sutte. **Vipassanāmattavasenevā**ti avadhāraṇena samathaṁ nivatteti. So hi tassā paṭiyogī, na sīlādi. Matta-saddena ca visesanivatti-atthena savisesaṁ samādhiṁ nivatteti. So upacārappanābhedo vipassanāyānikassa desanāti katvā na samādhimattaṁ. Na hi khaṇikasamādhiṁ vinā vipassanā sambhavati. Vipassanāti ca tividhāpi anupassanā veditabbā, na aniccānupassanāva. Na hi aniccadassanamatthena saccābhisamayo sambhavati. Yaṁ pana gāthāyaṁ aniccalakkhaṇasseva gahaṇaṁ kataṁ, taṁ yassa tadeva suṭṭhutaraṁ pākaṭaṁ hutvā upaṭṭhāti, tādisassa vasena. Sopi hi itaraṁ lakkhaṇadvayaṁ vibhūtataraṁ katvā sammasitvā visesaṁ adhigacchati, na aniccalakkhaṇameva.

Sabbe saṅkhārāti sabbe tebhūmakasaṅkhārā, te hi sammasanīyā. **Aniccā**ti na niccā addhuvā ittarā khaṇabhaṅgurāti. **Paññāyā**ti vipassanāpaññāya. **Passati** sammasati. **Atha** pacchā udayabbayañāṇādīnaṁ uppattiyā uttarakālaṁ[1]. **Nibbindati dukkhe**ti tasmiṁyeva aniccākārato diṭṭhe "sabbe saṅkhārā"ti vutte tebhūmake khandhapañcakasaṅkhāte dukkhe nibbindati nibbidāñāṇaṁ paṭilabhati. **Esa maggo visuddhiyā**ti esa nibbidānupassanāsaṅkhāto virāgādīnaṁ kāraṇabhūto nibbānassa adhigamūpāyo.

Jhānapaññāvasenāti samathavipassanāvasena. **Jhānan**ti cettha vipassanāya pādakabhūtaṁ jhānaṁ adhippetaṁ. **Yamhī**ti yasmiṁ puggale. **Jhānañca paññācā**ti etthāyamattho—yo puggalo jhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā taṁ ussukkāpeti. **Sa ve nibbānasantike**ti so byattaṁ nibbānassa samīpe ekantato nibbānaṁ adhigacchatīti.

Kammanti maggacetanā. Sā hi apacayagāmitāya sattānaṁ suddhiṁ āvahati. **Vijjā**ti sammādiṭṭhi. **Sīlan**ti sammāvācākammantā. **Jīvitamuttaman**ti sammā-ājīvo. **Dhammo**ti avasesā cattāro ariyamaggadhammā. Atha vā **kamman**ti sammākammantassa gahaṇaṁ. "Yā cāvuso visākha sammādiṭṭhi, yo

---

1. Uttarikālaṁ (Syā)

ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti[1] vacanato. **Vijjā**ti sammādiṭṭhisammāsaṅkappānaṁ gahaṇaṁ. **Dhammo**ti samādhi “evaṁdhammā te bhagavanto ahesun”ti-ādīsu[2] viya. Taggahaṇeneva “yo cāvuso visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti[1] vacanato sammāvāyāmasatīnampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Sīlan**ti sammāvācājīvānaṁ. **Jīvitamuttaman**ti evarūpassa ariyapuggalassa jīvitaṁ uttamaṁ jīvitanti evamettha aṭṭhaṅgiko ariyamaggo vuttoti veditabbo.

Sīlādivasenāti sīlasamādhipaññāvīriyavasena. **Sabbadā**ti samādānato pabhuti sabbakālaṁ. **Sīlasampanno**ti catupārisuddhisīlasampadāya sampanno samannāgato. **Paññavā**ti lokiyalokuttarāya paññāya samannāgato. **Susamāhito**ti taṁsampayuttena samādhinā suṭṭhu samāhito. **Āraddhavīriyo**ti akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāya, kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadāya paggahitavīriyo. **Pahitatto**ti nibbānaṁ patipesitattatāya kāye ca jīvite ca nirapekkhacitto. **Oghan**ti kāmoghādicatubbidhampi oghaṁ, saṁsāramahoghameva vā.

Ekāyanoti ekamaggo. Maggapariyāyo hi idha ayana-saddo, tasmā ekapathabhūto[3] ayaṁ bhikkhave maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Ekaṁ vā nibbānaṁ ayati gacchatīti ekāyano, ekena vā gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāya vivekaṭṭhena ayitabbo paṭipajjitabboti ekāyano, ayanti tenāti vā ayano, ekassa seṭṭhassa bhagavato ayanoti ekāyano, tena uppāditattā, ekasmiṁ vā imasmiṁyeva dhammavinaye ayanoti ekāyano. **Sattānaṁ visuddhiyā**ti rāgādimalehi, abhijjhāvisamalobhādi-upakkilesehi ca sattānaṁ visuddhatthāya visujjhanatthāya. **Yadidan**ti nipāto, ye imeti attho. Pubbe saraṇalakkhaṇena[4] maggaṭṭhena ca maggoti vuttasseva kāyādivisayabhedena catubbidhattā **“cattāro satipaṭṭhānā”**ti vuttaṁ. **Sammappadhānādīsū**ti ettha **ādi**-saddena appamādābhirati-ādīnaṁ saṅgaho

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 138 piṭṭhe.
3. Maggabhūto (Sī, Syā)
4. Sarasalakkhaṇena (Syā, Ka)

veditabbo. Appamādābhirati-ādivasenāpi hi katthaci visuddhimaggo desito. Yathāha—

> “Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā.
> Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike”ti[1].

4. **Tatrā**ti tassaṁ gāthāyaṁ. Upari vuccamānā gāthāya vitthārasaṁvaṇṇanā niddesapaṭiniddesaṭṭhāniyā, tato saṁkhittatarā atthavaṇṇanā uddesaṭṭhāniyāti āha **“ayaṁ saṅkhepavaṇṇanā”**ti. Yathā-uddiṭṭhassa hi atthassa niddesapaṭiniddesā sukarā, subodhā ca hontīti. **Sīle patiṭṭhāyā**ti ettha **sīle**ti kusalasīle. Yadipi “katame ca thapati[2] akusalā sīlā”ti-ādīsu akusalā dhammāpi sīlanti āgatā. Vuccamānāya pana cittapaññābhāvanāya adhiṭṭhānāyogyatāya kiriyasīlānampi asambhavo, kuto itaresanti kusalasīlamevettha adhippetaṁ. **Sīlaṁ paripūrayamāno**ti-ādīsu **paripūrayamāno**ti paripālento, parivaḍḍhento vā, sabbabhāgehi saṁvaranto, avītikkamanto cāti attho. Tathābhūto hi taṁ avijahanto tattha patiṭṭhito nāma hoti. “Sīle”ti hi idaṁ ādhāre bhummaṁ. **Patiṭṭhāyā**ti duvidhā patiṭṭhā nissayūpanissayabhedato. Tattha upanissayapatiṭṭhā lokiyā, itarā lokuttarā abhinditvā gahaṇe. Bhinditvā pana gahaṇe yathā lokiyacittuppādesu sahajātānaṁ, purimapacchimānañca vasena nissayūpanissayapatiṭṭhā sambhavati, evaṁ lokuttaresu heṭṭhimamaggaphalasīlavasena upanissayapatiṭṭhāpi sambhavati. “Patiṭṭhāyā”ti ca padassa yadā upanissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā ‘saddhaṁ upanissāyā”ti-ādīsu[3] viya purimakālakiriyāvasena attho veditabbo. Tenāha “pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hotī”ti[4]. Yadā pana nissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā “cakkhuñca paṭiccā”ti-ādīsu[5] viya samānakālakiriyāvasena attho veditabbo. Sammāvācādayo hi attanā sampayuttānaṁ sammādiṭṭhi-ādīnaṁ sahajātavaseneva nissayapaccayā hontīti.

---

1. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade. 2. Gahapati (Ka), Ma 2. 217 piṭṭhe passitabbaṁ.
3. Abhi 8. 145 piṭṭhe Paṭṭhāne. 4. Ma 3. 337 piṭṭhe.
5. Ma 1. 158; Ma 3. 328; Saṁ 2. 261 piṭṭhādīsu.

Narati netīti **naro,** puriso. Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto, itarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena puri ucce ṭhāne seti pavattatīti "puriso"ti vuccati, evaṁ nayanaṭṭhena "naro"ti vuccati. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṁ netuṭṭhāne[1] tiṭṭhati, pageva itaro itarāsaṁ. Narena yogato, narassa ayanti vā nārī, itthī. Sāpi cettha kāmaṁ taṇhājaṭāvijaṭanasamatthatā atthi, padhānameva pana sattaṁ dassento "naro"ti āha yathā "satthādevamanussānan"ti[2]. Aṭṭhakathāyaṁ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṁ **"naroti satto"**ti vuttaṁ. **Sapañño**ti vipākabhūtāya saha paññāya pavattatīti sapañño. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṁ pavattamānāya ayaṁ satto savisesaṁ "sapañño"ti vattabbataṁ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesanena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayo hoti ahetukadvihetukānaṁ tadabhāvato. Sampajaññasaṅkhātāya ca taṁtaṁkiccakārikāya paññāya vasena "sapañño"ti vattuṁ vaṭṭati. Aṭṭhakathāyaṁ pana nipakasaddena pārihārikapaññā gayhatīti vipākapaññāvasenevettha attho vutto. **Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyā**ti kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṁ paññāyāti evaṁ tihetuka-saddo paṭisandhi-saddena sambandhitabbo, na paññā-saddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā "paṭisandhiyaṁ paññā"ti vuttā taṁmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṁ upanijjhāyatīti **cittaṁ,** samādhi. So hi sātisayaṁ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṁ sādhenti, samādhi pana tehi vināpi sādhetīti. Paguṇabalavabhāvāpādanena paccayehi citaṁ, tathā santānaṁ cinotītipi **cittaṁ,** samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya, iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa[3] cittapariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṁ pana cittasaddo viññāṇe niruḷhoti katvā vuttaṁ **"cittasīsena hettha samādhi niddiṭṭho"**ti. Yathāsabhāvaṁ pakārehi jānātīti **paññā.** Sā yadipi kusalādibhedato bahuvidhā. "Bhāvayan"ti pana vacanato bhāvetabbā idhādhippetāti taṁ dassetuṁ **"vipassanan"**ti vuttaṁ. "Bhāvayan"ti ca idaṁ

---

1. Pituṭṭhane (Syā, Ka) 2. Dī 1. 46, 82 piṭṭhādīsu. 3. Parāpadesena (Sī, Ka)

paccekaṁ yojetabbaṁ "cittañca bhāvayaṁ, paññañca bhāvayan"ti. Tayidaṁ dvayaṁ kiṁ lokiyaṁ, udāhu lokuttaranti? Lokuttaranti daṭṭhabbaṁ ukkaṭṭhaniddesato. Taṁ hi bhāvayamāno ariyamaggakkhaṇe taṇhājaṭaṁ samucchedavasena vijaṭetīti vuccati, nalokiyaṁ. Nānantariyabhāvena panettha lokiyāpi gahitāva honti lokiyasamathavipassanāya vinā tadabhāvato. Samathayānikassa hi upacārappanāppabhedaṁ samādhiṁ, itarassa khaṇikasamādhiṁ, ubhayesampi vimokkhamukhattayaṁ vinā na kadācipi lokuttarādhigamo sambhavati. Tenāha **"samādhiñceva vipassanañca bhāvayamāno"**ti. Tattha yadā lokiyā samathavipassanā adhippetā, tadā "bhāvayan"ti idaṁ bhāvanākiriyāya hetubhāvakathanaṁ, bhāvanāhetūti attho. Taṁbhāvanāhetukā hi vijaṭanakiriyāti. Yadā pana lokuttarā adhippetā, tadā kevalaṁ vattamānabhāvaniddeso[1]. Tadubhayabhāvanāsamakālameva hi taṇhājaṭāvijaṭanaṁ.

"Ātāpī nipako"ti idaṁ yathāvuttabhāvanāya upakārakadhammakittanaṁ. Kammaṭṭhānaṁ anuyuñjantassa hi vīriyaṁ sati sampajaññanti ime tayo dhammā bahūpakārā. Vīriyūpatthaddhañhi kammaṭṭhānaṁ satisampajaññānupālitaṁ na paripatati, upari ca visesaṁ āvahati. Patiṭṭhāsiddhiyā cettha saddhāsiddhi, saddhūpanissayattā sīlassa, vīriyādisiddhiyā ca. Na hi saddheyyavatthuṁ asaddahantassa yathāvuttavīriyādayo sambhavanti, tathā samādhipi. Yathā hi hetubhāvato vīriyādīhi saddhāsiddhi, evaṁ phalabhāvato tehi samādhisiddhi. Vīriyādīsu hi sampajjamānesu samādhisampannova hoti asamāhitassa tadabhāvato. Kathaṁ panettha satisiddhi? Nipakaggahaṇato. Tikkhavisadabhāvappattā hi sati "nepakkan"ti vuccati. Yathāha "paramena satinepakkena samannāgato"ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana "nepakkaṁ paññā"ti ayamattho dassito. Taggahaṇeneva satipi gahitāva hoti. Na hi sativirahitā paññā atthīti. Apare pana "sapañño"ti imināva pārihārikapaññāpi gayhatīti "nipako"ti padassa "sato"ti atthaṁ vadanti. Yadipi kilesānaṁ pahānaṁ ātāpanaṁ, taṁ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva. Ātappasaddo viya pana ātāpasaddo

1. Vijaṭanabhāvaniddeso (Ka)

vīriyeyeva niruḷhoti āha **"ātāpīti vīriyavā"**ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṁ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṁ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasaṁsāya, atisayassa vā dīpako. **Vīriyavā**ti vā-saddopi tadattho eva daṭṭhabbo. Tena sammappadhānasamaṅgitā vuttā hoti. Tenāha **"kilesānaṁ ātāpanaparitāpanaṭṭhenā"**ti. Ātāpanaggahaṇena cettha ārambhadhātumāha ādito vīriyārambhoti katvā, paritāpanaggahaṇena nikkamaparakkamadhātuyo sabbaso paṭipakkhato nikkhantataṁ, uparūpari visesappattiñca upādāya. Nipayati[1] visoseti paṭipakkhaṁ, tato vā attānaṁ nipāti rakkhatīti **nipako,** sampajāno. Kammaṭṭhānassa pariharaṇe niyuttāti **pārihārikā.**

Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchijja netīti **sabbakiccapariṇāyikā.** Kammaṭṭhānassa vā uggaho paripucchā bhāvanārambho manasikāravidhi, tattha ca sakkaccakāritā sātaccakāritā sappāyakāritā nimittakusalatā pahitattatā antarā-asaṅkoco indriyasamattapaṭipādanā vīriyasamatāpādanaṁ vīriyasamatāyojananti evamādīnaṁ sabbesaṁ kiccānaṁ pariṇāyikā **sabbakiccapariṇāyikā. Bhayaṁ ikkhatīti bhikkhū**ti sādhāraṇato bhikkhulakkhaṇakathanena paṭipattiyāva bhikkhubhāvo, na bhikkhakabhinnapaṭadharādibhāvenāti dasseti. Evaṁ hi katakiccānaṁ sāmaṇerādīnaṁ, paṭipannānañca apabbajitānampi saṅgaho kato hoti. Idha pana paṭipajjanakavasena attho veditabbo. Bhindati pāpake akusale dhammeti vā **bhikkhu. So imaṁ vijaṭaye**ti yo naro sappañño sīle patiṭṭhāya ātāpī nipako cittaṁ paññañca bhāvayanti vutto, so bhikkhu imaṁ taṇhājaṭaṁ vijaṭayeti sambandho. Idāni tampi vijaṭanaṁ veḷugumbavijaṭanena upametvā dassetuṁ gāthāya yathāvutte sīlādidhamme "iminā ca sīlenā"ti-ādinā paccāmasati. Tattha yasmā yogāvacarasantānagatā nānākkhaṇikā missakā sīlādidhammā gāthāya gahitā, tasmā te ekaccaṁ gaṇhanto **"chahi dhammehi samannāgato"**ti āha. Na hi te cha dhammā ekasmiṁ santāne ekasmiṁ

---

1. Nipacayati (Sī, Syā)

khaṇe labbhanti. Yasmā ca puggalādhiṭṭhānena gāthā bhāsitā, tasmā puggalādhiṭṭhānameva upamaṁ dassento **"seyyathāpi nāma puriso"**ti-ādimāha. Tattha **sunisitan**ti suṭṭhu nisitaṁ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisānasilāyaṁ nisitatarabhāvakaraṇaṁ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṁ atthāpannaṁ katvā upamā vuttāti tadubhayaṁ upameyye dassento **"samādhisilāyaṁ sunisitaṁ -pa- paññāhatthena ukkhipitvā"**ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Tenāha bhagavā "samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti[1]. Vīriyañcassā upatthambhakaṁ paggaṇhanato. **Vijaṭeyyā**ti vijaṭetuṁ sakkuṇeyya. Vuṭṭhānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭaṁ vijaṭetuṁ samattho nāma. Vijaṭanaṁ cettha samucchedavasena pahānanti āha **"sañchindeyya sampadāleyyā"**ti. Dakkhiṇaṁ arahatīti dakkhiṇeyyo, aggo ca so dakkhiṇeyyo cāti **aggadakkhiṇeyyo,** aggā vā dakkhiṇā aggadakkhiṇā, taṁ arahatīti **aggadakkhiṇeyyo.**

5. **Tatrā**ti tassaṁ gāthāyaṁ. **Ayan**ti "naro"ti ca "bhikkhū"ti ca[2] vutto yogāvacaro. Puna **tatrā**ti tassaṁ paññāyaṁ. **Assā**ti bhikkhuno. Kattari cetaṁ sāmivacanaṁ, anenāti attho. **Karaṇīyaṁ natthi** visesādhānassa tihetukapaṭisandhipaññāya abhāvato. Tenāha **"purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā"**ti. **Tenā**ti yoginā. Bhāvanāyaṁ satatapavattitavīriyatāya **sātaccakārinā. Paññāvasenā**ti yathāvuttanepakkasaṅkhātapaññāvasena. Yaṁ kiñci kattabbaṁ, tassa sabbassa sampajānavaseneva karaṇasīlo, tattha vā sampajānakāro etassa atthi, sampajānassa vā asammohassa kārako uppādakoti sampajānakārī, tena **sampajānakārinā. Atrā**ti assaṁ gāthāyaṁ. Sīlādisampādane vīriyassa tesaṁ aṅgabhāvato taṁ visuṁ aggahetvā **"sīlasamādhipaññāmukhenā"**ti vuttaṁ.

"Visuddhimaggaṁ dassetī"ti avibhāgato desanāya piṇḍatthaṁ vatvā puna taṁ vibhāgato dassetuṁ **"ettāvatā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ettāvatā**ti ettakāya desanāya. **Sikkhā**ti sikkhitabbaṭṭhena sikkhā. Sikkhanaṁ cettha āsevanaṁ daṭṭhabbaṁ. Sīlādidhammehi saṁvaraṇādivasena āsevanto te

1. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.
2. Naro bhikkhūti ca (Syā)

sikkhatīti vuccati. **Sāsanan**ti paṭipattisāsanaṁ. **Upanissayo** balavakāraṇaṁ. **Vajjanaṁ** anupagamanaṁ. **Sevanā** bhāvanā. **Paṭipakkho**ti pahāyakapaṭipakkho. Yadipi gāthāyaṁ "sīle"ti sāmaññato vuttaṁ, na "adhisīle"ti. Taṁ pana taṇhājaṭāvijaṭanassa patiṭṭhābhūtaṁ adhippetanti āha **"sīlena adhisīlasikkhā pakāsitā"**ti. Bhavagāmi hi sīlaṁ sīlameva, vibhavagāmi sīlaṁ adhisīlasikkhā. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Esanayo sesasikkhāsupi.

Sīlenāti adhisīlasikkhābhūtena sīlena. Taṁ hi anaññasādhāraṇatāya sāsanassa ādikalyāṇataṁ pakāseti, na yamaniyamādimattaṁ. Tena vuttaṁ **"sīlañca suvisuddhaṁ, sabbapāpassa akaraṇan"**ti ca. **Kusalānan**ti maggakusalānaṁ. **Kusalānan**ti vā anavajjānaṁ. Tena ariyaphaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Sabbapāpassa akaraṇan**ti sabbassāpi sāvajjassa akiriyā anajjhāpajjanaṁ. Etena cārittavārittabhedassa sabbassa sīlassa gahaṇaṁ kataṁ hoti. Kattabbākaraṇampi hi sāvajjamevāti. **Ādivacanato**ti gāthāyaṁ vuttasamādhipaññānaṁ ādimhi vacanato. Ādibhāvo cassa tammūlakattā uttarimanussadhammānaṁ. Ādīnaṁ vā vacanaṁ ādivacanaṁ. Ādi-saddena cettha "sīlaṁ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā"ti[1] evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Sīlassa visuddhattā vippaṭisārādihetūnaṁ dūrīkaraṇato avippaṭisārādiguṇāvahaṁ. "Avippaṭisārādiguṇāvahattā"ti etena na kevalaṁ sīlassa kalyāṇatāva vibhāvitā, atha kho ādibhāvopīti daṭṭhabbaṁ. Tathā hissa **sutte**[2] avippaṭisārādīnaṁ vimuttiñāṇapariyosānānaṁ paramparapaccayatā vuttā. **Samādhinā**ti adhicittasikkhābhūtena samādhinā. Sakalaṁ sāsanaṁ saṅgahetvā pavattāya gāthāya ādipadena ādimhi paṭipajjitabbassa sīlassa, tatiyapadena pariyosāne paṭipajjitabbāya paññāya gahitattā majjhe paṭipajjitabbo samādhi pārisesato dutiyapadena gayhatīti **"kusalassa upasampadāti-ādivacanato hi samādhi sāsanassa majjhe"**ti vuttaṁ, na kusalasaddassa samādhipariyāyattā. Pubbūpanissayavato hi samāhitatādi-aṭṭhaṅgasamannāgamena abhinīhārakkhamatā samādhissa iddhividhādiguṇāvahattaṁ, aggamaggapaññāya adhigatāya yadatthaṁ pabbajati, taṁ pariyositanti **paññā**

---

1. Dī 2. 102 piṭṭhe.   2. Vi 5. 288; Dī 3. 252; Aṁ 1. 245; Aṁ 2. 253 piṭṭhādīsu.

sāsanassa pariyosānaṁ. Tenāha bhagavā "sikkhānisaṁsamidaṁ bhikkhave brahmacariyaṁ vussati saddhādhipateyyaṁ paññuttaraṁ vimuttisāran"ti[1]. Sakaṁ cittaṁ sacittaṁ, sacittassa sabbaso kilesānaṁ samucchindanena visodhanaṁ **sacittapariyodāpanaṁ.** Evaṁ pana paññākicce matthakappatte uttari karaṇīyābhāvato sāsanassa paññuttaratā veditabbā. **Tādibhāvāvahanato**ti yādiso iṭṭhesu, lābhādīsu ca anunayābhāvato, tādiso aniṭṭhesu, alābhādīsu ca paṭighābhāvato. Tato eva vā yādiso anāpāthagatesu iṭṭhāniṭṭhesu, tādiso āpāthagatesupīti **tādī.** Tassa bhāvo **tādibhāvo,** tassa āvahanato. **Vātenā**ti vātahetu. **Na samīratī**ti na calati. **Na samiñjantī**ti na phandanti, kuto calananti adhippāyo.

Tathāti yathā sīlādayo adhisīlasikkhādīnaṁ pakāsakā, tathā tevijjatādīnaṁ upanissayassāti tesaṁ pakāsanākārūpasaṁhārattho tathā-saddo. Yasmā sīlaṁ visujjhamānaṁ satisampajaññabalena, kammassakatañāṇabalena ca saṁkilesamalato visujjhati pāripūriñca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṁ, ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampādanato. Satinepakkena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇānubandhāya dutiyavijjāsiddhi, vītikkamābhāvena saṁkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretaraṁ siddhānaṁ samādhipaññānaṁ pāripūriṁ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. Samādhipaññā viya abhiññāpaṭisambhidānaṁ sīlaṁ na sabhāgahetūti katvā vuttaṁ **"na tato paran"**ti. "Samāhito yathābhūtaṁ pajānātī'ti[2] vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. Paññā viya paṭisambhidānaṁ samādhi na sabhāgahetūti vuttaṁ **"na tato paran"**ti. "Yogā ve jāyate bhūrī"ti[3] vacanato pubbayogena, garuvāsadesabhāsākosalla-uggahaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāpabhedassa

---

1. Aṁ 1. 565 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

upanissayo paccekabodhisammāsambodhiyopi paññāsampattisannissayāti paññāya anadhigantabbassa visesassa abhāvato, tassā ca paṭisambhidāpabhedassa ekantikakāraṇato heṭṭhā viya "na tato paran"ti avatvā **"na aññena kāraṇenā"**ti vuttaṁ.

Ettha ca "sīlasampattiñhi nissāyā"ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti. Satipi vijjānaṁ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti, maggakkhaṇe eva tāsaṁ paṭilabhitabbato, evaṁ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsaṁ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṁ, sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhisamadhigamasadisā hi imesaṁ ariyānaṁ ime visesādhigamāti. Vinayasuttābhidhammesu sammāpaṭipattiyā tevijjatādīnaṁ upanissayatāpi yathāvuttavidhinā veditabbā.

Sampannasīlassa kāmasevanābhāvato sīlena paṭhamantavivajjanaṁ vuttaṁ. Yebhuyyena hi sattā kāmahetu pāṇātipātādivasenāpi asuddhapayogā honti. Jhānasukhalābhino kāyakilamathassa sambhavo eva natthīti samādhinā dutiyantavivajjanaṁ vuttaṁ jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyattā. **Paññāyā**ti maggapaññāya. Ukkaṭṭhaniddesena hi ekaṁsato ariyamaggova majjhimā paṭipatti nāma. Evaṁ santepi lokiyapaññāvasenapi antadvayavivajjanaṁ vibhāvetabbaṁ.

Sīlaṁ taṁsamaṅgino kāmasugatīsuyeva[1] nibbattāpanato catūhi apāyehi vimuttiyā kāraṇanti āha **"sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hotī"**ti. Na hi pāṇātipātādipaṭivirati duggatiparikilesaṁ āvahati. Samādhi taṁsamaṅgino mahaggatabhūmiyaṁyeva nibbattāpanena sakalakāmabhavato vimocetīti vuttaṁ **"samādhinā kāmadhātusamatikkamanupāyo pakāsito hotī"**ti. Na hi kāmāvacarakammassa anubalappadāyīnaṁ kāmacchandādīnaṁ vikkhambhakaṁ jhānaṁ kāmadhātuparikilesāvahaṁ hoti. Na cettha upacārajjhānaṁ nidassetabbaṁ,

1. Sugatīsuyeva (Ka)

appanāsamādhissa adhippetattā. Nāpi "sīleneva atikkamitabbassa apāyabhavassa samādhinā atikkamitabbatā"ti vacanokāso. Sugatibhavampi atikkamantassa duggatisamatikkamane kā kathāti. **Sabbabhavasamatikkamanupāyo**ti kāmabhavādīnaṁ navannampi bhavānaṁ samatikkamanupāyo sīlasamādhīhi atikkantāpi bhavā anatikkantā eva, kāraṇassa apahīnattā. Paññāya panassa suppahīnattā te samatikkantā eva.

Tadaṅgappahānavasenāti dīpālokeneva tamassa puññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānavasena. **Samādhinā vikkhambhanappahānavasenā**ti upacārappanābhedena samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahāreneva jalatale sevālassa tesaṁ tesaṁ nīvaraṇādidhammānaṁ pahānavasena. **Paññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Samucchedappahānavasenā**ti catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano santāne "diṭṭhigatānaṁ pahānāyā"ti-ādinā[1] vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa accantaṁ appavattisaṅkhātasamucchindanappahānavasena.

Kilesānaṁ vītikkamapaṭipakkhoti saṁkilesadhammānaṁ, kammakilesānaṁ vā yo kāyavacīdvāresu vītikkamo ajjhācāro, tassa paṭipakkho **sīlena pakāsito hoti,** avītikkamasabhāvattā sīlassa. Okāsādānavasena kilesānaṁ citte kusalappavatti pariyādiyitvā uṭṭhānaṁ **pariyuṭṭhānaṁ.** Taṁ samādhi vikkhambhetīti āha **"samādhinā pariyuṭṭhānapaṭipakkho pakāsito hotī"**ti, samādhissa pariyuṭṭhānappahāyakattā. Appahīnabhāvena santāne anu anu sayanato[2] kāraṇalābhe uppattirahā **anusayā,** te pana anurūpaṁ kāraṇaṁ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā veditabbā. Te ariyamaggapaññāya sabbaso pahīyantīti āha **"paññāya anusayapaṭipakkho pakāsito hotī"**ti.

Kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṁ, kilesehi vā dūsitaṁ caritanti **duccaritaṁ,** tameva yattha uppannaṁ, taṁ santānaṁ saṁkileseti vibādhati, upatāpeti cāti **saṁkileso,** tassa visodhanaṁ sīlena tadaṅgavasena pahānaṁ vītikkamapaṭipakkhattā sīlassa. Taṇhāsaṁkilesassa visodhanaṁ vikkhambhana-

1. Abhi 1. 72 piṭṭhe. 2. Anu anu sayanakā (Sī, Syā)

vasena pahānaṁ pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa, taṇhāya cassa ujuvipaccanikabhāvato. Diṭṭhisaṁkilesassa visodhanaṁ samucchedavasena pahānaṁ anusayapaṭipakkhattā paññāya, diṭṭhigatānañca ayāthāvagāhīnaṁ yāthāvagāhiniyā paññāya ujuvipaccanikabhāvato.

Kāraṇanti upanissayapaccayo. **Sīlesu paripūrakārī**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtattā ādibrahmacariyakānaṁ pārājikasaṁghādisesasaṅkhātānaṁ mahāsīlasikkhāpadānaṁ avītikkamanato khuddānukhuddakānaṁ āpajjane sahasāva tehi vuṭṭhānena sīlesu yaṁ kattabbaṁ, taṁ paripūraṁ samatthaṁ karotīti **sīlesu paripūrakārī. Tathā sakadāgāmī**ti "sīlesu paripūrakārī"ti etaṁ upasaṁharati tathā-saddena. Ete hi dve ariyā samādhipāripanthikānaṁ kāmarāgabyāpādānaṁ paññāpāripanthikassa saccapaṭicchādakamohassa sabbaso asamūhatattā samādhiṁ, paññañca bhāventāpi samādhipaññāsu yaṁ kattabbaṁ, taṁ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti samādhismiṁ, paññāya ca mattaso kārino "sīlesu paripūrakārino"icceva vuccanti. Anāgāmī pana kāmarāgabyāpādānaṁ samucchinnattā **samādhismiṁ paripūrakārī.** Arahā sabbaso sammohassa susamūhatattā **paññāya paripūrakārī.**

Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā[1]—

> "Idha bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṁ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṁ kissa hetu? Na hi mettha bhikkhave abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu -pa-. So tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā rāgadosamohānaṁ tanuttā sakadāgāmī hoti. Sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā dukkhassantaṁ karoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu.

1. Aṁ 1. 233 piṭṭhe.

paripūrakārī hoti, samādhismiṁ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ -pa- anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṁ paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṁ khayā -pa- Upasampajja viharatī”ti.

“Kathan”ti pucchitvā sikkhādike vibhajivā vuttamevatthaṁ nigametuṁ **“evan”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **aññe cā**ti tayo vivekā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi vimokkhamukhāni, tīṇi indriyānīti evamādayo, sikkhattikādīhi aññe ca guṇattikā. **Evarūpā**ti yādisakā sikkhattikādayo idha sīlādīhi pakāsitā honti, edisā.

Ettha hi vivaṭṭasannissitassa sīlassa idhādhippetattā sīlena kāyaṁviveko pakāsito hoti, samādhinā cittaviveko, paññāya upadhiviveko. Tathā sīlena adoso kusalamūlaṁ pakāsitaṁ hoti, titikkhappadhānatāya, aparūpaghātasabhāvatāya ca sīlassa. Samādhinā alobho kusalamūlaṁ, lobhapaṭipakkhato, alobhapadhānatāya ca samādhissa. Paññāya pana amohoyeva. Sīlena ca animittavimokkhamukhaṁ pakāsitaṁ hoti. Adosappadhānaṁ hi sīlasampadaṁ nissāya dose ādīnavadassino aniccānupassanā sukheneva ijjhati, aniccānupassanā ca animittavimokkhamukhaṁ. Samādhinā appaṇihitavimokkhamukhaṁ. Paññāya suññatavimokkhamukhaṁ. Alobhappadhānaṁ hi kāmanissaraṇaṁ samādhisampadaṁ nissāya kāmesu ādīnavadassino dukkhānupassanā sukheneva ijjhati, dukkhānupassanā ca appaṇi hitavimokkhamukhaṁ. Paññāsampadaṁ nissāya anattānupassanā sukheneva ijjhati, anattānupassanā ca suññatavimokkhamukhaṁ. Tathā sīlena anaññātaññassāmītindriyaṁ pakāsitaṁ hoti. Taṁ hi sīlesu paripūrakārino aṭṭhamakassa indriyaṁ. Samādhinā aññindriyaṁ. Taṁ hi ukkaṁsagataṁ samādhismiṁ paripūrakārino anāgāmino, aggamaggaṭṭhassa ca indriyaṁ. Paññāya aññātāvindriyaṁ pakāsitaṁ hoti. Taduppattiyā hi arahā paññāya paripūrakārīti. Iminā nayena aññe ca evarūpā guṇattikā sīlādīhi pakāsetabbā.

1. Sīlaniddesavaṇṇanā

Sīlasarūpādikathāvaṇṇanā

6. **Evan**ti vuttappakārena. **Anekaguṇasaṅgāhakenā**ti adhisīlasikkhādīnaṁ, aññesañca anekesaṁ guṇānaṁ saṅgāhakena. **Sīlasamādhipaññāmukhenā**ti "sabbe saṅkhārā aniccā"ti-ādīsu[1] viya vipassanāmattādimukhena saṅkhepato adesitvā sīlasamādhipaññāmukhena desitopi, sattatiṁsāyapi vā bodhipakkhiyadhammānaṁ visuddhimaggantogadhattā tattha sīlasamādhipaññā mukhaṁ pamukhaṁ katvā desitopi. Etena sīlasamādhipaññāsu avasesabodhipakkhiyadhammānaṁ sabhāvato, upakārato ca antogadhabhāvo dīpitoti veditabbaṁ. Atisaṅkhepadesitoyeva hoti sabhāvavibhāgādito avibhāvitattā. **Nālan**ti na pariyattaṁ na samatthaṁ. **Sabbesan**ti nātisaṅkhepanā tivitthārarucīnampi, vipañcitaññu[2] neyyānampi vā. Saṅkhepadesanā hi saṁkhittarucīnaṁ, ugghaṭitaññūnaṁyeva ca upakārāya hoti na panitaresaṁ. **Assa** visuddhimaggassa. Pucchanaṭṭhena pañhā, kiriyā karaṇaṁ kammaṁ, pañhāva kammaṁ **pañhākammaṁ,** pucchanapayogo.

Kiṁ sīlanti sarūpapucchā. **Kenaṭṭhena sīlan**ti kena atthena sīlanti vuccati, "sīlan"ti padaṁ kaṁ abhidheyyaṁ nissāya pavattanti attho. Tayidaṁ sīlaṁ sabhāvato, kiccato, upaṭṭhānākārato, āsannakāraṇato ca kathaṁ jānitabbanti āha **"kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī"**ti. Paṭipatti nāma diṭṭhānisaṁse eva hotīti āha **"kimānisaṁsan"**ti. **Katividhan**ti pabhedapucchā. Vibhāgavantānaṁ hi sabhāvavibhāvanaṁ vibhāgadassanamukheneva hotīti. **Vodānaṁ** visuddhi. Sā ca saṁkilesamalavimutti. Taṁ icchantena yasmā upāyakosallatthinā anupāyakosallaṁ viya saṁkileso jānitabboti āha **"ko cassa saṁkileso"**ti.

Tatrāti tasmiṁ, tassa vā pañhākammassa. **Vissajjanan**ti vivaraṇaṁ. Pucchito hi attho avibhāvitattā nigūḷho muṭṭhiyaṁ kato viya tiṭṭhati. Tassa vivaraṇaṁ vissajjanaṁ vibhūtabhāvakāraṇato. **Pāṇātipātādīhī**ti

---

1. Khu 1. 53; Khu 2. 317. Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu.
2. Vipacitaññu (Sī, Syā), vitthārarucīnampi vipañcitaññu (Ka)

ettha **pāṇo**ti vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṁ. Tassa saraseneva patanasabhāvassa antare eva ativa pātanaṁ **atipāto,** saṇikaṁ patituṁ adatvā sīghaṁ pātananti attho, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṁ atipāto, pāṇaghāto. **Ādi-**saddena adinnādānādiṁ saṅgaṇhāti. Tehi pāṇātipātādīhi dussīlyakammehi. **Viramantassā**ti samādānavirativasena, sampattavirativasena ca oramantassa. **Vattapaṭipattin**ti upajjhāyavattādivattakaraṇaṁ. **Cetanādayo dhammā**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ pāḷivasena vibhajitvā dassetuṁ **"vuttañhetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha cetayatīti **cetanā,** attanā sampayuttadhammehi saddhiṁ ārammaṇe abhisandahatīti attho. Cetanāya anukūlavaseneva hi taṁsampayuttā dhammā ārammaṇe pavattanti. Cetanā kāmaṁ kusalattikasādhāraṇā, idha pana sīlacetanā adhippetāti katvā "kusalā"ti veditabbā. Cetasi niyuttaṁ **cetasikaṁ,** cittasampayuttanti attho. Cetanāya satipi cetasikatte "cetanā sīlan"ti visuṁ gahitattā tadaññameva virati-anabhijjhādikaṁ **cetasikaṁ sīlaṁ** daṭṭhabbaṁ gobalībaddañāyena. Saṁvaraṇaṁ **saṁvaro.** Yathā akusalā dhammā citte na otaranti, tathā pidahanaṁ. **Avītikkamo** vītikkamassa paṭipakkhabhūtā avītikkamavasena pavattacittacetasikā. Tattha **cetanā sīlaṁ nāmā**ti-ādi yathāvuttassa[1] suttapadassa vivaraṇaṁ. **Viramantassa cetanā**ti viratisampayuttaṁ padhānabhūtaṁ cetanamāha. **Pūrentassa cetanā**ti vattapaṭipatti-āyūhinī. **Viramantassa viratī**ti viratiyā padhānabhāvaṁ gahetvā vuttaṁ.

Ettha hi yadā "tividhā bhikkhave kāyasañcetanā kusalaṁ kāyakamman"ti-ādi[2] vacanato pāṇātipātādīnaṁ paṭipakkhabhūtā tabbirativisiṭṭhā cetanā tathāpavattā padhānabhāvena pāṇātipātādipaṭiviratisādhikā hoti, tadā taṁsampayuttā virati-anabhijjhādayo ca cetanāpakkhikā vā, abbohārikā vāti imamatthaṁ sandhāya cetanāsīlaṁ vuttaṁ. Yadā pana pāṇātipātādīhi saṅkocaṁ āpajjantassa tato viramaṇākārena pavattamānā cetanāvisiṭṭhā virati, anabhijjhādayo ca tattha tattha padhānabhāvena kiccasādhikā honti, tadā taṁsampayuttā cetanā

1. Yathābhatassa (Sī, Syā) 2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

virati-ādipakkhikā vā hoti, abbohārikā vāti imamatthaṁ sandhāya cetasikasīlaṁ vuttaṁ.

Idāni **sutte** āgatanayena kusalakammapathavasena cetanācetasikasīlāni vibhajitvā dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Pajahantassā**ti samādānavasena "ito paṭṭhāya na karissāmī"ti sampattavatthukānipi anajjhācaraṇena pajahantassa. **Satta kammapathacetanā**ti pāṇātipātādipahānasādhikā paṭipāṭiyā satta kusalakammapathacetanā. Abhijjhādivasena yaṁ paradāragamanādi karīyati, tassa pahāyakā anabhijjhādayo sīlanti āha **"cetasikaṁ sīlaṁ nāma -pa- anubhijjhābyāpāda sammādiṭṭhidhammā"**ti. Yathā hi abhijjhābyāpādavasena micchācārapāṇāti pātādayo karīyanti, evaṁ micchādiṭṭhivasenāpi te puttamukhadassanādi-atthaṁ karīyanti. Tesañca pajahanakā anabhijjhādayoti. **Pātimokkhasaṁvaro** cārittavārittavibhāgaṁ vinayapariyāpannaṁ sikkhāpadasīlaṁ. **Satisaṁvaro** manacchāṭṭhānaṁ indriyānaṁ ārakkhā, sā ca tathāpavattā satiyeva. **Ñāṇasaṁvaro** paññā. **Khantisaṁvaro** adhivāsanā, sā ca tathāpavattā adosapadhānā khandhā, adoso eva vā. **Vīriyasaṁvaro** kāmavitakkādīnaṁ vinodanavasena pavattaṁ vīriyaṁ. Pātimokkhasaṁvarasatisaṁvarādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato āvi bhavissati.

Sotānīti taṇhādiṭṭhi-avijjāduccarita-avasiṭṭhakilesasotāni. "Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmī"ti vatvā "paññāyete pidhiyyare"ti vacanena sotānaṁ saṁvaro pidahanaṁ samucchedanaṁ ñāṇanti viññāyati.

Idamatthikataṁ manasi katvā yena ñāṇena yoniso paccavekkhitvā paccayā paṭisevīyanti. Taṁ **paccayapaṭisevanampi** ñāṇasabhāvattā **ettheva** ñāṇasaṁvare eva **samodhānaṁ** saṅgahaṁ **gacchati.** Khamati adhivāsetīti **khamo. Uppannan**ti tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe jātaṁ nibbattaṁ. **Kāmavitakkan**ti kāmūpasaṁhitaṁ vitakkaṁ. **Nādhivāsetī**ti cittaṁ āropetvā abbhantare na vāseti. **Ājīvapārisuddhipī**ti buddhapaṭikuṭṭhaṁ micchājīvaṁ pahāya anavajjena paccayapariyesanena sijjhanakaṁ ājīvapārisuddhisīlampi **ettheva** vīriyasaṁvare eva samodhānaṁ gacchati vīriyasādhanattā. Ettha ca yathā ñāṇaṁ taṇhādisotānaṁ pavattinipāraṇato pidahanaṭṭhena saṁvaraṇato saṁvaro ca, parato pavattanakaguṇānaṁ ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena

sīlaṁ, evaṁ khanti anadhivāsanena uppajjanakakilesānaṁ adhivāsanena saṁvaraṇato saṁvaro ca, khamanahetu-uppajjanakaguṇānaṁ ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena sīlaṁ, vīriyaṁ vinodetabbānaṁ pāpadhammānaṁ vinodanena saṁvaraṇato saṁvaro ca, vinodanahetu-uppajjanakaguṇānaṁ ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena sīlanti veditabbaṁ. Yathā pana pātimokkhasīlādi tassa tassa pāpadhammassa pavattituṁ appadānavasena saṁvaraṇaṁ pidahanaṁ, taṁ[1] upādāya saṁvaro, evaṁ asamādinnasīlassa āgata[2] vatthuto viramaṇampīti āha **"yā ca pāpabhīrukānaṁ -pa- saṁvarasīlanti veditabban"**ti. Na vītikkamati etenāti **avītikkamo.** Tathāpavatto kusalacittuppādo.

7. **Avasesesu** pana pañhesu. **Samādhānaṁ** saṇṭhapanaṁ. Dussīlyavasena hi pavattā kāyakammādayo sampati, āyatiñca ahitadukkhāvahā, na sammā ṭhapitāti asaṇṭhapitā vippakiṇṇā visaṭā ca nāma honti, susīlyavasena pana pavattā tabbipariyāyato saṇṭhapitā avippakiṇṇā avisaṭā ca nāma honti yathā taṁ okkhittacakkhutā abāhuppacālanādi. Tenāha **"kāyakammādīnaṁ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho"**ti. Etena samādhikiccato[3] sīlanaṁ viseseti. Tassa hi samādhānaṁ sampayuttadhammānaṁ avikkhepahetutā. Idaṁ kāyakammādīnaṁ saṇṭhapanaṁ saṁyamanaṁ. **Upadhāraṇaṁ** adhiṭṭhānaṁ mūlabhāvo. Tathā hissa ādicaraṇādibhāvo vutto. Tena pathavīdhātukiccato sīlanaṁ visesitaṁ hoti. Sā hi sahajātarūpadhammānaṁ sandhāraṇavasena pavattati. Idaṁ pana anavajjadhammānaṁ mūlādhiṭṭhānabhāvena. Tenāha **"kusalānaṁ dhammānan"**ti-ādi. Tattha kusaladhammā nāma sapubbabhāgā mahaggatānuttarā dhammā. **Aññe** pana ācariyā. **Siraṭṭho**ti yathā sirasi chinne sabbo attabhāvo vinassati, evaṁ sīle bhinne sabbaṁ guṇasarīraṁ vinassati. Tasmā tassa uttamaṅgaṭṭho **sīlaṭṭho.** "Siro sīsan"ti vā vattabbe niruttinayena "sīlan"ti vuttanti adhippāyo. **Sītalaṭṭho** pariḷāhavūpasamanaṭṭho. Tena ta-kārassa lopaṁ katvā niruttinayeneva "sīlan"ti vuttanti dasseti. Tathā hidaṁ payogasampāditaṁ sabbakilesapariḷāhavūpasamakaraṁ hoti.

---

1. Saṁvaraṇappadhānataṁ (Sī), padhānataṁ (Syā, Ka)
2. Aṁkāgata (Sī)
3. Samādhito (Ka)

Evamādināti **ādi**-saddena sayanti[1] akusalā etasmiṁ sati apaviṭṭhā[2] hontīti sīlaṁ, supanti vā tena vihatussāhāni sabbaduccaritānīti sīlaṁ, sabbesaṁ vā kusaladhammānaṁ pavesārahasālāti sīlanti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

8. "Sīlanaṭṭhena sīlan"ti pubbe saddatthuddhārena[3] pakāsitopi bhāvattho evāti āha **"sīlanaṁ lakkhaṇaṁ tassā"**ti. Na hi tassa cetanādibhedabhinnassa anavasesato saṅgāhako tato añño attho atthi, yo lakkhaṇabhāvena vucceyya. Nanu ca anekabhedasaṅgāhakaṁ sāmaññalakkhaṇaṁ nāma siyā, na visesalakkhaṇanti anuyogaṁ manasi katvā āha **"sanidassanattaṁ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā"**ti.

Yathā hi nīlādivasena anekabhedabhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṁ visesalakkhaṇaṁ tadaññadhammāsādhāraṇato. Na aniccatādiviya, ruppanaṁ viya vā sāmaññalakkhaṇaṁ, evamidhāpi daṭṭhabbaṁ. Kiṁ panetaṁ sanidassanattaṁ nāma? Daṭṭhabbatā cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo. Tassa pana rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanaṁ visesetuṁ aññaṁ viya katvā saha nidassanena **sanidassanan**ti vuccati. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so aññaṁ viya katvā upacarituṁ yutto. Evaṁ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā "saha nidassanenā"ti ettha tabbhāvattho saha-saddo yathā nandirāgasahagatāti[4].

Dussīlyaviddhaṁsanarasanti kāyika-asaṁvarādibhedassa dussīlyassa vidhamanakiccaṁ. **Anavajjarasan**ti agārayhasampattikaṁ agarahitabbabhāvena sampajjanakaṁ, avajjapaṭipakkhabhāvena vā sampajjanakaṁ. **Lakkhaṇādīsū**ti lakkhaṇarasādīsu vuccamānesu kiccameva, sampatti vā rasoti vuccati, na rasāyatanarasādīti adhippāyo. Keci pana "kiccamevā"ti avadhāraṇaṁ tassa itararasato balavabhāvadassanatthanti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ, kiccameva, sampatti eva vā rasoti imassa atthassa adhippetattā.

---

1. Salanti (Sī, Ka)
2. Apaviddhā (Sī)
3. Saddatthadvārena (Sī)
4. Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

Soceyyapaccupaṭṭhānanti kāyādīhi sucibhāvena paccupaṭṭhāti. **Gahaṇabhāvan**ti gahetabbabhāvaṁ. Tena upaṭṭhānākāraṭṭhena paccupaṭṭhānaṁ vuttaṁ, phalaṭṭhena pana avippaṭisāra[1] paccupaṭṭhānaṁ, samādhipaccupaṭṭhānaṁ vā. Sīlaṁ hi sampatiyeva avippaṭisāraṁ paccupaṭṭhāpeti, paramparāya samādhiṁ. Imassa pana ānisaṁsaphalassa ānisaṁsakathāyaṁ vakkhamānattā idha aggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Keci pana phalassa anicchitattā idha aggahaṇanti vadanti, tadayuttaṁ phalassa anekavidhattā, lokiyādisīlassāpi vibhajiyamānattā. Tathā hi vakkhati "nissithānissitavasenā"ti-ādi[2]. Yathā pathavīdhātuyā kammādi dūrakāraṇaṁ, sesabhūtattayaṁ āsannakāraṇaṁ, yathā ca vatthassa tantavāyaturivemasalākādi dūrakāraṇaṁ, tantavo āsannakāraṇaṁ, evaṁ sīlassa saddhammassavanādi dūrakāraṇaṁ, hiri-ottappamassa āsannakāraṇanti dassento āha **"hirottappañca panā"**ti-ādi. **Hirottappe hī**ti-ādi tassa āsannakāraṇabhāvasādhanaṁ. Tattha **uppajjati** samādānavasena, **tiṭṭhati** avītikkamavasenāti veditabbaṁ.

Sīlānisaṁsakathāvaṇṇanā

9. **Avippaṭisārādī**ti ettha vippaṭisārapaṭipakkho kusalacittuppādo avippaṭisāro. So pana visesato "lābhā vata me, suladdhaṁ vata me, yassa me suparisuddhaṁ sīlan"ti attano sīlassa paccavekkhaṇavasena pavattoti veditabbo. **Ādi**-saddena pāmojjabhogasampattikittisaddādiṁ saṅgaṇhāti. **Avippaṭisāratthānī**ti avippaṭisārappayojanāni. **Kusalānī**ti anavajjāni. **Avippaṭisārānisaṁsānī**ti avippaṭisāruddayāni. Etena avippaṭisāro nāma sīlassa uddayamattaṁ, saṁvaḍḍhitassa rukkhassa chāyāpupphasadisaṁ. Añño eva panānena nipphādetabbo samādhi-ādiguṇoti dasseti.

Sīlavato sīlasampadāyāti parisuddhaṁ paripuṇṇaṁ katvā sīlassa sampādanena sīlavato, tāya eva sīlasampadāya. **Appamādādhikaraṇan**ti appamādakāraṇā. **Bhogakkhandhan**ti bhogarāsiṁ. **Kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī**ti "itipi sīlavā, itipi kalyāṇadhammo"ti sundaro thutighoso uṭṭhahati, lokaṁ pattharati. **Visārado**ti attani kiñci

---

1. Sārādi (Syā, Ka) 2. Visuddhi 1. 11 piṭṭhe.

garahitabbaṁ upavaditabbaṁ apassanto vigatasārajjo nibbhayo. **Amaṅkubhūto**ti avilakkho. **Asammūḷho**ti "akataṁ vata me kalyāṇan"ti-ādinā[1] vippaṭisārābhāvato, kusalakammādīnaṁyeva ca tadā upaṭṭhānato amūḷho pasannamānaso eva kālaṁkaroti. **Kāyassa bhedā**ti upādinnakkhandhapariccāgā, jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṁ maraṇā**ti cutito uddhaṁ. **Sugatin**ti sundaraṁ gatiṁ. Tena manussagatipi saṅgayhati. **Saggan**ti devagatiṁ. Sā hi rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti saggo, lokiyati ettha uḷāraṁ puññaphalanti **loko**ti ca vuccati.

Ākaṅkheyya ceti yadi iccheyya. **Piyo ca assan**ti piyāyitabbo piyacakkhūhi passitabbo pemaniyo bhaveyyanti attho. **Manāpo**ti sabrahmacārīnaṁ manavaḍḍhanako, tesaṁ vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti vuttaṁ hoti. **Garū**ti garuṭṭhāniyo pāsāṇachattasadiso. **Bhāvanīyo**ti "addhā ayamāyasmā jānaṁ jānāti, passaṁ passatī"ti sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārī**ti catupārisuddhisīlesu eva paripūrakārī assa, anūnakārī paripūraṇākārena samannāgato bhaveyya. "Ādinā nayenā"ti etena "ajjhattaṁ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānan"ti[2] evamādike sīlathomanasuttāgate sattarasa sīlānisaṁse saṅgaṇhāti.

Idāni na kevalamime eva avippaṭisārādayo, atha kho aññepi bahū sīlānisaṁsā vijjantīti te dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **sāsane**ti imasmiṁ sakalalokiyalokuttaraguṇāvahe satthusāsane. Ācāra**kulaputtānaṁ yaṁ** sīlaṁ **vinā**[3] **patiṭṭhā** avaṭṭhānaṁ **natthi, tassa** evaṁ mahānubhāvassa **sīlassa** ānisaṁsānaṁ **paricchedaṁ** parimāṇaṁ **ko vade** ko vattuṁ sakkuṇeyyāti attho. Etena sabbesaṁyeva lokiyalokuttarānaṁ guṇānaṁ sīlameva mūlabhūtanti dassetvā tato parampi malavisodhanena, pariḷāhavūpasamanena, sucigandhavāyanena, sagganibbānādhigamūpāyabhāvena, sobhālaṅkārasādhanatāya bhayavidhamanena, kittipāmojjajanena ca sīlasadisaṁ aññaṁ sattānaṁ hitasukhāvahaṁ natthīti dassento **"na gaṅgā"**ti-ādikā gāthā abhāsi.

---

1. Ma 3. 203 piṭṭhe.
2. Ma 1. 40, 42 piṭṭhādīsu.
3. Sīlavināse sāmaññato dhaṁsanato (Sī)

Tattha **sarabhū**ti ekā nadī, "yaṁ loke sarabhū[1]"ti vadanti. **Ninnagā vā'ciravatī**ti "aciravatī"ti evaṁnāmikā nadī, **vā**ti sabbattha vā-saddo aniyamattho. Tena avuttā gocāvarīcandabhāgādikā saṅgaṇhāti. Pāṇanaṭṭhena **pāṇīnaṁ** sattānaṁ yaṁ malaṁ **sīlajalaṁ visodhayati, taṁ malaṁ visodhetuṁ na sakkuṇanti** gaṅgādayo nadiyoti paṭhamagāthāya na-kāraṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Hārā**ti muttāhārā. **Maṇayo**ti veḷuriyādimaṇayo. **Ariyan**ti visuddhaṁ. Sīlasamuṭṭhāno kittisaddo gandho manoharabhāvato, disāsu abhibyāpanato ca **"sīlagandho"**ti vutto. So hi paṭivātepi pavattati. Tenāha bhagavā "satañca gandho paṭivātametī"ti[2]. **Dosānaṁ balaṁ** nāma vatthujjhācāro, taṁ tesaṁ kātuṁ adentaṁ sīlaṁ dosānaṁ balaṁ ghātetīti veditabbaṁ.

Sīlappabhedakathāvaṇṇanā

10. **"Katividhan"**ti ettha **vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo "ekavidhena rūpasaṅgaho"ti-ādīsu[3] viya, pakārattho vā, katippakāraṁ kittakā sīlassa pakārabhedāti attho. **Sīlanalakkhaṇenā**ti sīlanasaṅkhātena sabhāvena.

Caranti tena sīlesu paripūrakāritaṁ upagacchantīti carittaṁ, carittameva **cārittaṁ.** Vāritato tena attānaṁ tāyanti rakkhantīti **vārittaṁ.** Adhiko samācāro abhisamācāro, tattha niyuttaṁ, so vā payojanaṁ etassāti **ābhisamācārikaṁ.** Ādi brahmacariyassāti ādibrahmacariyaṁ, tadeva **ādibrahmacariyakaṁ.** Viramati etāya, sayaṁ vā viramati, viramaṇaṁ vā **virati,** na viratīti **avirati.** Nissayatīti **nissitaṁ,** na nissitanti **anissitaṁ.** Pariyanto etassa atthīti **pariyantaṁ,** kālena pariyantaṁ **kālapariyantaṁ,** yathāparicchinno vā kālo pariyanto etassāti **kālapariyantaṁ.** Yāva pāṇanaṁ jīvanaṁ koṭi etassāti **āpāṇakoṭikaṁ.** Attano paccayehi loke niyuttaṁ, tattha vā viditanti **lokiyaṁ.** Lokaṁ uttaratīti **lokuttaraṁ.**

Paccayato, phalato ca majjhimapaṇītehi nihīnaṁ, tesaṁ vā guṇehi parihīnanti **hīnaṁ.** Attano paccayehi padhānabhāvaṁ nītanti **paṇītaṁ.** Ubhinnameva

1. Sarayū (Sī) 2. Khu 1. 21; Aṁ 1. 227; Khu 11. 317 piṭṭhesu. 3. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

vemajjhe bhavaṁ **majjhimaṁ.** Attādhipatito āgataṁ **attādhipateyyaṁ.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṇhāya, diṭṭhiyā vā parāmaṭṭhaṁ padhaṁsitanti **parāmaṭṭhaṁ.** Tappaṭikkhepato **aparāmaṭṭhaṁ.** Paṭippassaddhakilesaṁ **paṭippassaddhaṁ.** Sikkhāsu jātaṁ, sekkhassa idanti **sekkhaṁ.** Pariniṭṭhitasikkhākiccatāya asekkhadhammapariyāpannaṁ **asekkhaṁ.** Tadubhayapaṭikkhepena **nevasekkhanāsekkhaṁ.** Hānaṁ bhajati, hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyaṁ.** Sesesupi eseva nayo. Appaparimāṇattā[1] pariyantavantaṁ, pārisuddhivantañca sīlaṁ **pariyantapārisuddhisīlaṁ.** Anappaparimāṇattā[1] apariyantaṁ, pārisuddhivantañca sīlaṁ **apariyantapārisuddhisīlaṁ.** Sabbaso puṇṇaṁ[2], pārisuddhivantañca sīlaṁ **paripuṇṇapārisuddhisīlaṁ.**

11. **Vuttanayenā**ti "sīlanaṭṭhena sīlan"ti-ādinā[3] heṭṭhā vuttena nayena. **Idaṁ kattabbanti paññattasikkhāpadapūraṇan**ti idaṁ ābhisamācārikaṁ kattabbaṁ paṭipajjitabbanti evaṁ paññattassa sikkhāpadasīlassa pūraṇaṁ. Sikkhāpadasīlaṁ hi pūrento sikkhāpadampi pūreti pāleti nāma. Sikkhā eva vā sikkhitabbato, paṭipajjitabbato ca **sikkhāpadaṁ.** Tassa pūraṇantipi yojetabbaṁ. **Idaṁ na kattabbanti paṭikkhittassa akaraṇan**ti idaṁ duccaritaṁ na kattabbanti bhagavatā paṭikkhittassa akaraṇaṁ viramaṇaṁ. **Caranti tasmin**ti tasmiṁ sīle taṁsamaṅgino carantīti sīlassa adhikaraṇataṁ vibhāvento tesaṁ pavattiṭṭhānabhāvaṁ dasseti. Tenāha **"sīlesu paripūrakāritāya pavattantī"**ti. **Vāritan**ti idaṁ na kattabbanti paṭikkhittaṁ akappiyaṁ. **Tāyantī**ti akaraṇeneva tāyanti. **Tenā**ti vārittasīlamāha. Vāreti vā satthā ettha, etena vāti **vāritaṁ,** sikkhāpadaṁ. Taṁ avikopento tāyanti tenāti **vārittaṁ. Saddhāvīriyasādhanan**ti saddhāya, uṭṭhānavīriyena ca sādhetabbaṁ. Na hi asaddho, kusīto ca vattapaṭipattiṁ paripūreti, saddho eva satthārā paṭikkhitte aṇumattepi vajje bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesūti āha **"saddhāsādhanaṁ vārittan"**ti.

Adhisīlasikkhāpariyāpannattā abhivisiṭṭho samācāroti abhisamācāroti āha **"uttamasamācāro"**ti. Abhisamācārova **ābhisamācārikaṁ,** yathā venayikoti[4] adhippāyo. Abhisamācāro

---

1. Aparimāṇattā (Syā, Ka)
2. Paripuṇṇaṁ (Ka)
3. Visuddhi 1. 8 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

ukkaṭṭhaniddesato maggasīlaṁ, phalasīlañca, taṁ ārabbha uddissa tadatthaṁ tappayojanaṁ paññattaṁ **ābhisamācārikaṁ.** Suparisuddhāni tīṇi kāyakammāni, cattāri vacīkammāni, suparisuddho ājīvoti idaṁ **ājīvaṭṭhamakaṁ.** Tattha kāmaṁ ājīvahetukato sattavidhaduccaritato virati sammā-ājīvoti sopi sattavidho hoti, sammājīvatāsāmaññena pana taṁ ekaṁ katvā vuttaṁ. Atha vā tividhakuhanavatthusannissayato micchājīvato viratiṁ ekajjhaṁ katvā vutto **"ājīvo suparisuddho"**ti. Seṭṭhacariyabhāvato maggo eva brahmacariyanti **maggabrahmacariyaṁ,** tassa. **Ādibhāvabhūtan**ti ādimhi bhāvetabbataṁ nipphādetabbataṁ bhūtaṁ pattaṁ ādibhāvabhūtaṁ. Kiñcāpi desanānukkamena sammādiṭṭhi ādi, paṭipattikkamena pana ājīvaṭṭhamakasīlaṁ ādīti. **Tassa sampattiyā**ti ābhisamācārikassa sampajjanena paripūraṇena **ādibrahmacariyakaṁ sampajjati.** Yo hi lahukānipi appasā vajjāni parivajjeti, so garukāni mahāsāvajjāni bahvādīnavāni parivajjessatīti vattabbameva natthīti. Suttaṁ pana etamatthaṁ byatirekavasena vibhāveti. Tattha **dhamman**ti sīlaṁ. Taṁ hi upariguṇavisesānaṁ dhāraṇaṭṭhena dhammoti vuccati.

Viratisīlassa itarasīlena satipi sampayogādike asammissakatādassanatthaṁ **"veramaṇimattan"**ti vuttaṁ.

"Nissitānissitavasenā"ti ettha labbhamānanissayaṁ tāva dassetuṁ **"nissayo"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha taṇhācaritena nissayitabbato taṇhāva **taṇhānissayo.** Tathā **diṭṭhinissayo.** Diṭṭhicarito hi asatipi diṭṭhiyā taṇhāvirahe diṭṭhinissitova pavattati. **Devo**ti catumahārājasakkasuyāmādipākaṭadevamāha. **Devaññataro**ti apākaṭaṁ. Taṇhaṁ eva nissitanti **taṇhānissitaṁ.** Taṇhāya nissitanti ca keci vadanti. Tesaṁ "dve nissayā"ti-ādinā virujjhati. **Suddhidiṭṭhiyā**ti "iti saṁsārasuddhi bhavissatī"ti evaṁ pavattadiṭṭhiyā, lokuttaraṁ sīlanti adhippāyo. **Tassevā**ti lokuttarasseva sambhārabhūtaṁ kāraṇabhūtaṁ, vivaṭṭūpanissayanti attho.

Kālaparicchedaṁ katvāti "imañca rattiṁ, imañca divan"ti-ādinā[1] viya kālavasena paricchedaṁ katvā. Kālaparicchedaṁ akatvā samādinnampi

1. Aṁ 3. 79 piṭṭhe.

antarāvicchinnaṁ sampattavirativasena yāvajīvaṁ pavattitampi āpāṇakoṭikaṁ na hotīti dassetuṁ **"yāvajīvaṁ samādiyitvā tatheva pavattitan"**ti vuttaṁ.

Lābhayasañāti-aṅgajīvitavasenāti lābhayasānaṁ anuppannānaṁ uppādanavasena, uppannānaṁ rakkhaṇavasena ceva vaḍḍhanavasena ca ñāti-aṅgajīvitānaṁ avināsanavasena. **Kiṁ so vītikkamissatī**ti yo vītikkamāya cittampi na uppādeti, so kāyavācāhi vītikkamissatīti kiṁ idaṁ, natthetanti attho. Paṭikkhepe hi ayaṁ **kiṁ**-saddo.

Ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave kāmāsavādike paggharatīti sampayogabhāvābhāvepi sahāsavehīti **sāsavaṁ.** Tebhūmakadhammajātanti sīlaṁ tappariyāpannanti āha **"sāsavaṁ sīlaṁ lokiyan"**ti. **Bhavavisesā** sampattibhavā. **Vinayo**ti vinayapariyatti, tattha vā āgatasikkhāpadāni. **Pāmojjaṁ** taruṇapīti. **Yathābhūtañāṇadassanaṁ** sapaccayanāmarūpadassanaṁ, tadadhiṭṭhānā vā taruṇavipassanā. **Nibbidā**ti nibbidāñāṇaṁ tena balavavipassanamāha. **Virāgo** maggo. **Vimutti** arahattaphalaṁ. **Vimuttiñāṇadassanaṁ** paccavekkhaṇā. **Kathā**ti vinayakathā. **Mantanā**ti vinayavicāraṇā. **Upanisā**ti yathāvuttakāraṇaparamparāsaṅkhāto upanissayo. **Lokuttaraṁ** maggaphalacittasampayuttaṁ ājīvaṭṭhamakasīlaṁ. Tattha maggasīlaṁ **bhavanissaraṇāvahaṁ hoti, paccavekkhaṇañāṇassa cabhūmi,** phalasīlaṁ pana paccavekkhaṇāññāṇasseva bhūmi.

12. Hīnādhimuttivasena chandādīnampi hīnatā. Paṇītādhimuttivasena paṇītatā. Tadubhayavemajjhatāvasena majjhimatā. Yatheva hi kammaṁ āyūhanavasena hīnādibhedabhinnaṁ hoti, evaṁ chandādayopi pavatti-ākāravasena. So ca nesaṁ pavatti-ākāro adhimuttibhedenāti daṭṭhabbaṁ. **Yasakāmatāyā**ti kittisilokābhiratiyā, parivāricchāya vā. "Kathaṁ nāma mādiso īdisaṁ kareyyā"ti pāpajigucchāya **ariyabhāvaṁ nissaya. Anupakkiliṭṭhan**ti attukkaṁsanaparavambhanāhi, aññehi ca upakkilesehi anupakkiliṭṭhaṁ. **Bhavabhogatthāyā**ti bhavasampatti-atthañceva bhogasampatti-atthañca. **Attano vimokkhatthāya pavattitan**ti sāvakapaccekabodhisattasīlamāha. **Sabbasattānaṁ vimokkhatthāyā**ti sabbasattānaṁ

saṁsārabandhanato vimocanatthāya. **Pāramitāsīlaṁ** mahābodhisattasīlaṁ. Yā karuṇūpāyakosallapariggahitā mahābodhiṁ ārabbha pavattā paramukkaṁsagatasoceyyasallekhā desakālasattādivikapparahitā sīlapāramitā.

Ananurūpanti asāruppaṁ. Attā eva garu adhipati etassāti **attagaru,** lajjādhiko. Attādhipatito āgataṁ **attādhipateyyaṁ.** Loko adhipati garu etassāti **lokādhipati,** ottappādhiko. Dhammo nāmāyaṁ mahānubhāvo ekantaniyyāniko, so ca paṭipattiyāva pūjetabbo. Tasmā "naṁ sīlasampadāya pūjessāmī"ti evaṁ **dhammamahattaṁ pūjetukāmena.**

Parāmaṭṭhattāti parābhavavasena āmaṭṭhattā. Taṇhādiṭṭhiyo hi "imināhaṁ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā, iminā me sīlena saṁsārasuddhi bhavissatī"ti pavattassa sīlaṁ parāmasantiyo taṁ parābhavaṁ pāpenti maggassa anupanissayabhāvakaraṇato. **Puthujjanakalyāṇakassā**ti puthujjanesu kalyāṇakassa. So hi puthujjanova hutvā kalyāṇehi sīlādīhi samannāgato. Parāmasanakilesānaṁ vikkhambhanato, samucchindanato ca tehi na parāmaṭṭhanti **aparāmaṭṭhaṁ.** Tassa tassa kilesadarathassa paṭippassambhanato vūpasamanato **paṭippassaddhaṁ.**

Katapaṭikammanti vuṭṭhānadesanāti yathādhammaṁ kathapaṭikāraṁ. Evaṁ hi taṁ sīlaṁ paṭipākatikameva hoti. Tenāha **"taṁ visuddhan"**ti. "Kathapaṭikamman"ti iminā ca "na punevaṁ karissan"ti adhiṭṭhānampi saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. "Acchamaṁsaṁ nu kho, sūkaramaṁsaṁ nu kho"ti-ādinā **vatthumhi vā,** "pācittiyaṁ nu kho, dukkaṭaṁ nu kho"ti-ādinā **āpattiyā vā,** "mayā taṁ vatthu[1] vītikkantaṁ nu kho, na nu kho vītikkantan"ti-ādinā **ajjhācāre vā vematikassa** saṁsayāpannassa. **Visodhetabbaṁ** yathādhammaṁ paṭikammena. Vimati eva vematikaṁ, tasmiṁ **vematike** sati, vimatiyā uppannāyāti attho. **Vimati paṭivinetabbā**ti sayaṁ vā taṁ vatthuṁ vicāretvā, vinayadhare vā pucchitvā kaṅkhā vinodetabbā. Nikkaṅkhena pana kappiyaṁ ce kātabbaṁ, akappiyaṁ ce chaḍḍetabbaṁ tenāha **"iccassa phāsu bhavissatī"**ti.

---

1. Taṁ vatthuṁ (Syā)

“Catūhi ariyamaggehī”ti-ādinā maggaphalapariyāpannaṁ sīlaṁ maggaphalasampayuttaṁ vuttaṁ. Samudāyesu pavattavohārā avayavesupi pavattantīti. **Sesa**ti sabbaṁ lokiyasīlaṁ.

Pakatipīti sabhāvopi. **Sukhasīlo** sakhilo sukhasaṁvāso. **Tena pariyāyenā**ti pakati-atthavācakatthena. Ekaccaṁ abyākataṁ sīlaṁ idhādhippetasīlena ekasaṅgahanti akusalassevāyujjamānataṁ dassetuṁ **“tattha akusalan”**ti-ādi vuttaṁ. Tathā hi sekkhattikaṁ idha gahitaṁ, idha na upanītaṁ kusalattikanti adhippāyo. **Vuttanayenevā**ti vutteneva nayena kusalattikaṁ aggahetvā hīnattikādīnaṁ pañcannaṁ tikānaṁ vasena **assa** sīlassa **tividhatā veditabbā.**

13. **Yodhā**ti yo idha. **Vatthuvītikkame**ti āpattiyā vatthuno vītikkamane ajjhācāre. Kāmasaṅkappādayo nava mahāvitakkā **micchāsaṅkappā. Evarūpassā**ti edisassa. Tassa ki sīlavante anupasaṅkamitvā dussīle sevantassa tato eva tesaṁ diṭṭhānugatiṁ āpajjanena paṇṇattivītikkame adosadassāvino micchāsaṅkappabahulatāya manacchaṭṭhāni indriyāni arakkhato sīlaṁ ekaṁseneva **hānabhāgiyaṁ** hoti, na ṭhitibhāgiyaṁ, kuto visesādibhāgiyatā. **Sīlasampattiyā**ti sīlapāripūriyā catupārisuddhisīlena. **Aghaṭantassa uttarī**ti uttari visesādhigamāya avāyamantassa. **Ṭhitibhāgiyaṁ sīlaṁ bhavati** asamādhisaṁvattaniyattā. Sampādite hi samādhismiṁ sīlassa samādhisaṁvattaniyatā nicchiyati. **Samādhatthāyā**ti samathavasena samādhānatthāya. **Nibbidan**ti vipassanaṁ. Balavavipassanādassanatthaṁ nibbidāgahaṇaṁ tāvatāpi sīlassa nibbedhabhāgiyabhāvasiddhito.

Yāni ca sikkhāpadāni nesaṁ rakkhitabbānīti sambandho, tāni pana asādhāraṇapaññattito aññāni[1]. **Nesan**ti “rakkhitabbānī”ti padaṁ apekkhitvā kattari sāmivacanaṁ, tehi bhikkhūhīti attho. **Sati vā ussāhe**ti ussakkitvā sīlāni rakkhituṁ ussāhe sati. **Dasā**ti sāmaṇerehi rakkhitabbasīlamāha ghaṭikārādīnaṁ viya. **Aṭṭhā**ti naccādimālādiveramaṇiṁ ekaṁ katvā sabbapacchimavajjāni aṭṭha.

1. Ekaccāni (Sī, Syā)

Avītikkamoti pañcannaṁ sīlānaṁ avītikkamo. **Pakatisīlan**ti sabhāvasīlaṁ. Tatrūpapattiniyataṁ hi sīlaṁ uttarakurukānaṁ. **Mariyādācārittan**ti tassa tassa sāvajjassa akaraṇe mariyādabhūtaṁ, tattha tattha kulādīsu pubbapurisehi ṭhapitaṁ cārittaṁ. Kuladesapāsaṇḍadhammo hi "ācārasīlan"ti adhippetaṁ. Tattha kuladhammo tāva brāhmaṇādīnaṁ amajjapānādi, desadhammo ekaccajanapadavāsīnaṁ ahiṁsanādi, pāsaṇḍadhammo titthiyānaṁ yamaniyamādi. Titthiyamataṁ[1] hi diṭṭhipāsena, taṇhāpāsena ca ḍeti pavattati, pāsaṁ vā bādhaṁ ariyavinayassa ḍetīti "pāsaṇḍan"ti vuccati. "Pakatiyā sīlavatī hotī"ti[2] vacanato bodhisattamātu pañcasikkhāpadasīlaṁ paripuṇṇameva. Idaṁ pana ukkaṁsagataṁ bodhisattapitaripi cittuppādīmattenapi asakiliṭṭhaṁ "dhammatāsīlan"ti vuttaṁ. **Kāmaguṇūpasaṁhitan**ti kāmakoṭṭhāsesu assādūpasaṁhitaṁ kāmassādagadhitaṁ. **Dhammatāsīlan**ti dhammatāya kāraṇaniyāmena āgataṁ sīlaṁ. Sīlapāramiṁ hi paramukkaṁsaṁ pāpetvā kucchigatassa mahābodhisattassa sīlatejena guṇānubhāvena bodhisattamātu saraseneva paramasallekhappattaṁ sīlaṁ hoti. **Mahākassapādīnan**ti **ādi**-saddena bhaddādike saṅgaṇhāti. Te kira suciraṁ kālaṁ suparisuddhasīlā eva hutvā āgatā. Tenāha **"suddhasattānan"**ti. **Tāsu tāsu jātīsū**ti sīlavarājamahiṁsarājādijātīsu. Pubbe purimajātiyaṁ siddho hetu etassāti **pubbahetukasīlaṁ.** Idaṁ pana pakatisīlādisamādānena vinā avītikkamalakkhaṇaṁ sampattaviratisaṅgahaṁ daṭṭhabbaṁ.

Yaṁ bhagavatā evaṁ vuttaṁ sīlanti sambandho. **Idhā**ti vakkhamānasīlaparipūrakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṁ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṁ. Vuttaṁ hetaṁ "idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇeti aññehī"ti[3]. **Bhikkhū**ti tassa sīlassa paripūrakapuggalaparidīpanaṁ. **Pātimokkhasaṁvarasaṁ vuto**ti idamassa pātimokkhasīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṁ. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṁ. **Ācāragocarasampanno**ti idaṁ pātimokkhasaṁvarassa, upari-adhigantabbaguṇānañca upakārakadhammaparidīpanaṁ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idaṁ pātimokkhato acavanabhāvaparidīpanaṁ. **Samādāyā**ti sikkhāpadānaṁ anavasesato ādānaparidīpanaṁ. **Sikkhatī**ti sikkhāya

1. Titthakaramataṁ (Ka) 2. Dī 2. 11 piṭṭhe. 3. Dī 2. 125; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu.

samaṅgibhāvaparidīpanaṁ. **Sikkhāpadesū**ti sikkhitabbadhammaparidīpanaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ parato āvi bhavissati.

Soti pātimokkhasaṁvarasīle patiṭṭhitabhikkhu. Tena yādisassa indriyasaṁvarasīlaṁ icchitabbaṁ, taṁ dasseti. **Cakkhunā**ti yato so saṁvaro, taṁ dasseti. **Rūpan**ti yattha so saṁvaro, taṁ dasseti. **Disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī**ti saṁvarassa upāyaṁ dasseti. **Yatvādhikaraṇa -pa- anvāssaveyyun**ti saṁvarassa paṭipakkhaṁ tattha ādīnavaṁ dasseti. **Saṁvarāya paṭipajjatī**ti pageva satiyā upaṭṭhapetabbataṁ dasseti. **Rakkhati cakkhundriyan**ti satiyā upaṭṭhāpanameva cakkhundriyassa ārakkhāti dasseti. **Cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī**ti tathābhūtā satiyevettha saṁvaroti dasseti. Vītikkamassa vasenāti sambandho. **Channaṁ sikkhāpadānan**ti "ājīvahetu ājīvakāraṇā asantaṁ abhūtaṁ uttarimanussadhammaṁ ullapatī"ti-ādinā[1] āgatānaṁ channaṁ pārājikādipaṭisaṁyuttānaṁ sikkhāpadānaṁ. Sāmantajappanādinā tividhena kuhanavatthunā vimhāpanaṁ **kuhanā.** Attānaṁ, dāyakaṁ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti evaṁ kathanaṁ **lapanā.** Nimittaṁ vuccati paccayadānasaññuppādakaṁ kāyavacīkammaṁ tena nimittena carati, nimittaṁ vā karotīti nemittiko, tassa bhāvo **nemittikatā.** Gandhādayo[2] viya lābhāya paresaṁ akkosanādinā nipisatīti nippeso, nippesova nippesiko, tassa bhāvo **nippesikatā.** Mahicchatāya attanā laddhalābhena parato lābhapariyesanā **lābhena lābhaṁ nijigīsanatā**[3]. **Evamādīnan**ti **ādi**-saddena anuppiyabhāṇitācāṭukamyatādiṁ saṅgaṇhāti. Paṭisaṅkhānena paccavekkhaṇāya parisuddho asaṁkiliṭṭho **paṭisaṅkhānuparisuddho.** Cattāro paccayā paribhuñjīyanti etenāti **catupaccayaparibhogo,** tathāpavattā anavajjacetanā.

Pātimokkhasaṁvarasīlavaṇṇanā

14. **Tatrā**ti tesu pātimokkhasaṁvarādīsu. **Ādito paṭṭhāyā**ti "idha bhikkhū"ti-ādinā[4] āgatadesanāya ādito pabhuti. **Vinicchayakathā**ti tattha saṁsayavidhamanena vinicchayāvahā kathā. Paṭhamassa

---

1. Vi 1. 178 piṭṭhe.
2. Bhaṭādayo (Sī), bhaṭṭhādayo (Ka-Sī)
3. Nijigiṁsanatā (Sī, Syā)
4. Abhi 2. 253; Dī 1. 59 piṭṭhādīsu.

atthassa sabbasādhāraṇattā asādhāraṇaṁ pabbajitāveṇikaṁ pariyāyaṁ dassento **"chinnabhinnapaṭadharāditāya vā"**ti āha. Evaṁ hissa paripuṇṇapātimokkhasaṁvarayogyatā dassitā hoti. Bhinnapaṭadharādibhāvo ca nāma daliddassāpi niggahitassa[1] hotīti tato visesetuṁ "saddhāpabbajito"ti vatvā paṭipattiyā yogyabhāvadassanatthaṁ **"kulaputto"**ti vuttaṁ. Ācārakulaputto vā hi paṭipajjituṁ sakkoti jātikulaputto vā. **Sikkhāpadasīlan**ti cārittavārittappabhedaṁ sikkhāpadavasena paññattaṁ sīlaṁ. **Yo**ti aniyamaniddeso yo koci puggalo. **Nan**ti vinayapariyāpannaṁ sīlaṁ. **Tan**ti puggalaṁ. **Mokkheti** sahakārikāraṇabhāvato. Apāye bhavāni **āpāyikāni. Ādi-**saddena tadaññaṁ sabbasaṁsāradukkhaṁ saṅgaṇhāti. **Saṁvaraṇaṁ** kāyavacīdvārānaṁ pidahanaṁ. Yena te saṁvutā pihitā honti, so saṁvaro. Yasmā pana so sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamo vītikkamapaṭipakkhoti katvā, tasmā vuttaṁ **"kāyikavācasikassa avītikkamassetaṁ nāman"**ti. **Pātimokkhasaṁvarena saṁvuto**ti pātimokkhasaṁvarena pihitakāyavacīdvāro. Tathābhūto ca yasmā taṁ upeto tena ca samaṅgī nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"upagato samannāgatoti attho"**ti.

Aparo nayo—kilesānaṁ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṁ apāyesu patanasīloti **pātī,** puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṁ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti **pātī,** maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasīloti **pātī,** sattasantāno, cittameva vā. Taṁ pātinaṁ saṁsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṁ. Cittassa hi vimokkhena satto "vimutto"ti vuccati. Vuttaṁ hi "cittavodānā visujjhantī"ti[2], "anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti[3] ca. Atha vā avijjādinā hetunā saṁsāre patati gacchati pavattatīti **pātī,** "avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti[4] hi vuttaṁ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṁkilesattayato mokkho etenāti

---

1. Niggatikassa (Sī), nigatikassa (Syā)
2. Saṁ 1. 123 piṭṭhe.
3. Vi 3. 24 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 387 piṭṭhe.

pātimokkhaṁ. "Kaṇṭhekāḷo"ti-ādīnaṁ viyassa samāsasiddhi veditabbā. Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti **pāti,** cittaṁ. Vuttaṁ hi "cittena nīyati loko, cittena parikassatī"ti[1]. Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkhaṁ, patati vā etena apāyadukkhe, saṁsāradukkhe cāti **pātī,** taṇhādisaṁkileso. Vuttaṁ hi "taṇhā janeti purisaṁ[2] taṇhādutiyo puriso"ti[3] ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkhaṁ. Atha vā patati etthāti pātīni, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṁ hi "chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan"ti[4]. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkhaṁ. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti **pātī,** saṁsāro. Tato mokkhoti pātimokkhaṁ, atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā "patī"ti vuccati. Muccati etenāti mokkho, patino mokkho, tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkhaṁ. Sabbaguṇānaṁ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkhaṁ. Tathā hi vuttaṁ "pātimokkhanti mukhametaṁ pamukhametan"ti[5] vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atī-ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ mokkhetīti pātimokkhaṁ. Idaṁ hi sīlaṁ sayaṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṁ mokkheti mocetīti pātimokkhaṁ, pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ mokkhoti attho, patimokkho eva pātimokkhaṁ. Mokkhoti vā nibbānaṁ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti, patimokkho. Sīlasaṁvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṁ kilesanibbāpanato, patimokkhoyeva pātimokkhaṁ. Atha vā mokkhaṁ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṁ, patimokkhameva pātimokkhanti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo. **Iriyatī**ti attabhāvaṁ pavatteti. "Viharatī"ti iminā

---

1. Saṁ 1. 36 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 35 piṭṭhe.
3. Khu 1. 201, 268; Aṁ 1. 316; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.
5. Vi 3. 141 piṭṭhe.

pātimokkhasaṁvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro dassito. **Pāḷiyanti** **jhānavibhaṅgapāḷiyaṁ**[1].

Tattha kāmaṁ samaṇacāraṁ, samaṇagocarañca dassetuṁ **"ācāragocarasampanno"**ti vuttaṁ, yathā pana maggaṁ ācikkhanto "vāmaṁ muñca, dakkhiṇaṁ gaṇhā"ti vajjetabbapubbakaṁ gahetabbaṁ vadeyya, yathā vā sasīsanhānena pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanasaṁvidhānaṁ yuttarūpaṁ, evaṁ pahīnapāpadhamassa kalyāṇadhammasamāyogo yuttarūpoti "atthi ācāro, atthi anācāro"ti dvayaṁ uddisitvā anācāraṁ tāva vibhajituṁ **"tattha katamo anācāro"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kāyiko vītikkamo**ti tividhaṁ kāyaduccaritaṁ. **Vācasiko vītikkamo**ti catubbidhaṁ vacīduccaritaṁ. **Kāyikavācasiko**ti tadubhayaṁ.

Evaṁ ājīvaṭṭhamakasīlassa vītikkamo dassito. Idāni mānasaṁ anācāraṁ dassetuṁ "sabbampi dussīlyaṁ anācāro"ti vatvā tattha ekacciyaṁ dassento **"idhekacco veḷudānena vā"**ti-ādimāha. Tattha **veḷudānenā**ti paccayuppādanatthena veḷudānena. **Pattadānā**dīsupi eseva nayo. **Veḷū**ti manussānaṁ payojanāvaho yo koci veḷudaṇḍo. **Pattaṁ** gandhikādīnaṁ gandhapaliveṭhanādi-atthaṁ vā, tālanāḷikerādipattaṁ vā. **Pupphaṁ** yaṁ kiñci manussānaṁ payojanāvahaṁ. Tathā **phalaṁ. Sinānaṁ** sirīsacuṇṇādinhāniyacuṇṇaṁ. Mattikāpi ettheva saṅgahaṁ gacchati. **Dantakaṭṭhaṁ** yaṁ kiñci mukhasodhanatthaṁ dantaponaṁ. **Cāṭukamyatā** attānaṁ dāsaṁ viya nīvaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanaṁ saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṁ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasamatā[2] saccālikena jīvitakappanaṁ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā paccanti, katipayā na paccanti, evaṁ saccālikena jīvitakappane bahu alikaṁ hoti, appakaṁ saccanti. Paribhaṭatīti paribhaṭo, paresaṁ dārake pariharanto. Paribhaṭassa kammaṁ **pāribhaṭyaṁ,** sā eva **pāribhaṭyatā,** alaṅkaraṇādinā kuladārakapariharaṇassetaṁ nāmaṁ. Tesaṁ tesaṁ gihīnaṁ gāmantaradesantarādīsu sāsanapaṭisāsanaharaṇaṁ **jaṅghapesanikaṁ. Aññataraññatarenā**ti etesaṁ vā veḷudānādīnaṁ vejjakamma bhaṇḍāgārikakamma piṇḍapaṭipiṇḍakammasaṁghuppāda cetiyuppādapaṭṭhapanādīnaṁ vā micchājīvena jīvitakappanakakammānaṁ yena

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Muggasūpasseva (Ka)

kenaci. **Buddhapaṭikuṭṭhenā**ti buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Micchājīvenā**ti na sammā-ājīvena. **Ayaṁ vuccati anācāro**ti ayaṁ sabbopi "anācāro"ti kathīyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

Gocaraniddesepi paṭhamaṁ agocarassa vacane kāraṇaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. **Gocaro**ti piṇḍapātādīnaṁ atthāya upasaṅkamituṁ yuttaṭṭhānaṁ. Ayuttaṭṭhānaṁ **agocaro.** Vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro,** mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajīviniyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā, samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayassāpi garahahetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satiṁ upaṭṭhapetvāva upasaṅkamitabbā. **Vidhavā** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumārikā**ti mahallikā aniviṭṭhakumāriyo[1], **paṇḍakā**ti napuṁsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷāhā lokāmisasannissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā bhikkhūpi. Tesaṁ aññamaññaṁ visabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā. Gilānapucchanādivasena upasaṅkamane satokārinā bhavitabbaṁ. **Pānāgāran**ti surāpānagharaṁ[2]. Taṁ soṇḍajanehi avivittaṁ hoti. Tattha tehi soṇḍatādivasena na upasaṅkamitabbaṁ brahmacariyantarāyakarattā. **Saṁsaṭṭho viharati rājūhī**ti-ādīsu **rājāno** nāma ye rajjamanusāsanti. **Rājamahāmattā** rājissariyasadisāya issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyā**ti viparītadassanā bāhirakaparibbājakā. **Titthiyasāvakā**ti tesu daḷhabhattā paccayadāyakā. **Ananulomikena saṁsaggenā**ti tissannaṁ sikkhānaṁ ananulomikena paccanīkabhūtena saṁsaggena saṁsaṭṭho piharati yena brahmacariyantarāyaṁ vā sallekhaparihāniṁ vā pāpuṇāti.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṁ dassetuṁ **"yāni vā pana tānī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvirahitāni. Tato eva **appasannāni,** kammakammaphalasaddhāya vā abhāvena **assaddhāni.** Ratanattayappasādābhāvena **appasannāni.** **Akkosakaparibhāsakānī**ti

1. Anividdhakumāriyo (Ka)
2. Surāgāraṁ (Ka) Abhi-Ṭṭha 2. 325; Mahāniddesa-Ṭṭha 400 piṭṭhesu passitabbaṁ.

akkosavatthūhi akkosakāni ceva bhayadassanena santajjanakāni ca. Atthaṁ na icchanti anatthameva icchantīti **anatthakāmāni.** Hitaṁ na icchanti ahitameva icchantīti **ahitakāmāni.** Phāsu na icchanti aphāsuṁyeva icchantīti **aphāsukakāmāni.** Yogakkhemaṁ nibbhayaṁ na icchanti[1], ayogakkhemameva icchantīti **ayogakkhemakāmāni. Bhikkhūnan**ti ettha sāmaṇerānampi saṅgaho. **Bhikkhunīnan**ti ettha sikkhamānasāmaṇerīnaṁ. Sabbesaṁ hi sāsanikānaṁ anatthakāmatādīpanapadamidaṁ vacanaṁ. **Tathārūpāni kulānī**ti tādisāni khattiyakulādīni. **Sevatī**ti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsatī**ti punappunaṁ upagacchati. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ vesiyādiko, rājādiko, assaddhakulādiko ca taṁ taṁ sevantassa tippakāropi ayutto gocaroti **agocaro.** Ettha hi vesiyādiko pañcakāmaguṇanissayato **agocaro.** Yathāha "ko ca bhikkhave bhikkhuno agocaro[2] paravisayo? Yadidaṁ pañca kāmaguṇā"ti[3]. Rājādiko samaṇadhammassa anupanissayato, lābhasakkārāsanivicakka[4]nippothanadiṭṭhivipattihetuto ca. Assaddhakulādiko saddhāhānicittasantāsāvahato **agocaro.**

Gocaraniddese "na vesiyāgocaro"ti-ādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**ti udapānabhūtāni bhikkhusaṁghassa, bhikkhunīsaṁghassa ca catumahāpathe khatapokkharaṇī viya yathāsukhaṁ ogāhanakkhamāni. **Kāsāvapajjotānī**ti bhikkhūnaṁ, bhikkhunīnañca nivatthapārutakā sāvānaṁyeva pabhāhi ekobhāsāni. **Isivātapaṭivātānī**ti gehaṁ pavisantānaṁ, nikkhamantānañca bhikkhubhikkhunīsaṅkhātānaṁ isīnaṁ cīvaravātena ceva samiñjanapasāraṇādijanitasarīravātena ca paṭivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

Idāni niddese āgatanayenāpi ācārapocare dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ pātimokkhasīlaniddese. **Imināpi nayenā**ti idāni vuccamānavidhināpi. **Saṁghagato**ti saṁghasannipātaṁ gato. **Acittīkārakato**ti akatacittīkāro, akatagāravoti attho. **Ghaṭṭayanto**ti sarīrena, cīvarena vā ghaṁsanto. Puratopi tiṭṭhati

---

1. Yogakkhemanti nibbhayaṁ, taṁ na icchanti, (Ka)
2. Avisayo (Ka) 3. Saṁ 3. 128 piṭṭhe. 4. Lābhasakkārapaṇidhicakka (Ka)

acittīkārakatoti sambandhitabbaṁ. **Ṭhitakopī**ti upari tiṭṭhanto viya āsannataraṭṭhāne ṭhitakopi bhaṇati. **Bāhāvikkhepako**ti bāhuṁ vikkhipanto. **Anupāhanānan**ti anādare sāmivacanaṁ. **Sa-upāhano**ti upāhanāruḷho. **There bhikkhū anupakhajjā**ti therānaṁ bhikkhūnaṁ ṭhitaṭṭhānaṁ anupavisitvā tesaṁ āsannataraṭṭhānaṁ upagantvā. **Kaṭṭhaṁ pakkhipati** aggikuṇḍe. **Vokkammā**ti passato atikkamitvā. **Gūḷhāni** sabhāvato paṭicchannāni sāṇipākārādinā paṭicchāditāni. **Anāpucchā**ti anāpucchitvā. **Assā**ti anācārassa.

Apica bhikkhūti-ādi sabbasseva bhikkhuno ācāradassanavasena pavattaṁ aṭṭhakathāvacanaṁ, na niddesapāḷi. Saddhāsīlasutacāgādiguṇahetuko garubhāvo garukaraṇaṁ vā gāravo, saha gāravenāti **sagāravo.** Garuṭṭhāniyesu gāravaserajjādivasena paṭissāyanā patissā, sappatissavapaṭipatti. Saha patissāyāti **sappatisso.** Savisesaṁ hirimanatāya ottappibhāvena ca **hirottappasampanno.** Sekhiyadhammapāripūrivasena **sunivattho supāruto.** **Pāsādikenā**ti pasādāvahena, itthambhūtalakkhaṇe cetaṁ karaṇavacanaṁ. Eseva nayo ito paresupi chasu padesu. **Abhikkantenā**ti atikkamena. **Iriyāpathasampanno**ti sampanna-iriyāpatho. Tena sesa-iriyāpathānampi pāsādikatamāha. **Indriyesu guttadvāro**ti cakkhundriyādīsu chasu dvāresu susaṁvihitārakkho. **Bhojane mattaññū**ti paribhuñitabbato bhojanasaññite catubbidhepi paccaye pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogādivasena sabbaso pamāṇaññū. **Jāgariyamanuyutto**ti pubbarattāpararattaṁ bhāvanāmanasikārasaṅkhātaṁ jāgariyaṁ sātaccakāritāvasena anu anu yutto tattha yuttapayutto. **Satipampajaññena samannāgato**ti-ādi yathāvuttassa ācārassa sambhāradassanaṁ. Tattha **appiccho**ti ni-iccho. **Santuṭṭho**ti yathālābhādivasena santosena tuṭṭho. **Sakkaccakārī**ti ādarakārī. **Garucittīkārabahulo**ti garuṭṭhāniyesu garukaraṇabahulo. **Ayaṁ vuccati ācāro**ti ayaṁ sagāravatādi atthakāmehi ācaritabbato ācāro.

Sīlādīnaṁ guṇānaṁ upanissayabhūto **upanissayagocaro.** Sabhisaṅkhāto cittassa ārakkhabhūto eva gocaro **ārakkhagocaro.** Kammaṭṭhānāsaṅkhāto cittassa upanibandhanaṭṭhānabhūto gocaro **upanibandhagocaro.**

Appicchatādīhi dasahi vivaṭanissitāya kathāya vatthubhūtehi guṇehi samannāgato **dasakathāvatthuguṇasamannāgato.** Tato eva kalyāṇo sundaro mittoti **kalyāṇamitto.** Tassa lakkhaṇaṁ parato āgamissati. **Assutaṁ** suttageyyādiṁ. **Suṇātī**ti sutamayaṁ ñāṇaṁ uppādeti. **Sutaṁ pariyodāpetī**ti tameva yathāsutaṁ avisadatāya apariyodātaṁ punappunaṁ paripucchanādinā visodheti nijjaṭaṁ nigumbaṁ karoti. Tattha ca ye kaṅkhaṭṭhāniyā dhammā, tesu saṁsayaṁ chindanto **kaṅkhaṁ vitarati.** Kammakammaphalesu, ratanatteye ca samma diṭṭhiyā ujukaraṇena **diṭṭhiṁ ujuṁ karoti.** Tato eva ca duvidhāyapi saddhāsampadāya **cittaṁ pasādeti.** Atha vā yathāsutaṁ dhammaṁ pariyodapetvā tathāgate rūpārūpadhamme pariggahetvā sapaccayaṁ nāmarūpaṁ pariggaṇhanto sattadiṭṭhivaṅkavidhamanena **diṭṭhiṁ ujuṁ karoti.** Dhammānaṁ paccayapaccayuppannatāmattadassanena tīsupi addhāsu **kaṅkhaṁ vitarati.** Tato paraṁ ca udayabbayaññāṇādivasena vipassanaṁ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṁ okkamanto aveccapasādena ratanattaye **cittaṁ pasādeti.** Tathābhūtova tassa kalyāṇamittassa anusikkhanena saddhādīhi guṇehi na hāyati, aññadatthu vaḍḍhateva. Tenāha **"yassa vā"**ti-ādi.

Antaragharanti antare antare gharāni ettha, taṁ etassāti vā "antaragharan"ti laddhanāmaṁ gocaragāmaṁ paviṭṭho. Tattha ghare ghare bhikkhāpariyesanāya vīthiṁ paṭipanno. **Okkhittacakkhū**ti heṭṭhākhittacakkhu. Kittakena pana okkhittacakkhu hotīti āha **"yugamattadassāvī"**ti. **Susaṁvuto**ti saṁyato. Yathā panettha susaṁvuto nāma hoti, taṁ dassetuṁ **"na hatthiṁ olokento"**ti-ādi vuttaṁ.

Yatthāti yesu patipaṭṭhānesu. **Cittaṁ** bhāvanācittaṁ. **Upanibandhatī**ti upanetvā nibandhati. Vuttañhetaṁ—

> "Yathā thambhe nibandhayya, vacchaṁ damaṁ naro idha.
> Bandhayyevaṁ sakaṁ cittaṁ, satiyārammaṇe daḷhan"ti[1].

Satipaṭṭhānānaṁ upanibandhagocarabhāvaṁ dassetuṁ **"vutañhetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sako pettiko visayo**ti attano pitu sammāsambuddhassa santako, tena diṭṭho dassito ca visayo.

1. Visuddhi 1. 261; Dī-Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252; Vi-Ṭṭha 2. 12; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 88 piṭṭhesu.

Aṇuppamāṇesūti paramāṇuppamāṇesu. **Asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesū**ti asañcicca āpannasekhiyesu akusalacittuppādādibhedesūti evaṁ asañciccaggahaṇaṁ sekhiyavisesanaṁ daṭṭhabbaṁ. Sekhiyaggahaṇena cettha **vattakkhandhakādīsu**[1] āgatavattādīnampi gahaṇaṁ. Tepi hi sikkhitabbaṭṭhena "sekhiyā"ti icchitā. Tathā hi **mātikāyaṁ** pārājikādīnaṁ viya sekhiyānaṁ paricchedo na kato. Evañca katvā "asañcicca āpannasekhiyā"ti asañciccaggahaṇaṁ samatthitaṁ hoti. Na hi **mātikāyaṁ** āgatesu pañcasattatiyā sekhiyesu nosaññāvimokkho nāma atthi, asañciccaggahaṇeneva cettha asati-ajānanānampi saṅgaho kato. Keci panettha asiñcicca āpannaggahaṇena acittakāpattiyo gahitāti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ, garukāpattīsupi kāsañci acittakabhāvasabbhāvato, adhiṭṭhānāvikammassa, desanāvikammasseva vā sabbalahukassa vajjassa idhādhippetattā. Tenāha "yāni tāni vajjāni appamattakāni oramattakāni lahukāni lahusammatānī"ti-ādi. ādisaddena pātimokkhasaṁvaravisuddhatthaṁ anatikkamanīyānaṁ anāpattigamanīyānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhayadassanasīlo**ti paramāṇumattaṁ vajjaṁ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatasadisaṁ katvā dassanasabhāvo, sabbalahukaṁ vā dubbhāsitamattaṁ pārājikasadisaṁ katvā dassanasabhāvo. **Yaṁ kiñcī**ti mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedaṁ yaṁ kiñci sikkhitabbaṁ paṭipajjitabbaṁ pūretabbaṁ sīlaṁ. **Sammā ādāyā**ti sammadeva sakkaccaṁ, sabbaso ca ādiyitvā. Ayaṁ pana ācāragocarasampadā kiṁ pātimokkhasīle pariyāpannā, udāhu apariyāpannāti? Pariyāpannā. Yadi evaṁ kasmā puna vuttāti codanaṁ sandhāyāha **"ettha cā"**ti-ādi.

Indriyasaṁvarasīlavaṇṇanā

15. Indriyasaṁvarasīlaṁ pātimokkhasaṁvarasīlassa sambhārabhūtaṁ, tasmiṁ satiyeva icchitabbanti vuttaṁ **"soti pātimokkhasaṁvarasīle ṭhito bhikkhū"**ti. Sampādite hi etasmiṁ pātimokkhasaṁvarasīlaṁ suguttaṁ surakkhitameva hoti, susaṁvihitakaṇṭakavati viya sassanti. **Kāraṇavasenā**ti asādhāraṇakāraṇassa vasena.

1. Vi 4. 373 piṭṭhe.

Asādhāraṇakāraṇavasena hi phalaṁ apadisīyati, yathā yavaṅkuro bherisaddoti. Nissayavohārena vā etaṁ nissitavacanaṁ, yathā mañcā ukkuṭṭhiṁ karontīti. **Rūpan**ti rūpāyatanaṁ. **Cakkhunā rūpaṁ disvā**ti ettha yadi cakkhu rūpaṁ passeyya, aññaviññāṇasamaṅginopi passeyyuṁ, na cetaṁ atthi, kasmā? Acetanattā cakkhussa. Tenāha **"cakkhu rūpaṁ na passati acittakattā"**ti. Atha viññāṇaṁ rūpaṁ passeyya, tirokuṭṭādigatampi naṁ passeyya appaṭighabhāvato, idampi natthi sabbassa viññāṇassa dassanābhāvato. Tenāha **"cittaṁ na passati acakkhukattā"**ti. Tattha yathā cakkhusannissitaṁ viññāṇaṁ passati, na yaṁ kiñci. Tañca kenaci kuṭṭādinā antarite na uppajjati, yattha ālokassa vibandho. Yattha pana na vibandho phalikagabbhapaṭalādike, tattha antaritepi uppajjateva. Evaṁ viññāṇādhiṭṭhitaṁ cakkhu passati, na yaṁ kiñcīti viññāṇādhiṭṭhitaṁ cakkhuṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"cakkhunā rūpaṁ disvā"**ti.

Dvārārammaṇasaṅghaṭṭeti dvārassa ārammaṇena saṁghaṭṭe sati, cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagateti adhippāyo. **Pasādavatthukena cittenā**ti cakkhupasādavatthukena tannissāya pavattena viññāṇena, yaṁ "cakkhuviññāṇan"ti vuccati. **Passatī**ti oloketi. Cakkhupasādasannissaye hi viññāṇe ālokānuggahitaṁ rūpārammaṇaṁ sannissayaguṇena obhāsente taṁsamaṅgipuggalo "rūpaṁ passatī"ti vuccati. Obhāsanañcettha ārammaṇassa yathāsabhāvato vibhāvanaṁ, yaṁ "paccakkhato gahaṇan"ti vuccati. Usunā lakkhassa vedhe sijjhante tassa sambhārabhūtena dhananā vijjhatīti vacanaṁ viya viññāṇena rūpadassane sijjhante cakkhunā rūpaṁ passatīti **īdisī sasambhārakathā nāmesā hoti.** Sasambhārā kathā **sasambhārakathā,** dassanassa kāraṇasahitāti attho. Sasambhārassa vā dassanassa kathā **sasambhārakathā. Tasmā**ti yasmā kevalena cakkhunā, kevalena vā viññāṇena rūpadassanaṁ natthi, tasmā.

Itthipurisanimittaṁ vāti ettha itthisantānanissitarūpamukhena gayhamānaṁ saṇṭhānaṁ thanamaṁsāvisadatā nimmassumukhatā kesabandhanavatthaggahaṇaṁ avisadaṭṭhānagamanādi ca sabbaṁ "itthī"ti sañjānanassa kāraṇabhāvato **itthinimittaṁ.** Vuttavipariyāyato **purisanimittaṁ** veditabbaṁ. **Subhanimittādikaṁ vā**ti ettha rāguppattihetubhūto iṭṭhākāro **subhanimittaṁ. Ādi**-saddena

paṭighanimittādīnaṁ saṅgaho. So pana dosuppatti-ādihetubhūto aniṭṭhādi-ākāro veditabbo. Kāmañcettha pāḷiyaṁ abhijjhādomanassāva sarūpato āgatā, upekkhānimittassāpi pana saṅgaho icchitabbo, asamapekkhanena uppajjanakamohassāpi asaṁvarabhāvato. Tathā hi vakkhati "muṭṭhasaccaṁ vā aññāṇaṁ vā"ti. **Upekkhānimittan**ti cettha aññāṇupekkhāya vatthubhūtaṁ ārammaṇaṁ, tañcassa asamapekkhanavasena veditabbaṁ. Evaṁ saṅkhepato rāgadosamohānaṁ kāraṇaṁ "subhanimittādikan"ti vuttaṁ. Tenāha **"kilesavatthubhūtaṁ nimittan"**ti. **Diṭṭhamatteyeva saṇṭhātī**ti "diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissatī"ti[1] sutte vuttanayena vaṇṇāyatane cakkhuviññāṇena, vīthicittehi ca gahitamatteyeva tiṭṭhati, na tato paraṁ kiñci[2] subhādi-ākāraṁ parikappeti. **Pākaṭabhāvakaraṇato**ti paribyattabhāvakaraṇato vibhūtabhāvakaraṇato. Visabhāgavatthuno hi hatthādi-avayavesu subhādito parikappentassa aparāparaṁ tattha uppajjamānā kilesā paribyattā hontīti te tesaṁ **anubyañjanā** nāma. Te pana yasmā tathā tathā sanniviṭṭhānaṁ bhūtupādāyarūpānaṁ sannivesākāro. Na hi taṁ muñcitvā paramatthato hatthādi nāma koci atthi. Tasmā vuttaṁ **"hatthapāda pa. Ākāraṁ na gaṇhātī"**ti. Kiṁ pana gaṇhātīti āha **"yaṁ tattha bhūtaṁ, tadeva gaṇhātī"**ti. Yaṁ tasmiṁ sarīre vijjamānaṁ kesalomādi bhūtupādāyamattaṁ vā, tadeva yāthāvato gaṇhāti. Tattha asubhākāragahaṇassa nidassanaṁ dassento **"cetiyapabbatavāsī"**ti-ādinā mahātissattheraṁ vattuṁ āhari.

Tattha **sumaṇḍitapasādhitā**ti suṭṭhu maṇḍitā pasādhitā ca. Ābharaṇādīhi āhārimehi maṇḍanaṁ. Sarīrassa ucchādanādivasena paṭisaṅkharaṇaṁ pasādhananti vadanti, ābharaṇehi, pana vattālaṅkārādīhi ca alaṅkāraṇaṁ pasādhanaṁ. Ūnaṭṭhānapūraṇaṁ maṇḍanaṁ. **Vipallatthacittā**ti rāgavasena viparītacittā. **Olokento**ti thero kammaṭṭhānamanasikāreneva gacchanto saddakaṇṭakattā pubbabhāgamanasikārassa hasitasaddānusārena "kimetan"ti olokento. **Asubhasaññan**ti aṭṭhikasaññaṁ. Aṭṭhikakammaṭṭhānaṁ hi thero tadā pariharati. **Arahattaṁ pāpuṇī**ti

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne. 2. Yaṁ kiñci (Syā)

thero kira tassā hasantiyā dantaṭṭhidassaneneva pubbabhāgabhāvanāya subhāvitattā paṭibhāganimittaṁ, sātisayañca upacārajjhānaṁ labhitvā yathāṭhitova tattha paṭhamajjhānaṁ adhigantvā taṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā maggaparamparāya āsavakkhayaṁ pāpuṇi. **Pubbasaññaṁ anussarī**ti pubbakaṁ yathāraddhaṁ kālena kālaṁ anuyuñjiyamānaṁ aṭṭhikakammaṭṭhānaṁ anussari samannāhari. **Anumaggan**ti anupathaṁ tassā padānupadaṁ. Therassa kira bhāvanāya paguṇabhāvato dantaṭṭhidassaneneva tassā sakalasarīraṁ aṭṭhikasaṅghātabhāvena upaṭṭhāsi. Na taṁ "itthī"ti vā "puriso"ti vā sañjāni. Tenāha **"nābhijānāmi -pa- mahāpathe"**ti.

"Yassa cakkhundriyāsaṁvarassa hetū"ti vatvā puna **"tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāyā"**ti vuttaṁ, na asaṁvarassāti. Yadidaṁ yaṁ cakkhundriyāsaṁvarassa hetu abhijjhādi-anvāssavanaṁ dassitaṁ, taṁ asaṁvutacakkhundriyasseva hetu pavattaṁ dassitanti katvā vuttaṁ. Cakkhudvārikassa hi abhijjhādi-anvāssavanassa haṁdvārikaviññāṇassa viya cakkhundriyaṁ padhānakāraṇaṁ[1]. Cakkhundriyassa asaṁvutatte sati te anvāssavantīti asaṁvariyamānacakkhundriyahetuko so asaṁvaro tathā vuttoti. Yatvādhikaraṇanti hi yassa cakkhundriyassa kāraṇāti[2] attho. Kīdisassa ca kāraṇāti? Asaṁvutassa kiñca asaṁvutaṁ? Yassa cakkhundriyāsaṁvarassa hetu abhijjhādayo anvāssavanti, **tassa saṁvarāyā**ti ayamettha yojanā.

Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṁ vāti-ādi puna avacanatthaṁ idheva sabbaṁ vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavaṁ veditabbaṁ. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasaṅkhātaṁ dussīlyaṁ atthi, tasmā dussīlyāsaṁvaro manodvāravasena, sesāsaṁvaro chadvāravasena yojetabbo. Muṭṭhasaccādīnaṁ hi satipaṭipakkhākusaladhammādibhāvato siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikkamabhūtassa dussīlyassa tattha uppatti, pañcadvārikajavanānaṁ aviññattijanakattā. Dussīlyādayo cettha pañca asaṁvarā sīlasaṁvarādīnaṁ pañcannaṁ saṁvarānaṁ paṭipakkhabhāvena vuttā. **Tasmiṁ satī**ti tasmiṁ asaṁvare sati.

---

1. Cakkhundriyaṁ kāraṇaṁ (Sī, Syā)
2. Yassa kāraṇāti (Ka)

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṁvaro "cakkhundriye asaṁvaro"ti vuccati, taṁ nidassanaṁ kinti attho. **Yathā**ti-ādinā nagaradvāre asaṁvare sati taṁsambandhānaṁ gharādīnaṁ asaṁvutatā viya javane asaṁvare sati taṁ sambandhānaṁ dvārādīnaṁ asaṁvutatāti evaṁ aññāsaṁvare aññāsaṁvutatā sāmaññameva nidasseti, na pubbāparasāmaññaṁ, antobahisāmaññaṁ vā. Sati vā dvārabhavaṅgādike puna uppajjamānaṁ javanaṁ bāhiraṁ viya katvā nagaradvārasamānaṁ vuttaṁ, itarañca antonagare gharādisamānaṁ[1]. Paccayabhāvena hi purimanipphannaṁ javanakāle asantampi bhavaṅgādi cakkhādi viya phalanipphattiyā santaṁyeva nāma hoti. Na hi dharamānaṁyeva "santan"ti vuccati. "Bāhiraṁ viya katvā"ti ca paramatthato javanassa bāhirabhāve, iterassa ca abbhantarabhāve asatipi "pabhassaramidaṁ bhikkhave cittaṁ, tañca kho āgantukehi upakkiliṭṭhan"ti-ādi[2] vacanato āgantukabhūtassa kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāve tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ekena[3] pariyāyena hotīti katvā vuttaṁ. Javane vā asaṁvare uppanne tato paraṁ dvārabhavaṅgādīnaṁ asaṁvarahetubhāvāpattito. Asaṁvarassa hi uppattiya dvārabhavaṅgādīnaṁ tassa hetubhāvo paññāyatīti. Nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṁ dvārabhavaṅgādīsu musanaṁ kusalabhaṇḍavināsanaṁ kathitaṁ. Yasmiṁ hi dvāre asaṁvaro uppajjati, so tattha dvārādīnaṁ saṁvarūpanissayabhāvaṁ upacchindantoyeva pavattatīti. Dvārabhavaṅgādīnaṁ javanena saha sambandho ekasantatipariyāpannato daṭṭhabbo.

Ettha ca cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate niyamitādivasena kusalākusalajavane sattakkhattuṁ uppajjitvā bhavaṅgaṁ otiṇṇe tadanurūpameva manodvārikajavane tasmiṁyevārammaṇe sattakkhattuṁyeva uppajjitvā bhavaṅgaṁ otiṇṇe puna tasmiṁyeva dvāre tadevārammaṇaṁ nissāya "itthī puriso"ti-ādinā vavatthapentaṁ pasādarajjanādivasena sattakkhattuṁ javanaṁ javati. Evaṁ pavattamānaṁ javanaṁ sandhāya **"javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṁ asaṁvare sati dvārampi aguttan"**ti-ādi vuttaṁ.

Tasmiṁ pana javane. **Sīlādīsū**ti sīlasaṁvara satisaṁvara ñāṇasaṁvara khantisaṁvara vīriyasaṁvaresu **uppannesu.** Yathā hi pageva sati-ārakkhaṁ

1. Antonagarasamānaṁ (Sī, Syā) 2. Aṁ 1. 9 piṭṭhe. 3. Etena (Sī, Syā)

anupaṭṭhapentassa dussīlyādīnaṁ uppatti, evaṁ pageva sati-ārakkhaṁ upaṭṭhapentassa sīlādīnaṁ uppatti veditabbā. Saddādīsupi yathārahaṁ nimittānubyañjanāni veditabbāni. Sotaviññāṇena hi saddaṁ sutvā "itthisaddo"ti vā "purisasaddo"ti vā iṭṭhāniṭṭhādikaṁ vā kilesavatthubhūtaṁ nimittaṁ na gaṇhāti, sutamatte eva saṇṭhāti. Yo ca gītasaddādikassa kilesānaṁ anu anu byañjanato "anubyañjanan"ti laddhavohāro mandatārādivasena vavatthito chajjādibhedabhinno ākāro, tampi na gaṇhātīti. Evaṁ gandhādīsupi yathārahaṁ vattabbaṁ. Manodvāre pana sāvajjanabhavaṅgaṁ manodvāraṁ tasmiṁ dvāre dhammārammaṇe āpāthagate taṁ javanamanasāva viññāya vijānitvāti-ādinā yojetabbaṁ. Kileso anubandho etassāti kilesānubandho, so eva nimittādigāho, tato parivajjanalakkhaṇaṁ **kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇaṁ. Ādi**-saddena anubyañjanaṁ saṅgaṇhāti.

16. **Vutte**ti idheva uddesavasena pubbe vutte. Tathā hi "ājīvahetu paññattānaṁ channaṁ sikkhāpadānan"ti paduddhāraṁ katvā tāni pāḷivaseneva dassetuṁ **"yāni tānī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha yāni tāni evaṁ paññattāni cha sikkhāpadānīti sambandho. **Ājīvahetū**ti jīvikanimittaṁ, "evāhaṁ paccayehi akilamanto jīvissāmī"ti adhippāyena[1]. **Ājīvakāraṇā**ti tasseva vevacanaṁ. **Pāpiccho**ti pāpikāya asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgato. **Icchāpakato**ti icchāya apakato upadduto, abhibhūto vā. **Asantan**ti avijjamānaṁ. **Abhūtan**ti anuppannaṁ. Anuppannattā hi tassa taṁ asantanti purimassa pacchimaṁ kāraṇavacanaṁ. **Uttarimanussadhamman**ti uttarimanussānaṁ ukkaṭṭhapurisānaṁ dhammaṁ, manussadhammato vā uttari[2] ukkaṭṭhaṁ. **Ullapatī**ti uggatāyuko lapati. Sīlaṁ hi bhikkhuno āyu, taṁ tassa tathālapanasamakālameva vigacchati. Tenāha **"āpatti pārājikassā"**ti pārājikasaṅkhātā āpatti assa, pārājikasaññitassa vā vītikkamassa āpajjanaṁ ullapananti attho. **Sañcarittaṁ samāpajjatī**ti sañcaraṇabhāvaṁ āpajjati, itthiyā vā purisamatiṁ, purisassa vā itthimatiṁ ārocetīki adhippāyo. "Imesaṁ channaṁ sikkhāpadānaṁ vītikkamassa vasenā"ti sambandho heṭṭhā dassito eva.

---

1. Adhippāyo (Syā) 2. Uttariṁ (Syā)

Kuhanāti-ādīsūti heṭṭhā uddiṭṭhapāḷiyāva paduddhāro. **Ayaṁ pāḷī**ti ayaṁ **vibhaṅge**[1] āgatā niddesapāḷi.

17. Cīvarādipaccayā labbhantī lābhā. Te eva sakkaccaṁ ādaravasena diyyamānā sakkāro. Patthaṭayasatā ittisaddo. Taṁ **lābhañca sakkārañca kittisaddañca. Sannissitassā**ti ettha taṇhānissayo adhippetoti āha **"patthayantassā"**ti. **Asantaguṇadīpanakāmassā**ti asante attani avijjamāne saddhādiguṇe sambhāvetukāmassa. Asantaguṇasambhāvanatālakkhaṇā, paṭiggahaṇe ca amattaññutālakkhaṇā hi pāpicchatā. **Icchāya apakatassā**ti pāpikāya icchāya sammā-ājīvato apeto katoti apakato. Tathābhūto ca ājīvūpaddavena upaddutoti katvā āha **"upaddutassāti attho"**ti.

Kuhanameva paccayuppādanassa vatthūti **kuhanavatthu. Tividhampetaṁ** tattha āgataṁ tassa nissayabhūtāya imāha pāḷiyā **dassetun**ti evamattho daṭṭhabbo. **Tadatthikassevā**ti tehi cīvarādīhi atthikasseva. **Paṭikkhipanenā**ti cīvarādīnaṁ paṭikkhipanahetu. **Assā**ti bhaveyya. **Paṭiggahaṇena cā**ti **ca**-saddena pubbe vuttaṁ paṭikkhipanaṁ samuccinoti.

Bhiyyokamyatanti bahukāmataṁ. **Yan**ti kiriyāparāmasanaṁ, tasmā "dhāreyyā"ti ettha yadetaṁ saṅghāṭiṁ katvā dhāraṇaṁ, etaṁ samaṇassa sāruppanti yojanā. **Pāpaṇikānī**ti āpaṇato chaḍḍitāni. **Nantakānī**ti antarahitāni coḷakhaṇḍāni. **Uccinitvā**ti uñcha nena cinitvā saṅgahetvā. **Uñchācariyāyā**ti ñañchācariyāya laddhena. Gilānassa paccayabhūtā bhesajjasaṅkhātā jīvitaparikkhārā **gilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Pūtimuttan**ti purāṇassa, apurāṇassa ca sabbassa gomuttassetaṁ nāmaṁ. **Pūtimuttenā**ti pūtibhāvena muttena parehi chaḍḍitena, pūtibhūtena vā gomuttena. **Dhutavādo**ti paresampi dhutaguṇavādī. **Sammukhībhāvā**ti sammukhato vijjamānattā, labbhamānatāyāti attho.

Attānaṁ uttarimanussadhammādhigamassa sāmante katvā jappanaṁ **sāmantajappanaṁ. Mahesakkho**ti mahānubhāvo, uttarimanussadhammādhigamenāti adhippāyo. "Mitto"ti sāmaññato vatvā puna taṁ viseseti "sandiṭṭho

---

1. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

sambhatto”ti. Diṭṭhamatto hi mitto **sandiṭṭho.** Daḷhabhattiko **sambhatto.** **Sahāyo**ti saha āyanako, sakhāti attho. Sattapadino hi “sakhā”ti vuccanti. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, garuḷasaṇṭhānapāsādotipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṁ** muṇḍacchadanapāsādo. **Kūḷāgāraṁ** dvīhi kaṇṇikāhi kattabbapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnampi paṭibāhanayogyo catupañcabhūmako paṭissayaviseso. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto paṭissayaviseso. **Uddaṇḍo**[1] agabbhikā ekadvārā dīghasālāti vadanti. Apare pana bhaṇanti—**vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassena chadanakasenāsanaṁ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṁ ekapassachadanakaṁ hoti. **Pāsādo** āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṁ** muṇḍacchadanaṁ candikaṅgaṇayuttaṁ. **Guhā** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṁ** dvārabaddhaṁ. **Kūṭāgāraṁ** yo koci kaṇṇikābaddhapāsādo. **Aṭṭo** bahalabhittigehaṁ. Yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṁ hoti. Aṭṭālakākārena karīyatītipi vadanti. **Māḷo** vaṭṭākārena katasenāsanaṁ. **Uddaṇḍo** eko paṭissayaviseso. Yo “bhaṇḍasālā, udositan”tipi vuccati. **Upaṭṭhānasālā** sannipatanaṭṭhānaṁ.

Kucchitarajabhūtāya pāpicchatāya niratthakaṁ kāyavacīvipphandaniggaṇhanaṁ korajaṁ, taṁ etassa atthīti korajiko, kohaññena saṁyatakāyo[2], ativiya, abhiṇhaṁ vā korajiko **korajikakorajiko.** Atiparisaṅkitoti keci. Ativiya kuho **kuhakakuhako,** sātisayavimhāpakoti attho. Ativiya lapo lapanako **lapakalapako. Mukhasambhāviko**ti korajikakorajikādibhāvena pavattavacanehi attano mukhamattena aññehi sambhāviko. So evarūpo evarūpatāya eva attānaṁ paraṁ viya katvā **“ayaṁ samaṇo”**ti-ādīni katheti. **Gambhīran**ti-ādi tassā kathāya uttarimanussadhammapaṭibaddhatāya vuttaṁ.

Sambhāvanādhippāyakatenāti “kathaṁ nu kho maṁ jano ‘ariyo’ti vā ‘visesalābhī’ti vā sambhāveyyā”ti iminā adhippāyena katena. **Gamanaṁ saṇṭhapetī**ti visesalābhīnaṁ gamanaṁ viya attano gamanaṁ sakkaccaṁ

1. Uṭṭaṇḍo (Syā) 2. Saṁyatākāro (Syā, Ka)

ṭhapeti, sato sampajānova gacchanto viya hoti. **Paṇidhāyā**ti "arahāti maṁ jānantū"ti cittaṁ saṇṭhapetvā, patthetvā vā. **Samāhito viyā**ti jhānasamādhinā samāhito viya. **Āpāthakajjhāyī**ti manussānaṁ āpāthaṭṭhāne samādhisamāpanno viya nisīdanto āpāthake janassa pākaṭaṭṭhāne jhāyī. **Iriyāpathasaṅkhātan**ti iriyāpathasaṇṭhapanasaṅkhātaṁ.

Paccayapaṭisevanasaṅkhātenāti ayoniso uppāditānaṁ paccayānaṁ paṭisevananti evaṁ kathitena, tena vā paccayapaṭisevanena saṅkhātabbena kathitabbena. Aññaṁ viya katvā attano samīpe bhaṇanaṁ **sāmantajappitaṁ,** ā-kārassa rassattaṁ katvā **"aṭṭhapanā"**ti vuttaṁ. Kuhanaṁ kuho tassa ayanā pavatti **kuhāyanā,** kuhassa vā puggalassa ayanā gati kiriyā **kuhāyanā.** Kuheti, kuhena vā itoti **kuhito** kuhako.

Puṭṭhassāti "ko tisso, ko rājapūjito"ti puṭṭhassa. **Uddhaṁ katvā**ti ukkhipitvā vibhavasampatti-ādinā paggahetvā.

Unnahanāti uddhaṁ uddhaṁ bandhanā paliveṭhanā. Dve kira bhikkhū ekaṁ gāmaṁ pavisitvā āsanasālāya nisīditvā ekaṁ kumārikaṁ pakkosiṁsu. Tāya āgatāya tatreko ekaṁ pucchi "ayaṁ bhante kassa kumārikā"ti. "Amhākaṁ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā, imissā mātā mayi gehaṁ gate sappiṁ dadamānā ghaṭeneva deti. Ayampi mātā viya ghaṭena detī"ti ukkācesi[1]. Imaṁ sandhāya vuttaṁ **"telakandarikavatthu cettha vattabban"**ti.

Dhammānurūpā vāti mattāvacanānurūpaṁ vā. Mattāvacanaṁ hi "dhammo"ti vuccati. Yathāha "subhāsitaṁ uttamamāhu santo, dhammaṁ bhaṇe nādhammaṁ taṁ dutiyan"ti[2]. Tena bahuṁ vippalapanamāha, saccato vā aññā subhāsitā vācā "dhammo"ti veditabbo. Muggasūpasadisakammo puggalo muggasūpyo. Tenāha **"ayaṁ puggalo muggasūpyoti vuccatī"**ti. Paribhaṭassa kammaṁ pāribhaṭyaṁ, tadeva **pāribhaḍyatā.**

Nimittena caranto, jīvanto vā nimittako, tassa bhāvo **nemittikatā.** Attano icchāya pakāsanaṁ **obhāso.** Ko pana

1. Abhi-Ṭṭha 2. 464 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 190; Khu 1. 344 piṭṭhesu.

soti? "Ajja bhikkhūnaṁ paccayā dullabhā jātā"ti-ādikā **paccayapaṭisaṁyuttakathā.** Icchitavatthussa samīpe kathanaṁ **sāmantajappā.**

Akkosanabhayenāpi dadeyyāti **dasahi akkosavatthūhi akkosanaṁ.** Tathā **vambhanā**dayo. **Upekkhanā** upāsakānaṁ dāyakādibhāvato bahi chaḍḍanā. **Khipanā**ti khepavacanaṁ. Taṁ pana avahasitvā vacanaṁ hotīti āha **"uppaṇḍanā"**ti. **Pāpanā**ti adāyakattassa, avaṇṇassa vā patiṭṭhāpanaṁ. Paresaṁ piṭṭhimaṁsakhādanasīlo parapiṭṭhimaṁsiko, tassa bhāvo **parapiṭṭhimaṁsikatā. Abbhaṅgan**ti abbhañjanaṁ. **Nipisitvā gandhamagganā viyā**ti anippisite alabbhamānassa gandhassa nipisane lābho viya paraguṇe anippisite alabbhamānānaṁ paccayānaṁ nipisanena lābho daṭṭhabboti.

Nikattuṁ appena lābhena bahukaṁ vañcetvā gahetuṁ icchanaṁ nijigīsanaṁ, tassa bhāvo **nijigīsanatā.** Tasseva icchanassa pavatti-ākāro, taṁsahajātaṁ vā gavesanakammaṁ.

Aṅganti hatthapādādi-aṅgāni uddissa pavattaṁ vijjaṁ. **Nimittan**ti nimittasatthaṁ. **Uppātan**ti ukkāpātadisāḍāha bhūmicālādi-uppātapaṭibaddhavijjaṁ. **Supinan**ti supinasatthaṁ. **Lakkhaṇan**ti itthipurisānaṁ lakkhaṇajānanasatthaṁ. **Mūsikacchinnan**ti vatthādīnaṁ asukabhāge mūsikacchede sati idaṁ nāma phalaṁ hotīti jānanakasatthaṁ. Palāsaggi-ādīsu iminā nāma agginā hute idaṁ nāma hotīti aggivasena homavidhānaṁ **aggihomaṁ.** Iminā nayena **dabbihomaṁ** veditabbaṁ. **Ādi**-saddena thusahomādīnaṁ, aññesañca sutte āgatānaṁ micchājīvānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Vīriyasādhanattā ājīvapārisuddhisīlassa "paccayapariyesanavāyāmo"ti vuttaṁ. Tassa **pārisuddhi** anavajjabhāvo, yena dhammena samena paccayalābho hoti. Na hi alaso ñāyena paccaye pariyesituṁ sakkotīti.

Paccayasannissitasīlavaṇṇanā

18. **Paṭisaṅkhā**ti ayaṁ "sayaṁ abhiññā"ti-ādīsu[1] viya yakāralopena niddeso. **Yoniso**ti cettha upāyattho yonisosaddoti dassento āha **"upāyena pathenā"**ti. **"Paṭisaṅkhāya**

---

1. Vi 3. 12 piṭṭhe.

ñatvā"ti vatvā tayidaṁ paṭisaṅkhānaṁ paccavekkhaṇanti dassetuṁ **"paccavekkhitvāti attho"**ti-ādi vuttaṁ. Yathā hi **paccavekkhitvā**ti sītapaṭighātādikaṁ taṁ taṁ payojanaṁ pati pati avekkhitvā, ñāṇena passitvāti attho, evaṁ **paṭisaṅkhāyā**ti tadeva payojanaṁ pati pati saṅkhāya, jānitvāti attho. Ñāṇapariyāyo hi idha saṅkhā-saddoti. Ettha ca "paṭisaṅkhā yoniso"ti-ādi kāmaṁ paccayaparibhogakālena vuccati, dhātuvasena, pana paṭikūlavasena vā paccavekkhaṇāya paccayasannissitasīlaṁ sujjhatīti apare. Bhijjatīti keci. Eke pana paṭhamaṁ eva pariyattanti vadanti, vīmaṁsitabbaṁ. "Cīvaran"ti ekavacanaṁ ekattamattaṁ vācakanti adhippāyena **"antaravāsakādīsu yaṁ kiñcī"**ti vuttaṁ, jātisaddatāya pana tassa pāḷiyaṁ ekavacananti yattakāni cīvarāni yoginā pariharitabbāni, tesaṁ sabbesaṁ ekajjhaṁ gahaṇanti sakkā viññātuṁ, **yaṁ kiñcī**ti vā anavasesapariyādānametaṁ, na aniyamavacanaṁ[1]. "Nivāseti vā pārupati vā"ti vikappanaṁ pana paṭisevanapariyāyassa paribhogassa vibhāgadassananti taṁ paññapetvā sayana nisīdana cīvarakuṭikaraṇādivasenāpi paribhogassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Payojanānaṁ mariyādā payojanāvadhi, tassa paricchindanavasena yo niyamo, tassa vacanaṁ **payojanā -pa- vacanaṁ.** Idāni taṁ niyamaṁ vivaritvā dassetuṁ **"ettakameva hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha avadhāraṇena līḷāvibhūsāvilambanānaṭambarādivasena vatthaparibhogaṁ nisedheti. Tenāha **"na ito bhiyyo"**ti. Līḷāvasena hi ekacce sattā vatthāni paridahanti ceva upasaṁviyanti ca[2]. Yathā taṁ yobbane ṭhitā nāgarikamanussā. Ekacce vibhūsanavasena, yathā taṁ rūpūpajīvini-ādayo. Vilambanavasena vilambakā. Naṭammaravasena bhojādayo. **Ajjhattadhātukkhobho** sītarogādi-uppādako. **Utupariṇāmanavasenā**ti utuno parivattanavasena visabhāgasīta-utusamuṭṭhānena. **Vā**-saddena hemantādīsu himapātādivasena pavattassa saṅgaho daṭṭhabbo, na uppādeti sītanti adhippāyo. Yadatthaṁ pana taṁ vinodanaṁ, taṁ matthakappatthaṁ dassetuṁ **"sītabbhāhate"**ti-ādi vuttaṁ. **Sabbatthā**ti "uṇhassa paṭighātāyā"ti-ādīsu sabbesu sesapayojanesu. Yadipi sūriyasantāpopi uṇhova, tassa pana ātapaggahaṇena gahitattā

1. Aniyamavacanaṁ (Syā, Ka)
2. Upasañciyanti ca, (Syā), upasaṁvaranti ca upaseviyanti ca (Ka)

"aggisantāpassā"ti vuttaṁ. Ekacco dāvaggisantāpo kāyaṁ cīvarena paṭicchādetvā sakkā vinodetunti āha **"tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo"**ti. **Ḍaṁsā**ti piṅgalamakkhikā. Te pana yasmā ḍaṁsanasīlā, tasmā vuttaṁ **"ḍaṁsanamakkhikā"**ti. **Sappādayo**ti sappasatapadi-uṇṇanābhisarabūvicchikādayo. **Phuṭṭhasamphasso**ti phuṭṭhavisamāha. Tividhā hi sappā daṭṭhavisā phuṭṭhavisā diṭṭhavisā. Tesu purimakā dve eva gahitā. Satapadi-ādīnampi tādisānaṁ saṅgaṇhanatthaṁ. **Niyatapayojanaṁ** ekantikaṁ, sabbakālikañca payojanaṁ. **Hirī kuppati** nillajjatā saṇṭhāti. Tenāha **"vinassatī"**ti. Kūpāvataraṇaṁ[1] vā paṭicchādanaṁ arahatīti kopinaṁ. Hiriyitabbaṭṭhena hirī ca taṁ kopinañcāti **hirikopinan**ti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassa cā**ti **ca**-saddo pubbe vuttapayojanānaṁ sampiṇḍanattho.

Yaṁ kiñci āhāranti khādanīyabhojanīyādibhedaṁ yaṁ kiñci āharitabbavatthuṁ. Piṇḍāya bhikkhāya ulatīti piṇḍolo, tassa kammaṁ piṇḍolyaṁ. Tena **piṇḍolyena** bhikkhācariyāya. **Patitattā**ti pakkhipitattā. **Piṇḍapāto** patte pakkhittabhikkhāhāro. **Piṇḍānaṁ vā pāto**ti ghare ghare laddhabhikkhānaṁ sannipāto. "Natthi davā"ti-ādīsu[2] sahasā kiriyāpi "davā"ti vuccati, tato visesanatthaṁ **"davatthaṁ, kīḷānimittanti vuttaṁ hotī"**ti āha. **Muṭṭhikamallā** muṭṭhiyuddhayujjhanakā. **Ādi**-saddena nibuddhayujjhanakādīnaṁ gahaṇaṁ. **Balamadanimittan**ti balaṁ nissāya uppajjanakamado balamado. Taṁ nimittaṁ, balassa uppādanatthanti attho. **Porisamadanimittan**ti porisamado vuccati purisamāno "ahaṁ puriso"ti uppajjanakamāno. Asaddhammasevanāsamatthataṁ nissāya pavatto māno, rāgo eva vā porisamadoti keci. Taṁ nimittaṁ. **Antepurikā** rājorodhā. Sabbesaṁ sannivesayogyatāya **vesiyo** rūpūpajīviniyo. **Maṇḍanaṁ** nāma idhāvayavapāripūrīti āha **"aṅgapaccaṅgānaṁ pīṇabhāvanimitta"**ti, paribrūhanahetūti attho. **Naṭā** nāma raṅganaṭā. **Naccakā** laṅghakādayo. **Vibhūsanaṁ** sobhāsamuppādananti āha **"pasannacchavivaṇṇatānimittan"**ti.

Etaṁ padaṁ. **Mohūpanissa yappahānatthan**ti mohassa upanissayatāpahānāya. Davā hi mohena hoti, mohañca vaḍḍhetīti tassā vajjanena mohassa anupanissayakā. **Dosūpanissayappahānatthan**ti idaṁ balamadassa,

1. Kupāpadhāraṇaṁ (Ka)
2. Di-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhe.

purisamadassa ca dosahetuno vasena vuttaṁ, itarassa pana vasena "rāgūpanissayappahānatthan"ti vattabbaṁ. Maṇḍanavibhūsanapaṭikkhepo siyā mohūpanissayappahānāyapi, rāgūpanissayatāya pana ujupaṭipakkhoti vuttaṁ **"rāgūpanissayappahānatthan"**ti. Yadipi ekaccassa davamade ārabbha parassa paṭighasaṁyojanādīnaṁ uppatti hotiyeva manopadosikadevādīnaṁ viya, attano pana davamade ārabbha yesaṁ savisesaṁ rāgamohamānādayo pāpadhammā uppajjanti. Te sandhāya **"attano saṁyojanuppattipaṭisedhanatthan"**ti vatvā maṇḍanavibhūsanāni paṭicca asavisesaṁ parassapi rāgamohādayo pavattantīti **"parassapi saṁyojanuppattipaṭisedhanatthan"**ti vuttaṁ. **Ayoniso paṭipattiyā**ti ettha kāmasukhallikānuyogaṁ muñcitvā sabbāpi micchāpaṭipatti ayoniso paṭipatti. Purimehi dvīhi padehi ayoniso paṭipattiyā, pacchimehi dvīhi kāmasukhallikānuyogassa pahānaṁ vuttanti vadanti. **"Catūhipi cetehī"**ti pana vacanato sabbehi ubhinnampi pahānaṁ vuttanti veditabbaṁ. Kāmakīḷāpi davantogadhā[1] hotiyeva, purisamadopi kāmasukhallikānuyogassa hetuyevāti.

Cātumahābhūtikassāti catumahābhūte sannissitassa. **Rūpakāyassā**ti catusantatirūpasamūhassa. **Ṭhitiyā**ti ṭhitattaṁ. Sā panassa ṭhiti pabandhavasena icchitāti āha **"pabandhaṭṭhitatthan"**ti. **Pavattiyā**ti jīvitindriyappavattiyā. Tathā hi jīvitindriyaṁ "yāpanā vattanā"ti[2] ca niddiṭṭhaṁ. Tassā ca avicchedo āhārūpayogena hoti. Kāyassa cirataraṁ yāva āyukappo, tāva avatthānaṁ yāpanāti dassento **"cirakālaṭṭhitatthaṁ vā"**ti-āha. Idāni vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"gharūpatthambhamivā"**ti-ādi vuttaṁ. Tatthāyaṁ yojanā—yathā jiṇṇagharasāmiko gharassa upatthambhanaṁ karoti tassa apatanatthaṁ, yathā ca sākaṭiko akkhabbhañjanaṁ karoti tassa sampavattanatthaṁ evamesa yogī kāyassa ṭhitatthaṁ, yāpanatthañca piṇḍapātaṁ paṭisevati paribhuñjatīti. Etena ṭhiti nāma apatanaṁ yāpanā pavattīti dasseti. **Na davamadamaṇḍanavibhūsanatthan**ti idaṁ "yāva devā"ti avadhāraṇena nivattitatthadassanaṁ. Tiṭṭhanti upādinnadhammā etāyāti **ṭhiti,** āyūti āha **"ṭhitīti jīvitindriyassetaṁ adhivacanan"**ti. Tathā hi taṁ āyu "ṭhitī"ti niddiṭṭhaṁ, **ṭhitiyā yāpanāyā**ti

1. Tadantogadhā (Ka)

2. Abhi 1. 20, 168 piṭṭhesu.

kāyassa ṭhitihetutāya "ṭhitī"ti laddhavohārassa jīvitindriyassa pavattanatthanti attho. Tenāha **"jīvitindriyapavattāpanatthan"**ti. **Ābādhaṭṭhenā**ti vibādhanaṭṭhena, rogaṭṭhena vā. Jighacchāparamā hi rogā. **Uparamatthan**ti vūpasamatthaṁ. **Vaṇālepanamiva** vaṇiko. Uṇhasītādīsu abhibhavantesu tappaṭikāraṁ sītuṇhaṁ viya paṭisevatīti sambandho. Maggabrahmacariyaṁ ṭhapetvā sikkhattayasaṅgahā sāsanāvacaritabbā anusāsanī sāsanabrahmacariyanti āha **"sakalasāsanabrahmacariyassa ca maggabrahmacariyassa cā"**ti. **Anuggahaṇatthan**ti anu anu gaṇhanatthaṁ sampādanatthaṁ. **Kāyabalaṁ nissāyā**ti yathāsamāraddhaṁ guṇavisesapāripūrihetubhūtaṁ kāyabalamattaṁ nissāya. Tenāha **"sikkhattayānuyogavasenā"**ti-ādi. Kantāranittharaṇatthikā jāyampatikā, **nadīsamuddanittharaṇatthikā** ca puttamaṁsādīni yathā agiddhā amucchitā kevalaṁ taṁ taṁ atthasiddhimeva avekkhantā paṭisevanti tehi vinā asijjhanato evamayampi kevalaṁ bhavakantāranittharaṇatthiko agiddho amucchito tena vinā asijjhanato piṇḍapātaṁ paṭisevatīti upamāsaṁsandanaṁ.

Itīti pakāratthe nipātapadaṁ. Tena paṭiseviyamānassa piṇḍapātassa paṭisevanākāro gayhatīti āha **"evaṁ iminā piṇḍapātapaṭisevanenā"**ti. **Purāṇan**ti bhojanato purimakālikattā purātanaṁ. **Paṭihaṅkhāmī**ti paṭihanissāmi. **Navañca vedanaṁ na uppādessāmī**ti paṭisevatīti yojanā. Kīdisaṁ, kathañcāti āha **"aparimita -pa- aññataro viyā"**ti. Aparimitaṁ aparimāṇaṁ bhojanaṁ paccayo etissāti aparimitabhojanapaccayā, taṁ **aparimitabhojanapaccayaṁ** attano gahaṇītejapamāṇato atikkantapamāṇabhojanahetukanti attho. Yo bahuṁ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṁ asakkonto "āhara hatthan"ti vadati, ayaṁ **āharahatthako.** Yo bhuñjitvā accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṁ nivāsetuṁ na sakkoti, ayaṁ **alaṁsāṭako.** Yo bhuñjitvā uṭṭhātuṁ asakkonto tattheva parivattati, ayaṁ **tatravaṭṭako.** Yo yathā kākehi āmasituṁ sakkā, evaṁ yāva mukhadvāraṁ āhāreti, ayaṁ **kākamāsako.** Yo bhuñjitvā mukhe sandhāretuṁ asakkonto tattheva vamati, ayaṁ **bhuttavamitako.** Etesaṁ aññataro viya. Atha vā **purāṇavedanā** nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā. Taṁ

"paṭihanissāmī"ti paṭisevati. **Navavedanā** nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Taṁ "na uppādessāmī"ti paṭisevati. Atha vā **navavedanā** nāma abhuttapaccayena uppajjanakavedanā, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva paṭisevati. Abhuttapaccayā uppajjanakāti cetaṁ khuddāya visesanaṁ. Yassā appavatti bhojanena kātabbā, tassā dassanatthaṁ. Abhuttapaccayena bhuttapaccayena ca uppajjanakānuppajjanakavedanāsu purimā yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyopavaḍḍhanavasena uppajjati. Pacchimāpi khuddānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā pavattā. Sā hi bhuttapaccayā pubbe anuppannāva nuppajjissatīti ayametāsaṁ viseso. Vihiṁsānimittatā cetāsaṁ vihiṁsāya viseso.

Yā vedanā. **Adhunā**ti etarahi. **Asappāyāparimitabhojanaṁ nissāyā**ti asappāyā parimitassa āhārassa bhuñjanapayogaṁ āgamma uppajjatīti attho. **Purāṇakammapaccayavasenā**ti pubbe purimajātiyaṁ katattā purāṇassa kammassa paccayatāvasena payogavipattiṁ āgamma uppajjanārahatāya taṁ[1] vajjetvā payogasampattiyā upaṭṭhāpanaṁ dukkhavedanāpaccayaghāto paṭihananañca hotīti āha **"tassā paccayaṁ vināsento taṁ purāṇañca vedanaṁ paṭihaṅkhāmī"**ti. **Ayuttaparibhogo** paccaye apaccavekkhitvā paribhogo. So eva katūpacitakammatāya **kammūpacayo.** Taṁ **nissāya** paṭicca **āyatiṁ** anāgate kāle uppajjanato yā cāyaṁ "navavedanā"ti vuccatīti yojanā. **Yuttaparibhogavasenā**ti paccavekkhitvā paccayānaṁ paribhogavasena, tassā navavedanāya mūlaṁ ayuttaparibhogakammaṁ anibbattento sabbena sabbaṁ anuppādento. **Ettāvatā**ti "iti purāṇan"ti-ādinā vuttena padadvayena. "Vihiṁsūparatiyā"ti-ādinā vā padacatukkena **yuttaparibhogasaṅgaho** pabbajitānucchavikassa paccayaparibho gassa vuttattā. **Attakilamathānuyogappahānaṁ** jighacchādidukkhapaṭighātassa bhāsitattā. Jhānasukhādīnaṁ paccayabhūtassa kāyasukhassa avissajjanato **dhammikasukhāpariccāgo** ca dīpito hoti.

Asappāyāparimitūpayogena[2] jīvitindriyupaccedako, iriyāpathabhañjanako vā siyā parissayo, sappāyaparimitūpayogena pana so na hoti. Tathā sati cirakālappavattisaṅkhātā sarīrassa

1. Uppajjanarahā yā, taṁ (Syā, Ka)
2. Asappāyāparimitaparibhogena (Ka)

yātrā yāpanā bhavissatīti imamatthaṁ dassento **"parimitaparibhogena -pa- bhavissatī"**ti āha. Yo rogo sāddho asāddho ca[1] na hoti, so yāpyarogo, so etassa atthīti **yāpyarogī.** So hi niccakālaṁ bhesajjaṁ upasevati, tathā ayampīti. Yadi yātrāpi yāpanā, pubbepi "yāpanāyā"ti vuttaṁ, ko ettha visesoti? Pubbe "yāpanāyā"ti jīvitindriyayāpanā adhippetā, idha pana catunnampi iriyāpathānaṁ avicchedasaṅkhātā yāpanā yātrāti ayamettha viseso. Buddhapaṭikuṭṭhena micchājīvena paccayapariyesanā **ayuttapariyesanā.** Deyakadeyyadhammānaṁ, attano ca pamāṇaṁ ajānitvā paṭiggahaṇaṁ, saddhādeyyavinipātanatthaṁ vā paṭiggahaṇaṁ **ayuttapaṭiggahaṇaṁ,** yena vā āpattiṁ āpajjati. Apaccavekkhitvā paribhogo **ayuttaparibhogo.** Tesaṁ parivajjanaṁ dhammena samena paccayuppādanādivasena veditabbaṁ. Dhammena hi paccaye pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṁ **anavajjatā** nāma.

Aratīti ukkaṇṭhā. Pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca anabhirati. **Tandī**ti pacalāyikā niddā. **Vijambhitā**ti thinamiddhābhibhavena kāyassa vijambhanā. Viññūhi garahā **viññūgarahā.** Ekacco hi anavajjaṁyeva sāvajjaṁ karoti, "laddhaṁme"ti pamāṇādhikaṁ bhuñjitvā taṁ jīrāpetuṁ asakkonto uddhaṁvirecana-adhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanāpasutā honti. Aññe te "kiṁ idan"ti pucchitvā "asukassa udaraṁ uddhumātan"ti-ādīni sutvā "niccakālamesa evaṁpakatiko attano kucchipamāṇaṁ nāma na jānātī"ti nindanti, evaṁ anavajjaṁyeva sāvajjaṁ karoti. Evaṁ akatvā "anavajjatā ca bhavissatī"ti paṭisevati. attano hi pakati-aggibalādiṁ jānitvā "evaṁ me arati-ādīnaṁ abhāvena kāyasukhatā, agarahitabbatā ca bhavissatī"ti pamāṇayuttameva paṭisevati. Yāvatako bhojanena attho, tassa sādhanena yāvadatthaṁ udarassa paripūraṇena udarāvadehakaṁ bhojanaṁ **yāvadattha-udarāvadehakabhojanaṁ,** tassa **parivajjanena.** Seyyāya sayanena laddhabbasukhaṁ seyyasukhaṁ, ubhohi

---

1. Sādhyo asādheyyo ca (Syā), yāpyo ayāpyo ca (Ka)

passehi samparivattanakaṁ sayantassa uppajjanasukhaṁ passasukhaṁ, middhena niddāyanena uppajjanasukhaṁ middhasukhaṁ, tesaṁ **seyya -pa-sukhānaṁ pahānato** catunnaṁ iriyāpathānaṁ yogyabhāvassa paṭipādanaṁ kāyassa **catu-iriyāpathayogyabhāvapaṭipādanaṁ,** tato. Sukho iriyāpathavihāro **phāsuvihāro.** Pacchime vikappe, sabbavikappesu vā vuttaṁ phāsuvihāralakkhaṇaṁ āgamena samatthetuṁ **"vuttampi hetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tīsupi vikappesu āhārassa ūnaparibhogavaseneva hi phāsuvihāro vuttoti.

Ettāvatāti "yātrā"ti-ādinā vuttena padattayena. "Yātrā ca me bhavissatī"ti payojanapariggahadīpanā. Yātrā hi naṁ āhārūpayogaṁ payojetīti. Dhammikasukhāpariccāgahetuko phāsuvihāro **majjhimā paṭipadā** antadvayaparivajjanato. Imasmiṁ pana ṭhāne aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni—"neva davāyā"ti ekaṁ aṅgaṁ, "na madāyā"ti ekaṁ, "na maṇḍanāyā"ti ekaṁ, "na vibhūsanāyā"ti ekaṁ, "yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā"ti ekaṁ, "vihiṁsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā"ti ekaṁ, "iti purāṇañca vedanaṁ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṁ na uppādessāmī"ti ekaṁ, "yātrā ca me bhavissatī"ti ekaṁ, "anavajjatā ca phāsuvihāro cā"ti ayamettha bhojanānisaṁso. **Mahāsivatthero** panāha "heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, uparipana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbānī"ti. Tattha "yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā"ti ekaṁ aṅgaṁ, "yāpanāyā"ti ekaṁ, "vihiṁsūparatiyā"ti ekaṁ, "brahmacariyānuggahāyā"ti ekaṁ, "iti purāṇañca vedanaṁ paṭihaṅkhāmī"ti ekaṁ, "navañca vedanaṁ na uppādessāmī"ti ekaṁ, "yātrā ca me bhavissatī"ti ekaṁ, "anavajjatā cā"ti ekaṁ. Phāsuvihāro pana bhojanānisaṁsoti. Evaṁ aṭṭhaṅgasamannāgataṁ āhāraṁ āhārento paṭisaṅkhā yoniso piṇḍapātaṁ paṭisevati nāma.

Yattha yatthāti bhummaniddesena **sena**-saddassa adhikaraṇatthavuttimāha. Tathā **āsana**-saddassāti. **Aḍḍhayogādimhī**ti **ādi**-saddena pāsādādiṁ, mañcādiñca saṅgaṇhāti. Yattha yattha vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā āsatīti vihāra-aḍḍhayogādike ānetvā sambandhitabbaṁ. Idha **ādi**-saddena pīṭhasanthatādīnampi saṅgaho veditabbo. **Parisahanaṭṭhenā**ti abhibhavanaṭṭhena, vibādhanaṭṭhenāti attho. **Utuyeva utuparissayo**ti

sītuṇhādi-utuyeva asappāyo vuttanayena utuparissayo. Tassa utuparissayassa vinodanatthaṁ, anuppannassa anuppādanatthaṁ, uppannassa vūpasamanatthañcāti attho. Nānārammaṇato paṭisaṁharitvā kammaṭṭhānabhūte ekasmiṁ yeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṁ paṭisallānaṁ, tattha ārāmo abhirati **paṭisallānārāmo,** tadatthaṁ. Senāsanaṁ hi vivittaṁ yogino bhāvanānukūlaṁ suññāgārabhāvato. Taṁ panetaṁ atthadvayaṁ vibhāvetuṁ **"yo sarīrābādhacittavikkhepakaro"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ekībhāvasukhatthan**ti ekībhāvahetukaṁ sukhaṁ ekībhāvasukhaṁ, tadatthaṁ. Gaṇasaṅgaṇikakilesasaṅgaṇikābhāvena uppajjanakasukhaṁ.

Yadi utuyeva utuparissayo, "utu ca sītuṇhan"ti sītuṇhapaṭighātaṁ vatvā utuparissayavinodanaṁ kasmā vuttanti codanaṁ sandhāyāha **"kāmañcā"**ti-ādi. Tattha "niyataṁ utuparissayavinodanan"ti etena "sītassa paṭighātāya uṇhassa paṭighātāyā"ti ettha vuttaṁ sītuṇhaṁ aniyataṁ kadāci kadāci uppajjanakaṁ, utuparissayo pana **sabbadābhāvī** adhippetoti dasseti. **Vuttappakāro**ti "sīlādiko, asappāyo"ti ca evaṁ vuttappakāro vivaṭaṅgaṇarukkhamūlādīsu nisinnassa apariguttiyā asaṁvutadvārāditāya **pākaṭaparissayā,** asappāyarūpadassanādinā **apākaṭaparissayā** ca bhikkhussa kāyacittānaṁ **ābādhaṁ** kareyyuṁ. **Yattha** gutte senāsane **ābādhaṁ na karonti. Evaṁ jānitvā**ti ubhayaparissayarahitanti evaṁ ñatvā paṭisevanto bhikkhu veditabboti sambandho.

Dhātukkhobhalakkhaṇassa, taṁhetukadukkhavedanālakkhaṇassa vā **rogassa** paṭipakkhabhāvo **paṭi-ayanaṭṭho.** Tenāha **"paccanīkagamanaṭṭhenāti attho"**ti, vūpasamanaṭṭhenāti vuttaṁ hoti. **Yassa kassacī**ti sappi-ādīsu yassa kassaci. **Sappāyassā**ti hi tassa vikāravūpasamenāti adhippāyo. **Bhisakkassa kammaṁ** tena vidhātabbato. Tenāha **"tena anuññātattā"**ti. **Nagaraparikkhārehī**ti nagaraṁ parivāretvā rakkhaṇakehi. Vivaṭaparikkhepo[1] parikkhā uddāpo pākāro esikā paligho pākārapatthaṇḍilanti satta "nagaraparikkhārā"ti vadanti. **Sīlaparikkhāro**ti[2]

1. Kavāṭaparikkhepo (Sī), taṭa-uparikkhepo (Syā)   2. Setaparikkhāro (Syā, Ka)

suvisuddhasīlālaṅkāro. Ariyamaggo hi idha "ratho"ti adhippeto. Tassa ca sammāvācādayo alaṅkāraṭṭhena "parikkhāro"ti vuttā. **Jīvitaparikkhārā**ti jīvitassa pavattikāraṇāni. **Samudānetabbā**ti sammā uddhaṁ uddhaṁ ānetabbā pariyesitabbā. **Parivāropi hoti** antarāyānaṁ parito vāraṇato. Tenāha **"jīvita -pa- rakkhaṇato"**ti.

Tattha **antaran**ti vivaraṁ, okāsoti attho. Verikānaṁ antaraṁ adatvā attano sāmikānaṁ parivāretvā ṭhitasevakā viya **rakkhaṇato. Assā**ti jīvitassa. **Kāraṇabhāvato**ti cirappavattiyā kāraṇabhāvato. Rasāyanabhūtaṁ hi bhesajjaṁ sucirampi kālaṁ jīvitaṁ pavattetiyeva. Yadipi anuppannā eva dukkhavedanā bhesajjaparibhogena paṭihaññanti na uppannā tāsaṁ saraseneva bhijjanato, uppannasadisā pana "uppannā"ti vuccanti. Bhavati hi taṁsadisesu tabbohāro, yathā sā eva tittiri, tāniyeva osadhānīti. Tasmā vuttaṁ **"uppānnānanti jātānaṁ bhūtānaṁ nibbattānan"**ti. Sañcayato paṭṭhāya so dhātukkhobho samuṭṭhānaṁ etesanti **taṁsamuṭṭhānā. "Dukkhavedanā"**ti vatvā sā akusalasabhāvāpi atthīti tato visesetuṁ **"akusalavipākavedanā"**ti vuttaṁ. Byābādhanaṭṭhena byābādho, byābādhova byāpajjhaṁ, dukkhanti attho. Natthi ettha byābajjhanti **abyābajjhaṁ,** niddukkhatā. Tenāha **"abyābajjhaparamatāyā"**ti **niddukkhaparamatāyā**ti. **Taṁ dukkhan**ti roganimittakaṁ dukkhaṁ.

Cīvarādīnaṁ paccayānaṁ nissayanaṁ paribhogo evāti dassetuṁ **"te paṭicca nissayā"**ti vatvā **"paribhuñjamānā"**ti vuttaṁ. **Pavattantī**ti jīvanti, jīvanampi hi pavattanaṁ[1], yato jīvitindriyaṁ "pavattanarasan"ti vuccati.

Catupārisuddhisampādanavidhivaṇṇanā

19. Evaṁ pātimokkhasaṁvarādibhedena niddiṭṭhaṁ sīlaṁ puna sādhanavibhāgena dassetuṁ **"evametasmin"**ti-ādimāraddhaṁ. Tattha sādhīyati sampādiyati etenāti sādhanaṁ, saddhā sādhanaṁ etassāti **saddhāsādhano.** Nanu ca vīriyasatipaññāhipi vinā pātimokkhasaṁvaro na sijjhatīti? Saccaṁ na sijjhati, saddhāya pana visesahetubhāvaṁ sandhāya evaṁ vuttanti dassento āha

---

1. Jīvanaṁ pavattanaṁ (Sī, Syā), jīvanampi pavattanaṁ (Ka)

"sāvakavisayātītattā sikkhāpadapaññattiyā"ti. Garukalahukādibhede otiṇṇe vatthusmiṁ tassa tassa aparādhassa anurūpaṁ sikkhāpadapaññāpanaṁ nāma sāvakānaṁ avisayo, buddhānaṁ eva visayo. Sikkhāpadapaññāpanaṁ tāva tiṭṭhatu, tassa kālopi nāma sāvakānaṁ avisayo, buddhānaṁ eva visayoti dassento **"sikkhāpadapaññattiyācanapaṭikkhepo cettha nidassanan"**ti āha. Tathā hi vuttaṁ "āgamehi tvaṁ sāriputta, āgamehi tvaṁ sāriputta, tathāgatova tattha kālaṁ jānissatī"ti[1]. Tattha **ca**-saddo samucchayattho. Tena "apaññattaṁ na paññapema, paññattaṁ na samucchindāma, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattāmā"ti[2] evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Saddhāyā**ti saddahanena[3] satthari, dhamme ca saddhāya paccupaṭṭhāpanena[4]. **Jīvitepi** pageva jīvitaparikkhāreti adhippāyo.

Kikīva aṇḍanti kikīsakuṇikā viya attano aṇḍaṁ. Sā kira jīvitampi pariccajitvā aṇḍameva rakkhati. **Camarīva vāladhin**ti camarīmigo viya[5] attano vāladhiṁ. Camarīmigā kira byādhena paripātiyamānā jīvitampi pariccajitvā kaṇḍakagumbadīsu laggaṁ attano vālameva rakkhanti. **Piyaṁva puttaṁ ekakan**ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Yathā hi ekaputtako kuṭumbiko taṁ ekaputtaṁ, ekanayano ca[6] taṁ ekanayanaṁ suṭṭhutaraṁ rakkhati. **Tatheva sīlaṁ anurakkhamānakā**ti anukampanavasena vuttaṁ. **Supesalā**ti suṭṭhu piyasīlā. **Sadā**sabbakālaṁ daharamajjhimatherakālesu. Channampi gāravānaṁ vasena **sagāravā,** garukāravantoti attho.

Evameva khoti yathā mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṁ nātikkamati, evameva. **Mama sāvakā**ti ariyasāvake sandhāyāha. Te hi dhuvasīlā. **Imasmiṁ atthe**ti jīvitahetupi sīlassa avītikkamane.

Mahāvattani-aṭavī nāma viñjhāṭavī. Himavantapasse aṭavīti keci. **Theran**ti nāmagottavasena apaññātaṁ ekaṁ **theraṁ. Nipajjāpesuṁ** gantvā kassaci mā āroceyyāti.

---

1. Vi 1. 10 piṭṭhe.
2. Vi 1. 337 piṭṭhe.
3. Saddāgahanena (Ka)
4. Paccupaṭṭhānena (Ka)
5. Migī viya (Sī)
6. Ekanayanova (Syā)

Pūtilatāyāti gaḷocilatāya. **Samasīsī**ti jīvitasamasīsī. Yassa hi kelesasīsaṁ avijjaṁ maggapaṭipāṭiyā arahattamaggo pariyādiyati, tato ekūnavīsatime paccavekkhaṇaññāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgottaraṇe vaṭṭasīsaṁ jīvitindriyaṁ cuticittaṁ pariyādiyati, so imāya vārasamatāya "jīvitasamasīsī"ti vuccati. So ca thero tathā parinibbāyi. Tena vuttaṁ "**samasīsī hutvā parinibbāyī**"ti. **Abhayatthero** kiramahābhiñño. Tasmā cetiyaṁ kārāpesīti vadanti. **Appevā**ti appeva nāma attano jīvitampi jaheyya, **na bhinde**ti na bhindeyya, na vītikkameyya.

Sahiyā adhiṭṭhitānanti pageva upaṭṭhitāya satiyā ārakkhavasena adhiṭṭhitānaṁ indriyānaṁ. **Ananvāssavanīyato**ti dvārabhāvena abhijjhādīhi ananubandhitabbato. **Varan**ti seṭṭhaṁ. **Tattāyā**ti uṇhāya[1]. **Ādittāyā**ti ādito paṭṭhāya dittāya. **Sampajjalitāyā**ti samantato jalantiyā. **Sajotibhūtāyā**ti ekajālībhūtāya. **Sampalimaṭṭhan**ti sabbaso āmaṭṭhaṁ, añcitanti attho. **Na tveva varan**ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Rūpesū**ti rūpārammaṇesu. **Anubyañjanaso nimittaggāho**ti kilesānaṁ anu anu byañjanavasena uppādanena pākaṭīkaraṇavasena[2] subhādinimittaggāho, atha vā **anubyañjanaso**ti hatthapādādi-anubyañjanato, **nimittaggāho**ti itthipurisādisubhādinimittaggahaṇaṁ. **Cakkhudvārādipavattassā**ti cakkhudvārādīhi pavattassa. **Viññāṇassā**ti javanaviññāṇassa. Nimittādiggāhaṁ nisedhentena sampādetabboti sambandho. **Asaṁvihitasākhāparivāran**ti sammā avihitavatiparikkhepaṁ. **Parassa hārīti**ti parasantakāvahārakehi corehi. **Samativijjhatī**ti sabbaso ativijjhati anupavisati.

Rūpesūti rūpahetu rūpanimittaṁ. Uppajjanaka-anatthato **rakkha indriyan**ti sambandho. Evaṁ sesesu. **Ete hi dvārā**ti ete cakkhādidvārā. Satikavāṭena asaṁvutattā **vivaṭā.** Tato eva **arakkhitā.** Kilesuppattiyāhetubhāvena taṁsamaṅginaṁ **hanantī**ti kāraṇūpacāreneva vuttaṁ. **Ete** vā rūpādayo. Kilesānaṁ ārammaṇabhūtā dvārā cakkhādidvārā[3]. Te kīdisā vivaṭā arakkhitā asaṁvutacakkhādihetuṁ taṁsamaṅginaṁ hanantīti kāraṇūpacāreneva vuttaṁ. **Agāran**ti gehaṁ. **Ducchannan**ti na sammā chāditaṁ. **Abhāvitan**ti lokuttarabhāvanārahitaṁ.

---

1. Daḍḍhāya (Ka) 2. Pākaṭa (Syā, Ka) 3. Dvārato (Syā, Ka)

Sampāditeti-ādissa vodāna[1] pakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo. **Ayaṁ pana** sabbaso kilesānaṁ anuppādo **ati-ukkaṭṭhadesanā** maggenāgatasadisattā. **Sampādetabbo**ti "na punevaṁ karissan"ti adhiṭṭhānasuddhiyā sampādetabbo.

Adhunāpabbajitenāti na cirapabbajitena, navapabbajitenāti attho. **Kāmarāgena ḍayhāmī**ti kāmarāgagginā pariḍayyāmi. So ca pana dāho idāni cittagatoti dassento āha **"cittaṁ me pariḍayhatī"**ti. **Sādhū**ti āyācanā. **Nibbāpanan**ti tassa nibbāpanupāyaṁ. **Gotamā**ti theraṁ gottena ālapati.

Saññāya vipariyesāti "asubhe subhan"ti pavattasaññāvipariyesahetu viparītasaññānimittaṁ. **Nimittaṁ parivajjehi** kīdisaṁ? **Rāgūpasañhitaṁ** rāguppattihetubhūtaṁ subhanimittaṁ parivajjehi na manasi karohi. Na kevalaṁ subhanimittassāmanasikāro eva, atha kho **asubha**bhāvanāya attano **cittaṁ bhāvehi.** Kathaṁ? **Ekaggaṁ susamāhitaṁ** yathā taṁ asubhārammaṇe vikkhepābhāgena ekaggaṁ, suṭṭhu appitabhāvena susamāhitañca hoti, evaṁ bhāvehīti. Evaṁ samathabhāvanāya kāmarāgassa vikkhambhanaṁ dassetvā idāni samucchedanavidhiṁ dassetuṁ **"saṅkhāre"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **saṅkhāre parato passā**ti sabbepi saṅkhāre avidheyyakatāya "pare"ti passa. Aniccatāya pana udayabbayapaṭipīḷitattā **dukkhato,** anattasabhāvattā, attavirahato ca **no attato** passa. Evaṁ lakkhaṇattayaṁ āropetvā vipassanaṁ vaḍḍhento maggapaṭipāṭiyā catutthamaggena sabbaso **nibbāpehi mahārāgaṁ** tebhūmakassa abhibhavanato mahāvisayatāya mahārāgaṁ vūpasamehi. Yathā etarahi, evaṁ **mā ḍayhittho punappunan**ti daḷhataraṁ rāgavinodane niyojesi.

Evaṁ indriyasaṁvarasīlassa sampādane vidhiṁ dassetvā evaṁ taṁ susampāditaṁ hotīti nayaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādinā tattha paripūrakārino there nidasseti. Tattha **"leṇaṁ na ullokitapubban"**ti idaṁ sabbattheva therassa yugamattadassitāya vuttaṁ. Kiṁ pana thero senāsanaṁ na

---

1. Ādivodāna (Sī, Syā)

sodheti? "Ullokā paṭhamaṁ ohāretabban"ti hi vuttaṁ, antevāsikādayo eva kirassa senāsanaṁ sodhenti. **Assa** nāgarukkhassa.

Tasmiṁ gāmeti mahāgāme. Taruṇā thaññapivanakā puttadhītaro yāsaṁ tā **taruṇaputtā,** tāsaṁ. **Lañjāpesī**ti thanapaṭṭikāya thane bandhāpetvā rājamuddikāya lañjāpesi. Rājā theraṁ cirataraṁ daṭṭhuṁ kālavikkhepaṁ karonto "sve sīlāni gaṇhissāmī"ti āha. Thero rañño[1] ca deviyā ca vandanakāle sattākāramattaṁ gaṇhāti. Itthī purisoti pana **vivekaṁ** na karoti. Tenāha **"vavatthānaṁ na karomī"**ti. "Aho suparisuddhasīlo vatāyaṁ ayyo"ti daṇḍadīpikaṁ gahetvā aṭṭhāsi. **Atiparisuddhaṁ pākaṭan**ti sappāyalābhena kammaṭṭhānaṁ ativiya parisuddhaṁ vibhūtaṁ ahosi. **Sakalaṁ pabbataṁ unnādayanto**ti pathavikampanena sakalaṁ pabbataṁ ekaṁ ninnādaṁ karonto. Tannivāsidevatānaṁ sādhukāradānenāti keci. **Bhanto**ti anavaṭṭhito. **Bālo**ti taruṇadārako. **Utrasto**ti ññātakehi vinābhāvena santrasto.

Visagaṇḍakarogoti thanakandaḷarogamāha. Māsarogādikopi[2] visagaṇḍakarogoti vadanti. **Yato pabbajito, tato paṭṭhāya** pabbajitakālato pabhutīti attho. **Indriyānī**ti indriyasaṁvarasīlāni. Tesu hi bhinnesu indriyānipi bhinnānīti vuccanti ārakkhābhāvato, indriyāneva vā nimittānubyañjanaggāhassa dvārabhūtāni bhinnāni nāma taṁsamaṅgino anatthuppattito, vipariyāyato abhinnānīti veditabbāni. Indriyānaṁ vā ayoniso upasaṁhāro bhedanaṁ, yoniso upasaṁhāro abhedananti apare. **Mittattherovā**ti Mahāmittatthero viya. **Vare**ti seṭṭhe.

Tathā vīriyenāti **tathā**-saddena vīriyaṁ viseseti. Yathā sati anavajjalakkhaṇāva indriyasaṁvarasādhanaṁ, tathā vīriyaṁ anavajjalakkhaṇaṁ ājīvapārisuddhisādhananti. Vīriyāpekkhameva visesanaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenevāha **"sammā-āraddhavīriyassā"**ti. Ayuttā esanā anesanā. Yathāvuttamicchājīvasaṅgahā[3]. Sā eva satthusāsanassa na patirūpāti appatirūpaṁ, taṁ **anesanaṁ appatirūpaṁ.** Atha vā patirūpavirodhinī appatirūpā.

1. Rañño (Sī) 2. Pāparogādiko (Sī) 3. ...sabhāvā (Sī)

Pariggahitadhutaṅgassa dhutaṅganiyamavirodhinī yassa kassaci sallekhavikopinī paṭipatti. Imasmiṁ pakkhe ca-saddo luttaniddiṭṭho, anesanaṁ, appatirūpañca pahāyāti. Paṭisevamānena parivajjayatā sampādetabbāti sambandho. "Parisuddhuppāde"ti imināva dhammadesanādīnaṁ parisuddhāya samuṭṭhānatā dīpitā hotīti **"dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannānan"**ti vuttaṁ. **Ādi**-saddena bāhusaccavattaparipūraṇa-iriyāpathasampatti-ādīnaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. **Dhutaguṇe cassa pasannānan**ti etthāpi eseva nayo. **Piṇḍapātacariyādīhī**ti **ādi**-saddena mittasuhajjapaṁsukūlacariyādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Dhutaṅganiyamānulomenā**ti taṁtaṁdhutaṅganiyatāya[1] paṭipattiyā anulomavasena, avikopanavasenāti attho. Mahicchasseva micchājīvena jīvikā, na appicchassa. Appicchatāya ukkaṁsagatāya micchājīvassa asambhavo evāti dassetuṁ **"ekabyādhivūpasamatthan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **pūtiharitakī**ti pūtimuttaparibhāvitaṁ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṁ haritakaṁ. Ariyavaṁso etassa atthīti, ariyavaṁse vā niyuttoti ariyavaṁsiko, paccayagedhassa dūrasamussāritattā uttamo ca so ariyavaṁsiko cāti **uttama-ariyavaṁsiko. Yassa kassacī**ti pariggahitāpariggahitadhutaṅgesu yassa kassaci.

Nimittaṁ nāma paccaye uddissa yathā adhippāyo ñāyati evaṁ nimittakammaṁ. **Obhāso** nāma ujukameva akathetvā yathā adhippāyo vibhūto hoti, evaṁ obhāsanaṁ. **Parikathā** nāma pariyāyena kathanaṁ. **Tathā uppannan**ti nimittādivasena uppannaṁ.

Dvāraṁ dinnanti rogasīsena paribhogassa dvāraṁ dinnaṁ. Tasmā arogakālepi paribhuñjituṁ vaṭṭati, āpatti na hotīti attho. Teneha **"kiñcāpi āpatti na hotī"**ti-ādi. **Na vaṭṭatī**ti sallekhapaṭipattiyaṁ ṭhitassa na vaṭṭati, sallekhaṁ kopetīti adhippāyo. "Ājīvaṁ pana kopetī"ti imināva senāsanapaṭisaṁyuttadhutaṅgadharassa nimittādayo na vaṭṭantīti vadanti. Tadaññadhutaṅgadharassāpi na vaṭṭantiyevāti apare. **Akaronto**ti yathāsakaṁ anuññātavisayepi akaronto. **Aññatrevā**ti ṭhapetvā eva.

---

1. Taṁdhtaṅganiyamitāya (Syā)

Gaṇavāsaṁ pahāya araññāyatane paṭippassaddhivivekassa muddhabhūtāya aggaphalasamāpattiyā viharanto mahāthero **"pavivekaṁ brūhayamā no"**ti vutto. Udarasannissito vātābādho **udaravātābādho**. Asambhinnaṁ khīraṁ etassāti asambhinnakhīraṁ, tadeva pāyāsanti **asambhinnakhīrapāyāsaṁ,** udakena asammissakhīrena pakkapāyāsanti attho. **Tassā**ti pāyāsassa. **Uppattimūlan**ti "gihikāle me āvuso mātā sappimadhusakkarādīhi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsaṁ adāsi, tena mephāsu ahosī"ti attano vacīnicchāraṇasaṅkhātaṁ uppattihetuṁ. **"Aparibhogāraho piṇḍapāto"**ti kasmā vuttaṁ, nanu therassa obhāsanādicittuppattiyeva natthīti? Saccaṁ natthi, ajjhāsayaṁ pana ajānantā ekacce puthujjanā tathā maññeyyuṁ, anāgate ca sabrahmacārino evaṁ mama diṭṭhānugatiṁ āpajjeyyunti paṭikkhipi. Apica mahātherassa paramukkaṁsagatā sallekhapaṭipatti. Tathā hi daharabhikkhuno "kassa sampannaṁ[1] na manāpan"ti[2] vacanaṁ nissāya yāva parinibbānā piṭṭhakhādanīyaṁ na khādati.

Vacīviññattivipphārāti vacīnicchāraṇahetu. Atthaviññāpanavasena pavattamāno hi saddo asatipi viññattiyā tassa kenaci paccayena paccayabhāve vacīviññattivaseneva pavattatīti "vacīviññattivipphāro"ti vuccati. **Bhutto**ti bhuttavā **sace bhaveyyaṁ ahaṁ. Sā**ti assa. Akāralopena hi niddeso "evaṁsate"ti-ādīsu[3] viya. **Antaguṇan**ti antabhogo. **Bahi care**ti āsayato nikkhamitvā gocaraggahaṇavasena bahi yadi vicareyya. Paramappicchaṁ dassetuṁ lokavohārenevamāha. Loke hi ayuttabhojanaṁ odariyaṁ[4] garahantā evaṁ vadanti "kiṁsu nāma tassa antāni bahi carantī"ti. **Ārādhemī**ti ādito paṭṭhāya rādhemi[5], vase vattemīti attho.

Mahātissatthero kira dubbhikkhakāle maggaṁ gacchanto bhattacchedena maggakilamathena ca kilantakāyo dubbalo aññatarassa phalitassa ambassa mūle nipajji, bahūni ambaphalāni tahaṁ tahaṁ patitāni honti. Tattheko vuḍḍhataro upāsako therassa santikaṁ upagantvā parissamaṁ

1. Rasasampannaṁ (Ka)
2. Vi 2. 97, 118, 253, 463, 465; Vi 4. 358 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 13; Aṁ 2. 2, 341; Aṁ 3. 10 piṭṭhādīsu.
4. Udariyaṁ (Syā)
5. Sādhemi (Sī, Ka)

ñatvā ambapānaṁ pāyetvā attano piṭṭhiṁ āropetvā vasanaṭṭhānaṁ neti. Thero—

> “Na pitā napi te mātā, na ñāti napi bandhavo.
> Karote’tādisaṁ kiccaṁ, sīlavantassa kāraṇā”ti[1]—

attānaṁ ovaditvā sammasanaṁ ārabhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvāt tassa piṭṭhigato eva maggapaṭipāṭiyā arahattaṁ sacchākāsi. Imaṁ sandhāya vuttaṁ **“ambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabban”**ti. **Sabbathāpī**ti sabbappakārenapi anesanavasena, cittuppattivasenapi, pageva kāyavacīvipphanditavasenāti adhippāyo. Tenāha **“anesanāyā”**ti-ādi.

Apaccavekkhitaparibhoge iṇaparibhoga-āpatti-ādīnavassa, tabbipariyāyato paccavekkhitaparibhoge ānisaṁsassa ca dassanaṁ **ādīnavānisaṁsadassanaṁ.** Tassa pana paccayādhikārattā vuttaṁ “paccayesū”ti. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇabhāvena vuccati yathā tiṇehi bhattaṁ siddhanti. Yena kāraṇena bhikkhuno apaccavekkhitaparibhogo nāma siyā, tasmiṁ vajjite paccayasannissitasīlaṁ sijjhati, visujjhati cāti dassetuṁ **“tasmā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **paccayagedhan**ti gedhaggahaṇeneva sammohopi gahitoti daṭṭhabbo tena saha pavattanato, tadupanissayato ca. **Dhammena samena uppanne**ti idaṁ paccayānaṁ āgamanasuddhidassanaṁ, na paccayasannissitasīlavisuddhidassanaṁ. Paccayānaṁ hi idamatthitaṁ upadhāretvā paribhuñjanaṁ paccayasannissitasīlaṁ. Yasmā pana te paccayā ñāyādhigatā eva bhikkhunā paribhuñjitabbā, tasmā vuttaṁ **“dhammena samena uppanne paccaye”**ti. **Yathāvuttena vidhinā**ti “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā[2] vuttavidhinā.

Dhātuvasena vāti “yathāpaccayaṁ vattamānaṁ dhātumattamevetaṁ, yadidaṁ cīvarādi, tadupabhuñjako ca puggalo”ti evaṁ dhātumanasikāravasena vā. **Paṭikūlavasena vā**ti piṇḍapāte tāva āhāre paṭikūlasaññāvasena, “sabbāni pana imāni cīvarādīni ajigucchanīyāni, imaṁ pūtikāyaṁ patvā ativiya jigucchanīyāni jāyantī”ti evaṁ paṭikūlamanasikāravasena vā. **Tato uttarī**ti paṭilābhakālato upari. **Anavajjova**

---

1. Visuddhi 1. 44 piṭṭhe. 2. Ma 1. 12; Aṁ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

paribhogo āditova paññāya parisodhitattā adhiṭṭhahitvā ṭhapitapattavīvarānaṁ viyāti. Paccavekkhaṇāya ādisuddhidassanaparametaṁ, na paribhogakāle paccavekkhaṇapaṭikkhepaparaṁ. Tenāha **"paribhogakālepī"**ti-ādi. **Tatrā**ti tasmiṁ paribhogakāle paccavekkhaṇe. **Sanniṭṭhānakaro**ti asandehakaro ekantiko.

Theyyaparibhogo nāma anarahassa paribhogo. Bhagavatāpi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva pariccāgo, na dussīlassa. Attano kārānaṁ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā, dāyakehi ca apariccattattā dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo **theyyaparibhogo.** Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo,** paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṁ gahetvā paribhogo viyāti attho. **Tasmā**ti "sīlavato"ti-ādinā vuttamevatthaṁ kāraṇabhāvena paccāmasati. Cīvaraṁ kāyato mocetvā paribhoge paribhoge purebhatta -pa- pacchimayāmesu paccavekkhitabbanti sambandho. Tathā asakkontena yathāvuttakālavisesavasena ekadivase catukkhattuṁ tikkhattuṁ dvikkhattuṁ sakiṁyeva vā paccavekkhitabbaṁ. Sace aruṇaṁ uggacchati, **iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhati.** Hiyyo yaṁ mayā cīvaraṁ paribhuttaṁ, taṁ yāvadeva sītassa paṭighātāya -pa- hirikopīnapaṭicchādanatthaṁ. Hiyyo yo mayā piṇḍapāto paribhutto, so "neva davāyā"ti-ādinā sace atītaparibhogapaccavekkhaṇaṁ na kareyyāti vadanti, taṁ vīmaṁsitabbaṁ. **Senāsanampi paribhoge paribhoge**ti pavese pavese. **Satipaccayatā**ti satiyā paccayabhāvo paṭiggahaṇassa, paribhogassa ca paccavekkhaṇasatiyā paccayabhāvo yujjati, paccavekkhitvāva paṭiggahetabbaṁ, paribhuñjitabbañcāti attho. Tenevāha **"satiṁ katvā"**ti-ādi. **Evaṁ santepī**ti yadipi dvīsupi ṭhānesu paccavekkhaṇā yuttā, evaṁ santepi. Apare panāhu—**sati paccayatā**ti sati bhesajjaparibhogassa paccayabhāve, sati paccayeti attho. **Evaṁ sante pī**ti paccaye satipīti. Taṁ tesaṁ matimattaṁ. Tathā hi paccayasannissitasīlaṁ paccavekkhaṇāya visujjhati, na paccayassa bhāvamattena.

Evaṁ paccayasannissitasīlassa visuddhiṁ dassetvā teneva pasaṅgena sabbāpi visuddhiyo dassetuṁ **"catubbidhā hi suddhī"**ti-ādimāha. Tattha

sujjhati etāyāti suddhi, yathādhammaṁ desanāva suddhi **desanāsuddhi.** Vuṭṭhānassāpi cettha desanāya eva saṅgaho daṭṭhabbo. Chinnamūlāpattīnaṁ[1] pana abhikkhutāpaṭiññāva desanā[2]. Adhiṭṭhānavisiṭṭho saṁvarova suddhi **saṁvarasuddhi.** Dhammena samena paccayānaṁ pariyeṭṭhi eva suddhi **pariyeṭṭhisuddhi.** Catūsupi paccayesu vuttavidhinā paccavekkhaṇāva suddhi **paccavekkhaṇasuddhi.** Esatāva suddhīsu samāsanayo. suddhimantesu pana desanā suddhi etassāti **desanāsuddhi.** Sesesupi eseva nayo. **Suddhi**-saddo pana vuttanayova. **Evan**ti saṁvarabhedaṁ sandhāyāha. **Pahāyā**ti vajjetvā, akatvāti attho.

Dātabbaṭṭhena dāyaṁ, taṁ ādiyantīti **dāyādā.** Ananuññātesu sabbena sabbaṁ paribhogābhāvato, anuññātesu eva ca paribhogasambhavato bhikkhūhi paribhuñjitabbapaccayā **bhagavato santakā.** "Dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā 'kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṁ no āmisadāyādā'ti"[3] evaṁ pavattaṁ **dhammadāyādasuttañca** ettha etasmiṁ atthe **sādhakaṁ.**

Avītarāgānaṁ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṁ tattha sāmibhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena, tadubhayampi vajjetvā ajjhupekkhānākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṁ paripūrenti. Tenāha **"te hi taṇhāya dāsabyaṁ atītattā sāmino hutvā paribhuñjantī"**ti.

Sabbesanti ariyānaṁ, puthujjanānañca. Kathaṁ puthujjanānaṁ ime paribhogā sambhavanti? upacāravasena. Yo hi puthujjanassāpi sallekhapaṭipattiyaṁ ṭhitassa paccayagedhaṁ pahāya tattha tattha anupalittena cittena paribhogo, so **sāmiparibhogo** viya hoti. **Sīlavato** pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti, dāyakānaṁ manorathassa avirādhanato. Tathā hi vuttaṁ **"dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṁ gacchatī"**ti. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi, tassasekkhasaṅgahato. **Sekkhasuttaṁ**[4] hetassatthassa sādhakaṁ. Tenāha

1. Garuṇāpattīnaṁ (Ka)
2. Paṭiññāvasena (Ka)
3. Ma 1. 15 piṭṭhe.
4. Saṁ 3. 12 piṭṭhe.

“sīlavāpi hī”ti-ādi. **Paccanikattā**ti yathā iṇāyiko attano ruciyā icchitadesaṁ gantuṁ na labhati, evaṁ iṇaparibhogayutto lokato nissarituṁ na labhatīti tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo āṇaṇyaparibhogoti āha **“āṇaṇyaparibhogo vā”**ti. Etena nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṁyevāyaṁ paribhogoti dasseti. **Imāya sikkhāyā**ti sīlasaṅkhātāya sikkhāya. **Kiccakārī**ti paṭiññānurūpaṁ paṭipajjanato yuttapattakārī.

Idāni tameva kiccakāritaṁ suttapadena vibhāvetuṁ **“vuttampi cetan”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **vihāran**ti patissayaṁ. **Sayanāsanan**ti mañcādiṁ. Ubhayenapi senāsanameva vuttaṁ. **Āpan**ti udakaṁ. **Saṅghāṭirajūpavāhanan**ti paṁsumalādino saṅghāṭigatarajassa dhovanaṁ. **Sutvāna dhammaṁ sugatena desitan**ti cīvarādīsu[1] “paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṁ paṭisevati sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā[2] nayena bhagavatā desitaṁ dhammaṁ sutvā. **Saṅkhāya seve varapaññasāvako**ti “piṇḍan”ti vuttaṁ piṇḍapātaṁ, vihārādipadehi vuttaṁ senāsanaṁ, “pipāsāgelaññassa vūpasamanato pānīyampi gilānapaccayo”ti āpamukhena dassitaṁ gilānapaccayaṁ, saṅghāṭiyādicīvaranti catubbidhaṁ paccayaṁ saṅkhāya “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti[3] ādinā nayena paccavekkhitvā. **Seve**[4] sevituṁ sakkuṇeyya uttamapaññassa bhagavato sāvako sekho vā puthujjano vā.

Yasmā ca saṅkhāya sevī varapaññasāvako, **tasmā hi piṇḍe -pa-pokkhare vāribindu,** tathā hoti. **Kālenā**ti ariyānaṁ bhojanakāle. **Laddhā**ti labhitvā. **Parato**ti aññato dāyakato. **Anuggahā**ti anukampāya bahumhi upanīte **mattaṁ** so **jaññā** jāneyya **satataṁ** sabbakālaṁ **upaṭṭhito** upaṭṭhitassati. **Ālepanarūhane yathā**ti bhesajjalepanena vaṇassa ruhane viya, mattaṁ jāneyyāti yojanā. **Āhare**ti āhareyya. “Āhareyyāhāran”ti vā pāṭho. **Yāpanatthan**ti sarīrassa yāpanāya. **Amucchito**ti taṇhāmucchāya amucchito gedhaṁ taṇhaṁ anāpanno.

---

1. Sabbāsavasaṁvarādīsu (Sī)2. Ma 1. 12; Aṁ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323; Aṁ 2. 341; Aṁ 3. 15; Abhi 1. 262; Khu 7. 397 piṭṭhesu.
4. Sacepi (Syā, Ka)

Attano mātulassa saṁgharakkhitattherasseva nāmassa gahitattā **bhāgineyyasaṁgharakkhitasāmaṇero. Sālikūran**ti sālibhattaṁ. **Sunibbutan**ti susītalaṁ. **Asaññato**ti apaccavekkhaṇaṁ sandhāyāha. **Sabbāsavaparikkhīṇo**ti parikkhīṇasabbāsavo.

Paṭhamasīlapañcakavaṇṇanā

20. Pariyanto etesaṁ atthīti pariyantāni, pariyantāni sikkhāpadāni yesaṁ te pariyantasikkhāpadā, tesaṁ **pariyantasikkhāpadānaṁ. Upasampannānan**ti ṭhapetvā kalyāṇaputhujjanasekkhāsekkhe tadaññesaṁ upasampannānaṁ. Sāmaññajotanāpi hi visese tiṭṭhati. **Kusaladhamme yuttānan**ti vipassanācāre yuttapayuttānaṁ. Sekkhadhammā pariyantā paramā mariyādā etassāti **sekkhapariyanto.** Nāmarūpaparicchedato, kusaladhammasamādānato vā pana paṭṭhāya yāva gotrabhū, tāva pavattakusaladhammappabandho sekkhadhamme āhacca ṭhito sekkhapariyanto. Sekkhadhammānaṁ vā heṭṭhimantabhūtā sikkhitabbā[1] lokiyā tisso sikkhā sekkhapariyanto, tasmiṁ **sekkhapariyante. Paripūrakārīnan**ti kiñcipi sikkhaṁ āhāpetvā pūrentānaṁ. Uparivisesādhigamatthaṁ **kāye ca jīvite ca anapekkhānaṁ.** Tato eva sīlapāripūri-atthaṁ **pariccattajīvitānaṁ.** Diṭṭhisaṁkilesena aparāmasanīyato pārisuddhivantaṁ sīlaṁ **aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṁ.** Kilesānaṁ sabbaso paṭippassaddhiyā pārisuddhivantaṁ sīlaṁ **paṭippassaddhipārisuddhisīlaṁ.**

Anupasampannānaṁ asekkhānaṁ, sekkhānaṁ, kalyāṇaputhujjanānañca sīlaṁ mahānubhāvatāya ānubhāvato apariyantamevāti āha "**gaṇanavasena sapariyantattā**"ti. Kāyavācānaṁ saṁvaraṇato, vinayanato ca **saṁvaravinayā. Peyyālamukhena niddiṭṭhā**ti tattha tattha satthārā desitavitthāranayena yathāvuttagaṇanato niddiṭṭhā. **Sikkhā**ti sīlasaṅkhātā sikkhā. **Vinayasaṁvare**ti vinayapiṭake. Gaṇanavasena sapariyantampi upasampannānaṁ sīlanti heṭṭhā vuttaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Yaṁ kiñci hi upasampannena sikkhitabbaṁ sīlaṁ nāma, tattha kassacipi anavasesato

---

1. Sekkhakappā (Sī)

anavasesavasena. Samādānabhāvanti samādānasabbhāvaṁ. **Lābha -pa- vasena adiṭṭhapariyantabhāvo** lābhādihetu sīlassa avītikkamo.

Dhanaṁ caje aṅgavarassa hetu pāripanthikacorādīhi upadduto. **Aṅgaṁ caje jīvitaṁ rakkhamāno** sappadaṭṭhādikāle. **Aṅgaṁ dhanaṁ jīvitañcāpi sabbaṁ, caje naro dhammamanussaranto** sutasomamahābodhisattādayo viya. Tenāha **"imaṁ sappurisānussatiṁ avijahanto"**ti. Jighacchāparissamena **jīvitasaṁsaye** satipi. **Sikkhāpadaṁ avītikkammā**ti assāmikesu ambaphalesu bhūmiyaṁ patitesu samīpeyeva santesupi paṭiggāhakābhāvena aparibhuñjanto **paṭiggahaṇasikkhāpadaṁ**[1] avītikkamitvā.

Sīlavantassāti sīlavantabhāvassa **kāraṇā,** sīlavantassa vā tuyhaṁ etādisaṁ aṁsena vāhaṇādikaṁ kiccaṁ karoti, kāraṇā[2] sīlassāti adhippāyo. **Sudhotajātimaṇiviyā**ti catūsu pāsāṇesu[3] sammadeva dhotajātimaṇi viya. **Mahāsaṁgharakkhitabhāgineyyasaṁgharakkhitattherānaṁ viyā**ti mahāsaṁgharakkhitattherassa, tasseva bhāgineyyasaṁgharakkhitattherassa viya ca. "Kimatthaṁ mayaṁ idhāgatā"ti mahājanassa vippaṭisāro bhavissatīti adhippāyo. **Accharikāyā**ti aṅguliphoṭanena. **Asatiyā**ti satisammosena. **Aññāṇapakatan**ti aññāṇena aparajjhitvā kataṁ, ajānitvā katanti attho.

Appassutopi ce hotīti suttageyyādisutarahito hoti ce. **Sīlesu asamāhito**ti pātimokkhasaṁvarādisīlesupi na sammā patiṭṭhito hoti ce. **Nāssa sampajjate sutan**ti assa sīlarahitassa puggalassa sutaṁ attano, paresañca katthaci bhavasampatti-āvahaṁ na hoti. "Dussīloyaṁ purisapuggalo"ti hi sikkhākāmā na tassa santikaṁ upasaṅkamanti. **Bahussutopi ce**ti ettha **ce**ti nipātamattaṁ. **Pasaṁsito**ti pasaṁsito eva nāma.

Rāgavasena[4] aparāmaṭṭhagahaṇena taṇhāparāmāsābhāvamāha. **Tathārūpan**ti rāgavasena aparāmaṭṭhaṁ. **Bhinditvā**ti hanitvā. **Saññapesāmī**ti

1. Vi 2. 121 piṭṭhe.
2. Kissa kāraṇā (Syā, Ka)
3. Catūsupi sāṇesu (Ka)
4. Bhavavasena (Sī, Ka)

saññattiṁ karissāmi, appakaṁ velaṁ maṁ vissejjetunti adhippāyo. **Aṭṭiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi.

Palipannoti sīdanto, sammakkhito vā. **Sīleneva saddhiṁ marissāmī**ti sīlaṁ avināsento tena saheva marissāmi, na idāni kadācipi taṁ pariccajissāmi. Sati hi bhavādāne sīlena viyogo siyā, bhavameva nādiyissāmīti adhippāyo. **Rogaṁ sammasanto**ti rogabhūtaṁ vedanaṁ vedanāmukhena sesārūpadhamme, rūpadhamme ca pariggahetvā vipassanto.

Rūppatoti vikāraṁ āpādiyamānasarīrassa. **Parisussatī**ti samantato sussati. Yathā kiṁ? **Pupphaṁ yathā paṁsuni ātape kataṁ** sūriyātapasantatte paṁsuni ṭhapitaṁ sirīsādipupphaṁ viyā[1]ti attho. **Ajaññan**ti amanuññaṁ jigucchanīyaṁ. **Jaññasaṅkhātan**ti bālehi "jaññan"ti evaṁ kittitaṁ. **Jaññarūpaṁ apassato**ti yathābhūtaṁ appassato aviddasuno "jaññan"ti pasaṁsitaṁ. **Dhiratthuman**ti dhi atthu imaṁ, dhi-saddayogena sabbattha upayogavacanaṁ, imassa pūtikāyassa dhikāro hotūti attho. **Duggandhiyan**ti duggandhikaṁ duggandhavantaṁ. **Yattha** yathāvutte pūtikāye rāgahetu **pamattā** pamādaṁ āpannā. **Pajā**ti sattā. **Hāpenti maggaṁ sugatūpapattiyā**ti sugatūpapattiyā maggaṁ, sīlampi hāpenti, pageva jhānādinti adhippāyo. Kevalaṁ "arahanto"ti vattabbā sāvakakhīṇāsavā, itare pana paccekabuddhā sammāsambuddhāti saha visesanenāti āha **"arahantādīnan"**ti. **Sabbadarathappaṭippassaddhiyā**ti sabbakilesadarathappaṭippassaddhiyā.

Dutiyasīlapañcakavaṇṇanā

Pāṇātipātādīnanti **ādi**-saddena adinnādānādīnaṁ aggamaggavajjhakilesapariyosānānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pahānādī**ti **ādi**-saddena veramaṇi-ādīnaṁ catunnaṁ. Kesuci potthakesu "pahānavasenā"ti likhanti, sā pamādalekhā. **Pāṇātipātassa pahānaṁ sīlan**ti hirottappakaruṇālobhādipamukhena yena kusalacittuppādena pāṇātipāto pahīyati, taṁ pāṇātipātassa pahānaṁ sīlanaṭṭhena sīlaṁ. Tathā

1. Sirīsapupphaṁ viya (Ka)

pāṇātipātā virati **veramaṇī sīlaṁ.** Pāṇātipātassa paṭipakkhacetanā **cetanā sīlaṁ.** Pāṇātipātassa saṁvaraṇaṁ pavesadvārapidhānaṁ **saṁvaro sīlaṁ.** Pāṇātipātassa avītikkamanaṁ **avītikkamo sīlaṁ. Adinnādānassā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Abhijjhā**dīnaṁ pana anabhijjhādivasena pahānaṁ veditabbaṁ. Veramaṇī cetanā taṁsampayuttā saṁvarāvītikkamā tappamukhā dhammā.

Evaṁ dasakusalakammapathavasena pahānasīlādīni dassetvā idāni sa-upāyānaṁ aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ, aṭṭhārasannaṁ mahāvipassanānaṁ, ariyamaggānañca vasena tāni dassetuṁ **"nekkhammenā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā kāmapaṭipakkhā idha "nekkhamman"ti adhippetā. Tenāha **"kāmacchandassa pahānaṁ sīlan"**ti-ādi. Tattha **pahānasīlā**dīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Visesameva vakkhāma. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṁ katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṁ yāthāvanicchayena. Sapaccayanāmarūpavavatthānenātipi vadanti.

Evaṁ kāmacchandādinīvaraṇappahānena "abhijjhaṁ loke pahāyā"ti-ādinā[1] vuttāya paṭhamajjhānādhigamassa upāyabhūtāya pubbabhāgapaṭipadāya vasena pahānasīlādīni dassetvā idāni sa-upāyānaṁ aṭṭhasamāpatti-ādīnaṁ vasena dassetuṁ **"ñāṇenā"**ti-ādi vuttaṁ. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānaṁ hi vibandhabhūtassa mohassa, dūrīkaraṇena ñātapariññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti. Tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṁ samadhigamoti samāpattivipassanānaṁ arativinodana-avijjāpadālanādinā upāyoti vuttaṁ **"ñāṇena avijjāya, pāmojjena aratiyā"**ti. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānīvaraṇesupi saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

“Paṭhamena jhānena nīvaraṇānan”ti-ādīsu kathaṁ jhānānaṁ sīlabhāvo, kathaṁ vā tattha viratiyā sambhavo. Suvisuddhakāyakammādikassa hi cittasamādānavasena imāni jhānāni pavattanti, na parittakusalāni viya kāyakammādivisodhanavasena, nāpi maggaphaladhammā viya duccaritadurājīvasamucchedapaṭippassambhanavasenāti? Saccametaṁ. Mahaggatadhammesu nippariyāyena natthi sīlanaṭṭho, kuto viramaṇaṭṭho. Pariyāyena panetaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Ko pana so pariyāyo? Yadaggena mahaggatā kusaladhammā paṭipakkhe pajahanti, tadaggena tato oratā. Te ca yathā cittaṁ nārohanti, evaṁ saṁvutā[1] nāma honti. Pariyuṭṭhānasaṅkhāto manodvāre vītikkamo natthi etesūti avītikkamāti ca vuccanti, cetanā pana taṁ sampayuttāti. Soyamattho parato āgamissati. Evañca katvā vitakkādipahānavacanampi samatthitaṁ hoti. Na hi nippariyāyato sīlaṁ kusaladhammānaṁ pahāyakaṁ yujjati, na cettha akusalavitakkādayo adhippetā. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhassa, catutthajjhānūpacāre ca sukhassa pahānaṁ hoti, atisayapahānaṁ pana sandhāya vuttaṁ **“catutthena jhānena sukhadukkhānaṁ pahānan”**ti. **“Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā”**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ **āruppakathāyaṁ**[2] āgamissati.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā.** Tebhūmikadhammānaṁ aniccataṁ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṁ nāmaṁ. **Niccasaññāyā**ti “saṅkhatadhammā[3] niccā sassatā”ti evaṁ pavattāya micchāsaññāya, saññāggahaṇeneva diṭṭhicittānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Esa nayo ito parāsupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandiyā**ti sappītikataṇhāya. **Virāgānupassanāyā**ti virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Rāgassā**ti saṅkhāresu rāgassa. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṁ nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṁ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṁ anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti no samudetī”ti[4]. Muñcitukāmatāya hi ayaṁ balappattā. Saṅkhārānaṁ paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā.** Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi

---

1. Saṁguttā (Syā, Ka)
2. Visuddhi 1. 320 piṭṭhe.
3. Saṅkhatadhammesu (Ka)
4. Khu 9. 95 piṭṭhe.

ayaṁ. **Ādānassā**ti niccādivasena gahaṇassa. Santatisamūhakiccārammaṇavasena ekattagahaṇaṁ ghanasaññā, tassā **ghanasaññāya. Āyūhanassā**ti abhisaṅkharaṇassa. Saṅkhārānaṁ avatthādivisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasaññāyā**ti thirabhāvagahaṇassa. **Nimittassā**ti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṁ saviggahatāya. **Paṇidhiyā**ti rāgādipaṇidhiyā, taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatāyāti attho. **Abhinivesassā**ti attānudiṭṭhiyā. Aniccadukkhādivasena sabbatebhūmakadhammatiraṇā **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesassā**ti asāresu sāragahaṇavipallāsassa. **Yathābhūtañāṇadassanaṁ** thirabhāvapattā aniccādi-anupassanāva. Udayabbayañāṇanti keci. Sappaccayanāmarūpadassananti apare. "Issarakuttādivasena[1] loko samuppanno"ti abhiniveso **sammohābhiniveso.** Ucchedasassatābhinivesoti keci. "Ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan"ti[2]ādinayappavattā saṁsayāpatti sammohābhinivesoti apare. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvagahaṇaṁ **ālayābhiniveso.** "Ālayaratā ālayasammuditā"ti[3] vacanato ālayo taṇhā. Sā eva cakkhādīsu, rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā ālayābhinivesoti apare. "Evaṁ ṭhitā te[4] saṅkhārā paṭinissajjīyantī"ti pavattaṁ ññāṇaṁ **paṭisaṅkhānupassanā. Appaṭisaṅkhā** paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhūtā mohappadhānā akusaladhammā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṁ nibbānaṁ, tattha ninnabhāvasaṅkhātena anupassanena pavatti **vivaṭṭānupassanā,** saṅkhārupekkhā ceva anulomañāṇañca. **Saññogābhiniveso** saṁyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanaṁ.

Diṭṭhekaṭṭhānanti diṭṭhiyā sahajekaṭṭhānañca, pahānekaṭṭhānañca. **Oḷārikānan**ti uparimaggavajjhe kilese upādāya vutta. Aññathā dassanena pahātabbāpi dutiyamaggavajjheti oḷārikā. **Aṇusahagatānan**ti aṇubhūtānaṁ, idaṁ heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṁ. **Sabbakilesānan**ti avasiṭṭhasabbakilesānaṁ. Na hi paṭhamamaggādīhi pahīnā kilesā puna pahīyanti.

---

1. Issariyakatattādivasena (Syā), issariyakuttādivasena (Ka)
2. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265; Khu 7. 329 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
4. Ṭhite (Sī)

“Cittassa avippaṭisārāya saṁvattantī”ti-ādīsu saṁvaro avippaṭisāratthāya. “Avippaṭisāratthāni kho ānanda kusalāni sīlānī”ti[1] vacanato cetaso avippaṭisāratthāya bhavanti. Avippaṭisāro pāmojjatthāya. “Yoniso manasi karoto pāmojjaṁ jāyatī”ti[2] vacanato **pāmojjāya saṁvattanti.** Pāmojjaṁ pītiyā. “Pamuditassa pīti jāyatī”ti[3] vacanato **pītiyā saṁvattanti.** Pīti passaddhatthāya. “Pītimanassa kāyo passambhatī”ti[3] vacanato **passaddhiyā saṁvattanti.** Passaddhi sukhatthāya. “Passaddhakāyo sukhaṁ vedetī”ti[3] vacanato **somanassāya saṁvattantī**ti. “Sukhatthāya sukhaṁ vedetī”ti cettha somanassaṁ “sukhan”ti vuttaṁ. **Āsevanāyā**ti samādhissa āsevanāya. Nirāmise hi sukhe siddhe “sukhino cittaṁ samādhiyatī”ti[3] vacanato samādhi siddhoyeva hoti, tasmā samādhissa āsevanāya paguṇabalavabhāvāya saṁvattantīti attho. **Bhāvanāyā**ti tasseva samādhissa vaḍḍhiyā. **Bahulīkammāyā**ti punappunaṁ kiriyāya. **Alaṅkārāyā**ti tasseva samādhissa pasādhanabhūtasaddhindriyādinipphattiyā alaṅkārāya **saṁvattanti. Parikkhārāyā**ti avippaṭisārādikassa samādhisambhārassa siddhiyā tasseva samādhissa parikkhārāya saṁvattanti. Sambhārattho hi idha parikkhāra-saddo. “Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”ti-ādīsu[4] viya sambhāroti ca paccayo veditabbo. Kāmañcāyaṁ parikkhāra-saddo “ratho sīlaparikkhāro”ti-ādīsu[5] alaṅkārattho. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattaṁ hotī”ti-ādīsu[6] parivārattho vutto. Idha pana alaṅkāraparivārānaṁ visuṁ gahitattā “sambhārattho”ti vuttaṁ. **Parivārāyā**ti mūlakāraṇabhāveneva samādhissa parivārabhūtasativīriyādidhammavisesasādhanena parivārasampattiyā saṁvattanti. **Pāripūriyā**ti vasībhāvasampāpanena, vipassanāya padaṭṭhānabhāvāpādanena ca paripuṇṇabhāvasādhanato samādhissa pāripūriyā **saṁvattanti.**

Evaṁ suparisuddhasīlamūlakaṁ sabbākāraparipūraṁ samādhiṁ dassetvā idāni samāhito pajānāti passati, yathābhūtaṁ jānaṁ passaṁ nibbindati, nibbindaṁ

---

1. Aṁ 3. 257, 517 piṭṭhesu. 2. Dī 3. 252 piṭṭhe.
3. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Aṁ 1. 245; Aṁ 2. 253; Aṁ 3. 535 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 150 piṭṭhe. 5. Saṁ 3. 5 piṭṭhe. 6. Aṁ 2. 479 piṭṭhe.

virajjati, virāgā vimuccatī"ti[1] vacanato sīlamūlakāni samādhipadaṭṭhānāni payojanāni dassetuṁ **"ekantanibbidāyā"**ti-ādi vutaṁ. Nibbidāya hi dassitāya tassā padaṭṭhānabhūtaṁ yathābhūtañāṇadassanaṁ dassitameva hoti, tasmiṁ asati nibbidāya sijjhanato. Nibbādādayo atthato vibhattā eva. Yathābhūtaññāṇadassananti panettha sappaccayanāmarūpadassanaṁ adhippetaṁ. Evamettha amatamahānibbānapariyosānaṁ sīlassa payojanaṁ dassitanti veditabbaṁ.

Idāni pahānādīsu sīlatthaṁ dassetuṁ **"ettha cā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha pajahanaṁ anuppādanirodho **pahānan**ti tassa bhāvasādhanataṁ sandhāya **"pahānanti koci dhammo nāma natthī"**ti vuttaṁ. Yathā panassa dhammabhāvo sambhavati, tathā heṭṭhā saṁvaṇṇitameva. Evaṁ hissa sīlabhāvo suṭṭhu yujjati. **Taṁ taṁ pahānan**ti "pāṇātipātassa pahānaṁ, adinnādānassa pahānan"ti evaṁ vuttaṁ taṁ taṁ pahānaṁ. **Tassa tassa kusaladhammassā**ti pāṇātipātassa pahānaṁ mettādikusaladhammassa, adinnādānassa pahānaṁ cāgādikusaladhammassāti evaṁ tassa tassa kusaladhammassa. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti patiṭṭhānabhāvena. Pahānaṁ hi[2] tasmiṁ sati hoti, asati na hoti, tassa "patiṭṭhānan"ti vattabbataṁ labhatīti katvā yasmiṁ santāne pāṇātipātādayo tassa pakampahetavoti tappahānaṁ **vikampābhāvakaraṇena ca samādhānaṁ** vuttaṁ. Evaṁ sesapahānesupi vattabbaṁ. **Samādhānaṁ** saṇṭhapanaṁ, saṁyamanaṁ vā. **Itare cattāro**ti veramaṇi-ādayo cattāro dhammā na pahānaṁ viya vohāramattanti adhippāyo. **Tato tato**ti tamhā tamhā pāṇātipātādito. **Tassa tassā**ti pāṇātipātādikassa saṁvaraṇavasena, tassa tassa vā saṁvarassa vasena. **Tadubhayasampayuttacetanāvasenā**ti veramaṇīhi, saṁvaradhammehi ca sampayuttāya cetanāya vasena. **Taṁ taṁ avītikkamantassā**ti taṁ taṁ pāṇātipātādiṁ avītikkamantassa puggalassa, dhammasamūhassa vā vasena **cetaso pavattisabbhāvaṁ sandhāya vuttā.** Tasmā ekakkhaṇepi labbhantīti adhippāyo.

---

1. Aṁ 3. 259; Saṁ 2. 18 piṭṭhesu.

2. Padhānaṁ hi yo (Sī)

Sīlasaṁkilesa vodānavaṇṇanā

21. Saṁkilissati tenāti **saṁkileso.** Ko pana soti āha **"khaṇḍādibhāvo sīlassa saṁkileso"**ti. Vodāyati visujjhati etenāti **vodānaṁ, akhaṇḍādibhāvo. Lābhayasādī**ti **ādi-**saddena ñāti-aṅgajīvitādīnaṁ saṅgaho. **Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā vemajjhe**ti ca idaṁ tesaṁ uddesādipāḷivasena vuttaṁ. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṁ anukkamo atthi. **Khaṇḍan**ti khaṇḍavantaṁ, khaṇḍitaṁ vā. **Chiddan**ti etthāpi eseva nayo. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante,[1] dasante vā chinnavatthaṁ viya.

Evanti idāni vuccamānākārena. **Methunasaṁyogavasenā**ti rāgapariyuṭṭhānena sadisabhāvāpattiyā mithunānaṁ idanti methunaṁ, nibandhanaṁ[2]. Methunavasena samāyogo methunasaṁyogo methunasaṁyogo. Idha pana methunasaṁyogo viyāti methunasaṁyogo, tassa vasena. **Idhā**ti imasmiṁ loke. **Ekacco**ti eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti pabbajjāmattena samaṇo vā jātimattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṁdvayasamāpattin**ti dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṁ, methunanti attho. **Na heva kho samāpajjatī**ti sambandho. **Ucchādanaṁ** ubbattanaṁ. **Sambāhanaṁ** parimaddanaṁ. **Sādiyatī**ti adhivāseti. **Tadassādetī**ti taṁ ucchādanādiṁ abhiramati. **Nikāmetī**ti icchati. **Vittin**ti tuṭṭhiṁ. **Idampi kho**ti ettha **idan**ti yathāvuttaṁ sādiyanādiṁ khaṇḍabhāvādivasena ekaṁ katvā vuttaṁ. **Pi-**saddo vakkhamānaṁ upādāya samuccayattho. **Kho-**saddo avadhāraṇattho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yadetaṁ brahmacārīpaṭiññassa asatipi dvayaṁdvayasamāpattiyaṁ mātugāmassa ucchādananhāpanasambāhanasādiyanādi, idampi ekaṁsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalanpi kammāsampīti. Evaṁ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so aparisuddhaṁ brahmacariyaṁ carati, na parisuddhaṁ, saṁyutto methunasaṁyogena, na visaṁyutto. Tato cassa na jāti-ādīhi parimuttīti dassento **"ayaṁ vuccatī"**ti-ādimāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṁ hasati. **Saṁkīḷatī**ti kāyasaṁsaggavasena kīḷati. **Saṁkelāyatī**ti sabbaso mātugāmaṁ

---

1. Mattante vā (Sī), pātrante vā (Syā), patrante (Ka)
2. Nidhuvanaṁ (Sī)

kelāyanto viharati. **Cakkhunā**ti attano cakkhunā. **Cakkhun**ti mātugāmassa cakkhuṁ. **Upanijjhāyatī**ti upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭā**ti kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākārā.** Mattikāmayā bhitti kuṭṭaṁ, iṭṭhakāmayā pākāroti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisato diyaḍḍharatanuccappamāṇā kuṭṭaṁ, kuṭṭato adhiko pākāro.

Assāti brahmacārīpaṭiññassa. **Pubbe**ti vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitan**ti suṭṭhu appitaṁ sahitaṁ. **Samaṅgībhūtan**ti samannāgataṁ. **Paricārayamānan**ti kīḷantaṁ, upaṭṭhahiyamānaṁ vā. **Paṇidhāyā**ti patthetvā. **Sīlenā**ti-ādīsu yamaniyamādisamādānavasena **sīlaṁ.** Avītikkamavasena **vataṁ.** Ubhayampi **sīlaṁ.** Dukkaracariyavasena pavattitaṁ **vataṁ.** Taṁtaṁakiccasammatato vā nivattilakkhaṇaṁ **sīlaṁ.** Taṁtaṁsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesapaṭipatti **vataṁ.** Sabbathāpi dukkaracariyā **tapo.** Methunavirati **brahmacariyaṁ.**

Sabbasoti anavasesato, sabbesaṁ vā. **Abhedenā**ti avītikkamena. Aparāya ca pāpadhammānaṁ anuppattiyā, guṇānaṁ uppattiyā saṅgahitoti yojanā. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho.** Upanandhanalakkhaṇo **upanagaho.** Paresaṁ guṇamakkhanalakkhaṇo **makkho.** Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso.** Parasampatti-usūyanalakkhaṇā **issā.** Attasampattinigūhanalakkhaṇaṁ **macchariyaṁ.** Santadosapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā.** Asantaguṇasambhāvana[1] lakkhaṇaṁ **sāṭheyyaṁ.** Cittassa thaddhabhāvalakkhaṇo **thambho.** Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho.** Unnatilakkhaṇo **māno.** Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno.** Majjanalakkhaṇo **mado.** Cittavosaggalakkhaṇo **pamādo.** **Ādi**-saddena lobhamohaviparītamanasikārādīnaṁ saṅgaho.

Idāni "akhaṇḍādibhāvo panā"ti-ādinā vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"yāni hī"**ti-ādimāha. Tattha **anupahatānī**ti anupaddutāni. Vivaṭṭūpanissayatāya taṇhādāsabyato mocanena **bhujissabhāvakaraṇaṁ.** Aviññūnaṁ appamāṇattā vuttaṁ **"viññūhi pasatthattā"**ti. Samādhisaṁvattanaṁ vā etesaṁ payojanaṁ, samādhisaṁvattane vā niyuttānīti **samādhisaṁvattanikāni.** Niddānena[2] sassasampatti viya paṭipakkhavigamena sīlasampadā, sā ca

---

1. Pabhāvana (Sī)
2. Nisaddānena (Syā, Ka)

tattha sati dosadassaneti āha **"sīlavipattiyā ca ādīnavadassanenā"**ti. Nisammakārīnaṁ payojanagarukatāya diṭṭhaguṇeyeva sammāpaṭipattīti vuttaṁ **"sīlasampattiyā ca ānisaṁsadassanenā"**ti.

Tattha sīlavipattiyā ādīnavo sīlasampadāya heṭṭhā dassita-ānisaṁsapaṭipakkhato veditabbo, taṁ suviññeyyanti avitthāretvā pakārantarehi dassetuṁ **"apicā"**ti āraddhaṁ. Tattha yathā sīlasampadā sattānaṁ manuññabhāvakāraṇaṁ, evaṁ sīlavipatti amanuññabhāvakāraṇanti āha **"dussīlo -pa- devamanussānan"**ti. **Ananusāsanīyo** jigucchitabbato. **Dukkhito**ti sañjātadukkho. **Vippaṭisārī**ti "akataṁ vata me kalyāṇan"ti-ādinā paccānutāpī. **Dubbaṇṇo**ti guṇavaṇṇena, kāyavaṇṇena ca virahito. **Assā**ti dussīlassa. Samphassitānaṁ dukkho dukkhāvaho samphasso etassāti **dukkhasamphasso.** Guṇānubhāvābhāvato appaṁ agghatīti **appaggho. Anekavassagaṇikagūthakūpo viyā**ti anekavassasamūhe sañcitukkārāvāṭo viya. **Dubbisodhano** sodhetuṁ asakkuṇeyyo. **Chavālātaṁ** chavaḍāhe santajjanummukkaṁ. **Ubhato paribāhiro**ti sāmaññato, gihibhogato ca parihīno. Sabbesaṁ verī, sabbe vā verī etassāti sabbaverī, so eva **sabbaveriko, puriso.** Saṁvāsaṁ nārahatīti **asaṁvāsāraho. Saddhamme**ti paṭipattisaddhamme, paṭivedhasaddhamme ca.

"Aggikkhandhapariyāye vuttadukkhabhāgitāyā"ti saṅkhepena vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"dussīlānañhī"**ti-ādi āraddhaṁ. Pañcakāmaguṇaparibhogasukhe, parehi kayiramānavandanamānanādisukhe ca assādena adhitacittā **pañcakāma -pa- gadhitacittā,** tesaṁ. Te yathāvuttasukhassādā paccayā etassāti **tappaccayaṁ.** Dukkhanti sambandho.

Passatha noti passatha nu, api passatha. **Mahantan**ti vipulaṁ. **Aggikkhandhan**ti aggisamūhaṁ. **Ādittan**ti padittaṁ. **Sampajjalitan**ti samantato pajjalitaṁ acchivipphuliṅgāni muccantaṁ. **Sajotibhūtan**ti sapataṁ samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayabhūtaṁ. **Taṁ kiṁ maññathā**ti taṁ idāni mayā vuccamānamatthaṁ kiṁ maññathāti anumatigahaṇatthaṁ pucchati. **Āliṅgetvā**ti upagūhitvā. **Upanisīdeyyā**ti teneva āliṅganena upecca nīsīdeyya. Yadatthamettha satthā aggikkhandhāliṅganaṁ, kaññāliṅganañca ānesi, tamatthaṁ vibhāvetuṁ

“ārocayāmī”ti-ādimāha. Tattha **ārocayāmī**ti āmantemi. **Vo**ti tumhe. **Paṭivedayāmī**ti pabodhemi. **Dussīlassā**ti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassā**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassā**ti aparisuddhakāyasamācārāditāya asucissa hutvā saṅkāya saritabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṁ disvā “idaṁ asukena kataṁ bhavissatī”ti paresaṁ āsaṅkanīyova hoti, kenacideva vā karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā kataṁ kammaṁ jānitvā mantentī”ti attanoyeva saṅkāya sarītabbasamācāroti. **Paṭicchannakammantassā**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassā**ti na samaṇassa. Salākaggahaṇādīsu “ahampi samaṇo”ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññassa.** Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārissa.** Uposathādīsu “ahampi brahmacārī”ti micchāpaṭiññāya **brahmacāripaṭiññassa.** Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa.** Chahi dvārehi rāgādikilesānuvassanena tintattā **avassutassa.** Sañjātarāgādikacavarattā, sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa. Aggikkhandhūpamāya** hīnūpamabhūtāyāti attho. Tenāha bhagavā “etadeva tassa varan”ti. Bhagavā dukkhaṁ dassetvā dukkhaṁ dassetīti sambandho.

Vāḷarajjuyāti vāḷehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṁseyyā**ti padhaṁsanavasena ghaṁseyya. **Teladhotāyā**ti telena nisitāya. **Paccorasmin**ti pati-urasmiṁ utābhimukhaṁ, uramajjheti adhippāyo **ayosaṅkunā**ti saṇḍāsena. **Pheṇuddehakan**ti pheṇaṁ uddehetvā, anekavāraṁ pheṇaṁ uṭṭhapetvāti attho.

Aggikkhandhāliṅganadukkhatopi adhimattadukkhatāya kaṭukabhūtaṁ dukkhaṁ phalaṁ etassāti **aggikkhandhāliṅganadukkhādhikadukkhakaṭukaphalaṁ.** Kāmasukhaṁ avijahato **bhinnasīlassa** dussīlassa **kuto** tassa **sukhaṁ** natthevāti adhippāyo. **Sādane**ti sādiyane[1]. **Yan**ti añjalikammasādanaṁ. **Asīlino**ti dussīlassa. **Upahatan**ti sīlabyasanena upaddutaṁ. **Khatan**ti kusalamūlānaṁ khaṇanena khataṁ, khaṇitaṁ vā guṇaṁ sarīreti adhippāyo. **Sabbabhayehī**ti attānuvādādisabbabhayehi. Upacārajjhānaṁ upādāya **sabbehi adhigamasukhehi.**

---

1. Sādiyaneti sādane (?)

Vuttappakāraviparītatoti sīlavipattiyaṁ vuttākārapaṭipakkhato "manāpo hoti devamanussānan"ti-ādinā. **Kāyagandhopi pāmojjaṁ, sīlavantassa bhikkhuno. Karoti api devānan**ti ettha "gandho isīnaṁ ciradikkhitānan"ti-ādikā[1] gāthā vitthāretabbā. **Avighātī**ti appaṭighātī. Vadhabandhādiparikilesā **diṭṭhadhammikā āsavā** upaddavā. **Samparāyikadukkhānaṁ mūlaṁ** nāma dussīlyaṁ. Antamatikkantaṁ accantaṁ, accantaṁ santā **accantasantā** kilesapariḷāhasaṅkhātadarathānaṁ abhāvena sabbadā santā. **Ubbijjitvā**ti ñāṇutrāsena uttasitvā. **Vodāpetabban**ti visodhetabbaṁ.

Paramatthamañjūsāyaṁ visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ

Sīlaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 6. 6 piṭṭhe Jātake.

2. Dhutaṅganiddesavaṇṇanā

22. Appā icchā etassāti appiccho, paccayagedharahito. Tassa bhāvo **appicchatā,** alobhajjhāsayatāti attho. Samaṁ tuṭṭhi santena, sakena vā tuṭṭhi santuṭṭhi, santuṭṭhi eva **santuṭṭhitā,** aññaṁ apatthetvā yathāladdhehi itarītarehi paccayehi paritussanā. **Santuṭṭhitādīhī**ti **ta**-kāro vā padasandhikaro. "Santuṭṭhi-ādīhī"ti vā pāṭho. **Te guṇe**ti te sīlavodānassa hetubhūte appicchatādiguṇe. **Sampādetun**ti sampanne kātuṁ. Te hi sīlavisuddhiyā paṭiladdhamattā hutvā dhutadhammehi sampannatarā honti. **Dhutaṅgasamādānan**ti kilesānaṁ dhunanaka-aṅgānaṁ viddhaṁsanakāraṇānaṁ sammadeva ādānaṁ. **Evan**ti evaṁ sante, dhutaṅgasamādāne kateti attho. **Assa** yogino. **Sallekho** kilesānaṁ sammadeva likhanā chedanā tanukaraṇaṁ. **Paviveko** cittavivekassa upāyabhūtā vivekaṭṭhakāyatā. **Apacayo** yathā paṭipajjanato kilesā naṁ apacinanti na ācinanti, tathā paṭipajjanā. **Vīriyārambho** anuppannānaṁ pāpadhammānaṁ anuppādanādivasena āraddhavīriyatā. **Subharatā** yathāvutta-appicchabhāvādisiddhā upaṭṭhakānaṁ sukhabharaṇīyatā suposatā. **Ādi**-saddena appakiccatāsallahukavutti-ādike saṅgaṇhāti. **Sīlañceva** yathāsamādinnaṁ paṭipakkhadhammānaṁ dūrībhāvena **suparisuddhaṁ bhavissati. Vatāni ca** dhutadhammā ca **sampajjissanti** sampannā bhavissanti, nipphajjissanti vā. Yā thirabhūtā itarītaracīvarapiṇḍapātasenāsanasantuṭṭhi porāṇānaṁ buddhādīnaṁ ariyānaṁ paveṇibhāvena ṭhitā, tattha patiṭṭhitabhāvaṁ sandhāyāha **"porāṇe ariyavaṁsattaye patiṭṭhāyā"**ti. Bhāvanā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti bhāvanārāmo, tabbhāvo **bhāvanāramatā,** samathavipassanābhāvanāsu yuttappayuttatā. Yasmā adhigamāraho bhavissati, **tasmā**ti sambandho.

Lābhasakkārādi taṇhāya āmasitabbato, lokapariyāpannatāya ca **lokāmisaṁ.** Nibbānādhigamassa anulomato **anulomapaṭipadā** vipassanābhāvanā. **Atthato**ti vacanatthato. **Pabhedato**ti vibhāgato. **Bhedato**ti vināsato. **Dhutādīnan**ti dhutadhutavādadhutadhammadhutaṅgānaṁ. **Samāsabyāsato**ti saṅkhepavitthārato.

23. **Rathikā**ti racchā. **Saṅkārakūṭādīnan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Abbhuggataṭṭhenā**ti ussitaṭṭhena. "Nadiyā kūlan"ti-ādīsu viya samussayattho **kūla**-saddoti āha **"paṁsukūlamiva paṁsukūlan"**ti. **Ku**-saddo kucchāyaṁ **ula**-saddo gati-atthati āha **"kucchitabhāvaṁ gacchatīti vuttaṁ hotī"**ti, paṁsu viya kucchitaṁ ulati pavattatīti vā **paṁsukūlaṁ.** Paṁsukūlassa dhāraṇaṁ **paṁsukūlaṁ** uttarapadalopena, taṁ sīlamassāti paṁsukūliko, yathā "āpūpiko"ti. Aṅgati attano phalaṁ paṭicca hetubhāvaṁ gacchatīti **aṅgaṁ,** kāraṇaṁ. Yena puggalo "paṁsukūliko"ti vuccati, so samādānacetanāsaṅkhāto dhammo paṁsukūlikassa aṅganti **paṁsukūlikaṅgaṁ.** Tenāha **"paṁsukūlikassā"**ti-ādi. **Tassā**ti samādānassa. Samādiyati etenāti **samādānaṁ,** cetanā.

Eteneva nayenāti yathā paṁsukūladhāraṇaṁ paṁsukūlaṁ, taṁsīlo paṁsukūliko, tassa aṅgaṁ samādānacetanā "paṁsukūlikaṅgan"ti vuttaṁ, evaṁ eteneva vacanatthanayena ticīvaradhāraṇaṁ ticīvaraṁ, taṁsīlo tecīvariko, tassa aṅgaṁ samādānacetanā **"tecīvarikaṅgan"**ti veditabbaṁ. Saṁghāṭi-ādīsu evatīsu cīvaresu ticīvarasamaññā, na kaṇḍupaṭicchādivassikasāṭikādīsūti tāni sarūpato dassento **"saṁghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātan"**ti āha.

Taṁ piṇḍapātanti parehi diyyamānānaṁ piṇḍānaṁ patte patanasaṅkhātaṁ piṇḍapātaṁ, taṁ uñchatīti **piṇḍapātiko,** yathā bādariko sāmātiko. Piṇḍapāti eva piṇḍapātiko, yathā bhaddo eva bhaddako. **Avakhaṇḍanaṁ** vicchindanaṁ nirantaramappavatti. Tappaṭikkhepato **anavakhaṇḍanaṁ** avicchindanaṁ nirantarappavatti. **Saha apadānenā**ti saha anavakhaṇḍanena. **Sapadānan**ti padassa kiriyāvisesanabhāvaṁ, yattha ca taṁ anavakhaṇḍanaṁ, tañca dassetuṁ **"avakhaṇḍanarahitaṁ anugharanti vuttaṁ hotī"**ti vuttaṁ. **Ekāsane**ti iriyāpathantarena anantaritāya ekāyayeva nisajjāya. **Pattepiṇḍo**ti etta vatthubhedo idhādhippeto, na sāmaññaṁ. Eva-kāro ca luttaniddiṭṭhoti dassento **"kevalaṁ ekasmiṁyeva patte"**ti āha. Uttarapadalopaṁ katvā ayaṁ niddesoti dassento **"pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṁ katvā"**ti āha. Esa nayo ito paresupi.

Pacchābhattaṁ nāma pavāraṇato pacchā laddhabhattaṁ eva. **Khalu**-saddassa paṭisedhatthavācakattā tena samānatthaṁ na-kāraṁ gahetvā āha **"na pacchābhattiko"**ti. Sikkhāpadassa visayo sikkhāpadeneva paṭikkhitto. Yo tassa avisayo, so eva samādānassa visayoti āha **"samādānavasena paṭikkhittā tirittabhojanassā"**ti. Abbhokāse nivāso **abbhokāso.** Susāne nivāso **susānaṁ,** taṁ sīlaṁ assāti-ādinā sabbaṁ vattabbanti āha **"eseva nayo"**ti. Yathāsanthataṁ viya **yathāsanthataṁ,** ādito yathā-uddiṭṭhaṁ. Taṁ hesa "idaṁ bahumaṅkuṇaṁ[1] duggandhapavātan"ti-ādivasena appaṭikkhipitvāva sampaṭicchati. Tenevāha **"idaṁ tuyhan"**ti-ādi. **Sayanan**ti nipajjanamāha. **Tena tena samādānenā**ti tena tena paṁsukūlikaṅgādikassa samādānena **dhutakilesattā**ti viddhaṁsitakilesattā, tadaṅgavasena pahīnataṇhupādānādipāpadhammattāti attho. Yehi taṁ kilesadhunanaṁ, tāniyeva idha dhutassa bhikkhuno aṅgānīti adhippetāni, na aññāni yāni kānici, aññena vā dhutassāti ayamattho atthato āpanno. "Ñāṇaṁ aṅgaṁ etesan"ti iminā ñāṇapubbakataṁ tesaṁ samādānassa vibhāveti. **Paṭipattiyā**ti sīlādisammāpaṭipattiyā. Samādiyati etenāti samādānaṁ, samādānavasena pavattā cetanā, taṁ lakkhaṇaṁ etesanti **samādānacetanālakkhaṇāni.** Vuttampi cetaṁ **aṭṭhakathāyaṁ**—

> "Samādānakiriyāya, sādhakatamabhāvato.
> Sampayuttadhammā yenāti, karaṇabhāvena dassitā"ti.

Samādānacetanāya gahaṇaṁ taṁmūlakattā pariharaṇacetanāpi dhutaṅgameva. Attanā, parammukhena ca kusalabhaṇḍassa bhusaṁ viluppanaṭṭhena **loluppaṁ** taṇhācāro, tassa viddhaṁsanakiccattā **loluppaviddhaṁsanarasāni.** Tato eva nilloluppabhāvena paccupatiṭṭhanti, taṁ vā paccupaṭṭhāpentīti **nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni. Ariyadhammapadaṭṭhānānī**ti parisuddhasīlādisaddhammapadaṭṭhānāni.

Bhagavatova santike samādātabbānīti idaṁ antarā avicchedanatthaṁ vuttaṁ rañño santike paṭiññātārahassa atthassa tadupajīvino ekaṁsato avisaṁvādanaṁ viya. Sesānaṁ santike samādānepi eseva nayo. **Ekasaṅgī-**

---

1. Bahumakuraṁ (Ka)

tikassāti pañcasu dīghanikāyādīsu nikāyesu ekanikāyikassa. **Aṭṭhakathācariyassā**ti yassa aṭṭhakathātantiyeva visesato paguṇā, tassa. **Etthā**ti attanāpi samādānassa ruhane. **Jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchatāya vatthū**ti so kira thero nesajjiko, tassa taṁ na koci jānāti. Athekadivasaṁ rattiyā sayanapiṭṭhe nisinnaṁ vijjulatobhāsena disvā itaro pucchi "kiṁ bhante tumhe nesajjikā"ti. Thero dhutaṅgappicchatāya tāvadeva nipajjitvā pacchā samādiyīti evamāgataṁ vatthu.

1. Paṁsukūlikaṅgakathāvaṇṇanā

24. **Gahapatidānacīvaran**ti ettha dāyakabhāvena samaṇāpi ukkaṭṭhassa gahapatipakkhaṁyeva paviṭṭhāti daṭṭhabbaṁ. "Pabbajito gaṇhissatī"ti ṭhapitakaṁ siyā gahapaticīvaraṁ, na pana gahapatidānacīvaranti tādisaṁ nivattetuṁ **dāna**ggahaṇaṁ. **Aññatarenā**ti ettha samādānavacanena tāva samādinnaṁ hotu, paṭikkhepavacanena pana kathanti? Atthato āpannattā. Yathā "devadatto divā na bhuñjatī"ti vutte "rattiyaṁ bhuñjatī"ti atthato āpannameva hoti, tassa āhārena vinā sarīraṭṭhiti natthīti, evamidhāpi bhikkhuno gahapatidānacīvare paṭikkhitte tadaññacīvarappaṭiggaho atthato āpanno eva hoti, cīvarena vinā sāsane ṭhiti natthīti.

Evaṁ samādinnadhutaṅgenāti-ādividhānaṁ paṁsukūlikaṅge paṭipajjanavidhi. Susāne laddhaṁ **sosānikaṁ.** Taṁ pana yasmā tattha kenaci chaḍḍitattā patitaṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"susāne patitakan"**ti. Evaṁ **pāpaṇikam**pi daṭṭhabbaṁ. **Tālaveḷimaggo** nāma mahāgāme ekā vīthi. Anurādhapureti ca vadanti. Ḍaḍḍho padeso etassāti **ḍaḍḍhappadesaṁ,** vatthaṁ. Magge patitakaṁ bahudivasātikkantaṁ gahetabbanti vadanti. "Dvattidivasātikkantan"ti apare. **Thokaṁ rakkhitvā**ti katipayaṁ kālaṁ āgametvā. Vātāhatampi sāmikānaṁ satisammosena patitasadisanti **"sāmike apassantena gahetuṁ vaṭṭatī"**ti vuttaṁ. Tasmā thokaṁ āgametvā gahetabbaṁ.

"Saṁghassa demā"ti dinnaṁ, coḷakabhikkhāvasena laddhañca laddhakālato paṭṭhāya "samaṇacīvaraṁ siyā nu kho, no"ti āsaṅkaṁ nivattetuṁ **"na taṁ paṁsukūlan"**ti vuttaṁ. Na hi taṁ tevīsatiyā uppattiṭṭhānesu katthaci pariyāpannaṁ. Idāni imināva pasaṅgena yaṁ bhikkhudattiye

lakkhaṇapattaṁ paṁsukūlaṁ, tassa ca ukkaṭṭhānukkaṭṭhavibhāgaṁ dassetuṁ **"bhikkhudattiyepī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **gāhetvā vā dīyatī**ti saṁghassa vā gaṇassa vā dentehi yaṁ cīvaraṁ vassaggena pāpetvā bhikkhūnaṁ dīyati. **Senāsanacīvaran**ti senāsanaṁ kāretvā[1] "etasmiṁ senāsane vasantā paribhuñjantū"ti dinnacīvaraṁ. **Na taṁ paṁsukūlan**ti apaṁsukūlabhāvo pubbe vuttakāraṇato, gāhetvā dinnattā ca. Tenāha **"no gāhāpetvā dinnameva paṁsukūlan"**ti. **Tatrapī**ti yaṁ gāhetvā na dinnaṁ bhikkhudattiyaṁ, tatrapi yena bhikkhunā cīvaraṁ dīyati, tassa lābhe, dāne ca visuṁ visuṁ ubhayattha ādaragāravānaṁ sabbhāvato, tadabhāvato ca bhikkhudattiyassa ekatosuddhi ubhatosuddhi anukkaṭṭhatā hontīti imamatthaṁ dassetuṁ **"yaṁ dāyakehī"**ti-ādi vuttaṁ, pādamūle ṭhapetvā dinnakaṁ samaṇenāti adhippāyo. **Yassa kassacī**ti ukkaṭṭhādīsu yassa kassaci. **Ruciyā**ti chandena. **Khantiyā**ti nijjhānakkhantiyā.

Nissayānurūpapaṭipattisabbhāvoti upasampannasamanantaraṁ ācariyena vuttesu catūsu nissayesu attanā yathāpaṭiññātadutiyanissayānurūpāya paṭipattiyā vijjamānatā. **Ārakkhadukkhābhāvo**ti cīvarārakkhanadukkhassa abhāvo paṁsukūlacīvarassa alobhanīyattā. **Paribhogataṇhāya abhāvo** savisesalūkhasabhāvattā. **Pāsādikatā**ti paresaṁ pasādāvahatā. **Appicchātādīnaṁ phalanipphatti** dhutaṅgapariharaṇassa appicchatādīhiyeva anipphādetabbato. Dhutadhamme samādāya vatthanaṁ yāvadeva upari sammāpaṭipattisampādanāyāti vuttaṁ **"sammāpaṭipattiyā anubrūhanan"**ti. **Mārasenavighātāyā**ti mārassa, mārasenāya ca vihananāya viddhaṁsanāya. Kāyavācācittehi yato saṁyatoti **yati,** bhikkhu. **Dhāritaṁ yaṁ lokagarunā paṁsukūlaṁ, taṁ ko na dhāraye,** yasmā vā **lokagarunā paṁsukūlaṁ dhāritaṁ,** tasmā **ko taṁ na dhāraye**ti yojanā yaṁtaṁsaddānaṁ ekantasambandhibhāvato. **Paṭiññaṁ samanussaran**ti upasampadamāḷe "āma bhante"ti ācariyapamukhassa saṁghassa sammukhā dinnaṁ paṭiññaṁ samanussaranto.

Iti paṁsukūlikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

1. Karitvā (Syā)

2. Tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā

25. **Catutthakacīvaran**ti nivāsanapārupanayogyaṁ catutthakacīvaranti adhippāyo, aṁsakāsāvassa appaṭikkhipitabbato. **Aññataravacanenā**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva. Yāva na sakkoti, yāva na labhati, yāva na sampajjatīti paccekaṁ **yāva**-saddo sambandhitabbo. **Na sampajjatī**ti na sijjhati. **Nikkhittapaccayā doso natthī**ti nicayasannidhidhutaṅgasaṁkilesadoso natthi. **Āsanne**ti cīvarassa āsanne ṭhāne. Rajanakkhaṇe paribhuñjanakāsāvaṁ **rajanakāsāvaṁ. Tatraṭṭhakapaccattharaṇaṁ** nāma attano, parassa vā santakaṁ senāsane paccattharaṇavasena adhiṭṭhitaṁ. "Aṁsakāsāvaṁ parikkhāracoḷaṁ hoti, iti paccattharaṇaṁ, aṁsakāsāvanti imāni dvepi atirekacīvaraṭṭhāne ṭhitānipi dhutaṅgabhedaṁ na karontī"ti **aṭṭhakathāyaṁ** vuttanti vadanti. **Pariharituṁ pana na vaṭṭatī**ti rajanakāle eva anuññātattā niccaparibhogavasena na vaṭṭati tecīvarikassa. **Aṁsakāsāvan**ti khandhe ṭhapetabbakāsāvaṁ. **Kāyaparihārikenā**ti vātātapādiparissayato kāyassa pariharaṇamattena. **Samādāyevā**ti gahetvā eva. **Appasamārambhatā**ti appakiccatā. **Kappiye mattakāritāyā**ti nisīdanādivasena, parikkhāracoḷavasena ca bahūsu cīvaresu anuññātesupi ticīvaramatte ṭhitattā. Saha pattacaraṇāyāti **sapattacaraṇo. Pakkhī** sapakkhako.

Iti tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

3. Piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā

26. **Atirekalābhan**ti "piṇḍiyālopabhojanaṁ nissāyā"ti[1] evaṁ vuttabhikkhāhāralābhato atirekalābhaṁ, saṁghabhattādinti attho. Sakalassa saṁghassa dātabbabhattaṁ **saṁghabhattaṁ.** Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbabhattaṁ **uddesabhattaṁ.** Ekasmiṁ pakkhe ekadivasaṁ dātabbabhattaṁ **pakkhikaṁ.** Uposathe uposathe dātabbabhattaṁ **uposathikaṁ.** Paṭipadadivase dātabbabhattaṁ **pāṭipadikaṁ.** Vihāraṁ uddissa dātabbabhattaṁ **vihārabhattaṁ.** Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbabhattaṁ **dhurabhattaṁ.** Gāmavāsī-ādīhi vārena

---

1. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

dātabbabhattaṁ **vārakabhattaṁ.** **"Saṁghabhattaṁ gaṇhathāti-ādinā"**ti **ādi**-saddena uddesabhattādiṁ saṅgaṇhāti. **Sādituṁ vaṭṭantī**ti bhikkhāpariyāyena vuttattā. Bhesajjādipaṭisaṁyuttā **nirāmisasalākā.** Yāvakālikavajjāti ca vadanti. **Vihāre pakkabhattampī**ti upāsakā idheva bhattaṁ pacitvā "sabbesaṁ ayyānaṁ dassāmā"ti vihāreyeva bhattaṁ sampādenti, taṁ piṇḍapātikānampi vaṭṭati. **Āharitvā**ti pattaṁ gahetvā gehato ānetvā. **Taṁ divasaṁ nisīditvā**ti "mā bhante piṇḍāya carittha, vihāreyeva bhikkhā ānīyatī"ti vadantānaṁ sampaṭicchanena taṁ divasaṁ nisīditvā. **Serivihārasukhan**ti aparāyattavihāritāsukhaṁ. **Ariyavaṁso**ti **ariyavaṁsasutta**[1] paṭisaṁyuttā dhammakathā. **Dhammarasan**ti dhammūpasañhitaṁ pāmojjādirasaṁ.

Jaṅghabalaṁ nissāya piṇḍapariyesanato **kosajjanimmaddanatā.** "Yathāpi bhamaro pupphan"ti-ādinā[2] vuttavidhinā āhārapariyesanato **parisuddhājīvatā.** Niccaṁ antaragharaṁ pavisantasseva suppaṭicchannagamanādayo sekhiyadhammā sampajjantīti **sekhiyapaṭipattipūraṇaṁ.** Paṭiggahaṇe mattaññutāya saṁsaṭṭhavihārābhāvato ca **aparapositā.** Kule kule appaka-appakapiṇḍagahaṇena **parānuggahakiriyā.** Antimāya jīvikāya avaṭṭhānena **mānappahānaṁ.** Vuttañhetaṁ "antamidaṁ bhikkhave jīvikānaṁ, yadidaṁ piṇḍolyan"ti-ādi[3]. Missakabhattena yāpanato **rasataṇhānivāraṇaṁ.** Nimantanāsampaṭicchanato gaṇabhojanādisikkhāpadehi **anāpattitā.**

Appaṭihatavuttitāya catūsupi disāsu vattanaṭṭhena **cātuddiso. Ājīva'ssa visujjhatī**ti ājīvo assa visujjhati. **Attabharassā**ti appānavajjasulabharūpehi paccayehi attano bharaṇato attabharassa. Tato eva ekavihāritāya saddhivihārikādīnampi aññesaṁ aposanato **anaññaposino.** Padadvayenāpi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṁ, subharatā, parama-appicchataṁ, santuṭṭhiñca dasseti. **Devāpi pihayanti tādino**ti tādisassa bhusaṁ abhiviya santakāyavacīmanokammatāya upasantassa paramena satinepakkena samannāgamato sabbakālaṁ satimato piṇḍapātikassa bhikkhussa

---

1. Dī 3. 188; Aṁ 1. 336 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 20; Khu 10. 159 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 255; Saṁ 2. 76 piṭṭhesu.

sakkādayo devāpi pihayanti patthenti. Tassa sīlādiguṇesu bahumānaṁ uppādentā ādaraṁ janenti, pageva manussā. Sace so **lābhasakkārasilokasannissito** na hoti, tadabhikaṅkhi na hotīti attho.

Iti piṇḍapātikaṅgakathā vaṇṇanā.

---

4. Sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā

27. **Iminā**ti sapadānacārikena. **Kālataran**ti kālasseva. **Aphāsukaṭṭhānan**ti saparissayādivasena duppavesanaṭṭhānaṁ. **Purato**ti vīthiyaṁ gacchantassa purato gharaṁ apaviṭṭhasseva. **Pattavissaṭṭhaṭṭhānan**ti pesakāravīthiyaṁ pesakārabhāvaṁ nimminitvā ṭhitassa sakkassa gharadvāre pattavissaṭṭhaṭṭhānaṁ. Ukkaṭṭhapiṇḍapātiko taṁ divasaṁ na bhikkhaṁ āgamayamāno nisīdati, tasmā taṁ **anulometi.** Katthacipi kule nibaddhaṁ upasaṅkamanābhāvato paricayābhāvena **kulesu niccanavakatā.** Sabbattha alaggamānasatāya ca sommabhāvena ca **candūpamatā. Kulesu** pariggahacittābhāvena tattha **maccherappahānaṁ.** Hitesitāya vibhāgābhāvato **samānukampitā.** Kulānaṁ saṅgaṇhanasaṁsaṭṭhatādayo **kulūpakādīnavā. Avhānānabhinandanā**ti nimantanavasena avhānassa asampaṭicchanā. **Abhihārenā**ti bhikkhābhihārena. **Sericāran**ti yathāruci vicaraṇaṁ.

Iti sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā

---

5. Ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā

28. **Nānāsanabhojanan**ti anekasmiṁ āsane bhojanaṁ, ekanisajjāya eva abhuñjitvā visuṁ visuṁ nisajjāsu āhāraparibhoganti attho. **Patirūpan**ti yuttarūpaṁ anuṭṭhāpanīyaṁ. **Vattaṁ kātuṁ vaṭṭatī**ti vattaṁ kātuṁ yujjati. Vattaṁ nāma garuṭṭhānīye kattabbameva. Tattha pana paṭipajjanavidhiṁ dassetuṁ yaṁ theravādaṁ āha **"āsanaṁ vā rakkheyya bhojanaṁ vā"**ti-ādi. Tassattho—ekāsanikaṁ bhikkhuṁ bhuñjantaṁ āsanaṁ vā rakkheyya, dhutaṅgabhedato yāva bhojanapariyosānā na vuṭṭhātabbanti vuttaṁ

hoti. Bhojanaṁ vā rakkheyya dhutaṅgabhedato, abhiñjiyamānaṁ[1] yāva bhuñjituṁ nārabhati, tāva vuṭṭhātabbanti attho. Yasmā tayidaṁ dvayaṁ idha natthi, tasmā vattakaraṇaṁ dhutaṅgaṁ na rakkhatīti adhippāyo. Tenāha **"ayañcā"**ti-ādi. "Bhesajjatthamevā"ti iminā bhesajjaparibhogavaseneva sappi-ādīnipi vaṭṭantīti dasseti. **Appābādhatā**ti arogatā. **Appātaṅkatā**ti akicchajīvitā sarīradukkhābhāvo. **Lahuṭṭhānan**ti kāyassa lahuparivattitā. **Balan**ti sarīrabalaṁ. **Phāsuvihāro**ti sukhavihāro. Sabbametaṁ bahukkhattuṁ bhuñjanapaccayā uppajjanavikārapaṭikkhepapadaṁ[2]. **Rujā**ti rogā. **Na kammamattano**ti attano yogakammaṁ purebhattaṁ, pacchābhattañca na parihāpeti, bahuso bhojane abyāvaṭabhāvato, arogabhāvato cāti adhippāyo.

Iti ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

6. Pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā

29. **Appaṭikūlaṁ katvā bhuñjituṁ vaṭṭati** paṭikūlassa bhuttassa agaṇhanampi[3] siyāti adhippāyo. **Pamāṇayuttameva gaṇhitabban**ti "ekabhājanameva gaṇhāmī"ti bahuṁ gahetvā na chaḍḍetabbaṁ. **Nānārasataṇhāvinodanan**ti nānārasabhojane taṇhāya vinodanaṁ. Atra atra nānābhājane ṭhite nānārase icchā etassāti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, tassā **atricchatāya pahānaṁ. Āhāre payojanamattadassitā**ti asambhinnanānārase gedhaṁ akatvā āhāre satthārā anuññātapayojanamattadassitā. Visuṁ visuṁ bhājanesu ṭhitāni byañjanāni gaṇhato tattha tattha sābhogatāya siyā vikkhittabhojitā, na tathā imassa ekapattagatasaññinoti vuttaṁ **"avikkhittabhojitā"**ti. **Okkhittalocano**ti pattasaññitāya heṭṭhākhittacakkhu. **Paribhuñjeyyā**ti paribhuñjituṁ sakkuṇeyya.

Iti pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

1. Abhuñjamānaṁ (Ka) 2. ...paraṁ (Sī) 3. Asaṇṭhānaṁ (Sī, Syā)

7. Khalupacchābhattikaṅgakathāvaṇṇanā

30. Bhuñjantassa yaṁ upanītaṁ, tassa paṭikkhepena taṁ atirittaṁ bhojananti **atirittabhojanaṁ. Puna bhojanaṁ kappiyaṁ kāretvā na bhuñjitabbaṁ,** tabbisayattā imassa dhutaṅgassa. Tenāha **"idamassa vidhānan"**ti. **Yasmiṁ bhojane**ti yasmiṁ bhuñjiyamāne bhojane. **Tadeva bhuñjati,** na aññaṁ. Anatirittabhojanapaccayā āpatti **anatirittabhojanāpatti,** tato dūrībhāvo anāpajjanaṁ. **Odarikattaṁ** ghasmarabhāvo[1] kucchipūrakatā, tassa abhāvo ekapiṇḍenāpi yāpanato. **Nirāmisasannidhitā** nihitassa abhuñjanato. Puna pariyesanavasena **pariyesanāya khedaṁ na yāti.** Abhisallekhakānaṁ santosaguṇādīnaṁ vuddhiyā sañjananaṁ **santosaguṇādi vuḍḍhisañjananaṁ. Idan**ti khalupacchābhattikaṅgaṁ.

Iti khalupacchābhattikaṅgathāvaṇṇanā.

---

8. Āraññikaṅgakathāvaṇṇanā

31. **Gāmantasenāsanaṁ pahāya araññe aruṇaṁ uṭṭhāpetabban**ti ettha gāmantaṁ, araññañca sarūpato dassetuṁ **"tattha saddhiṁ upacārenā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha gāmapariyāpannattā gāmantasenāsanassa **"gāmoyeva gāmantasenāsanan"**ti vuttaṁ. Yo koci satthopi gāmo nāmāti sambandho. **Indakhīlā**ti ummārā. **Tassā**ti leḍḍupātassa. Vinayapariyāyena araññalakkhaṇaṁ **adinnādānapārājike**[2] āgataṁ. Tattha hi "gāmā vā araññā vā"ti anavasesato avahāraṭṭhānapariggahe tadubhayaṁ asaṅkarato dassetuṁ **"ṭhapetvā gāmañcā"**ti-ādi vuttaṁ. Gāmūpacāro hi loke gāmasaṅkhameva gacchatīti. Nippariyāyato pana gāmavinimuttaṁ ṭhānaṁ araññameva hotīti **abhidhamme**[3] gāmā **"nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṁ araññan"**ti vuttaṁ. **Suttantikapariyāyena** āraññakasikkhāpade[4] "pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti āgataṁ āraññikaṁ bhikkhuṁ sandhāya. Na hi so vinayapariyāyike "araññe vasanato āraññiko pantasenāsano"ti sutte vutto. Ayañca suttasaṁvaṇṇanāti idha sabbattha

---

1. Odarikattasammattabhāvo (Syā), odarikattasammatabhāvo (Ka)
2. Vi 1. 57 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 4. Vi 1. 377 piṭṭhe.

suttantakathāva pamāṇaṁ. Tasmā tattha āgatameva lakkhaṇaṁ gahetabbanti dassento **"taṁ āropitena ācariyadhanunā"**ti-ādinā minanavidhiṁ āha. Teneva hi majjhimaṭṭhakathānayova[1] **idamettha pamāṇan**ti ca vutto.

Tato tato magganti tattha tattha khuddakamaggaṁ **pidayati. Dhutaṅgasuddhikena** dhutaṅgasodhanapasutena. **Yathā paricchinne kāle**ti ukkaṭṭhassa tayopi utū, majjhimassa dve, mudukassa eko utu. Tatthapi **dhutaṅgaṁ na bhijjati** sa-ussāhattā. **Nipajjitvā gamissāmā**ti cittassa sithilabhāvena dhutaṅgaṁ bhijjatīti vuttaṁ. **Araññasaññaṁ manasi karonto**ti "ahaṁ vivekavāsaṁ vasissāmi, yathāladdhova kāyaviveko sātthako kātabbo"ti manasikārasabbhāvato **"bhabbo -pa- rakkhitun"**ti vuttaṁ. **Assa** āraññikassa **cittaṁ na vikkhipanti** āpāthamanupagamanato. **Vigatasantāso hoti** vivekaparicayato. **Jīvitanikantiṁ jahati** bahuparissaye araññe nivāseneva maraṇabhayassa dūrīkaraṇato. **Pavivekasukharasaṁ assādeti** anubhavati janasaṁsaggābhāvato. **Ārādhayanto**ti anunayanto[2]. Yathānusiṭṭhaṁ paṭipattiyā vivekassa adhiṭṭhānabhāvato āraññikaṅgayogino vāhanasadisanti katvā vuttaṁ **"avasesadhutāyudho"**ti, avasiṭṭhadhutadhammāyudhoti attho.

Iti āraññikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

9. Rukkhamūlikaṅgakathāvaṇṇanā

32. **Channan**ti iṭṭhakāchadanādīhi chāditaṁ, āvasathanti attho. **Sīmantarikarukkho**ti dvinnaṁ rājūnaṁ rajjasīmāya ṭhitarukkho. Tattha hi tesaṁ rājūnaṁ balakāyo upagantvā antarantarā yuddhaṁ kareyya, corāpi pāripanthikā samosarantā bhikkhussa sukhena nisīdituṁ na denti. **Cetiyarukkho** "devatādhiṭṭhito"ti manussehi sammatarukkho pūjetuṁ upagatehi manussehi avivitto hoti. **Niyyāsarukkho** sajjarukkhādi[3]. **Vaggulirukkho** vaggulinisevito. Sīmantarikarukkhādayo saparissayā, dullabhavivekā cāti āha **"ime rukkhe vivajjetvā"**ti.

---

1. Ma-Ṭṭha 2. 119 piṭṭhe. 2. Ānandayanto (Sī) 3. Sajjularukkhādi (Syā, Ka)

Paṇṇasaṭanti rukkhato patitapaṇṇaṁ. **Paṭicchanne ṭhāne nisīditabbaṁ** rukkhamūlikabhāvassa paṭicchādanatthaṁ. **Channe** vāsakappanā dhammassavanādīnamatthāyapi hoti. Tasmā **"jānitvā aruṇaṁ uṭṭhāpitamatte"**ti vuttaṁ.

Abhiṇhaṁ tarupaṇṇavikāradassanenāti abhikkhaṇaṁ tarūsu, tarūnaṁ vā paṇṇesu vikārassa khaṇabhaṅgassa dassanena. **Senāsanamaccherakammārāmatānan**ti āvāsamacchariyanavakammaratabhāvānaṁ. **Devatāhī**ti rukkhadevatāhi. Tāpi hi rukkhaṭṭhavimānesu vasantiyo rukkhesu vasanti. Ayampi rukkheti **sahavāsitā. Vaṇṇito**ti "appāni cevā"ti-ādinā pasaṁsito. "Rukkhamūlasenāsanaṁ nissāya pabbajjā"ti[1] evaṁ **nissayoti ca bhāsito. Abhirattāni** taruṇakāle, **nīlāni** majjhimakāle, **paṇḍūni** jiṇṇakāle. **Patitāni** milāyanavasena. Evaṁ **passanto tarupaṇṇāni** paccakkhato eva niccasaññaṁ **panūdati** pajahati, aniccasaññā evassa saṇṭhāti. Yasmā bhagavato jātibodhidhammacakkapavattanaparinibbānāni rukkhamūleyeva jātāni, tasmā vuttaṁ **"buddhādāyajjaṁ rukkhamūlan"**ti.

Iti rukkhamūlikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

10. Abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā

33. "Rukkhamūlaṁ paṭikkhipāmī"ti ettake vutte channaṁ appaṭikkhittameva hotīti **"channañca rukkhamūlañca paṭikkhipāmī"**ti vuttaṁ. Dhutaṅgassa sabbaso paṭiyogipaṭikkhepena hi samādānaṁ ijjhati, no aññathāti. "Dhammassavanāyā"ti imināva dhammaṁ kathentenāpi uposathadivasādīsu suṇantānaṁ cittānurakkhaṇatthaṁ tehi yācitena channaṁ pavisituṁ vaṭṭati, dhammaṁ pana kathetvā abbhokāsova gantabbo. Rukkhamūlikassāpi eseva nayo. **Uposathatthāyā**ti uposathakammāya. **Uddisantenā**ti paresaṁ uddesaṁ dentena. **Uddisāpentenā**ti sayaṁ uddesaṁ gaṇhantena. **Maggamajjhe ṭhitaṁ sālan**ti sīhaḷadīpe viya maggā anokkamma ujukameva pavisitabbasālaṁ. **Vegena gantuṁ na vaṭṭati** asāruppattā. **Yāva vassūparamā ṭhatvā gantabbaṁ,** na tāva dhutaṅgabhedo hotīti adhippāyo.

---

1. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

Rukkhassa anto nāma rukkhamūlaṁ. Pabbatassa pana pabbhārasadiso **pabbata**padeso. **Acchannamariyādan**ti yathāva vassodakaṁ anto na pavisati, evaṁ chadanasaṅkhepena upari akatamariyādaṁ. Anto pana pabbhārassa vassedakaṁ pavisati ce, abbhokāsasaṅkhepamevāti tattha pavisituṁ vaṭṭati. **Sākhāmaṇḍapo**ti rukkhasākhāhi viraḷacchannamaṇḍapo. **Pīṭhapaṭo** khalitthaddhasāṭako.

Paviṭṭhakkhaṇe dhutaṅgaṁ bhijjati yathāvuttapabbhārādike ṭhapetvāti adhippāyo. **Jānitvā**ti dhammassavanādi-atthaṁ channaṁ rukkhamūlaṁ pavisitvā nisinno "idāni aruṇo uṭṭhahatī"ti jānitvā. Rukkhamūlepi katthaci attheva nivāsaphāsukatāti siyā tattha āsaṅgapubbako[1] āvāsapalibodho, na pana abbhokāseti idheva **āvāsapalibodhupacchedo** ānisaṁso vutto. **Pasaṁsāyānurūpatāti aniketā**ti vuttapasaṁsāya anālayabhāvena anucchavikatā. **Nissaṅgatā**ti āvāsapariggahābhāveneva tattha nissaṅgatā. Asukadisāya vasanaṭṭhānaṁ natthi, tasmā tattha gantuṁ neva sakkāti edisassa parivitakkassa abhāvato **cātuddiso. Migabhūtenā**ti pariggahābhāvena migassa viya bhūtena. **Sito**ti nissito. **Vindatī**ti labhati.

Iti abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

11. Sosānikaṅgakathāvaṇṇanā

34. **Na susānan**ti asusānaṁ. Aññattho **na**-kāro, susānalakkhaṇarahitaṁ vasanaṭṭhānanti adhippāyo. **Na tatthā**ti "susānan"ti vavatthapitamatthe ṭhāne na **vasitabbaṁ.** Na hi nāmamattena susānalakkhaṇaṁ sijjhati. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. **Jhāpitakālato pana paṭṭhāya -pa- susānameva** chavena sayitamattāya susānalakkhaṇappattito. Chavasayanaṁ hi "susānan"ti vuccati.

Sosānikena nāma appakiccena sallahukavuttinā bhavitabbanti dassetuṁ **"tasmiṁ pana vasantenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Garukan**ti dupparihāraṁ. Tameva hi dupparihārabhāvaṁ dassetuṁ **"tasmā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha

---

1. Āsaṅkapubbako (Syā, Ka)

uppannaparissayavighātattāyāti “susānaṁ nāma manussarāhasseyyakan”ti corā katakammāpi akatakammāpi osaranti, tattha coresu bhaṇḍasāmike disvā bhikkhusamīpe bhaṇḍaṁ chaḍḍetvā palātesu manussā bhikkhuṁ “coro”ti gahetvā potheyyuṁ, tasmā vihāre **saṁghattheraṁ vā** gocaragāme raññā niyuttaṁ **rājayuttakaṁ vā** attano sosānikabhāvaṁ **jānāpetvā** yathā tādiso añño vā parissayo na hoti, tathā **appamattena vasitabbaṁ.** Caṅkamantassa yadā āḷahanaṁ abhimukhaṁ na hoti, tadāpi saṁvegajananatthaṁ tattha diṭṭhi[1] vissajjetabbāti dassetuṁ **“addhakkhikena āḷahanaṁ olokentenā”**ti vuttaṁ.

Uppathamaggena gantabbaṁ attano sosānikabhāvassa apākaṭabhāvatthaṁ. **Ārammaṇan**ti tasmiṁ susāne “ayaṁ vammiko, ayaṁ rukkho, ayaṁ khāṇuko”ti-ādinā **divāyeva ārammaṇaṁ vavatthapetabbaṁ. Bhayānakan**ti bhayajanakaṁ vammikādiṁ. **Kenaci** leḍḍupāsāṇādinā āsanne vicarantīti **na paharitabbā. Tilapiṭṭhaṁ** vuccati palalaṁ. Māsamissaṁ bhattaṁ **māsabhattaṁ. Guḷādī**ti **ādi-**saddena tilasaṁguḷikādighanapūvañca[2] saṅgaṇhāti. **Kulagehaṁ na pavisitabban**ti petadhūmena vāsitattā, pisācānubandhattā ca kulagehassa abbhantaraṁ na pavisitabbaṁ. Devasikaṁ chavaḍāho **dhuvaḍāho.** Matañātakānaṁ tattha gantvā devasikaṁ rodanaṁ **dhuvarodanaṁ. Vuttanayenā**ti “jhāpitakālato pana paṭṭhāyā”ti vuttanayena. “Pacchimayāme paṭikkamituṁ vaṭṭatī”ti icchitattā **“susānaṁ agatadivase”**ti **aṅguttarabhāṇakā.**

Susāne niccakālaṁ sivathikadassanena **maraṇassatipaṭilābho.** Tato eva **appamādavihāritā.** Tattha chaḍḍitassa matakaḷevarassa dassanena **asubhanimittādhigamo.** Tato eva **kāmarāgavinodanaṁ.** Bahulaṁ sarīrassa asuciduggandhajeguccabhāvasallakkhaṇato **abhiṇhaṁ kāyasabhāvadassanaṁ.** Tato maraṇassatipaṭilābhato ca **saṁvegabahulatā.** Byādhikānaṁ, jarājiṇṇānañca matānaṁ tattha dassanena **ārogyayobbanajīvitamadappahānaṁ.** Khuddakassa, mahato ca bhayassa abhibhavanato **bhayabheravasahanatā.** Saṁviggassa yoniso padahanaṁ sambhavatīti **amanussānaṁ garubhāvanīyatā. Niddāgatampī**ti suttampi, supinantepīti adhippāyo.

Iti sosānikaṅgakathāvaṇṇanā.

---

1. Attadiṭṭhi (Syā, Ka)
2. Tilasaṁguḷikādighatapūvañca (Syā, Ka), tilasaṁguḷikādigatapūvañca (Ka-Sī)

12. Yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā

35. Senāsanagāhaṇe pare uṭṭhāpetvā gahaṇaṁ, "idaṁ sundaraṁ, idaṁ na sundaran"ti paritulayitvā pucchanā, olokanā ca **senāsanaloluppaṁ. Tuṭṭhabban**ti tussitabbaṁ. Vihārassa pari-antabhāvena **dūre**ti vā bahūnaṁ sannipātaṭṭhānādīnaṁ **accāsanneti vā pucchituṁ na labhati,** pucchanenapissa dhutaṅgassa saṁkilissanato. **Oloketun**ti loluppavasena passituṁ. **Sacassa taṁ na ruccatī**ti assa yathāsanthatikassa taṁ yathāgāhitaṁ senāsanaṁ aphāsukabhāvena sace na ruccati, mudukassa asati roge yathāgāhitaṁ pahāya aññassa senāsanassa gahaṇaṁ loluppaṁ, majjhimassa gantvā olokanā, ukkaṭṭhassa pucchanā. Sabbesampi uṭṭhāpetvā gahaṇe vattabbameva natthi.

Upaṭṭhāpanīyānampi anuṭṭhāpanena **sabrahmacārīnaṁ hitesitā.** Tāya karuṇāvihārānuguṇatā. Sundarāsundaravibhāgākaraṇato **hīnapaṇītavikappapariccāgo.** Tena tādilakkhaṇānuguṇatā. Tato eva **anurodhavirodhappahānaṁ. Dvārapidahanaṁ** okāsādānato. **Yathāsanthatarāmatan**ti yathāgāhite yathāniddiṭṭhe senāsane abhiratabhāvaṁ.

Iti yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā

---

13. Nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā

36. **Seyyan**ti iriyāpathalakkhaṇaṁ seyyaṁ. Tappaṭikkhepeneva hi tadatthā "mañco bhisī"ti evamādikā[1] seyyā paṭikkhittā eva honti. "Nesajjiko"ti ca sayanaṁ paṭikkhipitvā nisajjāya eva viharituṁ sīlamassāti imassa atthassa idha adhippetattā seyyā evettha paṭiyoginī, na itare tathā aniṭṭhattā, asambhavato ca. Kosajjapakkhiyo hi iriyāpatho idha paṭiyogibhāvena icchito, na itare. Na ca sakkā ṭhānagamanehi vinā nisajjāya eva yāpetuṁ tathā pavattetunti seyyāvettha paṭiyoginī. Tenāha **"tena panā"**ti-ādi. **Caṅkamitabbaṁ na** "nesajjiko ahan"ti sabbarattiṁ nisīditabbaṁ. Iriyāpathantarānuggahito hi kāyo manasikārakkhamo hoti.

---

1. Vi 4. 321, 323 piṭṭhesu.

Cattāro pādā, piṭṭhi-apassayo cāti imehi pañcahi aṅgehi **pañcaṅgo.** Catūhi aṭṭanīhi, piṭṭhi-apassayena ca pañcaṅgoti apare. **Ubhosu passesu** piṭṭhipasse ca yathāsukhaṁ apassāya viharato nesajjikassa “anesajjikato ko viseso”ti gāhaṁ nivāretuṁ **abhayatthero** nidassito **“thero anāgāmī hutvā parinibbāyī”**ti.

Upacchedīyati etenāti **upacchedanan**ti vinibandhupacchedassa sādhakatamabhāvo daṭṭhabbo. **Sabbakammaṭṭhānānuyogasappāyatā** alīnānuddhaccapakkhikattā nisajjāya. Tato eva **pāsādika-iriyāpathatā. Vīriyārambhānukūlatā** vīriyasamatāyojanassa anucchavikatā. Tato eva **sammāpaṭipattiyā anubrūhanatā. Paṇidhāyā**ti ṭhapetvā. **Tanun**ti uparimakāyaṁ. **Vikampetī**ti cāleti, icchādhighātaṁ karotīti adhippāyo. **Vatan**ti dhutaṅgaṁ.

Iti nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇakakahāvaṇṇanā

37. Sekkhaputhujjanānaṁ vasena **siyā kusalāni,** khīṇāsavānaṁ vasena **siyā abyākatāni.** Tattha sekkhaputhujjanā paṭipattipūraṇatthaṁ, khīṇāsavā phāsuvihāratthaṁ dhutaṅgāni pariharanti. **Akusalampi dhutaṅgan**ti akusalacittenāpi dhutaṅgasevanā atthīti adhippāyo. Taṁ na yuttaṁ, yena akusalacittena pabbajitassa āraññikattaṁ, taṁ dhutaṅgaṁ nāma na hoti. Kasmā? Lakkhaṇābhāvato. Yaṁ hidaṁ kilesānaṁ dhunanato dhutassa puggalassa, ñāṇassa, cetanāya vā aṅgattaṁ, na taṁ akusaladhammesu sambhavati. Tasmā araññavāsādimattena āraññikādayo tāva hontu, āraññikaṅgādīni pana na hontīti imamatthaṁ dassetuṁ **“na mayan”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **imānī**ti dhutaṅgāni. **Vuttaṁ** heṭṭhā vacanatthaniddese. **Na ca akusalena koci dhuto nāma hoti,** kilesānaṁ dhunanaṭṭhenāti adhippāyo. **Yassa** bhikkhuno **etāni** samādānāni **aṅgāni.** Etena paṭhamenāpi atthavikappena “natthi akusalaṁ dhutaṅgan”ti dasseti. **Na ca akusalaṁ kiñci dhunātī**ti akusalaṁ kiñci pāpaṁ na ca dhunāti eva appaṭipakkhato. **Yesaṁ** samādānānaṁ **taṁ** akusalaṁ ñāṇaṁ

viya aṅganti katvā tāni **dhutaṅgānīti vucceyyuṁ.** Iminā dutiyenāpi atthavikappena "natthi akusalaṁ dhutaṅgan"ti dasseti. **Nāpi akusalan**ti-ādi tatiya-atthavikappavasena yojanā. **Tasmā**ti-ādi vuttassevatthassa nigamanaṁ.

Yesanti abhayagirivāsike sandhāyāha. Te hi dhutaṅgaṁ nāma paññattīti vadanti. Tathā sati tassa paramatthato avijjamānattā kilesānaṁ dhunanaṭṭhopi na siyā, samādātabbatā cāti tesaṁ vacanaṁ pāḷiyā virujjhatīti dassetuṁ **"kusalattikavinimuttan"**ti-ādi vuttaṁ. **Tasmā**ti yasmā paññattipakkhe ete dosā dunnivārā, tasmā **taṁ** tesaṁ vacanaṁ **na gahetabbaṁ,** vuttanayo cetanāpakkhoyeva gahetabboti attho. Yasmā ete dhutaguṇā kusalattike paṭhamatatiyapadasaṅgahitā, tasmā siyā sukhāya vedanāya sampayuttā, siyā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā, siyā vipākadhammadhammā, siyā nevavipākanavipākadhammammo. Siyā anupādinnupādāniyā, siyā asaṁkiliṭṭhasaṁkilesikāti evaṁ sesatikadukapadehipi nesaṁ yathārahaṁ saṅgaho vibhāvetabbo.

Kāmaṁ sabbopi arahā dhutakileso, idha pana dhutaṅgasevanāmukhena kilese vidhunitvā ṭhito khīṇāsavo **"dhutakileso puggalo"**ti adhippeto. Tathā sabbopi ariyamaggo nippariyāyena **kilesadhunano dhammo,** visesato aggamaggo. Pariyāyena pana vipassanāññāṇādi. Heṭṭhimaparicchedena dhutaṅgacetanāsampayuttañāṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Evaṁ dhutaṁ dassetvā dhutavāde dassetabbe yasmā dhutavādabhedena dhuto viya dhutabhedena dhutavādopi duvidho, tasmā tesaṁ, tadubhayapaṭikkhepassa ca vasena catukkamettha sambhavatīti taṁ dassetuṁ **"atthi dhuto"**ti-ādi vuttaṁ.

Tayidanti nipāto, tassa "so ayan"ti attho. **Dhutadhammā nāmā**ti dhutaṅgasevanāya paṭipakkhabhūtānaṁ pāpadhammānaṁ dhunanavasena pavattiyā "dhuto"ti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti katvā dhutadhammā nāma. Asampattasampattesu paccayesu alubbhanākārena pavattanato **appicchatā santuṭṭhitā** ca atthato alobho[1]. Paccayagedhādihetukānaṁ lolatādīnaṁ saṁkilesānaṁ sammadeva

1. Alobhe (Sī)

likhanato chedanato gaṇasaṅgaṇikādibhedato saṁsaggato cittassa vivecanato **sallekhatā pavivekatā** ca alobho amohoti[1] imesu **dvīsu dhammesu anupatanti** tadantogadhā tappariyāpannā honti, tadubhayasseva pavattivisesabhāvato. Imehi kusaladhammehi atthī idamatthī, yena ñāṇena pabbajitena nāma paṁsukūlikaṅgādīsu patiṭṭhitena bhavitabbanti yathānusiṭṭhaṁ dhutaguṇe samādiyati ceva pariharati ca, taṁ ñāṇaṁ idamatthitā. Tenāha **"idamatthitā ñāṇamevā"**ti. **Paṭikkhepavatthūsū**ti gahapaticīvarādīsu tehi tehi dhutaṅgehi paṭikkhipitabbavatthūsu. **Lobhan**ti taṇhaṁ. **Tesveva vā**ti paṭikkhepavatthūsu eva. **Ādīnavapaṭicchādakan**ti taṇhaṁ. **Tesveva vā**ti paṭikkhepavatthūsu eva. **Ādīnavapaṭicchādakan**ti ārakkhadukkha parādhīnavutti corabhayādi-ādīnavapaṭicchādakaṁ. **Anuññātānan**ti satthārā nicchandarāgaparibhogavasena anuññātānaṁ sukhasamphassa-attharaṇapāvuraṇādīnaṁ. **Paṭisevanamukhenā**ti paṭisevanadvārena, tena lesenāti attho. **Atisallekhamukhenā**ti ativiya sallekhapaṭipattimukhena, ukkaṭṭhassa vattanakānampi paṭikkhipanavasenāti attho.

Sukhumakaraṇa[2] sannissayo rāgo dukkhāya paṭipattiyā patiṭṭhaṁ na labhatīti āha **"dukkhāpaṭipadañca nissāya rāgo vūpasammatī"**ti. Sallekho nāma sampajānassa hoti, satisampajaññe moho apatiṭṭhova appamādasambhavatoti vuttaṁ **"sallekhaṁ nissāya appamattassa moho pahīyatī"**ti. **Ettā**ti etesu dhutaṅgesu. **Tatthā**ti araññarukkhamūlesu.

Sīsaṅgānīti sīsabhūtāni aṅgāni, paresampi kesañci nānantarikatāya, sukaratāya ca saṅgaṇhanato uttamaṅgānīti attho. **Asambhinnaṅgānī**ti kehici sambhedarahitāni, visuṁyeva aṅgānīti vuttaṁ hoti. **Kammaṭṭhānaṁ vaḍḍhati** rāgacaritassa, mohacaritassa, dosacaritassāpi, taṁ ekaccaṁ **dhutaṅgaṁ sevantassā**ti adhippāyo. **Hāyati** kammaṭṭhānaṁ sukumārabhāvena lūkhapaṭipattiṁ asahantassa. **Vaḍḍhateva** mahāpurisajātikassāti adhippāyo. **Na vaḍḍhati** kammaṭṭhānaṁ upanissayarahitassa. **Ekameva hi dhutaṅgaṁ** yathā kilesadhunanaṭṭhena, evaṁ cetanāsabhāvattā. Tenāha **"samādānacetanā"**ti.

---

1. Alobhe amohe (Sī)
2. Sukhupakaraṇa (Sī)

Terasāpi dhutaṅgāni samādāya pariharantānaṁ puggalānaṁ vasena **"dvācattālīsa hontī"**ti vatvā bhikkhūnaṁ terasannampi pariharaṇassa ekajjhaṁyeva sambhavaṁ dassetuṁ **"sace hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"ekappahārena sabbadhutaṅgāni paribhuñjituṁ sakkotī"**ti vuttaṁ. Kathaṁ abbhokāse viharantassa rukkhamūlikaṅgaṁ? "Channaṁ paṭikkhipāmi, rukkhamūlikaṅgaṁ samādiyāmī"ti[1] vacanato channe aruṇaṁ uṭṭhāpitamatte dhutaṅgaṁ bhijjati, na abbhokāse, tasmā bhedahetuno abhāvena tampi arogameva. Tathā senāsanaloluppassa abhāvena yathāsanthatikaṅganti daṭṭhabbaṁ. **Āraññikaṅgaṁ** gaṇamhā **ohīyanasikkhāpadena**[2] paṭikkhittaṁ, **khalupacchābhattikaṅgaṁ** anatirittabhojanasikkhāpadena[3]. Pavāritāya hi[4] bhikkhuniyā atirittaṁ katvā bhuñjituṁ na labbhati. Kappiye ca vatthusmiṁ lolatāpahānāya dhutaṅgasamādānaṁ, na akappiye, sikkhāpadeneva paṭikkhittattā. **Aṭṭheva honti** bhikkhuniyā saṁkaccikacīvarādīhi saddhiṁ pañcapi ticīvarasaṅkhameva gacchantīti katvā. **Yathāvuttesū**ti bhikkhūnaṁ vuttesu terasasu ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato **ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṁ dvādasa sāmaṇerānaṁ. Sattā**ti bhikkhunīnaṁ vuttesu aṭṭhasu ekaṁ pahāya satta ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato. "Ṭhapetvā tecīvarikaṅgan"ti hi imaṁ anuvattamānameva katvā **"satta sikkhamānasāmaṇerīnan"**ti vuttaṁ. **Patirūpānī**ti upāsakabhāvassa anucchavikāni.

Dhutaṅganiddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dutiyaparicchedavaṇṇanā.

---

1. Visuddhi 1. 71 piṭṭhe.
2. Vi 2. 296 piṭṭhe.
3. Vi 2. 111 piṭṭhe.
4. Parihāyati (Syā, Ka)

3. Kammaṭṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā

38. **Apicchatādīhī**ti appicchatāsantuṭṭhisallekhapavivekāpacaya-vīriyārambhādīhi. **Pariyodāte**ti suvisuddhe nirupakkilese. **Imasmiṁ sīle**ti yathāvutte catupārisuddhisīle. "Cittaṁ bhāvayan"ti imameva desanaṁ sandhāyāha **"atisaṅkhepadesitattā"**ti. **Ko samādhī**ti sarūpapucchā. **Kenaṭṭhena samādhī**ti kena atthena samādhīti vuccati, "samādhī"ti padaṁ kaṁ abhidheyyatthaṁ nissāya pavattanti attho. **Katividho**ti pabhedapucchā.

"Ko samādhī"ti kāmañcāyaṁ sarūpapucchā, vibhāgavantānaṁ pana sarūpavibhāvanaṁ vibhāgadassanamukheneva hotīti vibhāgo tāva anavasesato dassetabbo. Taṁdassane ca ayamādīnavoti dassetuṁ **"samādhi bahuvidho"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **bahuvidho**ti kusalādivasena anekavidho. **Nānappakārako**ti ālambana manasikāra chandapaṇidhi adhimokkha[1] abhinīhāra saññānānattādinānappakāro. **Na sādheyyā**ti lokiyasamādhissa bhāvanā idha adhippetattho, tañca na sādheyya. Jhānavimokkhādīsu hi samādhiṁ uddharitvā tassa labbhamānehi vibhāgehi vissajjane kariyamāne **jhānavibhaṅgādīsu**[2] āgato sabbo samādhipabhedo vissajjetabbo siyā. Tathā ca sati yvāyaṁ lokiyasamādhissa bhāvanāvidhi adhippeto, tassa vissajjanāya okāsova na bhaveyya. Kiñca yenassa tikacatukkajhānikena hīnādihedabhinnena pavattivibhāgena brahmapārisajjādivasena navavidho, pañcamajjhānikena vehapphalādivasena dasavidho vā ekādasavidho vā bhavappabhedo nippajjati[3]. Svāssa[4] pavattivibhāgo ayaṁ soti niddhāretvā vuccamāno vikkhepāya siyā, yathā taṁ avisaye. Tenāha **"uttari ca vikkhepāya saṁvatteyyā"**ti. **Kusalacittekaggatā**ti **kusalā** anavajjasukhavipākalakkhaṇā **cittekaggatā.**

Cittacetasikānaṁ samaṁ avisāra[5]vasena sampiṇḍentassa viya ādhānaṁ **samādhānaṁ.** Avisāra[5] lakkhaṇo hi samādhi, sampiṇḍanaraso ca. Sammā avikkhipanavasena ādhānaṁ samādhānaṁ. Avikkhepalakkhaṇo vā

---

1. Vimokkha (Ka)
2. Abhi 2. 253 piṭṭhādīsu.
3. Nipphajjati (Ka-Sī)
4. Svāyaṁ (Ka)
5. Avisaraṇa (Sī)

hi samādhi, vikkhepaviddhaṁsanaraso cāti. Svāyaṁ yasmā ekārammaṇe cittassa ṭhitihetu, tasmā **"ṭhapananti vuttaṁ hotī"**ti āha. Tathā hesa "cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhitī"ti[1] niddiṭṭho. Ekārammaṇaggahaṇañcettha samādhissa santānaṭṭhitibhāvadassanatthaṁ. Tathā hissa **aṭṭhakathāyaṁ**[2] dīpacciṭṭhiti[3] nidassitā. **Ānubhāvenā**ti balena, paccayabhāvenāti attho. **Avikkhipamānā**ti na vikkhipamānā vūpasamamānā. Upasamapaccupaṭṭhāno hi samādhi. Etenassa vikkhepapaṭipakkhataṁ dasseti. **Avippakiṇṇā**ti avisaṭā. Etena avisāralakkhaṇataṁ.

Sayaṁ na vikkhipati,[4] sampayuttā vā na vikkhipanti etenāti avikkhepo, so lakkhaṇaṁ etassāti **avikkhepalakkhaṇo** vikkhepaṁ viddhaṁseti, tathā vā sampajjatīti **vikkhepaviddhaṁsanaraso.** Uddhacce avikampanavasena paccupatiṭṭhati, sampayuttānaṁ vā taṁ paccupaṭṭhapetīti **avikampanapaccupaṭṭhāno. Sukhan**ti nirāmisaṁ sukhaṁ daṭṭhabbaṁ.

39. Avikkhepalakkhaṇaṁ nāma samādhissa āveṇiko sabhāvo, na tenassa koci vibhāgo labbhatīti āha **"avikkhepalakkhaṇena tāva ekavidho"**ti. Sampayuttadhamme ārammaṇe appento viya pavattatīti vitakko **appanā.** Tathā hi so "appanā byappanā"ti[5] niddiṭṭho. Tappamukhatāvasena pana sabbasmiṁ mahaggatānuttare jhānadhamme "appanā"ti **aṭṭhakathā**vohāro. Tathā tassa anuppattiṭṭhānabhūte parittajhāne upacāravohāro. Gāmādīnaṁ samīpaṭṭhāne gāmūpacārādisamaññā viyāti āha **"upacārappanāvasena duvidho"**ti. Idha pana samādhivasena veditabbaṁ. Lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti vuccati vaṭṭaṁ, tappariyāpannatāya loke niyutto, tattha vā viditoti **lokiyo.** Tattha apariyāpannatāya lokato uttaro uttiṇṇoti **lokuttaro.** Kāmañcettha lokiyasamādhi bhāvetabbabhāvena gayhati, ubhayaṁ pana ekajjhaṁ gahetvā tato itaraṁ niddhāretuṁ **"lokiyalokuttaravasena duvidho"**ti vuttaṁ. **Sappītikanippītikavasenā**ti saha pītiyā vattatīti sappītiko, pītisampayutto. Natthi etassa pītīti nippītiko, pītivippayutto. Tesaṁ vasena. Sukhena saha ekuppādādibhāvaṁ gatoti

---

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe.
3. Dīpacciciraṭṭhiti (Sī), ciraṭṭhitīti (Ka-Sī)
4. Na vikkhipati (Ka)
5. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

sukhasahagato, sukhasampayuttoti attho. **Upekkhāsahagate**pi eseva nayo. **Upekkhā**ti cettha adukkhamasukhavedanā adhippetā. Sā hi sukhadukkhākārapavattiṁ upekkhati majjhattākārasaṇṭhitattā. Sukhasahagatapadena cettha sappītiko, nippītikekadeso ca saṅgahito, upekkhāsahagatapadena pana nappītikekadesovāti ayametesaṁ padānaṁ viseso.

Sabhāvato, paccayato, phalato ca majjhimapaṇītehi nihīno, tesaṁ vā guṇehi parihīnoti **hīno,** attano paccayehi padhānabhāvaṁ nīto **paṇīto,** ubhinnaṁ majjhe bhavo **majjhimo.** Sampayogavasena pavattamānena saha vitakkena savitakko, saha vicārena savicāro, savitakko ca so savicāro cāti **savitakkasavicāro. Ādi**-saddena avitakkavicāramatto, avitakkāvicāro ca gahito. Tattha vicārato uttari vitakkena sampayogābhāvato avitakko ca so vicāramatto cāti **avitakkavicāramatto.** Visesanivatti-attho vā **matta**-saddo. Savitakkasavicāro hi samādhi vitakkavisiṭṭhena vicārena savicāro, ayaṁ pana vicāramattena vitakkasaṅkhātavisesarahitena, tasmā avitakkavicāramatto. Atha vā bhāvanāya pahīnattā vitakkābhāvenāyaṁ vicāramatto, na vicārato aññassa attano sampayuttadhammassa kassaci abhāvāti dassetuṁ avitakkavacanena vicāramattapadaṁ visesetvā vuttaṁ. Ubhayarahito **avitakkāvicāro. Pītisahagatādivasenā**ti pītisahagatasukhasahagata-upekkhāsahagatavasena. Yadettha vattabbaṁ, taṁ sukhasahagataduke vuttanayameva. Paṭipakkhehi samantato khaṇḍitattā **paritto.** Parittanti vā appamattakaṁ vuccati, ayampi appānubhāvatāya paritto viyāti **paritto.** Kilesavikkhambhanato, vipulaphalato, dīghasantānato ca mahantabhāvaṁ gato, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gato paṭipannoti **mahaggato.** Ārammaṇakaraṇavasenāpi natthi etassa pamāṇakaradhammā, tesaṁ vā paṭipakkhoti **appamāṇo.**

Paṭipajjati jhānaṁ etāyāti paṭipadā, pubbabhāgabhāvanā. Dukkhā kicchā paṭipadā etassāti **dukkhāpaṭipado.** Pakatipaññāya abhivisiṭṭhattā abhiññā nāma appanāvahā bhāvanāpaññā, dandhā mandā abhiññā etassāti **dandhābhiñño.** Dukkhāpaṭipado ca so dandhābhiñño cāti

dukkhāpaṭipadādandhābhiñño, samādhi. Tadādivasena. **Catujhānaṅgavasenā**ti catunnaṁ jhānānaṁ aṅgabhāvavasena, catukkanayavasena cetaṁ vuttaṁ. **Hānabhāgiyādivasenā**ti hānakoṭṭhāsikādivasena.

Samādhi-ekakadukavaṇṇanā

Channamanussatiṭṭhānānanti buddhānussati-ādīnaṁ channaṁ anussatikammaṭṭhānānaṁ. **Imesaṁ vasenā**ti imesaṁ dasannaṁ kammaṭṭhānānaṁ vasena. "Pubbabhāge ekaggatā"ti iminā appanāya upakārakanānāvajjanupacārassapi saṅgaho daṭṭhabbo, na ekāvajjanasseva. **Appanāsamādhīnan**ti upakattabba-upakārakasambandhe sāmivacanaṁ "purisassa attho"ti-ādīsu viya. **Parikamman**ti gotrabhu. Aparitto samādhīti dassetuṁ **"paṭhamassa jhānassā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tīsu bhūmīsūti kāmarūpārūpabhūmīsu. Kusalacittekaggatāya adhippetattā **"ariyamaggasampayuttā"**ti vuttaṁ. **Siyā sappītiko, siyā nippītiko**ti aniyamavacanaṁ upacārasamādhisāmaññena sabbesampi vā jhānānaṁ nānāvajjanavīthiyaṁ upacārasamādhi siyā sappītiko, siyā nippītiko. Ekāvajjanavīthiyaṁ pana ādito dukatikajjhānānaṁ upacārasamādhi sappītikova, itaresaṁ nippītikova, visabhāgavedanassa cittassa āsevanapaccayatābhāvato, ekavīthiyaṁ vedanāparivattanābhāvato ca. **Siyā sukhasahagato, siyā upekkhāsahagato**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Tattha pana "dukatikajjhānānan"ti vuttaṁ, idha "tikacatukkajjhānānan"ti vattabbaṁ.

Samādhitikavaṇṇanā

Paṭiladdhamattoti adhigatamatto anāsevito abahulīkato. So hi paridubbalabhāvena hīno hoti. **Nātisubhāvito**ti ativiya paguṇabhāvaṁ apāpito. **Subhāvito**ti suṭṭhu bhāvito sammadeva paguṇataṁ upanīto. Tenāha **"vasippatto"**ti. Chandādīnaṁ hīnatādivasenāpi imesaṁ hīnāditā veditabbā. Tathā hi uḷārapuññaphalakāmatāvasena pavattito **hīno,** lokiyābhiññāsampādanāya pavattito **majjhimo,** vivekakāmatāya ariyabhāveṭhitena pavattito

paṇīto. Attahitāya bhavasampatti-atthaṁ pavattito vā **hīno,** kevalaṁ alobhajjhāsayena pavattito **majjhimo,** parahitāya pavattito **paṇīto.** Vaṭṭajjhāsayena vā pavattito **hīno,** vivekajjhāsayena pavattito **majjhimo,** vivaṭṭajjhāsayena lokuttarapādakatthaṁ pavattito **paṇīto.**

Saddhiṁ upacārasamādhināti sabbesampi jhānānaṁ upacārasamādhinā saha. **Vitakkamatteyeva ādīnavaṁ disvā**ti vitakkeyeva oḷārikato upaṭṭhahante "cittassa khobhakaradhammo ayan"ti ādīnavaṁ disvā vicārañca santato manasi karitvā. Tenāha **"vicāre adisvā"**ti. **Taṁ sandhāyā**ti taṁ evaṁ paṭiladdhaṁ samādhiṁ sandhāya. **Etaṁ** "avitakkavicāramatto samādhī"ti dutiyapadaṁ **vuttaṁ. Tīsū**ti ādito tīsu.

Tesvevāti tesu eva catukkapañcakanayesu. **Tatiye catutthe**ti catukkanaye tatiye, pañcakanaye catuttheti yojetabbaṁ. **Avasāne**ti dvīsupi nayesu pariyosānajjhāne. Yathākkamaṁ catutthe, pañcame vā. **Pītisukhasahagato vā**ti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca satipi pītisahagatassāpi samādhissa sukhasahagatatte tīṇipi padāni asaṅkarato dassetuṁ nippītikasukhato sappītikasukhassa visesadassanatthaṁ satthu pītitikadesanāti nippītikasseva sukhassa vasena sukhasahagato samādhi gahitoti[1] daṭṭhabbo.

Upacārabhūmiyanti upacārajjhānasampayuttacittuppāde. Cittuppādo hi sahajātadhammānaṁ uppattiṭṭhānatāya "bhūmī"ti vuccati "sukhabhūmiyaṁ kāmāvacare"ti-ādīsu[2] viya. **Paritto samādhi** kāmāvacarabhāvato.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Paṭhamasamannāhāro bhāvanaṁ ārabhantassa "pathavī, pathavī"ti-ādinā kammaṭṭhāne paṭhamābhiniveso. **Tassa tassa jhānassa upacāran**ti nīvaraṇavitakkavicāranikanti-ādīnaṁ vūpasame thirabhūtaṁ kāmāvacarajjhānaṁ. "Yāva appanā"ti iminā pubbabhāgapaññāya eva abhiññābhāvo vutto viya dissatīti

---

1. Dassitoti (Sī)   2. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

vadanti. Appanāpaññā pana **abhiññāva.** Yadaggena hi pubbabhāgapaññāya dandhasīghatā, tadaggena appanāpaññāyapīti. **Samudācāragahaṇatāyā**ti samudācārassa gahaṇabhāvena, pavattibāhullatoti attho. **Asukhāsevanā**ti kasirabhāvanā.

Palibodhupacchedādīnīti **ādi-**saddena bhāvanāvidhānāparihāpanādiṁ saṅgaṇhāti. **Asappāyasevī**ti upacārādhigamato pubbe asappāyasevitāya **dukkhā paṭipadā.** Pacchā asappāyasevitāya **dandhā abhiññāhoti. Sappāyasevino**ti etthāpi eseva nayo. **Pubbabhāge**ti upacārajjhānādhigamato orabhāge. **Aparabhāge**ti tato uddhaṁ. **Tassa vomissakatā**ti yo pubbabhāge asappāyaṁ sevitvā aparabhāge sappāyasevī, tassa dukkhā paṭipadā khippābhiññā. Itarassa sukhā paṭipadā dandhābhiññā hoti. Evaṁ paṭhamacatutthānaṁ vomissakatāya dutiyatatiyāti attho. Akatapalibodhupacchedassa saparipanthatāya paṭipadā dukkhā hoti, itarassa sukhā. Asampādita-appanākosallassa ñāṇassa avisadatāya **dandhā abhiññā hoti,** visadatāya **khippā abhiññā.**

Taṇhā-avijjāvasenāti taṇhā-avijjānaṁ abhibhavānabhibhavavasena. **Samathavipassanādhikāravasenā**ti samathavipassanāsu asato, sato ca adhikārassa vasena. Taṇhāya samādhissa ujupaṭipakkhattā sā samathapaṭipadāya paripanthinī[1]ti āha **"taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hotī"**ti. Abhibhavo cassā itarakilesehi adhikatāya **anabhibhūtassa** taṇhāyāti adhikārato veditabbaṁ. Tathā avijjā paññāya ujupaṭipakkhāti tadabhibhūtassa dandhābhiññatā vuttā. **Akatādhikāro**ti bhavantare akataparicayo yathā paguṇaṁ katvā vissaṭṭhagantho appamattakena payogena suppavatti vācuggatova hoti, evaṁ pubbe kataparicayassa bhāvanā appakasireneva ijjhatīti āha **"katādhikārassa sukhā"**ti. Svāyaṁ akato, kato ca adhikāro samathanissito paṭipadāyaṁ vutto samādhippadhānattā paṭipadāya. Vipassanānissito abhiññāyaṁ ñāṇappadhānattā appanāya. **Kilesindriyavasenā**ti tikkhātikkhānaṁ kilesindriyānaṁ vasena. Tenāha

---

1. Paribandhinī (Syā, Ka)

“tibbakilesassā”ti-ādi. Tattha **kilesā** kāmacchandādayo, **indriyāni** saddhādīni.

Yathāvuttā paṭipadābhiññā puggalādhiṭṭhānāti dhammaniddesampi puggalādhiṭṭhānamukhena dassetuṁ **“yo puggalo”**ti-ādi vuttaṁ. **Appaguṇo**ti na subhāvito vasībhāvaṁ apāpito. Tenāha **“uparijhānassa paccayo bhavituṁ na sakkotī”**ti. **Ayaṁ paritto**ti ayaṁ samādhi appānubhāvatāya paritto. **Avaḍḍhite**ti ekaṅguladvaṅgulamattampi na vaḍḍhite yathā-upaṭṭhite ārammaṇe. Ekaṅgulamattampi hi vaḍḍhitaṁ appamāṇamevāti vadanti. “Paguṇo subhāvito”ti vatvā “uparijhānassa paccayo bhavituṁ sakkotī”ti iminā yathā paguṇopi uparijhānassa paccayo bhavituṁ asakkonto samādhi parittoyeva hoti, na appamāṇo, evaṁ ñāṇuttarassa ekāsaneneva uparijhānanibbattanenāti subhāvitopi uparijhānassa paccayabhāvasaṅkhātāya subhāvitakiccasiddhiyā **“appamāṇo”**tveva vuccati. Apare pana sace subhāvito paguṇo vasībhāvaṁ patto uparijhānassa paccayo ahontopi appamāṇo eva, pamāṇakarānaṁ rāgādipaṭipakkhānaṁ suvidūrabhāvatoti vadanti. **Vuttalakkhaṇavomissatāyā**ti yo appaguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṁ na sakkoti, vaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṁ paritto appamāṇārammaṇo. Yo pana paguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṁ sakkoti, avaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṁ appamāṇo parittārammaṇoti evaṁ paṭhamacatutthasamādhīnaṁ vuttalakkhaṇassa vomissakabhāvena dutiyatatiyasamādhisaṅgāhako vomissakanayo veditabbo.

Tatoti tato paṭhamajjhānato uddhaṁ. **Virattapītikan**ti atikkantapītikaṁ vā jigucchitapītikaṁ vā. Avayavo samudāyassa aṅganti vuccati, “senaṅgaṁ rathaṅgan”ti-ādīsu viyāti āha **“catunnaṁ jhānānaṁ aṅgabhūtā cattāro samādhī”**ti.

Hānaṁ bhajatīti **hānabhāgiyo,** hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyo,** parihānakoṭṭhāsikoti attho. Ālayassa apekkhāya apariccajanato ṭhitiṁ bhajatīti **ṭhitibhāgiyo.** Visesaṁ bhajatīti **visesabhāgiyo.** **Paccanīkasamudācāravasenā**ti tassa

tassa jhānassa paccanīkānaṁ nīvaraṇavitakkavicārādīnaṁ pavattivasena. **Tadanudhammatāyā**ti tadanurūpabhūtāya satiyā. **Saṇṭhānavasenā**ti saṇṭhahanavasena patiṭṭhānavasena. "Sā pana tadassādasaṅkhātā, tadassādasampayuttakkhandhasaṅkhātā vā micchāsatī"ti **sammohavinodaniyaṁ**[1] vuttaṁ. Tattha sāpekkhassa upari visesaṁ nibbattetuṁ asakkuṇeyyattā avigatanikantikā taṁtaṁpariharaṇasatītipi vattuṁ vaṭṭati. Evañca katvā "satiyā vā nikantiyā vā"ti vikappavacanañca yuttaṁ hoti. **Visesādhigamavasenā**ti visesādhigamassa paccayabhāvavasena, visesaṁ vā adhigacchati etenāti visesādhigamo, tassa vasena. **Nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasenā**ti ādīnavadassanapubbaṅgamanibbindanañāṇasampayuttasaññāya ca ābhogassa ca pavattivasena. **Nibbedabhogiyatā**ti saccānaṁ nibbijjhanapakkhikatā vipassanāya saṁvattatīti attho.

Kāmasahagatāti kāmārammaṇā, kāmasaññāhi vā vokiṇṇā. **Avitakkasahagatā**ti "kathaṁ nu kho me avitakkaṁ jhānaṁ bhaveyyā"ti evaṁ avitakkārammaṇā avitakkavisayā. Kāmañcāyaṁ "paṭhamassa jhānassā"ti-ādiko pāṭho paññāvasena āgato, samādhissāpi panettha saṅgaho atthevāti udāharaṇassa sātthakataṁ dassetuṁ **"tāya pana paññāya sampayuttā samādhīpi cattāro hontī"**ti tesaṁ vasena evaṁ vuttanti attho.

Bhāvanāmayassa samādhissa idhādhippetattā upacārekaggatā **"kāmāvacaro samādhī"**ti vuttaṁ. **Adhipatiṁ karitvā**ti "chandavato ce samādhihoti, mayhampi evaṁ hotī"ti chandaṁ adhipatiṁ chandaṁ dhuraṁ jeṭṭhakaṁ pubbaṅgamaṁ katvā. **Labhati samādhin**ti evaṁ yaṁ samādhiṁ labhati, **ayaṁ vuccati chandasamādhi,** chandādhipatisamādhīti attho. Evaṁ vīriyasamādhi-ādayopi veditabbā.

Catukkabhedeti catukkavasena samādhippabhedaniddese. Aññattha sampayogavasena vicārena saha vattamāno vitakko pañcakanaye dutiyajjhāne viyojitopi na suṭṭhu viyojitoti, tena saddhiṁ yeva vicārasamatikkamaṁ dassetuṁ vuttaṁ **"vitakkavicārātikkamena tatiyan"**ti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 400 piṭṭhe.

dvidhā bhinditvā catukkabhede vuttaṁ dutiyaṁ jhānanti yojanā. **Pañcajhānaṅgavasenā**ti pañcannaṁ jhānānaṁ aṅgabhāvavasena samādhissa pañcavidhatā veditabbā.

40. **Vibhaṅge**ti ñāṇavibhaṅge. Tattha hi "jhānavimokkhasamādhi[1]samāpattīnaṁ saṁkilesavodānan"ti, ettha **"saṁkilesan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **hānabhāgiyo dhammo**ti apaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ kāmādi-anupakkhandanaṁ[2]. **Visesabhāgiyo dhammo**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ dutiyajjhānādi-anupakkhandanaṁ. Tenāha **"paṭhamassa jhānassa lābhin"**ti-ādi. Tassattho[3]—apaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhīnaṁ[4] tato vuṭṭhitaṁ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā **saññāmanasikārā samudācaranti** codenti tudanti, tassa kāmānupakkhandānaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati, tasmā **hānabhāginī paññā. Avitakkasahagatā**ti avitakkaṁ dutiyaṁ jhānaṁ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena **avitakkasahagatā samudācaranti** paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṁ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudanti, tassa dutiyajjhānānupakkhandānaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattiyā padaṭṭhānatāya **visesabhāginī paññā.** Taṁsampayutto samādhi idhādhippeto. **Iminā nayenā**ti iminā paṭhamajjhāne vuttena vidhinā dutiyajjhānādīsupi hānabhāgiyadhammo, visesabhāgiyadhammo ca veditabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. **Ariyamaggasampayutto**ti lokuttara-appamāṇa-apariyāpannaggahaṇena lokiyehi asādhāraṇato, sappītikādiggahaṇena sādhāraṇato ca ariyamaggasampayutto **samādhi vutto. Bhāvito hoti** saññāya sampayuttattā. **Tan**ti ariyamaggasamādhiṁ. **Visun**ti paññābhāvanāya visuṁ katvā **na vadāma.**

1. Jhānasamādhi (Sī)
2. Pakkhantānaṁ (Sī), pakkhanānaṁ (Ka-Sī)
3. Abhi-Ṭṭha 2. 444 piṭṭhe.
4. Lābhī, taṁ (Ka)

Kammaṭṭhānabhāvanaṁ paribundheti uparodheti pavattituṁ na detīti **palibodho** ra-kārassa la-kāraṁ katvā, paripanthoti[1] attho. **Upacchinditvā**ti samāpanena, saṅgahaṇena vā uparundhitvā, apalibodhaṁ katvāti attho.

Āvasanti etthāti **āvāso.** Paricchedavasena veṇiyati[2] dissatīti pariveṇaṁ. Vihāre bhikkhūnaṁ taṁ taṁ vasanaṭṭhānaṁ. **Svāyaṁ** āvāso. **Navakammādīsū**ti **ādi**-saddena āvāsassa tadaññaṁ abhivuddhikāraṇaṁ[3] saṅgaṇhāti. **Kāraṇenā**ti "chāyūdakasampannaṁ sulabhabhikkhan"ti-ādinā kāraṇena. **Apekkhavā**ti sālayo.

Tatrāti tasmiṁ palibodhābhāve. **Pācīnakhaṇḍarājin**ti purattimadisāyaṁ pabbatakhaṇḍānaṁ antare vanarājiṭṭhānaṁ. "Nāmā"ti iminā tassa padesassa ayaṁ samaññāti dasseti. **Paṭisāmitamevā**ti niccakālaṁ paṭisāmetvāva vihārato nikkhamāmīti dasseti. **Dhātunidhānaṭṭhānan**ti kāyabandhanadhammakaraṇa nhānassaṭika akkhakadhātusaṅkhātānaṁ paribhogasarīradhātūnaṁ nidahitaṭṭhānaṁ. Īdisassa ayaṁ thero viya alaggacittassa. Etena "bhikkhunā nāma āvāse evarūpena bhavitabban"ti ovādo dinno hoti. Ito paresupi vatthūsu eseva nayo.

Kulanti kulaggahaṇena kulamanussānaṁ gahaṇaṁ gāmaggahaṇena gāmavāsīnaṁ viya. **Upaṭṭhākakulampī**ti **pi**-saddena pageva ñātikulanti dasseti **uddesatthan**ti uddisāpanatthaṁ, pāṭhaṁ uddisāpetvā sajjhāyitunti attho **idhevā**ti imasmiṁyeva padese, yattha katthaci vihāreti attho. **Taṁ vihāran**ti taṁ koraṇḍakavihāraṁ.

Upagatoti vassaṁ upagato. **Sadā**ti gatakālato pabhuti visesato pavāritadivasato paṭṭhāya sabbadā divase divase. **Paridevamānā**ti taṁtaṁvilapanavasena vividhaṁ paridevantī. **Sabbaṁ pavattin**ti attanā tattha diṭṭhakālato paṭṭhāya pacchā samāgamapariyosānaṁ daharassa sabbaṁ pavattiṁ.

---

1. Paribandhoti (Syā, Ka) 2. Vediyati (Sī) 3. Abhibuddhikāraṇaṁ (Syā, Ka)

Kāyasakkhinti “passa iman”ti mukhapaṭiggāhakaṁ katvā. **Rathavinītapaṭipadan**ti dasakathāvatthukittanapubbikaṁ rathavinītūpamāhi vibhāvitaṁ **rathavinītasutte**[1] āgataṁ sattavisuddhipaṭipadaṁ. **Nālakapaṭipadan**ti “moneyyaṁ te upaññissan”ti-ādinā[2] satthārā **nālakattherassa** desitapaṭipadaṁ. **Tuvaṭakapaṭipadan**ti “mūlaṁ papañcasaṅkhāyā”ti-ādinā[3] bhagavatā desitapaṭipadaṁ. Tattha hi yathākkamaṁ—

“Na munī gāmamāgamma, kulesu sahasā care.
Ghāsesanaṁ chinnakatho, na vācaṁ payutaṁ bhaṇe”[4].

“Gāme ca nābhisajjeyya, lābhakamyā janaṁ na lapayeyyā”ti[5]—

evamādikā paramappicchakathā āgatā. **Catupaccayasantosabhāvanārāmatādīpakan**ti cīvarādīsu catūsu paccayesu santosassa, bhāvanārāmatāya ca pakāsakaṁ.

Labbhatīti **lābho.** Tenāha **“cattāro paccayā”**ti. **Mahāparivāre**ti vipulaparivāre. Piṇḍapātaṁ tāva dentā buddhapūjāpattacīvarādīni tassa parivārāni katvā denti, tatā cīvarādidānepi. **Bāhullikapiṇḍapātikā**ti piṇḍapātikā hutvā paccayabāhullikā. **Vadantī**ti purimadivase bhikkhāya āhiṇḍanakāle yathāsutaṁ vadanti. **Niccabyāvaṭo** upāsakādīnaṁ saṅgaṇhane.

Tassāti gaṇassa. **So**ti gaṇapalibodho. **Evan**ti idāni vuccamānākārena gaṇavācakassa pariyesanampi lahukameva icchitabbanti āha **“yojanato paraṁ agantvā”**ti. **Attano kamman**ti samaṇadhammamāha.

Katākateti kate ca akate ca kamme jānanavasena **ussukkaṁ āpajjitabbaṁ, katākate**ti vā appake ca mahante ca kate, yathā “phalāphale”ti. Sace bahuṁ avasiṭṭhanti sambandho. **Bhārahārā** saṁghakiccapariṇāyakā.

---

1. Ma 1. 199 piṭṭhe. 2. Khu 1. 388 piṭṭhe. 3. Khu 1. 421 piṭṭhe.
4. Khu 1. 389 piṭṭhe. 5. Khu 1. 423 piṭṭhe.

Pabbajjāpekkhoti sīhaḷadīpe kira kuladārakānaṁ pabbajjā āvāhavivāhasadisā, tasmā taṁ paricchinnadivasaṁ atikkametuṁ na sakkā. **"Sace taṁ alabhanto na sakkoti adhivāsetun"**ti-ādinā samāpanena palibodhupacchedo vutto, byatirekato pana "sace taṁ alabhanto sakkoti adhipāsetuṁ, araññaṁ pavisitvā samaṇadhammova kātabbo"ti ayamattho dassitoti saṅgahaṇena palibodhupacchedo veditabbo. Esa nayo sesesupi.

Tathāti yathā upajjhāyo gilāno yāvajīvaṁ upaṭṭhātabbo, tathā upasampādita-antevāsiko attano kammavācaṁ vatvā upasampādito.

Yo koci rogoti mūlabhūto, anubandho vā attano uppanno. **Anamatagge**ti anu anu amatagge anādimati.

"Gantho"ti iminā ganthapalibodho idha vuttoti āha **"pariyattiharaṇan"**ti[1]. **Sajjhāyādīhī**ti sajjhāya dhāraṇa paricaya pucchādīhi. **Itarassā**ti abyāvaṭassa. Yassa ganthadhuraṁ vissajjetvā ṭhitassāpi gantho vattateva, na tassa gantho palibodho. Yathā tamhi tamhi vatthumhi āgatattherānaṁ, nāpi sabbena sabbaṁ aganthapasutassa. **Majjhimapaṇṇāsako āgacchati,** suttapadesānaṁ, vārānañca sadisatāya byāmuyhanato. **Puna na olokessāmī**ti kammaṭṭhānaṁ gahetvā ganthadhuraṁ vissajjemīti attho.

Gāmavāsikattherehīti anurādhapuravāsīhi. **Anuggahetvā**ti aggahetvā tattha paricayaṁ akatvā. **Pañcanikāyamaṇḍale**ti dīghāgamādike pañcapi nikāye sikkhitaparisāya. **Parivattessāmī**ti vaṇṇayissāmi. **Suvaṇṇabherin**ti seṭṭhabheriṁ. **Katamācariyānaṁ uggaho**ti katamesaṁ ācariyānaṁ uggaho, kena parivattīyatīti adhippāyo. **Ācariyamaggo**ti ācariyānaṁ kathāmaggo. **Attano ācariyānan**ti attano kathetuṁ yuttānaṁ ācariyānaṁ. Suvinicchitā sabbā tipiṭakapariyatti etasmiṁ atthīti **sabbapariyattiko,** tepiṭakoti attho. Pīṭhe nisinno tato otaritvā bhūmiyaṁ **taṭṭikāya nisīditvā. Gatakassā**ti paṭipattigamanena gatassa diṭṭhasaccassa. **Cīvaraṁ pārupitvā**ti ācariyassa

1. Pariharaṇanti (Sī, Syā, Ka)

apacitidassanatthaṁ parimaṇḍalaṁ cīvaraṁ pārupitvā. Sāṭheyyābhāvato **uju.** Kāraṇākāraṇassa ājānanato **ājānīyo.**

Pothujjanikāti puthujjane bhavā. **Dupparihārā** bahuparissayatāya. Tathā hissā **uttānaseyyakadārako, taruṇasassañ**ca nidassitaṁ. **Vipassanāya palibodho** samathayānikassa, na vipassanāyānikassa. Yebhuyyena hi jhānalābhī samathayānikova hoti vipassanāsukhato[1]. **Itarenā**ti samathatthikena. **Avasesā** nava palibodhā.

Kammaṭṭhānadāyakavaṇṇanā

42. Kammaṭṭhāne niyutto kammaṭṭhāniko, bhāvanamanuyuñjanto. Tena **kammaṭṭhānikena. Paricchinditvā**ti "imasmiṁ vihāre sabbe bhikkhū"ti evaṁ paricchinditvā. **Sahavāsīnaṁ** bhikkhūnaṁ. **Muducittatan**ti attani muducittataṁ **janeti,** ayañca sahavāsīnaṁ cittamaddavajananādi-attho "manussānaṁ piyo hotī"ti-ādinayappavattena **mettānisaṁsasuttena**[2] dīpetabbo. **Anolīnavuttiko hoti** sammāpaṭipattiyaṁ. **Dibbānipi ārammaṇāni** pageva itarāni. **Sabbattha** sabbasmiṁ samaṇakaraṇīye, sabbasmiṁ vā kammaṭṭhānānuyoge. Pubbāsevanavasena **atthayitabbaṁ.** Yogassa bhāvanāya anuyuñjanaṁ yogānuyogo, tadeva karaṇīyaṭṭhena kammaṁ, tassa **yogānuyogakammassa ṭhānaṁ** nipphattihetu.

Niccaṁ pariharitabbattāti sabbatthakakammaṭṭhānaṁ viya ekadāva ananuyuñjitvā sabbakālaṁ pariharaṇīyattā anuyuñjitabbattā. **Evamādiguṇasamannāgatan**ti viyabhāvādīhi guṇehi sampannaṁ. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṁ kammaphalañca, tena sammāsambhodhiyā hetubhūtaṁ sattesu hitesitmā na pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṁ piyo hoti garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṁyuttānaṁ gambhīrānaṁ kathānaṁ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho, vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti attahitaparhitapaṭipattiyaṁ,

1. Sukkhato (Ka-Sī) 2. Aṁ 3. 542; Khu 9. 314; Khu 11. 195 piṭṭhesu.

satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṁ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṁ dhammānaṁ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṁ hitāhitaṁ yathābhūtaṁ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahitaṁ nisedhetvā hite niyojeti. Tena vuttaṁ "piyo -pa- niyojakoti evamādiguṇasamannāgatan"ti.

Taṁ pana kalyāṇamittaṁ paramukkaṁsagataṁ dassetuṁ **"mamaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Kārakabhāvaṁ** yogakammassa. **Pakāseti** attānaṁ paṭipattiyā amoghabhāvadassanena samuttejanāya, sampahaṁsanāya ca, nanu kathesi paveṇipālanatthanti adhippāyo. **Evarūpo**ti pesalo hutvā bahussuto. **Tantidharo**ti suttadharo tattha kehicipi asaṁhīro. **Vaṁsānurakkhako**ti buddhānubuddhavaṁsassa anurakkhako. **Paveṇipālako**ti paveṇiyā ācariyuggahaṇassa anupālako. **Ācariyamatiko**ti ācariyamatiyaṁ niyutto tassā anativattanato. Na attanomatiṁ pakāseti kathetīti **na-attanomatiko,** attano matiṁ paggayha vattā na hotīti attho.

"Pubbe vuttakhīṇāsavādayo"ti-ādi ekaccakhīṇāsavato bahussutova kammaṭṭhānadāne seyyoti dassanatthaṁ āraddhaṁ. Tattha **pubbe vuttakhīṇāsavādayo**ti "yaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetukāmo"ti-ādinā vuttakhīṇāsavādikā. **Uggahaparipucchānaṁ viso dhitattā**ti uggahetabbato "uggaho"ti laddhanāmāya kammaṭṭhānupakārāya pāḷiyā, tadatthaṁ paripucchanato "paripucchā"ti laddhasamaññāya atthasaṁvaṇṇanāya ca visesato sodhitattā niggumbaṁ nijjaṭaṁ katvā gahitattā. **Ito cito ca suttañca kāraṇañca sallakkhetvā**ti pañcasupi nikāyesu ito cito ca tassa tassa kammaṭṭhānassa anurūpaṁ suttapadañceva suttānugataṁ yuttiñca suṭṭhu upalakkhetvā. **Sappāyāsappāyaṁ yojetvā**ti yassa kammaṭṭhānaṁ ācikkhati, tassa upakārānupakāraṁ yuttiṁ magganena yojetvā, samādāya vā sammadeva hadaye ṭhapetvāti attho. **Mahāmaggaṁ dassento**ti kammaṭṭhānavidhiṁ[1] mahāmaggaṁ katvā dassento.

1. Kammaṭṭhānavīthiṁ (Ka)

Sabbatthāti tattha tattha vihāre. **Vattapaṭipattiṁ kurumānenā**ti paviṭṭhakāle āgantukavattaṁ, nikkhamanakāle gamikavattanti yathārahaṁ taṁ taṁ vattaṁ pūrentena. **Sabbapārihāriyatelan**ti sabbesaṁ aṅgānaṁ, sabbesaṁ vā bhikkhūnaṁ atthāya pariharitabbatelaṁ. **Ṭhapemī**ti anujānāpanaṁ. Yaṁ taṁ sammāvattaṁ paññattanti sambandho. Ekadivasaṁ sāyaṁ vissajjitenāpīti yojanā. **Ārocetabbaṁ āgamanakāraṇaṁ. Sappāyavelā** sarīracittānaṁ kallasamayo.

Cariyāvaṇṇanā

43. Santāne rāgassa ussannabhāvena caraṇaṁ pavatti **rāgacariyā,** sā sassatāsayādayo viya daṭṭhabbā. Tathā **dosacariyā** dayo. Saṁsaggo sampayogārahavasena veditabbo, yathā "rāgamohacariyā dosamohacariyā"ti-ādi. **Sannipāto** ekasantatipariyāpannatāvasena, yathā "rāgadosacariyā rāgadosamohacariyā"ti-ādi. Imā eva hi sandhāya **"aparāpi catasso"**ti vuttaṁ. **Tathā**ti yathā rāgādīnaṁ, tathā saddhādīnaṁ **saṁsaggasannipātavasena** saddhābuddhicariyā saddhāvitakkacariyā buddhivitakkacariyā saddhābuddhivitakkacariyāti. Imā aparāpi catasso. **Evan**ti saṁsaggasannipātavasena. **Saṁsaggan**ti saṁsajjanaṁ missīkaraṇaṁ "rāgasaddhācariyā dosasaddhācariyā"ti-ādinā. **Anekā**ti tesaṭṭhi, tato atirekāpi vā, tā pana asammohantena **saṁyuttasuttaṭīkāyaṁ** vitthārato dassitāti tattha vuttanayena veditabbā. **"Pakatī"**ti iminā asati paṭipakkhabhāvanāyaṁ tattha tattha santāne cariyāya sabhāvabhūtataṁ dasseti. **Ussannatā** aññadhammehi rāgādīnaṁ adhikatā, yato rāgacariyādīnaṁ paccayasamavāye rāgādayo balavanto honti, abhiṇhañca pavattanti. **Tāsaṁ vasenā**ti channaṁ mūlacariyānaṁ vasena **chaḷeva puggalā honti.** Aññathā anekapuggalā siyuṁ, tathā ca sati adhippetatthasiddhi ca na siyāti adhippāyo.

Saddhā balavatī hoti rāgussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha **"rāgassa āsannaguṇattā"**ti, sinehapariyesanāpariccajanehi sabhāgadhammattāti attho. Sabhāvo hi dūrepi āsanneyevāti sabhāgatālakkhaṇamidha āsannaggahaṇaṁ. Tattha saddhāya siniyhanaṁ pasādavasena akālussiyaṁ

alūkhatā, rāgassa pana rañjanavasena. Saddhāya pariyesanaṁ adhimuccanavasena tanninnatā, rāgassa taṇhāyanavasena. Saddhāya apariccajanaṁ okappanavasena anupakkhandanaṁ, rāgassa abhisaṅgavasenāti evaṁ bhinnasabhāvānampi tesaṁ yathā alūkhatādisāmaññena sabhāgatā, evaṁ taṁsamaṅgīnampi puggalānanti āha **"rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo"**ti.

Paññā balavatī hoti dosussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha **"dosassa āsannaguṇattā"**ti, anallīyanapariyesanaparivajjanehi sabhāgadhammattāti attho. Tattha paññāya ārammaṇassa anallīyanaṁ tassa yathāsabhāvāvabodhavasena visaṁsaṭṭhatā, dosassa pana byāpajjanavasena. Paññāya pariyesanaṁ parivajjanaṁ nibbindanādivasena ñāṇutrāso, dosassa ahitādhānavasena[1] chaḍḍananti evaṁ bhinnasabhāvānampi tesaṁ yathā anallīyanādisāmaññena sabhāgatā, evaṁ taṁsamaṅgīnampi puggalānanti āha **"dosacaritassa buddhicarito sabhāgo"**ti.

Antarāyakarā vitakkāti micchāvitakkā micchāsaṅkappā uppajjanti mohussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa yebhuyyena pavattisabbhāvato. Tenāha **"mohassa āsannalakkhaṇattā"**ti, anavaṭṭhānacañcalabhāvehi sabhāgadhammattāti attho. Tattha vitakkassa anavaṭṭhānaṁ[2] parikappavasena savipphāratāya, mohassa sammūḷhatāvasena byākulatāya. Tathā vitakkassa lahuparivitakkanena tadaṅgacalatāya cañcalatā, mohassa anogāḷhatāyāti evaṁ bhinnasabhāvānampi tesaṁ yathā anavaṭṭhānādisāmaññena sabhāgatā, evaṁ taṁsamaṅgīnampi puggalānanti āha **"mohacaritassa vitakkacarito sabhāgo"**ti.

Taṇhā rāgoyeva sabhāvato, tasmā rāgacariyāvinimuttā taṇhācariyā natthīti attho. **Taṁsampayutto**ti tena rāgena sampayutto, dosādayo viya tena vippayutto natthīti adhippāyo. **Tadubhayan**ti taṇhāmānadvayaṁ. **Nātivattatī**ti sabhāvato, sampayogavasena ca na atikkamitvā vaṭṭati. Kāmañcettha yathā rāgadosehi sampayogavasena

1. Ahitāvahanavasena (Sī) 2. Tathā vitakkassa lahuparivitakkanaṁ (Syā, Ka)

saha vattamānassapi mohassa ussannatāvasena visuṁ cariyābhāvo, na kevalaṁ mohasseva, tathā saddhābuddhivitakkānaṁ. Evaṁ rāgena satipi sampayoge mānassāpi visuṁ cariyābhāvo yutto siyā, evaṁ santepi rāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchāvijjānaṁ viya anusayaṭṭho imesaṁ rāgādīnaṁyeva āveṇiko cariyaṭṭhoti, nattheva mānacariyā. Yato cariyā "pakatī"ti vuttā. Pakati ca sabhāvoti. Eteneva diṭṭhiyāpi visuṁ cariyābhāvābhāvo saṁvaṇṇitoti daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana mohacariyantogadhāva diṭṭhicariyāti dassetuṁ **"mohanidānattā cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ca-**saddena sampayogaṁ samuccinoti mohanidānattā, mohasampayuttattā cāti.

44. **Kiṁ sappāyan**ti kīdisaṁ senāsanādisappāyaṁ. **Pubbāciṇṇaṁ** purimajātīsu ācaritaṁ. **Ekacce**ti **upatissattheraṁ** sandhāyāha. Tena hi **vimuttimagge** tathā vuttaṁ. **Pubbe kirā**ti **kira-**saddo arucisūvanattho. **Iṭṭhappayogo** manāpakiriyā. **Subhakammabahulo** yebhuyyena sobhanakammakārī. Na sabbe rāgacaritā eva honti, aluddhānampi pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulatāsambhavato, saggā cavitvā idhūpapattisambhavato ca. Etena asati pubbahetuniyāme yathāvuttakāraṇamattena na tesaṁ luddhatā, luddhabhāvahetukā ca rāgacariyāti imamatthaṁ dasseti.

Itareti chedanādikammabahulā nirayādito idhūpapannā ca na sabbe dosamohacaritā eva hontīti yojanā. Idhāpi yathāvuttakāraṇassa kodhanabhāve, mūḷhabhāve ca anekantikattā dosamohacaritatāyapi anekaṁsikatā veditabbā. Dhūtūnaṁ ussadaniyamo yadi pamāṇato, so natthi, atha sāmatthiyato, sopi ekaṁsiko na upalabbhatīti dassento āha **"yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthī"**ti. Tattha **yathāvuttenevā**ti "dvinnaṁ pana dhātūnan"ti-ādinā vuttappakāreneva. **Dosaniyame**ti semhādidosādhikatāya rāgādicarito hotīti dosavasena cariyāniyame "semhādhiko rāgacarito"ti vatvā puna "semhādhiko mohacarito"ti, "vātādhiko mohacarito"ti vatvā puna "vātādhiko rāgacarito"ti ca vuttattā **tampi** dosavasena niyamavacanaṁ **pubbāparaviruddhameva.**

Aparicchinnavacananti paricchedakārikāya paññāya na paricchinditvā vuttavacanaṁ, anupaparikkhitavacananti attho.

Ussadakittaneti vipākakathāyaṁ gahita-ussadakittane. **Pubbahetuniyāmenāti** purimabhave pavattalobhādihetuniyāmena. **Niyāmo**ti ca tesaṁyeva lobhādīnaṁ paṭiniyato lubbhanādisabhāvo daṭṭhabbo. Lobho ussado etesanti **lobhussadā,** ussannalobhā, lobhādhikāti attho. **Amohussadā cā**ti ettha **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ye ime lobhussadatādīnaṁ paccekaṁ vomissato ca cuddasa pabhedā icchitā, te anavasesato sampiṇḍeti yathāvuttesu chasveva tesaṁ antogadhattā. Phalabhūtā cettha lobhussadatādayo daṭṭhabbā.

Idāni taṁ nesaṁ lobhussadatādīnaṁ paccekaṁ vomissakatādiṁ vibhāgena dassetuṁ **"yassa hī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Kammāyūhanakkhaṇe**ti kammakaraṇavelāyaṁ. **Lobho balavā**ti lobho tajjāya paccayasāmaggiyā sāmatthiyato adhiko hoti. **Alobho mando**ti tappaṭipakkho alobho dubbalo. Kathaṁ panete lobhālobhā aññamaññaṁ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattantīti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ "ekakkhaṇe pavattantī"ti. Nikantikkhaṇaṁ pana āyūhanapakkhiyameva katvā evaṁ vuttaṁ. Eseva nayo sesesupi. **Pariyādātun**ti abhibhavituṁ **na sakkoti.** Yo hi "evaṁsundaraṁ evaṁvipulaṁ evaṁmahagghañca na sakkā dātun"ti-ādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetanāya sampayutto alobho, so sammadeva lobhaṁ pariyādātuṁ na sakkoti. Dosamohānaṁ anuppattiyā, tādisapaccayalābhena ca **adosāmohā balavanto. Tasmā**ti lobhādosāmohānaṁ balavabhāvato, alobhadosamohānañca dubbalabhāvatoti vuttameva kāraṇaṁ paccāmasati. **So**ti taṁsamaṅgīpuggalo. **Tena kammenā**ti tena lobhādi-upanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīlo**ti sakhilo. Tamevatthaṁ **"akkodhano"**ti pariyāyena vadati.

Purimanayenevāti pubbe vuttanayānusārena mandā alobhādosā lobhadose pariyādātuṁ na sakkonti, amoho pana balavā mohaṁ pariyādātuṁ sakkotīti evaṁ tattha tattha vāre yathārahaṁ

atidesattho veditabbo. **Duṭṭho**ti kodhano. **Dandho**ti mandapañño. **Sīlako**ti sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosa, moha, lobhadosa, lobhamoha, dosamoha, lobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādi-ussadavasena akusalapakkheyeva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādi-ussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosāmohā, alobhādosamohā, alobhadosamohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyapaṭhamavārehi dosussada mohussada dosamohussadavārā gahitā eva honti, tathā akusalapakkhe lobhādosamohā, lobhadosāmohā, lobhādosāmohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyapaṭhamavārehi adosussada amohussada adosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayesaṁ missatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā dassetabbā, te alabbhanato eva[1] na dassitā. Na hi ekasmiṁ santāne antarena avatthantaraṁ "lobho ca balavā, alobho cā"ti-ādi yujjatīti, paṭipakkhavasena vā hi etesaṁ balavadubbalabhāvo, sahajātadhammavasena vā. Tatha lobhassa tāva paṭipakkhavasena alobhena anadhibhūtatāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṁ adosāmoheti. Alobhādīnaṁ pana lobhādi-abhibhavanato, sabbesañca samānajātiyamabhibhuyya pavattivasena sahajātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṁ **aṭṭhakathāyaṁ** "lobho balavā alobho mando, adosāmohā balavanto dosamohā mandā"ti. So ca nesaṁ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitatāya veditabbo.

Yo luddhoti vuttoti yo ussadakittane "luddho"ti vutto, **ayaṁ** idha cariyāvicāre **"rāgacarito"**ti veditabbo. **Duṭṭhadandhā**ti "duṭṭho, dandho"ti ca vuttā yathākkamaṁ **dosamohacaritā. Paññavā**ti sātisayaṁ sappañño. Yato saddhāvitakkesu vijjamānesupi **buddhicarito**ti vuccati.

---

1. Asambhavato eva (Sī)

Alobhādosānaṁ balavabhāvo saddhūpanissayatāya vinā na hotīti āha **"aluddhaduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā"**ti.

Ayañca nayo sādhāraṇato vuttoti nibbattitapubbahetuniyāmavaseneva buddhicaritādikepi dassetuṁ **"yathā vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **amohaparivārenā**ti amohaparikkhittena, upanissayato, sampayogato ca paññāya abhisaṅkhatenāti attho. Sesapadattayepi eseva nayo. **Lobhādinā vomissaparivārenā**ti ettha lobhamohādinā aññamañña-aviruddhavomissaparivārenāti attho. Avirodho ca yugaggāhavasena appavattiyā veditabbo. Tathā hi saddhānusāridhammānusārigottāni aññamaññampi bhinnasabhāvāneva. Ekaṁsena ca missakacariyāpi sampaṭicchitabbā pubbahetuniyāmena cariyāsiddhito. Tathā ceva ussadakittanaṁ pavattaṁ yathārahaṁ lobhālobhādīnaṁ vipākassa paccayabhāvato. Tenāha **paṭisambhidāmagge**[1]—

> "Gatisampattiyā ñāṇasampayutte katamesaṁ aṭṭhannaṁ hetūnaṁ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā tasmiṁ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti, tena vuccati kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā tasmiṁ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti, tena vuccati akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā tasmiṁ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti, tena vuccati nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṁ, viññāṇapaccayāpi nāmarūpan"ti—

ādi. Pubbahetuniyāmena ca yathā tihetukassa paññāveyyattiyaṁ, na tathā duhetukassa. Yathā ca duhetukassa itikattabbatā nepakkaṁ, na tathā ahetukassa. Evaṁ lobhussadādayo puggalā rāgacaritādayo hontīti niṭṭhamettha gantabbanti. Yathāvuttamatthaṁ nigamavasena dassetuṁ **"evaṁ lobhādīsū"**ti-ādi vuttaṁ.

---

1. Khu 9. 266 piṭṭhe.

45. **Tatrā**ti tasmiṁ pucchāvacane. **Nayo**ti jānananayo. Puggalādhiṭṭhānena vuttopi attho dhammamukheneva paññāyatīti dhammādhiṭṭhānenāha **"cariyāyo vibhāvaye"**ti. **Pakatigamanenā**ti akittimena sabhāvagamanena. **Cāturiyenā**ti cāturabhāvena siṅgārena. **Ukkuṭikan**ti asamphuṭṭhamajjhaṁ. **Khaṇanto viyā**ti bhūmiṁ khaṇanto viya. **Anukaḍḍhitan**ti pādanikkhepasamaye kaḍḍhanto viya pādaṁ nikkhipati. Tenassa padaṁ anukaḍḍhitaṁ pacchato añchitaṁ hoti. **Paribyākulāyā**ti parito āluḷitāya. **Chambhito viyā**ti vitthāyanto viya. Bhīto viyāti keci. **Sahasānupīḷitan**ti aggapādena, paṇhiyā ca sahasāva sannirujjhitaṁ. **Vivaṭṭacchadassā**ti vinivaṭṭacchadanassa pahīnakilesassa. **Idamīdisaṁ padan**ti bhagavato padaṁ disvā vadati.

Pāsādikanti pasādāvahaṁ. **Madhurākāran**ti iṭṭhākāraṁ. **Thaddhākāran**ti thambhitākāraṁ. **Ataramāno**ti nataramāno, saṇikanti attho. **Samodhāyā**ti sammadeva odhāya avikkhipitvā **nipajjitvā**ti kāyapasāraṇalakkhaṇāya nipajjāya seyyāya nipajjitvā **sayati** niddāyati. **Pakkhittakāyo**ti avakkhittakāyo avaso viya sahasā patitakāyo. **Dussaṇṭhānan**ti virūpasannivesaṁ. **Vikkhittakāyo**ti ito cito ca khitta-aṅgapaccaṅgo.

Samparivattakanti samparivattitvā. **Āloḷayamāno** vālikākacavarāni ākulayanto.

Nipuṇamadhurasamasakkaccakārīti sukosallaṁ[1] sundaraṁ avisamaṁ sābhisaṅkhārañca karaṇasīlo. **Gāḷhathaddhavisamakārī**ti thiraṁ asithilaṁ visamañca karaṇasīlo. **Aparicchinnaṁ** apariniṭṭhitaṁ.

Mukhapūrakanti mukhassa pūraṇaṁ mahantaṁ. **Arasapaṭisaṁvedī**ti narasapaṭisaṁvedī. **Bhājane chaḍḍento**ti bhojanabhājane sitthāni chaḍḍento. **Mukhaṁ makkhento**ti bahimukhaṁ makkhento.

Kilantarūpo viyāti tassa asahanena khedappatto viya. **Aññāṇupekkhāyā**ti aññāṇabhūtāya upekkhāya. Aññāṇasaṅkhātāya upekkhāyāti keci.

---

1. Sakosallaṁ (Sī)

Māyādīsu santadosapaṭicchadanalakkhaṇā **māyā.** Asantaguṇapakāsanalakkhaṇaṁ **sāṭheyyaṁ.** Unnatilakkhaṇo **māno.** Asantaguṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññutālakkhāṇā **pāpicchatā.** Santaguṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññutālakkhaṇā **mahicchatā.** Sakalābhena asantussanalakkhaṇā **asantuṭṭhitā.** Vijjhanaṭṭhena **siṅgaṁ,** siṅgāratānāgarikabhāvasaṅkhātaṁ kilesasiṅgaṁ. Attano sarīrassa, cīvarādiparikkhārassa ca maṇḍanavasena pavattaṁ loluppaṁ **cāpalyaṁ. Evamādayo**ti ettha **ādi**-saddena ahirikānottappamadappamādādayo saṅgayhanti.

Parāparādhassa upanayhanalakkhaṇo **upanāho.** Paresaṁ guṇamakkhaṇalakkhaṇo **makkho.** Parassa guṇe ḍaṁsitvā apanento viya yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso.** Parasampatti-usūyanalakkhaṇā **issā.** Attasampattinigūhanalakkhaṇaṁ **macchariyaṁ.** Idha **ādi**-saddena dovacassatāpāpamittatādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Anussāhanaṁ[1] **thinaṁ.** Asattivighāto[2] **middhaṁ.** Cetaso avūpasamo **uddhaccaṁ.** Vippaṭisāro **kukkuccaṁ.** Saṁsayo **vicikicchā.** Ayoniso daḷhaggāho **ādhānaggāhitā.** Yathāgahitassa micchāgāhassa dubbiveṭhiyathā **duppaṭinissaggitā.** Idha **ādi**-saddena muṭṭhasacca-asampajaññādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Muttacagatāti vissaṭṭhacāgatā nissaṅgapariccāgo. Yathā māyādayo, tathā pavattā akusalakkhandhā, yathā **ariyānaṁ dassanakāmatā**dayo, tathā pavattā kusalakkhandhā veditabbā.

Pasādanīyaṭṭhānaṁ nāma vatthuttayaṁ. **Saṁvejanīyaṭṭhānāni** jāti-ādīni. **Kusalānuyoge**ti kusaladhammabhāvanāyaṁ. "Evañca evañca karissāmī"ti kiccānaṁ rattibhāge parivitakkanaṁ **rattiṁ dhūmāyanā.** Tathā vitakkitānaṁ tesaṁ divasabhāge anuṭṭhānaṁ **divā pajjalanā. Hurāhuraṁ dhāvanā**ti ito cito ca tattha tattha ārammaṇe cittavosaggo. Tenevāha "idaṁ pure cittamacāri cārikaṁ, yenicchakaṁ yatthakāmaṁ yathāsukhan"ti[3] "cittamassa vidhāvatī"ti ca[4] ca.

1. Anussāhasaṁhananaṁ (Sī, Syā, Ka)
2. Arativighāto (Syā)
3. Khu 1. 60 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 34 piṭṭhe.

Dhammappavattidassanādi ca pāḷiyaṁ, aṭṭhakathāyañca anāgatamevāti na sakkā vattunti **"sabbākārenā"**ti vuttaṁ. Kiñci kiñci āgatampi atthevāti hi adhippāyo. "Na sārato paccetabban"ti vatvā tattha kāraṇaṁ dassento **"rāgacaritassa hī"**ti-ādimāha. **Appamādavihārino**ti tattha vinidhāya bhāvaṁ paṭipajjanena appamādakārino. **Bhinnalakkhaṇā iriyāpathādayo**ti cāturiyena acāturiyena saṇikaṁ, sahasā ca gamanādayo. **Na upapajjantī**ti na yujjanti. **Pucchitvā jānitabban**ti dhammappavatti-ādiṁ pucchitvā jānitabbaṁ.

46. **Sappāyaṁ** hitaṁ, kilesavighātīti attho. **Adhotavedikan**ti aparisuddha-arikkhepavedikaṁ. **Bhūmaṭṭhakan**ti bhūmitaleyeva uṭṭhāpitaṁ uparimatalarahitaṁ. Ekato onatassa pabbatapādassa heṭṭhābhāgo akatabhittibhūmiparikammo **akata-abbhāro. Jatukābharitan**ti adhomukhāhi olambamānamukhāhi khuddakavaggulīhi paripuṇṇaṁ. **Oluggaviluggan**ti chinnabhinnaṁ. **Ujjaṅgalaṁ** lūkhadhūsaraṁ[1] chāyūdakarahitaṁ. Sīhabyagghādibhayena **sāsaṅkaṁ. Durūpan**ti virūpaṁ. **Dubbaṇṇan**ti asundaravaṇṇaṁ, dussaṇṭhānaṁ vā. Jālākārena katapūvaṁ **jālapūvaṁ. Sāṇi viya kharasamphassan**ti sāṇiphalako viya dukkhasamphassaṁ. Bhārikabhāvena, antarantarā tunnakaraṇena ca **kicchapariharaṇaṁ. Āṇigaṇṭhikāhato**ti āṇinā, gaṇṭhiyā ca hatasobho. Idaṁ rāgacaritassa sappāyaṁ, evamassa kilesasamudācāro na hotīti adhippāyo. Eseva nayo sesesupi.

Disāmukhati disābhimukhaṁ, abbhokāsābhimukhanti adhippāyo. **Mahākasiṇan**ti mahantaṁ kasiṇamaṇḍalaṁ. **Sesaṁ** senāsanādīsu yaṁ vattabbaṁ mohacaritassa, taṁ dosacaritassa vuttasadisameva.

Vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti yathā taṁ āyasmato **meghiyattherassa. Darīmukhe**ti pabbatavivare. **Parittan**ti suppasarāvamattaṁ.

Pabhedaparicchedato nidānaparicchedato vibhāvanaparicchedato sappāya-aricchedatoti paccekaṁ **pariccheda**-saddo yojetabbo. **Vibhāvanā**ti "ayaṁ rāgacarito"ti-ādinā jānanavibhāvanā. Ekaccakasiṇānussatiṭṭhānamattassa pasaṅgena kathitattā vuttaṁ **"na ca tāva cariyānukūlaṁ kammaṭṭhānaṁ sabbākārena āvikatan"**ti.

---

1. Dhūvasaraṁ (Syā), vusaraṁ (Ka)

Cattālīsakammaṭṭhānavaṇṇanā

47. **Saṅkhātaniddesato**ti saṅkhātānaṁ "cattālīsāyā"ti saṅkhyāvasena gahitānaṁ uddiṭṭhānaṁ niddesato. "Ettha ettakāni upacārajjhānāvahāni, ettakāni appanājjhānāvahānī"ti **upacārappanāvahato.** "Ettakāni ekajjhānikāni, ettakāni dukatikajjhānikāni, ettakāni sakalajjhānikānī"ti **jhānappabhedato.** "Etesu aṅgasamatikkamo, etesu ārammaṇamatikkamo"ti evaṁ **samatikkamato.** "Ettakānettha vaḍḍhetabbāni, ettakāni na vaḍḍhetabbānī"ti **vaḍḍhanāvaḍḍhanato.** **Ārammaṇato**ti sabhāvadhammanimitta nivattabbavsena, calitācalitavasena ca ārammaṇavibhāgato. **Bhūmito**ti kāmāvacarādibhūmivibhāgato. **Gahaṇato**ti diṭṭhādivasena gahaṇavibhāgato. **Paccayato**ti āruppādīnaṁ yathārahaṁ paccayabhāvato. **Cariyānukūlato**ti rāgacariyādīnaṁ anukūlabhāvato.

Kammaṭṭhānānīti ārammaṇabhāvena yogakammassa pavattiṭṭhānāni. **Catukkajjhānikā**ti catubbidharūpāvacarajjhānavanto, tesaṁ ārammaṇabhūtāti attho. Catukkanayavasena cetaṁ vuttaṁ. **Tikacatukkajjhānikesū**ti tikajjhānikesu purimesu brahmavihāresu, catukkajjhānikesu ānāpānakasiṇesu. **Sesesū**ti vuttāvasesesu ekavīsatiyā kammaṭṭhānesu.

Dibbacakkhunā diṭṭhahadayarūpassa sattassa cittaṁ ādikammiko cetopariyañāṇena paricchindituṁ sakkoti, na itarassāti kasiṇapharaṇaṁ cetopariyañāṇassa paccayo hoti. Tena vuttaṁ **"parasattānañca cetasā cittamaññātuṁ samattho hotī"**ti. **Okāsena paricchinnattā**ti attano ṭhitokāsena paricchinnattā. Tathā uggahakosallassa sampāditattā paricchinnākāreneva tāni upatiṭṭhanti, tasmā na tattha vaḍḍhanāti adhippāyo. Sace pana koci vaḍḍheyya, na tena koci guṇoti dassento āha **"ānisaṁsābhāvā cā"**ti. **"Tesu panā"**ti-ādinā tameva ānisaṁsābhāvaṁ vivarati. Yasmā vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, avaḍḍhitepi kāmarāgavikkhambhanā hotiyeva, tasmā ānisaṁsābhāvo. **Vibhūtā**ti vipulārammaṇatāya supākaṭā, vaḍḍhitanimittatāya appamāṇārammaṇabhāvena paribyattāti attho.

Kevalanti sakalaṁ anavasesaṁ. **“Pathaviṁ iman”**ti vacanaṁ upaṭṭhānākārena vuttaṁ, na nimittassa vaḍḍhanenāti adhippāyo. **Lābhittā**ti sātisayaṁ lābhitāya, ukkaṁsagatavasibhāvatoti attho. Thero hi paramāya vasipattiyā assamaṇḍale assaṁ sārento viya yattha tattha nisinnopi ṭhitopi taṁ jhānaṁ samāpajjateva. Tenassa samantato nimittaṁ vaḍḍhitaṁ viya upaṭṭhāsi. Tena vuttaṁ **“sabbadisāsū”**ti-ādi.

Vuttāti **dhammasaṅgahe**[1] vuttā. **Mahante**ti vipule. Ninnathalādivasena hi ekadese aṭṭhatvā samantato gahaṇavasena sakalasarīre nimittaṁ gaṇhantassa taṁ mahantaṁ hoti. **Mahante** vā sarīre. **Appake**ti sarīrassa ekadese **nimittaṁ gaṇhātī**ti yojanā. **Appake** vā khuddake dārakasarīre. **Etan**ti asubhanimittaṁ. **Ādīnavan**ti “asubharāsi eva vaḍḍhati, na ca koci ānisaṁso”ti **vuttaṁ** ādīnavaṁ.

Sesānipi na vaḍḍhetabbānīti saṅkhepato vuttamatthaṁ upapattito vivariṁsu **“kasmā”**ti-ādi vuttaṁ. Picupiṇḍādivasena upaṭṭhahantampi nimittaṁ vātasaṅghātasannissayanti katvā vuttaṁ **“vātarāsiyeva vaḍḍhatī”**ti. **Okāsena paricchinnan**ti nāsikaggamukhanimittādi-okāsena saparicchedaṁ. Vāyokasiṇavaḍḍhane viya na ettha koci guṇo, kevalaṁ vātavaḍḍhanamevāti āha **“sādīnavattā”**ti. **Tesan**ti brahmavihārānaṁ. **Nimittan**ti ārammaṇaṁ. **Na ca tena attho atthī**ti tena sattarāsivaḍḍhanena pathavīkasiṇādivaḍḍhanœ viya kiñci payojanaṁ natthi. **Pariggahavasenā**ti apariggahitassa bhāvanāvisayassa pariggahavasena, na nimittavaḍḍhanavasena. Tenāha **“ekāvāsadvi-āvāsādinā”**ti-ādi. **Etthā**ti brahmavihārabhāvanāyaṁ. **Ya’dayan**ti yaṁ paṭibhāganimittaṁ ayaṁ yogī. Sīmāsambhedeneva hettha upacārajjhānuppatti, na nimittuppattiyā. Yadi evaṁ kathaṁparittādi-ārammaṇatā jhānassāti āha **“paritta-appamāṇārammaṇatāpettha pariggahavasenā”**ti, katipaye satte pariggahetvā pavattā mettādayo parittārammaṇā, bahuke appamāṇārammaṇāti attho. **Ākāsaṁ kasiṇugghāṭimattā** na vaḍḍhetabbanti yojanā. Vakkhati vā yaṁ tena sambandhitabbaṁ. Parikappajameva ārammaṇaṁ vaḍḍhetuṁ sakkā, na itaranti āha **“na hi sakkā sabhāvadhammaṁ**

---

1. Abhi 1. 68 piṭṭhe.

vaḍḍhetun”ti. Āruppānaṁ paritta-appamāṇārammaṇatā parittakasiṇugghāṭimākāse, vipulakasiṇugghāṭimākāse ca pavattiyā veditabbā. **Sesāni** buddhānussati-ādīni dasa kammaṭṭhānāni. **Animittattā**ti paṭibhāganimittābhāvā.

Paṭibhāganimittārammaṇānīti paṭibhāganimittabhūtāni ārammaṇāni, **sesāni** aṭṭhārasa. **Sesāni chā**ti cattāro brahmavihārā, ākāsānañcāyatanaṁ, ākiñcaññāyatananti imāni sesāni cha. Vissandamānapubbatāya **vipubbakaṁ.** Paggharamānalohitatāya **lohitakaṁ.** Kimīnaṁ pacalanena **puḷuvakaṁ,** calitārammaṇaṁ vuttaṁ. Vātapānavivarādīhi antopaviṭṭhassa sūriyālokādikassa calanākāro paññāyatīti **obhāsamaṇḍalārammaṇam**pi calitārammaṇaṁ vuttaṁ. **Pubbabhāge**ti paṭibhāganimittappavattiyā pubbabhāge. **Sannisinnamevā**ti santaṁ niccalameva.

Devesūti kāmāvacaradevesu, tattha asubhānaṁ, paṭikūlassa ca āhārassa abhāvato. Assāsapassāsānaṁ brahmaloke abhāvato **“ānāpānassati cā**”ti vuttaṁ.

Diṭṭhenāti diṭṭhena vatthunā kāraṇabhūtena. **Gahetabbānī**ti uggahetabbāni, uppādetabba-uggahanimittānīti attho. Tenāha **“pubbabhāge**”ti-ādi. **Tassā**ti kāyagatāsatiyā. Ucchusassādīnaṁ pattesu pacalamānavaṇṇaggahaṇamukhena vā tassa gahetabbattā vuttaṁ **“vāyokasiṇaṁ diṭṭhaphuṭṭhenā**”ti. **Na ādikammikena gahetabbānī**ti ādikammikena na gahetabbāni, bhāvanārambhavasena na paṭṭhapetabbāni, heṭṭhime tayo brahmavihāre, kasiṇesu rūpāvacaracatutthajjhānañca anadhigantvā sampādetuṁ asakkuṇeyyattā.

Imesu pana kammaṭṭhānesūti ettha kammaṭṭhānaggahaṇena yathārahaṁ ārammaṇānaṁ, jhānānañca gahaṇaṁ veditabbaṁ. **Sukhavihārassā**ti diṭṭhadhammasukhavihārassa.

“Ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlānī”ti ujuvipaccanīkavasena cetaṁ vuttaṁ. Evaṁ sesesupi. Vakkhati hi “sabbañcetan”ti-ādi. **Anukūlāni** rāgavikkhambhanassa upāyabhāvato. Aṭṭha anukūlānīti yojanā. Evaṁ sesesu. **Ekan**ti idaṁ anussati-apekkhaṁ anussatīsu ekanti, na mohacaritavitakkacaritāpekkhaṁ tesaṁ aññassāpi anukūlassa alabbhanato.

"Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo"ti idaṁ atisappāyavasena vuttaṁ. Imasseva ujuvipaccanīkaṁ imassa atisappāyanti gahetabbassa visesassa abhāvato **sabbacaritānaṁ anukūlāni. Parittan**ti sarāvamattaṁ, **appamāṇan**ti tato adhikapamāṇaṁ. **Parittaṁ** vā suppasarāvamattaṁ, **appamāṇaṁ** adhikapamāṇaṁ khalamaṇḍalādikasiṇabhāvena pariggahitaṁ.

Cattāro dhammāti cattāro manasikaraṇīyā dhammā. **Uttarī**ti sīlasampadā, kalyāṇamittatā, sappāyadhammassavanaṁ, vīriyaṁ, paññāti imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhānato upari. **Asubhā**ti asubhabhāvanā ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu bhāvanānuyogā. **Mettā**ti anodhiso, odhiso vā pavattā mettābhāvanā. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Vitakkupacchedāyā**ti micchāvitakkānaṁ upacchindanatthāya. **Aniccasaññā**ti "sabbe saṅkhārā aniccā"ti[1] evaṁ pavattā aniccānupassanā. **Asmimānasamugghātāyā**ti "asmī"ti uppajjanakassa navavidhassāpi mānassa samucchindanāya. Ettha hi ekasseva cattāro dhammā bhāvetabbā vuttā, na ekassa catucariyatāya. Tena viññāyati "sabbānipi kammaṭṭhānāni sabbākusalavikkhambhanāni sabbakusalaparibrūhanānī"ti.

Ekasseva satta kammaṭṭhānāni vuttāni, na cāyasmā rāhulo sabbacaritoti adhippāyo. **Vacanamatte**ti "asukakammaṭṭhānaṁ asukacaritassa anukūlan"ti evaṁ vuttavacanamatte. **Adhippāyo**ti tathāvacanassa adhippāyo. So pana "sabbañcetan"ti-ādinā vibhāvito eva.

48. "Piyo garū"ti-ādinā[2] vuttappakāraṁ **kalyāṇamittaṁ.** "Attano pattacīvaraṁ sayameva gahetvā"ti-ādinā vuttanayena **upasaṅkamitvā. Somanassameva uppajjati** "evaṁ bahuparissayoyaṁ attabhāvo ṭhāneyeva mayā niyyātito"ti. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi.

Atajjanīyoti na tajjetabbo na niggahetabbo. Svāyaṁ atajjanīyabhāvo dovacassatāya vā siyā, ācariye aniviṭṭhapematāya vāti tadubhayaṁ dassetuṁ **"dubbaco vā"**ti-ādi vuttaṁ. Yo hi ācariyena tajjiyamāno kopañca dosañca apaccayañca pātukaroti, yo vā

---

1. Aṁ 1. 289; Khu 1. 53; Khu 7. 72 piṭṭhādīsu. 2. Aṁ 2. 422 piṭṭhe.

“kimassa santike vāsenā”ti pakkamati, ayaṁ duvidhopi atajjanīyo. **Dhammenā**ti ovādānusāsanidhammena. **Gūḷhaṁ ganthan**ti kammaṭṭhānaganthaṁ, saccapaṭiccasamuppādādisahitaṁ gambhīraṁ suññatāpaṭisaṁyuttañca.

Tumhākamatthāyāti vutteti “sataporise papāte patanena tumhākaṁ koci attho hotī”ti kenaci vutte. **Ghaṁsento**ti “manussakakkena tumhākaṁ koci attho”ti vutte ghaṁsento **niravasesaṁ** attabhāvaṁ **khepetuṁ ussaheyyaṁ.** “Mama assāsapassāsanirundhanena[1] tumhākaṁ koci rogavūpasamādiko attho atthī”ti kenaci vutte. Tīhipi bhikkhūhi ācariye bhattipavedanamukhena vīriyārambho eva pavedito.

49. Aññattha pavattitvāpi cittaṁ āgamma yattha seti, so tassa āsayo “migāsayo” viya, āsayo eva **ajjhāsayo.** So duvidho vipanno, sampannoti. Tattha vipanno sassatādimicchābhinivesanissito. Sampanno duvidho vaṭṭanissito, vivaṭṭanissitoti. Tesu vivaṭṭanissito ajjhāsayo “sampannajjhāsayenā”ti idhādhippeto. Idāni naṁ vibhāgena dassetuṁ **“alobhādīnaṁ vasenā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **chahākārehī**ti alubbhanādīhi chahi ākārehi. **Sampannajjhāsayenā**ti pubbabhāgiyānaṁ sīlasampadādīnaṁ sādhanavasena, lokuttarānaṁ upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsayo etassāti sampannajjhāsayo, tena. Alobhādayo hi anekadosavidhamanato. Anekaguṇāvahato ca sattānaṁ bahukārā visesato yogino. Tathā hi alobhādayo maccheramalādīnaṁ paṭipakkhabhāvena pavattanti. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussīlyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya. Alobho cettha dānahetu, adoso sīlahetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu ca alobhena anadhikaṁ gaṇhāti luddhassa adhikaggahaṇato, adosena anūnaṁ duṭṭhassa ūnaggahaṇato, amohena aviparītaṁ, mūḷhassa viparītaggahaṇato.

---

1. Assāsapassāsasaṁnirumbhanena (Sī), ...saṁniruddhanena (Syā)

Alobhena cettha vijjamānaṁ dosaṁ dosato dhārento dose pavattati, luddho hi dosaṁ paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṁ guṇaṁ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi guṇaṁ makkheti. Amohena yāthāvasabhāvaṁ yāthāvasabhāvato[1] dhārento yāthāvasabhāve pavattati, mūḷho hi tacchaṁ "atacchan"ti, atacchañca "tacchan"ti gaṇhāti. Alobhena ca piyavippayogadukkhaṁ na hoti luddhassa piyasabbhāvato, piyavippayogāsahanato ca, adosena appiyasampayogadukkhaṁ na hoti duṭṭhassa appiyasabbhāvato, appiyasampayogāsahanato ca, amohena icchitālābhadukkhaṁ na hoti, amuḷhassa hi "taṁ kutettha labbhā"ti evamādipaccavekkhaṇasabbhāvato.

Alobhena cettha jātidukkhaṁ na hoti alobhassa taṇhāpaṭipakkhato, taṇhāmūlakattā ca jātidukkhassa, adosena jarādukkhaṁ na hoti tikkhadosassa khippaṁ jarāsambhavato, amohena maraṇadukkhaṁ na hoti, sammohamaraṇañhi dukkhaṁ, na ca taṁ amūḷhassa hoti. Alobhena ca gahaṭṭhānaṁ, amohena pabbajitānaṁ, adosena pana sabbesampi sukhasaṁvāsatā hoti.

Visesato cettha alobhena pettivisaye upapatti na hoti, yebhuyyena hi sattā taṇhāya pettivisayaṁ upapajjanti, taṇhāya ca paṭipakkho alobho. Adosena niraye upapatti na hoti, dosena hi caṇḍajātitāya[2] dosasadisaṁ nirayaṁ upapajjanti, dosassa ca paṭipakkho adoso. Amohena tiracchānayoniyaṁ nibbatti na hoti, mohena hi niccasammūḷhaṁ tiracchānayoniṁ upapajjanti, mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rāgavasena upagamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena apagamanassa, amoho mohavasena amajjhattabhāvassa.

---

1. Yāthāvaṁ yāthāvato (Sī, Syā, Ka) 2. Caṇḍajālatāya (Sī)

Tīhipi cetehi yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihiṁsāsaññāti imā tisso, asubhasaññā appamāṇasaññā dhātusaññāti imā ca tisso saññāyo honti. Alobhena pana kāmasukhallikānuyoga-antassa, adosena attakilemathānuyoga-antassa parivajjanaṁ hoti, amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṁ. Tathā alobhena abhijjhākāyaganthassa pabhedanaṁ hoti, adosena byāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa. Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṁ dvinnaṁ ānubhāvena, pacchimāni pacchimasseva ānubhāvena ijjhanti.

Alobho cettha ārogyassa paccayo hoti, aluddhohi lobhanīyampi asappāyaṁ na sevati, tena arogo hoti. Adoso yobbanassa, adaṭṭho hi valitapalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṁ yuvā hoti. Amoho dīghāyukatāya, amūḷho hi hitāhitaṁ ña tvā ahitaṁ parivajjento, hitañca paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

Alobho cettha bhogasampattiyā paccayo cāgena bhogapaṭilābhato, adoso mittasampattiyā mettāya mittānaṁ paṭilābhato, aparihānato ca, amoho attasampattiyā, amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṁ sampādeti. Alobho ca dibbavihārassa paccayo hoti, adoso brahmavihārassa, amoho ariyavihārassa.

Alobhena cettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti tesaṁ vināsena abhisaṅgahetukassa dukkhassa abhāvā, adosena parapakkhesu, aduṭṭhassa hi verīsupi verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūḷhassa sabbābhisaṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanaṁ hoti, luddho hi upabhogāsāya aniccepi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanaṁ, adosajjhāsayo hi pariccatta-āghātavatthupariggaho saṅkhāreyeva dukkhato passati. Amohena anattadassanaṁ, amūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo apariṇāyakaṁ khandhapañcakaṁ apariṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassanādīni, evaṁ etepi aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho. Ko hi nāma "aniccamidan"ti sammā ñatvā tassatthāya pihaṁ uppādeyya, saṅkhāre vā "dukkhan"ti jānanto aparampi accantatikhiṇaṁ kodhadukkhaṁ uppādeyya, attasuññatañca bujjhitvā puna sammohaṁ āpajjeyyāti[1].

Tena vuttaṁ "pubbabhāgiyānaṁ sīlasampadādīnaṁ sādhanavasena lokuttarānaṁ, upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsayo etassāti sampannajjhāsayo"ti. Tenāha **"evaṁ tissannaṁ bodhīnaṁ aññataraṁ pāpuṇātī"**ti.

Idāni te ajjhāsaye pāḷiyāva vibhāvetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. **Ajjhāsayā**ti paricchinnadhammanidassanaṁ. Ubhayaṁ pana ekajjhaṁ katvā chabbidhā ajjhāsayāti attho. **Bodhisattā**ti bujjhanakasattā, bodhiyā vā niyatabhāvena sattā laggā, adhimuttā tanninnā tapponāti attho. **Bodhiparipākāya saṁvattantī**ti yathābhinīhāraṁ attanā pattabbabodhiyā paripācanāya bhavanti. **Alobhajjhāsayā**ti alubbhanākārena pavatta-ajjhāsayā, ādito "kathaṁ nu kho mayaṁ sabbattha, sabbadā ca aluddhā eva hessāmā"ti, majjhe ca alubbhanavaseneva, pacchā ca tasseva rocanavasena pavatta-ajjhāsayā. **Lobhe dosadassāvino**ti lubbhanalakkhaṇe lobhe sabbappakārena ādīnavadassāvino. Idaṁ tassa ajjhāsayassa ekadesato brūhanākāradassanaṁ. Lobhe hi ādīnavaṁ, alobhe ca ānisaṁsaṁ passantassa alobhajjhāsayo parivaḍḍhati, svāyaṁ tattha ādīnavānisaṁsadassanuvidhi vibhāvitoyeva. Sesapadesupi iminā nayena attho veditabbo.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 171-3 piṭṭhe.

Ayaṁ pana viseso—**nekkhamman**ti idha pabbajjā. **Paviveko** tadaṅgaviveko, vikkhambhanaviveko, kāyaviveko, cittaviveko ca. **Nissaraṇaṁ** nibbānaṁ. **Sabbabhavagatīsū**ti sabbesu bhavesu, sabbāsu ca gatīsu. **Tadadhimuttatāyā**ti yadatthaṁ bhāvanānuyogo, yadatthā ca pabbajjā, tadadhimuttena. Tenevāha **"samādhimuttenā"**ti-ādi.

50. **"Kiṁcaritosī"**ti pucchito sace "na jānamī"ti vadeyya, **"ke vā te dhammā bahulaṁ samudācarantī"**ti pucchitabbo. **Kiṁ vā**ti kiṁasukaṁ vā anussatiṭṭhānaṁ vā aññaṁ vā. **Kiṁ te manasi karoto phāsu hotī**ti cittassa ekaggabhāvena sukhaṁ hoti. **Cittaṁ namatī**ti pakatiyāva abhirativasena namati. **Evamādīhī**ti **ādi**-saddena iriyāpathādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi na sabbassa ekaṁsato byabhicārino eva. Tathā hi samudācāro pucchitabbo vutto. "Asukañca asukañca anasikāravidhiṁ katipayadivasaṁ anuyuñjāhī"ti ca vattabbo.

"Pakatiyā uggahitakammaṭṭhānassā"ti idaṁ yaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetukāmo, tattha sajjhāyavasena vā manasikāravasena vā kataparicayaṁ sandhāya vuttaṁ. **Ekaṁ dve nisajjānī**ti ekaṁ vā dve vā uṇhāsanāni. **Sajjhāyaṁ kāretvā** attano sammukhāva adhīyāpetvā **dātabbaṁ,** so ce aññatta gantukāmoti adhippāyo. Tenāha **"santike vasantassā"**ti. **Āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṁ,** pavattiṁ sutvāti adhippāyo.

Pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇakammaṭṭhānaṁ. **Katassā**ti katassa kasiṇassa. **Taṁtaṁ ākāran**ti ācariyena kammaṭṭhāne vuccamāne padapadatthādhippāya-opammādikaṁ attano ñāṇassa paccupaṭṭhitaṁ taṁ taṁ ākāraṁ, yaṁ yaṁ nimittanti vuttaṁ. **Upanibandhitvā**ti upanetvā nibaddhaṁ viya katvā, hadaye ṭhapetvā apamussantaṁ katvāti attho. **Evaṁ** suṭṭhu upaṭṭhitassatitāya **nimittaṁ gahetvā** tattha sampajānakāritāya **sakkaccaṁ suṇantena. Tan**ti taṁ yathā vuttaṁ suggahitaṁ nissāya. **Itarassā**ti tathā agaṇhantassa. **Sabbākārenā**ti kassacipi pakārassa tattha asesitattā vuttaṁ.

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti tatiyaparicchedavaṇṇanā.

4. Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā

51. **Phāsu hotī**ti āvāsasappāyādilābhena manasikāraphāsutā bhāvanānukūlatā hoti. **Parisodhentenā**ti tesaṁ tesaṁ gaṇṭhiṭṭhānānaṁ chindanavasena visodhentena. **Akilamantoyevā**ti akilantakāyo eva. Sati hi kāyakilamathe siyā kammaṭṭhānamanasikārassa antarāyoti adhippāyo. **Gaṇṭhiṭṭhānan**ti atthato, adhippāyato ca dubbinivedhatāya gaṇṭhibhūtaṁ ṭhānaṁ. **Chinditvā**ti yāthāvato atthassa, adhippāyassa ca vibhāvanena chinditvā, vibhūtaṁ supākaṭaṁ katvāti adhippāyo. **Suvisuddhan**ti suṭṭhu visuddhaṁ, nigumbaṁ nijjaṭanti attho.

Ananurūpavihāravaṇṇanā

52. **Aññatarenā**ti aññatarenāpi, pageva anekehīti adhippāyo. Mahantabhāvo **mahattaṁ.** Tathā sesesu. Loṇḍavā **soṇḍī.** Tathā **paṇṇan**ti-ādīsu. Bodhi-aṅgaṇādīsu kātabbaṁ idha **"vattan"**ti adhippetanti āha **"pānīyaghaṭaṁ vā rittan"**ti. **Niṭṭhitāyā**ti paviṭṭhapaviṭṭhānaṁ dānena parikkhīṇāya. Jiṇṇavihārepi yatra bhikkhū evaṁ vadanti "āyasmā yathāsukhaṁ samaṇadhammaṁ karotu, mayaṁ paṭijaggissāmā"ti. **Evarūpe vihātabban**ti ayampi nayo labbhati, vuttanayattā pana na vutto.

Mahāpathavihāreti mahāpathasamīpe vihāre. **Bhājanadārudoṇikādīnī**ti rajanabhājanāni, rajanattāya dāru, dārumayadoṇikā, rajanapacanaṭṭhānaṁ, dhovanaphalakanti evamādīni. **Sākahārikā**ti sākahāriniyo itthiyo. **Visabhāgasaddo** kāmaguṇūpasaṁhito gītasaddoti vadanti, kevalopi itthisaddo visabhāgasaddo eva. **Tatrā**ti pupphavante vihāre. **Tādisoyevā**ti "tatthassa kammāṭṭhānaṁ gahetvā"ti-ādinā yādiso paṇṇavante vihāre upaddavo vutto, tādisoyeva. "Pupphahārikāyo pupphaṁ ocinantiyo"ti pana vattabbaṁ. Ayamidha viseso.

Pattanīyeti tattha vasantesu sambhāvanāvasena upasaṅkamanādinā patthetabbe. Tenāha **"leṇasammate"**ti[1]. **Dakkhiṇāgirī**ti magadhavisaye dakkhiṇāgirīti vadanti.

---

1. Lokasammateti (Sī, Syā, Ka)

Visabhāgārammaṇāni iṭṭhāni, aniṭṭhāni ca. Aniṭṭhānaṁ hi dassanatthaṁ **"ghaṭehi nighaṁsantiyo"**ti-ādi vuttaṁ. Dabbūpakaraṇayoggā rukkhā **dabbūpakaraṇarukkhā.**

Yo pana vihāro. **Khalan**ti dhaññakaraṇaṭṭhānaṁ. **Gāvo rundhanti** "sassaṁ khādiṁsū"ti. **Udakavāran**ti kedāresu sassānaṁ dātabba-udakavāraṁ. **Ayampī**ti mahāsaṁghabhogopi vihāro. **Vāriyamānā** kammaṭṭhānikena bhikkhunā.

Samuddasāmuddikanadīnissitaṁ **udakapaṭṭanaṁ.** Mahānagarānaṁ āyadvārabhūtaṁ aṭavimukhādinissitaṁ **thalapaṭṭanaṁ. Appasannā honti.** Tenassa tattha phāsuvihāro na hotīti adhippāyo. **Maññamānā** rājamanussā.

Samosaraṇenāti ito cito sañcaraṇena. **Papāte**ti papātasīse **ṭhatvā gāyi** "gītasaddena idhāgataṁ papāte pātetvā khādissāmī"ti. **Vegena gahetvā**ti vegenāgantvā "kuhiṁ yāsī"ti khandhe gahetvā.

Yatthāti yasmiṁ vihāre, vihārasāmantā vā na sakkā hoti **kalyāṇamittaṁ laddhuṁ,** tattha vihāre so alābho mahādosoti yojanā.

Panthaninti panthe nīto pavattitoti panthanī, magganissito vihāro. Taṁ panthaniṁ. **Soṇḍin**ti soṇḍisahito vihārosoṇḍī, taṁ soṇḍiṁ. Tathā **paṇṇan**ti-ādīsu. Nagaranissitaṁ **nagaran**ti vuttaṁ uttarapadalopena yathā "bhīmaseno bhīmo"ti. **Dārunā**ti dārunissitena saha. **Visabhāgenā**ti yo visabhāgehi vusīyati, visabhāgānaṁ vā nivāso. So vihāro visabhāgo. Tena visabhāgena saddhiṁ. Paccantanissitañca sīmānissitañca asappāyañca **paccantasīmāsappāyaṁ. Yattha mitto na labbhati,** tampīti sabbattha ṭhānasaddāpekkhāya napuṁsakaniddeso. **Iti viññāyā**ti "bhāvanāya ananurūpānī"ti evaṁ vijānitvā.

Anurūpavihāravaṇṇanā

53. **Ayaṁ anurūpo nāmā**ti ayaṁ vihāro bhāvanāya anurūpo nāma. **Nātiduran**ti gocaraṭṭhānato aḍḍhagāvutato orabhāgatāya

na atidūraṁ. **Nāccāsannan**ti pacchimena pamāṇena gocaraṭṭhānato pañcadhanusatikatāya na ati-āsannaṁ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannatāya, gocaraṭṭhānaṁ parissayādirahitamaggatāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṁ.** Divasabhāge mahājanasaṁkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṁ.** Abhāvattho hi ayaṁ **appa-**saddo "appiccho"ti-ādīsu[1] viya. Rattiyaṁ janālāpasaddābhāvena **rattiṁ appa-saddaṁ.** Sabbadāpi janasannipātanigghosābhāvena **appanigghosaṁ. Appakasirenā**ti akasirena sukheneva. Sīlādiguṇānaṁ thirabhāvappattiyā **therā.** Suttageyyādi bahu sutaṁ etesanti **bahussutā.** Vācuggatakaraṇena, sammadeva garūnaṁ santike āgamitabhāvena ca āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā.** Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā.** Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā.** Tesaṁyeva dhammavinayānaṁ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā.** Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati.** Atthaparipucchāya **paripañhati** vīmaṁsati vicāreti. **Idaṁbhante kathaṁ imassa ko attho**ti paripucchanaparipañhākāradassanaṁ. **Avivaṭañceva** pāḷiyā atthaṁ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti. Anuttānīkatañca** yuttivibhāvanena **uttānīkaronti. Kaṅkhaṭṭhāniyesu dhammesu** saṁsayuppattiyā hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesesu yāthāvato vinicchayadānena **kaṅkhaṁ paṭivinodenti.** Ettha ca "nātidūraṁ, nāccāsannaṁ, gamanāgamanasampannan"ti ekaṁ aṅgaṁ, "divā appākiṇṇaṁ, rattiṁ appasaddaṁ appanigghosan"ti ekaṁ, "appaḍaṁsamakasavātātapasarīsapasamphassan"ti ekaṁ, "tasmiṁ kho pana senāsane viharantassa -pa- parikkhārā"ti ekaṁ, "tasmiṁ kho pana senāsane therā -pa- kaṅkhaṁ paṭivinodentī"ti ekaṁ. Evaṁ pañca aṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhavaṇṇanā

54. Khuddakapalibodhupacchede payojanaṁ parato āgamissati. Aggaḷa-anavātaparibhaṇḍadānādinā **daḷīkammaṁ vā.** Tantacchedādīsu **tunnakammaṁ vā** kātabbaṁ.

---

1. Ma 1. 275 piṭṭhe.

Bhāvanāvidhānavaṇṇanā

55. **Sabbakammaṭṭhānavasenā**ti anukkamena niddisiyamānassa cattālīsavidhassa sabbassa kammaṭṭhānassa vasena. **Piṇḍapātapaṭikkantenā**ti piṇḍapātaparibhogato paṭinivattena, piṇḍapātabhuttāvinā onītapattapāṇināti attho. **Bhattasammadaṁ paṭivinodetvā**ti bhojananimittaṁ parissamaṁ vinodetvā. Āhāre hi āsayaṁ paviṭṭhamatte tassa āgantukatāya yebhuyyena siyā sarīrassa koci parissamo, taṁ vūpasametvā. Tasmiṁ hi avūpasante sarīrakhedena cittaṁ ekaggataṁ na labheyyāti. **Pavivitte**ti janavivitte. **Sukhanisinnenā**ti pallaṅkaṁ ābhujitvā ujuṁ kāyaṁ paṇidhāya nisajjāya sukhanisinnena. **Vuttañhetan**ti yaṁ "katāya vā"ti-ādinā pathaviyā nimittaggahaṇaṁ idha vuccati, vuttaṁ hetaṁ porāṇaṭṭhakathāyaṁ.

Idāni taṁ aṭṭhakathāpāḷiṁ dassento **"pathavīkasiṇaṁ uggaṇhanto"**ti-ādimāha. Tatthāyaṁ saṅkhepattho—**pathavīkasiṇaṁ uggaṇhanto**ti uggahanimittabhāvena pathavīkasiṇaṁ gaṇhanto ādiyanto, uggahanimittabhūtaṁ pathavīkasiṇaṁ uppādentoti attho. Uppādanañcettha tathānimittassa upaṭṭhāpanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Pathaviyan**ti vakkhamānavisese pathavīmaṇḍale. **Nimittaṁ gaṇhātī**ti tattha cakkhunā ādāsatale mukhanimittaṁ viya bhāvanāñāṇena vakkhamānavisesaṁ pathavīnimittaṁ gaṇhāti. "Pathaviyan"ti vatvāpi maṇḍalāpekkhāya napuṁsakaniddeso. **Kate**ti vakkhamānavidhinā abhisaṅkhateti attho. **Vā**-saddo aniyamattho. **Akate**ti pākatike khalamaṇḍalādike pathavīmaṇḍale. **Sāntake**ti sa-antake eva, saparicchede evāti attho. Sāvadhāraṇañhetaṁ vacanaṁ. Tathā hi tena nivattitaṁ dassetuṁ **"no anantake"**ti vuttaṁ. **Sakoṭiye**ti-ādīnipi tasseva vevacanāni. **Suppamatte vā**ti-ādīsu suppasarāvāni samappamāṇāni icchitāni. Keci pana vadanti "sarāvamattaṁ vidatthicaturaṅgulaṁ hoti, suppamattaṁ tato adhikappamāṇanti, kittimaṁ kasiṇamaṇḍalaṁ heṭṭhimaparicchedena sarāvamattaṁ, uparimaparicchedena suppamattaṁ, na tato adho, uddhaṁ vāti parittappamāṇabhedasaṅgaṇhanatthaṁ **"suppamatte vā sarāvamatte vā"**ti vuttan"ti. Yathā-upaṭṭhite ārammaṇe ekaṅgulamattampi vaḍḍhitaṁ appamāṇamevāti vuttovāyamattho. Keci pana "chattamattampi kasiṇamaṇḍalaṁ kātabban"ti vadanti.

So taṁ nimittaṁ suggahitaṁ karotīti so yogāvacaro taṁ pathavīmaṇḍalaṁ suggahitaṁ nimittaṁ karoti. Yadā cakkhuṁ ummīletvā oloketvā tattha nimittaṁ gahetvā nimmīletvā āvajjentassa ummīletvā olokitakkhaṇe viya upaṭṭhāti, tadā suggahitaṁ karoti nāma. Athettha satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā abahigatena mānasena punappunaṁ sallakkhento **sūpadhāritaṁ upadhāreti** nāma. Evaṁ upadhāritaṁ pana naṁ punappunaṁ āvajjento manasi karonto tamevārabbha āsevanaṁ bhāvanaṁ bahulaṁ pavattento **suvavatthitaṁ vavatthapeti** nāma. **Tasmiṁ ārammaṇe**ti evaṁ suggahitakaraṇādinā sammadeva upaṭṭhite tasmiṁ pathavīkasiṇasaññite ārammaṇe. **Cittaṁ upanibandhatī**ti attano cittaṁ upacārajjhānaṁ upanetvā nibandhati aññārammaṇato vinivattaṁ karoti. **Addhā imāyā**ti-ādi ānisaṁsadassāvitādassanaṁ.

Idāni yathādassitassa aṭṭhakathāpāṭhassa atthappakāsanena saddhiṁ bhāvanāvidhiṁ vibhāvetukāmo akate tāva nimittaggahaṇaṁ dassento "**tattha yena atītabhavepī**"ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti tasmiṁ aṭṭhakathāpāṭhe. **Catukkapañcakajjhānānī**ti catukkapañcakanayavasena vadati. **Puññavato**ti bhāvanāmayapuññavato. **Upanissayasampannassā**ti tādiseneva upanissayena samannāgatassa. **Khalamaṇḍale**ti maṇḍalākāre dhaññakaraṇaṭṭhāne. **Taṁṭhānappamāṇamevā**ti olokitaṭṭhānappamāṇameva.

Avirādhetvāti avirajjhitvā vuttavidhinā eva. **Nīlapītalohita-odātasambhedavasenā**ti nīlādivaṇṇāhi mattikāhi paccekaṁ, ekajjhañca saṁsaggavasena. **Gaṅgāvahe**ti gaṅgāsote. Sīhaḷadīpe kira rāvaṇagaṅgā[1] nāma nadī, tassā sotena chinnataṭaṭṭhāne mattikā aruṇavaṇṇā. Taṁ sandhāya vuttaṁ "**gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇayā**"ti. **Aruṇavaṇṇāya** aruṇanibhāya, aruṇappabhāvaṇṇāyāti attho.

Evaṁ kasiṇadose dassetvā idāni kasiṇakaraṇādike sesākāre dassetuṁ "**tañca kho**"ti-ādi vuttaṁ. **Saṁhārimanti** saṁharitabbaṁ gahetvā caraṇayoggaṁ. **Tatraṭṭhakan**ti yatra kataṁ, tattheva tiṭṭhanakaṁ.

---

1. Rovanagaṅgā (Syā, Ka)

Vuttappamāṇanti "suppamatte vā sarāvamatte vā"ti vuttappamāṇaṁ. **Vaṭṭan**ti maṇḍalasaṇṭhānaṁ. **Parikammakāle**ti nimittuggahaṇāya bhāvanākāle. **Etadevā**ti yaṁ vidatthicaturaṅgulavitthāraṁ, etadeva pamāṇaṁ sandhāya **"suppamattaṁ vā sarāvamattaṁ vā"**ti vuttaṁ. Suppaṁ hi nātimahantaṁ, sarāvañca mahantaṁ[1] cāṭipidhānappahonakanti samappamāṇaṁ hoti.

56. **Tasmā**ti paricchedatthāya vuttattā. **Evaṁ vuttapamāṇaṁ paricchedan**ti yathāvuttappamāṇaṁ vidatthicaturaṅgulavitthāraṁ paricchedaṁ katvā, evaṁ vuttappamāṇaṁ vā kasiṇamaṇḍalaṁ visabhāgavaṇṇena paricchedaṁ katvā. **Rukkhapāṇikā**ti kucandanādirukkhapāṇikā aruṇavaṇṇassa **visabhāgavaṇṇaṁ samuṭṭhapeti.** Tasmā taṁ aggahetvāti vuttaṁ. Pakatirukkhapāṇikā pana pāsāṇapāṇikāgatikāva. Ninnunnataṭṭhānābhāvena **bherītalasadisaṁ** katvā. **Tato dūratare**ti-ādi yathāvuttato padesato, pīṭhato ca aññasmiṁ ādīnavadassanaṁ. **Kasiṇadosā**ti hatthapāṇipadādayo ima kasiṇadosā.

Vuttanayenevāti "aḍḍhateyyahatthantare padese, vidatthicaturaṅgulapādake pīṭhe"ti ca vuttavidhināva. **Kāmesu ādīnavan**ti "kāmā nāmete aṭṭhikaṅkalūpamā nirassādaṭṭhena, tiṇukkūpamā anudahanaṭṭhena aṅgārakāsūpamā mahābhitāpaṭṭhena, supinakūpamā ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena yācitakūpamā tāvakālikaṭṭhena, rukkhaphalūpamā sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena asisūnūpamā adhikuṭṭanaṭṭhena, sattisūlūpamā vinivijjhanaṭṭhena, sappasirūpamā sapaṭibhayaṭṭhenā"ti-ādinā[2] "appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā"ti-ādinā[3] kāmasukhañca nāmetaṁ bahuparissayaṁ, sāsaṅkaṁ, sabhayaṁ, saṁkiliṭṭhaṁ, mīḷha[4] paribhogasadisaṁ, hīnaṁ, gammaṁ, pothujjanikaṁ, anariyaṁ, anatthasaṁhitan"ti-ādinā ca anekākāravokāraṁ vatthukāmakilesakāmesu ādīnavaṁ dosaṁ paccavekkhitvā. **Kāmanissaraṇe**ti kāmānaṁ nissaraṇabhūte, tehi vā nissaṭe. Aggamaggassa pādakabhāvena **sabbadukkhasamatikkamassa upāyabhūte. Nekkhamme**ti jhāne. **Jātābhilāsena** sañjātacchandena. "Sammāsambuddho vata bhagavā aviparītadhammadesanattā,

---

1. Atimahantaṁ (Syā, Ka)
2. Vi-Ṭṭha 3. 139; Ma-Ṭṭha 2. 10 piṭṭhādīsu.
3. Vi 2. 175; Ma 1. 182; Ma 2. 27 piṭṭhādīsu.
4. Pīḷa (Syā, Ka)

svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṁgho yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjanato"ti evaṁ **buddhadhammasaṁghaguṇānussaraṇena** ratanattayavisayaṁ **pītipāmojjaṁ janayitvā.** Nekkhammaṁ paṭipajjati etāyāti **nekkhammapaṭipadā,** sa-upacārassa jhānassa, vipassanāya, maggassa, nibbānassa ca adhigamakāraṇanti attho. Pubbe pana paṭhamajjhānameva nekkhammanti vuttattā vuttāvasesā sabbepi nekkhammadhammā. Yathāha—

> "Pabbājjā paṭhamaṁ jhānaṁ, nibbānaṁ ca vipassanā.
> Sabbepi kusalā dhammā, 'nekkhamman'ti pavuccare"ti[1].

Pavivekasukharasassāti cittavivekādivivekajassa sukharasassa. Evametehi pañcahi padehi "ānisaṁsadassāvī"ti-ādīnaṁ padānaṁ attho dassitoti daṭṭhabbaṁ. **Samena ākārenā**ti ati-ummīlana-atimandālocanāni vajjetvā nāti-ummīlananātimandālocanasaṅkhātena samena ālocanākārena. **Nimittaṁ gaṇhantenā**ti pathavīkasiṇe cakkhunā gahitanimittaṁ manasā gaṇhantena. **Bhāvetabban**ti tathāpavattaṁ nimittaggahaṇaṁ vaḍḍhetabbaṁ āsevitabbaṁ bahulīkātabbaṁ.

Cakkhu kilamati atisukhumaṁ, atibhāsurañca rūpagataṁ upanijjhāyato viya. **Ativibhūtaṁ hoti** attano sabhāvāvibhāvato. Tathā ca vaṇṇato vā lakkhaṇato vā upatiṭṭheyya. Tena vuttaṁ **"tenassa nimittaṁ nuppajjatī"**ti. **Avibhūtaṁ hoti** gajanimmīlanena pekkhantassa rūpagataṁ viya. **Cittañca līnaṁ hoti** dassane mandabyāpāratāya kosajjapātato. Tenāha **"evampi nimittaṁ nuppajjatī"**ti. **Ādāsatale mukhanimittadassinā viyā**ti yathā ādāsatale mukhanimittadassi puriso na tattha atigāḷhaṁ ummīlati, nāpi atimandaṁ, na ādāsatalassa vaṇṇaṁ paccavekkhati, nāpi lakkhaṇaṁ manasi karoti, atha kho samena ākārena olokento attano mukhanimittameva passati, evameva ayampi pathavīkasiṇaṁ samena ākārena olokento nimittaggahaṇappasutoyeva hoti, tena vuttaṁ **"samena ākārenā"**ti-ādi. **Na vaṇṇo paccavekkhitabbo**ti yo tattha pathavīkasiṇe aruṇavaṇṇo, so na cintetabbo. Cakkhuviññāṇena pana gahaṇaṁ na sakkā nivāretuṁ. Tenevettha "na

1. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe.

oloketabbo"ti avatvā paccavekkhaṇaggahaṇaṁ kataṁ. **Na lakkhaṇaṁ manasi kātabban**ti yaṁ tattha pathavīdhātuyā thaddhalakkhaṇaṁ, taṁ na manasikātabbaṁ.

Disvā gahetabbattā "vaṇṇaṁamuñcitvā"ti vatvāti vaṇṇavasenettha-ābhogo na kātabbo, so pana vaṇṇo nissayagatiko kātabboti dassento āha **"nissayasavaṇṇaṁ katvā"**ti. Nissayena samānākārasannissito so vaṇṇo tāya pathaviyā samānagatikaṁ katvā, vaṇṇena saheva "pathavī"ti manasi kātabbanti attho. **Ussadavasena paṇṇattidhamme**ti pathavīdhātuyā ussannabhāvena sattito adhikabhāvena sasambhārapathaviyaṁ "pathavī"ti yo lokavohāro, tasmiṁ paṇṇattidhamme **cittaṁ paṭṭhapetvā** "pathavī, pathavī"ti **manasi kātabbaṁ.** Yadi lokavohārena paṇṇattimatte cittaṁ ṭhapetabbaṁ, nāmantaravasenapi pathavī manasi kātabbā bhaveyyāti, hotu ko dosoti dassento **"mahī medinī"**ti-ādimāha. Tattha **yamicchatī**ti yaṁ nāmaṁ vattuṁ icchati, **taṁ vattabbaṁ.** Tañca kho **yadassa saññānukūlaṁ hoti** yaṁ nāmaṁ assa yogino pubbe tattha gahitasaññāvasena anukūlaṁ pacuratāya, paguṇatāya vā āgacchati, **taṁ vattabbaṁ. Vattabban**ti ca paṭhamasamannāhāre kassaci vacībhedopi hotīti katvā vuttaṁ, ācariyena vā vattabbataṁ sandhāya. Kiṁ vā bahunā, pākaṭabhāvoyevettha pamāṇanti dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Kālena ummīletvā kālena nimmīletvā**ti kiñci kālaṁ cakkhuṁ ummīletvā nimittaggahaṇavasena pathavīmaṇḍalaṁ oloketvā puna kiñci kālaṁ cakkhuṁ nimmīletvā āvajjitabbaṁ. Yenākārena oloketvā gahitaṁ, tenākārena puna taṁ samannāharitabbaṁ.

57. **Āpāthamāgacchatī**ti manodvārikajavanānaṁ gocarabhāvaṁ upagacchati. **Tassa** uggahanimittassa. **Na tasmiṁ ṭhāne nisīditabbaṁ.** Kasmā? Yadi uggahanimitte jātepi pathavīmaṇḍalaṁ oloketvā bhāveti, paṭibhāganimittuppatti na siyā. Samīpeṭṭhena ca na oloketuṁ na sakkā. Tena vuttaṁ **"attano vasanaṭṭhānaṁ pavisitvā"**ti-ādi. Nissaddabhāvāya **ekapaṭalikūpāhanā**gahaṇaṁ, parissayavinodanatthaṁ **kattaradaṇḍa**ggahaṇaṁ. Sace nassati, athānena bhāvetabbanti sambandho. Vakkhamānesu asappāyesu **kenacideva** asappāyena kāraṇabhūtena. **Nimittaṁ ādāyā**ti yathājātaṁ uggahanimittaṁ gahetvā. **Samannāharitabban**ti āvajjitabbaṁ nimittanti adhippāyo, sammā vā

anu anu āharitabbaṁ kammaṭṭhānanti attho. **Takkāhataṁ vitakkāhatan**ti takkanato, savisesaṁ takkanato ca "takko, vitakko"ti ca evaṁ laddhanāmena bhāvanācittasampayuttena sammāsaṅkappena āhananapariyāhananakiccena aparāparaṁ vattamānena kammaṭṭhānaṁ āhataṁ, pariyāhatañca kātabbaṁ, balappattavitakko manasikāro bahulaṁ pavattetabboti attho. **Evaṁ karontassā**ti evaṁ kammaṭṭhānaṁ takkāhataṁ vitakkāhataṁ karontassa. Yathā bhāvanā pubbenāparaṁ visesaṁ āvahati, evaṁ anuyuñjantassa. **Anukkamenā**ti bhāvanānukkamena. Yadā saddhādīni indriyāni suvisadāni tikkhāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṁ dūrībhāvena sātisayathāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni kāmāvacarāneva jhānaṅgāni bahūni hutvā pātubhavanti. Tato eva tesaṁ ujuvipaccanīkabhūtā kāmacchandādayo saddhiṁ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi vidūrī bhavanti, paṭibhāganimittuppattiyā saddhiṁ taṁ ārabbha upacārajjhānaṁ uppajjati. Tena vuttaṁ **"nīvaraṇāni vikkhambhantī"**ti-ādi. Tattha **sannisīdantī**ti sammaṁdeva sīdanti, upasamantīti attho.

Imassāti paṭibhāganimittassa. Aṅgulipadapāṇipadādiko **kasiṇadoso.** Ādāsamaṇḍalūpamādīhi uggahanimittato paṭibhāganimittassa suparisuddhataṁ, saṇhasukhumatañca dasseti. **Tañca kho** paṭibhāganimittaṁ **neva vaṇṇavantaṁ na saṇṭhānavantaṁ** aparamatthasabhāvattā. **Īdisan**ti vaṇṇasaṇṭhānavantaṁ. **Tilakkhaṇabbhāhatan**ti uppādādilakkhaṇattayānupaviṭṭhaṁ, aniccatādilakkhaṇattayaṅkitaṁ vā. Yadi **na panetaṁ tādisaṁ** vaṇṇādivantaṁ, kathaṁ jhānassa ārammaṇabhāvoti āha **"kevalañhī"**ti-ādi. **Saññajan**ti bhāvanāsaññājanitaṁ, bhāvanāsaññāya sañjātamattaṁ. Na hi asabhāvassa kutoci samuṭṭhānaṁ atthi. Tenāha **"upaṭṭhānākāramattan"**ti.

58. **Vikkhambhitāneva sannisinnāva,** na pana tadatthaṁ ussāho kātabboti adhippāyo. "Upacārasamādhinā"ti vutte itaropi samādhi atthīti atthato āpannanti tampi dassetuṁ **"duvidho hi samādhī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Dvīhākārehī**ti jhānadhammānaṁ paṭipakkhadūrībhāvo, thirabhāvappatti cāti imehi dvīhi kāraṇehi. Idāni tāni kāraṇāni avatthāmukhena dassetuṁ **"upacārabhūmuyaṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Upacārabhūmiyan**ti upacārāvattāyaṁ. Yadipi tadā jhānaṅgāni paṭutarāni mahaggatabhāvappattāni na uppajjanti,

tesaṁ pana paṭipakkhadhammānaṁ vikkhambhanena cittaṁ samādhiyati. Tenāha **"nivaraṇappahānena cittaṁ samāhitaṁ hotī"**ti. **Paṭilābhabhūmiyan**ti jhānassa adhigamāvatthāyaṁ. Tadā hi appanāpattānaṁ jhānadhammānaṁ uppattiyā cittaṁ samādhiyati. Tenāha **"aṅgapātubhāvenā"**ti. Cittaṁ samāhitaṁ hotīti sambandho.

Na thāmajātānīti na jātathāmāni, na bhāvanābalaṁ pattānīti attho. **Cittan**ti jhānacittaṁ. **Kevalampi rattiṁ kvalampi divasaṁ tiṭṭhatī**ti samāpattivelaṁ sandhāyāha. Upacārabhūmiyaṁ nimittavaḍḍhanaṁ yuttanti katvā vuttaṁ **"nimittaṁ vaḍḍhetvā"**ti. **Laddhaparihānī**ti laddha-upacārajjhānaparihāni. Nimitte avinassante tadārammaṇajhānampi aparihīnameva hoti, nimitte pana ārakkhābhāvena vinaṭṭhe laddhaṁ laddhaṁ jhānampi vinassati tadāyattavuttito. Tenāha **"ārakkhamhī"**ti-ādi.

Sattasappāyavaṇṇanā

59. "Thāvarañca hotī"ti vatvā yathā thāvaraṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"sati upaṭṭhāti, cittaṁ samādhiyatī"**ti vuttaṁ. Yathāladdhañhi nimittaṁ tattha satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā ekaggataṁ vindantassa thiraṁ nāma hoti, surakkhitañca. **Sati**ggahaṇena cettha sampajaññaṁ, samādhiggahaṇena vīriyañca saṅgahitaṁ hoti nānantariyabhāvato. **Tatthā**ti tesu āvāsesu. **Tīṇi tīṇī**ti ekekasmiṁ āvāse avuttha-avutthaṭṭhāne vasananiyāmena tayo tayo divase **vasitvā.**

Uttarena vā dakkhiṇena vāti vuttaṁ gamanāgamane sūriyābhimukhabhāvanivāraṇatthanti. Sahassadhanuppamāṇaṁ **diyaḍḍhakosaṁ.**

Dvattiṁsatiracchānakathāti **rājakathādike**[1] sandhāyāha. Tā hi pāḷiyaṁ sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīdīpakathā iti-saddena saṅgahetvā saggamokkhānaṁ tiracchānabhāvato "dvattiṁsa tiracchānakathā"ti vuttā. **Dasakathāvatthunissitan**ti "appicchatā, santuṭṭhi, paviveko, asaṁsaggo, vīriyārambho, sīla, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanan"ti imāni appicchakathādīnaṁ vatthūni, tannissitaṁ bhassaṁ **sappāyaṁ.**

---

1. Dī 1. 7; Ma 2. 181; Saṁ 3. 368; Aṁ 3. 358; Vi 2. 213 piṭṭhādīsu.

Atiracchānakathikoti natiracchānakathiko, tiracchānakathā vidhuraṁ dhammikaṁ kammaṭṭhānapaṭisaṁyuttameva kathaṁ kathetīti adhippāyo. **Sīlādiguṇasampanno**ti sīlasamādhi-ādiguṇasampanno. Yo hi samādhi kammaṭṭhāniko, samādhikammaṭṭhānassa vā pāraṁ patto, so imassa yogino sappāyo. Tenāha **"yaṁ nissāyā"**ti-ādi. **Kāyadaḷhībahulo**ti kāyassa santappanaposanappasuto. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "yāvadatthaṁ udarāvadehakaṁ bhuñjitvā seyyasukhaṁ passasukhaṁ middhasukhaṁ anayutto viharatī"ti[1].

Bhojanaṁ yebhuyyena madhurambilarasavasena sattānaṁ upayogaṁ gacchati dadhi-ādīsu tathā dassanato. Kaṭukādirasā pana kevalaṁ abhisaṅkhārakā evāti āha **"kassaci madhuraṁ, kassaci ambilaṁ sappāyaṁ hotī"**ti.

Yasmiṁ iriyāpathe ādhārabhūte, vattamāne, vā, yasmiṁ vā iriyāpathe pavattamānassa. **Nimittāsevanabahulassā**ti nimitte āsevanābahulassa paṭibhāganimitte visayabhūte bhāvanāmanasikāraṁ bahulaṁ āsevantassa, nimittassa vā gocarāsevanavasena āsevanābahulassa. Yena hi bhāventassa bhāvanāsevanā, tena gocarāsevanāpi icchitabbāti.

Dasavidha-appanākosallavaṇṇanā

60. **Na hoti** appanā. Yena vidhinā appanāyaṁ kusalo hoti, so dasavidho vidhi **appanākosallaṁ,** tannibbattaṁ vā ñāṇaṁ. **Vatthuvisadakiriyato**ti vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇato appanākosallaṁ icchitabbanti sambandho. Evaṁ sesesupi.

61. Cittacetasikānaṁ hi pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṁ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha "vatthūnī"ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṁ tesaṁ **visadabhāvakaraṇaṁ.** Tena vuttaṁ **"ajjhattikabāhirānan"**ti-ādi. **Sarīraṁ vā**ti **vā**-saddo aṭṭhānappayutto, sarīraṁ sedamalaggahitaṁ vā aññena vā avassutakiccena vibādhitanti adhippāyo. **Senāsanaṁ vā**ti **vā**-saddena pattādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cāyaṁ

---

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146; Aṁ 2. 218 piṭṭhādīsu.

nayo khuddakapalibodhupacchedena saṅgahito, puna kasmā vuttoti? Saccaṁ saṅgahito, so ca kho bhāvanāya ārambhakāle. Idha pana āraddhakammaṭṭhānassa upacārajjhāne ṭhatvā appanāparivāsaṁ vasantassa kālantare jāte tathāpaṭipatti appanākosallāya vuttā. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṁ bhāvanamanuyuñjantassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṁ vuttaṁ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisuddhabhāvāya saṁvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍane. Tena "na kevalaṁ taṁ vatthuyeva, atha kho tasmiṁ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṁ hotī"ti dassitaṁ. Taṁsampayuttānaṁ pana aparisuddhatā avuttasiddhā, ñāṇassa ca visuṁ gahaṇaṁ appanāya bahukārattā. Tathā hi jhānaṁ "dandhābhiññaṁ, khippābhiññan"ti ñāṇamukhena niddiṭṭhaṁ. Nissayanissayopi nissayotveva vuccatīti āha **"dīpakapallikavaṭṭitelāni nissāyā"**ti. Ñāṇe avisade vipassanābhāvanā viya samādhibhāvanāpi paridubbalā hotīti dassetuṁ **"aparisuddhena ñāṇenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kammaṭṭhānan**ti samathakammaṭṭhānaṁ āha. **Vuḍḍhiṁ** aṅgapātubhāvena, **virūḷhiṁ** guṇabhāvena, **vepullaṁ** sabbaso vasibhāvappattiyā veditabbaṁ. **Visade panā**ti sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo.

62. **Samabhāvakaraṇan**ti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṁ. Yathā paccayaṁ saddheyyavatthusmiṁ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnaṁ ca sithilatādinā **saddhindriyaṁ balavaṁ hoti.** Tenāha **"itarāni mandānī"**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṁ adatvā sampayuttadhammānaṁ paggaṇhanaṁ anubalappadānaṁ paggaho, paggahova kiccaṁ, **paggahakiccaṁ** kātuṁ na sakkotīti sambandhitabbaṁ. Ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, anissajjanaṁ vā **upaṭṭhānaṁ,** vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo.** Rūpagataṁ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṁ passati, taṁ **dassanakiccaṁ kātuṁ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṁ kārentānaṁ sahapavattamānānaṁ dhammānaṁ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṁ kāraṇabhāvena

paccāmasati. **Tan**ti saddhindriyaṁ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tassa paccayapaccayuppannādivibhāgato yāthāvato vīmaṁsanena. Evañhi evṁdhammatānayena sabhāvarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti, "ayaṁ imesaṁ dhammānaṁ sabhāvo"ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṁ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṁ **"taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabban"**ti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṁ balavaṁ hoti, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṁ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo, attano vā paccayavisesatokiccuttariyena[1], vīriyādīnaṁ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṁ mandakiccatāya saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṁ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṁ tehi samarasaṁ karontena hāpetabbaṁ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā "kiṁ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena. Yo kho vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passatī"ti-ādinā[2] ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṁ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṁ vinipātetuṁ papātaṭṭhānaṁ abhirūhi. Atha naṁ satthā yathānisinnova obhāsaṁ visajjento attānaṁ dassetvā—

"Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.
Adhigacche padaṁ santaṁ, saṅkhārūpasamaṁ sukhan"ti[3]—

gāthaṁ vatvā "ehi vakkalī"ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṁ paṭṭhapesi. Saddhāya pana

---

1. Kiccuttariyena vīriyena (sabbattha)
2. Saṁ 2. 98 piṭṭhe.
3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

balavabhāvato vipassanāvīthiṁ na otari. Taṁ ña tvā bhagavā indriyasamataṁ paṭipādento kammaṭṭhānaṁ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṁ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṁ pāpuṇi. Tena vuttaṁ **"vakkalittheravatthu cettha nidassanan"**ti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṁ. **Passaddhādī**ti **ādi**-saddena samādhi upekkhāsambojjhaṅgānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabban**ti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṁ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati, samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi sā samādhindriyassa adhimattataṁ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṁ uddhaccapāpato rakkhantī ekaṁsato hāpeti. Tena vuttaṁ **"passaddhādibhāvanāya hāpetabban"**ti.

Soṇattherassa vatthūti[1] sukumārassa soṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā sītavane viharanto "mama sarīraṁ sukhumālaṁ, na ca sakkā sukheneva sukhaṁ adhigantuṁ, kāyaṁ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo"ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṁ ajjhupekkhitvā daḷhaṁ vīriyaṁ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṁ nibbatthetuṁ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṁ dassento kammaṭṭhānaṁ sodhetvā gijjhakūṭaṁ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṁ yojento vipassanaṁ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṁ **"soṇattherassa vatthu dassetabban"**ti.

Sesesupīti satisamādhipaññindriyesupi. **Ekassā**ti ekekassa. Sāmaññaniddesovāyaṁ daṭṭhabbo. Evaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ paccekaṁ adhimattatāya pana hāpanavasena samataṁ dassetvā idāni tattha yesaṁ visesato asādhāraṇato, sādhāraṇato ca samatā icchitabbā, taṁ dassetuṁ **"visesato panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Etthā**ti etesu pañcasu indriyesu. **Samatan**ti saddhāpaññānaṁ aññamaññaṁ anūnānadhikabhāvaṁ. Tathā

1. Vi 3. 267 piṭṭhe.

samādhivīriyānaṁ. Yathā hi saddhāpaññānaṁ visuṁ visuṁ dhuriyadhammabhūtānaṁ kiccato aññamaññānativattanaṁ visesato icchitabbameva, yato nesaṁ samadhuratāya appanā sampajjatīti, evaṁ samādhivīriyānaṁ kosajja-uddhaccapakkhikānaṁ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṁ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati.

"Balavasaddho hī"ti-ādi nidassanavasena vuttaṁ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so muddhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṁ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkhan**ti sāṭheyyapakkhaṁ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto "deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṁ puññaṁ hotī"ti-ādīni parikappeti hetupaṭirūpakehi vañcito. Evaṁbhūto pana sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṁ vacanaṁ nādiyati, saññattiṁ na gacchati. Tenāha **"bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī"**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṁ aññamaññaviraho na atthāvaho anatthāvaho ca, evamidhāpi samādhigīriyānaṁ aññamaññaviraho na avikkhepāvaho vikkhepāvaho cāti veditabbaṁ. **Kosajjaṁ abhibhavati,** tena appanaṁ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṁ abhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhayan**ti taṁ saddhāpaññādvayaṁ, samādhivīriyadvayañca. **Samaṁ kātabban**ti samarasaṁ kātabbaṁ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evan**ti evaṁ sante, saddhāya tesaṁ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti "pathavī, pathavī"ti manasikaraṇamattena kathaṁ jhānuppattīti acintetvā "addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī"ti saddahanto saddhaṁ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṁ anupavisitvā viya adhimuccanavasena okappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinnan**ti samādhipaññānaṁ, samādhikammikassa samādhino adhimattatāpi icchitabbāti āha **"samatāyapī"**ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanā**ti idhādhippeta-appanā. Tathā hi[1] **"hotiyevā"**ti sāsaṅkaṁ vadati, lokuttarappanā pana tesaṁ samabhāveneva icchitā. Yathāha "samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ bhāvetī"ti[2].

---

1. Tathāpi (Sī)

2. Khu 9. 283, 288 piṭṭhesu Paṭisambhidāmagge.

Yadi visesato saddhāpaññānaṁ, samādhivīriyānañca samatā icchitā, kathaṁ satīti āha **"sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī"**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhiye[1] gaṇhanto **"saddhāvīriyapaññānan"**ti āha. Aññathāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **"kosajjapakkhena samādhinā"**icceva vuttaṁ, na "passaddhisamādhi-upekkhāhī"ti. **Sā** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko. Tena** kāraṇena sabbattha icchitabbatthena. **Āha** aṭṭhakathāyaṁ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgaggahaṇena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Cittan**ti kusalacittaṁ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṁ** parāthaṇaṁ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **"ārakkhapaccupaṭṭhānā"**ti-ādi.

63. **Cittekaggatānimittassā**ti cittekaggatāya nimittassa, cittekaggatāsaṅkhātassa ca nimittassa. Cittassa hi samāhitākāraṁ sallakkhetvā samathanimittaṁ rakkhantoyeva kasiṇanimittaṁ rakkhati. Tasmā **pathavīkasiṇādikassā**ti **ādi**-saddena na kevalaṁ paṭibhāganimittasseva, atha kho samathanimittassāpi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Tan**ti rakkhaṇakosallaṁ. **Idha** appanākosallakathāyaṁ "nimittakosallan"ti **adhippetaṁ,** karaṇabhāvanākosallānaṁ pageva siddhattāti adhippāyo.

64. **Atisithilavīriyatādīhī**ti **ādi**-saddena pamodanasaṁvejana[2]vipariyāye saṅgaṇhāti. **Līnan**ti saṅkucitaṁ kosajjapakkhapatitaṁ. **Cittan**ti bhāvanācittaṁ. **Dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāvetī**ti ettha "tayo"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Yathā pana te bhāvetabbā, taṁ sayameva vakkhati.

Parittanti appakaṁ. **Ujjāletukāmo**ti padīpetukāmo. **Udakavātaṁ dadeyyā**ti udakamissaṁ vātaṁ upaneyya. **Akālo**ti na kālo, ayuttakālo vā. Sati-ādidhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā bujjhati etāyāti katvā, taṁsamaṅgino vā bujjhatīti bodhino yogino aṅganti bojjhaṅgo, pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo

---

1. Uddhaccapakkhiyekadese (Sī, Syā)
2. Saṁvedana (Sī, Syā, Ka)

sambojjhaṅgo. Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhiyeva sambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa. Samādhisambojjhaṅgādī**supi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—samādhissa tāva padatthalakkhaṇāni heṭṭhā āgatāneva. Upapattito ikkhatīti **upekkhā.** Sā panāyaṁ atthato tatramajjhattupekkhāva idha bojjhaṅgupekkhā veditabbā. **Dusamuṭṭhāpayan**ti samuṭṭhāpetuṁ uppādetuṁ asakkuṇeyyaṁ. Dhammānaṁ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo,** paññāti attho. Vīrassa bhāvo, kammaṁ vā, vidhinā vā īretabbaṁ pavattetabbanti **vīriyaṁ,** ussāho. Pīṇeti kāyaṁ, cittaṁ ca santappetīti **pīti.**

Yaṁ yaṁ sakaṁ **yathāsakaṁ,** attano attanoti attho. **Āhāravasenā**ti paccayavasena. **Bhāvanā**ti uppādanā, vaḍḍhanā ca. **Kusalākusalā**ti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te sāvajjā. Ye kusalā, te anavajjā. Akusalā **hīnā,** itare **paṇītā.** Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āraddhā **hīnā,** itare **paṇītā. Kaṇhā**ti kāḷakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā, **sukkā**ti odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā,** sukkābhijātihetuto **sukkā.** Te eva **sappaṭibhāgā.** Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā. Tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhā ca sukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā.** Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya sappaṭibhāgāti. **Anuppannassā**ti anibbattassa. **Uppādāyā**ti uppādanatthāya. **Uppannassā**ti nibbattassa. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunabhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Bhāvanāyā**ti vaḍḍhiyā. **Pāripūriyā**ti paripūraṇatthāya.

Tatthāti "atthi bhikkhave"ti-ādinā dassitapāṭhe. **Sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasenā**ti ekajjhaṁ katvā gahaṇe anavajjasukhavipākādikassa visuṁ visuṁ pana phusanādikassa sabhāvalakkhaṇassa, aniccādikassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanavasena. **Pavattamanasikāro**ti kusalādīnaṁ taṁ taṁsabhāvalakkhaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppannajavanacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya **"yonisomanasikāro"**ti vutto. Tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikāva.

Ruppanalakkhaṇādikampi idha sāmaññalakkhaṇeneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Kusalakiriyāya ādi-ārambhavasena pavattavīriyaṁ dhitisabhāvatāya "dhātu"ti vuttanti āha **"ārambhadhātūti paṭhamavīriyaṁ vuccatī"**ti. Laddhāsevanaṁ vīriyaṁ balappattaṁ hutvā paṭipakkhaṁ vidhamatīti āha **"kosajjato nikkhantattā tato balavataran"**ti. Adhimattādhimattatarānaṁ paṭipakkhadhammānaṁ vidhamanasamatthaṁ paṭupaṭutarādibhāvappattaṁ hotīti vuttaṁ **"paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanato tatopi balavataran"**ti. Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhāniyā, pītisambojjhaṅgassa ṭhāniyā **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā.** Ṭhātabbo vā ṭhāniyo, pītisambojjhaṅgo ṭhāniyo etesūti **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā,** aparāparaṁ vattamānā pītisambojjhaṅgasampayuttā dhammā. yasmā pana tesu pītiyeva pītisambojjhaṅgassa visesakāraṇaṁ, tasmā vuttaṁ **"pītiyā eva etaṁ nāman"**ti. **Uppādakamanasikāro**ti yathā manasi karoto anuppanno pītisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca vaḍḍhati, tathā pavattamanasikāro.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Pañcapi hi nikāye uggahetvā ācariye pariyupāsitvā tassa tassa atthaṁ paripucchantassa, te vā saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṁ yaṁ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṁ, taṁ taṁ "idaṁ bhante kathaṁ, imassa ko attho"ti pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjatīti. **Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā** saṅkhepato, vitthārato ca pakāsitā eva. Tattha pana samādhisaṁvattaniyabhāvena āgatā, idha paññāsaṁvattaniyabhāvena. Yadaggena hi samādhisaṁvattanikā, tadaggena paññāsaṁvattanikā samādhissa ñāṇapaccupaṭṭhānato. "Samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti[1] vuttaṁ. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma duppaññānaṁ mandabuddhīnaṁ bhattanikkhittakākamaṁsanikkhittasunakhasadisānaṁ momūhapuggalānaṁ dūrato pariccajanā. **Paññavantapuggalasevanā** nāma paññāya katādhikārānaṁ saccapaṭiccasamuppādādīsu kusalānaṁ ariyānaṁ, vipassanākammikānaṁ vā mahāpaññānaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamanaṁ. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā**ti gambhīrañāṇehi caritabbānaṁ khandhāyatanadhātādīnaṁ, saccapaccayākārādidīpanānaṁ vā suññatāpaṭisaṁyuttānaṁ suttantānaṁ paccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā**ti paññādhimuttatā, paññāya ninnapoṇapabbhāratāti attho.

1. Saṁ 2. 302; Saṁ 3. 363 piṭṭhādīsu.

Apāyādīti **ādi**-saddena jāti-ādiṁ atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakañca dukkhaṁ saṅgaṇhāti. Vǒriyāyattassa lokiyalokuttaravisesassa adhigamo eva ānisaṁso, tassa dassanasīlatā **vīriyāyatta -pa- dassitā.** Sapubbabhāgo nibbānagāmimaggo **gamanavīthi** gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā. **Dāyakānaṁ mahapphalabhāvakaraṇena piṇḍāpacāyanatā**ti paccayadāyakānaṁ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalakārabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā. **Itarathā**ti āmisapūjāya. **Kusītapuggalaparivajjanatā**ti alasānaṁ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṁ kāyadaḷhībahulānaṁ yāvadatthaṁ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṁ tiracchānakathikānaṁ puggalānaṁ dūrato pariccajanā. **Āraddhavīriya puggalaseva natā**ti "divasaṁ caṅkamena nisajjāyā"ti-ādinā[1] bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṁ daḷhaparakkamānaṁ puggalānaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamanā. **Sammappadhānapaccavekkhaṇatā**ti catubbidhasammappadhānānubhāvassa paccavekkhaṇatā. **Tadadhimuttatā**ti tasmiṁ vīriyasambojjhaṅge adhimuttisabbiriyāpathesu ninnapoṇapabbhāratā. Ettha ca thinamiddhavinodana kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūvasaṁhāravasena, apāyādibhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhādīsu pasādasinehābhāvena thusakharahadayā[2] **lūkhapuggalā,** tabbipariyāyena **siniddhapuggalā** veditabbā. Buddhādīnaṁ guṇaparidīpanā sampasādanīyasuttādayo[3] **pasādanīyasuttantā. Imehi ākārehī**ti yathāvuttehi kusalādīnaṁ sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivijjhanādi-ākārehi ceva paripucchakatādi-ākārehi ca. **Ete dhamme**ti ete kusalādīsu yonisomanasikārādike ceva dhammatthaññutādike ca.

65. **Accāraddhavīriyatādīhī**ti ativiya paggahitavīriyatādīhi. **Ādi**-saddena saṁvejanapamodanādiṁ saṅgaṇhāti. **Uddhatan**ti samādhi-ādīnaṁ mandatāya avūpasantaṁ. **Duvūpasamayan**ti vūpasametuṁ samādhātuṁ asakkuṇeyyaṁ.

---

1. Abhi 2. 258; Aṁ 1. 112 piṭṭhesu. 2. Dhūsarahadayā (Sī), dhūsakharahadayā (Syā)
3. Dī 3. 82 piṭṭhe.

Taṁ ākāraṁ sallakkhetvāti yenākārena assa yogino passaddhi samādhi upekkhāti ime passaddhi-ādayo dhammā pubbe yathārahaṁ tasmiṁ tasmiṁ kāle uppannapubbā, taṁ cittataṁsampayuttadhammānaṁ passaddhākāraṁ, samāhitākāraṁ, ajjhupekkhitākārañca upalakkhetvā upadhāretvā. **Tīsupi padesū**ti "atthi bhikkhave kāyappassaddhī"ti-ādinā āgatesu tīsupi vākyesu, tehi vā pakāsitesu tīsu dhammakoṭṭhāsesu. Yathāsamāhitākāraṁ sallakkhetvā gayhamāno samatho eva samathanimittanti āha **"samathanimittanti ca samathassevetamadhivacanan"**ti. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṁ aggaṁ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṁ. Tenāha **"avikkhepaṭṭhena ca tasseva abyagganimittanti adhivacanan"**ti.

Sarīrāvatthaṁ[1] ña tvā mattaso paribhutto paṇītāhāro kāyalahutādīnaṁ samuṭṭhāpanena passaddhiyā paccayo hoti, tathā-utusappāyaṁ iriyāpathasappāyañca sevitaṁ, payogo ca kāyiko pavattitoti āha **"paṇītabhojanasevanatā"**ti-ādi. Payogasamatādīnaṁ abhāvena sadarathakāyacittā puggalā **sāraddhapuggalā.** Vuttavipariyāyena **passaddhakāyāpuggalā** veditabbā.

Nirassādassāti bhāvanassādarahitassa. Bhāvanā hi vīthipaṭipannā pubbenāparaṁ visesavatī pavattamānā cittassa assādaṁ upasamasukhaṁ āvahati, tadabhāvato nirassādaṁ cittaṁ hoti. **Saddhāsaṁvegavasenā**ti saddhāvasena, saṁvegavasena ca. **Sampahaṁsanatā**ti sammadeva pahaṁsanatā saṁvejanapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanā. **Sammāpavattassā**ti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca samaṁ, savisesañca pavattiyā sammadeva pavattassa bhāvanācittassa. **Ajjhupekkhanatā**ti paggahaniggahasampahaṁsanesu abyāvaṭatā. **Jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā**ti paṭhamādīni jhānāni paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatādinā teyeva vimokkhā tesaṁ "evaṁ bhāvanā evaṁ samāpajjanā evaṁ adhiṭṭhānaṁ evaṁ vuṭṭhānaṁ evaṁ saṁkileso evaṁ vodānan"ti pati pati avekkhaṇā.

---

1. Sarīrāvattaṁ (Syā, Ka)

Sattamajjhattatāti sattesu piyaṭṭhāniyesupi gahaṭṭhapabbajitesu majjhattākāro ajjhupekkhanā. **Saṅkhāramajjhattatā**ti ajjhattikesu cakkādīsu, bāhiresu pattacīvarādīsu majjhattākāro ajjhupekkhanā. Sattasaṅkhārānaṁ mamāyanaṁ **sattasaṅkhārakelāyanaṁ. Imehākārehī**ti imehi yathāvuttehi kāyacittānaṁ passaddhākārasallakkhaṇādi-ākārehi ceva sappāyāhārasevanādi-ākārehi ca. **Ete dhamme**ti ete passaddhi-ādidhamme.

66. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānasīlāni alobhādosappadhānāni, evaṁ bhāvanā amohappadhānā visesato appanāvahā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanācittassa anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa abhiruciṁ na janeti, tena taṁ nirassādaṁ hoti. Yadā ca bhāvanā pubbenāparaṁ visesāvahā na hoti sammadeva avīthipaṭipattiyā, tadā upasamasukhassa alābhena cittaṁ nirassādaṁ hoti. Tadubhayaṁ sandhāyāha "paññāpayogamandatāyā"ti-ādi. **Nan**ti cittaṁ. **Jātijarābyādhimaraṇāni** yathārahaṁ sugatiyaṁ, duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṁ **apāyadukkhaṁ** daṭṭhabbaṁ. Tayidaṁ sabbaṁ tesaṁ tesaṁ sattānaṁ paccuppannabhavanissitaṁ gahitanti atīte, anāgate ca kale vaṭṭamūlakadukkhāni visuṁ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṁ aññehi asādhāraṇaṁ jīvitadukkhaṁ aṭṭhamaṁ saṁvegavatthu vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Assāti cittassa. **Alīnan**ti-ādīsu kosajjapakkhiyānaṁ dhammānaṁ anadhimattatāya alīnaṁ. Uddhaccapakkhikānaṁ dhammānaṁ anadhimattatāya **anuddhataṁ.** Paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṁ.** Pubbenāparaṁ savisesaṁ tato eva ārammaṇe **samappavattaṁ, samathavīthipaṭipanna**ñca. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṁsane **na byāpāraṁ āpajjati.** Alīnānuddhatatāya hi ārammaṇe samappavattaṁ anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṁ. Samappavattiyā vā alīnaṁ anuddhataṁ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṁ.

Nekkhammapaṭipadanti jhānapaṭipattiṁ. **Samādhi-adhimuttatā**ti samādhinibbattane jhānādhigame yuttappayuttatā. Sā pana yasmā samādhiṁ garuṁ katvā tattha

ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattiyā hoti, tasmā **"samādhigarū"**ti-ādi vuttaṁ.

67. Paṭiladdhe nimittasmiṁ eva hi sampādayato appanākosallaṁ imaṁ appanā sampavattatīti sambandho. **Sā**ti appanā. **Hitvā hī**ti **hi**-saddo hetu-attho. Yasmā **ṭhānametaṁ na vijjati,** tasmā **cittappavatti-ākāraṁ** bhāvanācittassa līnuddhatādivasena pavatti-ākāraṁ **sallakkhayaṁ** upadhārento. **Samataṁ vīriyasseva** vīriyassa samādhinā samarasataṁ yeva **yojayetha.** Kathaṁ pana yojayethābhi āha **"īsakampī"**ti-ādi. Tattha **layan**ti līnabhāvaṁ, saṅkocanti attho. **Yantan**ti gacchantaṁ, **paggaṇhetheva** samabhāvāyāti adhippāyo. Tenāha **"accāraddhaṁ nisedhetvā samameva pavattaye"**ti. Kathaṁ pana samameva pavattayeti āha **"reṇhamhī"**ti-ādi. **Yathā**ti reṇu-ādīsu yathā madhukarādīnaṁ **pavatti** upamābhāvena aṭṭhakathāyaṁ **sammavaṇṇitā, evaṁ līnuddhatabhāvehi mocayitvā** vīriyasamatāyojanena **nimittābhimukhaṁ mānasaṁ paṭipādaye** paṭibhāganimittābhimukhaṁ bhāvanācittaṁ sampādeyyāti attho.

Nimittābhimukhapaṭipādanavaṇṇanā

68. **Tatrā**ti tasmiṁ "reṇhamhī"ti-ādinā vuttagāthādvaye. **Atthadīpanā** upamūpameyyatthavibhāvanā. **Acheko**ti akusalo. **Pakkhando**ti dhātituṁ āraddho. Vikasanakkhaṇeyeva sarasaṁ kusumaparāgaṁ[1] hoti, pacchā vātādīhi paripatati, virasaṁ vā hoti. Tasmā nivattane reṇu khīyatīti āha **"khīṇe reṇhamhi sampāpuṇātī"**ti. **Puppharāsin**ti rukkhasākhāsu nissitaṁ pupphasañcayaṁ.

Sallakatta-antevāsikesūti sallakatta-ācariyassa antevāsikesu. **Udakathālagate**ti udakathāliyaṁ ṭhapite. **Satthakamman**ti sirāvedhanādisatthakammaṁ. Phusitumpi uppalapattanti sambandho. **Samenā**ti purimakā viya garuṁ, mandañca payogaṁ akatvā samappamāṇena payogena. **Tatthā**ti uppalapatte. **Pariyodātasippo**ti suvisuddhasippo nipphannasippo.

---

1. Sarāgaṁ kusumaṁ sarasaṁ (Syā, Ka)

Makkaṭakasuttanti lūtasuttaṁ. **Niyāmako** nāvāsārathī. **Laṅkāran**ti kilañjādimayaṁ nāvākaṭasārakaṁ. **Telena achaḍḍento nāḷiṁ pūretī**ti sarāvādigatena telena achaḍḍento sukhumacchiddakaṁ telanāḷiṁ pūreti. **Evamevā**ti yathā te ādito vuttamadhukarasallakatta-antevāsisuttākaḍḍhakaniyāmakatelapūrakā vegena payogaṁ karonti, evameva yo bhikkhu "sīghaṁ appanaṁ pāpuṇissāmī"ti gāḷhaṁ vīriyaṁ karoti, yo majjhe vuttamadhukarādayo viya vīriyaṁ na karoti, ime dvepi vīriyasamatābhāvena appanaṁ pāpuṇituṁ na sakkonti. Yo pana avasāne vuttamadhukarādayo viya samappayogo, ayaṁ appanaṁ pāpuṇituṁ sakkoti vīriyasamatāyogatoti upamāsaṁsandanaṁ veditabbaṁ. Tena vuttaṁ **"eko bhikkhū"**ti-ādi. **Līnaṁ** bhāvanācittanti adhippāyo.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

69. **Evan**ti vuttappakārena. Vīriyasamatāyojanavasena vīthipaṭipannaṁ bhāvanā**mānasaṁ** paṭibhāganimitteyeva ṭhapanavasena **nimittābhimukhaṁ paṭipādayato assa** yogino. **Ijjhissatī**ti samijjhissati, uppajjissatīti attho. **Anuyogavasenā**ti bhāvanāvasena. **Sesānī**ti sesāni tīṇi, cattāri vā. **Pakaticittehī**ti pākatikehi kāmāvacaracittehi. **Balava -pa- cittekaggatāni** bhāvanābalena paṭutarasabhāvappattiyā. **Parikammattā**ti paṭisaṅkhārakattā. Yadi āsannattā upacāratā, gotrabhuno eva upacārasamaññā siyāti āha **"samīpacārittā vā"**ti. Anaccāsannopi hi nātidūrapavattī samīpacārī nāma hoti. Appanaṁ upecca carantīti **upacārāni. Ito pubbe parikammānan**ti nānāvajjanavīthiyaṁ parikammānaṁ. **Etthā**ti etesu parikammupacārānulomasaññitesu. **Sabbantiman**ti tatiyaṁ, catutthaṁ vā. **Parittagottābhibhavanato**ti parittassa gottassa abhibhavanato. Gaṁtāyatīti hi gotthaṁ, "parittan"ti pavattamānaṁ abhidhānaṁ, buddhiñca ekaṁsikavisayatāya rakkhatīti **parittagottaṁ.** Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na pavattati, evaṁ abhidhānaṁ abhidheyyabhūtena. Tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Taṁ pana mahaggatānuttaravidhuraṁ kāmataṇhāya vocarabhūtaṁ kāmāvacaradhammānaṁ āveṇikarūpaṁ daṭṭhabbaṁ. Mahaggatagottepi iminā nayena attho veditabbo. **Bhāvanato**ti uppādanato.

Avisesena sabbesaṁ sabbā samaññāti paṭhamanayo gahitaggahaṇaṁ hotīti āha **"aggahitaggahaṇenā"**ti-ādi. Nānāvajjanaparikammameva parikammanti adhippāyena **"paṭhamaṁ vā upacāran"**ti-ādi vuttaṁ. **Catutthaṁ appanācittaṁ, pañcamaṁ vā appanācittaṁ** pubbe vuttanayena sace catutthaṁ gotrasu hotīti attho. **Pañcamaṁ vā**ti **vā**-saddo aniyame. Svāyaṁ aniyamo iminā kāraṇenāti dassetuṁ **"tañca kho khippābhiññadandhābhiññavasenā"**ti vuttaṁ. Tattha khippābhiññassa catutthaṁ appeti, dandhābhiññassa pañcamaṁ, kasmā pana catutthaṁ, pañcamaṁ vā appeti, na tato paranti āha **"tato paraṁ javanaṁ patatī"**ti. Tato pañcamato paraṁ chaṭṭhaṁ, sattamañca javanaṁ patantaṁ viya hoti parikkhīṇajavattāti adhippāyo.

Yathā aladdhāsevanaṁ paṭhamajavanaṁ dubbalattā gotrabhuṁ na uppādeti laddhāsevanaṁ pana balavabhāvato dutiyaṁ, tatiyaṁ vā gotrabhuṁ uppādeti, evaṁ laddhāsevanatāya balavabhāvato chaṭṭhaṁ, sattamampi appetīti therassa adhippāyo. Tenāha **"tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hotī"**ti. **Tan**ti therassa vacanaṁ. Suttasuttānuloma-ācariyavādeti anupatthambhitattā vuttaṁ **"attanomatikattan"**ti. "Purimā purimā kusalā dhammā"ti[1] pana suttapadamakāraṇaṁ āsevanapaccayalābhassa balavabhāve anekantikattā. Tatthā hi aladdhāsevanāpi paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyā hoti, laddhāsevanā dutiyacetanā yāva chaṭṭhacetanā aparāpariyavedanīyā. **Catutthapañcamesuyevā**ti-ādi vuttassevattassa yuttidassanamukhena nigamanatthaṁ vuttaṁ. Tattha yadi chaṭṭhasattamaṁ javanaṁ patitaṁ nāma hoti parikkhīṇajavattā, kathaṁ sattamajavanacetanā upapajjavedanīyā, ānantariyā ca hotīti? Nāyaṁ viseso āsevanapaccayalābhena balappattiyā. Kiñcarahi kiriyāpatthāvisesato. Kiriyāvatthā hi ārambhamajjhapariyosānavasena tividhā. Tattha ca pariyosānāvatthāya sanniṭṭhāpakacetanābhāvena upapajjavedanīyāditā hoti, na balavabhāvenāti daṭṭhabbaṁ. Paṭisandhiyā anantarapaccayabhāvino vipākasantānassa anantarapaccayabhāvena tathā abhisaṅkhatattāti ca vadanti. Tasmā chaṭṭhasattamānaṁ papātābhimukhatāya parikkhīṇajavatā na sakkā nivāretuṁ. Tathā hi **"yathā hi puriso"**ti-ādi vuttaṁ.

---

1. Paṭṭhāna 1. 7 piṭṭhe.

Sā ca pana appanā. **Addhānaparicchedo**hi kālaparicchedo. So panettha sattasu ṭhānesu katthaci aparimāṇacittakkhaṇatāya, katthaci ati-ittarakhaṇatāya **natthī**ti vutto. Na hettha sampuṇṇajavanavīthi addhā labbhati. Tenevāha **"ettha maggānantaraphalan"**ti-ādi. **Sesaṭṭhānesū**ti paṭhamappanā, lokiyābhiññā, maggakkhaṇo, nirodhā vuṭṭhahantassa phalakkhaṇoti etesu catūsu ṭhānesu.

Ettāvatāti ettakena bhāvanākkamena **esa** yogāvacaro **paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati. Evaṁ** viharatā ca **anena** tadeva **paṭhamaṁ jhānaṁ adhigataṁ hoti pathavīkasiṇan**ti sambandho.

70. **Tatthā**ti tasmiṁ jhānapāṭhe. **Viviccitvā**ti visuṁ hutvā. Tenāha **"vinā hutvā apakkamitvā"**ti, pajahanavasena apasakkitvāti attho. **Vivicceva kāmehī**ti ettha **"viviccā"**ti iminā vivecanaṁ jhānakkhaṇe kāmānaṁ abhāvamattaṁ vuttaṁ. **"Viviccevā"**ti pana iminā ekaṁsato kāmānaṁ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa, kāmavivekassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṁ dassetuṁ "paṭhamaṁ jhānan"ti-ādiṁ vatvā tamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. **"Andhakāre sati padīpobhāso viyā"**ti etena yathā padīpobhāsābhāvena rattiyaṁ andhakārābhisavo, evaṁ jhānābhāvena sattasantatiyaṁ kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṁ. **Na kho pana evaṁ daṭṭhabbaṁ** "kāmehi evā"ti avadhāraṇassa akatattā. Nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti **nissaraṇaṁ.** Ke niggacchanti? Kāmā, tesaṁ kāmānaṁ nissaraṇaṁ pahānaṁ **tannissaraṇaṁ,** tato. Kathaṁ pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṁ nissaraṇaṁ, na byāpādādīnanti codanaṁ yuttito, āgamato ca sodhetuṁ **"kāmadhātū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanato**ti sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa kāmapariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhato**ti vakkhamānavibhāvassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpadassa, karuṇā vihiṁsāya, evamidaṁ jhānaṁ kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Evamattano pavattiyā, vipākappavattiyā ca kāmarāgato,

kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṁ jhānaṁ visesato kāmānameva nissaraṇaṁ. Svāyamattho pāṭhagato evāti āha **"yathāhā"**ti-ādi. Kāmañcetamatthaṁ dīpetuṁ purimapadeyeva avadhāraṇaṁ gahitaṁ, uttarapadepi pana taṁ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṁ **"uttarapadepī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ito**ti kāmacchandato. **Esa** niyamo. **Sādhāraṇavacanenā**ti avisesavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭipassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo.** Cittakāya-upadhivivekā **cittavivekādayo. Tayo eva idha** jhānakathāyaṁ **daṭṭhabbā** samucchedavivekādīnaṁ asambhavato.

Niddeseti mahāniddese[1]. Tattha hi "uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā"ti uddisitvā "tattha katame vatthukāmā? Manāpiyā rūpā -pa- manāpiyā phoṭṭhabbā"ti-ādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti **kāmā**ti veditabbā. **Tatthevā**ti niddese eva. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge[2]. Patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando,** tato balavā rañcanaṭṭhena **rāgo,** tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo.** Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo,** tathāpavatto lobho, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** saṅkappanavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgo**ti. Svāyaṁ pabhedo ekasseva lobhassa pavatti-ākāravasena, avatthābhedavasena ca veditabbo yathā "vaccho dammo balībaddo"ti. Ime **kilesakāmā.** Kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Evañhi satīti evaṁ ubhayesampi kāmānaṁ saṅgahe sati. **Vatthukāmehipī**ti "vatthukāmehi viviccevā"tipi attho yujjatīti evaṁ yujjamānatthantarasamuccayattho **pi**-saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṁ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenā**ti vatthukāmavivekena. **Kāyaviveko vutto hoti** puttadārādi pariggaha vivekadīpanato. **Purimenā**ti kāyavivekena. **Etthā**ti "vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehī"ti etasmiṁ padadvaye, ito vā niddhārite vivekadvaye. Akusala-saddena

---

1. Khu 7. 2, 21 piṭṭhādīsu. 2. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

yadipi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā pana kilesakāmehi viveko vuttoti āha **"dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato"**ti. **Dutiyenā**ti ca cittavivekenāti attho. **Etesan**ti yathāvuttānaṁ dvinnaṁ padānaṁ, niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. Taṇhādisaṁkilesānaṁ vatthuno pahānaṁ **saṁkilesavatthuppahānaṁ. Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa **hetu** vatthukāmā eva veditabbā. **Bālabhāvo** avijjā, duccintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā **hetu.** Kāmaguṇādhigamahetupi pāṇātipātādi-asuddhapayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsaṁkilesasodhanena, vivaṭṭūpanissayasaṁvaḍḍhanena ca ajjhāsayavisodhanaṁ **āsayaposanaṁ. Kāmesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasaṁyojanādivasena, rūpataṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevā**ti kāmasabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando, nāpi kusalacchandoti adhippāyo. **Jhānapaṭipakkhato**ti jhānassa paṭipakkhabhāvato taṁhetu tannimittaṁ **visuṁ vutto.** Akusalabhāvasāmaññena aggahetvā visuṁ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimapade vutto, kathaṁ bahuvacananti āha **"anekabhedato"**ti-ādi.

Aññesampi diṭṭhimāna-ahirikānottappādīnaṁ, taṁsahitaphassādīnañca. Uparivuccamānāni jhānaṅgāni **uparijhānaṅgāni,** tesaṁ attano paccanīkānaṁ **paṭipakkhabhāvadassanato** tappaccanīkanīvaraṇavacanaṁ. **Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni** tesaṁ pavattinivāraṇato. **Samādhi kāmacchandassa paṭipakkho** rāgappaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato, nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato ca. **Pīti byāpādassa** paṭipakkhā pāmojjena samānayogakkhemattā. **Vitakko thinamiddhassa** paṭipakkho yonisosaṅkappanavasena savipphārapavattito. **Sukhaṁ** avūpasamānutāpasabhāvassa **uddhaccakukkuccassa** paṭipakkhiṁ vūpasantasītalasabhāvattā. **Vicārovicikicchāya** paṭipakkho ārammaṇe anumajjanavasena paññāpaṭirūpasabhāvattā. **Mahākaccānattherena** desitaṁ piṭakānaṁ saṁvaṇṇanā peṭakaṁ, tasmiṁ **peṭake.**

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayānan**ti byāpādavivekavacanena "anatthaṁ me acarī"ti[1] ādi-āghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādipubbantādibhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṁ sabbākusalapaṭipukkhasabhāvattā. Sabbakusalānaṁ tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṁ hoti, hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṁsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṁ **"vikkhambhanaviveko vutto hotī"**ti āha.

71. Yathāpaccayaṁ pavattamānānaṁ sabhāvadhammānaṁ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṁ **"vitakkanaṁ vitakko"**ti vuttaṁ. Tayidaṁ "vitakkanaṁ īdisamidan"ti ārammaṇassa parikappananti āha **"ūhananti vuttaṁ hotī"**ti. Yasmā cittaṁ vitakkabalena ārammaṇaṁ abhiniruḷhaṁ viya hoti, tasmā so **ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo** vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṁ, taṁsambandhinaṁ mittaṁ vā nissāya rājagehaṁ ārohati anupavisati, evaṁ vitakkaṁ nissāya cittaṁ ārammaṇaṁ ārohati. Yadi evaṁ kathaṁ avitakkaṁ cittaṁ ārammaṇaṁ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṁ pavisati, evaṁ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṁ cittaṁ ārammaṇaṁ ārohati. **Paricayenā**ti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṁ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhaṇaṁ ciraparicitaṁ. Tena taṁ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṁ ñāṇasahitaṁ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṁ kadāci ñāṇavirahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṁ hutvā pavattaṁ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. Ādito, abhimukhaṁ vā hananaṁ **āhananaṁ.** Parito, parivattetvā vā āhananaṁ **pariyāhananaṁ.** "Rūpaṁ rūpaṁ, pathavī pathavī"ti ākoṭentassa viya pavatti **"āhananaṁ, pariyāhananan"**ti ca veditabbaṁ. **Ānayanaṁ** cittassa ārammaṇe upanayanaṁ, ākaḍḍhanaṁ vā.

---

1. Dī 3. 218; Aṁ 3. 208; Abhi 2. 403 piṭṭhādīsu.

Anusañcaraṇaṁ anuparibbhamanaṁ. Svāyaṁ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjanaṁ** ārammaṇe cittassa anumasanaṁ, parimajjananti attho. Tathā hi vicāro "parimajjanahattho viya, sañcaraṇa[1] hattho viyā"ti ca vutto. **Tatthā**ti ārammaṇe. Sahajātānaṁ anuyojanaṁ ārammaṇe anuvicāraṇasaṅkhāta-anumajjanavaseneva veditabbaṁ. **Anuppabandhanaṁ** ārammaṇe cittassa avicchinnassa viya pavatti. Tathā hi so "anusandhānatā"ti[2] niddiṭṭho. Teneva ca "ghaṇḍānuravo viya, paribbhamanaṁ viyā"ti ca vutto.

Katthacīti paṭhamajjhāne, parittacittuppādesu ca. Vicārato **oḷārikaṭṭhena,** vicārasseva ca **pubbaṅgamaṭṭhena** anuravato oḷāriko, tassa ca pubbaṅgamo **ghaṇḍābhighāto viya vitakko.** Yathā hi ghaṇḍābhighāto paṭhamābhinipāto hoti, evaṁ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena **vitakko cetaso paṭhamābhinipāto** hoti. **Abhighāta**ggahaṇena cettha abhighātajo saddo gahitoti veditabbo. **Vipphāravā**ti vicalanayutto saparipphando. **Paribbhamanaṁ viya** parissayābhāvavīmaṁsanatthaṁ. **Anuppabandhena pavattiyan**ti upacāre vā appanāyaṁ vā santānena pavattiyaṁ. Tattha hi vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṁ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhinipāte. **Pākaṭo hotī**ti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Vālaṇḍupakaṁ eḷakalomādīhi katacumbaṭakaṁ. **Uppīḷanahattho**ti piṇḍassa uppīḷanahattho. Tasseva ito cito ca **sañcaraṇahattho. Maṇḍalan**ti kaṁsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṁ vaṭṭalekhaṁ karontassa. Yathā pupphaphalasākhādi-avayavavinimutto avijjamānopi rukkho "sapuppho, saphalo"ti voharīyati, evaṁ vitakkādi-aṅgavinimuttaṁ avijjamānampi jhānaṁ "savitakkaṁ, savicāran"ti voharīyatīti dassetuṁ **"rukkho viyā"**ti-ādi vuttaṁ. Jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā "idha bhikkhu vivicceva kāmehī"ti-ādinā puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadipi **vibhaṅge**[3] puggalādhiṭṭhānā desanā katā, **attho pana tatrāpi** vibhaṅgepi yathā idha

1. Saṁsaraṇa (Sī, Ka) 2. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

"iminā ca vitakkenā"ti-ādinā dhammavasena vutto, **evameva daṭṭhabbo,** paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. **Attho -pa- daṭṭhabbo** jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena, jhānasseva ca savitakkasavicāratāya vuttattāti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Vivekāti vivekā hetubhūtāti viveka-saddassa bhāvasādhanataṁ sandhāyāha. **Viveke**ti kattusādhanataṁ, kammasādhanataṁ vā. "Vivitto"ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti.

72. **Pīṇayatī**ti tappeti, vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇā**ti paritussanalakkhaṇā. **Pīṇanarasā**ti paribrūhanarasā. **Pharaṇarasā**ti paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṁ. Khuddikā** lahuṁ lomahaṁsanamattaṁ katvā bhinnā na puna uppajjati. **Khaṇikā** bahulaṁ uppajjati. Ubbegato **pharaṇā** niccalattā, ciraṭṭhitikattā ca paṇītatarā. **Cetiyaṅgaṇaṁ gantvā**ti puṇṇavallikavihāre cetiyaṅgaṇaṁ gantvā. **Pakatiyā diṭṭhārammaṇavasenā**ti pubbe mahācetiyaṁ gahitārammaṇavasena. **Citrageṇḍuko** vicitrākārena katageṇḍuko. **Upanissaye**ti samīpe, tassa vā vihārassa nissayabhūte, gocaraṭṭhānabhūteti attho.

Gharājireti gehaṅgaṇe. Pabbatasikhare katacetiyaṁ **"ākāsacetiyan"**ti[1] vuttaṁ. **Gahitanimittenevā**ti cetiyavandanaṁ, dhammassavanañca uddissa "dhaññā vatime"ti-ādinā gahitakusalanimitteneva kāraṇabhūtena. Gahitaṁ vā nimittaṁ etenāti gahitanimittaṁ, vuttākārena pavattacittaṁ, tena gahitanimitteneva cittena saha. **Pakkhandan**ti anupaviṭṭhaṁ. **Anuparipphuṭan**ti anu anu samantato phuṭaṁ, sabbaso anuvisaṭanti attho.

Passaddhiyā nimittabhāvena **gabbhaṁ gaṇhantī.** Paripācanavasena **paripākaṁ gacchantī.** Appanāsampayuttāva pīti appanāsamādhipūrikā. Khaṇikasamādhipūrikā ca upacārasamādhipūrikā ca appanāsamādhissa vidūratarāti tadubhayaṁ anāmasanto **"tāsu yā appanāsamādhissā"**ti-ādimāha. **Samādhisampayogaṁ gatā**ti pubbe upacārasamādhinā sampayuttā hutvā anukkamena vaḍḍhitvā appanāsamādhinā sampayogaṁ gatā.

---

1. Ākāsacetiyaṅgaṇanti (Aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ.)

73. Sukhayatīti **sukhaṁ,** attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṁ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattu nivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti **"sukhanaṁ sukhan"**ti vuttaṁ. Iṭṭhasabhāvattā taṁsamaṅgīpuggalaṁ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti **sātaṁ** da-kārassa ta-kāraṁ katvā. Sātaṁ "madhuran"ti vadanti. Sātaṁ lakkhaṇaṁ etassāti **sātalakkhaṇaṁ.** **Upabrūhanaṁ** sampayuttadhammānaṁ saṁvaḍḍhanaṁ. Dukkhaṁ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjhupekkhitvā anu anu gaṇhanaṁ, upakāritā vā **anuggaho. Katthaci** paṭhamajjhānādike. **Paṭilābhatuṭṭhī**ti paṭilābhavasena uppajjanakatuṭṭhi. **Paṭiladdharasānubhavanan**ti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavananti sabhāvato pītisukhāni vibhajitvā dasseti. **Yattha pīti, tattha sukhan**ti vitakkassa viya itarena pītiyā sukhena accantasaṁyogamāha. "Yattha sukhaṁ, tattha na niyamato pītī"ti vicārassa viya vitakkena sukhassa pītiyā anaccantasaṁyogaṁ. Tena accantānaccantasaṁyogitāya pītisukhānaṁ visesaṁ dasseti. Kaṁ tārenti etthāti **kantāraṁ,** nirudakamaruṭṭhānaṁ. Vanameva **vanantaṁ. Tasmiṁ tasmiṁ samaye**ti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye, paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye, vanacchāyādīnaṁ savanadassanasamaye, pavesaparibhosamaye ca. **Pākaṭabhāvato**ti yathākkamaṁ pītisukhānaṁ vibhūtabhāvato.

Vivekajaṁ pītisukhanti ettha purimasmiṁ atthe **vivekajan**ti jhānaṁ vuttaṁ. Pītisukhasaddato ca atthi-atthavisesato "assa jhānassa, asmiṁ vā jhāne"ti ettha **a**-kāro daṭṭhabbo. Dutiye pītisukhameva vivekajaṁ. Vivekajaṁpītisukhan"ti ca aññapadatthasamāso, paccattaniddesassa ca alopo kato. Lope vā sati "vivekajapītisukhan"ti pāṭhoti ayaṁ viseso.

Upasampajjāti ettha **upa-saṁ**-saddā "upalabbhati, saṁbhuñjatī"ti-ādīsu viya nirattakāti dassetuṁ "upagantvā"ti-ādiṁ vatvā puna tesaṁ sātthakabhāvaṁ dassetuṁ **"upasampādayitvā"**ti-ādi vuttaṁ, tasmā patvā, sādhetvāti vā attho. **Iriyan**ti kiriyaṁ. **Vutti**-ādīni tasseva vevacanāni. **Pālanā**ti hi ekaṁ iriyāpathabādhanaṁ iriyāpathantarehi rakkhaṇā.

Pañcaṅgavippahīnādivaṇṇanā

74. Pañca aṅgāni vikkhambhanavasena pahīnāni etassāti **pañcaṅgavippahīnaṁ.** "Agyāhito"ti ettha āhita-saddassa viya vippahīna-saddassettha paravacanaṁ daṭṭhabbaṁ, pañcahi aṅgehi vippahīnanti vā **pañcaṅgavippahīnaṁ.** Nanu aññepi akusalā dhammā iminā jhānena pahīyanti, atha kasmā pañcaṅgavippahīnatāva vuccatīti āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. Jhānalābhinopi ajhānasamaṅgikāle jhānapaṭipakkhalobhacittādīnaṁ pavattisabbhāvato **"jhānakkhaṇe"**ti vuttaṁ. **Pahīyantī**ti vigacchanti, nappavattantīti attho. **Ekattārammaṇe**ti pathavīkasiṇādivasena ekasabhāve, ekaggatāsaṅkhāte ekattāvahe vā ārammaṇe. **Tan**ti taṁ nānāvisayapalobhitaṁ cittaṁ. **Kāmadhātuppahānāyā**ti nānāvisayasamūpabyūḷhāya kāmadhātuyā pahānāya samatikkamāya paṭipadaṁ jhānaṁ nappaṭipajjati. **Nirantaran**ti vikkhepena anantaritaṁ, sahitanti[1] attho. **Akammaññan**ti akammanīyaṁ, bhāvanākammassa ayogyanti attho. **Uddhaccakukkuccaparetan**ti uddhaccakukkuccena abhibhūtaṁ. **Paribbhamati** anavaṭṭhānato, avaṭṭhānassa samādhānassa abhāvatoti attho. **Vicikicchāya upahatan**ti sātisayassa vicārassa abhāvato "sammāsambuddho nu kho bhagavā, na nu kho"ti, "pathavī pathavī"ti-ādinā manasikārena, "jhānaṁ siyā nu kho, na nu kho"ti-ādinā ca pavattāya vicikicchāya upahataṁ. **Nārohati** appaṭipattinimittattā. **Visesena jhānantarāyakarattā**ti samādhi-ādīnaṁ ujuvipaccanīkabhāvena jhānādhigamassa antarāyakaraṇato.

Tehīti jhānādhigamassa paccayabhūtehi vitakkavicārehi. **Avikkhepāya sampāditappayogassā**ti tato evaṁ samādhānāya nipphāditabhāvanāpayogassa. **Cetaso payogasampattisambhavā**ti yathāvuttabhāvanāpayogasampattisamuṭṭhānā. **Pīti pīṇanaṁ** bhāvanāvasena tappanaṁ. **Upabrūhanaṁ** bhāvanāvasena parivuddhiṁ cetaso **karotī**ti sambandho. **Nan**ti cittaṁ. **Sasesasampayuttadhamman**ti avasiṭṭhaphassādidhammasahitaṁ, samaṁ, sammā ca ādhiyatīti sambandho. Indriyasamatāvasena **samaṁ,** paṭipakkhadhammānaṁ. Dūribhāve līnuddhaccābhāvena **sammā** ca ṭhapetīti attho. Ekaggatā hi samādhānakiccena cittaṁ, sampayuttadhamme ca attānaṁ anuvattāpentī jhānakkhaṇe sātisayaṁ samāhite karotīti. **Uppattivasenā**ti yathāvaccayaṁ

1. Samāhitanti (Sī, Ka)

uppajjanavasena. Etesu vitakkādīsu jhānaṁ **uppannaṁ nāma** hoti tattheva jhānavohārato. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **"Yathā panā"**ti-ādināpi upamāvasena tamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti.

Pakaticittatoti pākatikakāmāvacaracittato. **Suvisadenā**ti suṭṭhu visadena, paṭutarenāti attho. **Sabbāvantan**ti sabbāvayavavantaṁ, anavasesanti attho. **Apphuṭan**ti asamphuṭṭhaṁ. **Ārammaṇesu phusitā**ti appanāvasena pavattamānā cittekaggatā samantato ārammaṇaṁ pharantīviya hotīti katvā vuttaṁ. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittekaggatā gahitāti anuyogaṁ sandhāya **"tattha cittekaggatā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tatthā**ti tesu jhānaṅgesu. **Na niddiṭṭhā**ti sarūpato na niddiṭṭhā, sāmaññato pana jhānaggahaṇena gahitā. **Evaṁ vuttattā**ti sarūpeneva vuttattā, aṅgameva cittekaggatāti sambandho. **Yena adhippāyenā**ti yena vitakkādīhi saha vattantaṁ dhammaṁ dīpetuṁ tassa pakāsanādhippāyena "savitakkaṁ savicāran"ti-ādinā **uddeso kato. So eva** adhippāyo **tena** bhagavatā **vitaṅge** "cittekaggatā"ti niddisantena **pakāsito.** Tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbaṁ.

Tividhakalyāṇavaṇṇanā

75. **Ādimajjhapariyosānavasenā**ti jhānassa ādimajjhapariyosānavasena. **Lakkhaṇavasenā**ti tesaṁyeva appanāyaṁ lakkhitabbabhāvavasena.

Tatrāti tasmiṁ kalyāṇatālakkhaṇānaṁ vibhāvane. **Paṭipadāvisuddhī**ti paṭipajjati jhānaṁ etāyāti paṭipadā, gotrabhupariyosāno pubbabhāgiyo bhāvanānayo. Paripanthato visujjhanaṁ visuddhi, paṭipadāya visuddhi **paṭipadāvisuddhi.** Sā panāyaṁ yasmā jhānassa uppādakkhaṇe labbhati, tasmā vuttaṁ **"paṭipadāvisuddhi ādī"**ti. **Upekkhānubrūhanā**ti visodhetabbatādīnaṁ abhāvato jhānapariyāpannāya tatramajjhattupekkhāya kiccanipphattiyā anubrūhanā. Sā panāyaṁ visesato jhānassa ṭhitikkhaṇe labbhati. Tena vuttaṁ **"upekkhānubrūhanā majjhe"**ti. **Sampahaṁsanā**ti tattha dhammānaṁ anativattanādisādhakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena pariyodapanā. Sā pana yasmā jhānassa osānakkhaṇe pākaṭā

hoti, tasmā vuttaṁ **"sampahaṁsanā pariyosānan"**ti. **Imāni tīṇilakkhaṇānī**ti paripanthato cittassa visujjhanākāro, majjhimassa samathanimittassa paṭipajjanākāro, tattha pakkhandanākāroti imāni tīṇi jhānassa ādito uppādakkhaṇe appanāpattilakkhaṇāni tehi ākārehi vinā appanāpattiyā abhāvato, asati ca appanāya tadabhāvato. **Ādikalyāṇañceva** visuddhipaṭipadattā. Yathāvuttehi lakkhaṇehi samannāgatattā, sampannalakkhaṇattā ca **tilakkhaṇasampannañca.** Iminā nayena majjhapariyosānalakkhaṇānañca yojanā veditabbā.

Sambharīyati jhānaṁ etenāti sambhāro, nānāvajjanaparikammaṁ. Saha sambhārenāti sasambhāro, so eva **sasambhāriko. Upacāro**ti ekāvajjanūpacāramāha. Paggahādikiccassa pubbabhāge bhāvanāya eva sādhitattā yā tattha ekāvajjanūpacāre siddhā ajjhupekkhanā, sā jhānakkhaṇe paribrūhitā nāma hotīti vuttaṁ **"upekkhānubrūhanā nāma appanā"**ti. Yathādhigataṁ jhānaṁ nissāya yo pahaṭṭhākāro cittassa paritoso, taṁ paccavekkhaṇāvasena pavattaṁ sandhāyāha **"sampahaṁsanā nāma paccavekkhaṇā"**ti. **Eke**ti abhayagirivāsino. Te hi evaṁ paṭipadāvisuddhi-ādike gaṇṇayanti, tadayuttaṁ. Tathā hi sati ajjhānadhammehi jhānassa guṇasaṁkittanaṁ nāma kataṁ hoti. Na hi bhūmantaraṁ bhūmantarapariyāpannaṁ hoti. Pāḷiyā cetaṁ viruddhanti dassetuṁ **"yasmā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ekattagataṁ cittan**ti indriyānaṁ ekarasabhāvena, ekaggatāya ca sikhāppattiyā tadanuguṇaṁ ekattaṁ gatanti ekattagataṁ, sasampayuttaṁ appanāpattacittaṁ. Tasseva paṭipadāvisuddhipakkhandatādi anantarameva vuccati. **Tasmā**ti yasmā ekasmiṁyeva appanācittakkhaṇe paṭipadāvisuddhi-ādi pāḷiyaṁ vuttaṁ, tasmā **āgamanavasenā**ti parikammāgamanavasena. **anativattanādī**ti **ādi**-saddena indriyekarasatātadupagavīriyavāhanāsevanāni saṅgaṇhāti. **Pariyodāpakassā**ti parisodhakassa pabhassarabhāvakarassa. **Anativattanādibhāvasādhana**meva cettha ñāṇassa kiccanipphatti veditabbā.

Tasminti tasmiṁ vāre, catupañcacittaparimāṇāya appanāvīthiyanti attho. **Tato** paripanthato. **Cittaṁ visujjhatī**ti yadipi āgamanaṁ gahetuṁ avisesena viya vuttaṁ, parikammavisuddhito pana appanāvisuddhi sātisayāva. Tenāha **"visuddhattā"**ti-ādi. **Āvaraṇavirahitaṁ hutvā**ti

yenāvaraṇena āvaṭattā cittaṁ tato pubbe majjhimaṁ samathanimittaṁ paṭipajjituṁ na sakkoti, tena vivittaṁ hutvā, taṁ vikkhambhetvāti attho. Līnuddhaccasaṅkhātānaṁ ubhinnaṁ antānaṁ anupagamanena majjhimo, savisesaṁ paccanīkadhammānaṁ vūpasamanato samatho, yogino sukhavisesānaṁ kāraṇabhāvato nimittañcāti **majjhimaṁ samathanimittaṁ.** Tenāha **"samappavatto appanāsamādhiyevā"**ti. **Tadanantaraṁ pana purimacittan**ti tassa appanācittassa anantarapaccayabhūtaṁ purimaṁ cittaṁ, gotrabhucittanti attho. **Ekasantati pariṇāmanayenā**ti yathā "tadeva khīraṁ dadhisampannan"ti, evaṁ satipi parittamahaggatabhāvabhede, paccayapaccayuppannabhāvabhede ca ekissā eva santatiyā pariṇāmūpagamananayena ekattanayavasena. **Tathattan**ti tathabhāvaṁ appanāsamādhivasena samāhitabhāvaṁ. **Evaṁ paṭipannattā**ti vuttākārena paṭipajjamānattā. Yasmiñhi khaṇe tathattaṁ majjhimaṁ samathanimittaṁ paṭipajjati, tasmiṁyeva khaṇe **tathattupagamanena** appanāsamādhinā samāhitabhāvūpagamanena **tattha pakkhandati nāma. Purimacitte**ti appanācittassa purimasmiṁ citte gotrabhucitte. **Vijjamānākāranipphādikā**ti tasmiṁ citte vijjamānānaṁ paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanākārānaṁ nipphādikā, tenākārena nipphajjamānāti attho. Teyeva hi ākārā paccayavisesato jhānakkhaṇe nipphajjamānā "paṭipadāvisuddhī"ti laddhasamaññā jhānassa taṁ visesaṁ nipphādentā viya vuttā. **Uppādakkhaṇeyevā**ti attalābhavelāyameva. Yadi evaṁ kathaṁ te ākārā nippajjantīti āha **"āgamanavasenā"**ti.

Tassāti cittassa. "Visuddhaṁ cittaṁ ajjhupekkhatī"ti **pāḷiyaṁ**[1] puggalādhiṭṭhānena āgatāti **"byāpāraṁ akaronto"**ti āha. Samathapaṭipattitathattupagamanañca idha samathabhāvāpattiyevāti āha **"samathabhāvūpagamanenā"**ti. **Kilesasaṁsaggaṁ pahāya ekattena upaṭṭhitassā**ti pubbe "kathaṁ nu kho kilesasaṁsaggaṁ pajaheyyan"ti paṭipannassa idāni samathapaṭipattiyā tassa pahīnattā kilesasaṅgaṇikābhāvena ekattena upaṭṭhitassa jhānacittassa. Paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanehi vuddhippattiyā anubrūhite jhānacitte laddhokāsā tatramajjhattupekkhā sampayuttesu samavāhitabhāvena pavattamānā te anubrūhentī viya hotīti āha **"tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā"**ti.

---

1. Khu 9. 167 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Ye panete yuganaddhadhammāti sambandho. **Tatthā**ti tasmiṁ jhānacitte. Aññamaññānativattanavasena kiccakaraṇato yuge naddhā baddhā viya **yuganaddhā. Vimuttirasenā**ti vimuccanakiccena, vimuccanasampattiyā vā. **Esa** yogī. **Vāhayatī**ti pavatteti. **Assā**ti jhānacittassa. **Tasmiṁ khaṇe**ti bhaṅgakkhaṇe. Uppādakkhaṇe atīte hi ṭhitikkhaṇato paṭṭhāya **āsevanā** pavattati nāma. **Te ākārā**ti aññamaññānativattanādayo tattha dhammānaṁ pavatti-ākārā. Āsevanāpi hi āsevanapaccayabhāvīnaṁ dhammānaṁ pavatti-ākāroyeva. **Saṁkilesavodānesū**ti samādhipaññānaṁ samarasatāya akaraṇaṁ bhāvanāya saṁkileso, karaṇaṁ vodānaṁ. Tathā sesesupi. Evametesu saṁkilesavodānesu **taṁ taṁ ādīnavaṁ** dosaṁ **ānisaṁsaṁ** guṇaṁ puretaraṁ pāṭihāriyañāṇena **disvā** yathā aññamaññānativattanādayo honti, **tathā** bhāvanāya **sampahaṁsitattā** teneva ñāṇena **visodhitattā.** Visodhanaṁ hettha sampahaṁsanaṁ. Te ākārā yasmā nipphannā, tasmā **"dhammānaṁ -pa- veditabbāti vuttan"**ti lakkhaṇasaṁvaṇṇanāya ādimhi vuttaṁ nigamanavasena dasseti.

"Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṁ pākaṭaṁ hotī"ti ko sambandho. Kasmā sampahaṁsanāva pariyosānanti vuttā, na upekkhānubrūhanāti cedanaṁ sandhāya **"tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṁ pākaṭaṁ hotī"**ti vuttaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ bhāvanācitte. **Upakkhāvasena ññāṇaṁ pākaṭaṁ hotī**ti appanākāle bhāvanāya samappavattiyā, paṭipakkhassa ca pahānato paggahādīsu byāpārassa akātabbato ajjhupekkhanāva hoti. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "samaye cittassa ajjhupekkhanā, visuddhaṁ cittaṁ ajjhupekkhatī"ti ca ādi. Sā panāyaṁ ajjhupekkhanā ñāṇassa kiccasiddhiyā hoti, visesato ñāṇasādhanattā appanābyāpārassāti phalena kāraṇānumānañāyena. Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṁ pākaṭaṁ hoti, tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṁsanā pariyosānanti vuttāti sambandho.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pāḷiyā samatthetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tathāpaggahitaṁ cittan**ti yathā bhāvanācittaṁ kosajjapakkhe na patati, tathā vīriyasambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṁ dhammānaṁ bahulīkāravasena paggahitaṁ. **Sādhukaṁ ajjhupekkhatī**ti paggaṇhantenāpi samādhissa vīriyasamatāyojanavasena paggahitattā sakkaccaṁ ajjhupekkhati, tatramajjhattupekkhā

okāsaṁ labhati. Taṁ pana ajjhupekkhanaṁ upekkhāvasena pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena appanāpaññāya kiccadhikatāti āha **"paññāvasena paññindriyaṁ adhimattaṁ hotī"**ti. Tassa adhimattattā eva ajjhupekkhantasseva nānāsabhāvehi nīvaraṇapamukhehi kilesehi appanā**cittaṁ vimuccati. Vimokkhavasena** vimuccanavasena. **Paññāvasenā**ti pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena. **Vimuttattā**ti nānākilesehi vimuttattā eva. **Te dhammā** saddhādayo, visesato saddhāpaññāvīriyasamādhayo ca **ekarasā** samānakiccā **honti.** Evamayaṁ indriyānaṁ ekarasaṭṭhena bhāvanā nipphajjamānā ñāṇabyāpāroti āha **"ñāṇakiccabhūtā sampahaṁsanā pariyosānan"**ti. Evaṁ tividhāya paṭipadāvisuddhiyā laddhavisesāya tividhāya upekkhānubrūhanāya sātisayaṁ paññindriyassa adhimuttabhāvena catubbidhāpi sampahaṁsanā sijjhatīti āgamanupekkhā[1] ñāṇakiccavasena dasapi ākārā jhāne eva veditabbā.

Gaṇanānupubbatāti gaṇanānupubbatāya, gaṇanānupubbatāmattaṁ vā paṭhamanti idanti attho. Tena desanākkamaṁ ulliṅgeti. **"Paṭhamaṁ uppannanti paṭhaman"**ti iminā paṭipattikkamaṁ, uppannanti hi adhigatanti attho. "Paṭhamaṁ samāpajjitabbanti paṭhaman"ti idaṁ pana na ekantalakkhaṇanti **aṭṭhakathāyaṁ**[2] paṭisiddhattā idha na gahitaṁ. Ārammaṇūpanijjhānaṁ lakkhaṇūpanijjhānanti duvidhe jhāne idhādhippetajjhānameva dassetuṁ **"ārammaṇūpanijjhānato"**ti vuttaṁ. Pathavīkasiṇasaṅkhātassa attano attano ārammaṇassa rūpaṁ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Paccanīkajhāpanato**ti nīvaraṇādīnaṁ paccanīkadhammānaṁ dahanato vikkhambhanavasena pajahanato. **Sakalaṭṭhenā**ti heṭṭhā vuttanayena kate vā akate vā paricchijja gahite pathavībhāge pathavīmaṇḍale sakalārammaṇakaraṇaṭṭhena. Na hi tassa ekadesamārammaṇaṁ karīyati. Pathavīkasiṇasannissayatāya nimittaṁ **pathavīkasiṇaṁ** yathā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti. Taṁsahacaraṇato jhānaṁ **pathavīkasiṇaṁ** yathā "kuntā pacarantī"ti.

Ciraṭṭhitisampādanavaṇṇanā

76. Lakkhaṭṭhāne ṭhitaṁ sarena vālaṁ vijjhatīti vālavedhī. Idha pana anekadhābhinnassa vālassa aṁsuṁ vijjhanto "vālavedhī"ti adhippeto.

---

1. Bhāvanānupekkhā (Ka)
2. Abhi-Ṭṭha 1. 211 piṭṭhe.

Tena vālavedhinā. Sūdenāti bhattakārena. **"Ākārā pariggahetabbā"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sukusalo**ti suṭṭhu cheko. **Dhanuggaho**ti issāso. **Kamman**ti yogyaṁ. **Akkantapadānan**ti vijjhanakāle akkamanavasena pavattapadānaṁ. **Ākāran**ti dhanujiyāsarānaṁ gahitākāraṁ. **Parigganheyyā**ti upadhāreyya. **Bhojanasappāyādayo**ti **ādi-**saddo avuttākārānampi saṅgāhako daṭṭhabbo. Tena utubhāvanānimittādīnampi[1] pariggaṇhanaṁ vuttaṁ hoti. **Tasmin**ti tasmiṁ taruṇasamādhimhi.

Bhattāranti sāminaṁ, bhattavettanādīhi posakanti attho. **Parivisanto**ti bhojento. Tassa ruccitvā bhiñjanākāraṁ sallakkhetvā tassa upanāmentoti yojanā. **Ayampi** yogī. **Adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāre**ti pubbe jhānassa adhigatakkhaṇe kiccasādhake bhojanādigate ākāre. **Gahetvā**ti pariggahetvā sallakkhetvā. **Naṭṭhe naṭṭhe** samādhimhi **punappunaṁ appanāya.**

Mahānasavijjāparicayena **paṇḍito.** Tattha visadañāṇatāya **byatto.** Ṭhānuppattikakosallayogena **kusalo. Nānaccayehī**ti nānaccayehi nānāsabhāvehi, nānārasehīti attho. Tenāha **"ambilaggehī"**ti-ādi. **Sūpehī**ti byañjanehi. **Ambilaggehī**ti ambilakoṭṭhāsehi, ye vā ambhilarasā hutvā aggabhūtā, tehi caturambilādimissehi. Esa nayo **tittakaggā**dīsupi. **Khārikehī**ti vātiṅgaṇakaḷīrādimissehi. **Nimittan**ti ākāraṁ ruccanavasena bhuñjanākāraṁ. **Uggaṇhātī**ti uparūpari gaṇhāti upadhāreti. **Imassa vā** sūpeyyassa atthāya hatthaṁ **abhiharati. Abhihārānan**ti abhimukhena haritabbānaṁ paṇṇākārānaṁ, pūjābhihārānaṁ vā. **Nimittaṁ uggaṇhātī**ti "evaṁ me cittaṁ samāhitaṁ ahosī"ti nimittaṁ gaṇhāti sallakkheti.

Samādhiparipanthānanti samādhissa paripantabhūtānaṁ. **Dhammānan**ti kāmacchandādinīvaraṇadhammānaṁ. **Suvisodhitattā**ti suṭṭhu visodhitattā, vikkhambhanavaseneva sammadeva pahīnattāti attho. **Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhī**ti **ādi-**saddena asubhamanasikāranekkhammānisaṁsapaccavekkhaṇādīni saṅgaṇhāti.

---

1. Utubhojanānimittādīnampi (Syā, Ka)

Nekkhammaguṇadassanenāpi hi tassa vibandhabhūte kāmacchande ādīnavo visesato pākaṭo hotīti. **Kāyaduṭṭhullan**ti kāyadarathaṁ sāraddhakāyataṁ. Tena kāyacittānaṁ sārambhanimittassa byāpādanīvaraṇassa na visodhanamāha. **Ārambhadhātumanasikārādī**ti **ādi**-saddena vīriyasambojjhaṅganimittānaṁ, ālokasaññādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Samathanimittamanasikārādī**ti **ādi**-saddena samādhisambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṁ dhammānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aññepi samādhiparipanthe**ti vicikicchāṭṭhāniye, madamānādike ca sandhāyāha. **Āsayan**ti vasanakasusiraṁ. **Suparisuddhan**ti āsaṅkanīyattābhāvena suṭṭhu parisuddhaṁ. Etthāhananu cāyaṁ pageva kāmādīnavaṁ paccavekkhitvā samathapaṭipadaṁ paṭipanno upacārakkhaṇeyeva jhānena nīvaraṇāni vikkhambhitāni, atha kasmā puna kāmādīnavapaccavekkhaṇādi gahitanti? Saccametaṁ. Taṁ pana pahānamattanti jhānassa ciraṭṭhitiyā atisayapahānatthaṁ puna gahitaṁ.

Uddhacca middhanti kukkuccaṁ, thinañca tadekaṭṭhatāya gahitamevāti katvā vuttaṁ. **Suddhantagato**ti suparisuddhapariyantaṁ sabbaso visodhitakoṇapariyantaṁ uyyānaṁ gato. **Tahiṁ rame**ti tasmiṁ jhāne rameyya divasabhāgampi jhānasamaṅgī eva bhaveyya.

Cittabhāvanāvepullatthanti samādhibhāvanāya vipulabhāvāya. Yathā hi bhāvanāvasena nimittassa uppatti, evamassa bhāvanāvaseneva vaḍḍhanampi. Tasmā ekaṅgulādivasena nimittaṁ vaḍḍhentassa punappunaṁ bahulīkārena jhānaṁ bhāvanāpi vuddhiṁ viruḷhiṁ vepullaṁ āpajjati. Tena vuttaṁ **"cittabhāvanā vepullatthañca yathāladdhaṁ paṭibhāganimittaṁ vaḍḍhetabban"**ti. **Tassā**ti paṭibhāganimittassa.

Nimittavaḍḍhananayavaṇṇanā

77. **Tatrā**ti sāmi-atthe bhummavacanaṁ, tassāti attho. **Avaḍḍhetvā**ti yathā kumbhakāro mattikāya pattaṁ karonto paṭhamaṁ aparicchinditvāva pattaṁ vaḍḍheti, evaṁ **pattavaḍḍhanayogena** pattavaḍḍhanayuttiyā avaḍḍhetvā pavikassa **pūvavaḍḍhanaṁ.** Bhattassa upari bhattapakkhipanaṁ **bhattavaḍḍhanaṁ.** Vatthassa tintassa añchānādi **dussavaḍḍhanaṁ.** Paccekaṁ **yoga**-saddo yojetabbo.

Aparicchinditvā na vaḍḍhetabbaṁ saparicchede eva bhāvanāpavattito. Tathā hi vuttaṁ "sāntake no anantake"ti[1].

Haṁsapotakāti javanahaṁsapotakā. **Ukkūlaṁ** unnataṭṭhānaṁ. **Vikūlaṁ** ninnaṭṭhānaṁ. Nadīsotena kataṁ viduggaṁ **nadīviduggaṁ.** Visamākārena ṭhito pabbatapadeso **pabbatavisamo.**

Thūlāni hutvā upaṭṭhahanti paccavekkhaṇābāhullena vibhūtabhāvato. **Dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti** paguṇabalavabhāvassa anāpādikattā. **Upari-ussukkanāyā**ti bhāvanāya upari ārohanāya, dutiyajjhānādhigamāyāti attho.

Pabbateyyāti pabbate bahulacārinī. **Akhettaññū**ti agocaraññū. Samādhiparipanthānaṁ visodhanānabhiññātāya **bālo.** Jhānassa paguṇabhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto.** Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū.** Sabbathāpi samāpattikosallābhāvena **akusalo.** Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo.** Abhāvanāya **abyatto.** Abahulīkārena **akhettaññū.** Sammadeva anadhiṭṭhānato **akusalo**ti yojetabbaṁ. **Ubhato bhaṭṭho**ti ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaguṇatāya na suppatiṭṭhitatāya sa-ussāhopi vināsato, asāmatthiyato ca jhānadvayato parihīno. **Ciṇṇavasinā**ti āsevitavasinā.

Pañcavasīkathāvaṇṇanā

78. Vasanaṁ vasīti dhātuniddesatāya kiriyāniddesoti adhippāyenāha **"vasiyo"**ti, yathāruci pavattiyoti attho. Āvajjanāya vasī, āvajjanāvasena vā vasī **āvajjanavasī.** Jhānaṁ āvajjituṁ yattha yattha padese icchā **yatthicchakaṁ.** Yadā yadā, yasmiṁ yasmiṁ vā jhānaṅge icchā **yadicchakaṁ.** Yāva yāva icchā **yāvadicchakaṁ,** da-kāro padasandhikaro. **"Yāvā"**ti ca idaṁ bahūnaṁ javanavārānaṁ nirantaraṁ viya tathāpavattanaṁ sandhāya vuttaṁ, na ekameva. So hi paricchinnacittakkhaṇoti. **Āvajjanāya dandhāyitattaṁ natthī**ti vuttanayena yattha katthaci ṭhāne yadā

1. Visuddhi 1. 120 piṭṭhe.

yadā yaṁ kiñci jhānaṅgaṁ āvajjentassa yathicchitaṁ kālaṁ āvajjanāya āvajjanappavattiyā dandhāyitattaṁ vitthāyitattaṁ, cirāyitattaṁ vā natthi. Evaṁ āvajjanavasī siddhā nāma hotīti attho. **Sesā**ti vuṭṭhāna-adhiṭṭhānapaccavekkhaṇāvasiyo.

Aṅgasamudāyabhāvato jhānassa jhāne āvajjanavasiṁ nipphādetukāmena paṭipāṭiyā jhānaṅgāni āvajjetabbānīti āha **"paṭhamaṁ vitakkaṁ āvajjayato"**ti. Yadipi āvajjanamevettha icchitaṁ āvajjanavasiyā adhippetattā, āvajjanāya pana uppannāya javanehi bhavitabbaṁ. Tāni ca kho āvajjanatapparatāya cittābhinīhārassa yathāvajjitajhānaṅgārammaṇāni katipayāneva honti, na paripuṇṇānīti vuttaṁ **"vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javantī"**ti. **Cattāri** tikkhindriyassa. **Pañca** nātitikkhindriyassāti daṭṭhabbaṁ. **Nirantaran**ti visabhāgehi nirantaraṁ. **Ayaṁ panā**ti bhavaṅgadvayantaritā catujavanacittā yathāvuttā **āvajjanavasī. Aññesaṁ vā** dhammasenāpati-ādīnaṁ. **Evarūpe kāle**ti uṭṭhāya samuṭṭhāya lahutaraṁ āvajjanavasīnibbattanakāle. Sā ca kho ittarā parittakālā, na satthu yamakamahāpāṭihāriye viya cirataráppabandhapatī. Tathā hi taṁ sāvakehi asādhāraṇaṁ vuttaṁ. Adhigamena samaṁ sasampayuttassa jhānassa sammā āpajjanaṁ paṭipajjanaṁ **samāpajjanaṁ,** jhānasamaṅgitā.

Sīghanti ettha samāpajjitukāmatānantaraṁ dvīsu bhavaṅgesu uppannesu bhavaṅgaṁ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṁ samāpajjanaṁ sīghaṁ **samāpajjanasamatthatā.** Ayañca matthakappattā **samāpajjanavasī** satthu dhammadesanāyaṁ labbhati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "so kho ahaṁ aggivessana tassā eva kathāya pariyosāne tasmiṁyeva purimasmiṁ samādhinimitte ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṁ karomi samādahāmi yenassudaṁ niccakappaṁ viharāmī"ti[1]. Ito sīghatarā hi samāpajjanavasī nāma natthi. Juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi kapotakandarāyaṁ viharantassa āyasmato sāriputtassa yakkhena mahantampi pabbatakūṭaṁ padāletuṁ samatthe pahāre sīse dinne samāpajjanampettha nidassetabbaṁ. Tathā hi vakkhati "tadā thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṁ appesī"ti[2]. **Pāḷiyaṁ** pana "aññataraṁ samādhiṁ samāpajjitvā nisinno"ti[3] vuttaṁ. Ime pana

---

1. Ma 1. 316 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 9 piṭṭhe. 3. Khu 1. 123 piṭṭhe Udāne.

therā "samāpattito vuṭṭhānasamakālaṁ tena pahāro dinno"ti vadanti.

Accharāmattanti aṅguliphoṭamattaṁ **khaṇaṁ. Ṭhapetun**ti setu viya sīghasotāya nadiyā oghaṁ vegena pavattituṁ adatvā yathāvuttakkhaṇaṁ jhānaṁ **ṭhapetuṁ samatthatā.** Abhibhuyya ṭhapanaṁ, adhiṭṭhānaṁ viyāti vā adhiṭṭhānaṁ. Tattha vasī **adhiṭṭhānavasī. Tatheva lahuṁ vuṭṭhātun**ti accharāmattaṁ vā dasaccharāmattaṁ vā lahuṁ khaṇaṁ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhātuṁ samatthatā. Bhavaṅgacittuppattiyeva hettha jhānato vuṭṭhānaṁ nāma. Ettha ca yathā "ettakameva khaṇaṁ jhānaṁ ṭhapessāmī"ti pubbaparikammavasena adhiṭṭhānasamatthatā **adhiṭṭhānavasī,** evaṁ "ettakameva khaṇaṁ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhahissāmī"ti pubbaparikammavasena vuṭṭhānasamatthatā **vuṭṭhānavasī** veditabbā, yā samāpatti "vuṭṭhānakusalatā"ti vuccati. **Tadubhayadassanatthan**ti adhiṭṭhānavuṭṭhānavasīdassanatthaṁ.

Tatthāti tasmiṁ nimmitapabbate tassa vivare. Kiñcāpi ekaṁyeva taṁ abhiññācittaṁ yena pabbataṁ nimmineyya, abhiññāpādakassa pana jhānassa lahutaraṁ ṭhapanaṁ, vuṭṭhānañca idha nidassitanti daṭṭhabbaṁ. "Ettakā iddhimantā ekaṁ upaṭṭhākaṁ garuḷato rakkhituṁ na sakkhiṁsū"ti gārayhā assāma.

Āvajjanānantarānīti āvajjanavasībhāvāya yathākkamaṁ vitakkādīnaṁ jhānaṅgānaṁ āvajjanāya parato yāni javanāni pavattāni, tāni tesaṁ paccavekkhaṇāni. Yadaggena āvajjanavasīsiddhi, tadaggena paccavekkhaṇāvasīsiddhi veditabbā.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

79. Nīvaraṇappahānassa tappaṭhamatāya **āsannanīvaraṇapaccatthikā.** Thūlaṁ nāma vipulampi pheggu viya sukhabhañjanīyanti āha **"oḷārikattā aṅgadubbalā"**ti. **Santato manasi karitvā**ti paṭhamajjhānaṁ viya anoḷārikaṅgattā, santadhammasamaṅgitāya ca "santan"ti[1] manasi katvā. Ye hi dhammā dutiyajjhāne pītisukhādayo, kāmaṁ te paṭhamajjhānepi santi, tehi pana te santatarā ceva paṇītatarā ca bhavantīti. **Nikantin**ti nikāmanaṁ,

1. Santaṁ dhammanti (Syā, Ka)

apekkhanti attho. **Pariyādāyā**ti khepetvā. **Cattāri pañcā**ti vā-saddo luttaniddiṭṭho. Dutiyajjhānaṁ etassa atthīti dutiyajjhānikaṁ. **Vuttappakārānevā**ti paṭhamajjhāne vuttappakārāniyeva, parikammādināmakānīti attho.

80. **Vūpasamā**ti vūpasamahetu, **vūpasamo**ti cettha pahānaṁ adhippetaṁ, tañca vitakkavicārānaṁ. Atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha **"samatikkamā"**ti-ādi. Katamesaṁ panettha vitakkavicārānaṁ vūpasamo adhippeto, kiṁ paṭhamajjhānikānaṁ, udāhu dutiyajjhānikānanti. Kiñcettha yadi paṭhamajjhānikānaṁ, natthi tesmā vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānaṁ vitakkavicārarahitaṁ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṁ, evampi nattheva vūpasamo, sabbena sabbaṁ tesaṁ tattha abhāvatoti? Vuccate—yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesmā samatikkamā dutiyassa jhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṁ phassādīnaṁ samatikkamāti ayamattho "vitakkavicārānaṁ vūpasamā"ti etena dīpito. Tasmā "kiṁ paṭhamajjhānikānaṁ vitakkavicārānaṁ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikānan"ti edisī codanā anokāsāva. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṁtaṁjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṁ vūpasamanaṁ adhippetaṁ. Vitakkādayo eva jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṁsampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṁyeva vūpasamādivacanaṁ ñāyāgataṁ. Yasmā pana vitakkādīnaṁ viya taṁsampayuttadhammānampi etena "etaṁ oḷārikan"ti-ādīnavadassanaṁ sutte āgataṁ, tasmā avisesena vitakkādīnaṁ, taṁsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṁyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṁ aññaṁ atthaṁ bodhetīti katvā kiñci visesaṁ dīpetīti dassetuṁ **aṭṭhakathāyaṁ "oḷārikassa panā"**ti-ādi gahitanti idha "yehi vitakkavicārehī"ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ. "Pītiyā ca virāgā"ti-ādīsupi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakānīti tesaṁ ekadesabhūtaṁ vitakkavicārasamatikkamavacanaṁ taṁdīpakaṁ vuttaṁ. Visuṁ visuṁ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittena samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā daṭṭhabbā. Ayañca

attho avayavena samudāyopalakkhaṇanayena vutto. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṁsamatikkamā dutiyādhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṁ pīti-ādisamatikkamā tatiyādi-adhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṁdīpakatā vuttā.

Niyakajjhattamadhippetaṁ na ajjhattajjhattādi. Tattha kāraṇamāha **"vibhaṅge panā"**ti-ādi. **Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṁ viyā**ti nīlayogato vatthaṁ nīlaṁ viyāti adhippāyo. Yena sampasādanena yogā jhānaṁ **sampasādanaṁ.** Tasmiṁ dassite "sampasādanaṁ jhānan"ti samānādhikaraṇaniddeseneva taṁyogā jhāne taṁsaddappavatti dassitāti avirodho yutto. Ekodibhāve kathanti ekodimhi dassite ekodibhāvaṁ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttā hotīti ce? "Ekodibhāvan"ti padaṁ uddharitvā ekodissa niddeso na kātabbo siyāti ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yuttaṁ. **Imasmiñca atthavikappe**ti "cetaso sampasādayatī"ti etasmiṁ pakkhe "cetaso"ti ca upayogatthe sāmivacanaṁ. **Purimasmin**ti "sampasādanayogato jhānaṁ sampasādanan"ti vuttapakkhe. **Cetaso**ti sambandhe sāmivacanaṁ.

Seṭṭhopi loke "eko"ti vuccati "yāva pare ekāhaṁ te[1] karomī"ti-ādīsu. Eko adutiyo "ekākībhi khuddakehi jitan"ti-ādīsu asahāyatthopi eka-saddo diṭṭhoti āha **"eko asahāyo hutvā"**ti. Saddhādayopi kāmaṁ sampayuttadhammānaṁ sādhāraṇato, asādhāraṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṁ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisayaṁ paccayo hotīti dassento **"sampayuttadhamme -pa- adhivacanan"**ti āha.

"Sampasādanaṁ, cetaso ekodibhāvan"ti visesanadvayaṁ jhānassa atisayavacanicchāvasena gahitaṁ. Svāyamatisayo yathā imasmiṁ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṁ visesaṁ dassetuṁ **"nanu cā"**ti-ādi vuttaṁ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena, anumajjana-anuyojanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena

1. Ekabhate (Sī)

kilesakālussiyāpagame sampayuttānaṁ kañci khobhaṁ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṁ **"vitakkavicārakkhobhena na suppasannan"**ti. Khuddikā ūmiyo **vīciyo.** Mahatiyo **taraṅgā.** Satipi indriyasamatte, vīriyasamatāya ca teneva khobhena, sampasādābhāvena ca **samādhipi na suṭṭhu pākaṭo** bahale viya jale maccho. Yathāvuttakkhobho eva **palibodho. Evaṁ vuttenā**ti yassā saddhāya vasena sampasādanaṁ, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṁ vuttaṁ. Tāsaṁ eva "saddahanā"ti-ādinā pavatti-ākārassa visesavibhāvanāvasena vuttena. **Tena** vibhaṅgapāṭhena. "Sampasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanaṁ, ekodiṁ bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṁ vuttan"ti evaṁ pavattā **ayaṁ atthavaṇṇanā na virujjhati.** Yathā pana avirodho, so vutto eva.

81. **Santā**ti samaṁ nirodhaṁ gatā. **Samitā**ti bhāvanāya samaṁ[1] gamitā nirodhitā. **Vūpasantā**ti tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatā**ti atthaṁ vināsaṁ gatā. **Abbhatthaṅgatā**ti upasaggena padaṁ vaḍḍhetvā vuttaṁ. **Appitā**ti vināsaṁ gamitā. **Sositā**ti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṁ sukkhabhāvaṁ ito. **Byantikatā**ti vigatantakatā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānaṁ abhāvo. Codakena vuttamatthaṁ sampaṭicchitvā pariharituṁ "evametaṁ siddhovāya mattho"ti vatvā **"na panetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **etan**ti "vitakkavicārānaṁ vūpasamā"ti etaṁ vacanaṁ. **Tadatthadīpakan**ti tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṁ. Ayañcettha attho—dutiyajjhānādi-adhigamūpāyadīpakena ajjhattasampasādanatāya, cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena, avitakka-avicārabhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti kiṁ puna avitakka-avicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānaṁ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṁ etesaṁ vūpasamanaṁ, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṁ karonti, tesu maggesu, pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārapavatti hoti

---

1. Samathaṁ (Sī)

eva, evamevidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhāssa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti taṁ nivāraṇatthaṁ āvajjitukāmatādi-atikkamova tesaṁ vūpasamoti dassanatthañca **"avitakkaṁ avicāran"**ti vuttaṁ. **Paṭhamampī**ti paṭhamaṁ jhānampi.

"Dutiyaṁ uppannantipi dutiyan"ti vattuṁ vaṭṭatiyeva. **Na tathā imassa vitakkavicārā**ti yathā paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti tathā imassa dutiyajjhānassa upacārakkhaṇe vitakkavicārā na pahīyanti asaṁkiliṭṭhasabhāvattā, upacārabhāvanāya ca te pahātuṁ asamatthabhāvato. Yadipi tāya tesu taṇhā pahīyati, na pana savisesaṁ savisesañhi tattha taṇhāppahānaṁ appanāya eva hoti. Tena vuttaṁ **"appanākkhaṇeyevā"**ti-ādi. Pahānaṅgatāpi atisayappahānavaseneva veditabbā yathā nīvaraṇānaṁ paṭhamajjhānassa. **Tasmā**ti yasmā tivaṅgamevetaṁ jhānaṁ, tasmā. **Tan**ti vibhaṅge vacanaṁ. Rathassa paṇḍukambalaṁ viya sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha **"saparikkhānaṁ jhānaṁ dassetun"**ti.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

82. **Uppilāvitan**ti kāmañcāyaṁ pariggahesu apariccattapemassa anādīnavadassino taṇhāsahagatāya pītiyā pavatti-ākāro, idha pana dutiyajjhānapīti adhippetā. Tathāpi sabbaso pītiyaṁ avirattaṁ, sāpi anubandheyyāti vuttaṁ. Uppilāvitaṁ viyāti vā **uppilāvitaṁ.** Ādīnavaṁ hi tattha pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ.

83. Virajjanaṁ **virāgo.** Taṁ pana virajjanaṁ nibbindanamukhena hīḷanaṁ vā tappaṭibaddharāgappahānaṁ vāti tadubhayaṁ dassetuṁ **"vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṁ vā samatikkamo vā"**ti āha. **Vuttappakārāyā**ti "yadeva tattha pītī"ti-ādinā vuttappakārāya. **Sampiṇḍanaṁ** samuccayo.

Maggoti upāyo. **Tadadhigamāyā**ti tatiyamaggādhigamāya.

84. **Upapattito**ti samavāhitabhāvena patirūpato. Jhānapekkhāpi samavāhitameva antonītaṁ katvā pavattatīti āha **"samaṁ passatī"**ti.

Visadāyāti paribyattāya saṁkilesavigamena. **Vipulāyā**ti mahatiyā sātisayaṁ mahaggatabhāvappatthiyā. **Thāmagatāyā**ti pītivigamena thirabhāvappattāya.

Parisuddhapakati khīṇāsavapakati nikkilesatā. Sattesu kammassakatādassanahetuko samabhāvadassanākāro majjhattākāro **brahmavihārupekkhā.**

Sahajātadhammānanti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. Samappavattiyā bhāvanāya vītipaṭipannāha alīnānuddhatā nirassādatāya paggahaniggahasampahaṁsanesu byāpārābhāvato sampayuttadhammesu majjhattākārabhūtā **bojjhaṅgupekkhā.**

Upekkhānimittanti ettha līnuddhaccapakkhapātarahitaṁ majjhattaṁ vīriyaṁ upekkhā. Tadeva taṁ ākāraṁ gahetvā pavattetabbassa tādisassa vīriyassa nimittabhāvato upekkhānimittaṁ bhāvanaya samappavattikāle upekkhīyatīti upekkhā, vīriyameva upekkhā **vīriyupekkhā.**

"Paṭhamaṁ jhānaṁ paṭilābhatthāya nīvaraṇe -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ paṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇan"ti[1] evamāgatā imā **aṭṭha samādhivasena uppajjanti.** "Sotāpattimaggaṁ paṭilābhatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisandhiṁ gatiṁ nibbattiṁ upapattiṁ jātiṁ jaraṁ byādhiṁ maraṇaṁ sokaṁ paridevaṁ upāyāsaṁ. Sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṁ pavattaṁ -pa-. Arahattamaggaṁ paṭilābhatthāya uppādaṁ -pa- upāyāsaṁ -pa-. Arahattaphalasamāpattatthāya suññatāvihārasamāpattatthāya animittavihārasamāpattatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisandhiṁ gatiṁ nibbattiṁ upapattiṁ jātiṁ jaraṁ byādhiṁ maraṇaṁ sokaṁ paridevaṁ upāyāsaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇan"ti[1] evamāgatā imā **dasa vipassanāvasena uppajjanti.** Ettha ca paṭhamajjhānādīhi vikkhambhitāni nīvaraṇavitakkavicārādīni paṭisaṅkhāya sabhāvato upaparikkhitvā sanniṭṭhānavasena tiṭṭhamānā **nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā** diṭṭhādīnavattā tesaṁ **gahaṇe** uppādane ajjhūpekkhantī vipassanāpaññā gahaṇe **majjhattabhūtā upekkhā.**

---

1. Khu 9. 62 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Tattha **uppādan**ti purimakammapaccayā khandhānaṁ idha uppattimāha. **Pavattan**ti tathā-uppannassa pavattiṁ. **Nimittan**ti sabbampi tebhūmakasaṅkhāragataṁ nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhanan**ti āyatiṁ paṭisandhihetubhūtaṁ kammaṁ. **Paṭisandhin**ti āyatiṁ uppattiṁ. **Gatin**ti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattin**ti khandhānaṁ nibbattanaṁ. **Upapattin**ti "samāpannassa vā upapannassa vā"ti[1] ettha "upapannassā"ti vuttavipākappavattiṁ. **Jātin**ti jarādīnaṁ paccayabhūtaṁ bhavapaccayā jātiṁ. **Jarābyādhimaraṇā**dayo pākaṭā eva. Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāññāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesaṁ vevacanavasena. "Nibbatti, jātī"ti idañhi dvayaṁ uppādassa cega paṭisandhiyā ca vevacanaṁ, "gati, upapatti cā"ti idaṁ dvayaṁ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṁ. Appaṇihitavimokkhavasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā phalasamāpattiyā catasso, suññatavihāra-animittavihāravasena dveti dasa saṅkhārupekkhā.

Yāti vipassanāpaññā. **Yadatthī**ti yaṁ aniccādilakkhaṇāttayaṁ upalabbhati. **Yaṁ bhūtan**ti yaṁ paccayanibbattattā bhūtaṁ khandhapañcakaṁ. **Taṁ pajāhatī**ti aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto sammadeva diṭṭhādīnavattā tappaṭibaddhacchandarāgappahānena pajahati, yathā āyatiṁ ādānaṁ na hoti, tathā paṭipattiyā pajahati. Tathābhūto ca tattha **upekkhaṁ paṭilabhati. Vicinane**ti aniccādivasena sammasanepi.

Sampayuttadhammānaṁ samappavattihetutāya **samavāhitabhūtā.** Nīvaraṇavitakkavicārādisabbapaccanīkehi vimuttattā **sabbapaccanīkaparisuddhā.** Tesaṁ vūpasantattā **paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā** abyāpārabhāvena pavattā, abyāpārataṁ vā pattā.

Yadi atthato ekā, kathamayaṁ bhedoti āha **"tena tenā"**ti-ādi. **Tasmā**ti yasmā satipi sabhāvato abhedeyehi pana paccayavisesehi svāyamimāsaṁ avatthābhedo, tesaṁ ekajjhaṁ appavattito na tāsaṁ abhedo, ekajjhaṁ vā pavatti, tasmā. Tenāha **"yattha chaḷaṅgupekkhā"**ti-ādi.

---

1. Khu 9. 81 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Ekībhāvoti ekatā. Satipi majjhattābhāvasāmaññe visayabhedena panassā bhedo. Yamatthaṁ sandhāya **"kiccavasena dvidhā bhinnā"**ti vuttaṁ, taṁ vitthārato dassento **"yathā hī"**ti-ādimāha. **Ayaṁ vipassanupekkhā.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ **pāḷiyaṁ** "yadatthi yaṁ bhūtaṁ taṁ pajahati, upekkhaṁ paṭilabhatī"ti[1]. Tattha **yadatthi yaṁ bhūtan**ti khandhapañcakaṁ, taṁ muñcitukamyatāññāṇena pajahati. Diṭṭhasovattikattayassa sabbalakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa bhūtassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṁ paṭilabhati. Saṅkhārānaṁ aniccādilakkhaṇassa sudiṭṭhattā tesaṁ vicinane majjhattabhūtāya **vipassanupekkhāya siddhāya** tathā diṭṭhādīnavānā tesaṁ gahaṇepi ajjhūpekkhanā **siddhāva hoti,** sabbaso visaṅkhāraninnattā ajjhāsayassa.

Anābhogarasāti paṇītasukhepi tasmiṁ avanatipaṭipakkhakiccāti attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānā**ti satipi sukhapāramippattiyaṁ tasmiṁ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupatiṭṭhati, sampayuttānaṁ vā tattha abyāpāraṁ paccupaṭṭhapetīti attho. Sampayuttadhammānaṁ khobhaṁ, uppilavañca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā **aparibyattaṁ. Tattha** tatramajjhattatāya **kiccaṁ.** Tadabhāvato **idha paribyattaṁ.**

Niṭṭhitā "upekkhako ca viharatī"ti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

85. **"Saratīti sato"**ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātī**ti sammadeva pajānāti. Saraṇaṁ cintanaṁ upaṭṭhānaṁ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā.** Sammussanapaṭipakkho asammussanaṁ, taṁ kiccaṁ etissāti **asammussanarasā.** Kilesehi ārakkhā hutvā paccupatiṭṭhati, tato vā ārakkhaṁ paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā.** Asammuyhanaṁ sammadeva pajānanaṁ, sammohapaṭipakkho vā **asammoho. Tīraṇaṁ** kiccassa pāragamanaṁ. **Pavicayo** vīmaṁsā.

Kāmaṁ upacārajjhānādīni upādāya paṭhamadutiyajjhānānipi sukhumāneva, imaṁ pana uparijhānaṁ upādāya **"oḷārikattā"**ti vuttaṁ. Sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci "bahucetasikatāyā"ti ca

---

1. Ma 3. 5; Aṁ 2. 450 piṭṭhesu.

vadanti. **Gati sukhā hoti** tattha jhānesūti adhippāyo. **Abyattaṁ tattha satisampajaññakiccaṁ** "idaṁ nāma dukkaraṁ karīyatī"ti vattabbassa abhāvato. **Oḷārikaṅgappahānena sukhumattā**ti ayamattho kāmaṁ dutiyajjhānepi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogībhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena, sukhumatāya idha sātisayo satisampajaññabyāpāroti vuttaṁ **"purisassā"**ti-ādi. **Punadeva pītiṁ upagaccheyyā**ti hānabhāgiyaṁ jhānaṁ siyā dutiyajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha **"pītisampayuttameva siyā"**ti. **"Idañca atimadhuraṁ sukhan"**ti tatiyajjhānasukhaṁ sandhāyāha. Atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idan**ti "sato, sampajāno"ti padadvayaṁ.

Tasmā etamatthaṁ dassentoti yasmā tassa jhānasamaṅgino yaṁ nāmakāyena sampayuttaṁ sukhaṁ, taṁ so paṭisaṁvedeyya. **Yaṁ vā tan**ti aha vā yaṁ taṁ yathāvuttaṁ **nāmakāyasampayuttaṁ sukhaṁ. Taṁsamuṭṭhānena** tato samuṭṭhitena **atipaṇītena rūpena assa** jhānasamaṅgino **rūpakāyo yasmā phuṭo. Yassa** rūpakāyassa **phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi** jānasamaṅgi kāyikaṁ **sukhaṁ paṭisaṁvedeyya.** Tasmā **etaṁ** cetasikakāyikasukhapaṭisaṁvedanasaṅkhātaṁ **atthaṁ** dassento **"sukhañca kāyena paṭisaṁvedetīti āhā"**ti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho—nāmakāyena cetasikasukhaṁ, kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhañca jhānasamaṅgī paṭisaṁvedetīti vuccati. **Phuṭattā**ti byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭasarīrassa tādise nātipaccanīke vātādiphoṭṭhabbe phuṭe sukhaṁ uppajjati, evametehi phuṭasarīrassāti. Aparo nayo—**sukhañca kāyena paṭisaṁvedetī**ti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṁvedanāti codanāyaṁ "kiñcāpi -pa-. Evaṁ santepī"ti. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṁ sukhaṁ, tasmā sukhañca kāyena paṭisaṁvedetīti yojanā. Idāni sahāpi ābhogena sukhapaṭisaṁvedanaṁ dassetuṁ **"yaṁ vā tan"**ti-ādi vuttaṁ.

86. **Yan**ti hetu-atthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha **"yaṁjhānahetū"**ti. **"Ācikkhantī"**ti-ādīni padāni kittanatthānīti adhippāyenāha **"pasaṁsantīti adhippāyo"**ti. **Kintī**ti pasaṁsanākārapucchā.

Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṁ hotīti idha pāḷiyaṁ satiyā eva gahitattā evaṁ upaṭṭhitasatitāya **“satimā”** icceva vuttaṁ, “sampajāno”ti heṭṭhā vuttattā vā.

Jhānakkhaṇe cetasikasukhameva labbhatīti **“sukhaṁ nāmakāyena paṭisaṁvedetī”**ti ca vuttaṁ. **Tatiyanti gaṇanānupubbatā**ti ito paṭṭhāya dutiyatatiyajjhānakathāhi aviseso, viseso ca vuttoti.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

87. Idāni nibbattitavisesaṁ dassento **“ayaṁ pana viseso”**ti vatvā **“yasmā”**ti-ādimāha. Āsevanapaccayena paccayo na hoti, aniṭṭhe ṭhāne padantarasaṅgahitassa āsevanapaccayattābhāvato. **Adukkhamasukhāya vedanāya uppajjitabbaṁ** sātisayaṁ sukhavirāgabhāvanābhāvato. **Tānī**ti appanāvīthiyaṁ javanāni sandhāyāha.

88. **“Pubbevā”**ti vuttattā kadā pana tesaṁ pahānaṁ hotīti codanāyaṁ āha **“catunnaṁ jhānānaṁ upacārakkhaṇe”**ti. Evaṁ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṁ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne “dukkhaṁ domanassaṁ sukhaṁ somanassan”ti vattabbaṁ siyā. Kasmā ito aññathā vacananti āha **“indriyavibhaṅge”**ti-ādi. Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho.

Kattha cuppannaṁ dukkhindriyanti attano paccayehi uppannaṁ dukkhindriyaṁ. **Kattha ca aparisesaṁ nirujjhatī**ti nirodhaṭṭhānaṁ pucchati. Tena **“kattā”**ti pucchāyaṁ, **“ettā”**ti vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Jhānānubhāvanimittaṁ hi anuppajjantaṁ **“dukkhindriyaṁ aparisesaṁ nirujjhatī”**ti vuttaṁ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṁujupaṭipakkhena vūpasamo.

Nānāvajjaneti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṁ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamosanupatāpo. Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā, pītisamuṭṭhānānaṁ vā paṇītarūpānaṁ kāyassa byāpanato vuttaṁ. Tenāha **“sabbo kāyo sukhokkantohotī”**ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti

pi-saddo aṭṭhānappayutto, so "pahīnassā"ti ettha ānetvā sambandhitabbo "pahīnassāpi domanassindriyassā"ti. Etaṁ domanassindriyaṁ uppajjatīti sambandho. "Tassa mayhaṁ aticiraṁ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami cittampi uhaññī"ti[1] vacanato kāyacittakhedānaṁ vitakkavicārappaccayatā veditabbā. "Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyan"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānūpacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke[2] "tatthassa siyā uppattī"ti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṁ hoti. Tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṁ pavattati. Na cettha **paṭṭhānapāḷiyā**[3] virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnaṁ jhānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattamānaṁ domanassaṁ dassitaṁ, aparihīnajjhānamārammaṇaṁ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato. Jhānalābhīnaṁ sabbaso domanassaṁ nuppajjatīti ca na sakkā vattuṁ aṭṭhasamāpattilābhino api tassa[4] uppannattā. Na heva kho so pahīnajjhāno ahosīti vadanti, taṁ ayuttaṁ anīvaraṇasabhāvassa dosassa[5] abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya na ca uppajjati. Tathā hi "arūpe kāmacchandanīvaraṇaṁ paṭicca thinmiddhanīvaraṇaṁ uddhaccanīvaraṇaṁ avijjānīvaraṇan"ti-ādīsu[6] byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭāni. Na cettha nīvaraṇattā parihāro, kāmacchandādīnampi anīvaraṇanaṁyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṁ pana vuttaṁ "aṭṭhasamāpattilābhino api tassa[4] uppannattā"ti, tampi akāraṇaṁ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṁ tādisā[7] appakasireneva paṭipākatikaṁ karontiti daṭṭhabbaṁ. "Tatthassa siyā uppattī"ti idaṁ pana parikappavacanaṁ upacārakkhaṇe domanassassa appahīna[8] bhāvadassanatthaṁ. Tathā hi vuttaṁ "na tveva anto-appanāyan"ti. Yadi pana tadā domanassaṁ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṁ. Pahīnampi somanassindriyaṁ pīti viya na dūreti

---

1. Ma 1. 163 piṭṭhe.
2. Ettha ca (Sī)
3. Paṭṭhāna 1. 133 piṭṭhe.
4. Asitassa (Sī)
5. Domanassassa (Sī, Ka)
6. Paṭṭhāna 3. 300 piṭṭhe.
7. Tādisānaṁ (Syā), tādisaṁ (Ka)
8. Asuppahīna (Sī)

katvā **"āsannattā"**ti vuttaṁ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṁ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṁ dassento **"appanāppattāyā"**ti-ādimāha. Tādisāya-āsevanāya icchitabbattā yathā **maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti,** evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāhaṭāti samānītā, saṅgahetvā vuttāti attho. Sukhadukkhāni viya anoḷārikattā avibhūtatāya **sukhumā.** Tato eva anuminitabbasabhāvattā **duviññeyyā. Duṭṭhassā**ti duṭṭhapayogassa, duddammassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayituṁ** aññāpohananayenāti adhippāyo.

Adukkhamasukhāya cetovimuttiyāti idameva catutthajjhānaṁ daṭṭhabbaṁ. **Paccayadassanatthan**ti adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanatthaṁ. Tenāha **"dukkhappahānādayo hi tassā paccayā"**ti. **Dukkhappahānādayo**ti ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā.

Pahīnāti vuttā "pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ saññojanānaṁ parikkhayā"ti. **Etā**ti sukhādayo vedanā.

Somanassaṁ rāgassa paccayo. Vuttañhi "sukhāya kho āvuso visākha vedanāya rāgānusayo anusetī"ti[1]. **Domanassaṁ dosassa** paccayo. Vuttampi cetaṁ "dukkhāya kho āvuso visākha vedanāya paṭighānusayo anusetī"ti[1]. **Sukhādighātenā**ti sukhādīnaṁ pahānena. **Assa** jhānassa.

Na dukkhanti **adukkhaṁ,** dukkhavidhuraṁ. Yasmā tattha dukkhaṁ natthi, tasmā vuttaṁ **"dukkhābhāvenā"**ti. **Asukhan**ti etthapi eseva nayo. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **"Paṭipakkhabhūtan"**ti idaṁ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṁ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṁ, na kusalākusalānaṁ viya ujuvipaccanīkatāya. Iṭṭhāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, iṭṭhāniṭṭhaviparītaṁ vā majjhattākārena anabhavanalakkhaṇā **iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā.** Tato eva **majjhattarasā. Avibhūtapaccupaṭṭhānā**ti sukhadukkhāni viya na

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

vibhūtākārā, piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo piya tehi anumātabbā avibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro so padaṭṭhānaṁ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā.**

89. **“Upekkhāsatipārisuddhin”**ti purimapade uttarapadalopenetaṁ samāsapadanti āha **“upekkhāya janitasatipārisuddhin”**ti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhi-upekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṁsanapaññā viya suparisuddhā, suvisadā ca hotīti āha **“yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññenā”**ti. Yadi tatramajjhattatā idha “upekkhā”ti adhippetā kathaṁ satiyeva “parisuddhā”ti vuttāti āha **“na kevalan”**ti-ādi.

Evampi kasmā ayameva sati[1] “upekkhāsatipārisuddhī”ti vuttāti anuyogaṁ sandhāya **“tattha kiñcāpī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjamānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhibhavato, sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṁsampayuttānaṁ. Tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṁ rūpakavasena dassetuṁ **“yathā panā”**ti-ādi vuttaṁ. **Sūriyappabhābhibhavā**ti sūriyappabhāya abhibhuyyamānattā atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā sabhāgātidassento **“sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya ratthiyā”**ti āha.

“Ekavīthiyan”ti idaṁ tattha somanassassa ekaṁsena abhāvato vuttaṁ, na tato purimataresu ekaṁsena bhāvato. Yathā pana vitakkādayo dutiyādijjhānakkhaṇeyeva pahīyanti, na tesaṁ ekavīthiyaṁ purimajavanesu, na evametanti dassetuṁ vuttaṁ. **Catukkajjhāne**ti catukkanayavasena nibbattitajjhānacatukke.

Pañcakajjhānakathāvaṇṇanā

90. **Tatthā**ti paṭhamajjhāne. **Catukkanayassa dutiyajjhāne viyā**ti catukkanayasambandhini dutiyajjhāne viya. **Taṁ dvidhā bhinditvā**ti catukkanaye

---

1. Ivdheva sabhi (Sī, Syā, Ka)

dutiyaṁ "avitakkaṁ vicāramattaṁ, avitakkaṁ avicāran"ti ca evaṁ dvidhā bhinditvā **pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti** abhidhammeti[1] adhippāyo. Suttantesu pana sarūpato pañcakanayo na gahito.

Kasmā panettha nayadvayavibhāgo gahitoti? Abhidhamme nayadvayavasena jhānānaṁ desitattā. Kasmā ca tattha tathā tāni desitāni? Puggalajjhāsayato, desanāvilāsato ca. Sannipatita[2] devaparisāya kira yesaṁ yathādesite paṭhamajjhāne vitakko eva oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesaṁ ajjhāsayavasena ca caturaṅgikaṁ avitakkaṁ vicāramattaṁ jhānaṁ desitaṁ. Yesaṁ vicāro, yesaṁ pīti, yesaṁ sukhaṁ oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesaṁ tesaṁ ajjhāsayavasena tatiyādīni jhānāni desitāni. Ayaṁ tāva puggalajjāsayo.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā bhagavā yasmā desanāvilāsappatto, tasmā ñāṇamahantatāya desanāya sukusalo yaṁ yaṁ aṅgaṁ labbhati, tassa tassa vasena yathāruciṁ desanaṁ niyāmento catukkanayavasena, pañcakanayavasena ca. Tattha ca pañcaṅgikaṁ paṭhamaṁ caturaṅgikaṁ dutiyaṁ, tivaṅgikaṁ tatiyaṁ, duvaṅgikaṁ catutthaṁ, duvaṅgikameva pañcamaṁ jhānaṁ desesīti ayaṁ desanāvilāso. Ettha ca pañcakanaye dutiyajjhānaṁ catukkanaye dutiyajjhānapakkhikaṁ katvā vibhattaṁ "yasmiṁ samaye rūpūpapattiyā maggaṁ bhāveti avitakkaṁ vicāramattaṁ samādhijaṁ pītisukhaṁ dutiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharatī"ti[3]. Kasmā? Ekattakāyanānattasaññīsattāvāsaphalatāya dutiyajjhānena samānaphalattā, paṭhamajjhānasamādhito jātattā ca. Paṭhamajjhānameva hi "kāmehi akusalehi ca vivittan"ti tadabhāvā na idha "vivicceva kāmehi vivicca akusalehī"ti sakkā vattuṁ, nāpi "vivekajan"ti. Suttantadesanāsu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānāni dutiyajjhānameva bhajanti vitakkavūpasamā vicāravūpasamā avitakkattā, avicārattā ca. Evañca katvā suttantadesanāyapi pañcakanayo labbhatevāti siddhaṁ hoti. Nanu suttante cattāriyeva jhānāni vibhattānīti pañcakanayo na labbhatīti? Na, "savitakkasavicāro samādhī"ti-ādinā[4] samādhittayāpadesena

1. Abhi 1. 46-7 piṭṭhesu. 2. Sannisinna (Sī) 3. Abhi 1. 47 piṭṭhe. 4. Dī 3. 184 piṭṭhe.

pañcakanayassa labbhamānattā. Catukkanayanissito pana katvā pañcakanayo vibhattoti suttantadesanāyapi pañcakanayo niddhāretabbo. "Vitakkavicārānaṁ vūpasamā"ti hi vitakkassa, vicārassa, vitakkavicārānañca "vitakkavicārānan"ti sakkā vattuṁ. Tathā "avitakkaṁ, avicāran"ti ca vinā, saha ca vicārena vitakkappahānena avitakkaṁ, saha, vinā ca vitakkena vicārappahānena avicāranti avitakkaṁ, avicāraṁ, avitakkañca avicārañcāti vā tividhampi sakkā saṅgahetuṁ.

Dutiyanti ca vitakkarahite, vitakkavicāradvayarahite ca ñāyāgatā desanā dutiyaṁ adhigantabbattā, vicāramattarahitepi dvayappahānādhigatasamānadhammattā. Evañca katvā pañcakanayaniddese dutiye vūpasantopi vitakko sahāyabhūtavicārāvūpasamena na sammā vūpasantoti vitakkavicāradvayarahite viya vicāravūpasameneva tadupasamaṁ, sesadhammānaṁ samānatañca dassentena "vitakkavicārānaṁ vūpasamā ajjhattaṁ sampasādanaṁ cetaso ekodibhāvaṁ avitakkaṁ avicāraṁ samādhijaṁ pītisukhaṁ tatiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharatī"ti tatiyaṁ catukkanaye dutiyena nibbisesaṁ vibhattaṁ. Duvidhassāpi sahāyavirahena, aññathā ca vitakkappahānena avitakkattaṁ, samādhijaṁ pītisukhattañca samānanti samānadhammattāpi **dutiyan**ti niddeso. Vicāramattampi hi vitakkavicāradvayarahitaṁ viya "yasmiṁ samaye rūpūpapattiyā maggaṁ bhāveti avitakkaṁ vicāramattaṁ samādhijaṁ pītisukhaṁ dutiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharatī"ti[1] avitakkaṁ samādhijaṁ pītisukhanti vibhattaṁ. Paṭhamajjhāne vā sahacārīsu vitakkavicāresu ekaṁ atikkamitvā dutiyampi tatraṭṭhameva dosato disvā ubhayampi sahātikkamantassa pañcakanaye **tatiyaṁ** vuttaṁ, tatiyaṁ adhigantabbattā. Paṭhamato anantarabhāvena panassa dutiya bhāvo ca uppajjatīti. Kasmā panevaṁ sarūpato pañcakanayo na vibhattoti? Vineyyajjhāsayato. Yathānulomadesanā hi suttanta desanāti.

Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti catutthaparicchedavaṇṇanā.

1. Abhi 1. 47 piṭṭhe.

5. Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā

Āpokasiṇakathāvaṇṇanā

91. Yathāvitthāritassa atthassa atidesopi vitthāraṭṭhāneyeva tiṭṭhatīti āha **"vitthārakathā hotī"**ti. **Āpokasiṇan**ti āpokasiṇajjhānaṁ, āpokasiṇakammaṭṭhānaṁ vā. **Sabbaṁ vitthāretabban**ti pathavīkasiṇakammaṭṭhāne vuttanayena vitthāretabbaṁ. **Ettakampī**ti "kate vā akate vāti sabbaṁ vitthāretabban"ti ettakampi avatvā. Sāmuddikena loṇudakena bharito jalāsayo **loṇī.** Nīlādivaṇṇasaṅkarapariharaṇatthaṁ **"suddhavatthena gahitan"**ti vuttaṁ. **Aññan**ti bhūmiṁ sampattaṁ. **Tathārūpan**ti yādisaṁ ākāsajaṁ udakaṁ, tādisaṁ. Tenāha **"vippasannaṁ anāvilan"**ti, yaṁ pana udakanti sambandho. **"Na vaṇṇo paccavekkhitabbo"**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ pathavīkasiṇakathāyaṁ vuttameva. **Lakkhaṇaṁ** pana idha paggharaṇalakkhaṇaṁ veditabbaṁ.

Vuttanayenevāti pathavīkasiṇabhāvanāyaṁ vuttanayeneva. Taraṅguṭṭhānādi, pheṇamissatādi ca idha **kasiṇadoso. So**ti yogāvacaro. **Tassā**ti paṭibhāganimittassa.

Tejokasiṇakathāvaṇṇanā

92. **Siniddhāni** sinehavantāni. **Sāradārūni** na pheggudārūni. Jālāya ciraṭṭhitatthaṁ siniddhasāradāruggahaṇaṁ. **Ghaṭikaṁ ghaṭikaṁ katvā**ti khandhaso karitvā. **Ālimpetvā**ti jāletvā. **Ghanajālāyā**ti aviraḷavasena pavatta-aggijālāyaṁ.

Patanasadisanti patamānasadisaṁ. **Akate gaṇhantassā**ti vuttanayena yathā kasiṇamaṇḍalaṁ paññāyati, evaṁ anabhisaṅkhate kevale tejasmiṁ nimittaṁ gaṇhantassa.

Vāyokasiṇakathāvaṇṇanā

93. **Vuttañhetan**ti ettha **hi**-saddo hetu-attho, yasmāti attho. Tassa "tasmā"ti iminā sambandho. **Ucchaggan**ti ucchukhette yathāṭhitānaṁ aggaṁ.

Eritanti vātena calitaṁ. **Sameritan**ti sabbaso calitaṁ. **Tasmā**ti yasmā "vāyokasiṇaṁ -pa- upalakkhetī"ti evaṁ vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ, tasmā. **Samasīsaṭṭhitan**ti upari pattānaṁ vasena samasīsaṁ hutvā ṭhitaṁ. **Veḷuṁ vā rukkhaṁ vā**ti etthāpi "samasīsaṁ ṭhitaṁ ghanapattaveḷuṁ vā ghanapattarukkhaṁ vā"ti ānetvā yojetabbaṁ. Ekaṅgulādippamāṇesu kesesu rassabhāvato, dīghataresu olambanato, viraḷesu anuppavesato vātappahāro na paññāyatīti **caturaṅgulappamāṇa**ggahaṇaṁ, **ghana**ggahaṇañca kataṁ. **Etasmiṁ ṭhāne paharatīti satiṁ ṭhapetvā**ti ucchaggādīnaṁ pacalanākāraggahaṇamukhena tesaṁ pahārake vātasaṅghāte satiṁ upaṭṭhapetvā. **Tattha satiṁ ṭhapetvā**ti tasmiṁ kāyapadesassa saṅghaṭṭanavasena pavatte vāyupiṇḍe saṅghaṭṭanākāraggahaṇamukhena satiṁ upaṭṭhapetvā. Usumavaṭṭisadisan"ti evena purimakasiṇassa viya imassāpi nimittassa saṁviggahataṁ dasseti. "Niccalan"ti iminā niccalabhāvoyeva uggahanimittato imassa visesoti paṭibhāganimittassāpi usumavaṭṭisadisatāva vibhāvitā hoti.

Nīlakasiṇakathāvaṇṇanā

94. Añjanarājivaṭṭadi[1] **vaṇṇadhātuyā vā. Tathārūpaṁ mālāgacchan**ti aviraḷavikasitanīlavaṇṇapupphasañchannaṁ pupphagacchaṁ. **Itarenā**ti akatādhikārena. **Girikaṇṇika**ggahanena nīlaṁ girikaṇṇikamāha. **Karaṇḍapaṭalaṁ** samuggapidhānaṁ. **Pattehiyevā**ti nīluppalādīnaṁ kesarapaṇḍāni apanetvā kevalehi pattehiyeva. **Pūretabban**ti nīlavaṇṇaṁ vatthaṁ gahetvā bhaṇḍikaṁ viya bandhitvā yathā nīlamaṇḍalaṁ hutvā paññāyati, tathā **caṅgoṭakaṁ vā karaṇḍapaṭalaṁ vā pūretabbaṁ. Mukhavaṭṭiyaṁ vā assā**ti assa caṅgoṭakassa, karaṇḍapaṭalassa vā mukhavaṭṭiyaṁ **bandhitabbaṁ. Maṇitālavaṇṭaṁ** indanīlamaṇimayaṁ tālavaṇḍaṁ.

Pītakasiṇakathāvaṇṇanā

95. Pītakasiṇe **mālāgacchan**ti ikkaṭādimālāgacchaṁ. Haritālaṁ, manosilā vā **dhātu. Pattaṅgapupphehī**ti pattaṅganāmikā pītavaṇṇapupphā-ekā gacchajāti, tassa pupphehi. **Āsanapūjan**ti cetiyaṅgaṇe kataṁ

1. Añjanarājapaṭṭādi (Sī)

āsanapūjaṁ. **Kaṇikārapupphādinā**ti **ādi**-saddena ākulikiṅkirātapupphādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lohitakasiṇakathāvaṇṇanā

96. **Lohitamaṇi** lohitaṅgamaṇi-ādi. **Lohitadhātu** gerukajātihiṅgulikādi.

Odātakasiṇakathāvaṇṇanā

97. Odātakasiṇe **mālāgacchan**ti nandiyāvattādimālāgacchaṁ. **Dhātu**kakkaṭimuttasetikādi[1].

Ālokakasiṇakathāvaṇṇanā

98. **Tathā asakkontenā**ti yathā sūriyālokādivasena obhāsanimittuppādanaṁ vuttaṁ, tassa obhāsamaṇḍalassa na ciraṭṭhititāya[2] tathā nimittuppādanaṁ kātuṁ asakkontena. Ghaṭamukhena niggacchanaka-obhāsassa mahantabhāvato **"ghaṭamukhaṁ pidahitvā"**ti vuttaṁ. **Bhittimukhan**ti bhitti-abhimukhaṁ. **Uṭṭhitamaṇḍalasadisan**ti bhitti-ādīsu uṭṭhitapākatika-ālokamaṇḍalasadisaṁ. **Ghanavippasannaṁ ālokapuñjasadisan**ti bhagavato byāmappabhā viya balalo, vippasanno ca hutvā puñjabhūto āloko atthi ce, taṁsadisoti attho.

Paricchinnākāsakasiṇakathāvaṇṇanā

99. **Chiddasadisameva hotī**ti yehi bhittipariyantādīhi paricchinnaṁ, taṁ siddaṁ, taṁsadisaṁ, tenavākārena uggahanimittaṁ upaṭṭhātīti attho. **"Vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhatī"**ti uggahanimittassa avaḍḍhanīyataṁ dassetuṁ vuttaṁ. Sabbampi hi uggahanimittaṁ vaḍḍhiyamānaṁ na vaḍḍhatiyeva. Satipi ca vaḍḍhetukāmatāyaṁ vaḍḍhanā na sambhavati bhāvanāya paridubbalattā. Bhāvanāvasena hi nimittavaḍḍhanā. Paṭibhāganimittaṁ pana tasmiṁ uppanne bhāvanā thirāti katvā **"vaḍḍhiyamānaṁ vaḍḍhatī"**ti vuttaṁ.

---

1. Kakkhatimuttaseti-ādi (Syā, Ka)
2. Na ciraṭṭhāyitāya (Sī, Ka)

Kiñcāpi **pāḷiyaṁ**[1] "pathavīkasiṇādīni rūpajhānārammaṇāni aṭṭheva kasiṇāni sarūpato āgatāni, odātakasiṇe pana ālokakasiṇaṁ, ākāsakasiṇe ca paricchinnākāsakasiṇaṁ antogadhaṁ katvā desanā katā"ti adhippāyenāha **"iti kasiṇāni dasabalo, dasayāni avocā"**ti. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā**ti pubbe viya asādhāraṇaṁ tasmiṁ tasmiṁ kasiṇe paṭiniyatameva atthaṁ aggahetvā asādhāraṇato, sādhāraṇato ca tattha tattha pakiṇṇakaṁ visaṭaṁ atthaṁ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

100. **Ādibhāvo**ti ettha **ādi**-saddena yassa kassaci pathavīpakkhiyassa vatthuno nimmānādiṁ saṅgaṇhāti. **Ṭhānanisajjādikappanaṁ vā**ti etthāpi "ākāse vā udake vā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Paritta-appamāṇanayenā**ti nīlādivaṇṇaṁ anāmasitvā paritta-appamāṇanayeneva. **Evamādīnī**ti **ādi**-saddena sarīrato udakadhārānimmānādiṁ saṅgaṇhāti.

Yadeva so icchati tassa ḍahanasamatthatāti bahūsu kappāsapicusāradāru-ādīsu ekajjhaṁ rāsibhūtesu ṭhitesu yaṁ yadeva icchati, tassa tasseva ḍahanasamatthatā. Idha **ādi**-saddena andhakāravidhamanādiṁ saṅgaṇhāti.

Vāyugatiyā gamanaṁ **vāyugatigamanaṁ,** atisīghagamanaṁ. Idha **ādi**-saddena yadicchitadesantaraṁ pāpuṇanādiṁ saṅgaṇhāti.

Suvaṇṇanti adhimuccanā suvaṇṇabhāvādhiṭṭhānaṁ seyyathāpi āyasmā pilindavaccho[2] tiṇaṇḍupagapāsādādīnaṁ. **Vuttanayenā**ti suvaṇṇadubbaṇṇanayena.

Vaṇṇakasiṇesu tattha tattha **ādi**-saddena nīlobhāsanimmānādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pathavīpabbatādī**ti **ādi**-saddena samuddādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

---

1. Abhi 1. 44 piṭṭhādīsu. 2. Vi 1. 361 piṭṭhe.

Sabbāneva dasapi kasiṇāni. **Imaṁ pabhedaṁ labhantī**ti imaṁ vaḍḍhanādivisesaṁ pāpuṇanti. **Eko**ti ekacco. **Sañjānātī**ti bhāvanāpaññāya sañjānāti. **Ādi-**saddena "āpokasiṇan"ti-ādipāḷiṁ saṅgaṇhāti.

Uparigaganatalābhimukhaṁ "pathavīkasiṇameko sañjānātī"ti pāḷipadāni ānetvā sambandhitabbaṁ. Tañca kho vaḍḍhanavasena. Tenāha **"ekacco hi uddhameva kasiṇaṁ vaḍḍhetī"**ti. **Heṭṭhābhūmitalābhimukhan**ti-ādīsupi eseva nayo. Pubbe vaḍḍhanakāle payojanaṁ anapekkhitvā vaḍḍhentānaṁ vasena vuttattā idāni **"tena tena vā kāraṇena evaṁ pasāretī"**ti āha, kasiṇaṁ vaḍḍhetīti attho. Yathā kinti āha **"ālokamiva dibbacakkhunā rūpadassanakāmo"**ti. Uddhañce rūpaṁ daṭṭhukāmo uddhaṁ ālokaṁ pasāreti, adho ce rūpaṁ daṭṭhukāmo adho ālokaṁ pasāreti, samantato ce rūpaṁ daṭṭhukāmo samantato ālokaṁ pasāreti, evamayaṁ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthan**ti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṁ, na aññaṁ pathavī-ādī. Na hi udakena ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu āpokasiṇādīsu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesena pharaṇappamāṇassa aggahaṇato pharaṇaṁ **appamāṇaṁ.** Teneva hi nesaṁ kasiṇasamaññā. Tathā cāha **"tañhī"**ti-ādi. Tattha **cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ālambanaṁ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṁ parittaṁ vā vipulaṁ vā ekakkhaṇe sakalameva manasi karoti, na ekadesanti.

101. **Ānantariyakammasamaṅgino**ti pañcasu ānantariyakammesu yena kenaci samannāgatā. **Niyatamicchādiṭṭhikā**ti ahetukadiṭṭhi akiriyadiṭṭhi natthi-akadiṭṭhīti tīsu micchādiṭṭhīsu yāya kāyaci niyatāya micchādiṭṭhiyā samannāgatā. **Ubhatobyañjanakapaṇḍakā**ti ubhatobyañjanakā, paṇḍakā ca. Kāmañcete ahetukapaṭisandhikattā vipākāvaraṇena samannāgatā honti, tathāpi tibbakilesattā kilesāvaraṇena samannāgatā vuttā. **Ahetukadvihetukapaṭisandhikā**ti ahetukapaṭisandhikā, dvihetukapaṭisandhikā ca. Duhetukapaṭisandhikānampi hi ariyamaggapaṭivedho,

jhānapaṭilābho ca natthi, tasmā tepi vipākāvaraṇena samannāgatā eva.

Appaccanīkapaṭipadāyanti maggassa anulomapaṭipadāyaṁ saccānulomikāyaṁ vipassanāyaṁ. **Acchandikā**ti “kattukamyatāchandarahitā”ti **sammohavinodaniyaṁ** vuttaṁ, tampi nibbānādhigamatthameva kattukamyatāchandaṁ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. Uttarakurukāpi manussā mārādayo viya acchandikaṭṭhānaṁ paviṭṭhā nibbutichandarahitattā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. “Bhavaṅgapaññāya paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṁ lokuttarassa pādakaṁ na hoti, sopi duppaññoyevā”ti **sammohavinodaniyaṁ** vuttaṁ. Yasmiṁ hi bhavaṅge vattamāne taṁsantatiyaṁ lokuttaraṁ nibbattati, taṁ tassa pādakaṁ nāma hoti.

Kusalesu dhammesūti anavajjadhammesu, sukhavipākadhammesu vā. **Okkamitun**ti adhigantuṁ. **Kasiṇeyevā**ti kasiṇakammaṭṭhāneyeva. **Etesan**ti kammāvaraṇasamannāgatādīnaṁ. **Tasmā**ti yasmā ete vipākantarāyādayo evaṁ atthajānikarā, anatthahetubhūtā ca, tasmā. Tiṇṇameva cettha antarāyānaṁ gahaṇaṁ itarassa sappaṭikārattā, kammantarāyapakkhikattā vāti daṭṭhabbaṁ. **Sappurisūpanissayādīhī**ti **ādi**-saddena tajjaṁ yonisomanasikārādiṁ saṅgaṇhāti. **Saddhan**ti kammaphalasaddhaṁ, ratanattayasaddhañca. **Chandan**ti bhāvanānuyoge tibbakattukamyatāsaṅkhātaṁ kusalacchandaṁ. **Paññan**ti pārihāriyapaññaṁ. **Vaḍḍhetvā**ti yathā bhāvanā ijjhati, tathā paribrūhetvā. Yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ suviññeyyattā, heṭṭhā vuttanayattā ca na vibhattaṁ.

Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti pañcamaparicchedavaṇṇanā.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Uddhumātakādipadatthavaṇṇanā

102. **"Aviññāṇakāsubhesū"**ti idaṁ uddhumātakādīnaṁ sabhāvadassanavasena vuttaṁ. Tasmā bhūtakathamanamattaṁ daṭṭhabbaṁ, na saviññāṇaka-asubhassa akammaṭṭhānabhāvato. Tathā hi vakkhati "na kevalaṁ matasarīran"ti-ādi[1]. **Uddhaṁ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṁ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṁ uddhaṁ dhumātattā sūnattā. **Uddhumātameva uddhumātakan**ti **ka**-kārena padavaḍḍhanamāha anattantarato yathā "pītakaṁ lohitakan"ti. **Paṭikkūlattā**ti jigucchaniyattā. **Kucchitaṁ uddhumātaṁ uddhumātakan**ti kucchanatthe vā ayaṁ **ka**-kāroti dassetuṁ vuttaṁ yathā "pāpako kittisaddo abbhuggacchatī"ti[2]. **Tathārūpassā**ti "bhastā[3] viya vāyunā"ti-ādinā yathārūpaṁ vuttaṁ, tathārūpassa.

Setarattehi paribhinnaṁ vimissitaṁ nīlaṁ **vinīlaṁ,** purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṁ vā nīlaṁ **vinīlaṁ.**

Paribhinnaṭṭhānesu kākakaṅkādīhi. **Vissandamānapubban**ti vissavantapubbaṁ, tahaṁ tahaṁ paggharantapubbanti attho.

Apadhāritanti vivaṭaṁ ugghāṭitaṁ. **Khittan**ti chaḍḍitaṁ, soṇasiṅgālādīhi visuṁ katvā khādanena sarīrasaṅghātato luñcitvā tahaṁ tahaṁ chaḍḍitaṁ. Vividhaṁ khittanti **vikkhittaṁ.**

Purimanayenāti "vividhaṁ khittan"ti-ādinā pubbe vuttanayena. **Satthena hanitvā**ti verīhi khaggakaravālādinā satthena paharitvā. **Vuttanayenā**ti "aññena hatthan"ti-ādinā pubbe vuttanayena.

Abbhantarato nikkhamantehi kimīhi paggharantakimikulaṁ puḷavakanti āha **"kimiparipuṇṇassā"**ti.

---

1. Visuddhi 1. 188 piṭṭhe. 2. Vi 3. 322; Vi 5. 235; Dī 2. 73; Aṁ 2. 221 piṭṭhesu.
3. Bhastrā (Sī)

Uddhumātakādīni āmakasusānādīsu chaḍḍitāsubhāni. **Nissāyā**ti paṭicca tānipi ārabbha. **Nimittānan**ti uggahapaṭibhāganimittānaṁ. **Etāneva** uddhumātakādīneva **nāmāni.**

Uddhumātakakammaṭṭhānavaṇṇanā

103. **Bhāvetukāmenā**ti uppādetukāmena. **Tenā**ti ācariyena. **Assā**ti yogino. **Asubhanimittatthāyā**ti asubhanimittassa uggaṇhanatthāya, asubhe vā uggahanimittassa atthāya. **Gamanavidhānan**ti gamanavidhi. Yena vidhinā gantabbaṁ, so vidhi. Uggahanimittassa uppannakālato paṭṭhāya pathavīkasiṇe vuttaṁ paṭipajjanavidhiṁ sandhāyāha "**appanāvidhānapariyosānan**"ti.

104. **Tāvadevā**ti sutakkhaṇeyeva. **Atitthena** puṇṇanadī-ādiṁ **pakkhandantena viya** anupavisantena viya. **Kedārakoṭiyā**ti kedāramariyādāya. **Visabhāgarūpan**ti khettarakkhikādivisabhāgavatthurūpaṁ. **Sarīran**ti uddhumātakakaḷevaraṁ. **Adhunāmatan**ti aciramataṁ uddhumātakabhāvaṁ appattaṁ. **Takkayatī**ti sambhāveti bhāriyaṁ katvā na maññati.

105. **Rūpasaddādī**ti ettha amanussānaṁ rūpehi, sīhabyagghādīnaṁ saddādīhi, amanussānampi vā rūpasaddādīhi. Tathā **sīhabyagghādīnan**ti yathārahaṁ yojetabbaṁ. **Aniṭṭhārammaṇābhibhūtassā**ti bheravādibhāvena aniṭṭhehi ārammaṇehi abhibhūtassa ajjhotthaṭassa. **Na paṭisaṇṭhātī**ti vidāhavasena āsaye na tiṭṭhati, ucchaḍḍetabbaṁ hotīti attho. **Añño**ti amanussādīnaṁ vasena vā aññathā vā vuttappakārato añño ābādho hoti. **So**ti saṁghatthero, abhiññātabhikkhu vā. Yassānena ārocitaṁ, so. **Katakammā**ti katatheyyakammā. **Akatakammā**ti theyyakammaṁ kātukāmā. Katakammā pana idhādhippetā. Tasmā **te**ti katakammā corā. Saha oḍḍhenāti **sahoḍḍhaṁ,** thenetvā gahiyamānabhaṇḍena saddhinti attho. **Yajamāno**ti yaññaṁ yajanto yaññasāmiko. "Addhā imāya paṭipattiyā jarāmaraṇato muccissāmī"ti **pītisomanassaṁ uppādetvā.**

Evaṁ gamanavidhānaṁ ekadesena vatvā idāni aṭṭhakathāsu āgatanayena taṁ dassetuṁ **"aṭṭhakathāsu vuttena vidhinā"**ti-ādimāha. Tattha **uggaṇhanto**ti uggaṇhanahetu. **Eko**ti ayaṁ **eka**-saddo asahāyattho, na aññādi-atthoti **"adutiyo"**ti vuttaṁ. Yathā vaṇṇādito vavatthānaṁ ekaṁsato samuditameva icchitabbaṁ sabbatthakabhāvato, na tathā sandhi-āditoti dassanatthaṁ **"vaṇṇatopī"**ti-ādinā chasu ṭhānesu sampiṇḍanattho **pi**-saddo gahito. **Puna eko adutiyo**ti-ādi gahitanimittassa yogino nivattitvā vasanaṭṭhānagamanaṁ sandhāya vuttaṁ. **Tabbhāgiyaññevā**ti tappakkhiyaṁyeva asubhanimittamanasikārasahitameva. **Āsanaṁ paññapetī**ti nisajjaṁ kappeti. Yaṁ pana "asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadese"ti[1] vakkhati, tampi imamevatthaṁ sandhāya vuttaṁ. Na hi kevalena disābhimukhabhāvena kiñci ijjhati.

Samantā nimittupalakkhaṇāti uddhumātakassa samantā pāsāṇādinimittasallakkhaṇā. **Asammohatthā**ti uggahanimitte upaṭṭhite uppajjanakasammohavigamatthā. **Ekādasavidhenā**ti vaṇṇādivasena ekādasavidhena. **Upanibandhanattho**ti asubhārammaṇe cittaṁ upanetvā nibandhanattho. **Vīthisampaṭipādanatthā**ti kammaṭṭhānavīthiyā sammadeva paṭipādanatthā. Puññakiriyavatthu adhigataṁ hotīti sambandho.

106. **Tasmā**ti yasmā asubhanimittassa uggaṇhanaṁ ariyamaggapadaṭṭhānassa paṭhamajjhānassa adhigamupāyo, yasmā vā "asubhanimittaṁ uggaṇhanto eko adutiyo gacchatī"ti vuttaṁ, tasmā. **Cittasaññattatthāyā**ti sarīrasabhāvasallakkhaṇena, saṁvegajananena ca attano cittassa saññatti-atthaṁ saññāpanatthaṁ. "Cittasaññatatthāyā"ti vā pāṭho, kilesavasena asaṁyatassa cittassa saṁyamanatthaṁ damanatthaṁ, na kammaṭṭhānatthanti attho. **Kammaṭṭhānasīsenā**ti kammaṭṭhānena sīsabhūtena, taṁ uttamaṅgaṁ padhānaṁ kāraṇaṁ katvā. **Mūlakammaṭṭhānan**ti pakatiyā attanā kālena kālaṁ parihariyamānaṁ buddhānussati-ādisabbatthakakammaṭṭhānaṁ. "Kammaṭṭhānasīsena gacchāmī"ti taṁ **avissajjetvā.** Tenāha **"taṁ manasikarontenevā"**ti. **Sūpaṭṭhitabhāvasampādanenā**ti mūlakammaṭṭhāne suṭṭhu upaṭṭhitabhāvassa sampādanena.

---

1. Visuddhi 1. 181 piṭṭhe.

Evaṁ hi sati asammuṭṭhā nāma hoti. Bahiddhā puthuttārammaṇe appavattitvā kammaṭṭhāneyeva pavattamānaṁ mānasaṁ **abahigataṁ** nāma. Tathābhūtena cānena rūpindriyāni appavattakiccāni katāni hontīti āha **"manacchaṭṭhānaṁ -pa- gantabban"**ti.

Dvāraṁ sallakkhetabbanti vihāre puratthimādīsu disāsu asukadisāya idaṁ dvāraṁ, tato eva tāya disāya sallakkhitena asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṁ upadhāretabbaṁ. **Tato**ti dvārasallakkhaṇato pacchā. **Yena maggena gacchati** sayaṁ. **Nimittaṭṭhānan**ti asubhanimittassa gaṇhanaṭṭhānaṁ. **Āhāraṁ chaḍḍāpeyyā**ti vamanaṁ kārāpeyya. **Kaṇḍakaṭṭhānan**ti kaṇḍakavantaṁ ṭhānaṁ.

107. **Disā vavatthapetabbā**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"ekasmiṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Khāyatī**ti upaṭṭhāti. **Kammaniyan**ti bhāvanāya kammakkhamaṁ. **Ubbāḷhassā**ti bādhitassa. **Vidhāvatī**ti nānārammaṇe visarati. **Ukkammā**ti ujukaṁ anuvātato apakkamma. Matakaḷevaraṁ puthujjanassa yebhuyyena bhayato upaṭṭhātīti āha **"accāsanne bhayamuppajjatī"**ti. **Anupādan**ti pādasamīpaṁ, yattha ṭhitassa sukhena oloketuṁ sakkā, taṁ **olokentassa phāsukaṭṭhānaṁ.**

108. **Samantā**ti samantato. Puna **samantā**ti sāmantā samīpe. **Kacchako**ti kāḷakacchako, "pilakkho"[1]tipi vadanti. **Kapītano**ti pippalitukkho. **Sindī**ti khuddakakhajjurī. **Karamandā**dayo pākaṭā eva. **Sāmā**ti sāmalatā. **Kāḷavallī**ti kāḷavaṇṇā apattikā ekā latājāti. **Pūtilatā**ti jīvanavalli, yā "galocī"ti vuccati.

109. **Taṁ** nimittakaraṇādi **idheva** yathāvutte pāsāṇādinimittakaraṇe eva **antogadhaṁ** pariyāpannaṁ. **Sanimittaṁ karotī**ti saha nimittaṁ karoti asubhaṁ pāsāṇādinimittena saha karoti vavatthapeti. Atha vā asubhanimittaṁ pāsāṇādinimittañca saha ekajjhaṁ karonto vavatthapento **"sanimittaṁkarotī"**ti vutto. Samānakālatādīpakena hi saha-saddena ayaṁ samāso yathā "sacakkaṁ dehī"ti. Tayidaṁ nimittakaraṇaṁ aparāparaṁ

1. Milakkhu (Syā, Ka)

sallakkhaṇena hoti, na ekavāramevāti āha **“punappunaṁ vavatthapento hi sanimittaṁ karotī”**ti. **Dve**ti pāsāṇāsubhanimittāni. **Samāsetvā** saṅgahetvā ekajjhaṁ katvā. **Sārammaṇan**ti asubhārammaṇena saddhiṁ pāsāṇādiṁ samānārammaṇaṁ karoti, saha vā ārammaṇaṁ karoti, ekārammaṇaṁ viya ubhayaṁ ārammaṇaṁ karoti, ekajjhaṁ viya ca aparāparaṁ sallakkhento pāsāṇādiṁ, asubhanimittañcāti dvayaṁ ārammaṇaṁ karotīti atto.

Attaniyoti sako. **Vaṇitan**ti sūnaṁ. **Sabhāvena sarasenā**ti uddhumātakabhāvasaṅkhātena attano lakkhaṇāne, paresaṁ jigucchuppādanasaṅkhātena attano kiccena ca, sabhāvo eva vā tathā nipphajjanato “raso”ti vutto.

110. **Chabbidhena nimittaṁ gahetabban**ti vaṇṇādinā chappakārena tāva uddhumātaka-asubhanimittaṁ gahetabbaṁ. Keci “kaḷevarassa dīgharassādippamāṇena saddhiṁ sattavidhenā”ti vadanti, taṁ aṭṭhakathāyaṁ natthi. **Liṅgato**ti ettha **liṅgaṁ** nāma vayo liṅgaṁ, na thanamassu-ādi itthipurisaliṅganti dassentena **“itthiliṅgaṁ vā”**ti-ādi vuttaṁ. **Ṭhitassa** sattassa **idaṁ sarīran**ti sambandho. **Uddhumātakasaṇṭhānavaseneva,** na pākatikasaṇṭhānavasena. Etena yadi tattha koci anuddhumātakabhāvappatto padeso siyā, so na gahetabboti dasseti. Oḷārikāvayavavasena idaṁ saṇṭhānavavatthānaṁ, na sukhumāvayavavasenāti sīsasaṇṭhānādikaṁ navavidhameva saṇṭhānaṁ gahitaṁ.

Imissā disāyāti imissā puratthimāya, dakkhiṇapacchima-uttarāya disāya, anudisāya vā ṭhitoti yojanā. **Imasmiṁ nāma okāse hatthā**ti imasmiṁ nāma bhūmippadese imassa kaḷevarassa hatthā ṭhitāti vavatthapetabbanti yojanā.

Adho pādatalenāti-ādi nābhiyā heṭṭhā adho, tato uddhaṁ uparīti imassa vavatthānassa vasena vuttaṁ. **Hatthaparicchedo** heṭṭhā aṅguli-aggena upari aṁsakūṭasandhinā tiriyaṁ tacapariyantena gahetabbo. Esa nayo **pādaparicchedā**dīsupi. **Yattakaṁ vā pana ṭhānaṁ gaṇhatī**ti sace sabbaṁ sarīraṁ paricchinditvā gahetuṁ na sakkoti, padeso tassa uddhumāto,

so yattakaṁ sarīrappadesaṁ uddhumātakavasena ñāṇena pariggaṇhāti, **tattakameva** yathāpariggahitameva. **Idaṁ īdisan**ti idaṁ hatthādikaṁ īdisaṁ evamākāraṁ. **Uddhumātakan**ti yathāsabhāvato **paricchinditabbaṁ. Visabhāge sarīre ārammaṇan**ti kammaṭṭhānaṁ paṭikkūlākāro **na upaṭṭhāti** na khāyati, subhato upaṭṭhaheyya. Tenāha "**vipphandanasseva paccayo hotī**"ti, kilesaparipphandanasseva nimittaṁ hotīti attho. **Ugghāṭitāpī**ti uddhumātabhāvappattāpi, sabbaso kuthitasarīrāpīti vā attho. Svāyamattho **paṭhamapārājike**[1] vinītavatthūthi dīpetabbo.

111. **Āsevitakammaṭṭhāno**ti asubhakammaṭṭhāne kataparicayo. Sosānikaṅgādīnaṁ vasena **parihatadhutaṅgo.** Catudhātuvavatthānavasena **parimadditamahābhūto.** Salakkhaṇato ñāṇena **pariggahitasaṅkhāro.** Paccayapariggahavasena **vavatthāpitanāmarūpo.** Salakkhaṇārammaṇikavipassanāya ukkaṁsanena suññatānupassanābalena **ugghāṭitasattasañño.** Vipassanāya paṭipadāñāṇadassanavisuddhisampapanena **katasamaṇadhammo.** Tato eva sabbaso kusalavāsanāya, kusalabhāvanāya ca pūraṇena **vāsitavāsano bhāvitabhāvano.** Vivaṭṭūpanissayakusalābījena **sabījo.** Ñāṇassa paripakka bhāvena **ñāṇuttaro.** Yathāvuttāya paṭipattiyā kilesānaṁ tanukaraṇena **appakileso. Olokitolokitaṭṭhāneyevā**ti uddhumātakādi-asubhassa yattha yattha olokitolokitaṭṭhāne eva, tādisassa kālaviseso, asubhassa padesaviseso vā apekkhitabbo natthīti attho. **No ce evaṁ upaṭṭhātī**ti evaṁ yathāvuttapurisavisesassa viya paṭibhāganimittaṁ no ce upaṭṭhāti. **Evaṁ chabbidhenā**ti evaṁ vuttākārena vaṇṇādivasena chabbidhena. **Punapī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena nimittaggahaṇavidhiṁ sampiṇḍeti, na pañcavidhataṁ. Chabbidhena hi pubbe nimittaggahaṇaṁ vihitaṁ.

112. **Asītisatasandhito**ti sabbepi sandhayo tadāpi atthevāti dassanatthaṁ vatvā uddhumātabhāvena yebhuyyena na paññāyanti. Ye pana paññāyanti, te vavatthapetabbāti dassetuṁ "**uddhumātake panā**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tayo dakkhiṇahatthasandhī**ti aṁsakapparamaṇibandānaṁ

---

1. Vi 1. 42 piṭṭhādīsu.

vasena tayo dakkhiṇahatthasandhayo. Tathā vāmahatthasandhayo. Kaṭijaṇṇugopphakānaṁ vasena tayo dakkhiṇapādasandhayo. Tathā vāmapādasandhayo. **Eko kaṭisandhī**ti kaṭiyā saddhiṁ piṭṭhikaṇṭakasandhiṁ sandhāya vadati. **Hatthantaran**ti dakkhiṇahatthadakkhiṇapassānaṁ, vāpahatthavāmapassānañca antaraṁ vivaraṁ. **Pādantaran**ti ubhinnaṁ pādānaṁ vemajjhaṁ. **Udarantaran**ti nābhiṭṭhānāsaññitaṁ kucchivemajjhaṁ, udarassa vā abbhantaraṁ. **Kaṇṇantaran**ti kaṇṇachiddaṁ. **Iti**-saddo ādi-attho, tena nāsacchiddādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Akkhīnaṁ, mukhassa ca vasenāpi vivaraṁ labbhatevāti dassetuṁ **"akkhīnampī"**ti-ādi vuttaṁ. **Samantato**ti evaṁ sandhi-ādito uddhumātakaṁ vavatthapentassa ce nimittaṁ upatiṭṭhati, iccetaṁ kusalaṁ. No ce, samantato vavatthapetabbanti vavatthāpanavidhiṁ dassetuṁ **"sakalasarīre"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ñāṇaṁ cāretvā**ti sabbatthakameva sarīraṁ āvajjetvā tattha paṭikkūlākārasahitaṁ uddhumātakabhāvaṁ ārabbha nirantaraṁ bhāvanāñāṇaṁ pavattetvā. **Yaṁ ṭhānan**ti evaṁ pana ññāṇaṁ cārentassa tasmiṁ sarīre yo padeso vibhūto hutvā uddhumātakākārena vibhūtabhāvena upaṭṭhāti. **Udarapariyosānaṁ** uparimasarīraṁ.

Vinicchayakathāvaṇṇanā

113. **Vinicchayakathā**ti vinicchayasahitā atthavaṇṇanā[1]. **Yathāvuttanimittaggāhavasenā**ti vaṇṇādito, sandhi-ādito ca vuttappakāra-uddhumātakanimittaggahaṇavasena. **Suṭṭhu nimittaṁ gaṇhitabban**ti yathā uggahanimittaṁ upaṭṭhahati, evaṁ sammadeva asubhanimittaṁ gahetabbaṁ. Idāni tameva nimittassa suṭṭhu gahaṇākārā upadisanto **"satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā"**ti-ādimāha. Tattha **evaṁ punappunaṁ karontenā**ti yathā "imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī"ti sañjātādarena satisampajaññañca suṭṭhu upaṭṭhapetvā uddhumātaka-asubhaṁ paṭhamaṁ āvajjitaṁ, evaṁ punappunaṁ tattha āvajjanaṁ karontena. **Sādhukaṁ upadhāretabbañceva vavatthapetabbañcā**ti sakkaccaṁ satiyā sallakkhetabbañceva paññāya nicchetabbañca. Sati hi "dhāraṇā"ti niddiṭṭhā, **dhāraṇa**ñcettha sallakkhaṇaṁ. Paññā "pavicayo"ti[2] niddiṭṭhā, **pavicayo** cettha nicchayoti. Atha vā **upadhāretabban**ti satipubbaṅgamāya paññāya

---

1. Atthakathā attavaṇṇanā (Sī, Ka)

2. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

upalakkhetabbaṁ. Na hi kadāci satirahitā paññā atthi. **Vavatthapetabban**ti paññāpubbaṅgamāya satiyā nicchinitabbaṁ. Paññāsahitā eva hi sati idhādhippetā, na tabbirahitā. Addhakkhi-apaṅgādivasenāpi olokanaṁ atthīti "**ummīletvā oloketvā**"ti vuttaṁ. Tena paribyattameva olokanaṁ dasseti. **Evaṁ punappunaṁ karontassā**ti vuttappakārena cakkhuṁ ummīletvā olokanaṁ, nimmīletvā āvajjanañca aparāparaṁ anekavāraṁ karontassa. **Uggahanimittan**ti uddhumātake uggaṇhananimittaṁ. **Sugahitan**ti suṭṭhu gahitaṁ. Yathā na vinassati na pamuṭṭhaṁ hoti, evaṁ gahitaṁ. **Ekasadisan**ti samānasadisaṁ. Samānattho hi ayaṁ **eka**-saddo, yathā "ariyavinayeti vā, sappurisavinayeti vā, esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā"ti.

Āgamanakāleti vihārato susānaṁ uddissa āgamanakāle. **Vuttanayenevā**ti atidesavasena dīpitampi atthaṁ "ekakenā"ti-ādinā sarūpato dasseti. Tattha **tadeva kammaṭṭhānan**ti uddhumātakakammaṭṭhānaṁ, mūlakammaṭṭhānanti eke, tadayuttaṁ. Upaṭṭhitanimittaṁ hi kammaṭṭhānaṁ vissajjetvā kammaṭṭhānantaramanasikāro rañño rajjaṁ chaḍḍetvā videsagamanaṁ viyāti. **Āgatenā**ti attano vasanaṭṭhānaṁ āgatena.

114. **Avelāyan**ti sañjhāvelādi-ayuttavelāyaṁ. **Bībhacchan**ti virūpaṁ. **Bheravārammaṇan**ti vetāḷasadisaṁ bhayānakaṁ visayaṁ. **Vikkhittacitto**ti bhīrukapuriso viya pisācādiṁ disvā cittavikkhepaṁ patto. **Ummattako viyā**ti yakkhummattako viya ekacco hoti. **Jhānavibbhantako**ti jhānato viccutako sīlavibbhantakamantavibbhantakā viya. **Santhambhetvā**ti uppannaparittāsavūpasamanena vigatakampatāya[1] niccalo hutvā. **Satiṁ sūpaṭṭhitan**ti-ādi santhambhanassa upāyadassanaṁ. **Matasarīraṁ uṭṭhahitvā anu bandhanakaṁ** nāma natthi asati tādise mantappayoge. Sopi uddhumātakādibhāvamappatte avinaṭṭharūpe ijjhati, tathā devatādhiggaho, na evarūpeti adhippāyo. **Saññajo**ti bhāvanāparikappasaññāya[2] jāto. Tato eva **saññosambhavo** saññāmattasamuṭṭhāno. **Tāsaṁ vinodetvā**ti nimittupaṭṭhānanimittaṁ uppannacittasantāsaṁ vuttappakārena vinodetvā

1. Vigatagatakampatāya (Syā, Ka)
2. Bhāvanāparikammasaññāya (Syā, Ka)

vūpasametvā. "Idāni tava parissamo sapphalo jāto"ti **hāsaṁ** pītiṁ pamodanaṁ **uppādetvā. Cittaṁ sañcarāpetabban**ti bhāvanācittaṁ pavattetabbaṁ manasikātabbaṁ.

Nimittaggāhanti nimittassa uggaṇhanaṁ, uggahanimittaṁ. **Sampādento**ti sādhento nipphādento. **Kammaṭṭhānaṁ upanibandhatī**ti bhāvanaṁ yathāvutte nimitte upanento nibandhati. Yogakammaṁ hi yogino sukhavisesānaṁ kāraṇabhāvato "kammaṭṭhānan"ti adhippetaṁ yogakammassa vā pavattiṭṭhānatāya yathā upaṭṭhitanimittaṁ kammaṭṭhānaṁ, taṁ bhāvanācitte upanibandhati. Taṁ panassa upanibandhanaṁ sandhāya cittaṁ sañcarāpetabbaṁ. Evaṁ "visesamadhigacchatī"ti vuttanti dassento **"tassa hī"**ti-ādimāha. Tattha **tassā**ti yogino, tassa vā uddhumātakāsubhassa. **Mānasaṁ cārentassā**ti bhāvanācittaṁ aparāparaṁ pavattentassa, uggahanimittaṁ punappunaṁ manasi karontassāti attho.

115. **"Vīthisampaṭipādanatthā"**ti padassa "kammaṭṭhānavīthiyā sampaṭipādanatthā"ti atthaṁ vatvā taṁ pana kammaṭṭhānavīthiṁ, tassā ca sampaṭipādanavidhiṁ vitthārato dassetuṁ **"sace hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **katimī**ti pakkhassa katamī, kiṁ dutiyā, tatiyādīsu vā aññatarāti attho. **Tuṇhībhūtena gantuṁ na vaṭṭati** pucchantānaṁ cittassa aññathattapariharaṇatthaṁ. Appasannānañhi pasādāya, pasannānañca bhiyyobhāvāya sāsanasampaṭipatti. **Nassatī**ti na dissati, na upaṭṭhātīti attho. **"Āgantukapaṭisanthāro kātabbo"**ti iminā āgantukavattaṁ ekadesena dassitanti "avasesānipī"ti vatvā āgantukavattaṁ paripuṇṇaṁ gahetuṁ puna **āgantuka**ggahaṇaṁ kataṁ. **Gamikavattādīnī**ti **ādi**-saddena āvāsika-anumodanapiṇḍacārika-anumodana piṇḍacārika āraññika senāsana vaccakuṭivattādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Vattakkhandhake**[1] hi āgatāni mahāvattāni idha **"khandhakavattānī"**ti vuttāni. Tajjanīyakammakatādikāle, pana pārivāsikādi kāle ca caritabbāni imassa bhikkhuno asambhavato idha nādhippetāni. **Nimittaṁ vā antaradhāyatī**ti susāne ṭhitaṁ asubhanimittaṁ uddhumātakabhāvāpagamena antaradhāyati. Tenāha **"uddhumātakan"**ti-ādi. **Tasmāti**

1. Vi 4. 373 piṭṭhe.

tena kāraṇena, imassa kammaṭṭhānassa dullabhattāti attho. Nisīditvā paccavekkhitabboti sambandho.

Nimittaṁ gahetuṁ gamane viya nimittaṁ gahetvā nivattanepi yathāsllakkhitadisādipaccavekkhaṇaṁ yāva nimittavināsā pavattitakiriyāya avicchedena upadhāraṇatthaṁ. Sati hi tassa nirantarūpadhāraṇe vihāraṁ pavisitvā nisinnakāle kammaṭṭhānassa upaṭṭhitākāro samathanimittassa gahaṇe cittassa samāhitākāro viya pākaṭo hutvā upatiṭṭheyyāti. Tenāha **"tassevaṁ -pa- vīthiṁ paṭipajjatī"**ti. Purimākārena nimittassa pākaṭabhāvena upaṭṭhitattā purimākāreneva kammaṭṭhānamanasikāro bhāvanāvīthiṁ paṭipajjati.

116. Uddhumātakaṁ nāma ativiya suciduggandhajegucchapaṭikkūlaṁ bībhacchaṁ, bhayānakañca, evarūpe ārammaṇe bhāvanamanuyuñjantassa evaṁ ābaddha parikammassa thirībhūtasseva yogino adhippāyo samijjhatīti dassetuṁ **"ānisaṁsadassāvī"**ti-ādi vuttaṁ. **Evan**ti evameva vuttappakāreneva ānisaṁsadassāvinā. **Taṁ rakkheyyā**ti "addhā iminā sukhaṁ jīvissāmī"ti attano jīvitaṁ viya taṁ maṇiratanaṁ rakkheyya. **Catudhātukammaṭṭhāniko**ti-ādi nesaṁ kammaṭṭhānānaṁ sulabhatādassanaṁ. Tattha **catudhātukammaṭṭhāniko**ti catudhātukammaṭṭhānaṁ vā tattha vā niyutto, catudhātukammaṭṭhānaṁ vā pariharanto. **Itarānī**ti vuttāvasiṭṭhāni anussatibrahmavihārādīni. **Taṁ nimittan**ti taṁ yathāladdhaṁ uggahanimittaṁ. **"Rakkhitabban"**ti vatvā rakkhaṇavidhiṁ puna dassetuṁ **"rattiṭṭhāne"**ti-ādi vuttaṁ.

117. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṁ,** bhedo. **Bībhacchaṁ bheravadassanaṁ hutvā upaṭṭhāti** manasikārassa anuḷāratāya, anupasantatāya ca ārammaṇassa. Tabbipariyāyato "paṭibhāganimittaṁ thūlaṅgapaccaṅgapuriso viya upaṭṭhātī"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Bahiddhā**ti gocarajjhattato bahiddhā. **Kāmānaṁ amanasikārā**ti asubhabhāvanānubhāvena kāmasaññāya dūrasamussāritattā kāmaguṇe ārabbha manasikārasseva abhāvā. **Amanasikārā**ti vā manasikārapaṭipakkhahetu. Yāya hi kāmasaññāya vasena sattā kāme manasi karonti, tassā paṭipakkhabhūtā asubhasaññā kāmānaṁ amanasikāro, tannimittanti attho.

Tenāha **"vikkhambanavasena kāmacchando pahīyatī"**ti. Paṭibhāganimittārammaṇāya hi asubhasaññāya saddhiṁ balappatto samādhi uppajjamanova kāmacchandaṁ vikkhambheti, anurodhamūlako āghāto mūlakāraṇe vikkhambhite vikkhambhitoyeva hotīti āha **"anunaya -pa- pahīyatī"**ti. Na hi kadāci pahīnānunayassa byāpādo sambhavati. Yathāvutta-asubhasaññāsahagatā hi pīti sātisayā pavattamānāva byāpādaṁ vikkhambhentī pavattati. **Tathā āraddhavīriyatāyā**ti yathā upacārajjhānaṁ uppajjati, tathā kammaṭṭhānamanasikāravasena paggahitavīriyatāya. Vīriyañhi paggaṇhantassa sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṁ viya savipphāratāya **thinamiddhaṁ** vikkhambhentameva uppajjati.

Vippaṭisāro pacchānutāpo, tappaṭipakkhato **avippaṭisāro** darathapariḷāhābhāvena cittassa nibbutatā. Tassa avippaṭisārassa paccayabhūtaṁ sīlaṁ, taṁsahagatā tadupanissayo ca pītipassaddhisukhādayo sabhāvato, hetuto ca[1] santasabhāvā, tesaṁ anyuñjanena avūpasantasabhāvaṁ uddhaccakukkuccaṁ pahīyatīti āha **"avippaṭisārakarasantadhammānuyogavasena uddaccakukkuccaṁ pahīyatī"**ti. Bhāvanāya hi pubbenāparaṁ visesaṁ āvahantiyā yaṁ sātisayaṁ sukhaṁ labbhati, taṁ anupasantasabhāvaṁ uddhaccakukkuccaṁ vikkhambhentameva uppajjati. **Adhigatavisesassā**ti yathādhigatassa bhāvanāvisesassa. **Paccakkhatāyā**ti paṭipajjantassa yogino paccakkhabhāvato "sammāsambuddho vata so bhagavā, yo evarūpiṁ sammāpaṭipattiṁ desetī"ti **paṭipattidesake satthari. Paṭipattiyan**ti paṭipajjamānajjhānapaṭipattiyaṁ. **Paṭipattiphale**ti tāya sādhetabbe lokiyalokuttaraphale. **Vicikicchā pahīyati** dhammanvayavicārāhitabalena vicārabalena. **Iti pañca nīvaraṇāni pahīyantī**ti evaṁ paṭibhāganimittapaṭilābhasamakālameva heṭṭhā pavattabhāvanānubhāvanipphannehi samādhi-ādīhi kāmacchandādīni pañca nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. Na hi paṭipakkhena vinā pahātabba pahānaṁ sambhavati, paṭipakkhā ca samādhi-ādayo kāmacchandādīnaṁ. Yathāha **peṭake** "samādhi kāmacchandassa paṭipakkho"ti-ādi.

---

1. Hetuto tāva (Syā, Ka)

Teneva ca "imehi tesaṁ nīvaraṇānaṁ pahānan"ti pahānaparidīpanamukhena jhānaṅgāni sarūpato dassetuṁ **"tasmiññeva cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tasmiññeva cā**ti yaṁ taṁ yathā-upaṭṭhitaṁ uggahanimittaṁ bhinditvā viya upaṭṭhitaṁ, tassa paticchannabhūtaṁ paṭibhāganimittaṁ, tasmiññeva nimitte. **Cetaso**ti attanā sampayuttacittassa. **Abhiniropanalakkhaṇā**ti āropanalakkhaṇo, appanāsabhāvoti attho. Nimittānumajjanaṁ paṭibhāganimitte anuvicaraṇaṁ. Ārammaṇe hi bhamarassa padumassūpari anuparibbhamanaṁ viya vicārassa anuvicāraṇākārena pavatti **anumajjanakiccaṁ.** Viseso eva adhigantabbato visesādhigamo, paṭiladdho ca so visesādhigamo cāti paṭi -pa- gamo, tappaccayā taṁhetukā **paṭiladdhavisesādhigamapaccayā pīti. Pītimanassa** pītisahitacittassa. **Passaddhisambhavato**ti kāyacittapassaddhīnaṁ saṁsijjhanato. "Pītimanassa kāyo passambhatī"ti[1] hi vuttaṁ. **Passaddhinimittaṁ** passaddhihetukaṁ **sukhaṁ** "passaddhakāyo sukhaṁ vediyatī"ti[1] vacanato. **Sukhanimittā** sukhapaccayā **ekaggatā.** "Sukhino cittaṁ samādhiyatī"ti[1] hi vuttaṁ. **Iti jhānaṅgāni pātubhavantī**ti evaṁ etāni vitakkādīni jhānaṅgāni tasmiṁyeva nimitte uppajjanti. **Paṭhamajjhānapaṭibimbabhūtan**ti paṭhamajjhānassapaṭicchannabhūtaṁ. **Taṅkhaṇaññeva** paṭibhāganimittapaṭilābhasamakālameva upacārajjhānampi **nibbattati,** na nīvaraṇappahānamevāti adhippāyo.

Vinīlakādikammaṭṭhānavaṇṇanā

118. **Vinīlakādīsu**pi kammaṭṭhānesu. **Lakkhaṇaṁ vuttan**ti yaṁ taṁ nimittaggahaṇalakkhaṇaṁ vuttaṁ. **Vuttanayenevā**ti uddhumātake vuttanayeneva. Saha vinicchayena, adhippāyena cāti **savinicchayādhippāyaṁ. Taṁ sabbaṁ** lakkhaṇaṁ **veditabban**ti sambandho.

Kabarakabaravaṇṇanti yebhuyyena sabalavaṇṇaṁ. **Ussadavasenā**ti rattasetanīlavaṇṇesu ussadassa vaṇṇassa vasena.

Sannisinnanti niccalabhāveneva sabbaso thirataṁ.

Corāṭaviyanti corehi pariyuṭṭhita-araññe. **Yatthā**ti yasmiṁ āghātane. **Chinnapurisaṭṭhāne**ti chinnapurisavante ṭhāne. **Nānādisāyaṁ**

1. Dī 1. 195; Aṁ 1. 245; Aṁ 3. 535 piṭṭhādīsu.

patitampīti chinnaṁ hutvā sarīrassa khaṇḍadvayaṁ visuṁ disāsu patitampi. **Ekāvajjanenā**ti ekasamannāhārena. **Āpāthamāgacchatī**ti ekajjhaṁ āpāthaṁ āgacchati. **Vissāsaṁ āpajjatī**ti ajegucchitaṁ upagaccheyya seyyathāpi chavaḍāhako. Sahatthā aparāmasane jigucchā saṇṭhātiyevāti āha **"kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā -pa- upanāmetabban"**ti. Vicchiddakabhāvapaññāyanatthaṁ ekaṅgulantarakaraṇaṁ. **Upanāmetabban**ti upanetabbaṁ.

Khāyitasadisamevāti khāyitāsubhasadisameva. **Aṅgulaṅgulantaran**ti vividhaṁ khittaṁ sarīrāvayavaṁ aṅgulantaraṁ aṅgulantaraṁ. **Katvāvā**ti kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā sayaṁ katvā vā.

Laddhappahārānanti laddhāvudhappahārānaṁ mukhatoti sambandho. **Mukhato**ti pahārādimukhato. **Paggharamānakāle**ti lohitaṁ paggharamānakāle. Lohitakaṁ labbhatīti yojanā.

Tanti puḷavakaṁ. **Tesū**ti soṇādisarīresu. **Aṭṭhikan**ti aṭṭhika-asubhaṁ nānappakārato vuttanti sambandho. **Purimanayenevā**ti pubbe uddhumātake vuttanayeneva.

119. **Tan**ti aṭṭhikaṁ. **Na upaṭṭhātī**ti sabhāvato na upaṭṭhāti, paṭikkūlavasena na upaṭṭhātīti attho. Tenāha **"odātakasiṇasambhedo hotī"**ti. Aṭṭhike paṭhamavayādisaṁlakkhaṇaṁ na sakkāti **"liṅganti idha hatthādīnaṁ nāman"**ti vuttaṁ. Aṭṭhikasaṅkhalikā pana "ayaṁ daharassa, ayaṁ yobbane ṭhitassa, ayaṁ avayavehi vuddhippattissā"ti evaṁ vayavasena avatthapetuṁ sakuṇeyyāva, abyāpitāya pana na gahitanti veditabbaṁ. Yadipi aṭṭhikasaṅkhalikāyaṁ sandhito vavatthāpanaṁ labbhati, aṭṭhike pana na labbhatīti tassa aniyatabhāvadīpanatthaṁ kamavilaṅghanaṁ katvā **"tassa tassa aṭṭhino ninnaṭṭhānathalaṭṭhānavasenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ninnaṭṭhānaṁ** nāma aṭṭhino vinatappadeso. **Thalaṭṭhānaṁ** unnatappadeso. **Ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasenā**ti anupagatanhārubandhānaṁ, itaresañca aññamaññaṁ saṁkiliṭṭhasaṁkiliṭṭhaṭṭhānavasena. **Antaravasenā**ti aññamaññassa antaravasena susiravasena ca. **Sabbatthevā**ti sakalāya aṭṭhisaṅkhalikāya, sabbasmiṁ vā aṭṭhike.

120. **Etthā**ti etasmiṁ aṭṭhikāsubhe. **Yujjamānavasena sallakkhetabban**ti yaṁ nimittaggahaṇaṁ yattha yujjati, taṁ tattha uggaṇhanatthaṁ nimittaggahaṇavasena upalakkhetabbaṁ. **Sakalāyā**ti anavasesabhāgāya paripuṇṇāvayavāya. **Sampajjati** nimittupaṭṭhānavasena. **Tesū**ti aṭṭhikasaṅkhalikaṭṭhikesu. **Vuttaṁ** aṭṭhakathāyaṁ. **Tan**ti "ekasadisamevā"ti vacanaṁ. **Ekasmiṁ aṭṭhike yuttan**ti ekaṁ yathā vinīlakādīsu ubhinnaṁ nimittānaṁ yathārahaṁ vaṇṇavisesato, paripuṇṇāparipuṇṇato, savivarāvivarato, calācalato ca viseso labbhati, na evametassāti katvā vuttaṁ, na pana sabbena sabbaṁ visesābhāvato. Tenevāha **"ekaṭṭhikepi cā"**ti-ādi. Tattha **bībhacchenā**ti pākatikasattānaṁ bhayāvahena. **Pītisomanassajankenā**ti saṇhamaṭṭhabhāvena upaṭṭhānato, bhāvanāya ca savisesattā pītiyā, somanassassa ca uppādakena. Tenevāha **"upacārāvahattā"**ti.

Imasmiṁ okāseti uggahapaṭibhāganimittānaṁ vuttaṭṭhāne. **Dvāre datvā vā**ti "paṭikkūlabhāveyeva diṭṭhe nimittaṁ nāma hotī"ti ettake eva aṭṭhatvā anantarameva "duvidhaṁ idha nimittan"ti-ādinā uggahapaṭibhāvanimittāni vibhajitvā vacanena yathāvuttassa nimittavibhāgassa dvāraṁ datvāva vuttaṁ. **Nibbikappan**ti "subhan"ti vikappena nibbikappaṁ, asubhantvevāti attho. **Vicāretvā**ti "ekasmiṁ aṭṭike vuttan"ti-ādinā vicāretvā.

Mahātissattherassāti cetiyapabbatavāsīmahātissattherassa. **Niddassanānī**ti dantaṭṭhikamattadassanena sakalassāpi tassā itthiyā **sarīrassa aṭṭhisaṅghātabhāvena upaṭṭhānādīni ettha** aṭṭhikakammaṭṭhāne uggahapaṭibhāganimittānaṁ visesavibhāvanāni udāharaṇāni.

Subhaguṇoti savāsanānaṁ kilesānaṁ pahīnattā suparisuddhaguṇo. **Dasasatalocanenā**ti sahassakkhena devānamindena. So hi ekāsaneneva sahassa-atthānaṁ vicāraṇasamatthena paññācakkhunā samannāgatattā "sahassakkho"ti vuccati. **Thutakittī**ti "yo mīrosabbadhi danto"ti-ādinā[1] abhitthutakittisaddo.

---

1. Vi 3. 49 piṭṭhe.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

121. Ujupaṭipakkhena pahīnabhāvaṁ sandhāyāha **"suvikkhambhitarāgattā"**ti. **Asubhappabhedo**ti uddhumātakādi-asubhavibhāgo. **Sarīrasabhāvappattivasenā**ti sarīrassa attano sabhāvūpagamanavasena. Sarīrañhi vinassamānaṁ aññarūpena ṭhitassa rakkhasassa viya sabhāvappattivaseneva vinassati. **Rāgacaritabhedavasenā**ti rāgacaritavibhāgavasena. Yadi sarīrasabhāvappattivasena ayamasubhappabhedo vutto, **mahāsatipaṭṭhānādīsu**[1] kathaṁ navappabhedoti? So sarasato eva sabhāvappattivasena vutto, ayaṁ pana parūpakkamenāpi. Tattha ca idhāgatesu dasasu asubhesu ekaccāneva gahitāni, aṭṭhikañca pañcavidhā vibhattaṁ. Tāni ca vipassanāvasena, imāni samathavasenāti pākaṭoyaṁ bhedoti.

Imesaṁ pana dassanampi asubhabhāvasāmaññena satipi avisesato rāgacaritānaṁ sappāyabhāve yaṁ vuttaṁ "rāgacaritabhedavasena cā"ti, taṁ vibhajitvā dassetuṁ **"visesato"**ti-ādi vuttaṁ. Sūnabhāvena susaṇṭhitampi sarīraṁ dussaṇṭhitameva hotīti uddhumātakasarīre saṇṭhānavipattiṁ dīpetīti āha **"sarīrasaṇṭhānavipattippakāsanato"**ti. Saṇṭhānasampattiyaṁ ratto **saṇṭhānarāgī,** tassa **sappāyaṁ** saṇṭhānarāgassa vikkhambhanupāyabhāvato. Kāyo eva **kāyavaṇo**[2], tattha **paṭibaddhassa** nissitassa. **Susirabhāvappakāsanato**ti susirassa vivarassa atthibhāvappakāsanato. **Sarīre ghanabhāvarāgino**ti sarīre aṅgapaccaṅgānaṁ thirabhāvaṁ paṭicca uppajjjanakarāgavato. **Vikkhepappakāsanato**ti soṇasiṅgālādīhi ito cito ca vikkhepassa pakāsanato **aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyaṁ.** Īdisānaṁ kira anavaṭṭhitarūpānaṁ avayavānaṁ ko[3] līḷavilāsoti virāgasambhavato. **Saṅghātabhedavikārappakāsanato**ti saṅghātassa aṅgapaccaṅgānaṁ saṁhatabhāvassa susambandhatāya bhedo eva vikāro saṅghātabhedavikāro, tassa pakāsanato. Lohitaṁ makkhitaṁ hutvā paṭikkūlabhāvo **lohitamakkhitapaṭikkūlabhāvo,** tassa **pakāsanato. Mamattarāgino**ti "mama ayan"ti uppajjanakarāgavato. **Dantasampattirāgino**ti dantasampattiyaṁ rajjanasīlassa.

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhādīsu. 2. Kāyavaṇṇo (Sī, Syā) 3. Sā (Syā, Ka)

Kasmā panettha uddhumātakādike paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīnīti anuyogaṁ manasi katvā āha **"yasmā panā"**ti-ādi. **Aparisaṇṭhitajalāyā**ti sotavasena pavattiyā samantato aṭṭhitajalāya asannisinnasalilāya. **Arittabalenā**ti pājanadaṇḍabalena. **Dubbalattā ārammaṇassā**ti paṭikkūlabhāvena attani cittaṁ ṭhapetuṁ asamatthabhāvo ārammaṇassa dubbalatā. Paṭikkūle hi ārammaṇe sarasato cittaṁ pavattituṁ na sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana vitakkena abhiniropiyamānameva cittaṁ ekaggataṁ labhati. **Na vinā vitakkenā**ti vitakkarahitāni dutiyādijjhānāni tattha patiṭṭhaṁ na labhanti. Tenāha **"vitakkabalenevā"**ti-ādi.

Yadi paṭikkūlabhāvato uddhumātādi-ārammaṇe dutiyādijjhānāni na pavattanti, evaṁ sante paṭhamajjhānenāpi tattha na uppajjitabbaṁ. Na hi tattha pītisomanassānaṁ sambhavo yuttoti codanaṁ sandhāyāha **"paṭikkūlepi ca etasmin"**ti-ādi. Tattha ānisaṁsadassāvitā, nīvaraṇasantāparogavūpasamānaṁ yathākkamaṁ pupphacchaḍḍaka, vamanavirecana-upamā yojetabbā.

122. Yathāvuttakāraṇena dasadhā vavatthitampi sabhāvato ekavidhamevāti dassetuṁ **"dasavidhampi cetan"**ti-ādiṁ vatvā svāyaṁ sabhāvo yathā aviññāṇakesu, evaṁ saviññāṇakesupi labbhateva. Tasmā tatthāpi yonisomanasikāravato bhāvanā ijjhatevāti dassento **"tadetaṁ iminā lakkhaṇenā"**ti-ādimāha. **Etthā**ti etasmiṁ jīvamānakasarīre. **Alaṅkārenā**ti paṭijagganapubbakena alaṅkaraṇena. **Na paññāyati** pacurajanassāti adhippāyo. **Atirekatisata-aṭṭhikasamussayaṁ** dantaṭṭhikehi saddhiṁ, tehi pana vinā "timattāni aṭṭhisatānī"ti kāyagatāsatiyaṁ[1] vakkhati. **Chiddāvachiddan**ti khuddānukhuddachiddavantaṁ. **Medakathālikā** medabharitabhājanaṁ. **Niccuggharitapaggharitan**ti niccakālaṁ upari, heṭṭhā ca vissavantaṁ. **Vemattan**ti nānattaṁ. **Nānāvatthehī**ti nānāvaṇṇehi vatthehi. Hiriyā lajjāya kopanato vināsanato **hirikopinaṁ,** uccārapassāvamaggaṁ. **Yāthāvasarasan**ti yathābhūtaṁ sabhāvaṁ. Yāthāvato rasīyati ññāyatīti hi **raso,** sabhāvo. **Ratin**ti abhiratiṁ abhiruciṁ.

---

1. Visuddhi 1. 246 piṭṭhe.

Attasinehasaṅkhātena rāgena rattā **attasineharāgarattā. Vihaññamānenā**ti icchitālābhena vighātaṁ āpajjantena.

Kiṁ sukanti pālibhaddakaṁ[1], palāsoti keci, simbalīti apare. **Atilolupo**ti ativiya lolasabhāvo. **Adun**ti etaṁ. **Nan**ti kesādisarīrakoṭṭhāsaṁ. **Mucchitā**ti mohitā, mucchāpāpikāya vā taṇhāya vasena mucchaṁ pattā. **Sabhāvan**ti paṭikkūlabhāvaṁ.

Ukkarūpamoti uccārapassāvaṭṭhānasamo, vaccakūpasamo vā. **Cakkhubhūtehī**ti cakkhuṁ pattehi paṭiladdhapaññācakkhukehi, lokassa vā cakkhubhūtehi. **Allacammapaṭicchanno**ti allacammapariyonaddho.

Dabbajātikenāti uttarimanussadhamme paṭiladdhuṁ bhabbarūpena. **Yattha yattha** sarīre, sarīrassa vā yattha yattha koṭṭhāse. **Nimittaṁ gahetvā**ti asubhākārassa suṭṭhu sallakkhaṇavasena yathā uggahanimittaṁ uppajjati, evaṁ uggaṇhanavasena nimittaṁ gahetvā, uggahanimittaṁ uppādetvāti attho. **Kammaṭṭhānaṁ appanaṁ pāpetabban**ti yathāladdhe uggahanimitte kammaṁ karontena paṭibhāganimittaṁ uppādetvā upacārajjhāne ṭhitena tameva bhāvanaṁ ussukkāpentena asubhakammaṭṭhānaṁ appanaṁ pāpetabbaṁ. Adhigatappano hi paṭhamajjhāne ṭhito tameva jhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto nacirasseva sabbāsave khepetīti.

Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti chaṭṭhaparicchedavaṇṇanā.

---

1. Pāribhaddakaṁ (Sī)

7. Cha-anussatiniddesavaṇṇanā

1. Buddhānussatikathāvaṇṇanā

123. **Asubhānantaran**ti asubhakammaṭṭhānānantaraṁ. **Anussatīsū**ti anussatikammaṭṭhānesu. "Anu anu sati anussatī"ti imamatthaṁ dassetuṁ **"punappunaṁ uppajjanato"**ti vatvā na ettha **anu**-saddayogena sati-saddo atthantaravācakoti dassetuṁ **"satiyeva anussatī"**ti vuttaṁ. Tena nāyama**nu**-saddo "upalabbhatī"ti-ādīsu upa-saddo viya anatthako, nāpi "sañjānanaṁ pajānanan"ti-ādīsu saṁ-saddādayo viya atthantaradīpakoti dasseti. "Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā"ti iminā ca anussatiyā anussaritabbānurūpatā vuttā hotīti pavattakasseva anurūpataṁ dassetuṁ **"kulaputtassa anurūpā"**ti vuttaṁ, saddhāpabbajitassa vā kulaputtassa. Anurūpatā nāma pavattitabbaṭṭhānassa anurūpatāya eva hotīti pavattakasseva anurūpatā vuttā, na ubhayassa. **Anurūpā**ti ca yuttāti attho. **Buddhan**ti ye guṇe upādāya bhagavati "buddho"ti paññatti, te guṇe ekajjhaṁ gahetvā vuttaṁ. Tenāha **"buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanan"**ti. **Ārabbhā**ti ālambitvā. **Dhamman**ti pariyattidhammena saddhiṁ navavidhampi lokuttaradhammaṁ. Nanu ca nibbānaṁ visuṁ kammaṭṭhānabhāvena vakkhati? Kiñcāpi vakkhati, dhammabhāvasāmaññena pana maggaphalehi saddhiṁ idha pāḷiyā saṅgahitattā tassāpi dhammānussatikammaṭṭhāne gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, asaṅkhatāmatādibhāvena pana maggaphalehi visiṭṭhatāya tassa visuṁ kammaṭṭhānabhāvena gahaṇaṁ kataṁ. **Sīlānussati-**ādīnaṁ pana tissannaṁ anussatīnaṁ visuṁ kammaṭṭhānabhāvena gahaṇaṁ yogāvacarassa attano eva sīlassa, cāgassa, saddhādīnañca anussatiṭṭhānabhāvena gahetabbattā. **Rūpakāyaṁ gatā**ti attano karajakāyaṁ ārabbha-ārammaṇakaraṇavasena pavattā. **Kāye**ti kāye visayabhūte. **Koṭṭhāsanimittārammaṇāyā**ti kesādikoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya. Ito purimāsu sattasu anussatīsu natthi nimittuppatti, idha atthīti dassanatthaṁ **nimitta**ggahaṇaṁ. Tathā **assāsapassāsanimittārammaṇāyā**ti etthāpi. **Upasaman**ti sabbasaṅkhārūpasamaṁ. Nibbānanti attho.

124. Avecca buddhaguṇe yāthāvato ñatvā uppanno pasādo **aveccappasādo,** ariyamaggena āgatappasādo, taṁsadisopi vā yo diṭṭhigatavātehi acalo asampakampiyo, tena **samannāgatena.** Tādisassa buddhānussatibhāvanā ijjhati, na itarassa. **Patirūpasenāsane**ti yathāvutta-aṭṭhārasadosavajjite pañcaṅgasamannāgate senāsane. **Rahogatenā**ti rahasi gahena. Tena kāyavivekaṁ dasseti. **Paṭisallīnenā**ti nānārammaṇato paṭisallīnena, bahiddhā puthuttārammaṇato paṭikkamavapetvā kammaṭṭhāne sallīnena, susiliṭṭhacittenāti attho. **Evan**ti imāya pāḷiyā āgatanayena.

So bhagavāti ettha **so**ti yo so samatiṁsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho devānaṁ atidevo brāhmānaṁ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke "bhagavā"ti patthaṭakittisaddo, so. **Bhagavā**ti idaṁ satthu nāmakittanaṁ. Tathā hi vuttaṁ "bhagavāti netaṁ nāmaṁ mātarā katan"ti-ādi[1]. Parato pana **bhagavā**ti guṇakittanaṁ. **Arahan**ti-ādīsu navasu ṭhānesu paccekaṁ itipi-saddaṁ yojetvā buddhaguṇā anussaritabbāti dassento **"itipi arahaṁ -pa- itipi bhagavāti anussaratī"**ti āha. "Itipetaṁ bhūtaṁ itipetaṁ tacchan"ti-ādīsu[2] viya **iti**-saddo āsannapaccakkhakaraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena nesaṁ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni bhāventena cittassa sammukhībhūtāni kātabbānīti dassento **"iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṁ hotī"**ti āha.

125. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti ramukkaṁsagataṁ dūrabhāvaṁ dassento **"suvidūravisūre"**ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūreti attho. Sā panassa kilesato dūratā tesaṁ sabbaso pahīnattāti dassento āha **"maggena kilesānaṁ viddhaṁsitattā"**ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṁ te pahīnā evāti anuyogaṁ manasi katvā vuttaṁ **"savāsanānan"**ti. Na hi bhagavantaṁ ṭhapetvā aññe saha vāsanāya kilese pahātuṁ sakkonti, etena aññehi

---

1. Khu 7. 384, 410; Khu 8. 26 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

asādhāraṇaṁ bhagavato arahattanti dassitaṁ hoti. Kā panāyaṁ vāsanā nāma? Pahīnakilesassāpi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanihito sāmatthiyaviseso āyasmato **pilindavacchassa**[1] vasalasamudācāranimittaṁ viya. Kathaṁ pana "ārakā"ti vutte "kilesehī"ti ayamattho labbhatīti? Sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato, visesatthinā ca visesassa anupayojetabbato, "ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā"ti-ādīni[2] suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha ā-kārassa rassattaṁ, ka-kārassa ca ha-kāraṁ, sānusāraṁ katvā niruttinayena **"arahan"**ti padasiddhi veditabbā. Vuttamevatthaṁ sukhaggahaṇatthaṁ **"sotato ārakā nāmā"**ti gāthābandhamāha. Tattha samañjanasīlo samaṅgī, na samaṅgitā **asamaṅgitā**[3] asamannāgamo asahavuttitā.

126. Anatthacaraṇena[4] kilesā eva arayoti **kilesārayo.** "Arīnaṁ hatattā arihā"ti vattabbe niruttinayena **"arahan"**ti vuttaṁ.

127. Yañcetaṁ saṁsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlāvayavabhūtaṁ anto, bahi ca samavaṭṭhitaṁ avijjābhavataṇhāmayaṁ dvayanti vuttaṁ **"avijjābhavataṇhāmayanābhī"**ti. Nābhiyā, nemiyā ca sambandhā arasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmaraṇehi sambandhā puññādisaṅkhārāti vuttaṁ **"puññādi-abhisaṅkhārāran"**ti. Tattha tattha bhave pariyantabhāvena pākaṭaṁ jarāmaraṇanti taṁ nemiṭṭhāniyaṁ katvā āha **"jarāmaraṇanemī"**ti. Yathā ca rathacakkapavattiyā padhānakāraṇaṁ akkho, evaṁ saṁsāracakkapavattiyā āsavasamudayoti āha **"āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā"**ti. Āsavā eva avijjādīnaṁ kāraṇattā āsavasamudayo. Yathāha "āsavasamudayā avijjāsamudayo"[5]ti. Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmiṁ **tibhavarathe.** Attano paccayehi samaṁ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṁ.** Ādirahitaṁ kālaṁ pavattatīti katvā **anādikālappavattaṁ.**

---

1. Vi 1. 362 piṭṭhe.
2. Ma 1. 348 piṭṭhe.
3. Samaṅgīti asamaṅgithā (Sī, Syā), samaṅgīti na samaṅgitā asamaṅgitā (Ka)
4. Haraṇena (Syā)
5. Ma 1. 67 piṭṭhe.

> “Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
> Abbocchinnaṁ vattamānā, ‘saṁsāro’ti pavuccatī”ti[1]—

evaṁ vuttasaṁsārova **saṁsāracakkaṁ. Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne, kāle vā. **Vīriyapādehī**ti saṁkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavattehi attano vīriyasaṅkhātehi pādehi. **Sīlapathaviyan**ti patiṭṭhaṭṭhena sīlameva pathavī, tassaṁ. **Patiṭṭhāyā**ti sampādanavasena patiṭṭhahitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādānasādhanato saddhāvahattho, tena. **Kammakkhayakaran**ti kāyakammādibhedassa sabbassapi kammassa khayakaraṇato kammakkhayakaraṁ. **Ñāṇapharasun**ti samādhisilāyaṁ sunisitamaggañāṇapharasuṁ gahetvā.

128. Evaṁ “arānaṁ hatattā”ti ettha vutta-araghāte[2] saṁsāraṁ cakkaṁ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṁ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṁ dassetuṁ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **anamataggaṁ saṁsāravaṭṭan**ti anu anu amataggaṁ aviññātakoṭikaṁ saṁsāramaṇḍalaṁ. **Sesādasa dhammā** saṅkhārādayo jātipariyosānā **arā.** Kathaṁ? Nābhiyā avijjāya mūlato, nemiyā jarāmaraṇena antato sambandhattāti dassento āha **“avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyantattā cā”**ti. **Dukkhādīsū**ti dukkhasamudayanirodhamaggesu. Tattha dukkhe **aññāṇaṁ** tadantogadhattā, tappaṭicchādanato ca, sesesu paṭicchādanatova. **Dukkhan**ti cettha dukkhaṁ ariyasaccaṁ adhippetanti taṁ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikaṁ avijjaṁ, avijjādipaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike ca paṭipāṭiyā dassento **“kāmabhave ca avijjā”**ti-ādimāha. Tattha **kāmabhave avijjā**ti kāmabhave ādīnavappaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhave arūpabhave avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhave saṅkhārānan**ti kāmabhūmipariyāpannānaṁ saṅkhārānaṁ, kāmabhave vā nipphādetabbā ye saṅkhārā, tesaṁ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho **paccayo hotī**ti puññābhisaṅkhārānaṁ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti. Apuññābhisaṅkhāresu sahajātassa

1. Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṁ-Ṭṭha 2. 89; Aṁ-Ṭṭha 2. 386 piṭṭhādīsu.
2. Vuttaṁ arasaṅkhātaṁ (Sāratthа-Ṭī 1. 218 piṭṭhe.)

sahajātādivasena, asahajātassa anantarasamanantarādivasena, nānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhave saṅkhārānan**ti āneñjābhisaṅkhārānaṁ. **Paccayo hoti** upanissayavaseneva. Imasmiṁ panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, sayameva ca parato āgamissatīti na naṁ vitthārayāma.

Tiṇṇaṁ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṁ. **Ekassāyatanassā**ti manāyatanassa. Iminā nayena phassādīnampi vibhāgo veditabbo. **Tattha tattha sā sā taṇhā**ti rūpataṇhādibhedā tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakā taṇhā.

Taṇhādimūlikā kathā atisaṁkhittāti taṁ, upādānabhave ca vibhajitvā vitthāretvā dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"kāme paribhuñjissāmī"**ti iminā kāmataṇhāpavattimāha. Tathā **"saggasampattiṁ anubhavissāmī"**ti-ādīhi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṁ nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"kāmupādānapaccayā"**ti. **Tathevā**ti kāmupādānapaccayā eva.

Brāhmalokasampattinti rūpībrahmaloke sampattiṁ. "Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā"ti[1] vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā **"kāmupādānapaccayā eva mettaṁ bhāvetī"**ti-ādi vuttaṁ. **Sesupādānamūlikāsupī**ti etthāyaṁ yojanā—idhekacco "natthi paro loko"ti natthikadiṭṭhiṁ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṁ caratīti-ādi vuttanayena yojetabbaṁ. Aparo "asukasmiṁ sampattibhave attā ucchijjatī"ti ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṁ caratīti-ādi vuttanayeneva yojetabbaṁ. Aparo "rūpī manomayo hutvā attā ucchijjatī"ti rūpūpapattiyā maggaṁ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyā**ti sabbaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Aparo "arūpabhave uppajjitvā attā ucchijjatī"ti arūpūpapattiyā maggaṁ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyā**ti sabbaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ

1. Khu 7. 1; Khu 8. 36 piṭṭhādīsu thokaṁ visadisaṁ.

diṭṭhadhammanibbānavādavasenāpi yojanā veditabbā. aparo "sīlena suddhī"ti asuddhimaggaṁ suddhimaggo"ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccaritaṁ caratīti-ādinā sabbaṁ vuttanayeneva yojetabbaṁ.

Idāni yvāyaṁ saṁsāracakkaṁ dassentena "kāmabhave avijjā kāmabhave saṅkhārānaṁ paccayo hotī"ti-ādinā avijjādīnaṁ paccayabhāvo, saṅkhārādīnaṁ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapāḷiṁ**[1] ānetvā nigamanavasena dassento **"evaṁ ayan"**ti-ādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṁ avijjāpi kāmāsavādinā sahetukā evāti āha **"ubhopete hetusamuppannā"**ti. **Paccayapariggahe**ti nāmarūpassa paccayānaṁ avijjādīnaṁ paricchinna gahaṇe, nipphādetabbe bhummaṁ. **Paññā**ti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisaṅkhātā pakārato jānanā. **Dhammaṭṭhitiñāṇan**ti paṭiccasamuppādāvabodho. Idañca dhammaṭṭhitiñāṇaṁ yasmā addhāttaye kaṅkhāmalavitaraṇavasena pavattati, tasmā **"atītampi addhānan"**ti-ādi vuttaṁ. **Eteneva nayenā**ti etena "avijjā hetū"ti-ādinā avijjāyaṁ vuttena nayena. "Saṅkhārā hetu, viññāṇaṁ hetusamuppannan"ti-ādinā[1] **sabbapadāni vitthāretabbāni.**

Saṁkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti **saṅkhepo,** hetu, vipāko ca. Hetu vipākoti vā saṁkhippatīti **saṅkhepo,** avijjādayo, viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatiṁ vipākoti evaṁ kālavibhāgena cattāro jātā. Tenāha **"purimasaṅkhepo cettha atīto addhā"**ti-ādi. Saṅkhepa-saddo vā bhāgādhivacananti atīto hetubhāgo paṭhamo saṅkhepo. Esa nayo sesesupi. **Taṇhupādānabhavā gahitāva honti** kilesakammabhāvasāmaññato, tehi vinā avijjāsaṅkhārānaṁ sakiccākaraṇato ca. Kammaṁ, taṇhā ca tassa sahakārīkāraṇaṁ hutvā vaṭṭanatthena **kammavaṭṭaṁ.**

Viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanānaṁ jātijarābhaṅgāvatthā "jātijarāmaraṇan"ti vuttāti āha **"jātijarāmaraṇāpadesena**

---

1. Khu 9. 49 piṭṭhe.

viññāṇādīnaṁ niddiṭṭhattā”ti. **Ime**ti viññāṇādayo. **Āyatiṁ vipākavaṭṭaṁ** paccuppannahetuto bhāvīnaṁ anāgatānaṁ gahitattā. **Te**ti avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmiṁ tasmiṁ saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākārā, atītahetu-ādīnaṁ vā pakārā ākārā, tato ākārato. **Vīsatividhā honti** atītehetupañcakādibhedato.

Saṅkhāraviññāṇānaṁ antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalasambandhabhūto eko sandhi. Tathā **bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā** pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṁ. Tenāha “**catusaṅkhepan**”ti-ādi. **Sabbākārato**ti idha vuttehi, avuttehi ca **paṭiccasamuppādavibhaṅge**[1], anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātī**ti avabujjhati. **Passatī**ti dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati, **aññāti paṭivijjhatī**ti tesaṁyeva vevacanaṁ. **Tan**ti taṁ jānanaṁ. **Ñātaṭṭhenā**ti yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenā**ti aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṁ bhavacakkaṁ idhānītaṁ, taṁ dassetuṁ “**iminā**”ti-ādi vuttaṁ tattha **te dhamme**ti te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṁ ñatvā**ti mahāvajirañāṇena yāthāvato jānitvā. **Nibbindanto** balavavipassanāya **virajjanto vimuccanto** ariyamaggehi **are hanī**ti yojanā. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṁ pana abhisambuddhaṇaṁ gahetvā vuttaṁ “**hani vihani viddhaṁsesī**”ti.

129. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṁ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṁ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento “**uppanne tathāgate**”ti-ādimāha. **Ko pana vādo aññesaṁ pūjāvisesānan**ti yathāvuttato aññesaṁ amahesakkhehi devamanussehi kariyamānānaṁ nāti-uḷārānaṁ pūjāvisesānaṁ

1. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

arahabhāve kā nāma kathā. **Atthānurūpan**ti arahattatthassa anurūpaṁ anvatthaṁ.

130. **Asilokabhayenā**ti akittibhayena. **Raho pāpaṁ karonti** "mā naṁ[1] koci jaññā"ti **esa** bhagavā **na kadāci karoti** pāpahetūnaṁ bodhimaṇḍe eva suppahīnattā. aparo nayo—ārakāti **arahaṁ,** suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetaṁ bhagavatā—

> "Saṅghāṭikaṇṇe cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṁ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo. Atha kho so ārakāva mayhaṁ, ahañca tassa. Taṁ kissa hetu? Dhammaṁ hi so bhikkhave bhikkhu na passati, dhammaṁ apassanto maṁ na passatī"ti[2].

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṁ pātaṁ satthu santikāvacarāva siyuṁ, na te tāvatā "satthu santikā"ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṁ. Iti asappurisānaṁ ārakā dūreti **arahaṁ.**

> "Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā.
> Ārakā tehi bhagavā, dūre ten**ārahaṁ** mato"ti.

Tathā ārakāti **arahaṁ,** āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetaṁ bhagavatā—

---

1. Mā maṁ (Syā)
2. Khu 1. 256 piṭṭhe Itivuttake.

"Yojanasate cepi me bhikkhave bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto appaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṁvutindriyo. Atha kho so santikeva mayhaṁ, ahañca tassa. Taṁ kissa hetu? Dhammaṁ hi so bhikkhave bhikkhu passati, dhammaṁ passanto maṁ passatī"ti[1].

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasahassantarikāpi honti, na tāvatā te "satthu dūracārino"ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṁ. Iti sappurisānaṁ ārakā āsanneti **arahaṁ.**

Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā.
Ārakā[2] tehi āsanne, tenāpi **arahaṁ** jino.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmiṁ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anatthaṁ āvahanti. Nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṁseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṁ, parahitañca paripūretuṁ sammā paṭipajjantehi sādhūhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti **rahā** nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā samucchinnā. Yathāha—

"Tathāgatassa kho brāhmaṇa rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṁkatā āyatiṁ anuppādadhammā"ti[3].

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṁ a-kārādesaṁ katvā **"arahan"**ti vuttaṁ.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato.
Tesaṁ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṁ** mato.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekkhā appattamānasā

---

1. Khu 1. 256 piṭṭhe Itivuttake. 2. Bhagavā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṁ.)
3. Vi 1. 4; Aṁ 3. 20 piṭṭhesu atthato samānaṁ.

anuttaraṁ yogakkhemaṁ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhapayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahaṁ.** Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaraṇato satthu dhammasarīrena avirahitā eva honti. Yathāha āyasmā **piṅgiyo—**

"Passāmi naṁ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṁ brāhmaṇa appamatto.
Namassamāno vivasemi rattiṁ,
Teneva maññāmi avippavāsaṁ.

Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nā'penti'me gotamasāsanamhā.
Yaṁ yaṁ disaṁ vajati bhūripañño,
Sa tena teneva natohamasmī"ti[1].

Teneva ca te aññaṁ satthāraṁ na uddisanti. Yathāha—

"Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo aññaṁ satthāraṁ uddiseyyāti netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[2].

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato, tesañca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa raho sādhūhi pariccajitabbatāti **arahaṁ.**

"Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.
Na tehi rahito hoti, nātho ten**ārahaṁ** mato"ti.

Rahoti ca gamanaṁ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasaṅkhātaṁ saṁsāre gamanaṁ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhaṁsitattā. Yathāha—

"Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattañca abbaje.
Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā"ti[3].

---

1. Khu 1. 451 piṭṭhe. 2. Ma 3. 110; Aṁ 1. 29 piṭṭhesu. 3. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.

Evaṁ natthi etassa rahogamanaṁ gatīsu paccājātītipi **arahaṁ.**

Raho vā gamanaṁ yassa, saṁsāre natthi sabbaso.
Pahīnajātimaraṇo, **arahaṁ** sugato mato.

Pāsaṁsattā vā bhagavā **arahaṁ.** Akkharacintakā hi pasaṁsāyaṁ araha-saddaṁ vaṇṇenti. Pāsaṁsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇo yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṁ tasmiṁ tasmiṁ guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyosāpetuṁ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṁsattāpi bhagavā **arahaṁ.**

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake.
Tasmā pāsaṁsiyattāpi, **arahaṁ**dvipaduttamo.

Evaṁ sabbathāpi—

"Ārakā mandabuddhīnaṁ, ārakā[1] ca vijānataṁ.
Rahānaṁ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṁsā **arahaṁ** jino"ti.

131. **Sammā**ti aviparītaṁ. **Sāman**ti sayameva. **Sambuddho**ti hi ettha **saṁ**-saddo "sayan"ti etassa atthassa bodhako daṭṭhabbo. **Sabbadhammānan**ti anavasesānaṁ ñeyyadhammānaṁ. Kathaṁ panettha sabbadhammāvabodho labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā "dikkhito[2] na dadātī"ti. Evañca katvā atthavisesānapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. "Sammā sāmaṁ buddhattā sammāsambuddho"ti ettakameva hi idha saddato labbhati, "sabbadhammānan"ti pana atthato labbhamānaṁ gahetvā vuttaṁ. Na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati.

---

1. Āsannā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṁ.)
2. Dakkhito (Syā), saddanītidhātumālā passitabbā.

Idāni tassā visayaṁ “sabbadhamme”ti sāmaññato vuttaṁ vibhajitvā dassetuṁ **“abhiññeyye dhamme”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **abhiññeyye**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe. Ke pana teti? Catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddho**ti abhiññeyyabhāvato bujjhi. Pubbabhāge vipassanāpaññāya, adhigamakkhaṇe maggapaññāya, aparabhāge sabbaññutaññāṇādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Pariññeyye dhamme**ti dukkhaṁ ariyasaccamāha. **Pahātabbe**ti samudayapakkhiye. **Sacchikātabbe**ti nibbānaṁ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso pana sopādisesādikaṁ pariyāyasiddhiṁ bhedaṁ gahetvā kato, uddeso vā ayaṁ catusaccadhammānanti. Tathā hi vakkhati “cakkhuṁ dukkhasaccan”ti-ādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṁ dhammānaṁ atthitāmattaṁ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanena vuttaṁ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti[1]. **Sacchikātabbe**ti vā phalavimuttīnampi gahaṇaṁ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetabbe**ti ettha jhānānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Gāthāyaṁ **bhāvetabbañcā**ti ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṁ veditabbaṁ. **Tasmā buddhosmī**ti yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṁ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṁ buddhosmi, abbhaññāsinti attho.

132. Evaṁ saccavasena sāmaññato vuttamatthaṁ dvārārammaṇehi saddhiṁ dvārappavattadhammehi, khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṁ **“apicā”**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **mūlakāraṇabhāvenā**ti santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammassa vicittabhāvahetuto, sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṁ. **Samuṭṭhāpikā**ti uppādikā. **Purimataṇhā**ti purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnan**ti cakkhussa, taṁsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittaṁ. **Nirodhapajānanā**ti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhāranā**ti “cakkhuṁ cakkhusamudayo”ti-ādinā

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

ekekakoṭṭhāsaniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato, upādānakkhandhantogadhattā ca dukkhasaccasaṅgahaṁ dassetuṁ **"rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā"**ti vuttaṁ.

Kasiṇānīti kasiṇajjhānāni. **Dvattiṁsākārā**ti dvattiṁsa koṭṭhāsā, tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavādayo tayo, saññībhavādayo tayo, ekavokārabhavādayo tayoti nava bhavā. **Cattāri jhānānī**ti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, vipākajjhānānaṁ vā etaṁ gahaṇaṁ. Ettha ca kusaladhammānaṁ upanissayabhūtā taṇhā samuṭṭhāpikā purimataṇhāti veditabbā. Kiriyadhammānaṁ pana yattha te tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenā**ti tasmā. Yasmā sāmaññato, visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṁ. Kinti āha **"sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā"**ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṁ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṁ anāvaraṇañāṇaṁ, aññathā "cha asādhāraṇañāṇāni buddhaññāṇānī"ti[1] vacanaṁ virujjheyyāti? Na virujjhati visayapavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṁ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṁ ñāṇaṁ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṁ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya "anāvaraṇañāṇan"ti vuttaṁ. Yathāha paṭisambhidāyaṁ "sabbaṁ saṅkhatamasaṅkhataṁ anavasesaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tattha āvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇan"ti-ādi[2]. Tasmā natthi nesaṁ atthato bhedo, ekantena cetaṁ evamicchitabbaṁ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṁ sādhāraṇatā, asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṁ atthi, anāvaraṇañāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṁ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana

---

1. Khu 9. 5 piṭṭhe. 2. Khu 9. 125 piṭṭhe.

hotu aññameva anāvaraṇañāṇaṁ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetaṁ. Tassa cādhigamena bhagavā "sabbaññū, sabbavidū, sammāsambuddho"ti ca vuccati na sakiṁyeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṁ **paṭisambhidāyaṁ**[1] "vimokkhantikametaṁ buddhānaṁ bhagavantānaṁ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṁ "buddho"ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṁ samatthatā ahosīti.

Etthāha—kiṁ panidaṁ ñāṇaṁ pavattamānaṁ sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, udāhu kamenāti? Kiñcettha—yadi tāva sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-ajjhattabahiddhādibhedabhinnānaṁ saṅkhatadhammānaṁ, asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṁ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṁ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho[2] na siyā, tathā ca sati "sabbe dhammā anattā"ti vipassantānaṁ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi "sabbañeyyadhammānaṁ ṭhitalakkhaṇavisayaṁ vikapparahitaṁ sabbakālaṁ buddhānaṁ ñāṇaṁ pavattati, tena te 'sabbavidū'ti vuccanti, evañca katvā 'caraṁ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito'ti idampi vacanaṁ suvuttaṁ hotī"ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca abhītānāgatasammutidhammānaṁ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṁ siyā. Tasmā sakiṁyeva ñāṇaṁ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṁ visaye ñāṇaṁ pavattati? Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati, apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana "atthassa avisaṁvādanato ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā 'sesepi evan'ti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṁ na anumānikaṁ saṁsayābhāvato. Saṁsayānubaddhaṁ hi loke anumānañāṇan"ti vadanti, tesampi taṁ na yuttaṁ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṁvādanena ñeyyassa ekadesaṁ

1. Khu 9. 172 piṭṭhe. 2. Paṭibhāgenā... (Sī, Syā) savibhāgenā... (Ka)

paccakkhaṁ katvā "sesepi evan"ti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṁ sesaṁ, taṁ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṁ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṁ akāraṇaṁ. Ksmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo. Yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā"ti[1]. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—yaṁkiñci bhagavatā ñātuṁ icchitaṁ sakalaṁ, ekadeso vā, tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṁ pavattati, niccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ñātuṁ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā "sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā"ti[2] vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṁ anumānāgamatakkaggahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmiṁ pakkhe yadā sakalaṁ ñātuṁ icchitaṁ, tadā sakiṁyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṁ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṁ bhagavantānaṁ ñāṇassa acinteyyatā na siyā. Tasmā sakaladhammārammaṇampi taṁ ekadhammārammaṇaṁ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṁ. Vuttañhetaṁ "yāvatakaṁ ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇaṁ. Yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakaṁ ñeyyaṁ. Ñeyyapariyantikaṁ ñāṇaṁ, ñāṇapariyantikaṁ ñeyyan"ti[2]. Evamekajjhaṁ, visuṁ, sakiṁ, kamena vā icchānurūpaṁ sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā sammāsambuddho.

133. **Vijjāhī**ti ettha vindiyaṁ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanaṭṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇaṭṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā, paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. Tissannaṁ, aṭṭhannaṁ ca vijjānaṁ tattha tattha sutte gahaṇaṁ

---

1. Aṁ 1. 392 piṭṭhe.
2. Khu 7. 139; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

vineyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṁ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṁ bāhusaccaṁ vīriyaṁ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṁ "idha bhikkhu saddho hotī"ti-ādi[1]. **Cattāri jhānānī**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayo pannaraseva "caraṇan"ti vuttāti codanaṁ sandhāyāha **"imeyeva hī"**ti-ādi. Tena tesaṁ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekaṁsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgamaṁ dassento **"yathāhā"**ti-ādimāha. **Bhagavā**ti-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṁ.

Nanu cāyaṁ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṁ **"tattha vijjāsampadā"**ti-ādi vuttaṁ. Caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa, so cettha mahaggatabhāvappattā sādhāraṇabhāvoti āha **"caraṇasampadā mahākāruṇikataṁ pūretvā ṭhitā"**ti. Yathā sattānaṁ anatthaṁ paripajjetvā atthe niyojanaṁ paññāya vinā nahoti, evaṁ nesaṁ atthānatthajānanaṁ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṁ dassetuṁ **"so sabbaññutāyā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yathā taṁ vijjācaraṇasampanno**ti yathā aññopi vijjācaraṇasampanno, tena vijjācaraṇasampannassevāyaṁ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sāpanāyaṁ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanassa niyyānikatāya sāvakānaṁ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṁ **"tenassā"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṁ pakāsitaṁ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṁ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṁvibhāgo. Paññāya saṁsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṁsāradukkhasahanaṁ. Paññāya paradukkhaparijānanaṁ, karuṇāya paradukkhapatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayaṁ taraṇaṁ, karuṇāya paresaṁ tāraṇaṁ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṁ saṁsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati. Tathā karuṇāya paresaṁ

1. Aṁ 3. 268 piṭṭhe.

abhiṁsāpanaṁ, paññāya sayaṁ parehi abhāyanaṁ. Karuṇāya paraṁ rakkhanto attānaṁ rakkhati, paññāya attānaṁ rakkhanto paraṁ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo. Tena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthakā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṁ paññā ahaṁkāramamaṁkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsitāti daṭṭhabbaṁ.

134. **Gamanampi hi gatanti vuccati** "gate ṭhite"ti-ādīsu[1]. **Sobhanan**ti subhaṁ. Subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha **"parisuddhamanavajjan"**ti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetaṁ gamanaṁ dassento **"ariyamaggo"**ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti katvā "gataṁ, gamanan"ti ca vuccati. Idāni tasseva gahaṇe kāraṇaṁ dassetuṁ **"tena hesā"**ti-ādi vuttaṁ. **Khemaṁ disan**ti nibbānaṁ. **Asajjāmāno**ti paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṁ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippabhiññāvaseneva catunnampi maggānaṁ paṭiladdhabhāvato asajjamāno asajjanto gato. Yaṁ gamanaṁ gacchanto sabba'manatthaṁ apaharati[2], sabbañca anuttaraṁ sampattiṁ āvahati, tadeva sobhanaṁ nāma. Tena ca bhagavā gatoti āha **"iti sobhanagamanattā sugato"**ti sobhanattho **su**-saddoti katvā.

Asundarānaṁ dukkhānaṁ saṅkhārappavattīnaṁ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṁ nāma asaṅkhatā dhātūti āha **"sundarañcesa ṭhānaṁ gato amataṁ nibbānan"**ti. Tenāha bhagavā "nibbānaṁ paramaṁ sukhan"ti[3]. **Sammā**ti suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtassa gamananti āha **"pahīne kilese puna apaccāgacchanto"**ti. Idañca sikhāppattaṁ sammāgamanaṁ, yāya āgamanīyapaṭipadāya siddhaṁ, sāpi sammāgamanamevāti

1. Dī 1. 67; Dī 2. 233 piṭṭhādīsu.
2. Āpohati (Syā, Ka)
3. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

evampi bhagavā sugatoti dassetuṁ **"sammā vā gato"**ti-ādi vuttaṁ. **Sammāpaṭipattiyā**ti sammāsambodhiyā sampāpane aviparītapaṭipattiyā. **"Sabbalokassa hitasukhameva karonto"**ti etena mahābodhiyā[1] paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṁ sabbadā hitasukhāvahabhāveno pavattatīti dasseti. **"Sassataṁ ucchedanti ime ante anupagacchanto gato"**ti etena paṭiccasamuppādagatiṁ dasseti. **"Kāmasukhaṁ attakilamathanti ime anupagacchanto gato"**ti etena ariyamaggagatiṁ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane nipphādetabbe, sādhetabbe cetaṁ bhummaṁ. **Abhūtan**ti abhūtatthaṁ. Atthamukhena hi vācāya abhūtatā, bhūtatā vā. **Atacchan**ti tasseva vevacanaṁ. **Abhūtan**ti vā asantaṁ avijjamānaṁ. **Atacchan**ti atathākāraṁ aññathāsantaṁ. **Anatthasañhitan**ti diṭṭhadhammikena, samparāyikena vā anatthena sañhitaṁ, anatthāvahaṁ. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho, abhāvo ca, tena sañhitaṁ, pisuṇavācaṁ, sammappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassāpi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṁ "dussīlo"ti, acaṇḍālādimeva "caṇḍālo"ti-ādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlaṁ "dussīlo"ti, caṇḍālādimeva "caṇḍālo"ti-ādinā avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādibhāvavibhāvanīkathā yathā "āpāyiko devadatto nerayiko"ti-ādikā[2]. Catutthī "vedavihitena yaññavidhinā pāṇātipātādikataṁ sugatiṁ āvahatī"ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññūpasaṁhārādikathā. Chaṭṭhā yuttappattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. **Evaṁ sammā gadattā**ti yathāvuttaṁ abhūtādiṁ vajjetvā bhūtaṁ tacchaṁ atthasañhitaṁ piyaṁ manāpaṁ tato eva sammā suṭṭhu gadanato **sugato** da-kārassa ta-kāraṁ katvā. Āpāthagamanamattena kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṁ piyaṁ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā.

Apica sobhanaṁ gataṁ gamanaṁ etassāti **sugato.** Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṁ ekantena tesaṁ hitasukhanipphādanato sobhanaṁ

---

1. Mahābodhiyāna (Sī, Ka), mahābodhiñāṇaṁ (Syā)
2. Vi 4. 365 piṭṭhe.

bhaddakaṁ. Tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhana nippīḷanakkuṭika kuṭilākulatādidosarahita vilāsitarājahaṁsa vasabhavāraṇa migarājagamanaṁ kāyagamanaṁ, ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesayahitaṁ abhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya, sattānaṁ hitasukhāvahatāya ca sobhanameva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṁ pariññābhisamayavasena parijānanto sammā gato avagatoti **sugato.** Tathā lokasamudayaṁ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṁ āpādento sammā gato atītoti **sugato.** Lokanirodhaṁ nibbānaṁ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato.** Lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato.** Tathā yaṁ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātaṁ pattaṁ pariyesitaṁ anuvicaritaṁ manasā, sabbaṁ taṁ hatthatale āmalakaṁ viya sammā paccakkhato gato abbhaññāsīti **sugato.**

135. **Sabbathā**ti sabbappakārena. Yo yo loko yathā yathā veditabbo, tathā tathā. Te pana pakāre dassetuṁ **"sabhāvato"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha "saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti[1]. **Samudayato**ti yato so samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhato**ti yattha so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyato**ti yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato, ito aññassa pakārassa abhāvā.

Iti "sabbathā lokaṁ avedī"ti vatvā tadatthasādhakaṁ suttaṁ dassento **"yattha kho āvuso"**ti-ādimāha. Tattha **"na jāyatī"**ti-ādinā ujukaṁ jāti-ādīni paṭikkhipitvā **"na cavati na upapajjatī"**ti padadvayena aparāparaṁ cavanupapajjanāni paṭikkhipati. Keci pana "na jāyatīti-ādi gabbhaseyyakavasena vuttaṁ, itaraṁ opapātikavasenā"ti vadanti. **Tan**ti jāti-ādirahitaṁ. **Gamanenā**ti padasā gamanena. **Ñāteyyan**ti jānitabbaṁ. "Ñātāyan"ti vā pāṭho, ñātā ayaṁ nibbānatthikoti adhippāyo.

1. Vi 3. 14; Dī 2. 243 piṭṭhādīsu.

Kāmaṁ pādagamanena gantvā lokassantaṁ ñātuṁ, daṭṭhuṁ, pattuṁ vā na sakkā, apica parimitaparicchinnaṭṭhāne taṁ paññāpetvā dassemīti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha **sasaññimhī**ti saññāsahite. Tato eva **samanake** saviññāṇake. Aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetuṁ na sakkāti adhippāyo. **Lokan**ti khandhādilokaṁ. **Lokanirodhan**ti tassa lokassa nirujjhanaṁ, nibbānameva vā. Adesampi hi taṁ yesaṁ nirodho, tesaṁ vasena upacārato, desatopi niddisīyati yathā "cakkhuṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī"ti[1].

Gamanenāti pākatikagamanena. **Lokassanto**ti saṅkhāralokassa anto antakiriyāhetubhūtaṁ nibbānaṁ. **Kudācanan**ti kadācipi. **Apatvā**ti aggamaggena anadhigantvā. **Pamocanan**ti pamutti nissaraṇaṁ. **Tasmā**ti yasmā lokassantaṁ apatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Have**ti nipātamattaṁ. **Lokavidū**ti sabhāvādito sabbaṁ lokaṁ jānanto. **Sumedho**ti sundarapañño. **Lokantagū**ti pariññābhisamayena lokaṁ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyavāsassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo.** Sabbesaṁ kilesānaṁ samitattā, catusaccadhammānaṁ vā abhisamitattā **samitāvī. Nāsīsati** na pattheti. Yathā imaṁ lokaṁ, evaṁ parañca lokaṁ appaṭisandhikattā.

136. Evaṁ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvato dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṁ anavasesato dassetuṁ **"apica tayo lokā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha indriyabaddhānaṁ khandhānaṁ samūho, santāno ca **sattaloko.** Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyanti ettha kusalākusalaṁ, tabbipāko cāti lokoti. Anindriyabaddhānaṁ rūpādīnaṁ samūho, santāno ca **okāsaloko** lokiyanti ettha tasā, thāvarā ca, tesañca okāsabhūtoti. Tadādhāratāya hesa "bhājanaloko"tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti, lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā,

1. Dī 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhesu.

paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha **āhāra**-saddo "ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāyā"ti-ādīsu[1] viya. Evaṁ hi "sabbe sattā"ti iminā asaññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṁ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha **"āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko viditabbo"**ti.

Yadi evaṁ "sabbe sattā"ti idaṁ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṁ doso. Yathā aññatthāpi "ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammadatthaṁ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmiṁ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā"ti[2]. Diṭṭhigatikānaṁ sassatādivasena "attā, loko"ti ca parikappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisayāti āha **"sassato lokoti vā asassato lokoti vā āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo"**ti.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti virocamānā**ti tesaṁ paribbhamaneneva tā disā pabhassarā hutvā virocanti. **Tāva sahassadhā loko**ti tattakaṁ sahassappakāro okāsaloko, sahassalokadhātuyoti attho. "Tāvasahassavā"ti vā pāṭho.

Tampīti taṁ tividhampi lokaṁ. Tathā hissa sabbathāpi viditoti sambandho. **Eko loko**ti "sabbe sattā āhāraṭṭhitikā"ti yāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṁ saṅkhārānaṁ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Nāma**ggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṁ, tassa alokasabhāvattā. Nanu ca "āhāraṭṭhitikā"ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati, pariññeyyānaṁ dukkhasaccadhammānaṁ idha "loko"ti adhippetattā. Atha vā "na lujjati na

1. Saṁ 3. 90 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 297 piṭṭhe.

palujjatī”ti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṁgahaṇarahitānaṁ lokuttarānaṁ natthi lokatā. Upādānānaṁ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni.

Ettha ca “āhāraṭṭhitikā”ti paccayāyattavuttitāvacanena saṅkhārānaṁ aniccatā. Tāya ca “yadaniccaṁ, taṁ dukkhaṁ. Yaṁ dukkhaṁ, tadanattā”ti[1] vacanato dukkhānattatā ca pakāsitā hontīti tīṇipi sāmaññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāman**ti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpan**ti bhūtupādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavī-ādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye tesaṁ visesā kusalādayo, hetu-ādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha **“iti ayaṁ saṅkhāralokopi sabbathā vidito**”ti.

Āgamma cittaṁ seti etthāti **āsayo** migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṁ aññathā pavattitvāpi cittaṁ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhi-ādivasena catubbidho. Vuttañce—

> “Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.
> Yathābhūtañca yaṁ ñāṇaṁ, etaṁ āsayasadditan”ti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṁ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito khvāyaṁ kaccāna loko yebhuyyena atthitañca natthitañcā”ti[2]. **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **na tthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṁ tāva vaṭṭanissitānaṁ puthujjanānaṁ āsayo. Vivaṭṭanissitānaṁ pana suddhasattānaṁ anulomikā khanti, yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo.

Āsayaṁ jānātīti catubbidhampi sattānaṁ āsayaṁ jānāti. Jānanto ca tesaṁ diṭṭhigatānaṁ, tesañca ñāṇānaṁ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetaṁ—

---

1. Saṁ 2. 19 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 257 piṭṭhe.

"Kāmaṁ sevantaññeva jānāti 'ayaṁ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti, kāmaṁ sevantaññeva jānāti 'ayaṁ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti"ādi[1].

Appahīnabhāvena santāne anu anu sayantīti **anusayā,** anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṁ kāraṇalābhe uppajjanārahataṁ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te? Rāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā, paccuppannā ca taṁsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṁ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Taṁ sattavidhaṁ anusayaṁ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena pavattamānaṁ jānāti.

Caritanti sucaritaduccaritaṁ. Taṁ hi **vibhaṅge**[2] caritaniddese niddiṭṭhaṁ. Atha vā **caritan**ti cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivitakkavasena cha mūlacariyā, tāsaṁ apariyanto antarabhedo, saṁsaggabhedo pana tesaṭṭhividho. Taṁ caritaṁ sabhāvato saṁkilesavodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārenā **jānāti.**

Adhimutti ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttikeyeva. Sā ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo adhimutti. Taṁ **adhimuttiṁ jānāti** "imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā"ti, tatthāpi "imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā"ti-ādinā. Indriyānaṁ hi tikkhamudubhāvādinā yathārahaṁ adhimuttiyā tikkhamudubhāvādiko veditabbo. Tathā hi vuttaṁ **sammohavinodanīyaṁ**[3] "heṭṭhā gahitāpi adhimutti idha sattānaṁ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanattaṁ puna gahitā"ti.

Apparajaṁ akkhaṁ etesanti apparajakkhā, appaṁ vā rajaṁ paññāmaye akkhimhi etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā, te **apparajakkhe. Mahārajakkhe**ti etthāpi esevanayo. Ussadarāgādirajā mahārajakkhā.

---

1. Khu 9. 118 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 353 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 442 piṭṭhe.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriye**ti mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Upanissaya-indriyāni nāma idhādhippetāni. **Svākāre**ti sundarākāre kalyāṇapakatike, vivaṭṭajjhāsayeti attho. **Suviññāpaye**ti sammattaniyāmaṁ viññāpetuṁ sukare saddhe, paññavante ca. **Bhabbe abhabbe**ti ettha **bhabbe**ti kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahite. Vuttapipariyāyena **dvākāraduviññāpayābhabbā** veditabbā. Ettha ca "imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo"ti-ādinā apparajakkhesu jānanaṁ veditabbaṁ. Sesesupi eseva nayo. **Tasmā**ti yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇadipi jānitabbo atthīti? Atthi. Tassa pana jānanaṁ na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṁ, bhagavato pana tampi suviditaṁ suvavatthāpitameva, payojanābhāvā desanaṁ nāruḷhaṁ. Tena vuttaṁ—

> "Atha kho bhagavā parittaṁ nakhasikhāyaṁ paṁsuṁ āropetvā bhikkhū āmantesi 'taṁ kiṁ maññatha bhikkhave, katamaṁ nu kho bahutaraṁ, yo vāyaṁ mayā paritto nakhasikhāyaṁ paṁsu āropito, ayaṁ vā mahāpathavī'ti"ādi[1].

137. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷan**ti lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā "cakkavāḷan"ti vuccati. **Catutiṁsasatāni cā**ti catu-adhikāni tiṁsasatāni, tīnisahassāni, cattārisatāni cāti attho. **Aḍḍhuḍḍhānī**ti upaḍḍhacatutthāni, tīṇisatāni, paññāsañcāti attho. **Nahutānī**ti dasasahassāni. **Saṅkhātā**ti kathitā. **Saṇṭhitī**ti heṭṭhā, uparito cāti sabbaso ṭhiti.

Evaṁ saṇṭhiteti evamavaṭṭhite. **Etthā**ti cakkavāḷe. **Accuggato tāvadevā**ti tattakameva caturāsīti yojanasahassāniyeva

---

1. Saṁ 3. 400 piṭṭhe.

ubbedho. Na kevalaṁ cettha ubbedhova, atha kho āyāmavitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetaṁ—

> "Sineru bhikkhave pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā"ti[1].

Tatoti sinerussa heṭṭhā, upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenā**ti upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṁ vuttaṁ hoti—dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **yugandharapabbato,** ekavīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhapamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṁ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sinerupamāṇato upaḍḍhapamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṁ suppatiṭṭhito, evaṁ īsadharādayopīti daṭṭhabbaṁ. Vuttaṁ hetaṁ "mahāsamuddo bhikkhave anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro"ti[2]. Sineruyugandharādīnaṁ antare **sīdantarasamuddā**[3] nāma. Te vitthārato yathākkamaṁ sineru-ādīnaṁ accuggatasamānaparimāṇāti vadanti. **Brahā**ti mahanto.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sineruṁ tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, taṁ parikkhipitvā īsadharo. Evaṁ taṁ taṁ parikkhipitvā ṭhitā "sinerussa samantato"ti vuttā.

Yojanānaṁ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanānaṁ satāni ucco ubbedho. **Nagavhayā**ti **naga**-saddena avhātabbā rukkhābhidhānā. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmā**ti ubbedhato paññāsayojanakkhandhāyāmā, ubbedhato, **samantato** ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā. Yassānubhāvenā**ti yassā mahantatā kappaṭṭhāyitādippakārena pabhāvena.

Garuḷānaṁ simbalirukkho sinerussa dutiyaparibhaṇḍe patiṭṭhito.

---

1. Aṁ 2. 474 piṭṭhe.
2. Khu 1. 139; Vi 4. 419; Aṁ 3. 39 piṭṭhesu.
3. Sīdantasamuddā (Sī)

Sirīsenāti paccatte karaṇavacanaṁ. **Sattaman**ti liṅgavipallāsena vuttaṁ, sirīso bhavati sattamoti attho.

Tattha **caṇḍamaṇḍalaṁ** heṭṭhā, **sūriyamaṇḍalaṁ** upari. Tassa āsannabhāvena candamaṇḍalaṁ attano chāyāya vikalabhāvena upaṭṭhāti. Tāni yojanantarikāni yugandharaggapamāṇe ākāse vicaranti. **Asurabhavanaṁ** sinerussa heṭṭhā. **Avīci** jambudīpassa. **Jambudīpo** sakaṭasaṇṭhāno. **Aparagoyānaṁ** ādāsasaṇṭhāno. **Pubbavideho** addhacandasaṇṭhāno. **Uttarakuru** pīṭhasaṇṭhāno. Taṁtaṁnivāsīnaṁ, taṁtaṁparivāradīpavāsīnañca manussānaṁ mukhampi taṁtaṁsaṇṭhānanti vadanti. **Tadantaresū**ti tesaṁ cakkavāḷānaṁ antaresu. Tiṇṇaṁ hi pattānaṁ aññamañña-āsannabhāvena ṭhapitānaṁ antarasadise tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ cakkavāḷānaṁ antare ekeko **lokantaranirayo.**

Anantānīti aparimāṇāni, "ettakānī"ti aññehi minituṁ asakkuṇeyyāni. **Bhagavā anantena buddhañāṇena avedi** "ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī"ti tividhampi anantaṁ buddhañāṇaṁ paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakaṁ hi ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇaṁ. Yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakaṁ ñeyyaṁ. Ñeyyapariyantikaṁ ñāṇaṁ, ñāṇapariyantikaṁ ñeyyanti. Tena vuttaṁ "anantena buddhañāṇena avedī"ti. Anantatā cassa anantañe yyapaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Nanu cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbāti? Saccaṁ vattabbaṁ, sā pana parato abhiññākathāyaṁ āgamissatīti idha na gahitā.

138. **Attanā**ti nissakkavacanametaṁ. Guṇehi attanā visiṭṭhatarassāti sambandho. **Tara**ggahaṇaṁ cettha **"anuttaro"**ti padassa atthaniddesatāya kataṁ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kato sadiso. Visiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacī**ti kassacipi. **Abhibhavatī**ti sīlasampadāya upanissayabhūtānaṁ hirottappamettākaruṇānaṁ, visesapaccayānaṁ saddhāsativīriyapaññānañca ukkaṁsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya anaññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṁsapāramippatto satthu sīlaguṇo. Tena bhagavā sadevakaṁ lokaṁ aññadatthu

abhibhuyya pavattati, na sayaṁ kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṁ samādhiguṇādīsupi yathārahaṁ vattabbaṁ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā. **Vimuttiñāṇadassanaṁ** pana lokiyaṁ kāmāvacarameva.

Yadi evaṁ kathaṁ tena sadevakaṁ lokaṁ abhibhavatīti? Tassāpi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato, pavattito, pavatti ākārato ca uttaritarameva. Taṁ hi anaññasādhāraṇaṁ satthu vimuttiguṇaṁ ārabbha pavattati, pavattamānañca atakkāvacaraṁ paramagambhīraṁ saṇhasukhumaṁ savisayaṁ paṭipakkhadhammānaṁ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭaṁ vibhūtataraṁ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpitattā, bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahuṁ lahuṁ pavattatīti.

Evaṁ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṁ dassetvā idāni sadisassāpi abhāvaṁ dassetuṁ **"asamo"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **asamo**ti ekasmiṁ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samā sadisāti asamo. Tathā asamehi atītānāgatabuddhehi samo, asamā vā samā etassāti **asamasamo.** Sīlādiguṇena natthi etassa paṭimāti **appaṭimo.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmattaṁ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggalo veditabbo.

Na kho panāhaṁ samanupassāmīti mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṁ viya sabbalokaṁ passantopi tattha sadevake -pa- pajāya attanā attato sīlasampannataraṁ sampannatarasīlaṁ kañci puggalaṁ na kho pana passāmi, tādisassa abhāvati adhippāyo. **Aggappasādasuttādīnī**ti ettha—

> "Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vācatuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesaṁ aggamakkhāyati arahaṁ sammāsambuddho. Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṁ aggo vipāko hotī"ti[1]

---

1. Aṁ 1. 343; Aṁ 2. 29; Aṁ 3. 273; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

idaṁ aggappasādasuttaṁ. **Ādi**-saddena—

> "Sadevake -pa- sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā 'tathāgato'ti vuccatī"ti[1]—

Evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyo**ti ettha—

> "Ahaṁ hi arahā loke, ahaṁ satthā anuttaro.
> Ekomhi sammāsambuddho, sīthibhūtosmi nibbuto[2].
>
> Danto damayataṁ seṭṭho, santho samayataṁ isi.
> Mutto mocayataṁ aggo, tiṇṇo tārayataṁ varo[3].
>
> Nayimasmiṁ loke parasmiṁ vā pana,
> Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati.
> Yamāhu dakkhiṇeyyānaṁ aggataṁ gato,
> Puññatthikānaṁ vipulaphalesinan"ti[4]—

evamādikā gāthā **vitthāretabbā.**

139. **Dametī**ti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṁ pana kāyasamādīhi yojanaṁ yathārahaṁ tadaṅgavinayādīsu patiṭṭhāpanaṁ hotīti āha **"vinetīti vuttaṁ hotī"**ti. **Dametuṁ yuttā**ti damanārahā. **Amanussapurisā**ti ettha na manussāti amanussā. Taṁsadisakā ettha[5] jotīyati, tena manussattamattaṁ natthi, aññaṁ samānanti yakkhādayo "amanussā"ti adhippetā, na ye keci manussehi aññe. Tathā hi tiracchānapurisānaṁ visuṁ gahaṇaṁ kataṁ, yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. **Apalālo** himavantavāsī. **Cūḷodaramahodarā** nāgadīpavāsino. **Aggisikhadhūmasikhā** sīhaḷadīpavāsino. **Nibbisā katā** dosavisassa vinodanena. Tenāha **"saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā"**ti. **Kūṭadantādayo**ti **ādi**-saddena Ghoṭamukha[6] Upāli gahapati-ādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkadevarājādayo**ti **ādi**-saddena

---

1. Aṁ 1. 33; Dī 3. 110 piṭṭhesu.
2. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 95 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 77 piṭṭhe.
4. Khu 2. 95; Abhi 4. 483 piṭṭhesu.
5. Ettha na-kārena (Ka)
6. Ghoramukhara (Syā), gheramukha (Ka) Ma 2. 364 piṭṭhe passitabbaṁ.

ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Idaṁ cettha suttan**ti idaṁ kesisuttaṁ. **Vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī**ti etasmiṁ atthe vitthāretabbaṁ yathārahaṁ saṇhādīhi upāyehi vinayassa dīpanato.

Visuddhasīlādīnaṁ paṭhamajjhānādīnīti "visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṁ, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānan"ti-ādinā tassa tassa uparūpari visesaṁ ācikkhantoti sambandho. **Sotāpannādīnan**ti etthāpi eseva nayo. **"Dantepi dametiyevā"**ti idaṁ pubbe "sabbena sabbaṁ damathaṁ anupagatā puridasammā"ti vuttāti katvā vuttaṁ. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbataṁ nātivattā, te satte sandhāya "dantepi dametiyevā"ti vuttaṁ. Tepi hi purisadammā evāti, yato ne satthā dameti.

Atthapadanti atthābhibyañjakapadaṁ, vākyanti attho. Vākyena hi atthobhibyatti, na nāmādipadamattena. Ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha **"bhagavā hī"**ti-ādi. **Aṭṭha disā**ti aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññasambandhāpi asaṁkiṇṇabhāvena dissanti apadissantīti **disā,** disā viyāti vā **disā.** **Asajjamānā**ti na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvanti** javanavuttiyogato. **Ekaṁyeva disaṁ dhāvati,** attano kāyaṁ aparivattentoti adhippāyo. Satthārā pana damitā purisadammā ekiriyāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha **"ekapallaṅkeneva nisinnā"**ti. **Aṭṭha disā**ti ca nidassanamattametaṁ, lokiyehi agatapubbaṁ nirodhasamāpattidisaṁ, amatadisañca pakkhandanato.

140. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idha lokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko, tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṁ. Tehi **diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi.** **Yathārahan**ti yathānurūpaṁ. Tesu atthesu yo yo puggalo yaṁ yaṁ arahati, tadanurūpaṁ. **Anusāsatī**ti vineti tasmiṁ atthe patiṭṭhapeti, saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlena vāṇijjāya desantaraṁ gacchanto janasamūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitabbo so

etassa atthīti **satthā,** satthavāho. So viya bhagavāti āha **“satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho”**ti.

Idāni tamatthaṁ niddesapāḷinayena dassetuṁ **“yathā satthavāho”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sattheti** satthike jane. Kaṁ tārenti etthāti **kantāro,** nirudako araññappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araññappadeso tathā vuccati. **Corakantāran**ti corehi adhiṭṭhitakantāraṁ. Tathā **vāḷakantāraṁ. Dubbhikkhakantāran**ti dullabhabhikkhaṁ kantāraṁ. **Tāretī**ti akhemantaṭṭhānaṁ atikkāmeti. **Uttāretī**ti-ādi upasaggena padaṁ vaḍḍhetvā vuttaṁ. Atha vā **uttāretī**ti khemantabhūmiṁ upanento tāreti. **Nittāretī**ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretī**ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṁ tāraṇuttāraṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha **“khemantabhūmiṁ sampāpetī”**ti. **Satte**ti veneyyasatte. Mahāgahanatāya, mahānatthatāya, dunnittharaṇatāya cajātiyeva kantāro jātikantāro, taṁ **jātikantāraṁ.**

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Bhabbapuggalaparicchedavasenā**ti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchandanavasena. **Etan**ti “devamanassānan”ti etaṁ vacanaṁ. **Bhagavato**ti nissakkavacanaṁ yathā “upajjhāyato ajjhetī”ti, bhagavato santiketi vā attho. **Upanissayasampattin**ti tihetukapaṭisandhi-ādikaṁ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṁ.

Gaggarāyāti gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kāritattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṁ aggahesī**ti “dhammo eso vuccatī”ti dhammasaññāya sare nimittaṁ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsī**ti tassa sīse daṇḍassa ṭhavitabhāvaṁ apassanto tattha daṇḍaṁ uppīḷetvā aṭṭhāsi. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīḷitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṁ ayaṁ dhammatā, yā “kutohaṁ idha nibbatto, tattha kiṁ nu kho kammamakāsin”ti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhatto āha **“are ahampi nāma idha**

nibbatto"ti. **Bhagavato pāde vandi** kataññutāsaṁvaḍḍhitena[1] pemagāravabahumānena.

Bhagavā jānantova mahājanassa kammaphalaṁ, buddhānubhāvañca paccakkhaṁ kātukāmo "ko me vandatī"ti gāthāya **pucchi.** Tattha **ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **"Yasassā"**ti iminā edisena parivārena, paricchedena ca. **Jalan**ti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena sundarena. **Paṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṁ disā**ti sabbā dasapidisā pabhāsento, cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṁ ekālokaṁ karontoti attho.

Evaṁ pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṁ pavedento **"maṇḍūkohaṁ pure āsin"**ti gāthamāha. Tattha **pure**ti purimajātiyaṁ. **"Udake"**ti idaṁ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṁ. **"Udake maṇḍūko"**ti etena uddhamāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṁ kataṁ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṁ ghāsesanaṭṭhānaṁ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṁ gocaro etassāti **vārigocaro.** Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti "vārigocaro"ti visesetvā vuttaṁ. **Tava dhammaṁ suṇantassā**ti brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṁ "dhammo eso vuccatī"ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa. anādare cetaṁ sāmivacanaṁ. **Avadhi vacchapālako**ti vacche rakkhanto gopāladārako mama samīpaṁ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṁ sannirumbhitvā maṁ māresīti attho.

Sitaṁ katvāti "tathā parittatarenāpi puññānubhāvena evaṁ ativiya uḷārā lokiyalokuttarā sampattiyā labbhantī"ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavala[2] vipphurantadassanakiraṇāvalīhi bhiyyoso mattāya taṁ padesaṁ obhāsento sitaṁ katvā. Pītisomanassavasena hi so—

---

1. Sambandhitena (Syā, Ka) 2. Bhāsuratarātidhavala (Sī)

"Muhuttaṁ cittapasādassa, iddhiṁ passa yasañca me.
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṁ passa jutiñca me.

Ye ca te dīghamaddhānaṁ, dhammaṁ assosuṁ gotama.
Pattā te acalaṭṭhānaṁ, yattha gantvā na socare"ti[1].

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

141. **Yaṁ pana kiñcī**ti ettha **yan**ti aniyamitavacanaṁ. Tathā **kiñcī**ti. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṁ. Tasmā **yaṁ kiñcī**ti ñeyyassa anavasesapariyādānaṁ kataṁ hoti. **Panā**ti vā visesatthadīpako nipāto. Tena "sammāsambuddho"ti iminā saṅkhepato, vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. "Buddho"ti pana iminā tadaññassapi ñeyyassāvabodho. Purimāna vā satthu paṭivedhañāṇānubhāvo, pacchimena desanāñāṇānubhāvo. **Pī**ti upari vuccamāno viseso jotīyati. Sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo. Tassa anto aggaphalaṁ, tattha bhavaṁ tasmiṁ laddhe laddhabbato **vimokkhantikañāṇaṁ,** sabbaññutaññāṇena saddhiṁ sabbampi buddhañāṇaṁ. **Evaṁ pavatto**ti ettha—

"Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavasaṅkhātena buddho, nirupalepasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṁ gatoti buddho, eko anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netaṁ nāmaṁ mātarā kataṁ, na pitarā kataṁ, na bhātarā kataṁ, na bhaginiyā kataṁ, na mittāmaccehi kataṁ, na ñātisālohitehi kataṁ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṁ, na devatāhi kataṁ, vimokkhantikametaṁ buddhānaṁ bhagavantānaṁ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṁ buddho"ti[2]—

---

1. Khu 2. 73 piṭṭhe Vimāne.
2. Khu 7. 363 piṭṭhe.

ayaṁ **niddesapāḷinayo.** Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāḷiyā bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenāpi atthasiddhīti dassanatthaṁ **"paṭisambhidānayo vā"**ti aniyamattho **vā**-saddo vutto.

Tattha yathā loke avagantā "avagato"ti vuccati, evaṁ **bujjhitā saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā "paṇṇasusā"ti vuccanti, evaṁ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena, hetu-attho cettha antonīto.

Sabbaññutāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddho**ti sabbadhammānaṁ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā[1] buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddho**ti aññena abodhanīto sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddho**ti nānāguṇavisavanato padumamiva vikasanaṭṭhena[2] buddhoti attho. **Khīṇāsavasaṅkhātena buddho**ti evamādīhi chahi pariyāyehi niddakkhayavibuddho puriso viyasabbakilesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṁ hoti. **Ekāyanamaggaṁ gatoti buddho**ti gamanatthānaṁ buddhi-atthatāya buddhi-atthānampi gamanatthatā labbhatīti. Ekāpanamaggaṁ gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhoti buddho**ti na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anattaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho**ti buddhi buddhaṁ bodhoti anatthantaraṁ. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṁ buddhaguṇayogato buddhoti ñāpanatthaṁ vuttaṁ. Tato paraṁ **buddhoti netaṁ nāman**ti-ādi atthānugatāyaṁ paññattīti, bodhanatthaṁ vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbaṁ.

142. **Assā**ti bhagavato. **Guṇavisiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanan**ti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuttavacanamidaṁ[3] bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya

---

1. Sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā (Syā, Ka), Sārattha-Ṭī 1. 296 piṭṭhepi.
2. Visaneṭṭhena (Sī)
3. Vuccamānavacanamidaṁ (Sī)

sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya, accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ uttamagāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhanti seṭṭhavācakaṁ vacanaṁ seṭṭhaguṇasahacaraṇato "seṭṭhan"ti vuttaṁ. Atha vā vuccatīti vacanaṁ, attho. Tasmā yo "bhagavā"ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttaman**ti etthāpi eseva nayo. **Gāravayutto**ti garuthāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇaṁ vā sātisayaṁ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho.

Guṇavisesahetukaṁ "bhagavā"ti idaṁ bhagavato nāmanti saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato vibhajitukāmo nāmaṁyeva tāva atthuddhāravasena dassento **"catubbidhaṁ vā nāman"**ti-ādimāha. Tattha **āvatthikan**ti avatthāya viditaṁ taṁ taṁ avatthaṁ upādāya paññattaṁ voharitaṁ. Tathā **siṅgikaṁ** tena tena liṅgena voharitaṁ. **Nemittikan**ti nimittato āgataṁ. **Adhiccasamuppannan**ti yadicchāya pavattaṁ, yadicchāya āgataṁ **yadicchakaṁ.** Paṭhamena **ādi**-saddena bālo, yuvā, vuḍḍhoti evamādiṁ saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī, jaṭīti evamādiṁ, tatiyena bahussuto, dhammakathiko, jhāyīti evamādiṁ, catutthena aghamarisanaṁ[1] pāvacananti evamādiṁ saṅgaṇhāti. "Nemittikan"ti vuttamatthaṁ byatirekavasena patiṭṭhāpetuṁ **"na mahāmāyāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **"Vimokkhantikan"**ti iminā idaṁ nāmaṁ ariyāya jātiyā jātakkhaṇeyeva jātanti dasseti. Yadi vimokkhantikaṁ, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha **"saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā"**ti. Buddhānañhi arahattaphalaṁ nipphajjamānaṁ sabbaññutaññāṇādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhiṁyeva nippajjati. Tena vuttaṁ "vimokkhantikan"ti. **Sacchikā paññattī**ti sabbadhammānaṁ sacchikiriyānimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattī**ti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṁguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṁ vohāramattenāti adhippāyo.

---

1. Aghapadīpanaṁ (Ka)

143. **Vadantī**ti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṁ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī. Akāsi bhaggan**ti rāgādipāpadhammaṁ bhaggaṁ akāsi, bhaggavāti attho. **Bahūhi ñāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattano**ti sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetaṁ sāmivacanaṁ.

Niddese vuttanayenāti etthāyaṁ niddesanayo—

Bhagavāti gāravādhivacanametaṁ. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānaṁ antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppānīti bhagavā, bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhicittassa adhipaññāyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṁ jhānānaṁ catunnaṁ appamaññānaṁ catunnaṁ arūpasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ aṭṭhannaṁ abhibhāyatanānaṁ navannaṁ anupubbavihārasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṁ aññābhāvanānaṁ dasannaṁ kasiṇasamāpattīnaṁ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṁ satipaṭṭhānānaṁ catunnaṁ sammappadhānānaṁ catunnaṁ iddhipādānaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ pañcannaṁ balānaṁ sattannaṁ bojjhaṅgānaṁ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṁ tathāgatabalānaṁ catunnaṁ vesārajjānaṁ catunnaṁ paṭisambhidānaṁ channaṁ abhiññānaṁ channaṁ buddhadhammānanti bhagavā, bhagavāti netaṁ nāmaṁ -pa- sacchikā paññatti yadidaṁ bhagavā"ti[1].

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

Ettha ca **“gāravādhivacanan”**ti-ādīni yadipi gāthāyaṁ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṁ pana tesaṁ sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacanan**ti garūnaṁ garubhāvavācakaṁ vacanaṁ. **Bhagī**ti bhāgaso kathesi. Tenāha **“vibhajī”**ti. **Dhammaratanan**ti maggaphalādi-ariyadhammaratanaṁ. Puna **bhajī**ti sevi. **Bhāgī**ti bhāgadheyyavā. Puna **bhāgī**ti bhajanasīlo. **Attharasassā**ti atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭha tvā dhammaṁ kathentassa, suṇantassa ca tadatthaṁ ārabbha uppajjanakapītisomanassaṁ attharaso. Dhammaṁ ārabbha **dhammaraso.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ “labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedan”ti[1]. **Vimuttirasassā**ti vimuttibhūtassa, vimuttisannissayassa vā rasassa. **Saññābhāvanānan**ti aniccasaññādīnaṁ dasannaṁ saññābhāvanānaṁ. **Channaṁ buddhadhammānan**ti cha asādhāraṇañāṇāni sandhāya vuttaṁ. Tattha tattha “bhagavā”ti saddasiddhi niruttinayena veditabbā.

144. Yadipi “bhāgyavā”ti-ādīhi padehi vuccamāno attho “bhagī bhajī”ti niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi atthavibhāga-atthayojanādisahito saṁvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṁ **“ayaṁ pana aparo nayo”**ti. **Ādikan**ti **ādi**-saddena vaṇṇavikāro, vaṇṇalopo, dhātu-atthena niyojanañcāti imaṁ tividhaṁ lakkhaṇaṁ saṅgaṇhāti. **Saddanayenā**ti byākaraṇanayena. Pisodarādīnaṁ saddānaṁ ākatigaṇabhāvato vuttaṁ **“pisodarādipakkhepalakkhaṇaṁ gahetvā”**ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṁ. Tappariyāpannatākaraṇaṁ hi pakkhipanaṁ. **Pārappattan**ti paramukkaṁsagataṁ pāramibhāvappattaṁ. **Bhāgyan**ti kusalaṁ. Tattha maggakusalaṁ lokuttarasukhanibbattakaṁ, itaraṁ lokiyasukhanibbattakaṁ, itarampi vā vivaṭṭūpanissayaṁ pariyāyato lokuttarasukhanibbattakaṁ siyā.

Lobhādayo ekakavasena gahitā. Tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Lobhādayo ca puna **“tividhākusalamūlan”**ti tikavasena gahitā. Kāyaduccaritāditaṇhāsaṁkilesādirāgamalādirāgavisamādikāmasaññādikāma vitakkāditaṇhāpapañcādayo **tividhaduccaritā**dayo. Subhasaññādikā **catubbidhavipariyesā.** “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati,

1. Aṁ 2. 252 piṭṭhe.

piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā"ti[1] evamāgatā **cattāro taṇhuppādā.** "Buddhe kaṅkhati, dhamme, saṁghe, sikkhāya, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khīlajāto"ti[2] evamāgatāni **pañcacetokhīlāni.** "Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṁ udarāvadehakaṁ bhuñjitvā seyyasukhaṁ passasukhaṁ middhasukhaṁ anuyutto viharati, aññataraṁ devanikāyaṁ paṇidhāya brahmacariyaṁ caratī"ti[3] āgatā **pañca vinibandhā.** Rūpābhinandanādayo **pañcābhinandanā.** Kodho, makkho, issā, sāṭheyyaṁ, pāpicchātā, sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni.** Rūpataṇhādayo **cha taṇhākāyā.**

Kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā **sattānusayā.** Micchādiṭṭhi-ādayo **aṭṭha micchattā.** "Taṇhaṁ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṁ paṭicca lābho, lābhaṁ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṁ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṁ paṭicca ajjhosānaṁ, ajjhosānaṁ paṭicca pariggaho, pariggahaṁ paṭicca macchariyaṁ, macchariyaṁ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṁ daṇḍādānādayo"ti[4] ete **nava taṇhāmūlakā.** Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassabhavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.** Ajjhattikassa upādāya "asmī"ti hoti[5], "itthasmī"ti, "evasmī"ti, "aññathāsmī"ti "bhavissan"ti "itthaṁ bhavissan"ti, "evaṁ bhavissan"ti, "aññathā bhavissan"ti, "asasmī"ti, "sātasmī"ti, "siyan"ti, "itthaṁ siyan"ti "evaṁ siyan"ti, "aññathā siyan"ti, "apāhaṁ siyan"ti, "apāhaṁ itthaṁ siyan"ti, "apāhaṁ evaṁ siyan"ti, "apāhaṁ aññathā siyan"ti hotīti aṭṭhārasa, bāhirassupādāya "iminā asmī"ti hoti, "iminā itthasmī"ti, "iminā evasmī"ti, "iminā aññathāsmī"ti-ādikā[6] vuttanayā aṭṭhārasāti chattiṁsa, atītā chattiṁsa, anāgatā chattiṁsa, paccuppannā chattiṁsāti **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni.**

1. Aṁ 1. 316 piṭṭhe.
2. Dī 3. 198; Ma 1. 145; Aṁ 2. 217; Aṁ 3. 253; Abhi 2. 391 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.
4. Dī 2. 50; Dī 3. 253 piṭṭhesu.
5. Sati (Syā, Ka)
6. Abhi 2. 410 piṭṭhe.

Pabheda-saddo paccekaṁ sambandhitabbo. Tatthāyaṁ yojanā—lobhappabhedā dosappabhedā yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedāti. Sabbāni sattānaṁ darathapariḷāhakarāni kilesānaṁ anekāni satasahassāni abhañjīti yojanā. Ārammaṇādivibhāgato, hi pavatti-ākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesāti. **Saṅkhepato**ti ettha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena **kilesamāraṁ,** samudayappahānapariññāvasena **khandhamāraṁ,** sahāyavekallakaraṇavasena sabbathā appavattikaraṇena **abhisaṅkhāramāraṁ,** balavidhamanavisayātikkamanavasena **devaputtamaccumārañca** **abhañji** bhagge akāsi. **Parissayānan**ti upaddavānaṁ sampati, āyatiñca sattānaṁ anatthāvahattā māraṇaṭṭhena vibādhanaṭṭhena kilesāva māroti **kilesamāro.** Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro.** Tathā hi vuttaṁ "vadhakaṁ rūpaṁ 'vadhakaṁ rūpan'ti yathābhūtaṁ nappajānātī"ti-ādi[1]. Jātijarādimahābyasananibbattanena abhisaṅkhārova māroti **abhisaṅkhāramāro.** Saṁkilesanimittaṁ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro.** Sattānaṁ jīvitassa, jīvitaparikkhārānañca jānikaraṇena mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro.**

Satapuññalakkhaṇadharassāti anekasatapuññanibbattamahāpurisalakkhaṇavahato **rūpakāyasampatti dīpitā hoti,** itarāsaṁ phalasampadānaṁ mūlabhāvato, adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dhammakāyasampatti**dīpitā hoti, pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṁ. Bhāgyavatāya lokiyānaṁ **bahumatabhāvo.** Bhaggadosatāya parikkhakānaṁ bahumatabhāvoti yojanā. Evaṁ ito paresupi yathāsaṅkhyaṁ yojetabbaṁ. Puññavantaṁ hi **gahaṭṭhā** khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṁ **pabbajita**tāpasaparibbājakādayo "dosavinayāya dhammaṁ desetī"ti. **Abhigatānañca nesaṁ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi** upakārasabbhāvato. Rūpakāyaṁ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṁ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanato upagatānañca tesaṁ āmisadānadhammadānehi **upakāritā,** "pubbe āmisadānadhammadānehi mayā

1. Saṁ 2. 93 piṭṭhe.

ayaṁ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehipi evameva paṭipajjitabban"ti evaṁ sammāpaṭipattiyaṁ niyojanena abhigatānaṁ **lokiyalokuttarasukhehi saññojanasamatthatā ca dīpitā hoti.**

Sakacitte issariyaṁ attano cittassa vasībhāvāpādanaṁ, yena paṭikkūlādīsu appaṭikkūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhi-ādiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjhanato. **Aṇimālaghimā**[1]**dikan**ti **ādi**-saddena matimā patti pākammaṁ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṁ **aṇimā.** Lahubhāvo **laghimā**[1] ākāse padasā gamanādinā. Mahattaṁ **mahimā** kāyassamahantatāpādanaṁ. Iṭṭhadesappatti **patti.** Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṁ **pākammaṁ.** Sayaṁvasitā issarabhāvo **īsitā.** Iddhividhe vasībhāvo **vasitā.** Ākāsena vā gacchato, aññaṁ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā.** "Kumārakarūpādidassanan"tipi vadanti. Evamidaṁ aṭṭhavidhaṁ **lokiyasammataṁ** issariyaṁ. Taṁ pana bhagavato iddhividhantogadhaṁ, anaññasādhāraṇañcāti āha **"sabbākāraparipūraṁ atthī"**ti.

Kesañci padesavutti, ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca yaso hoti, na evaṁ tathāgatassāti dassetuṁ **"lokattayabyāpako"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṁ āruppe uppannānaṁ "itipi so bhagavā"ti-ādinā bhagavato guṇe anussarantānaṁ yaso pākaṭo hotīti āha "lokattayabyāpako"ti. Yathābhuccaguṇādhigatattā eva **ativiya parisuddho.** Anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipūrā. Sabbaṅgapaccaṅgasirī** sabbesaṁ aṅgapaccaṅgānaṁ sobhā. "Tiṇṇo tāreyyan"ti-ādinā **yaṁ yaṁ etena** lokanāthena **icchitaṁ** manovacīpaṇidhānavasena, **patthitaṁ** kāyapaṇidhānavasena. **Tathevā**ti paṇidhānānurūpameva. Vīriyapāramibhāvappatto, ariyamaggapariyāpanno ca **sammāvāyāmasaṅkhāto payatto.**

Bhedehīti sabbattikadukapadasaṁhitehi pabhedehi. **Paṭiccasamuppādādīhī**ti **ādi**-saddena na kevalaṁ **vibhaṅgapāḷiyaṁ** āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo, samayavimuttādayo,

---

1. Laṅghimā (Syā, Ka)

ṭhapanādayo, tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāhi veditabbaṁ. **Dukkhasaccassa pīḷanaṭṭho** taṁsamaṅgino sattassa hiṁsanaṁ avipphārikatākaraṇaṁ. **Saṅkhataṭṭho** samecca sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhatādīhi santappanaṁ paridahanaṁ. **Vipariṇāmaṭṭho** jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. **Samudayassa āyūhanaṭṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṁ. **Nidānaṭṭho** "idaṁ taṁ dukkhan"ti nidadantassa viya samuṭṭhāpanaṁ. **Saṁyogaṭṭho** saṁsāradukkhena saṁyojanaṁ. **Palibodhaṭṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṁ. Nirodhassa **nissaraṇaṭṭho** sabbūpadhīnaṁ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissaṭatā, tannissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisaṁyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhatatā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṁ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato niggamanaṭṭho. **Hetu-attho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṁ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṁ ādhipaccakaraṇaṁ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhipativacanato. Satipi hi jhānādīnaṁ ārammaṇādhipatibhāve "jhānādhipatino dhammā"ti evamādiṁ avatvā "maggādhipatino dhammā"icceva vuttaṁ, tasmā viññāyati "atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso"ti. Ete ca pīḷanādayo soḷasākārā nāma. Kasmā panettha aññesu rogagaṇḍādi-ākāresu vijjamānesu eteva pariggayhantīti? Salakkhaṇato ca saccantaradassanato ca āvibhāvato. Svāyamattho parato saccakathāyameva āvi bhavissati.

Dibbavihāro kasiṇādi-ārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Mettādijjhānāni **brahmavihāro.** Phalasamāpatti **ariyavihāro.** Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko.** Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko. Upadhiviveko** nibbānaṁ. **Aññe**ti lokiyābhiññādike.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanaṁ, so ca taṇhāppadhānoti vuttaṁ **"taṇhāsaṅkhātaṁ gamanan"**ti. **Vantan**ti ariyamaggamukhena uggiritaṁ puna apaccāvamanavasena[1] chaḍḍitaṁ. **Bhagavāti vuccati** niruttinayenāti dassento āha **"yathā -pa- mekhalā"**ti.

1. Gamanavasena (Syā, Ka)

Aparo nayo—bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṁ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṁ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṁ, hirī ottappaṁ, saddhā vīriyaṁ, sati sampajaññaṁ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṁsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattaviññāṇaṭṭhitidesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātapaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakāraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa-asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṁsā ( )[1],

1. Ekādasa sīlānisaṁsā (Sī)

dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā,
( )[1] aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṁ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṁ sattānaṁ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṁvijjanti upalabbhanti. Tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ā-kārassa rassattaṁ katvā "bhagavā"ti vutto. Evaṁ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.
Vijjanti sugate tasmā, "bhagavā"ti pavuccati.

Kathaṁ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca adhiṭṭhāna, mettā, upekkhā pāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṁsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni[2] cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo, nayana, dhana, rajja, puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṁ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti[3] evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññasambhārañāṇasambhārabuddhakārakadhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṁ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyāni yathā hānabhāgiyā saṁkilesabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṁ sakkaccaṁ nirantaraṁ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti vattabbe "bhagavā"ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṁ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakārakadhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

---

1. Soḷasa saccākārā, (Sī)
2. Natthi (Sī) paññādīni (Dī 3. 191 piṭṭhe)
3. Buddhicariyā (Sī, Ka)

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapārami-ādike.
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṁ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṁ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṁ, attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṁ niccakappaṁ niccakappaṁ vanibhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyya dhammesu, kusalādīsu, khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana "cakkhuṁ pariññeyyaṁ -pa- jarāmaraṇaṁ pariññeyyan"ti-ādinā[1] anekapariññeyyabhāgā, "cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo"ti-ādinā pahātabbabhāgā, "cakkhussa nirodho -pa- jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo"ti-ādinā, sacchikātabbabhāgā, "cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā"ti-ādinā, "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṁ gocarabhāvanāsevanānaṁ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, "kinti nu kho te veneyyasantānesu patiṭṭhapeyyan"ti[2] mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñe yyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato.
Bhaji patthayi sattānaṁ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṁ **bhage vanīti bhagavā**? Samāpato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṁ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṁsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakārakadhamme samannānento buddhadhamme paripācesi.

---

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
2. Patiṭṭhaheyyunti (Syā, Ka)

Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasaṁhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena, jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthū.
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṁ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato[1] sabbasattuttamo sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhāna-apparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmappabhādi-anaññasādhāraṇaguṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena "itipi so bhagavā"ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena, suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā, ukkaṁsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhi-ādīsu supatiṭṭhitabhāvato, dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca "rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo, lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasanno"ti evaṁ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvaha bhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṁ sattānaṁ sadevamanussānaṁ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṁ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṁhāriyā tesaṁ sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṁ na pariccajanti, tassa vā āṇaṁ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha—

"Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī"ti.[2].

---

1. Bhāgībhāvato (Sī, Syā)
2. Khu 6. 10 piṭṭhe.

> "Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṁ nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti[1] ca.

Evaṁ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṁ katvā itarassa ga-kāraṁ katvā.

> Guṇātisayayu-uttassa, yasmā lokahitesino.
> Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṁ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṁ siriṁ, issariyaṁ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṁ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle**[2] **hatthipālakumārakāle**[3] **ayogharapaṇḍitakāle**[4] **mūgapakkhapaṇḍitakāle**[5] **Cūḷasutasomakāle**ti[6] evamādīsu nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccatta-attabhāvānaṁ parimāṇaṁ natthi. Carimattabhāvepi hatthagataṁ cakkavattisiriṁ devalokādhipaccasadisaṁ catudīpissariyaṁ, cakkavatthisampattisannissa yaṁ sattaratanasamujjalaṁ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṁ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṁ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhiyabhāvato. Tepi bhagavā vami tannivāsasattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

> Cakkavattisiriṁ yasmā, yasaṁ issariyaṁ sukhaṁ.
> Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Kathaṁ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāvadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā "sabbaṁ papañcaṁ, sabbaṁ yogaṁ,

---

1. Aṁ 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.
2. Khu 5. 134 piṭṭhe Jātake.
3. Khu 5. 350 piṭṭhe Jātake.
4. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.
5. Khu 6. 149 piṭṭhe Jātake.
6. Khu 6. 25 piṭṭhe Jātake.

sabbaṁ ganthaṁ, sabbaṁ saṁyojanaṁ samucchinditvā amataṁ dhātuṁ samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi na paccāvami[1]. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṁ āpaṁ tejaṁ vāyaṁ, cakkhuṁ sotaṁ ghānaṁ jivhaṁ kāyaṁ manaṁ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṁ -pa- manoviññāṇaṁ, cakkhusamphassaṁ -pa- manosamphassaṁ, cakkhusamphassajaṁ vedanaṁ -pa- manosamphassajaṁ vedanaṁ, cakkhusamphassajaṁ saññaṁ -pa- manosamphassajaṁ saññaṁ, cakkhusamphassajaṁ cetanaṁ -pa- manosamphassajaṁ cetanaṁ, rūpataṇhaṁ -pa- dhammataṇhaṁ, rūpavitakkaṁ -pa- dhammavitakkaṁ, rūpavicāraṁ -pa- dhammavicāran"ti-ādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Yaṁ taṁ ānanda cattaṁ vantaṁ muttaṁ pahīnaṁ paṭinissaṭṭhaṁ, taṁ tathāgato puna paccāvamissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti.[2]

Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇusukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṁ desesi. Vuttampi cetaṁ—

> "Dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā[3]. Kullūpamaṁ vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā"ti-ādi[4].

Evampi bhāge vamīti bhagavā.

> Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā.
> Kaṇhā sukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṁ—

> "Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
> Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino"ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā, ānubhāvasampadādīnaṁ tadavinābhāvena tadantogatto.

---

1. Na paccāgami (Syā) Itivuttaka-Ṭṭha 10; Sārattha-Ṭī 1. 319 piṭṭhesu passitabbaṁ.
2. Dī 2. 99 piṭṭhe.
3. Ma 1. 188 piṭṭhe.
4. Ma 1. 187 piṭṭhe.

parahitapaṭipatti payogāsayabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccaṁ hitesitā, ñāṇaparipākakālāgamanādiparahitapaṭipatti ca, āmisapaṭiggahaṇādināpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva. Tasmā tesaṁ vibhāvanavasena pāḷiyaṁ "arahan"ti-ādīnaṁ padānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Tattha **"arahan"**ti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **"Sammāsambuddho, lokavidū"**ti ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nanu ca "lokavidū"ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti? Saccaṁ vibhāvīyati atthi pana viseso, "sammāsambuddho"ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, "lokavidū"ti pana iminā āsayānusayañāṇādīnampi ānubhāvo vibhāvitoti. **"Vijjācaraṇasampanno"**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **"Sugato"**ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. **"Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānan"**ti imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvitā. **"Buddho"**ti iminā bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. Evañca katvā "sammāsambuddho"ti vatvā "buddho"ti vacanaṁ samatthitaṁ hoti. Tenevāha "attanāpi bujjhi aññepi satte bodhesī"ti-ādi. **"Bhagavā"**ti ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo—hetuphalasattūpakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha "arahaṁ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno lokavidū"ti imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. "Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānan"ti imehi sattūpakāravasena buddhaguṇā pakāsitā. "Buddho"ti iminā phalavasena, sattūpakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. "Sugato bhagavā"ti pana imehi padehi hetuphalasattūpakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṁ.

145. **Tassā**ti buddhānussatikammaṭṭhānikassa yogino. **Evan**ti "tatrāyaṁ nayo"ti-ādinā vuttappakārena. **Tasmiṁ samaye**ti buddhaguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhitan**ti rāgena pariyuṭṭhitaṁ, pariyuṭṭhānappattehi rāgehi sahitaṁ cittaṁ araññamiva corehi tena pariyuṭṭhitanti vuttaṁ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvato, pariyuṭṭhitarāganti attho. Yaṁ vā rāgassa pariyuṭṭhānaṁ, taṁ taṁsahite citte upacaritanti daṭṭhabbaṁ. Etasmiṁ pakkhe **rāgenā**ti rāgena hetunāti attho. **Ujugatamevā**ti pageva kāyavaṅkādīnaṁ apanītattā, cittassa ca anujubhāvakarānaṁ māyādīnaṁ abhāvato, rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vā onati-unnativirahato ujubhāvameva kataṁ. Atha vā **ujugatamevā**ti kammaṭṭhānassa vīthiṁ otiṇṇatāya līnuddhaccavigamanato majjhimasamathanimittapaṭipattiyā ujubhāvameva gataṁ. **Tathāgataṁ ārabbhā**ti tathāgataguṇe ārammaṇaṁ katvā.

Iccassāti iti assa. "So bhagavā itipi arahan"ti-ādinā pubbe vuttappakārena buddhaguṇe anuvitakkayatoti sambandho. **Evan**ti "neva tasmiṁ samaye"ti-ādinā vuttanayena. **Buddhaguṇapoṇā**ti buddhaguṇaninnā. **"Vitakkavicārā pavattantī"**ti etena buddhaguṇasaṅkhātaṁ kammaṭṭhānaṁ vitakkāhataṁ, vitakkapariyāhataṁ, punappunaṁ anumajjanañca karotīti dasseti. **Pīti uppajjatī**ti bhāvanāvasena upacārajjhānanipphādikā balavatī pīti uppajjati. **Pītimanassa** vuttappakārapītisahitacittassa. **Kāyacittadarathā**ti kāyacittapassaddhīnaṁ paṭipakkhabhūtā sukhumāvatthā uddhaccasahagatā kilesā. **Paṭippassambhantī**ti sannisīdanti. **Anukkamena ekakkhaṇe**ti yadā buddhaguṇārammaṇā bhāvanā uparūpari visesaṁ āvahantī pavattati, tadā nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva honti, suvisadāni saddhādīni indriyāni honti, bhāvanāya paguṇatāya vitakkavicārā sātisayaṁ paṭukiccāva honti, balavatī pīti uppajjati, pītipadaṭṭhānā passaddhi savisesā jāyati, passaddhakāyassa samādhipadaṭṭhānaṁ sukhaṁ thirataraṁ hutvā pavattati, sukhena anubrūhitaṁ cittaṁ kammaṭṭhāne sammadeva samādhiyati, evaṁ anukkamena pubbabhāge vitakkādayo uparūpari paṭupaṭutarabhāvena pavattitvā bhāvanāya majjhimasamathapaṭipattiyā indriyānañca ekarasabhāvena paṭutamāni hutvā ekakkhaṇe **jhānaṅgāni uppajjanti.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ bhagavatā—

"Yasmiṁ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti -pa- sukhino cittaṁ samādhiyatī"ti[1].

Kasmā panettha jhānaṁ appanāpattaṁ na hotīti āha **"buddhaguṇānaṁ pana gambhīratāyā"**ti-ādi. Gambhīre hi ārammaṇe gambhīre udake patitanāvā viya samathabhāvanā patiṭṭhaṁ na labhati, "gambhīratāyā"ti ca iminā sabhāvadhammatāpi saṅgahitā. Sabhāvadhammo hi gambhīro na paññatti. Nanu ca tajjāpaññattivasena sabhāvadhammo gayhatīti? Saccaṁ gayhati pubbabhāge, bhāvanāya pana vaḍḍhamānāya paññattiṁ samatikkamitvā sabhāveyeva cittaṁ tiṭṭhati. Nanu ca sabhāvadhammepi katthaci appanā samijjhati dutiyāruppajjhānādīti? Saccaṁ samijjhati, tañca kho ekappakāre ārammaṇe, idaṁ pana nānappakāranti dassento **"nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāyā"**ti āha. Evampi yathā nānappakāresu kesādikoṭṭhāsesu manasikāraṁ pavattentassa ekasmiṁyeva koṭṭhāse appanāvasena bhāvanā avatiṭṭhati, evamidha kasmā na hotīti? Visamoyaṁ upaññāso. Tattha hi satipi koṭṭhāsabahubhāve ekappakāreneva bhāvanā vattati paṭikkūlākārasseva gahaṇato, idha pana nānappakārena guṇānaṁ nānappakārattā, na ayamekasmiṁyeva guṇe ṭhātuṁ sakkoti bhāvanābalena paccakkhato buddhaguṇesu upaṭṭhahantesu saddhāya balavabhāvato. Teneva hi **"adhimuttatāyā"**ti vuttaṁ. Yadi upacārappattaṁ jhānaṁhoti, kathaṁ buddhānussatīti vuttanti āha **"tadetan"**ti-ādi.

Sagāravo hoti sappatisso, satthuguṇasarīrassa paccakkhato upaṭṭhahanato. Tatoyeva **saddhāvepullaṁ** aveccappasādasadisaṁ saddhāmahattaṁ. Buddhaguṇānaṁ anussaraṇavasena bhāvanāya pavattattā **sativepullaṁ.** Tesaṁ paramagambhīratāya, nānappakāratāya ca **paññāvepullaṁ.** Tesaṁ uḷārapuññakkhettatāya **puññavepullañca adhigacchati. Pītipāmojjabahulo hoti** pīti sambojjhaṅgaṭṭhānīyattā buddhānussa tiyā. **Bhayabheravasaho** buddhaguṇārammaṇāya satiyā bhayabheravābhibhavanato. Tenāha bhagavā "anussaretha sambuddhaṁ, bhayaṁ tumhāka no siyā"ti[2]. **Dukkhādhivāsanasamattho** buddhānussatiyā sarīradukkhassa padumapalāse udakāssa viya

1. Aṁ 2. 252 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 221 piṭṭhe.

vinivaṭṭanato. **Saṁvāsasaññan**ti sahavāsasaññaṁ. **Buddhabhūmiyaṁ cittaṁ namati** buddhaguṇānaṁ mahantabhāvassa paccakkhato upaṭṭhānato. Buddhānussatibhāvanāya sabbadā buddhaguṇānaṁ citte viparivattanato vuttaṁ **"sammukhā satthāraṁ bassato viyā"**ti. **Uttari appaṭivijjhanto**ti imāya bhāvanāya upari taṁ adhiṭṭhānaṁ katvā saccāni appaṭivijjhanto. **Sugatiparāyaṇo**ti sugatisamparāyo.

Appamādanti appamajjanaṁ sakkaccaṁ anuyogaṁ. **Kayirāthā**ti kareyya. **Sumedhaso**ti sundarapañño. **Evaṁ mahānubhāvāyā**ti vuttappakārena nīvaraṇavikkhambhanādisamatthena satthari sagāravabhāvādihetubhūtena mahatā sāmatthiyena samannāgatāya.

2. Dhammānussatikathāvaṇṇanā

146. **Dhammānussatin**ti ettha padattho, sabhāvattho ca ādito vuttoyevāti taṁ anāmasitvā bhāvanāvidhānameva dassetuṁ **"dhammānussatiṁ bhāvetukāmenāpī"**ti-ādi āraddhaṁ. Kasmā panettha buddhānussatiyaṁ viya "aveccappasādasamannāgatenā"ti na vuttaṁ. Nanu etā paṭipāṭiyā cha anussatiyo ariyasāvakānaṁ vasena desanaṁ āruḷhāti? Saccametaṁ, evaṁ santepi "parisuddhasīlādiguṇānaṁ puthujjanānampi ijjhantī"ti dassanatthaṁ "aveccappasādasamannāgatenā"ti idha na vuttaṁ, ariyasāvakānaṁ pana sukhena ijjhantīti. Tathāpi pāḷiyaṁ āgatattā ca buddhānussatiniddese vuttanti daṭṭhabbaṁ, ayañca vicāro parato āgamissateva.

147. **Pariyattidhammopī**ti **pi**-saddena lokuttaradhammaṁ sampiṇḍeti. **Itaresū**ti sandiṭṭhikādipadesu. **Lokuttaradhammovā**ti avadhāraṇaṁ nippariyāyena sandiṭṭhikādi-atthaṁ sandhāya vuttaṁ, pariyāyato panete pariyattidhammepi sambhavanteva. Tathā hi **pariyattidhammo** bahussutena āgatāgamena paramena satinepakkena samannāgatena paññavatā ādikalyāṇatādivisesato sayaṁ daṭṭhabboti **sandiṭṭhiko.** Ācariyapayirupāsanāya vinā na labbhāti ce? Lokuttaradhammepi samāne kalyāṇamittasannissayeneva sijjhanato, tathā satthusandassanepi. "Sandiṭṭhiyā jayatī"ti ayaṁ panattho titthiyanimmaddane nippariyāyatova

labbhati, kilesajaye pariyāyato paramparāhetubhāvato. "Sandiṭṭhaṁ arahatī"ti ayampi attho labbhateva, sabbaso saṁkilesadhammānaṁ pahānaṁ, vodānadhammānaṁ paribrūhanañca uddissa pavattattā. Ayañca attho "ye kho tvaṁ gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṁvattanti no virāgāya, saññogāya saṁvattanti no visaññogāya, saupādānāya saṁvattanti no anupādānāya, ekaṁsena gotami dhāreyyāsi 'neso dhammo, neso vinayo, netaṁ satthusāsanan'ti"[1], "dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā"ti[2] ca evamādīhi suttapadehi vibhāvetabbo. Akālikādhigamupāyatāya **akāliko.** Vijjamānatāparisuddhatāhi ehipassavidhiṁ arahatīti **ehipassiko.** Tato eva vaṭṭadukkhanittharaṇatthikehi attano citte upanayanaṁ, cittassa vā tattha upanayanaṁ arahatīti **opaneyyiko.** Vimuttāyatanasīse ṭhatvā paricayena sammadeva atthavedaṁ, dhammavedañca labhantehi **paccatthaṁ veditabbo viññūhī**ti. Evaṁ sandiṭṭhikādipadesu pariyattidhammampi pakkhipitvā anasikāro yujjateva.

Sāti gāthā. **Samantabhadrakattā**ti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassā**ti sāsanadhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu "gāthā"ti samaññā, taṁ tato bhinnaṁ viya katvā saṁsāmivohāraṁ[3] āropetvā dassento **"paṭhamena pādena ādikalyāṇā"**ti-ādimāha. **"Ekānusandhikan"**ti idaṁ nātibahuvibhāgaṁ yathānusandhinā ekānusandhikaṁ sandhāya vuttaṁ, itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti kāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamanenā**ti "idamavocā"ti-ādikena[4], "iti yaṁ taṁ vuttaṁ, idametaṁ paṭicca vuttan"ti[5] vā yathāvuttatthanigamanena.

Ayaṁ kathā visesato suttapiṭakasaṁvaṇṇanāti katvā suttapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇādikaṁ dassetvā idāni suttapiṭakavinayapiṭakānaṁ vasena taṁ dassetuṁ **"sanidānasa-uppattikattā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sanidānasa-uppattikattā**ti yathāvuttanidānena sanidānatāya,

---

1. Vi 4. 449; Aṁ 3. 107 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 188 piṭṭhe. 3. Sassāmivohāraṁ (Sī)
4. Saṁ 1. 222 piṭṭhe. 5. Aṁ 3. 297 piṭṭhe.

sa-aṭṭhuppattikatāya ca. **Veneyyānaṁ anurūpato**ti sikkhāpadapaññattiyā, dhammadesanāya ca taṁtaṁsikkhāpadabhāvena paññāpiyamānassa veneyyajjhāsayānurūpaṁ pavattisamānassa anurūpato. **Atthassā**ti desiyamānassa ca sīlādi-atthassa. "Taṁ kissa hetu?[1], seyyathāpi bhikkhave"ti-ādinā[2] tattha tattha hetūpamāgahaṇena **hetudāharaṇayuttato.**

Evaṁ suttavinayavasena pariyattidhammassa ādimajjhapariyosānakalyāṇataṁ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṁ gahetvā taṁ dassetuṁ **"sakalopī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sāsanadhammo**ti—

> "Sabbapāpassa akaraṇaṁ, kusalassa upasampadā.
> Sacittapariyodapanaṁ, etaṁ buddhāna sāsanan"ti[3]—

evaṁ vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. **Sīlena ādikalyāṇo** sīlamūlakattā sāsanassa. Samathādīhi **majjhekalyāṇo** tesaṁ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato. **Nibbānena pariyosānakalyāṇo** tadadhigamato uttarikaraṇīyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṁ, samādhi ca mūlanti āha **"sīlasamādhīhi ādikalyāṇo"**ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto **"vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo"**ti āha. Tassa nipphatti phalaṁ, kiccaṁ nibbānasacchikiriyā, tato paraṁ kattabbaṁ natthīti dassento āha **"phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo"**ti. Phalaggahaṇena vā sa-upādisesanibbānamāha, itarena itaraṁ, tadubhayañca sāsanasampattiyā osānanti āha **"phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo"**ti.

Buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya **ādikalyāṇo** tappabhavattā. Sabbaso saṁkilesappahānaṁ vodānaṁ, pāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṁsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṁ tathāpaṭipatti **saṁghasuppaṭipatti,** tāya **pariyosānakalyāṇo,** tāya sāsanassa loke suppatiṭṭhitabhāvato. **Tan**ti sāsanadhammaṁ. **Tathattāyā**ti yathatthāya bhagavato dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakabodhīti

1. Saṁ 1. 222 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 115 piṭṭhe. 3. Khu 1. 41; Dī 2. 42 piṭṭhesu.

tividho, ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato, itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā **ādikalyāṇatā,** guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya **majjhekalyāṇatā**, tadubhayāvaratāya, tadosānatāya ca sāsanadhammassa tatiyāya **pariyosānakalyāṇatā** vuttā.

Esoti sāsanadhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanato**ti vimuttāyatanasīse ṭhatvā saddhammaṁ suṇantassa nīvaraṇānaṁ vikkhambhanasambhavato. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṁ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṁ labhati dhammavedan"ti[1].

> "Yasmiṁ bhikkhave samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṁ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmiṁ samaye pahīnāni hontī"ti[2]—

ca ādi. **Samathavipassanāsukhāvahanato**ti samathasukhassa ca vipassanāsukhassa ca sampādanato. Vuttampi cetaṁ—

> "So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītisukhan"ti-ādi[3].

Tathā—

> "Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
> Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānataṁ.
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṁ vipassato"ti[4] ca.

Tathāpaṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṁ āvahati, yathā vāsatthārā anusiṭṭhaṁ, tathā paṭipanno sāsanadhammo. **Tādibhāvāvahanato**ti chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. Esa bhagavā vuttanayena tividhakalyāṇaṁ dhammaṁ desento yaṁ sāsanabrahmacariyaṁ, maggabrahmacariyañca pakāseti, taṁ yathānurūpaṁ atthasampattiyā sātthaṁ, byañjanasampattiyā sabyañjananti yojanā.

---

1. Aṁ 2. 18 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 84 piṭṭhe.
3. Dī 1. 94; Ma 2. 104 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 67 piṭṭhe.

Tattha avisesena tisso sikkhā, sakalo ca tantidhammo **sāsanabrahmacariyaṁ.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "katamesānaṁ kho bhante buddhānaṁ bhagavantāna brahmacariyaṁ naciraṭṭhitikaṁ ahosī"ti-ādi[1]. Sabbasikkhānaṁ maṇḍabhūtasikkhattayasaṅgahito ariyamaggo **maggabrahmacariyaṁ.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "khīṇā jāti vusitaṁ, brahmacariyaṁ, kataṁ karaṇīyan"ti[2]. **Yathānurūpan**ti yathārahaṁ. Sikkhattayasaṅgahaṁ hi sāsanabrahmacariyaṁ atthasampattiyā **sātthaṁ.** Maggabrahmacariye vattabbameva natthi. **Atthasampattiyā**ti sampannatthatāya. Sampatti-attho hi idha saha-saddo. Itaraṁ pana yathāvuttenatthena **sātthaṁ, sabyañjana**ñca. Ye panettha "vacanasabhāvaṁ **sātthaṁ,** atthasabhāvaṁ **sabyañjanan"**ti vibhajatvā vadanti, taṁ na sundaraṁ, tathā vibhattassa pariyattidhammassa abhāvato. Saddatthā hi abhinnarūpā viya hutvā viniyogaṁ gacchanti. Tathā hi nesaṁ lokiyāmissībhāvaṁ paṭijānanti. Satipi vā bhede "sabyañjanan"ti ettha yadi tulyāyogo adhippeto "saputto āgato"ti-ādīsu viya, evaṁ sati "atthapaṭisaraṇā bhikkhave hotha, mā byañjanapaṭisaraṇā"ti atthappadhānavādo bādhito[3] siyā, atha vijjamānatāmattaṁ "salomako sapakkhako"ti-ādīsu viya byañjanasampatti aggahitā siyā. Tasmā aṭṭhakathāyaṁ vuttanayeneva attho gahetabbo.

Sātthaṁ sabyañjananti ettha netthinayenāpi atthaṁ dassetuṁ **"saṅkāsana -pa- sabyañjanan"**ti vuttaṁ. Tattha yadipi nettiyaṁ byañjanamukhena byañjanatthaggahaṇaṁ hotīti "akkharaṁ padan"ti-ādinā[4] byañjanapadāni paṭhamaṁ uddiṭṭhāni, idha pana pāḷiyaṁ "sātthaṁ sabyañjanan"ti āgatattā atthapadāniyena paṭhamaṁ dassetuṁ **"saṅkāsanapakāsanā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha saṅkhepato kāsanaṁ dīpanaṁ **saṅkāsanaṁ** "maññamāno bhikkhu baddho mārassa, amaññamāno mutto"ti-ādīsu[5] viya. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṁ. Tenāha "aññātaṁ bhagavā"ti-ādi. Paṭhamaṁ kāsanaṁ **pakāsanaṁ.** Ādikammasmiṁ hi ayaṁ **pa**-saddo "paññapeti paṭṭhapetī"ti-ādīsu[6] viya. Tikkhindriyāpekkhaṁ cetaṁ padadvayaṁ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamañca vuttamatthaṁ

1. Vi 1. 8 piṭṭhe.
2. Vi 3. 20; Saṁ 3. 65 piṭṭhādīsu.
3. Atthappadhānabhāvo dīpito (Syā, Ka)
4. Khu 10. 5 piṭṭhe.
5. Saṁ 2. 62 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.

paṭipajjati. Saṁkhittassa vitthāravacanaṁ sakiṁ vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni.** Yathā "kusalā dhammā"ti saṅkhepato sakiṁyeva ca vuttassa atthassa "katame dhammā kusalā? Yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittan"ti-ādinā[1] vitthārato vivaraṇavasena, vibhajanavasena ca puna vacanaṁ. Majjhimindriyāpekkhametaṁ padadvayaṁ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṁ, vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṁ veneyyānaṁ cittaparitosanaṁ **uttānīkaraṇapaññāpanāni.** Yathā "phasso hotī"ti-ādinā[2] vivaṭavibhattassa atthassa "katamo tasmiṁ samaye phasso? Yo tasmiṁ samaye phasso phusanā samphusanā"ti-ādinā[2] uttānīkiriyā, paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṁ padadvayaṁ paṭiniddesabhāvato. "Paññāpanapaṭṭhapanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapakāsana-atthapadasamāyogato"tipi pāṭho.

Kathaṁ panāyaṁ pāṭhavikappo jātoti? Vuccate—netthipāḷiyaṁ āgatanayena purimapāṭho. Tattha hi—

"Saṅkāsanā pakāsanā,
Vivaraṇā vibhajanuttānīkammapaññatti.
Etehi chahi padehi,
Attho kammañca niddiṭṭhan"ti[3]—

desanāhārayojanāya ca etassevatthassa "saṅkāsanā pakāsanā"ti-ādinā āgataṁ. Pacchimo pana "paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti 'passathā'ti cāhā"ti[4] sutte āgatanayena byañjanamattakato. Evañca nesaṁ dvinnaṁ pāṭhānaṁ viseso, na atthato. Tathā hi saṅkhepato "paṭhamaṁ ñāpanaṁ **paññāpanaṁ,** paṭhamameva ṭhapanaṁ **paṭṭhapanan"**ti imāni padāni saṅkāsanapakāsanapadehi atthato avisiṭṭhāni. Yañca purimapāṭhe chaṭṭhaṁ padaṁ "pakārato ñāpanan"ti paññāpanaṁ vuttaṁ, taṁ dutiyapāṭhe pakāsanapadena "nibbisesaṁ pakārato kāsanan"ti katvā. Yasmā ñāpanakāsanāni atthāvabhāsanasabhāvatāya abhinnāni, sabbesañca veneyyānaṁ cittassa tosanaṁ, buddhiyā ca nisānaṁ yāthāvato vatthusabhāvāvabhāsane jāyatīti. Evaṁ atthapadarūpattā pariyatti-atthassa yathāvuttacha-atthapadasamāyogato **sātthaṁ** sāsanaṁ.

1. Abhi 3. 17 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 3. Khu 10. 5 piṭṭhe. 4. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha uccāraṇavelāyaṁ apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṁ.** "Ekakkharaṁ padaṁ akkharan"ti eke "ā evaṁ kira tan"ti-ādīsu ā-kārādayo viya. "Visuddhakaraṇānaṁ manasā desanāvācāya akkharaṇato akkharan"ti aññe. Vibhattiyantaṁ atthañāpanato **padaṁ.** Saṅkhepato vuttaṁ padābhihitaṁ atthaṁ byañjetīti **byañjanaṁ,** vākyaṁ. "Kiriyāpadaṁ abyayakārakavisesanayuttaṁ vākyan"ti hi vadanti. Pakārato vākyavibhāgo **ākāro.** Ākārābhihitaṁ nibbacanaṁ **nirutti.** Nibbacanavitthāro nissesupadesato **niddeso.** Etesaṁ akkharādīnaṁ byañjanapadānaṁ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṁ.**

Tatrāyamassa atthapadasamāyogo, byañjanasampatti ca—akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkaroti, niddesehi paññapeti, tathā akkharehi ugghāṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññuṁ, byañjanehi vipañcetvā ākārehi vineti vipañcitaññuṁ, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṁ. Evañcāyaṁ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññuṁ vineti, vipañciyamāno vipañcitaññuṁ, niyyamāno neyyaṁ. Tattha ugghaṭanā ādi, vipañcanā majjhe, nayanamante. Evaṁ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhaveneyyavinayanoti. Evampi tividhakalyāṇoyaṁ dhammo atthabyañjanapāripūriyā "sāttho sabyañjano"ti veditabbo "paripuṇṇo, parisuddho"ti ca.

Atthagambhīratāti-ādīsu **attho** nāma tanti-attho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā.** Atha vā **attho** nāma hetuphalaṁ. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṁ dhammābhilāpo, anulomapaṭilomasaṅkhepavitthārādivasena vā kathanaṁ. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṁ dhammesu, dhammānurūpaṁ atthesu, paññattipathānurūpaṁ paññattīsu avabodho, tesaṁ tesaṁ vā dhammānaṁ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi

duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā.** Tesu paṭivedhassāpi atthasannissitattā vuttaṁ **"atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthan"**ti atthaguṇadīpanato. Tāsaṁ dhammadesanānaṁ byañjanasannissitattā vuttaṁ **"dhammagambhīratādesanā gambhīratāhi sabyañjanan"**ti tāsaṁ byañjanasampattidīpanato.

Atthesu pabhedagataṁ ñāṇaṁ **atthapaṭisambhidā.** Atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṁ ñāṇaṁ **paṭibhānapaṭisambhidā**ti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha **"atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sātthan"**ti, atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammo**ti tanti. **Niruttī**ti tantipadānaṁ niddhāretvā vacanaṁ. Tattha pabhedagatāni ñāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha **"dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanan**ti, asati byañjanasampattiyā tadabhāvato. **Parikkhakajanappasādakan**ti ettha **iti-**saddo hetu-attho. Yasmā parikkhakajanānaṁ kiṁkusalagavesīnaṁ pasādāvahaṁ, tasmā **sātthaṁ.** Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṁ nadīpūrena viya upari vuṭṭhippavattiyā. Sātthakatā panassa paṇḍitavedanīyatāya, sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetaṁ "gambhīro duddaso"ti-ādi[1]. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjanan**ti yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṁ[2], tasmā **sabyañjanaṁ.** Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati, idhāpi phalena hetuno anumānaṁ. Sabyañjanatā panassa saddheyyatāya, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā.

Atha vā **paṇḍitavedanīyato sātthan**"ti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṁ āha, tato parikkhakajanappasādakaṁ. **Saddheyyato sabyañjanan**ti saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṁ, tato lokiyajanappasādakanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambīrādhippāyato sātthan**ti adhippāyato agādhāpāratāya atthasampannaṁ[3] aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjanan**ti subodhasaddatāya byañjanasampannaṁ, paramagambhīrassapi atthassa veneyyānaṁ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa paṭhamassa atthadvayassa pabhedo[4] daṭṭhabbo, tathā ceva tattha tattha saṁvaṇṇitaṁ. Tathā

---

1. Vi 3. 7 piṭṭhe.2. Pasādāvahati (Syā, Ka)
3. Atthasampannaṁ uttānādhippāye sati (Syā), attasampannataṁ. Uttānādhippāye sati (Ka)
4. Papañco (Sī)

hettha vikappassa, samuccayassa vā aggahaṇaṁ. **Upanetabbassā**ti pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa **abhāvato. Sakalaparipuṇṇabhāvenā**ti sabbabhāgehi paripuṇṇatāya. **Apanetabbassā**ti saṁkilesadhammassa.

Paṭipattiyāti sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, tannimittaṁ. **Adhigamabyattito**ti saccapaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato **sātthaṁ** kapilavatādi[1] viya tucchaṁ niratthakaṁ ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyā**ti pariyattidhammaparicayena. **Āgamabyattito**ti durakkhātadhammesu paricayaṁ karontassa viya sammohaṁ ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañcanaṁ.** Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. **Sīlādipañcadhammakkhandhayuttato**ti sīlādīhi pañcahi dhammakoṭṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇaṁ** anavasesena samantato puṇṇaṁ pūritaṁ. **Nirupakkilesato**ti diṭṭhimānādi-upakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyā**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisanirapekkhato**ti kathañcipi taṇhāsannissayassa anissayanato.

Evaṁ ādikalyāṇatādi-apadesena satthu purimavesārajjadvayavasena dhammassa svākkhātataṁ vibhāvetvā idāni pacchimavesārajjadvayavasenāpi taṁ dassetuṁ **"atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto"**ti vatvā tamatthaṁ byatirekamukhena vibhāvento **"yathā hī"**ti-ādimāha. Tattha **vipallāsamāpajjatī**ti tesaṁ dhamme "antarāyikā"ti vuttadhammānaṁ vipākādīnaṁ antarāyikattābhāvato ekaṁsena apāyūpapattihetutāya abhāvato. **Niyyānikattābhāvato**ti atammayatābhāvato, saṁsārato ca niyyānikāti vuttadhammānaṁ ekaccayaññakiriyāpakatipurisantaraññāṇādīnaṁ[2] tato niyyānikattābhāvato viparīto eva hoti. **Tenā**ti atthassa vipallāsāpajjanena. **Te** aññatitthiyā. **Tathābhāvānatikkamanato**ti kammantarāyādīnaṁ pañcannaṁ antarāyikabhāvassa ariyamaggadhammānaṁ niyyānikabhāvassa kadācipi anativattanato.

Nibbānānurūpāya paṭipattiyāti adhigantabbassa sabbasaṅkhatavinissaṭassa nibbānassa anurūpāya sabbasaṅkhāranissaraṇūpāyabhūtāya sapubbabhāgāya

---

1. Kapilamatādi (Syā, Ka)
2. Purisantarayaññādīnaṁ (Ka)

sammāpaṭipattiyā akkhātattāti yojanā. **Paṭipadānurūpassā**ti sabbadukkhaniyyānikabhūtā ārammaṇakaraṇamattenāpi kilesehi anāmasanīyā[1] yādisī paṭipadā, tadanurūpassa. **Supaññattā**ti sīlādikkhandhattayasaṅgahitā sammādiṭṭhi-ādippabhedā micchādiṭṭhi-ādīnaṁ pahāyikabhāvena suṭṭhu sammadeva vihitā. **Saṁsandati** kilesamalavisuddhitāya **sameti.** Evaṁ magganibbānānaṁ paṭipadāpaṭipajjanīyabhāvehi aññamaññānurūpatāya svākkhātataṁ dassetvā idāni tividhassāpi lokuttaradhammassa paccekaṁ svākkhātataṁ dassetuṁ **"ariyamaggo cetthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **antadvayan**ti sassatucchedaṁ, kāmasukha-attakilamathānuyogaṁ, līnuddhaccaṁ, patiṭṭhānāyūhananti evaṁ pabhedaṁ antadvayaṁ. **Anupagammā**ti anupagantvā, anupagamanahetu vā. **Paṭipassaddhakilesānī**ti suṭṭhu vūpasantakilesāni, paṭipassaddhippahānavasena sammadeva pahīnadosāni. **Sassatādisabhāvavasenā**ti "sassatañca vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi amatañca tāṇañca leṇañcā"ti-ādinā tesu tesu suttesu sassatādibhāvakittanavasena.

148. **"Rāgādīnaṁ abhāvaṁ karontena ariyapuggalena sāmaṁ daṭṭhabbo"**ti iminā "ariyamaggena mama rāgādayo pahīnā"ti sayaṁ attanā anaññaneyyena daṭṭhabboti sandiṭṭhi, sandiṭṭhi eva **sandiṭṭhiko.**

Tena tena ariyasāvakena **parasaddhāya** parassa saddahanena paraneyyena **gantabbataṁ hitvā** ñāpetabbataṁ pahāya **paccavekkhaṇañāṇena** karaṇabhūtena. **Pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi** yathā sambojjhaṅgo. Ariyamaggo attanā sampayuttāya sandiṭṭhiyā kilese jayati, ariyaphalaṁ tāya eva attano kāraṇabhūtāya, nibbānaṁ ārammaṇakaraṇena attano visayībhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayatīti yojanā.

Bhāvanābhisamayavasena maggadhammo. **Sacchikiriyābhisamayavasena** nibbānadhammo. Phalampi heṭṭhimaṁ sakadāgāmivipassanādīnaṁ paccayabhāvena upari maggādhigamassa upanissayabhāvato pariyāyato **"dissamāno vaṭṭabhayaṁ nivattetī"**ti vattabbataṁ labhati.

---

1. Anāmasanīyatādinā (Syā, Ka)

149. **Nāssa kālo**ti nāssa āgametabbo kālo atthi. Yathā hi lokiyakusalassa "upapajje, aparapariyāye"ti-ādinā phaladānaṁ pati āgametabbo kālo atthi, na evametassāti attho. Tenāha **"na pañcāhā"**ti-ādi. **Pakaṭṭho**ti dūro. Phaladānaṁ pati kālo pakaṭṭho assāti **kāliko,** kālantaraphaladāyī. Tenāha **"attano phaladāne"**ti. **Patto**ti upanīto. **Idan**ti "akāliko"ti padaṁ.

150. **Vidhin**ti vidhānaṁ, "ehi passā"ti evaṁpavattavidhivacanaṁ. **Vijjamānattā**ti paramatthato upalabbhamānattā. **Parisuddhattā**ti kilesamalavirahena sabbathā visuddhattā. Amanuññampi kadāci payojanavasena yathāsabhāvappakāsanena dassetabbaṁ bhaveyyāti tadabhāvaṁ dassento āha **"manuññabhāvappakāsanenā"**ti.

151. Upanetabboti upaneyyo, upaneyyova opaneyyikoti imassa atthassa adhippetattā āha **"upanetabboti opaneyyiko"**ti. Citte upanayanaṁ uppādananti āha **"idaṁ saṅkhate lokuttaradhamme yujjatī"**ti. **Citte upanayanan**ti pana ārammaṇabhūtassa dhammassa ārammaṇabhāvūpanayane adhippete asaṅkhatepi yujjeyya "ārammaṇakaraṇasaṅkhātaṁ **upanayanaṁ arahatīti opaneyyiko**"ti. **Allīyanan**ti phusanaṁ. **Nibbānaṁ upaneti** ariyapuggalanti adhippāyo.

152. **Viññūhī**ti vidūhi, paṭividdhasaccehīti attho. Te pana ekaṁsato ugghaṭitaññū-ādayo hontīti āha **"ugghaṭitaññū-ādīhī"**ti. **"Paccattan"**ti etassa "pati attanī"ti bhummavasena attho gahetabboti āha **"attani attanī"**ti. **Veditabbo**ti vuttaṁ, kathaṁ veditabboti āha **"bhāvito me"**ti-ādi. Tattha **"me"**ti iminā "paccattan"ti padena vuttamatthaṁ anvayato dassetvā puna byatirekena dassetuṁ **"na hī"**ti-ādi vuttaṁ, taṁ suviññeyyameva. **"Viññūhī"**ti idaṁ antogadhāvadhāraṇanti dassento **"bālānaṁ pana avisayo cesā"**ti āha.

Evaṁ ādikalyāṇatādinā aññamaññassa anurūpadesanāya dhammassa svākkhātataṁ dassetvā idāni purimassa purimassa pacchimaṁ pacchimaṁ padaṁ kāraṇavacananti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha **sandiṭṭhikattā**ti

yasmā ayaṁ dhammo vuttanayena sāmaṁ daṭṭhabbo, sandiṭṭhiyā kilese viddhaṁseti, sandassanañca arahati, tasmā **svākkhāto** durakkhāte titthiyadhamme tadabhāvato. Iminā nayena sesapadesupi yathārahaṁ attho daṭṭhabbo.

153. **Tassevan**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ buddhānussatiyaṁ vuttanayena veditabbaṁ.

3. Saṁghānussatikathāvaṇṇanā

154. **Ariyasaṁghaguṇā**ti ārakattā kilesehi, anaye na-iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena "saraṇan"ti araṇīyato ariyo ca so saṁgho ca, ariyānaṁ vā saṁgho ariyasaṁgho, tassa guṇā.

155. Yaṁ sammāpaṭipadaṁ paṭipanno "suṭṭhu paṭipanno"ti vuccati. Sā ariyamaggapaṭipadā paṭipakkhadhamme anivattidhamme katvā pajahanato payojanābhāvā sayampi anivattidhammā, adhigantabbassa ca nibbānassa ekaṁsato anulomīti. Tato eva apaccanīkā, anudhammabhūtā ca, tassā ca paṭipannattā ariyasaṁgho "suppaṭipanno"ti vuttoti dassetuṁ "**suṭṭhu paṭipanno**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha "**anivattipaṭipadan**"ti iminā ujuppaṭipattiṁ dasseti. Punappunaṁ nivattane hi sati ujuppaṭipatti na hoti. "**Anulomapaṭipadaṁ apaccanīkapaṭipadan**"ti iminā ñāyappaṭipattiṁ. Paṭipajjitabbassa hi nibbānassa anulomanena, apaccanīkatāya cassā ñāyato. "**Dhammānudhammapaṭipadan**"ti iminā sāmīcippaṭipattiṁ anucchavikabhāvadīpanato. Etena paṭhamapadassa papañcaniddeso, itarāni tīṇi padānīti dasseti. Tenāha "**yasmāpanā**"ti-ādi.

Yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjanena kiccasiddhito ariyabhāvāvahaṁ savanaṁ sakkaccasavanaṁ nāmāti vuttaṁ "**sakkaccaṁ suṇantīti sāvakā**"ti, tena ariyā eva nippariyāyato satthu sāvakā nāmāti dasseti. **Sīladiṭṭhisāmaññatāyā**ti ariyena sīlena, ariyāya ca diṭṭhiyā samānabhāvena. Ariyānañhi sīladiṭṭhiyo majjhe bhinnasuvaṇṇaṁ viya ninnānākaraṇaṁ maggenāgatattā.

Tena te yattha katthaci ṭhitāpi saṁhatāva. Tenāha **"saṁghātabhāvamāpanno"**ti. Māyāsāṭheyyādipāpadhammasamucchedena **uju.** Tato eva gomuttavaṅkābhāvena **avaṅkā.** Candalekhāvaṅkābhāvena **akuṭilā.** Naṅgalakoṭivaṅkābhāvena **ajimhā.** Avaṅkādibhāvena vā **uju.** Parisuddhaṭṭhena **ariyā.** Apaṇṇakabhāvena ñāyati kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo.** Vaṭṭadukkhaniyyānāya **anucchavikattā.** Anurūpattā **sāmīci** opāyikātipi **saṅkhaṁ** samaññaṁ **gatā** sammāpaṭipatti, tāya samaṅgitāya **suppaṭipannā** "sammā paṭipajjantī"ti katvā. Vattamānattho hi ayaṁ **paṭipanna**-saddo yathā "sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno"ti[1]. **Atītaṁ paṭipadan**ti yathāvuttamaggasammāpaṭipattiṁ vadati. Ubhayena ca sāmaññaniddesena, "suppaṭipannā ca suppaṭipannā ca suppaṭipannā"ti ekasesanayena vā gahitānaṁ samūho "suppaṭipanno"ti vuttoti dasseti.

Evaṁ ādipadatthaniddesabhāvena itarapadānaṁ atthaṁ vatvā idāni catunnampi padānaṁ avomissakaṁ atthaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yathānusiṭṭhan**ti satthārā yathā anusiṭṭhaṁ, tathā anusāsanī-anurūpanti attho. **Apaṇṇakapaṭipadan**ti avirajjhanakapaṭipadaṁ, anavajjapaṭipattinti attho. Ettha ca svākkhāte dhammavinaye apaṇṇakapaṭipadaṁ paṭipannattāti evaṁ sambandhitabbaṁ. Purimapadena sambandhe dutiyapadaṁ na vattabbaṁ siyā, nanu ca dutiyapadena sambandhepi paṭhamaṁ padaṁ na vattabbaṁ siyāti? Na tassa paṭhamaṁ apekkhitattā. Sā pana sāvakānaṁ apaṇṇakapaṭipadā yathānusiṭṭhaṁ paṭipadāti dassanatthaṁ "yathānusiṭṭhaṁ paṭipannattā"ti vattabbaṁ. Ubhayassāpi vā suppaṭipannabhāvasādhanattā ubhayaṁ vuttaṁ. Tathā hi pi-saddena ubhayaṁ samuccinoti.

Kilesajimhavasena antadvayagāhoti[2] sabbaso taṁ pahāya sammāpaṭipadā kāyādivaṅkappahāyinī ujuppaṭipatti hotīti āha **"majjhimāya paṭipadāya -pa- ujuppaṭipanno"**ti.

Ñāyo nāma yuttappattapaṭipatti, nibbānañca, sabbasaṅkhārasamathatāya ādittaṁ celaṁ, sīsaṁ vā ajjhupekkhitvāpi paṭipajjitabbamevāti āha **"ñāyo vuccati nibbānan"**ti. Nibbāyanakiriyāmukhena cettha nibbānaṁ vuttanti

1. Abhi 3. 183 piṭṭhe. 2. ...pātoti (Sī, Ka)

daṭṭhabbaṁ, maggañāṇādīhi vā ñāyati paṭivijjhīyati sacchikarīyati cāti **ñāyo nibbānan**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Guṇasambhāvanāya parehi kayiramānaṁ paccupaṭṭhānādisāmīcikammaṁ arahantīti **sāmīcikammārahā.**

156. **Yadidan**ti antogadhaliṅgavacanabhedo nipātoti tassa vacanabhedena atthamāha **"yā imānī"**ti. **Evan**ti pakāratthe nipāto, iminā pakārenāti attho. Tena itarāni tīṇi yugaḷāni dassitāni hontīti āha **"evaṁ cattāri purisayugaḷāni hontī"**ti. **Etan**ti etaṁ "purisapuggalā"ti bahuvacanavasena vuttaṁ padaṁ. Purisā ca te puggalā ca **purisapuggalā.** Tattha **"purisā"**ti iminā paṭhamāya, pakatiyā gahaṇaṁ, **"puggalā"**ti pana dutiyāyapi sattasāmaññenāti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Catunnaṁ paccayānaṁ** kīdisānaṁ? Ānetvā hunitabbānanti adhikārato pākaṭoyamattho. **Dātabban**ti vā paccattavacanaṁ "catunnaṁ paccayānan"ti padaṁ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṁ, aññathā yesaṁ kesañci catunnaṁ paccayānaṁ "āhunan"ti samaññā siyā. Āhunaṁ arahatīti vā **āhuneyyo. Sakkādīnampi vā āhavanan**ti sakkādīhipi diyyamānaṁ dānaṁ. **Yattha hutaṁ mahapphalan**ti yasmiṁ āvahanīyaggimhi hutaṁ dadhi-ādi āhuneyyaggigahapataggidakkhiṇeyyaggīsu[1] hutato uḷāraphalanti **tesaṁ** brāhmaṇānaṁ **laddhi. Hutan**ti dinnaṁ. **Nikāyantare**ti sabbatthikavādinikāye.

Ṭhapetvā teti te piyamanāpe ñātimitte apanetvā, tesaṁ adatvāti adhippāyo. **Esa** eso. **Ekabuddhantare ca dissatī**ti ekasmiṁ buddhantare vītivatte dissati. **Ca**-saddena kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatteti dasseti. **Abbokiṇṇan**ti paṭipakkhehi avomissaṁ, kiriyāvisesakañcetaṁ. **Piyamanāpattakaradhammā** nāma sīlādayo, te ariyasaṁghe suppatiṭṭhitā. Ayaṁ hettha adhippāyo—ñātimittā vippayuttā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasaṁgho. Tasmā saṁghova **pāhuneyyo**ti. **Pubbakāran**ti aggakiriyaṁ. **Sabbappakārenā**ti ādaragāravabahumānādinā, deyyadhammassa

1. Dakkhiṇeyyaggigahapateyyaggīsu (Sī)

sakkaccakaraṇādinā ca sabbena pakārena. Svāyaṁ **pāhavanīya**-saddo "pāhuneyyo"ti vuccati pariyāyabhāvena.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti **dakkhiṇā.** Tathābhāvakaraṇena **dakkhiṇaṁ arahati.** Yathā uḷārātivipuludrayalābhena visodhitaṁ nāma hoti, evaṁ dakkhiṇā vipulaphalatāyāti vuttaṁ **"mahapphalakaraṇatāya visodhetī"**ti.

Puññatthikehi añjali karaṇīyā etthāti **añjalikaraṇīyo.**

Yadipi pāḷiyaṁ "anuttaran"ti vuttaṁ. Natthi ito uttaraṁ gisiṭṭhanti hi **anuttaraṁ.** Samampissa pana natthīti dassento **"asadisan"**ti āha. Khittaṁ vuttaṁ bījaṁ mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṁ, kedārādi, khettaṁ viya khettaṁ, puññānaṁ khettaṁ **puññakkhettaṁ.** Sesaṁ buddhānussatiyaṁ vuttanayānusārena veditabbaṁ.

4. Sīlānussatikathāvaṇṇanā

158. Aho vata sīlāni[1] akhaṇḍāni, aho vata acchiddānīti evaṁ sabbattha yojetabbaṁ. **Aho vatā**ti ca sambhāvane nipāto. Tenāha **"akhaṇḍatādiguṇavasenā"**ti. Akhaṇḍabhāvādisampattivasenāti attho. Parassa sīlāni anussariyamānāni piyamanāpabhāvāvahanena kevalaṁ mettāya padaṭṭhānaṁ honti, na visuṁ kammaṭṭhānanti āha **"attano sīlāni anussaritabbānī"**ti. **Cāgā**dīsupi eseva nayo.

Yesanti sīlādīnaṁ. Paṭipāṭiyā samādāne samādānakkamena, ekajjhaṁ samādāne uddesakkamena sīlānaṁ ādi-antaṁ veditabbaṁ. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṁ viya, visadisūdāharaṇaṁ cetaṁ. Evaṁ sesānipi udāharaṇāni. Vinivedhavasena chinnasāṭako **vinividdhasāṭako.** Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni vā **asabalāni.** Tathā **akammāsāni.** Sattavidhamethunasaṁyogo heṭṭhā sīlakathāyaṁ vutto eva. **Kodhūpanāhādīhī**ti **ādi**-saddena makkhapaḷāsa-issāmacchariyamāyāsāṭheyyamānātimānādayo gahitā. **Tāniyeva** akhaṇḍādiguṇāni sīlāni. Sīlassa

1. Me sīlāni aho vata (Sī, Ka)

taṇhādāsabyato mocanaṁ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṁ. Tato eva taṁsamaṅgīpuggalo serī sayaṁvasī bhujisso nāma hoti. Tenāha **"bhujissabhāvakaraṇena bhujissānī"**ti. "Imināhaṁ sīlena devo vā bhaveyyaṁ devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato"ti, "sīlena suddhī"ti ca evamādinā **taṇhādiṭṭhīhi** aparāmaṭṭhattā **ayaṁ te sīlesu doso**ti catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **paramaṭṭhuṁ** anuddhaṁsetuṁ. Samādhisaṁvattanappayojanāni **samādhisaṁvattanikāni.**

159. **Sikkhāya sagāravo**ti sīladhanaṁ nissāya paṭiladdhasamādānattā[1] sātisayaṁ sikkhāya sagāravo sappatisso hoti. **Sabhāgavuttī**ti sampannasīlehi sabhāvavuttiko, tāya eva vā sikkhāya sabhāgavutti. Yo hi sikkhāgāravarahito, so tāya visabhāgavutti nāma hoti vilomanato. Yathā parehi saddhiṁ attano chiddaṁ na hoti, evaṁ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṁ **paṭisanthāro.** Sikkhāya sagāravattā eva tattha **appamatto** hoti. Attānuvādabhayaṁ parānuvādabhayaṁ daṇḍabhayaṁ duggatibhayanti evamādīni bhayāni imassa dūrasamussāritānīti āha **"attānuvādādibhayavirahito"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

5. Cāgānussatikathāvaṇṇanā

160. **Pakatiyā**ti sabhāvena. **Cāgādhimuttenā**ti deyyadhammapariccāge yuttappayuttena tanninnena tapponena. Niccaṁ sadā pavattā dānasaṁvibhāgā yassa so **niccapavattadānasaṁvibhāgo,** tena. Idhāpi "pakatiyā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Yaṁ parassa paṭiyattaṁ diyyati, taṁ **dānaṁ.** Yaṁ attanā paribhuñjitabbato saṁvibhajati, so **saṁvibhāgo. Ito dāni pabhutī**ti ito paṭṭhāya dāni ajjatagge ajjadivasaṁ ādiṁ katvā. **Adatvā na bhuñjissāmīti** dāna**samādānaṁ** katvā. **Taṁdivasan**ti tasmiṁ bhāvanārambhadivase. Tattha **nimittaṁ gaṇhitvā**ti tasmiṁ dāne pariccāgacetanāya pavatti-ākārassa sallakkhaṇavasena nimittaṁ gahetvā. **Vigatamalamaccheratādiguṇavasenā**ti vigatāni malamaccherāni etasmāti vigatamalamacchero, cāgo, tassa bhāvo **vigatamalamaccheratā.** Tadādīnaṁ guṇānaṁ, sampattīnaṁ, ānisaṁsānaṁ vā vasena.

---

1. Paṭiladdhasamādhānattā (Sī)

Sataṁ dhammaṁ anukkamanti sādhūnaṁ bodhisattānaṁ dhammaṁ paveṇiṁ anu anu kamanto okkamanto, avokkamanto vā. Ye ime **dāyakassa lābhā** āyuvaṇṇasukhabalapaṭibhānādayo, piyabhāvādayo ca bhagavatā **saṁvaṇṇitā** pakittitā. **Manussattaṁ vā**ti **vā**-saddo avuttavikappattho, tena indriyapāṭavabhāvakammassakatāñāṇādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Maccheramalenāti maccherasaṅkhātena malena. Atha vā maccherañca malañca maccheramalaṁ, tena maccherena ceva lobhādimalena cāti attho. **Pajāyanavasenā**ti yathāsakaṁ kammanibbattanavasena. **Kaṇhadhammānan**ti lobhādi-ekantakāḷakānaṁ pāpadhammānaṁ. **Vigatattā**ti pahīnattā. **Vigatamalamaccherena cetasā**ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ. **Sotāpannassa sato**ti gehaṁ āvasantassa sotāpannassa samānassa. **Nissayavihāran**ti nissāya viharitabbavihāraṁ, devasikaṁ vaḷañjanakakammaṭṭhānanti attho. **Abhibhavitvā**ti agāraṁ āvasantānaṁ aññesaṁ uppajjanakarāgādi-upakkilese abhibhuyya.

Yo kiñci dentopi sāpekkhova deti, so muttacāgo na hoti, ayaṁ pana na evanti **"muttacāgo"**ti vuttaṁ. **Vissaṭṭhacāgo**ti nirapekkhapariccāgoti attho. Yathā pāṇātipātabahulo puggalo "lohitapāṇī"ti vuccati, evaṁ dānabahulo puggalo "payatapāṇī"ti vuttoti dassento **"dātuṁ sadā dhotahatthoyevā"**ti āha. Tattha **sadā**ti niccaṁ, abhiṇhanti attho. **Pariccāgo**ti deyyadhammapariccāgoti adhikārato viññāyati. **Yaṁ yaṁ** deyyadhammaṁ **pare** yācanakā. Yācane yogo **yācanayogo,** parehi yācituṁ yuttoti attho. **Yājena yutto**ti dānena yutto sadā pariccajanato. **Ubhaye**ti yathāvutte dāne, saṁvibhāge ca **rato** abhirato.

161. Yathā parisuddhasīlassa puggalassa akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlassa anussarantassa sīlānussatibhāvanā ijjhati, evaṁ parisuddha-uḷārapariccāgassa puggalassa anupakkiliṭṭhameva attano pariccāgaṁ anassarantassa bhāvanā ijjhatīti dassetuṁ **"vigatamalamaccheratādiguṇavasenā"**ti-ādi vuttaṁ, taṁ vuttatthameva.

Bhiyyosoti uparipi. **Mattāya** pamāṇassa mahatiyā mattāya, vipulena pamāṇenāti attho. **Cāgādhimutto**ti pariccāge adhimutto ninnapoṇapabbhāro. Tato eva **alobhajjhāsayo** kattacipi anabhisaṅgacitto. Paṭiggāhakesu mettāyanavasena pariccāgo hotīti **mettāya** mettābhāvanāya **anulomakārī** anurūpapaṭipatti. **Visārado**ti visado attanova guṇena katthacipi amaṅkubhūto abhibhuyya vihārī. Sesaṁ suviññeyyameva.

6. Devatānussatikathāvaṇṇanā

162. **Ariyamaggavasenā**ti ariyamaggassa adhigamavasena. **Samudāgatehī**ti sammadeva taduppattito uddhaṁ āgatehi. Yādisā hi ariyānaṁ santāne lokiyāpi saddhādayo, na tādisā kadācipi pothujjanikā saddhādayo. Dibbantīti **devā.** Cattāro mahārājāno etesanti catumahārājā, te eva **cātumahārājikā.** Tettiṁsa sahapuññakārino tatthūpapannāti taṁsahacaritaṁ ṭhānaṁ tāvatiṁsaṁ, tannivāsinopi devā taṁsahacaraṇato eva **tāvatiṁsā,** dukkhato yātā apayātāti **yāmā.** Tusāya pītiyā itā upagatāti **tusitā.** Bhogānaṁ nimmāne rati etesanti **nimmānaratino.** Paranimmitesu bhogesu vasaṁ vattentīti **paranimmitavasavattino.** Brāhmānaṁ kāyo samūho brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha bhavāti **brahmakāyikā.** **Tatuttarī**ti tato brahmakāyikehi uttari, upari parittābhādike sandhāya vadati. **Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā**ti "yathārūpāya maggenāgatāya **saddhāya samannāgatā, sīlena sutena cāgena paññāya samannāgatā ito cutā tattha upapannā tā devatā,** mayhampi tathārūpā saddhā sīlaṁ sutaṁ cāgo paññā ca saṁvijjatī"ti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā sakkhiṁ otārentena viya **attano saddhādiguṇā anussaritabbā.**

Yadi evaṁ **sutte**[1] ubhayaguṇānussaraṇaṁ vuttaṁ, taṁ kathanti anuyogaṁ manasi katvā āha **"sutte panā"**ti-ādi. Tattha **kiñcāpi vuttan**ti "atthano ca, tāsañca devatānan"ti ubhayaṁ samadhuraṁ viya **sutte**[1] kiñcāpi vuttaṁ.

---

1. Aṁ 2. 254 piṭṭhe.

Atha kho **taṁ** “devatānaṁ saddhañca sīlañcā”ti-ādivacanaṁ. **Sakkhiṭṭhāne ṭhapetabban**ti “vuttan”ti parato padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Kimatthaṁ pana sakkhiṭṭhāne ṭhapananti āha **“devatānaṁ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthanti veditabban”**ti. Kasmā pana sutte yathārutavasena atthaṁ aggahetvā evaṁ attho gayhatīti āha **“aṭṭhakathāyañhī”**ti-ādi.

163. **Tasmā**ti yasmā aṭṭhakathāyaṁ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇānussaraṇaṁ daḷhaṁ katvā vuttaṁ, sīlacāgānussatīsu viya idhāpi attano guṇānussaraṇaṁ jhānuppattinimittaṁ yuttaṁ, tasmā. **Pubbabhāge** bhāvanārambhe. **Aparabhāge**ti yathā bhāventassa upacārajjhānaṁ ijjhati, tathā bhāvanākāle. Yadi attano eva idha guṇā anussaritabbā, kathamayaṁ devatānussatīti āha **“devatānaṁ guṇasadisasaddhādiguṇānussaraṇavasenā”**ti. Tena sadisakappanāya ayaṁ bhāvanā “devatānussatī”ti vuttā, na devatānaṁ, tāsaṁ guṇānaṁ vā anussaraṇenāti dasseti. Pubbabhāge vā pavattaṁ devatāguṇānussaraṇaṁ upādāya “devatānussatī”ti imissā samaññā veditabbā. Tathā hi vakkhati “pubbabhāge devatā ārabbha pavattacittavasenā”ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

164. **Etāsan**ti etāsaṁ buddhānussati-ādīnaṁ channaṁ anussatīnaṁ. **Vitthāradesanāyan**ti vitthāravasena pavattadesanāyaṁ, **mahānāmasuttaṁ**[1] sandhāya vadati. **Bhagavāti-ādīnaṁ atthan**ti bhagavāti-ādīnaṁ padānaṁ atthaṁ. **Atthavedan**ti vā hetuphalaṁ paṭicca uppannaṁ tuṭṭhimāha. **Dhammavedan**ti hetuṁ paṭicca uppannaṁ tuṭṭhiṁ. “Ārakattā arahan”ti anussarantassa hi yaṁ taṁ bhagavato kilesehi ārakattaṁ, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako, sampāpako vā. Yo’nena ñāyamāno arahattattho, taṁ phalaṁ. Iminā nayena sesapadesupi hetuphalavibhāgo veditabbo. Dhammānussati-ādīsupi “ādimajjhapariyosānakalyāṇattā”ti-ādinā, “yasmā pana sā sammāpaṭipadā”ti-ādinā ca tattha tattha hetu-apadeso katoyevāti. **Dhammūpasaṁhitan**ti yathāvuttahetuhetuphalasaṅkhātaguṇūpasaṁhitaṁ. **Guṇe**ti attano guṇe.

---

1. Aṁ 2. 251; Aṁ 3. 530 piṭṭhesu.

165. **Ariyasāvakānaññeva ijjhantī**ti ariyasāvakānaṁ ijjhantiyevāti uttarapadāvadhāraṇaṁ daṭṭhabbaṁ, avadhāraṇañca tesaṁ sukhasiddhidassanatthaṁ. Tenāha **"tesaṁ hī"**ti-ādi. Na puthujjanānaṁ sabbena sabbaṁ ijjhantīti. Tathā hi vakkhati "evaṁ santepī"ti-ādi. Yadi evaṁ kasmā **mahānāmasuttā**dīsu[1] bahūsu suttesu ariyasāvakaggahaṇaṁ katanti? Tesaṁ bahulavihāratāyāti ācariyā.

Nikkhantanti niggataṁ nissaṭaṁ. **Muttan**ti vissaṭṭhaṁ. **Vuṭṭhitan**ti apetaṁ. Sabbametaṁ vikkhambhanameva sandhāya vadati. **Gedhamhā**ti palibodhato[2]. **Idampī**ti buddhānussativasena laddhaṁ upacārajjhānamāha. **Ārammaṇaṁ karitvā**ti paccayaṁ katvā, pādakaṁ katvāti attho. **Visujjhantī**ti paramatthavisuddhiṁ pāpuṇanti.

Sambādheti taṇhāsaṁkilesādinā sampīḷe saṁkaṭe gharāvāse. **Okāsādhigamo** lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabba-okāso. Anussatiyo eva **anussatiṭṭhānāni. Visuddhidhammā**ti visujjhanasabhāvā, visujjhituṁ vā bhabbā. **Paramatthavisuddhidhammatāyā**ti paramatthavisuddhiyā nibbānassa bhabbabhāvena. **Upakkamenā**ti payogena. **Pariyodapanā**ti visodhanā.

166. **Evaṁ santepīti evaṁ mahānāmasuttā**dīsu[1] anekesu suttesu ariyasāvakasseva vasena chasu anussatīsu desitāsupi. **Yassānubhāvenā**ti yassa cittappasādassa balena. **Pītiṁ paṭilabhitvā**ti anussavavasena[3] buddhārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā.

Cha-anussatiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sattamaparicchedavaṇṇanā.

---

1. Aṁ 2. 251; Aṁ 3. 530 piṭṭhesu. 2. Paḷipato (Sī) 3. Anussaraṇavasena (Syā)

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Maraṇassatikathāvaṇṇanā

167. **Ito**ti devatānussatiyā. Sā hi chasu anussatīsu sabbapacchā niddiṭṭhattā āsannā, paccakkhā ca. **Anantarāyā**ti tadanantaraṁ uddiṭṭhattā vuttaṁ. Maraṇassa sati maraṇassatīti maraṇaṁ tāva dassetuṁ **"tattha maraṇan"**ti-ādi vuttaṁ. Kāmañcettha khandhānaṁ bhedo "jarāmaraṇaṁ dvīhi khandhehi saṅgahitan"ti[1] vacanato cuti khandhānaṁ vināso maraṇanti vattabbaṁ, visesato pana taṁ jīvitindriyassa vināsabhāvena kammaṭṭhānikānaṁ paccupatiṭṭhatīti **"jīvitindriyassa upacchedo"**ti vuttaṁ. Tenevāha **niddese** "kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo"ti[2]. Tattha **ekabhavapariyāpannassā**ti ekena bhavena paricchinnassa. **Jīvitindriyassa upacchedo**ti jīvitindriyappabandhassa vicchedo āyukkhayādivasena antaradhānaṁ. **Samucchedamaraṇan**ti arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtaṁ maraṇaṁ. **Saṅkhārānaṁ khaṇabhaṅgasaṅkhātan**ti saṅkhatadhammānaṁ udayavayaparicchinnassa pavattikhaṇassa bhaṅgo nirodhoti saṅkhaṁ gataṁ. **Khaṇikamaraṇan**ti yathāvuttakhaṇavantaṁ tasmiṁyeva khaṇe labbhamānaṁ maraṇaṁ. Yaṁ khandhappabandhaṁ upādāya rukkhādisamaññā, tasmiṁ anupacchinnepi allatādivgamanaṁ nissāya tamavohāro **sammutimaraṇaṁ. Na taṁ idha adhippetan**ti taṁ samucchedakhaṇikasammutimaraṇaṁ idha maraṇānussatiyaṁ nādhippetaṁ abāhullato, anupaṭṭhahanato, asmāvegavatthuto cāti adhippāyo.

Adhippetaṁ satiyā ārammaṇabhāvena. Āyu-ādīnaṁ khayakāle maraṇaṁ **kālamaraṇaṁ.** Tesaṁ aparikkhīṇakāle maraṇaṁ **akālamaraṇaṁ. "Kālamaraṇaṁ puññakkhayenā"**ti idaṁ yathādhikāraṁ sampattibhavavasena vuttaṁ, vipattibhavavasena pana "pāpakkhayenā"ti vattabbaṁ.

Āyusantānajanakapaccayasampattiyāti āyuppabandhassa pavattāpanakānaṁ āhārādipaccayānaṁ sampattiyaṁ. **Vipakkavipākattā**ti attano phalānurūpaṁ dātabbavipākassa dinnattā. **Gatikālāhārādisampattiyā**

---

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 144; Dī 2. 244; Ma 1. 61, 82 piṭṭhādīsu.

abhāvenāti devānaṁ viya gatisampattiyā, paṭhamakappiyānaṁ viya kālasampattiyā, uttarakurukādīnaṁ viya āhārasampattiyā ca abhāvena. **Ādi**-saddena utusukkasoṇitādiṁ pariggayhati. **Ajjatanakālapurisānaṁ viyā**ti **viya**-saddo aṭṭhāne paṭṭhapito[1], ajjatanakālapurisānaṁ vassasatamattaparimāṇassa viya āyuno khayavasenāti yojanā. Evaṁ hi anāgatepi paramāyuno saṅgaho kato hoti, atīte pana gatisampattiyā viya kālāhārādisampattiyā bhāvena anekavassasahassa[2] parimāṇopi āyu ahosi. Ayañca vibhāgo vattamānassa antarakappassa vasena vuttoti daṭṭhabbaṁ. **Kalāburājādīnan**ti **ādi**-saddena nandayakkhanandamāṇavakādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Taṁ sabbampī**ti yaṁ "kālamaraṇaṁ akālamaraṇaṁ, tatthāpi vuññakkhayamaraṇaṁ āyukkhayamaraṇaṁ ubhayakkhayamaraṇaṁ upakkamamaraṇan"ti vuttappabhedaṁ maraṇaṁ, taṁ sabbampi.

168. **Yoniso**ti upāyena. **Manasikāro**ti maraṇārammaṇo manasikāro. Yena pana upāyena manasikāro pavattetabbo, taṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"ayoniso pavattayato"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ayoniso pavattayato**ti anupāyena satiṁ, saṁvegaṁ, ñāṇaṁñca anupaṭṭhapetvā maraṇaṁ anussarato. **Tadetaṁ sabbampī**ti sokapāmojjānaṁ uppajjanaṁ, saṁvegassa anuppajjanaṁ, santāsassa uppajjanañca yathākkamaṁ **satisaṁvegañāṇaviharato hoti.** Yo hi "maraṇaṁ nāmetaṁ jātassa ekantikan"ti paṇḍitānaṁ vacanaṁ sarati, tattha saṁvegajāto hoti sampajāno ca, tassa iṭṭhajanamaraṇādinimittaṁ sokādayo anokāsāva. **Tasmā**ti yasmā ayoniso manasikāraṁ pavattayato ete dosā, tasmā. **Tattha tatthā**ti araññasusānādīsu. **Hatamatasatte**ti corādīhi hate, sarasena mate ca satte. Diṭṭhapubbā sampatti yesaṁ te diṭṭhapubbasampattī, tesaṁ **diṭṭhapubbasampattīnaṁ. Yojetvā**ti upaṭṭhapetvā, **ekaccassā**ti tikkhindriyassa ñāṇuttarassa.

169. **Vadhakapaccupaṭṭhānato**ti ghātakassa viya pati pati upaṭṭhānato āsannabhāvato. **Sampattivipattito**ti ārogyādisampattīnaṁ viya jīvitasampattiyā vipajjanato. **Upasaṁharaṇato**ti paresaṁ maraṇaṁ dassetvā

1. Patiṭṭhito (Sī), ṭhito (Syā), patito (Ka)
2. Vassasatasahassa... (Sī, Ka)

attano maraṇassa upanayanato. **Kāyabahusādhāraṇato**ti sarīrassa bahūnaṁ sādhāraṇabhāvato. **Āyudubbalato**ti jīvitassa dubbalabhāvato. **Animittato**ti maraṇassa vavatthitanimittābhāvato. **Addhānaparicchedato**ti kālassa paricchannabhāvato. **Khaṇaparittato**ti jīvitakkhaṇassa ittarabhāvato.

Vadhakapaccupaṭṭhānatoti ettha viya-saddo luttaniddiṭṭhoti dassento **"vadhakassa viya paccupaṭṭhānato"**ti vatvā tamevatthaṁ vivaranto **"yathā hī"**ti-ādimāha. Tattha **cārayamāno**ti āgurento paharaṇākāraṁ karonto. **Paccupaṭṭhitova** upagantvā ṭhito samīpe eva. **Jarāmaraṇaṁ gahetvāva nibbattan**ti "yathā hi ahicchattakamakuḷaṁ uggacchantaṁ paṁsuvirahitaṁ na hoti, evaṁ sattā nibbattantā jarāmaraṇavirahitā na hontī"ti ettakena upamā. Ahicchattakamakuḷaṁ kadāci katthacipaṁsuvirahitampi bhaveyya, sattā pana kathañcipi jarāmaraṇavirahitā na hontīti khaṇikamaraṇaṁ tāva upamābhāvena dassetvā-idhādhippetaṁ maraṇaṁ dassetuṁ **"tathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Atha vā yadime sattā jarāmaraṇaṁ gahetvāva nibbattanti, nibbattisamanantarameva maritabbanti codanaṁ sandhāyāha **"tathā hī"**ti-ādi. **Avassaṁmaraṇato**ti avassaṁ maritabbato, ekantena maraṇasabbhāvato vā. **Pabbateyyā**ti pabbatato āgatā. **Hārahārinī**ti pavāhe patitassa tiṇapaṇṇādikassa ativiya haraṇasīlā. **Sandatevā**ti savati eva. **Vattatevā**ti pavāhavasena vattati eva na tiṭṭhati.

Yamekarattinti yassaṁ ekarattiyaṁ, bhummatthe upayogavacanaṁ daṭṭhabbaṁ, accantasaṁyoge vā. **Paṭhaman**ti sabbapaṭhamaṁ paṭisandhikkhaṇe. **Gabbhe**ti mātukucchiyaṁ. **Māṇavo**ti satto. Yebhuyyena sattā rattiyaṁ paṭisandhiṁ gaṇhantīti **ratti**ggahaṇaṁ. **Abbhuṭṭhitovā**ti uṭṭhita-abbho viya, abhimukhabhāvena vā uṭṭhitova maraṇassāti adhippāyo. **So yātī**ti so māṇavo yāti, paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṁ na nivattatī**ti so evaṁ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇaṁyeva upagacchati.

Kunnadīnanti pabbabhato patitānaṁ khuddakanadīnaṁ. **Pāto āporasānugatabandhanānan**ti purimadivase divā sūriyasantāpena anto anupavisitvā puna rattiyaṁ bandhanamūlaṁ upagatena āporasena tintasithilabandhanatāya pāto āporasānugatabandhanānaṁ.

Accayantīti atikkamanti. **Uparujjhatī**ti nirujjhati. Udakameva **odakaṁ,** udakoghaṁ vā. Yasmā accayanti ahorattā, tasmā jīvitaṁ uparujjhati. Yasmā jīvitaṁ uparujjhati, tasmā **āyu khīyati maccānaṁ. Papatako**ti papatanato **bhayaṁ** sāmikānaṁ rukkhe ṭhatvā kamme viniyuñjitukāmānaṁ, heṭṭhā paviṭṭhānaṁ vā. **Uggamanaṁ pati** uggamananimittaṁ. **Mā maṁ amma nivāraya** pabbajjāyāti adhippāyo.

Koci mittamukhasattu randhagavesī saha vattamānopi na haneyya, ayaṁ pana ekaṁsena hanatiyevāti dassetuṁ **"saha jātiyā āgatato"**ti vatvā **"jīvitaharaṇato cā"**ti vuttaṁ.

170. **Nan**ti sampattiṁ. **Sukhī**ti dibbasadisehi bhogehi, ādhipateyyena ca sukhasamaṅgī. **Dehabandhenā**ti sarīrena. **Asoko**ti asokamahārājā. **Sokamāgato**ti socitabbataṁ gato.

Ārogyaṁ yobbanānaṁ. Byādhijarāpariyosānatā jīvitassa maraṇapariyosānatāya udāharaṇavasena ānīhā, paccayabhāgavasena vā. Lokoyeva **lokasannivāso** yathā sattāvāsāti, sannivasitabbatāya vā sattanikāyo **lokasannivāso. Anu gato**ti anubandho paccatthikena viya. **Anusaṭo**ti anupaviṭṭho upavisena viya. **Abhibhūto**ti ajjhotthaṭo maddahatthīhi viya. **Abbhāhato**ti pahaṭo bhūtehi viya.

Selāti silāmayā, na paṁsu-ādimayā. **Vipulā**ti mahantā anekayojanāyāmavitthārā. **Nabhaṁ āhaccā**ti vipulattā eva ākāsaṁ abhivihacca sabbadisāsu pharitvā. **Anupariyeyyun**ti anuvicareyyuṁ. **Nippothentā**ti attanā āghātitaṁ[1] cuṇṇavicuṇṇaṁ karontā. **Adhivattantī**ti adhibhavanti. Kulena vā rūpena vā sīlena vā sutena vā saddhādīhi vā seṭṭhoti sambhāvanāya **khattiyā**dīsu **na kañci parivajjeti.** Tehi eva nihīnoti avamaññamānāya **suddā**dīsu **na kañci parivajjeti.** Aññadatthu **sabbameva abhimaddati** nimmathati. Daṇḍādi-upāyā ca tattha avisayā evāti dassetuṁ **"na tattha hatthīnaṁ bhūmī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha

1. Āsāditaṁ (Sī)

mantayuddhenāti āthabbaṇavedavihitena mantasaṅgāmappayogena. **Dhanenā**ti dhanadānena. **Vā**-saddo avuttavikappanattho. Tena sāmaṁ, bhedañca saṅgaṇhāti.

171. **Parehi saddhiṁ attano upasaṁharaṇato**ti parehi matehi saddhiṁ "tepi nāma matā, kimaṅgaṁ pana mādisā"ti attano maraṇassa upanayanato. **Yasamahattato**ti parivāramahattato, vibhavamahattato ca. **Puññamahattato**ti mahāpuññabhāvato. **Thāmamahattato**ti vīriyabalamahattato. **Yudhiṭṭhilo** dhammaputto. **Cānuro** yo baladevena nibbuddhaṁ katvā mārito.

Saha iddhīhīti vejayantakampananandopanandadamanādīsu diṭṭhānubhāvāhi attano iddhīhi saddhiṁ **maccumukhaṁ paviṭṭho.**

Kalaṁ nagghanti soḷasinti soḷasannaṁ pūraṇabhāgaṁ na agghanti. Idaṁ vuttaṁ hoti—āyasmato therassa sāriputtassa paññaṁ soḷasabhāge katvā tato ekaṁ bhāgaṁ soḷasadhā gahetvā laddhaṁ ekabhāgasaṅkhātaṁ kalaṁ sammāsambuddhaṁ ṭhapetvā aññesaṁ sattānaṁ paññā na agghantīti.

Sabbassāpi saṁkilesapakkhassa samugghāto ñāyena āraddhavīriyassa hotīti āha **"ñāṇavīriyabalenā"**ti. Sammādiṭṭhisammāvāyāmesu hi siddhesu aṭṭhaṅgiko ariyamaggo siddhova hotīti. Ekākībhāvena **khaggavisāṇakappā.** Paratoghosena vinā sayameva bhūtā paṭividdhākuppāti **sayambhuno.**

Hatthagatasuvaṇṇavalayānaṁ aññamaññaṁ saṁghaṭṭanaṁ vaṁsakaḷīrassa katthaci asattatāti evamādikaṁ **taṁ taṁ nimittaṁ** kāraṇaṁ **āgamma. Vīmaṁsantā**ti pavattinivattiyo upaparikkhantā. Mahantānaṁ sīlakkhandhādīnaṁ esanaṭṭhena **mahesayo. Ekacariyanivāsenā**ti ekacariyanivāsamattena, na sīlādinā. Khaggamigasiṅgasamā upamā yesaṁ, khaggamigasiṅgaṁ vā samūpamā yesaṁ te **khaggasiṅgasamūpamā.**

Tambanakhatuṅganakhatādi-asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitehi suppatiṭṭhitapādatādīhi dvattiṁsāya mahāpurisalakkhaṇehi vicitro acchariyabbhuto rūpakāyo etassāti **asīti -pa- rūpakāyo.** Saha vāsanāya sabbesaṁ

kilesānaṁ pahīnattā sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanehi samiddho dhammakāyo etassāti **sabbākāra -pa- dhammakāyo. Ṭhānaso**ti taṅkhaṇeyeva.

Evaṁ mahānubhāvassāti evaṁ yathāvuttarūpakāyasampattiyā, dhammakāyasampattiyā ca viññāyamānavipulāparimeyyabuddhānubhāvassa, **vasaṁ nāgataṁ** anupagamanavasenāti adhippāyo.

Maraṇaṁ sāmaññaṁ etassāti maraṇasāmañño, tassa bhāvo **maraṇasāmaññatā,** tāya.

172. **Kimikulānan**ti kimisamūhānaṁ, kimijātīnaṁ vā. **Jīyantī**ti jaraṁ pāpuṇanti.

Nikkhanteti vītivatte. **Paṭihitāyā**ti paccānugatāya. **So mamassa antarāyo**ti sā yathāvuttā na kevalaṁ kālakiriyāva. Atha kho mama atidullabhaṁ khaṇaṁ labhitvā ṭhitassa[1] satthusāsanamanasikārassa antarāyo **assa** bhaveyya. **Byāpajjeyyā**ti vipattiṁ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccaṅgānaṁ kantanakā maraṇakāle sandhibandhanacchedanakavātā **satthakavātā.**

173. **Abalan**ti balahīnaṁ. **Dubbalan**ti tasseva vevacanaṁ. Abhāvattho hi ayaṁ **du**-saddo "dussīlo[2] duppañño"ti-ādīsu[3] viya. **Tadetaṁ** āyu. **Assāsapassāsānaṁ** samavuttitā aparāparaṁ pavesanikkhamova. **Bahi nikkhantānāsikavāte anto apavisante, paviṭṭhe vā anikkhamante**ti ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṁ, taṁ nāsikavātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbaṁ. **Adhimattatāya** accāsanna-adhiṭṭhānādinā. Tadabhāvo hi iriyāpathānaṁ samavuttitā. **Atisītena** abhibhūtassa kāyassa vipajjanaṁ mahiṁsaraṭṭhādīsu[4] himapātakālena dīpetabbaṁ. Tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayaṁ pāpuṇanti. **Ati-uṇhena** abhibhūtassa vipajjanaṁ marukantāre uṇhābhitattāya pacchiṁ, tattha ṭhapitaṁ upari sāṭakaṁ, puttañca akkamitvā matāya itthiyā dīpetabbaṁ. **Mahābhūtānaṁ** samavuttitā

---

1. Jīvitassa (Syā, Ka)
2. Aṁ 2. 221; Aṁ 3. 367 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 366 piṭṭhe.
4. Mahisaraṭṭha (Sī, Syā)

pakopābhāvo. **Pathavīdhātu**-ādīnaṁ pakopena sarīrassa vikārāpatti parato **dhātukammaṭṭhānakathāyaṁ**[1] āgamissati. **Yuttakāle**ti bhuñjituṁ yuttakāle khuddābhibhūtakāle.

174. **Avavatthānato**ti kālādivasena vavatthānābhāvato. **Vavatthānan**ti cettha paricchedo adhippeto, na asaṅkarato vavatthānaṁ, nicchayo cāti āha **"paricchedābhāvato"**ti. **Na nāyare**ti na ñāyanti.

Ito paranti ettha **paran**ti paraṁ aññaṁ kālanti attho. Tena orakālassāpi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuto orakālaṁ eva cettha "paran"ti adhippetaṁ. Tato paraṁ sattānaṁ jīvanassa abhāvato **"vavatthānābhāvato"**ti vattuṁ na sakkāti. **Abbudapesī**ti-ādīsu "abbudakāle pesikāle"ti-ādinā **kāla**-saddo paccekaṁ yojetabbo. **Kālo**ti idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha **"pubbaṇhepi hī"**ti-ādi. Idheva dehena patitabbanti dambandho. **Anekuppakārato**ti nagare jātānaṁ gāme, gāme jātānaṁ nagare, vane jātānaṁ janapade, janapade jātānaṁ vaneti-ādinā anekappakārato. **Ito cutenā**ti ito gatito cutena. **Idha** imissaṁ gatiyaṁ. **Yantayuttagoṇo viyā**ti yathā yante yuttagoṇo yantaṁ nātivattati, evaṁ **loko** gatipañcakanti ettakena upamā.

175. **Appaṁ vā bhiyyo**ti vassasatato upari "dasa vā vassāni, vīsati vā"ti-ādinā dutiyaṁ vassasataṁ apāpuṇanto appakaṁ vā jīvatīti attho. **Gamanīyo**ti gandhabbo upapajjanavasena. **Samparāyo**ti paraloko.

Hīḷeyyāti paribhaveyya na sambhāveyya. **Nan**ti āyuṁ. **Suporiso**ti sādhupuriso paññavā. **Careyyā**ti sucaritaṁ careyya. Tenāha **"ādittasīsovā"**ti.

Sattahi upamāhīti—

> Seyyathāpi brāhmaṇa tiṇagge ussāvabindu sūriye uggacchante khippaṁyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikaṁ hoti. Udake udakapubbuḷaṁ.

---

1. Visuddhi 1. 164 piṭṭhe.

udake daṇḍarāji. Nadī pabbateyyā dūraṅgamā sīghasotā hārahārinī. Balavā puriso jivhagge khelapiṇḍaṁ saṁyūhitvā akasireneva vameyya. Divasaṁ santatte ayokaṭāhe maṁsapesi pakkhittā khippaṁyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti. Gāvī vajjhā āghātanaṁ nīyamānā yaṁ yadeva pādaṁ uddharati, santikeva hoti vadhassa, santikeva maraṇassa, evamevaṁ kho brāhmaṇa govajjhūpamaṁ jīvitaṁ manussānaṁ parittaṁ lahukaṁ bahudukkhaṁ bahupāyāsaṁ mantāyaṁ boddhabbaṁ, kattabbaṁ kusalaṁ, caritabbaṁ brahmacariyaṁ, natthi jātassa amaraṇan"ti[1]—

evamāgatāhi imāhi sattahi upamāhi **alaṅkataṁ.**

Rattindivanti ekaṁ rattindivaṁ. **Bhagavato sāsanan**ti ariyamaggapaṭivedhāvahaṁ satthu ovādaṁ. **Bahuṁ vata me kataṁ assā**ti bahuṁ vata mayā attahitaṁ pabbajitakiccaṁ kataṁ bhaveyya. **Tadantaran**ti taṁ khaṇaṁ tattakaṁ velaṁ. **Ekaṁ piṇḍapātan**ti ekaṁ divasaṁ yāpanappahonakaṁ piṇḍapātaṁ. **Dandhan**ti mandaṁ cirāya. **Avissāsiyo** avissāsanīyo.

176. Citte dharanteyeva sattānaṁ jīvitavohāro, cittassa ca ati-ittaro khaṇo lahuparivattibhāvato. Yathāha bhagavā "nāhaṁ bhikkhave aññaṁ ekadhammampi samanupassāmi, yaṁ evaṁ lahuparivattaṁ, yathayidaṁ cittan"ti[2]. Tasmā sattānaṁ jīvitaṁ ekacittakkhaṇikattā lahusaṁ ittaranti dassento **"paramatthato"**ti-ādimāha. Tattha **"paramatthato"**ti iminā yāyaṁ "yo ciraṁ jīvati, so vassasatan"ti-ādinā[3] sattānaṁ jīvitappavatti vuttā, sā pabandhavisayattā vohāravasenāti taṁ paṭikkhipati. **"Atiparitto"**ti iminā—

"Seyyathāpi bhikkhave cattāro daḷadhammā dhanuggahā susikkhitā katahatthā katūpāsanā catuddisā ṭhitā assu, atha puriso āgaccheyya 'ahaṁ imesaṁ -pa- katūpāsanānaṁ catuddisā kaṇḍe khitte appatiṭṭhite pathaviyaṁ gahetvā āharissāmī'ti.

1. Aṁ 2. 502 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 9; Abhi 4. 157 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 3; Saṁ 1. 109; Aṁ 2. 503 piṭṭhādīsu.

> Yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṁ javo, tato sīghataro. Yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṁ javo, yathā ca yā devatā candimasūriyānaṁ purato dhāvanti, tāsaṁ devatānaṁ javo, tato sīghataraṁ āyusaṅkhārā khīyantī”ti[1]—

evaṁ vuttaṁ parittampi paṭikkhipati. Tatra hi gamanassādānaṁ devaputtānaṁ heṭṭhupariyena paṭimukhaṁ dhāvantānaṁ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsannipātatopi parittako rūpajīvitindriyassa so khaṇo vutto, cittassa pana ativiya parittataro, yassa upamāpi natthi. Tenevāha “yāvañcidaṁ bhikkhave upamāpi na sukarā, yāva lahuparivattaṁ cittan”ti[2]. **Jīvitakkhaṇo**ti jīvanakkhaṇo. **Ekacittappavattimattoyeva** ekassa cittassa pavattimatteneva sattānaṁ paramatthato jīvanakkhaṇassa paricchinnattā. Idāni tamatthaṁ upamāya pakāsento **“yathā nāmā”**ti-ādimāha. Tattha **pavattamānan**ti pavattantaṁ. **Ekacittakkhaṇikan**ti ekacittakkhaṇamattavantaṁ. **Tasmi citte niruddhamatte**ti yena vattamānacittakkhaṇena “jīvatī”ti vuccati, tasmiṁ citte nirodhaṁ bhaṅgaṁ pattamatte taṁsamaṅgī **satto niruddho** matoti **vuccati.** Vuttamevatthaṁ pāḷiyā vibhāvetuṁ **“yathāhā”**ti-ādi vuttaṁ. Tena tīsupi kālesu sattānaṁ paramatthato jīvanaṁ nāma cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvitanti jīvitindriyaṁ. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhavedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsu eva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvo**ti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalā**ti attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekekena cittena sahitā. **Lahuso vattati khaṇo**ti vuttanayena ekacittakkaṇikatāya lahuko ati-ittaro jīvitādīnaṁ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddhaṁ “niruddhā”ti vattabbāye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhā**ti ye vā idha pavattiyaṁ tiṭṭhantassa dharantassa bhaṅgappattiyā ciruddhā khandhā. **Sabbepisadisā**te sabbepi ekasadisā. Kathaṁ? **Gatā appaṭisandhikā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā.

---

1. Saṁ 1. 456 piṭṭhe.

2. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.

Yathā hi cutikhandhā na nivattanti, evaṁ tato pubbepi khandhā, tasmā ekacittakkhaṇikaṁ sattānaṁ jīvitanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti ajāto nāma hoti. **Paccuppannena** vattamānena cittena **jīvati** jīvamāno nāma hoti. **Cittabhaṅgā mato loko**ti cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṁ loko paramatthato mato nāma hoti niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṁ santepi **paññatti paramatthiyā** yā taṁ taṁ dharantaṁ cittaṁ upādāya "tisso jīvati, phusso jīvatī"ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha **paramatthiyā** paramatthabhūtā. Tathā hi vadanti "nāmagotta na jīratī"ti[1].

177. **Aññataraññatarena** ākārena. **Cittan**ti kammaṭṭhānārammaṇaṁ cittaṁ. **Āsevanaṁ labhatī**ti bhāvanāsevanaṁ labhati, bahiddhā vikkhepaṁ pahāya ekattavasena maraṇārammaṇameva hotīti. Tenāha **"maraṇārammaṇā satisantiṭṭhatī"**ti. Sabhāvadhammānaṁ bhedo ( )[2] sabhāvadhammagatiko evāti āha **"sabhāvadhammattā pana ārammaṇassā"**ti. Tenāha bhagavā "jarāmaraṇaṁ bhikkhave aniccaṁ saṅkhataṁ paṭiccasamuppannan"ti-ādi[3]. **Saṁvejanīyattā**ti saṁvegajananato mahābhūtesu mahāvikāratā viya gayhamānā maraṇaṁ anussariyamānaṁ uparūpari ubbegameva āvahatīti tattha na bhāvanācittaṁ appetuṁ sakkoti. Yadi sabhāvadhammattā appanaṁ na pāpuṇāti, lokuttarajjhānaṁ, ekaccāni arūpajjhānāni ca kathanti āha **"lokuttarajjhānaṁ panā"**ti-ādi. **Visuddhibhāvanānukkamavasenā**ti heṭṭhimavisuddhiyā ānubhāvena adhigatātisayāya paṭipadāññāṇadassanavisuddhibhāvanāya, sabbasaṅkhārehi nibbindanavirajjanādivisaṁyogādhimutti-appanāya ca paṭipakkhabhūtānaṁ pāpadhammānaṁ vigamoti evaṁbhūtassa visuddhibhāvanānukkamassa vasena lokuttarajjhānaṁ appanāppattameva hoti. **Ārammaṇasamatikkamanamattaṁ tattha hotī**ti aññesaṁ sabhāvadhammārammaṇakammaṭṭhānānaṁ viya cittassa samādhāne byāpāro natthi. Yathāsamāhitena pana cittena ārammaṇasamatikkamanamattameva bhāvanāya kātabbaṁ, tasmā sabhāvadhammepi āruppajjhānaṁ appetīti.

---

1. Saṁ 1. 40 piṭṭhe. 2. Sabhāvadhammānaṁ khayo sabhāvadhammānaṁ vayo (Sī)
3. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.

Satataṁ appamatto hoti saṁvegabahulattā, tato evassa sabbabhavesu anabhiratisaññāpaṭilābho. **Jīvitanikantiṁ jahāti** maraṇassa avassaṁbhāvitādassanato. **Pāpagarahī hoti** aniccasaññāpaṭilābhato, tato eva asannidhibahulatā, vigatamalamaccheratā ca. **Tadanusārenā**ti aniccasaññāparicayānusārena. **Abhāvitamaraṇā**ti abhāvitamaraṇānussaraṇā. **Abhayo asammūḷho kālaṁ karoti** pageva maraṇasaññāya sūpaṭṭhitattā.

Kāyagatāsatikathāvaṇṇanā

178. Buddhā uppajjanti etthāti **buddhuppādo,** buddhānaṁ uppajjanakālo, tasmā. **Aññatra** taṁ ṭhapetvā, aññasmiṁ kāleti attho. Na pavattapubbanti **apavattapubbaṁ.** Tato eva **sabbatitthiyānaṁ avisayabhūtaṁ.** Nanu ca **sunettasatthārādayo**[1], aññe ca tāpasaribbājakā sarīraṁ "asubhan"ti jāniṁsu. Tathā hi **sumedhatāpasena** sarīraṁ jigucchantena vuttaṁ—

> "Yannūnimaṁ pūtikāyaṁ, nānākuṇapapūritaṁ.
> Chaḍḍayitvāna gaccheyyaṁ, anapekkhā anatthiko"ti—

ādi. Kāmaṁ bodhisattā, aññe ca tāpasādayo sarīraṁ "asubhan"ti jānanti, kammaṭṭhānabhāvena pana na jānanti. Tena vuttaṁ **"aññatra buddhuppādā"**ti-ādi. **Saṁvegāya saṁvattati** yāthāvato kāyasabhāvappavedanato. **Atthāyā**ti diṭṭhadhammikādi-atthāya. **Yogakkhemāyā**ti catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyā**ti sabbattha sati-avippavāsāya ca sattaṭṭhānisayasampajaññāya ca. **Ñāṇadassanapaṭilābhāyā**ti vipassanāññāṇādhigamāya. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāyā**ti tisso vijjā, cittassa adhimutti nibbānaṁ, cattāri sāmaññaphalānīti etesaṁ paccakkhakaraṇāya. Amatassa nibbānassa adhigamahetutāya, amatasadisātappakasukhasahitatāya ca kāyagatāsati **"amatan"**ti vuttā. **Paribhuñjantī**ti jhānasamāpajjanena vaḷañjanti. **Parihīnan**ti jinaṁ. **Viraddhan**ti anadhigamena virajjhitaṁ. **Āraddhan**ti sādhitaṁ nipphāditaṁ. Anekehi ākārehi tesu tesu suttantesu pasaṁsitvā yaṁ taṁ kāyagatāsatikammaṭṭhānaṁ niddiṭṭhanti

---

1. Aṁ 2. 327, 476, 500 piṭṭhesu. 2. Khu 4. 307 piṭṭhe Buddhavaṁse.

sambandho. Kattha pana niddiṭṭhanti? **Kāyagatāsatisutte**[1]. Tattha hi "kathaṁ bhāvitā ca bhikkhave"ti-ādinā ayaṁ desanā āgatā. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—bhikkhave kena pakārena kāyagatāsatibhāvanā bhāvitā, kena ca pakārena punappunaṁ katā ānāpānajjhānādīnaṁ nipphattiyā mahapphalā, tesaṁ tesaṁ vijjābhāgiyānaṁ, abhiññāsacchikaraṇīyānañca dhammānaṁ, aratiratisahanatādīnañca saṁsiddhiyā mahānisaṁsā ca hotīti? **Ānāpānapabban**ti ānāpānakammaṭṭhānāvadhi[2]. Esa nayo sesesupi.

Dhātumanasikārakammaṭṭhānena yadipi upacārasamādhi ijjhati, sammasanavāro pana tattha sātisayoti dhātumanasikārapabbampi **"vipassanāvasena vuttan"**ti vuttaṁ. "Ayampi kho kāyo evaṁdhammo evaṁbhāvī evaṁanatīto"ti[3] tattha tattha asubhāniccatādīhi saddhiṁ kāye ādīnavassa vibhāvanavasena desanāya āgatattā **"navasivathika -pa-vuttānī"**ti vuttaṁ. **Ettha uddhumātakādīsū**ti etesu sivathikapabbesu āgata-uddhumātakādīsu. **Ānāpānassativasenā**ti ānāpānassatibhāvanāvasena. Yo upari "karīsaṁ matthaluṅgan"ti matthaluṅgakoṭṭhāso gayhati, taṁ idha **pāḷiyaṁ**[4] aṭṭhimiñjeneva saṅgaṇhitvā desanā āgatāti dassento **"matthaluṅgaṁ aṭṭhimiñjena saṅgahetvā"**ti āha. **Idhā**ti imasmiṁ anussatiniddese. Kāyaṁ gatā, kāye vā gatā sati **kāyagatāsatī**ti satisīsena idaṁ dvattiṁsākārakammaṭṭhānaṁ adhippetanti yojanā.

179. **Catumahābhūtikan**ti catumahābhūtasannissayaṁ. **Pūtikāyan**ti pūtibhūtaṁ paramaduggandhakāyaṁ. Ṭhānagamanāvatthaṁ sarīraṁ sandhāya, tassa vā avayavesu sabbaheṭṭhimaṁ pādatalanti vuttaṁ **"uddhaṁ pādatalā"**ti. **Tiriyaṁ tacaparicchinnan**ti ettha nanu kesalomanakhānaṁ, tacassa ca atacaparicchinnatā atthīti? Kiñcāpi atthi, tacaparicchinnabahulatāya pana kāyassa tacaparicchinnatā hotīti evaṁ vuttaṁ. Taco pariyanto assāti tacapariyantoti etena pana vacanena kāyekadesabhūto taco gahito eva, tappaṭibaddhā ca kesādayo tadanupaviṭṭhamūlā tacapariyantāva

1. Ma 3. 131 piṭṭhe.
2. Kammaṭṭhānevadhi (Sī, Syā)
3. Dī 2. 235; Ma 1. 73 piṭṭhesu.
4. Ma 3. 133 piṭṭhe.

hontīti dvattiṁsākārasamūho sabbopi kāyo tacapariyanto vuttoti veditabbo.

Atthīti vacanavipallāsena vuttaṁ, nipātapadaṁ vā etaṁ. Tasmā tīsupi saṅkhāyu tadevassa rūpaṁ. Tenāha **"saṁvijjantī"**ti. Akkharacintakehi sarīre kāya-saddaṁ vaṇṇantehipi asucisamudāyabhāveneva icchitabboti dassento "asucisañcayato"ti vatvā puna naṁ niruttinayena dassetuṁ **"kucchitānan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **āyabhūtato**ti uppattiṭṭhānabhūtattā. **"Pūraṁ nānappakārassā"**ti vuttaṁ. "Ke pana te pakārā? Yehi nānappakāraṁ asuci vuttan"ti te kesādike dassetuṁ pāḷiyaṁ "kesā lomā"ti-ādi vuttanti imamatthaṁ dīpento āha **"ete kesādayo dvatti sākārā"**ti. Ākārā pakārāti hi eko atthoti. **Evaṁ sambandho**ti "atthi imasmiṁ kāye nakhā"ti-ādinā sabbakoṭṭhāsesu "atthi imasmiṁ kāye"ti padattayena sambandho veditabbo.

Paritoti tiriyaṁ, samantato vā pādatalakesamūlesu ca tacassa labbhanato. **Sucibhāvan**ti sucino sabbhāvaṁ, sucimeva vā.

180. Yena vidhinā uggahe kusalo hoti, so sattavidho vidhi **"uggahakosallan"**ti vuccati, tannibbattaṁ vā ñāṇaṁ. **Manasikārakosalle**pi eseva nayo.

Sajjhāyantāvāti sajjhāyaṁ karontā eva. Tesaṁ kira cattāro māse sajjhāyantānaṁ sajjhāyamaggeneva koṭṭhāse upadhārentānaṁ paṭipāṭiyā dvattiṁsākārā vibhūtatarā hutvā khāyiṁsu, paṭikkūlasaññā saṇṭhāsi, te tasmiṁ nimitte jhānaṁ appetvājhānapādakaṁ vipassanaṁ vaḍḍhetvā dassanamaggaṁ paṭivijjhiṁsu. Tena vuttaṁ **"sajjhāyantāva sotāpannā ahesun"**ti.

Paricchinditvāti tacapañcakādivaseneva paricchedaṁ katvā. Pathavīdhātubahulabhāvato mattaluṅgassa karīsāvasāne tanti-āropanamāha. Ettha ca **maṁsaṁ, nhāru, aṭṭhi, aṭṭhimiñjaṁ, vakkaṁ, vakkaṁ, aṭṭhimiñjaṁ, aṭṭhi, nhāru, maṁsaṁ, taco, dantā, na khā, lomā, kesā**ti evaṁ vakkapañcakādīsu anulomasajjhāyaṁ vatvā paṭilomasajjhāyo purimehi sambandho vutto. Svāyaṁ

sammohavinodanīyaṁ visuṁ tipañcāhaṁ, purimehi ekato tipañcāhanti chapañcāhaṁ sajjhāyo vutto, tattha ādi-antadassanavasena vuttoti daṭṭhabbo. Anulomapaṭilomasajjhāyepi hi paṭilomasajjhāyo antimo hoti, sajjhāyappakārantaraṁ vā etampīti veditabbaṁ.

Hatthasaṅkhalikāti aṅgulipantimāha.

Manasā sajjhāyoti cittena cintanamāha, yaṁ mānasaṁ "jappanan"ti vuccati, sammadeva ajjhāyoti vā sajjhāyo, cintananti attho. Cirataraṁ suṭṭhu vapattanena[2] paguṇabhūtā kammaṭṭhānatanti samāvajjitvā manasikarontassa ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā katthaci asajjamānā nirantarameva upaṭṭhāti, tadanusārena tadatthopi vibhūtataro hutvā khāyatīti āha **"vacasā sajjhāyo hi -pa- paṭivedhassa paccayo hotī"**ti. **Lakkhaṇapaṭivedhassā**ti asubhalakkhaṇapaṭivedhassa.

Paṭikkūlasabhāvasallakkhaṇassa kassaci vaṇṇaggahaṇamukhena koṭṭhāsā vavatthānaṁ gacchanti, kassaci saṇṭhānaggahaṇamukhena, kassaci disāvibhāgaggahaṇamukhena, kassaci patiṭṭhitokāsaggahaṇamukhena, kassaci sabbaso paricchijjaggahaṇamukhenāti vaṇṇādito sallakkhaṇaṁ uggahakosallāvahaṁ vuttanti taṁ dassento **"kesādīnaṁ vaṇṇo vavatthapetabbo"**ti-ādimāha.

Attano bhāgo sabhāgo, sabhāgena paricchedo **sabhāgaparicchedo,** heṭṭhuparitiriyapariyantehi, sakoṭṭhāsikakesantarādīhi ca paricchedoti attho. **Amissakatāvasenā**ti koṭṭhāsantarehi avomissakatāvasena. Asabhāgo hi idha **"visabhāgo"**ti adhippeto, na viruddhasabhāgo. Svāyamattho kesādisaddato eva labbhati. Saddantaratthāpohavasena saddo atthaṁ vadatīti "kesā"ti vutte "akesā na hontī"ti ayamattho viññāyati. Ke pana te akesā? Lomādayo, na ca ghaṭādīsu pasaṅgopakaraṇeneva tesaṁ nivattitattā.

Paṭikkūlavaseneva kathitaṁ dhātuvibhāgassa sāmaññatopi agahitattā. Tattheva visuṁ dhātukammaṭṭhānassa kathitattā ca dhātuvibhaṅgo

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe. 2. Paṭhanena (Sī)

Pakkusātisuttaṁ[1] vibhaṅgappakaraṇe **dhātuvibhaṅgapāḷi**[2] ca. Yassa vaṇṇato upaṭṭhāti kesādi, **taṁ** puggalaṁ **sandhāya jhānāni** kesādīsu vaṇṇakasiṇārammaṇāni **vibhattāni.** Ña tvā ācikkhitabbanti yadatthaṁ vuttaṁ, taṁ dassetuṁ **"tattha dhātuvasenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ paṭikkūlamanasikārapabbe. **Kāyagatāsatisutte**[3] hi paṭikkūlamanasikārapabbaṁ gahetvā idha sāyagatāsatibhāvanā niddisīyati.

181. **Na ekantarikāyā**ti ekantarikāyapi na manasi kātabbaṁ, pageva dvantarikādināti adhippāyo. Na bhāvanaṁ sampādeti, lakkhaṇapaṭivedhaṁ na pāpuṇāti ekantarikāya manasi karontoti sambandho.

Okkamanavissajjananti paṭipajjitabbavissajjetabbe magge. **Pucchitvāva gantabbaṁ hoti** gahetabbavissajjetabbaṭṭhānassa asallakkhaṇato. **Kammaṭṭhānaṁ pariyosānaṁ pāpuṇātī**ti ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā manasikāramattaṁ hotīti adhippāyo. **Avibhūtaṁ pana hoti** paṭikkūlākārassa suṭṭhu asallakkhaṇato. Tato eva **na visesaṁ āvahati.**

Kammaṭṭhānaṁ pariyosānaṁ na gacchatīti paṭipāṭiyā sabbakoṭṭhāse manasi karotoyeva vibhūtā hutvā upaṭṭhahanti. Te sātisayaṁ pāṭikkūlato manasi karontassa kammaṭṭhānaṁ pariyosānaṁ gaccheyya, imassa pana ativiya dandhaṁ manasi karoti vibhūtato upaṭṭhānameva natthi, kuto paṭikkūlatāya saṇṭhānaṁ. Tenāha **"visesādhigamassa paccayo na hotī"**ti.

Bahiddhā puthuttārammaṇeti "asuci paṭikkūlan"ti kesādīsu pavattetabbaṁ asubhānupassanaṁ hitvā subhādivasena gayhamānā kesādayopi idha "bahiddhā puthuttārammaṇamevā"ti veditabbā. Rūpādayo hi nīlādivasena puthusabhāvatāya puthuttārammaṇaṁ nāma, nānārammaṇanti attho. Asamādhānaṁ **cetaso** virūpo khepoti **vikkhepo.** So satiṁ supaṭṭhitaṁ katvā sakkaccaṁ kammaṭṭhānaṁ manasi karontena **paṭibāhitabbo. Parihāyatī**ti hāyati. **Paridhaṁsatī**ti vinassati.

---

1. Ma 3. 281 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 84 piṭṭhe. 3. Ma 3. 131 piṭṭhe.

Yā ayaṁ kesā lomāti-ādikā lokasaṅketānugatā. **Paṇṇattī**ti aṭṭha dhamme upādāya paṇṇatti. **Taṁ** kesādipaṇṇattiṁ. **Atikkamitvā**ti paṭikkūlabhāvanāya atikkamitvā ugghāṭetvā. Tassā ugghāṭitattā tasmiṁ tasmiṁ koṭṭhāse paṭikkūlato upaṭṭhahante **"paṭikkūlan"ti cittaṁ ṭhapetabbaṁ.** Idāni tamatthaṁ upamāya vibhāvento **"yathā hī"**ti-ādimāha. Tatridaṁ upamāsaṁsandanaṁ—manussā viya yogāvacaro. Udapānaṁ viya koṭṭhāsā. Tālapaṇṇādisaññāṇaṁ viya kesādipaññatti. Tena manussānaṁ udapāne nhānapivanādi viya yogāvacarassa pubbabhāge kesā lomāti paṇṇattivasena manasikāro. Abhiṇhasañcārena manussānaṁ saññāṇena vinā udapāne kiccakaraṇaṁ viya yogāvacarassa manasikārabalena paṇṇattiṁ atikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṁ ṭhapetvā bhāvanānuyogo. **Pubbabhāge -pa- pākaṭo hotī**ti "kesā lomā"ti-ādinā[1] bhāvanamanuyuñjantassa kesādipaññattiyā saddhiṁyeva koṭṭhāsānaṁ paṭikkūlabhāvo pubbabhāge pākaṭo hoti. **Athā**ti pacchā bhāvanāya vīthipaṭipannakāle. **Paṭikkūlabhāveyeva cittaṁ ṭhapetabban**ti koṭṭhāsānaṁ paṭikkūlākāreyeva bhāvanācittaṁ pavattetabbaṁ.

Anupubbena muñcanaṁ **anupubbamuñcanaṁ,** anupaṭṭhahantassa anupaṭṭhahantassa muñcananti attho. Kathaṁ pana anupaṭṭhānaṁ hotīti āha **"ādikammikassā"**ti-ādi. **Pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī**ti idaṁ kammaṭṭhānaṁ tanti-anusārena ādito kammaṭṭhānamanasikāro pavattatīti katvā vuttaṁ. Tathā hissa manasā sajjhāyo viya manasikāro te te koṭṭhāse āmaṭṭhamatte katvā gacchati, na lakkhaṇasallakkhaṇavasena. Yadā pana ne lakkhaṇasallakkhaṇavasena suṭṭhu upadhārento manasi karoti, tadā keci upaṭṭhahanti, kecina upaṭṭhahanti. Tattha paṭipajjanavidhiṁ dassento **"athassā"**ti-ādimāha. Tattha **kamman**ti manasikārakammaṁ **tāva kātabbaṁ.** Kīva ciranti? **Yāva dvīsu upaṭṭhitesu,** tasampi dvinnaṁ **eko suṭṭhutaraṁ upaṭṭhahati** tāva.

Ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvāti pubbe viya ekatthakatāya ukkuṭṭhiyā kamena sabbatālesu patitvā uṭṭhahitvā uṭṭhahitvā

1. Ma 3. 133 piṭṭhe.

pariyantatālaṁ, āditālañca āgantvā[1] tato tato tattha tattheva katāya ukkuṭṭhiyā uṭṭhahitvāti attho.

Dve bhikkhāti dvīsu gehesu laddhabhikkhā[2].

Appanātoti appanākārato dvattiṁsākāre appanā honti. Kiṁ paccekaṁ koṭṭhāsesu hoti udāhu aññathāti vicāraṇāyaṁ āha "**appanākoṭṭhāsato**"ti, koṭṭhāsato koṭṭhāsatoti attho. Tenāha "**kesādīsū**"ti-ādi.

Adhicittanti samathavipassanācittaṁ.

Anuyuttenāti yuttappayuttena, bhāventenāti attho. **Kālenakālan**ti kāle kāle. **Samādhinimittaṁ** upalakkhitasamādhānākāro samādhi eva. **Manasi kātabban**ti citte kātabbaṁ, uppādetabbanti attho. Samādhikāraṇaṁ vā ārammaṇa **samādhinimittaṁ,** taṁ āvajjitabbanti attho. **Paggahanimitta-upekkhānimittesupi** eseva nayo. **Ṭhānaṁ** atthīti vacanaseso. **Taṁ** bhāvanā**cittaṁ kosajjāya saṁvatteyya,** etassa saṁvattanassa ṭhānaṁ kāraṇaṁ atthīti attho. **Taṁ** vā manasikaraṇa**cittaṁ kosajjāya saṁvatteyya,** etassa ṭhānaṁ kāraṇaṁ atthīti attho. **Mudun**ti subhāvitabhāvena mudubhūtaṁ, vasībhāvappattanti attho. Muduttā eva **kammaññaṁ** kammakkhamaṁ kammayoggaṁ. **Pabhassaran**ti upakkilesavigamena parisuddhaṁ, pariyodātanti attho. **Na ca pabhaṅgū**ti kammaniyabhāvūpagamanena na ca pabhijjanasabhāvaṁ suddhantaṁ viya suvaṇṇaṁ viniyogakkhamaṁ. Tenāha "**sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāyā**"ti.

Ukkaṁ bandhatīti mūsaṁ sampādeti. **Ālimpetī**ti ādīpeti jāleti. **Tañcā**ti taṁ piḷandhanavikatisaṅkhātaṁ atthaṁ payojanaṁ **assa** suvaṇṇakārassa **anubhoti** pahoti sādheti. **Assa** vā suvaṇṇassa atthaṁ suvaṇṇakāro **anubhoti** pāpuṇāti.

Abhiññāya iddhividhādiñāṇena sacchikaraṇīyassa iddhividhapaccanubhavanādikassa **abhiññā sacchikaraṇīyassa.** Yassa paccakkhaṁ atthi, so sakkhi. Sakkhino bhabbatā **sakkhibhabbatā,** sakkhibhavananti vuttaṁ hoti. Sakkhi ca

---

1. Agantvā (Ka) 2. Laddhabbabhikkhā (Ka)

so bhabbo cāti vā sakkhibhabbo. Ayañhi iddhividhādīnaṁ bhabbo, tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo **sakkhibhabbatā,** taṁ **pāpuṇāti. Sati sati āyatane**ti tasmiṁ tasmiṁ pubbahetu-ādike kāraṇe sati.

Sītibhāvanti nibbānaṁ, kilesadarathavūpasamaṁ vā. **Niggaṇhātī**ti uddhaṭaṁ cittaṁ uddhaccapātato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātī**ti līnaṁ cittaṁ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṁsetī**ti samappavattaṁ cittaṁ tathāpavattiyaṁ paññāya toseti, uttejeti vā. Yadā vā nirassādaṁ cittaṁ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni **saṁvegavatthūni**[1] paccavekkhitvā sampahaṁseti samuttejeti. **Ajjhupekkhatī**ti yadā pana cittaṁ alīna anuddhataṁ sammadeva bhāvanāvīthiṁ otiṇṇaṁ hoti, tadā paggahaniggahasampahaṁsanesu kañci byāpāraṁ akatvā samappavattesu yugesu[2] sārathi viya ajjhupekkhati upekkhakova hoti. **Paṇītādhimuttiko**ti paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Suggahitaṁ katvāti yathāvuttaṁ uggahakosallasaṅkhātaṁ vidhiṁ suṭṭhu uggahitaṁ pariyāpuṇanādinā supariggahitaṁ katvā. **Suṭṭhu vavatthapetvā**ti manasikārakosallasaṅkhātaṁ vidhiṁ sammadeva sallakkhaṇavasena upadhāretvā. **Visesan**ti pubbenāparaṁ bhāvanāya visesaṁ. **Punappunaṁ parivattetvā**ti kammaṭṭhānatantiṁ paguṇabhāvaṁ pāpento bhiyyo bhiyyo vācāya, manasā ca parivattetvā. **Gaṇṭhiṭṭhānan**ti yathā rukkhassa dubbinibhedo araññassa vā gahanabhūto padeso "gaṇṭhiṭṭhānan"ti vuccati, evaṁ kammaṭṭhānatantiyā atthato dubbinibhedo gahanabhūto ca padeso "gaṇṭhiṭṭhānan"ti vuccati. Taṁ paripucchanādiladdhena ñāṇapharasunā **chinditvā.**

Nimittanti kammaṭṭhānanimittaṁ, asubhākāro. Edisena payojanena. Luñcanampi anavajjanti dassetuṁ **"luñcitvā"**ti vuttaṁ. **Chinnaṭṭhāne**ti muṇḍitaṭṭhāne[3]. **Vaṭṭatiyeva** nissaraṇajjhāsayena olokanato. **Ussadavasenā**ti aphalitānaṁ, phalitānaṁ vā bahulatāvasena. **Disvāva nimittaṁ gahetabbaṁ** dassanayogyatāya tacapañcakassa itaresu sutvā ca ñatvā ca nimittaṁ gahetabbaṁ.

---

1. Aṁ-Ṭṭha 1. 401; Itivuttaka-Ṭṭha 109 piṭṭhesu.
2. Yoggesu (Sī), yuttesu (Syā)
3. Chinnaṭṭhāneti luñcitaṭṭhāne (Sī)

Koṭṭhāsavavatthāpanakathāvaṇṇanā

182. **Addāriṭṭhakavaṇṇā**ti abhinavāriṭṭhaphalavaṇṇā. **Kaṇṇacūḷikā**ti uparikaṇṇasakkhalikāya parabhāgaṁ sandhāya vuttaṁ. **Tiriyaṁ aññamaññena paricchinnā,** kathaṁ? **Dve kesā ekato natthī**ti.

Āsayoti nissayo, paccayoti attho.

184. **Asambhinnakāḷakā** aññena vaṇṇena asammissakāḷakā.

185. Pattasadisattā nakhā eva **nakhapattāni.** Nakhā **tiriyaṁ aññamaññena paricchinnā**ti visuṁ vavatthitataṁ sandhāya vuttaṁ. Tameva hi atthaṁ dassetuṁ **"dve nakhā ekato natthī"**ti āha.

186. **Dantapāḷiyā**ti dantāvaliyā. **Yānaka-upatthambhinī**ti sakaṭassa dhuraṭṭhāne upatthambhakadaṇḍo. Dantānaṁ ādhārabhūtā aṭṭhi **hanukaṭṭhi.**

187. **Saṅkaḍḍhiyamānā**ti sampiṇḍiyamānā. **Kosakārakakoso** upalliṇḍupoṭṭalakaṁ[1], yaṁ "koseyyaphalan"tipi vuccati. **Puṭabandha-upāhano** sakalapiṭṭhipādacchādana-upāhano. **Ānisadaṁ** āsanapadeso. **Tūṇiro** sarāvāso[2]. **Galakañcukaṁ** kaṇṭhattāṇaṁ. **Kīṭakulāvakaṁ** kharamukhakuṭi[3].

Anulomena paṭilomena cāti ettha aṁsapadesato paṭṭhāya bāhuno piṭṭhipadesena otaraṇaṁ anulomo, maṇibandhato paṭṭhāya bāhuno purimabhāgena ārohanaṁ paṭilomo. **Teneva nayenā**ti dakkhiṇahatthe vuttena nayena anulomena paṭilomena cāti attho. **Sukhumampī**ti yathāvutta-oḷārikacammato sukhumaṁ. Antomukhacammādikoṭṭhāsesu vā tacena paricchinnattā yaṁ durupalakkhaṇīyaṁ[4], taṁ "sukhuman"ti vuttaṁ. Tañhi vuttanayena ñāṇena tacaṁ vivaritvā passantassa pākaṭaṁ hoti. Idha chavipi tacagatikā evāti "taco **upari ākāsena paricchinno"**ti vutto.

---

1. Upalaṇḍapoḍḍalakaṁ (Sī), upalaṇḍapotalikaṁ (Ka)
2. Saracāpo (Sī), sarācāpo (Syā)
3. Kharamukhakūṭapaṁ (Sī, Syā)
4. Durūpalakkhaṇaṁ (Sī)

188. **Nisadapoto** kilāputtako. **Uddhanakoṭīti** mattikāpiṇḍena kata-uddhanassa hoṭi. **Tālaguḷapaṭalaṁ** nāma pakkatālaphalalasikaṁ tālapaṭṭikādīsu limpitvā sukkhāpetvā uddharitvā gahitapaṭalaṁ. **Sukhuman**ti yathāvuttamaṁsato sukhumaṁ. Paṇhikamaṁsādithūlānaṁ sakalasarīrassa kisānaṁ yebhuyyena maṁsena paṭicchāditattā vuttaṁ **"tiriyaṁ aññamaññena paricchinnan"**ti.

189. Jālākāro kañcuko **jālakañcuko.** Visuṁ vavatthitabhāveneva nhārū **tiriyaṁ aññamaññena paricchinnā.**

190. Dantānaṁ visuṁ gahitattā **"ṭhapetvā dvattiṁsa dantaṭṭhīnī"**ti vuttaṁ. **Ekaṁ jaṇṇukaṭṭhi, ekaṁ ūruṭṭhī**ti **eka-**ggahaṇaṁ "ekekasmiṁ pāde"ti adhikatattā. **Evaṁ timattānī**ti evaṁ mattasaddehi ānisadaṭṭhi-ādīni idha avuttānipi dassetīti veditabbaṁ. Evañca katvā "atirekatisata-aṭṭhikasamussayan"ti[1] idañca vacanaṁ samatthitaṁ hoti.

Kīḷāgoḷakāni suttena bandhitvā aññamaññaṁ ghaṭṭetvā kīḷanagoḷakāni. **Dhanukadaṇḍo** dārakānaṁ kīḷanakakhuddakadhanukaṁ. Tattha **jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhānan**ti jaṇṇukaṭṭhimhi pavisitvā ṭhitaṭṭhānanti adhippāyo. **Tena** ūruṭṭhinava patiṭṭhitaṁ ṭhānaṁ yaṁ **kaṭiṭṭhino,** taṁ **aggacchinnamahāpunnāgaphala**sadisaṁ.

Kumbhakārena nipphāditaṁ uddhanaṁ **kumbhakārika-uddhanaṁ. Sīsakapaṭṭaveṭhakaṁ** veṭhetvā ṭhapitaṁ sīsamayaṁ paṭṭakaṁ. Yena suttaṁ kantanti, tasmiṁ takkamhi vijjhitvā ṭhipitagoḷakā vaṭṭanā nāma, vaṭṭanānaṁ āvaḷi **vaṭṭanāvaḷi.**

Maṇḍalākārena chinnavaṁsakaḷīrakhaṇḍāni **vaṁsakaḷīracakkalakāni. Avalekhanasatthakaṁ** ucchutacāvalekhanasatthakaṁ.

192. **Vakkabhāgena paricchinnan**ti vakkapariyantena bhāgena paricchinnaṁ. Ito paresupi evarūpesu eseva nayo.

193. **Yaṁ nissāyā**ti yaṁ lohitaṁ nissāya, nissayanissayopi "nissayo"tveva vuccati. Bhagati hi kāraṇakāraṇepi kāraṇavohāro yathā "corehi gāmo daḍḍho"ti. Atha vā yasmiṁ rūpakalāpe

1. Visuddhi 1. 189 piṭṭhe.

hadayavatthu, tampilohitagatikameva hutvā tiṭṭhatīti “yaṁ nissāyā”ti vuttaṁ.

194. **Paṇḍukadhātukan**ti paṇḍusabhāvaṁ.

195. **Pariyonahanamaṁsan**ti paṭicchādakamaṁsaṁ.

196. **Udrajivhāmaṁsan**ti jivhāsaṇṭhānaṁ udarassa matthakapasse tiṭṭhanakamaṁsaṁ. “Nīlan”ti vatvā nīlaṁ nāma bahudhātukanti āha **“nigguṇḍipupphavaṇṇan”**ti.

197. **Papphāsamaṁsan**ti yathāṭhāne eva lambitvā thokaṁ parivattakamaṁsaṁ. **Nirasan**ti nihīnarasaṁ. **Nirojan**ti nippataṁ, ojārahitaṁ vā.

198. **Obhaggā**ti avabhujitvā ṭhitā. **Sakkharasudhāvaṇṇan**ti marumbehi katasudhāvaṇṇaṁ. “Setasakkharasudhāvaṇṇan”tipi pāṭho, setasakkharavaṇṇaṁ, sudhāvaṇṇañcāti attho.

199. Antassa ābhujitvā ābhujitvā ṭhitappadesā **antabhogaṭṭhānāni.** Tesaṁ bandhanabhūtaṁ antaguṇaṁ nāmāti dassento āha **“antaguṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhanan”**ti. **Kuddālapharasukammādīni karontānaṁ antabhoge agaḷante ekato ābandhitvā,** kiṁ viya? Yantasuttakamivayantaphalakānīti. Kimiva tattha ṭhitanti[1] āha **“pādapuñchana -pa- thitan”**ti. Purimañcettha ābandhanassa, dutiyaṁ ṭhānākārassa nidassananti daṭṭhabbaṁ.

200. **Asitaṁ** nāma bhuttaṁ odanādi. **Pītaṁ** nāma pivanavasena ajjhohaṭapānakādi. **Khāyitaṁ** nāma saṁkhāditaṁ piṭṭhamūlaphalakhajjādi. **Sāyitaṁ** nāma assāditaṁ ambapakkamadhuphāṇitādi.

Yatthāti yasiṁ udare. **Yan**ti ca udarameva paccāmasati. Yattha pānabhojanādīni patitvā tiṭṭhatīti sambandho. **Suvānavamathu** sārameyyavantaṁ. **Vivekan**ti vibhāgaṁ.

---

1. Kattha ṭhitanti (Sī)

201. **Heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṁ antare**ti purimabhāgavasena nātiyā heṭṭhāpadesassa pacchimabhāgavasena heṭṭhimapiṭṭhikaṇṭakānaṁ vemajjhe. **Veḷunāḷikasadiso** padesoti adhippāyo.

202. **Samohitan**ti nicitaṁ.

204. Pūtibhāvaṁ āpannaṁ kukkuṭaṇḍaṁ **pūtikukkuṭaṇḍaṁ. Uddeko** pittādīhi vinā kevalo uddhaṅgamavāto.

205. **Ācāmo** avassāvanakanjikaṁ[1].

206. **Vakkahadayayakanapapphāse temayamānan**ti ettha yakanaṁ heṭṭhābhāgapūraṇeneva temeti, itarāni tesaṁ upari thokaṁ thokaṁ paggharaṇenāti daṭṭhabbaṁ.

207. **Utuvikāro** uṇhavalāhakādihetuko. Visamacchinno bhisādikalāpo visamaṁ udakaṁ paggharati, evamevaṁ sarīraṁ kesakūpādivivarehi upari, heṭṭhā, tiriyañca sedaṁ visamaṁ paggharatīti dassetuṁ **visamacchinna-**ggahaṇaṁ kataṁ.

208. **Visamāhāran**ti tadā pavattamānasarīrāvatthāya asappāyāhāraṁ atikaṭuka-accuṇhādivisabhāgāhāraṁ vā. **Sammohavinodaniyaṁ**[2] pana "visabhāgāhāran"tveva vuttaṁ tadā pavattamānānaṁ dhātūnaṁ visabhāgattā.

209. **"Nhānakāle"**ti idaṁ udakassa upari sinehassa sambhavadassanatthaṁ vuttaṁ. **Paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā**ti visaṭaṁ hutvā paribbhamantasinehabindusaṇṭhānā. **Utuvisabhāgo** bahiddhāsamuṭṭhāno. **Dhātuvisabhāgo** antosamuṭṭhāno. **Te padesā**ti te hatthatalādipadesā.

210. **Kiñcī**ti uṇhādirasānaṁ aññataraṁ āhāravatthu. **Nesan**ti sattānaṁ. **Hadayaṁ āgilāyatī**ti visabhāgāhārādiṁ paṭicca hadayappadeso vivattati.

---

1. Avassāvitakañcikaṁ (Sī), avassāvanakañcikaṁ (Syā) 2. Abhi-Ṭṭha 2. 234 piṭṭhe.

211. Dadhino vissandana-accharaso **dadhimuttaṁ**[1]. **Gaḷitvā**ti sanditvā. **Tālumatthakavivarena otaritvā**ti matthakavivarato āgantvā tālumatthakena otaritvā.

212. Telaṁ viya sakaṭassa nābhi-akkhasīsānaṁ **aṭṭhisandhīnaṁ abbhañjanakiccaṁ sādhayamānā. Kaṭakaṭāyantī**ti "kaṭa kaṭā"ti saddaṁ karonti. Anuravadassanaṁ hetaṁ. **Dukkhantī**ti dukkhitāni sañjātadukkhāni honti.

213. Samūlakūlamāsaṁ jhāpetvā chārikaṁ avassāvetvā gahitayūso **māsakhāro.** Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṁ chaḍḍanaṭṭhānaṁ **candanikā. Ravaṇaghaṭaṁ** nāma pakatiyā sammukhameva hoti. Yassa pana āraggamattampi udakassa pavisanamukhaṁ natthi, taṁ dassetuṁ **"amukhe ravaṇaghaṭe"**ti vuttaṁ. **Āyūhanan**ti samīhanaṁ.

214. **Evañhī**ti-ādi yathāvuttāya uggahakosallapaṭipattiyā nigamanaṁ. Idāni yathāvuttaṁ manasikārakosallapaṭipattimpi nigamanavasena gahetvā kammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetvā dassetuṁ **"anupubbato"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **paṇṇattisamatikkamāvasāne**ti kesādipaṇṇattisamatikkamavasena pavattāya bhāvanāya avasāne. **Apubbāpariyamivā**ti ekajjhamiva. **Kesāti iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, evamādinā iminā pakārena vāti attho. **Te dhammā**ti vaṇṇādivasena vavatthāpitā paṭikkūlākārato upaṭṭhitā koṭṭhāsadhammā.

Bahiddhāpīti sasantānato bahipi, parasantānakāyepīti attho. **Manasikāraṁ upasaṁharatī**ti[2] yathāvuttaṁ paṭikkūlamanasikāraṁ upaneti. Yathā idaṁ, tathā etanti. **Evaṁ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭībhūtesū**ti yathā attano kāye, evaṁ paresampi kāye sabbesu kesādikoṭṭhāsesu paṭikkūlavasena vibhūtabhāvena upaṭṭhitesūti attho. Ayamettha kasiṇesu vaḍḍhanasadiso yogino bhāvanāviseso dassito.

Anupubbamuñcanādīti **ādi**-saddena suttantanayena vibhāvitaṁ vīriyasamatāyojanaṁ saṅgaṇhāti. **Punappunaṁ manasi karoto**ti vuttanayena

1. Dadhimatthu (Sī), dadhiṭṭhaṁ (Syā) 2. Upanetīti (Syā, Ka)

attano kāye kesādike "paṭikkūlā paṭikkūlā"ti abhiṇhaso manasikāraṁ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamathāni visadāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṁ dūrībhāvena sātisayaṁ balappattehi sattahi saddhammehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti. Tesaṁ ujuvipaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhi tāneva honti saddhiṁ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Upacārasamādhinā cittaṁ samādhiyati, so taṁyeva nimittaṁ āsevanto bhāvento bahulīkaronto appanaṁ pāpuṇāti. Tena vuttaṁ **"anukkamena appanā uppajjatī"**ti. **Sabbākārato**ti vaṇṇādivasena pañcadhāpi. **Sā**ti appanā.

Yadi panetaṁ kammaṭṭhānaṁ aviññāṇakāsubhakammaṭṭhānāni viya paṭhamajjhānavasena sijjhati, atha kasmā "kāyagatāsatī"ti vuttanti āha **"evaṁ paṭhamajjhānavasenā"**ti-ādi. Nānāvaṇṇasaṇṭhānādīsu dvattiṁsāya koṭṭhāsesu pavattamānāya satiyā kiccamettha sātisayanti āha **"satibalena ijjhanabho"**ti.

Pantasenāsanesu, adhikusalesu ca aratiṁ, kāmaguṇesu ca ratiṁ sahati abhibhavatīti **aratiratisaho** sarīrasabhāvacintanena anabhiratiyā pahīnattā. Tathā koṭṭhāsabhāvanāya attasinehassa parikkhīṇattā **bhayabheravaṁ sahati,** sītādīnañca **adhivāsakajātiko** hoti. Attasinehavasena hi purisassa bhayabheravaṁ hoti, dukkhassa ca nadhivāsanaṁ. Imaṁ pana koṭṭhāsabhāvanamanuyuttassa na kevalaṁ paṭhamajjhānamattameva, uttaripi paṭivedho atthīti dassetuṁ **"kesādīnan"**ti-ādi vuttaṁ.

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā

215. Yaṁ taṁ evaṁ pasaṁsitvā ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ niddiṭṭhanti sambandho. Tattha yasmā **"kathaṁ bhāvito"**ti-ādikāya pucchāpāḷiyā atthe vibhāvite thomanāpāḷiyāpi attho vibhāvitoyeva hoti bhedābhāvato, tasmā taṁ laṅghitvā **"kathaṁ bhāvito cā"**ti-ādinā ārabhati. Tattha hi ito pasaṁsābhāvo "ayampi kho"ti vacanañca viseso. Tesu pasaṁsābhāvaṁ dassetuṁ **"evaṁ pasaṁsitvā"**ti vuttaṁ. Pasaṁsā ca tattha abhirucijananena ussāhanatthā. Tañhi sutvā bhikkhū "bhagavā imaṁ samādhiṁ anekehi ākārehi pasaṁsati,

santo kirāyaṁ samādhi paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro pāpadhamme ca ṭhānaso antaradhāpetī"ti sañjātābhirucayo ussāhajātā sakkaccaṁ anuyuñjitabbaṁ paṭipajjitabbaṁ maññanti. "Ayampi kho"ti padassa ye ime mayā nibbānamahāsarassa otaraṇatitthabhūtā kasiṇajjhāna-asubhajjhānādayo desitā, na kevalaṁ te eva, ayampi khoti bhagavā attano paccakkhabhūtaṁ samādhiṁ desanānubhāvena tesampi bhikkhūnaṁ āsannaṁ, paccakkhañca karonto sampiṇḍanavasena evamāhāti sambandhamukhena attho veditabbo.

Soḷasavatthukanti catūsu anupassanāsu catunnaṁ catukkānaṁ vasena soḷasaṭṭhānaṁ. **Sabbākāraparipūro**ti kammaṭṭhānapāḷiyā padattho piṇḍattho upamā codanā parihāro payojananti evamādīhi sabbehi ākārehi paripuṇṇo. **Niddeso**ti kammaṭṭhānassa nissesato vitthoro.

216. **Kathan**ti idaṁ pucchanākāravibhāvanapadaṁ. Pucchā cettha kathetukamyatāvasena aññāsaṁ asambhavato. Sā ca upari desanaṁ āruḷhānaṁ sabbesaṁ pakāravisesānaṁ āmasanavasenāti imamatthaṁ dassento **"kathanti -pa- kamyatāpucchā"**ti āha. **Kathaṁ bahulīkato**ti etthāpi "ānāpānassatisamādhī"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Tattha **katan**ti ānāpānassatisamādhibahulīkāraṁ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā. **Bahulīkato ānāpānassatisamādhī**ti tathāpuṭṭhadhammanidassananti imamatthaṁ **"eseva nayo"**ti iminā atidisati. Tathā santabhāvādayopi tassa yehi bhāvanābahulīkārehi siddhā, taggahaṇeneva gahitā hontīti dassetuṁ **"kathaṁ bahulīkato -pa- vūpasametīti etthāpi eseva nayo"**ti vuttaṁ.

"Puna caparaṁ udāyi akkhātā mayā sāvakānaṁ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī"ti-ādīsu[1] uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā vuccatīti tadubhayavasena atthaṁ dassento **"bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā"**ti āha. Tattha bhāvaṁ vijjamānataṁ ito gatoti **bhāvito,** uppādito paṭiladdhamattoti attho. **Uppanno** pana laddhāsevano, **bhāvito** paguṇabhāvaṁ āpādito, vaḍḍhitoti

1. Ma 2. 203 piṭṭhe.

attho. **Ānāpānapariggāhikāyā**ti dīgharassādivisesehi saddhiṁ assāsapassāse paricchijjagāhikāya, te ārabbha pavattāya, satiyaṁ paccayabhūtāyanti attho. Purimasmiṁñhi atthe samādhissa satiyā sahajātādipaccayabhāvo vutto sampayuttavacanato, dutiyasmiṁ pana upanissayabhāvopi. Upacārajjhānasahagatā hi sati appanāsamādhissa upanissayo hotīti. **Bahulīkato**ti bahulaṁ pavattito, tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvaṁ āpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṁ pavattīyati. Tena vuttaṁ **"punappunaṁ kato"**ti. Yathā "idheva bhikkhave samaṇo"ti[1], "vivicceva kāmehī"ti[2] ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsupi vutto eva hoti, evamidhāpīti āha **"ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo"**ti. Ubhayapadaniyamena laddhaguṇaṁ dassetuṁ **"ayañhī"**ti-ādi vuttaṁ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇajhānamāha. Taṁ hi asubhesu yogakammabhāvato, yogino sukhavisesānaṁ kāraṇabhāvato ca "asubhakammaṭṭhānan"ti vuccati. **"Kevalan"**ti iminā ārammaṇaṁ nivatteti. **Paṭivedhavasenā**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṁ attano visayaṁ paṭivijjhantameva pavattati, yathāsabhāvato paṭivijjhīyati cāti "paṭivedho"ti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikkūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicetabbataṁ pattaṁ ārammaṇassa paramasukhumataṁ sandhāyāha. Sante hi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha **"santo vūpasanto nibbuto"**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇadhammānaṁ santatā lokuttaradhammārammaṇāti paccevekkhaṇāhi dīpetabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṁ kiñci secananti **asecanako.** Asecanakattā **anāsittako.** Anāsittakattā eva **abbokiṇṇo** asammisso parikammādinā. Tato eva **pāṭiyekko** visuṁyeveko. **Āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṁ sarasato evaṁ santabhāvaṁ

---

1. Ma 1. 92; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 69; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 442 piṭṭhādīsu.

dassetuṁ vuttaṁ. **Parikammaṁ** vā santabhāvanimittaṁ, **parikamman**ti ca kasiṇakaraṇādīni nimittuppādapariyosānaṁ, tādisaṁ idha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṁ nirassādattā asantamappaṇītaṁ siyā. **Upacārena** vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇavigamena, aṅgapātubhāvena ca paresaṁ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṁ pana ādisamannā -pa- paṇīto cāti yojanā. **Kecī**ti uttaravihāravāsike sandhāyāha. **Anāsittako**ti upasecanena na āsittako. Tenāha **"ojavanto"**ti, ojavantasadisoti attho. **Madhūro**ti iṭṭho, cetasikasukhapaṭilābhasaṁvattanaṁ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi vasena veditabbaṁ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṁvattanaṁ daṭṭhabbaṁ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṁ pakkhe **"appitappitakkhaṇe"**ti idaṁ hetumhi bhummavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Avikkhambhite**ti jhānena sakasantānato anīhaṭe appahīne. **Akosallasambhūte**ti akosallaṁ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṁ vināsanaṁ, taṁ pana jhānakattukassa idhādhippetattā pariyuṭṭhānappahānaṁ hotīti āha **"vikkhambhetī"**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamanaṁ pana sammadeva upasamanaṁ hotīti āha **"suṭṭhu upasametī"**ti.

Nanu ca aññopi samādhi attano pavattikkhaṇeneva paṭipakkhadhamme antaradhāpeti vūpasameti, atha kasmā ayameva samādhi evaṁ visesetvā vuttoti? Pubbabhāgato paṭṭhāya nānāvitakkavūpasamasabbhāvato. Vuttañhetaṁ "ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā"ti[1]. Apica tikkhapaññassa ñāṇuttarassetaṁ kammaṭṭhānaṁ, ñāṇuttarassa ca kilesappahānaṁ itarehi sātisayaṁ, yathā saddhādhimuttehi diṭṭhippattassa. Tasmā imaṁ visesaṁ sandhāya **"ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī"**ti vuttaṁ. Atha vā nimittapātubhāve sati khaṇeneva aṅgapātubhāvasabbhāvato ayameva samādhi "ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī"ti vutto. Yathā taṁ mahato akālameghassa uṭṭhitassa dhārānipāte khaṇeneva

---

1. Aṁ 3. 165; Khu 1. 120 piṭṭhesu.

pathaviyaṁ rajojallassa vūpasamo. Tenāha "seyyathāpi bhikkhave mahā-akālamegho uṭṭhito"ti-ādi[1]. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyāva hotīti āha **"nibbedhabhāgiyattā"**ti. Buddhānaṁ pana ekaṁsena nibbedhabhāgiyāva hoti. Imameva hi kammaṭṭhānaṁ bhāvetvā sabbepi sammāsambuddhā sammāsambodhiṁ adhigacchanti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṁ samādhi anukkamenu vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṁ upagato viya hotīti āha **"anupubbena ariyamaggavuddhippatto"**ti.

Ayaṁ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṁ vasena sammadeva yujjati. Heṭṭhā papañcavasena vuttamatthaṁ sukhaggahaṇatthaṁ saṅgahetvā dassento **"ayaṁ panettha saṅkhepattho"**ti āha, piṇḍatthoti vuttaṁ hoti.

217. **Tamatthan**ti taṁ "kathaṁ bhāvito"ti-ādinā pucchāvasena saṅkhepato vuttamatthaṁ. "Idha tathāgato loke uppajjatī"ti-ādīsu[2] idha-saddo lokaṁ upādāya vutto, "idheva tiṭṭhamānassā"ti-ādīsu[3] okāsaṁ, "idhāhaṁ bhikkhave bhuttāvī assaṁ pavārito"ti-ādīsu[4] padapūraṇamattaṁ, "idha bhikkhu dhammaṁ pariyāpuṇātī"ti-ādīsu[5] pana sāsanaṁ "idha bhikkhave bhikkhū"ti idhāpi sāsanamevāti dassento "bhikkhave imasmiṁ sāsane bhikkhū"ti vatvā tamatthaṁ pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"ayañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattakassā**ti sabbappakāraggahaṇaṁ soḷassa pakāre sandhāya. Tehi imasmiṁyeva sāsane. Bāhirakā hi jānantā ādito catuppakārameva jānanti. Tenāha **"aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano"**ti, yathāvuttassa puggalassa nissayabhāvapaṭisedhanoti attho. Etena **"idha bhikkhave"**ti idaṁ antogadhevasaddanti dasseti. Santi hi ekapadānipi sāvadhāraṇāni yathā "vāyubhakkho"ti. Tenevāha **"idheva bhikkhave samaṇo"**ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattako. **Parappavādā**ti paresaṁ aññatitthiyānaṁ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

---

1. Saṁ 1. 280; Vi 1. 88 piṭṭhesu.
2. Dī 1. 58; Ma 1. 236; Aṁ 1. 168 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 227 piṭṭhe.
4. Ma 1. 16 piṭṭhe.
5. Aṁ 2. 76 piṭṭhe.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṁ dassetuṁ **"imassahī"**ti-ādi vuttaṁ. Duddamo damathaṁ anupagato goṇo **kūṭagoṇo.** Yathā thanehi sabbaso khīraṁ na paggharati, evaṁ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu.** Rūpasaddādike paṭicca uppajjanako assādo **rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇan**ti pabbajjato pubbe, anādimati saṁsāre paricitārammaṇaṁ.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānasallakkhaṇasampavattāya satiyā. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷhan**ti thiraṁ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṁ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṁ buddhānaṁ, ekaccānaṁ paccekabuddhānaṁ, buddhasāvakānañca visesādhigamassa ceva aññakammaṭṭhānena adhigatavisesānaṁ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtaṁ.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṁ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato.

Bhikkhu dīpisadiso araññe ekiko viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanato. **Phalamuttaman**ti sāmaññaphalamāha. **Parakkamajavayoggabhūmin**ti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṁ.

218. **Evaṁ vuttalakkhaṇesū**ti **abhidhammapariyāyena**[1], **suttantapariyāyena**[2] ca vuttalakkhaṇesu. **Rukkhasamīpan**ti "yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlanti vuccatī"ti evaṁ vuttaṁ rukkhassa samīpaṭṭhānaṁ. **Avasesasattavidhasenāsanan**ti pabbataṁ kandaraṁ giriguhaṁ susānaṁ vanapatthaṁ abbhokāsaṁ palālapuñjanti evaṁ vuttaṁ.

Ututtayānukūlaṁ dhatucariyānukūlanti gimhādi-ututtayassa, semhādidhātuttayassa, mohādicariyattayassa ca anukūlaṁ. Tathā hi gimhakāle ca araññaṁ anukūlaṁ, hemante rukkhamūlaṁ, vassakāle suññāgāraṁ, semhadhātukassa semhapakatikassa araññaṁ, pittadhātukassa

---

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.
2. Vi 1. 377 piṭṭhe.

rukkhamūlaṁ, vātadhātukassa suññāgāraṁ anukūlaṁ, mohacaritassa araññaṁ, dosacaritassa rukkhamūlaṁ, rāgacaritassa suññāgāraṁ anukūlaṁ. **Alīnānuddhaccapakkhikan**ti asaṅkocāvikkhepapakkhikaṁ. Sayanañhi kosajjapakkhikaṁ, ṭhānacaṅkamanāni uddhaccapakkhikāni, na evaṁ nisajjā. Tato evassa santatā. **Nisajjāya daḷhabhāvaṁ** pallaṅkābhujanena, **assāsapassāsānaṁ pavattanasukhataṁ** uparimakāyassa ujukaṭṭhapanena, **ārammaṇapariggahūpāyaṁ** parimukhaṁ satiyā ṭhapanena **dassento. Ūrubaddhāsanan**ti ūrūnamadhobandhana[1] vasena nisajjā. Heṭṭhimakāyassa anujukaṁ ṭhapanaṁ nisajjāvacaneneva bodhitanti **"ujuṁ kāyan"**ti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha **"uparimasarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā"**ti. taṁ pana ujukaṭṭhapanaṁ sarūpato, payojanato ca dassetuṁ **"aṭṭhārassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Napaṇamantī**ti na onamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati vīthiṁ na vilaṅghati tato eva pubbenāparaṁ visesuppattiyā **vuddhiṁ phātiṁ upagacchati.** Idha **pari**-saddo **abhi**-saddena samānatthoti āha **"kammaṭṭhānābhimukhan"**ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṁyeva purakkhitvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** "pariṇāyikā"ti-ādīsu[2] viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho. Tasmā **pariggahitaniyyānan**ti sabbathā gahitāsammosaṁ pariccattasammosaṁ satiṁ katvā, paramaṁ satinepakkaṁ upaṭṭhapetvāti attho.

219. **Satovā**ti satiyā samannāgato eva saranto eva **assasati** nāssa kāci sativirahitā assāsappavatti hotīti attho. **Sato passasatī**ti etthāpi satova passasatīti eva-saddo ānetvā vattabbo. **Satokārī**ti sato eva hutvā, satiyā eva vā kātabbassa kattā, karaṇasīlo vā. Yadi "satova assasati sato passasatī"ti etassa **vibhaṅge**[3] vuttaṁ, atha kasmā "assasati passasati"cceva avatvā "satokārī"ti vuttaṁ? Ekarasaṁ desanaṁ kātukāmatāya. Paṭhamacatukke padadvayameva hi vattamānakālavasena āgataṁ, itarāni anāgatakālavasena. Tasmā ekarasaṁ desanaṁ kātukāmatāya **sabbattha**[4] "satokāri"cceva vuttaṁ.

1. Mithobandhana... (Sī)
2. Abhi 1. 20 piṭṭhe.
3. Ma 3. 125; Saṁ 3. 281; Vi 1. 89 piṭṭhādīsu.
4. Khu 9. 173 piṭṭhādīsu.

Dīghaṁ assāsavasenāti dīgha-assāsavasena vibhatti-alopaṁ katvā niddeso. **Dīghan**ti vā bhagavatā vutta-assāsavasena. **Cittassa ekaggataṁ avikkhepan**ti vikkhepassa paṭipakkhabhāvato "avikkhepo"ti laddhanāmacittassa ekaggabhāvaṁ pajānato. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti ārammaṇaṁ upagantvā ṭhitā hoti. **Tāya satiyā tena ñāṇenā**ti yathāvuttāya satiyā, yathāvuttena ca ñāṇena. Idaṁ vutta hoti—dīghaṁ assāsaṁ ārammaṇabhūtaṁ avikkhittacittassa[1], asammohato vā pajānantassa tatth sati upaṭṭhitā eva hoti, taṁ sampajānantassa ārammaṇakaraṇavasena, asammohavasena vā sampajaññaṁ, tadadhīnasati sampajaññena[2] taṁsamaṅgī yogāvacaro satokārī nāma hotīti. **Paṭinissaggānupassī assāvasenā**ti paṭinissaggānupassī hutvā assasanassa vasena. "Paṭinissaggānupassī-assāsavasenā"ti vā pāṭho. Tassa paṭinissaggānupassino assāsā paṭinissaggānupassī-assāsā, tesaṁ pasenāti attho. Vinayanayena anto uṭṭhitasasanaṁ **assāso,** bahi uṭṭhitasasanaṁ **passāso.** Suttantanayena pana bahi-uṭṭhahitvāti anto sasanato **passāso.** Suttantanayena pana bahi-uṭṭhāhitvāpi anto sasanato **assāso,** anto uṭṭhahitvāti bahi sasanato **passāso.** Ayameva ca nayo—

> "Assāsādimajjhapariyosānaṁ satiyā anugacchato ajjhattaṁ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā"ti, "passāsādimajjhapariyosānaṁ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjito ca phanditā cā"ti[3]—

imāya **pāḷiyā** sameti.

Paṭhamaṁ abbhantaravāto bahinikkhamati, tasmā pavattikkamena assāso paṭhamaṁ vuttoti vadanti. **Tāluṁ āhacca nibbāyatī**ti tāluṁ āhacca nirujjhati. Tena kira sampatijāto bāladārako khipitaṁ karoti. **Evaṁ tāvā**"ti-ādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṁ. Keci "evaṁ tāvāti anena pavattikkamena assāso bahinikkhamanavātoti gahetabbanti adhippāyo"ti vadanti.

---

1. Avikkhittacittanti ca (Ka) Sārattha-Ṭī 2. 188 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Tadaminā satisampajaññena (Sī)
3. Khu 9. 165 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Addhānavasenāti kāladdhānavasena. Ayaṁ hi **addhāna**-saddo kālassa, desassa ca vācako. Tattha desaddhānaṁ udāharaṇabhāvena dassetvā kāladdhānavasena assāsapassāsānaṁ dīgharassataṁ vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **okāsaddhānan**ti okāsabhūtaṁ addhānaṁ. **Pharitvā**ti byāpetvā. **Cuṇṇavicuṇāpi** anekakalāpabhāvena. **Dīghaṁ addhānan**ti dīghaṁ padesaṁ. **Tasmā**ti saṇikaṁ pavattiyā dīghasantānatāya "dīghā"ti vuccanti. Ettha ca hatthi-ādisarīre, sunakhādisarīre ca assāsapassāsānaṁ desaddhānavisiṭṭhena kāladdhānavaseneva dīgharassatā vuttāti veditabbā. "Saṇikaṁ pūretvā saṇikameva nikkhamanti", "sīghaṁ pūretvā sīghameva nikkhamantī"ti ca vacanato. **Manussesū**ti samānappamāṇesupi manussasarīresu. **Dīghaṁ assasantī**ti dīghaṁ assāsappabandhaṁ pavattentīti attho. **Passasantī**ti etthāpi eseva nayo. Sunakhasasādayo viya rassaṁ assasanti ca passasanti cāti yojanā. Idaṁ pana dīghaṁ, rassañca assasanaṁ, passasanañca tesaṁ sattānaṁ sarīrasabhāvoti daṭṭhabbaṁ. **Tesan**ti sattānaṁ. **Te**ti assāsapassāsā. **Ittaramaddhānan**ti appakaṁ kālaṁ.

Navahākārehīti bhāvanamanuyuñjantassa pubbenāparaṁ aladdhavisesassa kevalaṁ addhānavasena ādito vutto tayo ākārā, te ca kho ekacco assāsaṁ suṭṭhu sallakkheti, ekacco passāsaṁ, ekacco tadubhayanti imesaṁ tiṇṇaṁ puggalānaṁ vasena. Keci pana "assāsatipi passasatipīti ekajjhaṁ vacanaṁ bhāvanāya nirantaraṁ pavattidassanatthan"ti vadanti. Chandavasena pubbe viya tayo, tathā pāmojjavasenāti imehi navahākārehi.

Kāmaṁ cettha ekassa puggalassa tayo eva ākārā labbhanti, tantivasena pana sabbesaṁ pāḷi-āruḷhattā, tesaṁ vasena parikammassa kātabbattā ca **"tatrāyaṁ bhikkhu navahākārehī"**ti vuttaṁ. Evaṁ **pajānato**ti evaṁ yathāvuttehi ākārehi assāsapassāse pajānato, tattha manasikāraṁ pavattentassa. **Ekenākārenā**ti dighaṁ assāsādīsu catūsu ākārena ekena ākārena, navasu, tīsu vā ekena. Tathā hi vakkhati—

> "Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso.
> Cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikagge va bhikkhuno"ti.

Ayaṁ bhāvanā assāsapassāsakāyānupassanāti katvā vuttaṁ **"kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā sampajjatī"**ti.

Idāni pāḷivaseneva te nava ākāre, bhāvanāvidhiñca dassetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **kathaṁ pajānātī**ti pajānanavidhiṁ kathetukamyatāya pucchati. **Dīghaṁ assāsan**ti vuttalakkhaṇaṁ dīghaṁ assāsaṁ. **Addhānasaṅkhāte**ti "addhānan"ti saṅkhaṁ gate dīghe kāle, dīghaṁ khaṇanti attho. Koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhāta-saddo "theyyasaṅkhātan"ti-ādīsu[1] viya, tasmā addhānasaṅkhāteti addhānakoṭṭhāse, desabhāgeti attho. **Chando uppajjatī**ti bhāvanāya pubbenāparaṁ visesaṁ āvahantiyā laddhassādattā tattha sātisayo kattukāmatālakkhaṇo kusalacchando uppajjati. **Chandavasenā**ti tathāpavattachandassa vasena savisesaṁ bhāvanamanuyuñjantassa kammaṭṭhānaṁ vuddhiṁ phātiṁ gamentassa. **Tato sukhumataran**ti yathāvuttachandappavattiyā purimato sukhumataraṁ. Bhāvanābalena hi paṭippassaddhadarathapariḷāhatāya kāyassa assāsapassāsā sukhumatarā hutvā pavattanti. **Pāmojjaṁ uppajjatī**ti assāsapassāsānaṁ sukhumatarabāvena ārammaṇassa santataratāya, kammaṭṭhānassa ca vīthipaṭipannatāya bhāvanācittasahagato pamodo khuddikādibhedā taruṇapīti uppajjati. **Cittaṁ vivattatī**ti anukkamena assāsapassāsānaṁ ativiya sukhumatarabhāvappattiyā anupaṭṭhahane vicetabbākārappattehi cittaṁ vinivattatīti keci. Bhāvanābalena pana sukhumatarabhāvappattesu assāsapassāsesu tattha paṭibhāganimitte uppanne pakati-assāsapassāsato cittaṁ nivattati. **Upekkhā saṇṭhātī**ti tasmiṁ paṭibhāganimitte upacārappanābhede samādhimhi uppanne puna jhānanibbattanatthaṁ byāpārābhāvato ajjhupekkhanaṁ hotīti. Sā panāyaṁ upekkhā tatramajjhattupekkhāti veditabbā.

Imehi navahi ākārehīti imehi yathāvuttehi navahi pakārehi pavattā. **Dīghaṁ assāsapassāsā kāyo**ti dīghākārā assāsapassāsā cuṇṇavicuṇṇāpi samūhaṭṭhena kāyo. Assāsapassāse nissāya uppannanimittampettha assāsapassāsasamaññameva[2] vuttaṁ. **Upaṭṭhānaṁ satī**ti ārammaṇaṁ upagantvā tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṁ nāma.

---

1. Vi 1. 56 piṭṭhe.
2. Sāmaññameva (Syā, Ka)

Anupassanā ñāṇanti samathavasena nimittassa anupassanā, vipassanāvasena assāsapassāse, tannissayañca kāya "rūpan"ti, cittaṁ taṁsampayuttadhamme ca "arūpan"ti vavatthapetvā nāmarūpassa anupassanā ca ñāṇaṁ, tattha yathābhūbhāvabodho. **Kāyo upaṭṭhānan**ti so kāyo ārammaṇakaraṇavasena upagantvā sati ettha tiṭṭhatīti upaṭṭhānaṁ nāma. Ettha ca "kāyo upaṭṭhānan"ti iminā itarakāyassāpi saṅgaho hoti yathāvuttasammasanacārassāpi idha icchitattā. **No satī**ti so kāyo sati nāma na hoti. **Sati upaṭṭhānañceva sati ca** saraṇaṭṭhena, upatiṭṭhanaṭṭhena ca. **Tāya satiyā**ti yathāvuttāya satiyā. **Tena ñāṇenā**ti yathāvutteneva ñāṇena. **Taṁ kāyan**ti taṁ assāsapassāsakāyañceva tannissayarūpakāyañca. **Anupassatī**ti jhānasampayuttañāṇena ceva vipassanāñāṇena ca anu anu passati. **Tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā**ti tena anupassanena yathāvutte kāye ayaṁ kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti vuccati.

Idaṁ vuttaṁ hoti—yā ayaṁ yathāvutte assāsapassāsakāye, tassa nissayabhūte karajakāye ca kāyasseva anupassanā anudakabhūtāya marīciyā udakānupassanā viya na aniccādisabhāve kāye niccādibhāvānupassanā, atha kho yathārahaṁ aniccadukkhānattāsubhabhāvassevānupassanā. Atha vā kāye "ahan"ti vā "maman"ti vā "itthī"ti vā "puriso"ti vā gahetabbassa kassaci abhāvato tādisaṁ ananupassitvā kāyamattasseva anupassanā **kāyānupassanā,** tāya kāyānupassanāya sampayuttā satiyeva upaṭṭhānaṁ **satipaṭṭhānaṁ,** tassa bhāvanā vaḍḍhanā **kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā**ti.

Esa nayoti "navahi ākārehī"ti-ādinā vuttavidhiṁ rassapade atidisati. **Etthā**ti etasmiṁ yathādassite "kathaṁ dīghaṁ assasanto"ti-ādinā[1] āgate pāḷinaye. **Idhā**ti imasmiṁ rassapadavasena āgate pāḷinaye.

Ayanti yogāvacaro. **Addhānavasenā**ti dīghakālavasena. **Ittaravasenā**ti parittakālavasena. **Imehi ākārehī**ti imehi navahi ākārehi.

---

1. Ma 3. 125; Saṁ 3. 281; Vi 1. 89 piṭṭhādīsu.

Tādisoti dīgho, rasso ca. **Cattāro vaṇṇā**ti cattāro ākārā, te ca dīghādayo eva. **Nāsikagge va bhikkhuno**ti gāthābandhasukhatthaṁ rassaṁ katvā vuttaṁ **"nāsikagge vā"**ti, **vā**-saddo aniyamattho, tena uttaroṭṭhaṁ saṅgaṇhāti.

220. **Sabbakāyapaṭisaṁvedī**ti sabbassa kāyassa paṭi paṭi paccekaṁ sammadeva vedanasīlo jānanasīlo, tassa vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṁ vā paṭi paṭi sammadeva vedamānoti attho. Tattha tattha sabbaggahaṇena assāsādikāyassa anavasesapariyādāne siddhepi anekakalāpasamudāyabhāvato tassa sabbesampi bhāgānaṁ saṁvedanadassanatthaṁ paṭi-saddaggahaṇaṁ. Tattha sakkaccakārībhāvadassanatthaṁ saṁ-saddaggahaṇanti imamatthaṁ dassento **"sakalassā"**ti-ādimāha. Tattha yathā samānepi assāsapassāsesu yogino paṭipattividhāne paccekaṁ sakkaccaṁyeva paṭipajjitabbanti dassetuṁ visuṁ desanā katā, evaṁ tamevatthaṁ dīpetuṁ satipi atthassa samānatāya "sakalassā"ti-ādinā padadvayassa visuṁ visuṁ atthavaṇṇanā katāti veditabbaṁ. **Pākaṭaṁ karonto**ti vibhūtaṁ karonto, sabbaso vibhāventoti attho. Pākaṭīkaraṇaṁ vibhāvanaṁ tattha asammuyhanaṁ ñāṇeneva nesaṁ pavattanena hotīti dassento **"evaṁ viditaṁ karonto"**ti-ādimāha. Tattha **tasmā**ti yasmā ñāṇasampayuttacitteneva assāsapassāse pavatteti, na vippayuttacittena, tasmā evaṁbhūto sabbakāyapaṭisaṁvedī assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti vuccati buddhādīhīti yojanā. **Cuṇṇavicuṇṇavisaṭe**ti anekakalāpatāya cuṇṇavicuṇṇabhāvena visaṭe. **Ādi pākaṭo hoti** satiyā, ñāṇassa ca vasena tathā pubbābhisaṅkhārassa[1] pavattattā. **Tādisena bhavitabban**ti catutthapuggalasadisena bhavitabbaṁ, pageva satiṁ, ñāṇañca paccupaṭṭhapetvā tīsupi ṭhānesu ñāṇasampayuttameva cittaṁ pavattetabbanti adhippāyo.

Evanti vuttappakārena sabbakāyapaṭisaṁvedanavaseneva. **Ghaṭatī**ti ussahati. **Vāyamatī**ti vāyāmaṁ karoti, manasikāraṁ pavattetīti attho. **Tathābhūtassā**ti ānāpānassatiṁ bhāventassa. **Saṁvaro**ti

---

1. Katapubbābhisaṅkhārassa (Sārattha-Ṭī 2. 193 piṭṭhe.)

sati, vīriyampi vā. **Tāya satiyā**ti yā ānāpāne ārabbha pavattā sati, tāya. **Tena manasikārenā**ti yo so tattha satipubbaṅgamo bhāvanāmanasikāro, tena saddhinti adhippāyo. **Āsevatī**ti "tisso sikkhāyo"ti vutte adhikusaladhamme āsevati. Tadāsevanañhettha sikkhananti adhippetaṁ.

Purimanayeti purimasmiṁ bhāvanānaye, paṭhamavatthudvayeti adhippāyo. Tatthāpi kāmaṁ ñāṇuppādanaṁ labbhateva assāsapassāsānaṁ yāthāvato dīgharassabhāvāvabodhasabbhāvato, tathāpi taṁ na dukkaraṁ yathāpavattānaṁ tesaṁ gahaṇamattabhāvatoti tattha vattamānakālappayogo kato. Idaṁ pana dukkaraṁ purisassa khuradhārāyaṁ gamanasadisaṁ, tasmā sātisayenettha pubbābhisaṅkhārena bhavitabbanti dīpetuṁ anāgatakālappayogo katoti imamatthaṁ dassetuṁ **"tattha yasmā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ñāṇuppādanādīsū**ti **ādi**-saddena kāyasaṅkhārapassambhanapītipaṭisaṁvedanādiṁ saṅgaṇhāti. Keci panettha "saṁvarasamādānānaṁ[1] saṅgaho"ti vadanti.

Kāyasaṅkhāranti assāsapassāsaṁ. So hi cittasamuṭṭhānopi samāno karajakāyappaṭibaddhavuttitāya tena saṅkharīyatīti kāyasaṅkhāroti vuccati. Yo pana "kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro"ti[2] evamāgato kāyasaṅkhāro cetanālakkhaṇo satipi dvārantaruppattiyaṁ yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca kāyadvārena lakkhito, so idha nādhippeto. **Passambhento**ti-ādīsu pacchimaṁ pacchimaṁ padaṁ purimassa purimassa atthavacanaṁ, tasmā passambhanaṁ nāma vūpasamanaṁ, tañca tathāpayoge asati uppajjanārahassa oḷārikassa kāyasaṅkhārassa payogasampattiyā anuppādananti daṭṭhabbaṁ. **Tatrā**ti "oḷārikaṁ kāyasaṅkhāraṁ passambhento"ti ettha. **Apariggahitakāle**ti kammaṭṭhānassa anāraddhakāle, tato eva kāyacittānampi apariggahitakāle. "Nisīdati pallaṅkaṁ ābhujitvā ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā"ti hi iminā kāyapariggaho, "parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"ti iminā cittapariggaho vutto. Tenevāha **"kāyopi cittampi pariggahitā hontī"**ti. **Kāyo**ti karajakāyo. **Sadarathā**ti sapariḷāhā,

---

1. Saṁvarasamādhānānaṁ (Sī, Ka)   2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

sā canesaṁ sadarathatā garubhāvena viya oḷārikatāya avinābhāvinīti āha **"oḷārikā"**ti. **Balavatarā**ti sabalā[1] thūlā. **Santāhontī**ti citta tāva bahiddhā vikkhepābhāvena ekaggaṁ hutvā kammaṭṭhānaṁ pariggahetvā pavattamānaṁ santaṁ hoti vūpasantaṁ, tato eva taṁsamuṭṭhānā rūpadhammā lahumudukammaññabhāvappattā, tadanuguṇatāya sesaṁ tisantatirūpanti evaṁ citte, kāye ca vūpasante pavattamāne tannissitā assāsapassāsā santasabhāvā anukkamena sukhumatarasukhumatamā hutvā pavattanti. Tena vuttaṁ **"yadā panassa kāyopī"**ti-ādi.

Ābhujanaṁ **ābhogo,** "passambhemī"ti paṭhamāvajjanā. Sammā anu anu āharaṇaṁ **samannāhāro,** tasmiṁyeva atthe aparāvaraṁ pavatta-āvajjanā. Tasseva atthassa manasi karaṇaṁ citte ṭhapanaṁ **manasikāro.** Vīmaṁsā **paccavekkhaṇā.**

Sāraddheti sadarathe sapariḷāhe. **Adhimattan**ti balavaṁ oḷārikaṁ. Liṅgavipallāsena vuttaṁ. Kāyasaṅkhāroti hi adhippeto. "Adhimattaṁ hutvā pavattatī"ti kiriyāvisesanaṁ vā etaṁ. **Sukhuman**ti etthāpi eseva nayo. **Kāyamhī**ti ettha "citte cā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ.

221. Paṭhamajjhānato vuṭṭhāya kariyamānaṁ dutiyajjhānassa nānāvajjanaṁ parikammaṁ paṭhamajjhānaṁ viya dūrasamussāritapaṭipakkhanti katvā taṁsamuṭṭhāno kāyasaṅkhāro paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷārikoti sadiso vutto. Esa nayo sesūpacāradvayepi. Atha vā dutiyajjhānādīnaṁ adhigamāya paṭipajjato dukkhāpaṭipadādivasena kilamato yogino kāyakilamathacittūpaghātādivasena, vitakkādisaṅkhobhena ca sapariphandatāya cittappavattiyā dutiyajjhānādi-upacāresu kāyasaṅkhārassa oḷārikatā veditabbā. **Atisukhumo**ti aññattha labbhamāno kāyasaṅkhāro catutthajjhāne atikkantasukhumo. Sukhumabhāvopissa tattha natthi, kuto oḷārikatā appavattanato. Tenāha **"appavattimeva pāpuṇātī"**ti.

---

1. Pabalā (Sī), bahalā (Ka), Sārattha-Ṭī 2. 194 piṭṭhe passitabbaṁ.

Lābhissa sato anupubbasamāpattisamāpajjanavelaṁ, ekāsaneneva vā sabbesaṁ jhānānaṁ paṭilābhaṁ sandhāya **majjhimabhāṇakā** heṭṭhimaheṭṭhimajjhānato uparūparijhānūpacārepi sukhumataraṁ icchanti. Tattha hi sopacārānaṁ jhānānaṁ uparūpari visesavantatā, santatā ca sambhaveyya, ekāvajjanūpacāraṁ vā sandhāya evaṁ vuttaṁ. Evañhi heṭṭhā vuttavādena imassa vādassa avirodho siddho bhinnavisayattā. **Sabbesaññevā**ti ubhayesampi. Yasmā te sabbepi vuccamānena vidhinā passaddhimicchantiyeva. **"Apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhatī"**ti idaṁ sadisasantānatāya vuttaṁ. Na hi te eva oḷārikā assāsādayo sukhumā honti. Passambhanākāro pana nesaṁ heṭṭhā vuttoyeva.

Mahābhūtapariggahe sukhumoti catudhātumukhena vipassanābhinivesaṁ sandhāya vuttaṁ. **Sakalarūpapariggahe sukhumo** bhāvanāya uparūpari paṇītabhāvato. Tenevāha **"rūpārūpapariggahe sukhumo"**ti. **Lakkhaṇārammaṇikavipassanā**ti kalāpasammasanamāha. Nibbidānupassanato paṭṭhāya **balavavipassanā.** Tato oraṁ **dubbalavipassanā. Pubbe vuttanayenā**ti "apariggahitakāle"ti-ādinā samathanaye vuttena nayena "apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro mahābhūtapariggahe paṭippassambhatī"ti-ādinā vipassanānayepi paṭippassaddhi yojetabbāti vuttaṁ hoti.

Assāti imassa "passambhayaṁ kāyasaṅkhāran"ti padassa. **Codanāsodhanāhī**ti anuyogaparihārehi. **Evan**ti idāni vuccamānākārena.

Kathanti yaṁ idaṁ "passambhayaṁ -pa- sikkhatī"ti[1] vuttaṁ, taṁ kathaṁ kena pakārena kāyasaṅkhārassa passambhanaṁ, yogino ca sikkhanaṁ hotīti kathetukakhyatāya pucchitvā kāyasaṅkhāre sarūpato, oḷārikasukhumato, vūpasamato, anuyogaparihārato ca dassetuṁ **"katame kāyasaṅkhārā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **kāyikā**ti rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhā**ti kāyasannissitā. Kāye sati honti, asati na honti, tato eva te akāyasamuṭṭhānāpi kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā. Passambhento**ti oḷārikoḷārikaṁ passambhento. Sesapadadvayaṁ tasseva vevacanaṁ. Oḷārikañhi kāyasaṅkhāraṁ avūpasantasabhāvaṁ

1. Khu 9. 183 piṭṭhe.

sannisīdāpento “**passambhento**”ti vuccati, anuppādanirodhaṁ pāpento “**nirodhento**”ti, suṭṭhu santasabhāvaṁ nayanto “**vūpasamento**”ti.

Yathārūpehīti yādisehi. **Kāyasaṅkhārehī**ti oḷārikehi kāyasaṅkhārehi. **Ānamanā**ti abhimukhabhāvena kāyassa namanā. **Vinamanā**ti visuṁ visuṁ passato namanā. **Sannamanā**ti sabbato, suṭṭhu vā namanā. **Paṇamanā**ti pacchato namanā. **Iñjanā**dīni ānamanādīnaṁ vevacanāni, adhimattāni vā abhimukhaṁ calanādīni ānamanādayo, mandāni iñjanādayo. **Passambhayaṁ kāyasaṅkhāran**ti tathārūpaṁ ānamanādīnaṁ kāraṇabhūtaṁ oḷārikaṁ kāyasaṅkhāraṁ passambhento. Tasmiṁ hi passambhite ānamanādayopi passambhitā eva honti.

Santaṁ sukhumanti yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa aparipphandanahetūti ānamanādayo na honti, tathārūpaṁ darathābhāvato santaṁ, anoḷārikatāya sukhumaṁ. **Passambhayaṁ kāyasaṅkhāran**ti sāmaññato ekaṁ katvā vadati. Atha vā pubbe oḷārikoḷārikaṁ kāyasaṅkhāraṁ paṭippassambhento anukkamena kāyassa aparipphandanahetubhūte sukhumasukhumatare uppādetvā tepi paṭippassambhetvā paramasukhumatāya koṭippattaṁ yaṁ kāyasaṅkhāraṁ paṭippassambheti, taṁ sandhāya vuttaṁ “**santaṁ sukhumaṁ passambhayaṁ kāyasaṅkhāran**”ti.

Itīti-ādi codakavacanaṁ. Tattha **itī**ti pakāratthe nipāto. **Kirā**ti arucisūcane, evaṁ ceti attho. Ayañhettha adhippāyo—vuttappakārena yadi atisukhumampi kāyasaṅkhāraṁ passambhetīti. **Evaṁ sante**ti evaṁ sati tayā vuttākāre labbhamāne. **Vātūpaladdhiyā**ti vātassa upaladdhiyā. **Ca**-saddo samuccayattho, assāsādivātārammaṇassa cittassa pabhāvanā uppādanā pavattanā na hoti, te ca tena passambhetabbāti adhippāyo. **Assāsapassāsānañca bhāvanā**ti oḷārike assāsapassāse bhāvanāya paṭippassambhetvā sukhumānaṁ tesaṁ pabhāvanā ca na hoti, ubhayesaṁ tesaṁ tena paṭippassambhetabbato. **Ānāpānassatiyā**ti ānāpānārammaṇāya satiyā ca pavattanaṁ na hoti, ānāpānānaṁ abhāvato. Tato eva taṁsampayuttassa **ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā** uppādanāpi na hoti. Na hi kadāci ārammaṇena vinā sārammaṇadhammā sambhavanti. **Na canaṁ tan**ti ettha **nan**ti

nipātamattaṁ. Taṁ vuttavidhānaṁ samāpattiṁ paṇḍitā paññavanto na ceva samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti yojanā. Evaṁ codako sabbena sabbaṁ abhāvūpanayanaṁ passambhananti adhippāyena codeti.

Puna **iti kirā**ti-ādi yathāvuttāya codanāya vissajjanā. Tattha **kirā**ti "yadī"ti etassa atthe nipāto. Iti kira sikkhati, mahā vuttākārena yadi sikkhatīti attho. **Evaṁ sante**ti evaṁ passambhane sati. **Pabhāvanā hotī**ti yadipi oḷārikā kāyasaṅkhārā paṭippassambhanti, sukhumā pana atthevāti anukkamena paramasukhumabhāvappattassa vasena nimittuppattiyā ānāpānassatiyā ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā ijjhatevāti adhippāyo.

Yathā kataṁ viyāti yathāvuttavidhānaṁ taṁ kathaṁ viya daṭṭhabbaṁ, atthi kiñci tadatthasampaṭipādane opammanti adhippāyo. Idāni opammaṁ dassetuṁ **"seyyathāpī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **seyyathāpī**ti opammatthe nipāto. **Kaṁse**ti kaṁsabhājane. **Nimittan**ti nimittassa, tesaṁ saddānaṁ pavattākārassāti attho. Sāmi-atthe hi idaṁ upayogavacanaṁ. **Suggahitattā**ti suṭṭhu gatitattā. **Sumanasikatattā**ti suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sūpadhāritattā**ti sammadeva upadhāritattā sallakkhitattā. **Sukhumakā saddā**ti anurave āha, ye appakā. Appattho hi ayaṁ ka-saddo. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpī**ti sukhumo saddova nimittaṁ sukhumasaddanimittaṁ, tadārammaṇatāyapi. Kiṁ vuttaṁ hoti? Kāmaṁ tadā sukhumāpi saddā niruddhā, saddanimittassa pana suggahitattā sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvenāpi cittaṁ pavattati. Āditopaṭṭhāya hi tassa tassa niruddhassa saddassa nimittaṁ avikkhittena cittena upadhārentassa anukkamena pariyosāne atisukhumasaddanimittampi ārammaṇaṁ katvā cittaṁ pavattateva. **Cittaṁ na vikkhepaṁ gacchati** tasmiṁ yathā-upaṭṭhite nimitte samādhānasabbhāvato.

Evaṁ santeti-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṁ. Tattha yassa suttapadassa saddhiṁ codanāsodhanāhi attho vutto, taṁ uddharitvā kāyānupassanāsatipaṭṭhānāni vibhāgato dassetuṁ **"passambhayan"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ sabbaṁ vuttanayattā uttānameva.

222. **Ādikammikassa kammaṭṭhānavasenā**ti samathakammaṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ. vipassanaṁ kammaṭṭhānaṁ pana itaracatukkesupi labbhateva. **Etthā**ti paṭhamacatukke. **Pañcasandhikan**ti pañcapabbaṁ, pañcabhāganti attho.

Kammaṭṭhānassa uggaṇhananti kammaṭṭhānaganthassa uggaṇhanaṁ. Tadatthaparipucchā **kammaṭṭhānassa paripucchanā.** Atha vā ganthato, atthato ca kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṁ **uggaho.** Tattha saṁsayaparipucchanā **paripucchā. Kammaṭṭhānassa upaṭṭhānan**ti nimittupaṭṭhānaṁ, evaṁ bhāvanamanuyuñjantassa "evamidhanimittaṁ upaṭṭhātī"ti upadhāraṇaṁ, tathā **kammaṭṭhānappanā** "evaṁ jhānamappetī"ti. **Kammaṭṭhānassa lakkhaṇan**ti gaṇanānubandhanāphusanānaṁ vasena bhāvanaṁ ussukkāpetvā ṭhapanāya sampatti, tato parampi vā sallakkhaṇādivasena matthakappattīti kammaṭṭhānasabhāvassa sallakkhaṇaṁ. Tenāha **"kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṁ hotī"**ti.

Attanāpi na kilamati odhiso kammaṭṭhānassa uggaṇhanato. Tato eva **ācariyampi na viheseti** dhammādhikaraṇampi[1] bhāvanāya matthakaṁ pāpanato. **Tasmā**ti taṁ nimittaṁ attano akilamana-ācariyāvihesanahetu. **Thokan**ti thokaṁ thokaṁ. Uggahetabbato **uggaho,** sabbopi kammaṭṭhānavidhi, na pubbe vutta-uggahamattaṁ. Ācariyato uggaho **ācariyuggaho,** tato. **Ekapadampī**ti ekakoṭṭhāsampi.

223. **Anuvahanā**ti[2] assāsapassāsānaṁ anugamanavasena satiyā nirantaraṁ anupavattanā. **Phusanā**ti assāsapassāse gaṇentassa gaṇanaṁ paṭisaṁharitvā te satiyā anubandhantassa yathā appanā hoti, tathā cittaṁ ṭhapentassa ca nāsikaggādiṭṭhānassa nesaṁ phusanā. Yasmā pana gaṇanādivasena viya phusanāvasena visuṁ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇanādi kātabbanti dassetuṁ idha phusanāgahaṇanti dīpento **"phusanāti phuṭṭhaṭṭhānan"**ti āha. **Ṭhapanā**ti samādhānaṁ. Taṁ hi sammadeva ārammaṇe cittassa ādhānaṁ ṭhapanaṁ hoti. Tathā hi samādhi "cittassa ṭhitisaṇṭhitī"ti[3] niddiṭṭho. Samādhippadhānā pana appanāti āha **"ṭhapanāti appanā"**ti. Aniccatādīnaṁ sallakkhaṇato **sallakkhaṇā vipassanā.** Pavattato, nimittato ca vinivaṭṭanato **vivaṭṭanā** nāma **maggo.**

---

1. Dhammādhikaraṇampi vā (Sī, Syā), Sārattha-Ṭī 2. 206 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Anugahanāti (Ka) 3. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

Sakalasaṁkilesapaṭippassaddhibhāvato sabbaso suddhīti **pārisuddhi phalaṁ.** **Tesan**ti vivaṭṭanāpārisuddhīnaṁ. **Paṭipassanā**ti paṭi paṭi dassanaṁ pekkhanaṁ. Tenāha "**paccavekkhaṇā**"ti.

Khaṇḍanti ekaṁ tīṇi pañcāti evaṁ gaṇanāya khaṇḍanaṁ. **Okāse**ti gaṇanavidhiṁ sandhāyāha. **Gaṇananissitova** na kammaṭṭhānanissito. "**Sikhāppattaṁ nu kho**"ti idaṁ ciratarahaṁ gaṇanāya manasi karontassa vasena vuttaṁ. So hi tathā laddhaṁ avikkhepamattaṁ nissāya evaṁ maññeyya. "**Assāsa passāsesu yo upaṭṭhāti, taṁ gahetvā**"ti idaṁ assāsapassāsesu yassa ekova paṭhamaṁ upaṭṭhāti, taṁ sandhāya vuttaṁ, yassa pana ubhopi upaṭṭhahanti, tena ubhayampigahetvā gaṇetabbaṁ. "**Yo-upaṭṭhātī**"ti iminā ca dvīsu nāsāpuṭavātesu yo pākaṭataro upaṭṭhāti, so gahetabboti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṁ. **Pavattamānaṁ pavattamānan**ti āmeḍibhavacanena nirantaraṁ assāsapassāsānaṁ upalakkhaṇaṁ dasseti. **Evan**ti vuttappakārena upalakkhetvāvāti attho. **Pākaṭā honti** gaṇanāvasena bahiddhā vikkhepābhāvato.

Palighassa parivattanaṁ[1], taṁ yattha nikkhipanti, so **palighatthambho tiyāmarattin**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. **Purimanayenā**ti sīghagaṇanāya, gopālakagaṇanāyāti attho. **Eko dve tīṇi cattāri pañcā**ti gaṇanāvidhidassanaṁ. Tasmā **aṭṭhā**ti-ādīsupi ekato paṭṭhāyeva paccekaṁ aṭṭhādīni pāpetabbāni. **Sīghaṁ sīghaṁ gaṇetabbameva** kasmāti tattha kāraṇaṁ, nidassanañca dasseti "**gaṇanapaṭibaddhe hī**"ti-ādinā. Tattha arīyati tena nāvāti arittaṁ, pājanadaṇḍo. Arittena upatthambhanaṁ **arittupatthambhanaṁ,** tassa vasena.

Nippariyāyato nirantarappavatti nāma ṭhapanāyamevāti āha "**nirantaraṁ pavattaṁ viyā**"ti. Anto pavisantaṁ vātaṁ manasi karonto anto cittaṁ paveseti nāma. Bahi cittanīharaṇepi eseva nayo. **Vātabbhāhatan**ti abbhantaragataṁ vātaṁ bahulaṁ manasi karontassa vātena taṁ ṭhānaṁ abbhāhataṁ viya, medena pūritaṁ viya ca hoti, tathā upaṭṭhāti. **Nīharato**

1. Palighaṁsaparivattanaṁ (Sī)

phuṭṭhokāsaṁ muñcitvā, tathā pana nīharato vātassa gatisamannesanamukhena nānārammaṇesu cittaṁ vidhāvatīti āha **"puthuttārammaṇe cittaṁ vikkhipatī"**ti.

Etanti etaṁ assāsapassāsajātaṁ.

224. **Anugamanan**ti pavattapavattānaṁ assāsapassāsānaṁ ārammaṇakaraṇavasena satiyā anu anu pavattanaṁ anugacchanaṁ. Tenevāha **"tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasenā"**ti. **Nābhi ādi** tattha paṭhamaṁ uppajjanato. Paṭhamuppattivasena hi idha ādicintā, na uppattimattavasena. Tathā hi te nābhito paṭṭhāya yāva nāsikaggā sabbattha uppajjanteva. Yattha yattha ca uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti dhammānaṁ gamanābhāvato. Yathāpaccayaṁ pana desantaruppattiyaṁ gatisamaññā. **Hadayaṁ majjhan**ti hadayasamīpaṁ tassa uparibhāgo majjhaṁ. **Nāsikaggaṁ**[1] **pariyosānan**ti nāsikaṭṭhānaṁ tassa pariyosānaṁ assāsapassāsasamaññāya tadavadhibhāvato. Tathā hete "cittasamuṭṭhānā"ti vuttā, na ca bahiddhā cittasamuṭṭhānānaṁ sambhavo atthi. Tenāha **"abbhantaraṁ pavisanavātassa nāsikaggaṁ ādī"**ti. Pavisananikkhamanapariyāyo pana taṁsadisavasena vuttoti veditabbo. **Vikkhepagatan**ti vikkhepaṁ upagataṁ, vikkhittaṁ asamāhitanti attho. **Sāraddhāyā**ti sadarathabhāvāya. **Iñjānāyā**ti kammaṭṭhānamanasikārassa calanāya.

Vikkhepagatena cittenāti hetumhi karaṇavacanaṁ, itthambhūtalakkhaṇe vā. **Sāraddhā**ti sadarathā. **Iñjitā**ti iñjanakā calanakā. Tathā **phanditā.**

Ādimajjhapariyosānavasenāti ādimajjhapariyosānānugamanavasena na manasi kātabbanti sambandho. "Anubandhanāya manasi karontena phusanāvasena ca ṭhapanāvasena ca manasi kātabban"ti yenādhippāyena vuttaṁ, taṁ vivarituṁ **"gaṇanānubandhanāvasena viyā"**ti-ādimāha. Tattha **visuṁ manasikāro natthī**ti gaṇanāya, anubandhanāya ca vinā yathākkamaṁ kevalaṁ phusanāvasena, ṭhapanāvasena ca kammaṭṭhānamanasikāro natthi. Nanu phusanāya vinā ṭhapanāya viya, phusanāya vinā gaṇanāyapi manasikāro natthiyeva? Yadipi natthi, gaṇanā pana yathā kammaṭṭhānamanasikārassa mūlabhāvato

1. Nāsikā (Sī, Syā, Ka)

padhānabhāvena gahetabbā, evaṁ anubandhanā ṭhapanāya, tāya vinā ṭhapanāya asambhavato. Tasmā satipi phusanāya nānantarikabhāve[1] gaṇanānubandhanā eva mūlabhāvato padhānabhāvena gahetvā itarāsaṁ tadabhāvaṁ dassento āha **"gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visuṁ manasikāro natthī"**ti. Yadi evaṁ tā kasmā uddese visuṁ gahitāti āha **"phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneye vā"**ti-ādi. Tattha **"phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento"**ti iminā gaṇanāya phusanā aṅganti dasseti. Tenāha **"gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karotī"**ti. **Tatthevā**ti phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva. **Te**ti assāsapassāse. **Satiyā anubandhanto**ti gaṇanāvīthiṁ anugantvā satiyā nibandhanto[2], phuṭṭhokāseyeva te nirantaraṁ upadhārentoti attho. **Appanāvasena cittaṁ ṭhapento**ti yathā appanā hoti, evaṁ yathā-upaṭṭhite nimitte cittaṁ ṭhapento samādahanto. **Anubandhanāya cā**ti-ādīsu anubandhanāya ca phusanāya caṭhapanāya ca manasi karotīti vuccatīti yojanā. **Svāyamattho**ti yvāyaṁ "phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento, tattheva gaṇanaṁ paṭisaṁharitvā te satiyā anubandhanto"ti ca vutto, so ayamattho. Yā accantāya na minoti na vinicchināti, sā mānassa samīpeti **upamā** yathā "goṇo viya gavayo"ti.

225. **Paṅguḷo**ti pīṭhasappī. **Dolā** pekholo[3]. **Kīḷatan**ti kīḷantānaṁ. **Mātāputtānan**ti attano bhariyāya, puttassa ca. **Ubho koṭiyo**ti āgacchantassa purimakoṭiṁ, gacchantassa pacchimakoṭinti dvepi koṭiyo. **Majjhan**ti dolāphalakasseva majjhaṁ. Upanibandhanathambho viyāti **upanibandhanathambho,** nāsikaggaṁ, mukhanimittaṁ vā, tassa **mūle** samīpe **ṭhatvā.** Kathaṁ ṭhatvā? Satiyā vasena. Satiñhi tattha sūpaṭṭhitaṁ karonto yogāvacaro tattha ṭhito nāma hoti, avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato. **Nimitte**ti nāsikaggādinimitte. **Satiyā nisīdanto**ti sativasena nisīdanto. "Satiñhi tatthā"ti-ādinā ṭhāne viya vattabbaṁ. **Tatthā**ti phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāne.

---

1. Nāntariyakabhāve (Sī), nānantariyakabhāve (Syā)   2. Anubandhanto (Sī, Syā)
3. Pekhoso (Sī, Syā), preṅkholo (Sakkata), pokhepo (Ka)

226. **Te**ti nagarassa antobahigatā manussā, tesaṁ saṅgahā ca hatthagatā.

227. **Ādito paṭṭhāyā**ti upameyyatthadassanato paṭṭhāya. Gāthāyaṁ **nimittan**ti upanibandhanānimittaṁ. **Anārammaṇamekacittassā**ti ekassa cittassa na ārammaṇaṁ, ārammaṇaṁ na hontīti attho. **Ajānato ca tayo dhamme**ti nimittaṁ assāso passāsoti ime tayo dhamme ārammaṇakaraṇavasena avindantassa. **Ca**-saddo byatireke. **Bhāvanā**ti ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Nupalabbhatī**ti na upalabbhati na sijjhatīti ayaṁ codanāgāthāya attho, dutiyā pana parihāragāthā suviññeyyāva.

Kathanti tāsaṁ atthaṁ vivarituṁ kathetukamyatāpucchā. **Ime tayo dhammā**ti-ādīsu padayojanāya saddhiṁ ayamatthaniddeso—ime nimittādayo tayo dhammā ekacittassa kathaṁ ārammaṇaṁ na honti, tathāpi na cime na ca ime tayo dhammā aviditā honti, kathaṁ na ca honti aviditā? Tesañhi aviditatte cittañca kathaṁ vikkhepaṁ na gacchati, padhānañca bhāvanāya nipphādakaṁ vīriyañca kathaṁ paññāyati, nīvaraṇānaṁ vikkhambhakaṁ sammadeva samādhānāvahaṁ bhāvanānuyogasaṅkhātaṁ payogañca yogī kathaṁ sādheti, uparūpari lokiyalokuttarañca visesaṁkathamadhigacchatīti.

Idāni tamatthaṁ kakacūpamāya sādhetuṁ **"seyyathāpī"**ti-ādi vuttaṁ. Bhūmibhāgassa visamatāya cañcale rukkhe chedanakiriyā na sukarā siyā, tathā ca sati kakacadantagati dubbiññeyyāti āha **"same bhūmibhāge"**ti. **Kakacenā**ti khuddakena kharapattena. Tenāha **"puriso"**ti. **Phuṭṭhakakacadantānan**ti phuṭṭhaphuṭṭhakakacadantānaṁ vasena. Tena kakacadantehi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva purisassa satiyā upaṭṭhānaṁ dasseti. Tenāha **"na āgate vā gate vā kakacadante manasi karotī"**ti. Kakacassa ākaḍḍhanakāle purisābhimukhaṁ pavattā āgatā. Pellanakāle tato vigatā "gatā"ti vutto. **Na ca āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti** sabbattha satiyā upaṭṭhitattā chinditabbaṭṭhānaṁ aphusitvā acchantānaṁ, āgacchantānañca kakacadantānaṁ abhāvato. **Padhānan**ti rukkhassa

chedanavīriyaṁ. **Payogan**ti tasseva chedanakiriyaṁ. **Visesan**ti anekabhāvāpādanaṁ, tena ca sādhetabbaṁ payojanavisesaṁ.

Yathā rukkhoti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. Upanibandhati ārammaṇe cittaṁ etāyāti sati upanibandhanā nāma, tassā assāsapassāsānaṁ sallakkhaṇassa nimittanti **upanibandhanānimittaṁ,** nāsikaggaṁ, mukhanimittaṁ vā. **Evamevā**ti yathāpi so puriso kakacena rukkhaṁ chindanto āgatagate kakacadante amanasikarontopi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva satiyā upaṭṭhapanena āgatagate kakacadante jānāti, suttapadañca avirajjhanto atthakiccaṁ sādheti, evameva. **Nāsikagge mukhanimitte**ti dīghanāsiko nāsikagge itaro mukhaṁ dasanaṁ[1] nimīyati chādīyati etenāti mukhanimittanti laddhanāme uttaroṭṭhe.

Idaṁ padhānanti yena vīriyārambhena āraddhavīriyassa yogino kāyopi cittampi kammaniyaṁ bhāvanākammakkhamaṁ bhāvanākammayoggaṁ hoti, idaṁ vīriyaṁ padhānanti phalena hetuṁ dasseti. **Upakkilesā pahīyantī**ti cittassa upakkilesabhūtāni nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. **Vitakkā vūpasamantī**ti tato eva kāmavitakkādayo micchāvitakkā upasamaṁ gacchanti, nīvaraṇappahānena vā paṭhamajjhānādhigamaṁ dassetvā vitakkavūpasamāpadesena dutiyajjhādīnamadhigamamāha. **Ayaṁ payogo**ti ayaṁ jhānādhigamassa hetubhūto kammaṭṭhānānuyogo payogo. **Saṁyojanā pahīyantī**ti dasapi saṁyojanāni maggapaṭipāṭiyā samucchedavasena pahīyanti. **Anusayā byantī hontī**ti tathā sattapi anusayā anuppattidhammatāpādanena bhaṅgamattassapi anavasesato vigatantā honti. Ettha ca saṁyojanappahānaṁ nāma anusayanirodheneva hoti, pahīnesu ca saṁyojanesu anusayānaṁ lesopi na bhavissatīti ca dassanatthaṁ **"saṁyojanā pahīyanti anusayā byantī hontī"**ti vuttaṁ. **Ayaṁ viseso**ti imaṁ samādhiṁ nissāya anukkamena labbhamāno ayaṁ saṁyojanappahānādiko imassa samādhissa visesoti attho.

Yassāti yena. **Anupubban**ti anukkamena. **Paricitā**ti pariciṇṇā. Ayaṁ hettha saṅkhepattho—ānāpānassati yathā buddhena bhagavatā

---

1. Āssaṁ (Sī), asanaṁ (Syā, Ka)

desitā, tatheva yena dīgharassapajānanādividhinā anupubbaṁ paricitā suṭṭhu bhāvitā, tato eva paripuṇṇā soḷasannaṁ vatthūnaṁ pāripūriyā sabbaso puṇṇā. So bhikkhu imaṁ attano khandhādilokaṁ paññobhāsena pabhāseti. Yathā kiṁ abbhā muttova candimā abbhupakkhilesavimutto candimā tārakarājā viyāti.

Idhāti kakacūpamāyaṁ. **Assā**ti yogino. **Idhā**ti vā imasmiṁ ṭhāne. **Assā**ti upamābhūtassa kakacassa. Āgatagatavasena yathā tasa purisassa amanasikāro, evaṁ assāsapassāsānaṁ **āgatagatavasena amanasikāramattameva payojanaṁ.**

228. **Nimittan**ti paṭibhāganimittaṁ. **Avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā**ti appanāvitakkādi-avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitāti vadanti, vicāradīti[1] pana vattabbaṁ nippariyāyena vitakkassa appanābhāvato. So hi pāḷiyaṁ "appanā byappanā"ti[2] niddiṭṭho, taṁsampayogato vā yasmā jhānaṁ "appanā"ti aṭṭhakathāvohāro, jhānaṅgesu ca samādhi padhānaṁ, tasmā taṁ "appanā"ti dassento **"avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjatī**"ti āha. **Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhutī**ti ettha **"anukkamato -pa- laṅghanākārappattaṁ viya hotī**"ti ettako gantho parihīno.

Sāraddhakāyassa kassaci puggalassa. **Onamati** paṭṭikādīnaṁ[3] palambanena. **Vikūjatī**ti saddaṁkaroti. Gattānisadakapparādīnaṁ[4] sandhiṭṭhānesu **valiṁ gaṇhāti** tattha tattha valitaṁ hoti. Kasmā? Yasmā sāraddhakāyo garuko hotīti kāyadarathavūpasamena saddhiṁ sijjhamāno oḷārika-assāsapassāsanirodho byatirekamukhena tassa sādhanaṁ viya vutto. **Oḷārika-assāsapassāsanirodhavasenā**ti anvayavasena tadatthasādhanaṁ. Tattha **kāyadarathe vūpasante**ti cittajarūpānaṁ lahumudukammaññabhāvena yo sesatisantatirūpānampi lahu-ādibhāvo, so idha kāyassa lahubhāvoti adhippeto. Svāyaṁ yasmā cittassa lahu-ādibhāvena vinā natthi, tasmā vuttaṁ **"kāyopi cittampi lahukaṁ hotī**"ti.

---

1. Vicārādīnīti (Sī) 2. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 3. Paṭikādīnaṁ (Syā, Ka)
4. Gattanettakapparādīnaṁ (Sī), vattanettha kuppalādīnaṁ (Syā)

Oḷārike assāsapassāse niruddheti-ādi heṭṭhā vuttanayampi vicetabbākārappattassa kāyasaṅkhārassa vicayanavidhiṁ dassetuṁ ānītaṁ.

229. **Uparūpari vibhūtānī**ti bhāvanābalena uddhaṁ uddhaṁ pākaṭāni honti. **Desato**ti pakatiyā phusanadesato, pubbe attanā phusanavasena upadhāritaṭṭhānato.

"Kattha natthī"ti ṭhānavasena, **"kassa natthī"**ti puggalavasena vīmaṁsiyamānamatthaṁ ekajjhaṁ katvā vibhāvetuṁ **"antomātukucchiyan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yathā udake nimuggassa puggalassa niruddhokāsatāya assāsapassāsā na pavattanti, evaṁ antomātukacchiyaṁ. Yathā matānaṁ samuṭṭhāpakacittābhāvato, evaṁ asaññībhūtānaṁ mucchāparetānaṁ, asaññīsu vā jātānaṁ, tathā nirodhasamāpannānaṁ. Catutthajjhānasamāpannānaṁ pana dhammatāvaseneva nesaṁ anuppajjanaṁ, tathā rūpārūpabhavasamaṅgīnaṁ. Keci pana "anupubbato sukhumabhāvappattiyā catutthajjhānasamāpannassa, rūpabhave rūpānaṁ bhavaṅgassa ca sukhumabhāvato rūpabhavasamaṅgīnaṁ natthī"ti kāraṇaṁ vadanti[1]. **Atthiyeva te assāsapassāsā** pariyesatoti[2] adhippāyo, yathāvuttasattaṭṭhānavinimuttassa assāsapassāsānaṁ anuppajjanaṭṭhānassa abhāvato. **Pakatiphuṭṭhavasenā**ti pakatiyā phusanaṭṭhānavasena. **Nimittaṁ ṭhapetabban**ti satiyā tattha tattha sukhappavattanatthaṁ thiratarasañjānanaṁ pavattetabbaṁ. Thirasaññāpadaṭṭhānā hi sati. **Imamevā**ti imaṁ eva anupaṭṭhahantassa thirasaññāpadaṭṭhānā hi sati. **Imamevā**ti imaṁ eva anupaṭṭhahantassa kāyasaṅkhārassa kaṇṭakuṭṭhāpananayena[3] upaṭṭhāpanavidhimeva. **Atthavasan**ti hetuṁ. **Attho**ti hi phalaṁ, so yassa vasena pavattati, so attavasoti. **Muṭṭhassatissā**ti vinaṭṭhassatissa. **Asampajānassā**ti sampajaññarahitassa, bhāventassa anukkamena anupaṭṭhahante assāsapassāsevīmaṁsitvā "ime te"ti upadhāretuṁ, sammadeva pajānituñca samatthāhi satipaññāhi virahitassāti adhippāyo.

230. **Ito aññaṁ** kammaṭṭhānaṁ. **Garukan**ti sāriyaṁ. Sā cassa garukatā bhāvanāya sudukkarabhāvenāti āha **"garukabhāvanan"**ti.

---

1. Sukhumabhāvappattiyāti kāraṇaṁ vadanti (Sī)
2. Parisesatoti (Syā), pārisesatoti (Sārattha-Ṭī 2. 217 piṭṭhe.)
3. Kandukuṭṭhāpananayena (Sī), kandakuṭṭhāpananayena (Syā)

Uparūpari santasukhumabhāvappattito "balavatī suvisadā sūrā ca satipaññā ca icchitabbā"ti vatvā sukhumassa nāma atthassa sādhanenāpi sukhumeneva bhavitabbanti dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Idāni anupaṭṭhahantānaṁ assāsapassāsānaṁ pariyesanupāyaṁ dassento **"tāhi ca panā"**ti-ādimāha. Tattha **gocaramukhe**ti gocarābhimukhe. **Anupadan**ti padānupadaṁ. **Caritvā**ti gocaraṁ gahetvā. **Tasmiṁyeva ṭhāne**ti upanibandhanānimittasaññitaṭṭhāne. **Yojetvā**ti manasikārena yojetvā. **Satirasmiyā bandhitvā**ti vā vuttamevatthamāha **"tasmiṁyeva ṭhāne yojetvā"**ti. Na hi upameyye bandhanayojanaṭṭhānāni visuṁ labbhanti.

231. **Nimittan**ti uggahanimittaṁ, paṭibhāganimittaṁ vā. Ubhayampi hi idha ekajjhaṁ vuttaṁ. Tathā hi tūlapicu-ādi-upamattayaṁ uggahe yujjati, sesaṁ ubhayattha. **Ekacce**ti eke ācariyā.

Tārakarūpaṁ viyāti tārakāya patārūpaṁ viya. Maṇiguḷikādi-upamā paṭibhāge vaṭṭanti. Kathaṁ panetaṁ ekaṁyeva kammaṭṭhānaṁ anekākārato upaṭṭhātīti āha **"tañca panetan"**ti-ādi. **Suttantan**ti ekaṁ suttaṁ. Paguṇappavattibhāvena avicchedaṁ, mahāvisayatañca sandhāyāha **"mahatī pabbateyyā nadī viyā"**ti. Attabyañjanasampattiyā samantabhaddakaṁ suttaṁ sabbabhāgamanoharā sabbapāliphullā vanaghaṭā viyāti āha **"ekā vanarāji viyā"**ti. Tenāha bhagavā "vanappagumbe yatha phussitagge"ti[1]. Nānānusandhikaṁ nānāpeyyālaṁ vividhanayanipuṇaṁ bahuvidhakammaṭṭhānamukhasuttantaṁ atthikehi sakkaccaṁ samupajīvitabbanti āha **"sītacchāyo -pa- rukkho viyā"**ti. **Saññānānatāyā**ti nimittupaṭṭhānato pubbeva pavattasaññānaṁ nānāvidhabhāvato.

Ime tayo dhammāti assāso, passāso, nimittanti ime tayo dhammā. **Natthī**ti kammaṭṭhānavasena manasikātabbabhāvena natthi na upalabbhanti. **Na ca upacāran**ti upacārampi na pāpuṇāti, pageva appananti adhippāyo. **Yassa panā**ti vijjamānapakkho vuttanayānusārena veditabbo.

Idāni vuttasseva atthassa samatthanatthaṁ kakacūpamāyaṁ āgatā **"nimittan"**ti-ādikā gāthā paccānītā.

---

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

232. **Nimitte**ti yathāvutte paṭibhāganimitte. **Evaṁ hotī**ti bhāvanamanuyuttassa eva hoti. Tasmā "punappunaṁ evaṁ manasi karohī"ti vattabbo. **Vosānaṁ āpajjeyyā**ti "nimittaṁ nāma dukkaraṁ uppādetuṁ, tayidaṁ laddhaṁ, handāhaṁ dāni yadā vā tadā vā visesaṁ nibbattessāmī"ti saṅkocaṁ āpajjeyya. **Visīdeyyā**ti "ettakaṁ kālaṁ bhāvanamanuyuttassa nimittampi na uppannaṁ, abhabbo maññe visesassā"ti visādaṁ āpajjeyya.

"Imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmīti paṭipannassa nimittan"ti vutte kathaṁ saṅkocāpatti, bhiyyoso mattāya ussāhameva kareyyāti **"nimittamidaṁ -pa- vattabbo"**ti **majjhimabhāṇakā** āhu. **Evan**ti vuttappakārena paṭibhāganimitteyeva bhāvanācittassa ṭhapanena. **Ito pabhutī**ti ito paṭibhāganimittuppattito paṭṭhāyaṁ. Pubbe yaṁ vuttaṁ "anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotī"ti[1], tattha anubandhanaṁ, phusanañca vissajjetvā **ṭhapanāvasena bhāvanā hotī**ti ṭhapanāvaseneva bhāvetabbanti attho.

Porāṇehi vuttovāyamatthoti **"nimitte"**ti gāthamāha. Tattha **nimitte**ti paṭibhāganimitte. **Ṭhapayaṁ cittan**ti bhāvanācittaṁ ṭhapento, ṭhapanāvasena manasi karontoti attho. **Nānākāran**ti "cātthāro vaṇṇā"ti[2] evaṁ vuttaṁ nānākāraṁ. Ākārasāmaññavasena hetaṁ ekavacanaṁ. **Vibhāvayan**ti vibhāvento antaradhāpento. Nimittuppattito paṭṭhāya hi te ākārā amanasikaroto antarahitā viya honti. **Assāsapassāse**ti assāsapassāse yo nānākāro. Taṁ vibhāvayaṁ, assāsapassāsasambhūte vā nimitte. **Sakaṁ cittaṁ nibandhatī**ti tāya eva ṭhapanāya attano cittaṁ upanibandhati, appetīti attho. Ye pana "vibhāvayanti vibhāvento viditaṁ pākaṭaṁ karonto"ti atthaṁ vadanti, taṁ pubbabhāgavasena yujjeyya. Ayañhettha attho—dhitisampannattā **dhīro** yogī assāsapassāse nānākāraṁ vibhāvento nānākārato te pajānanto vidite pākaṭe karonto, nānākāraṁ vā oḷārikoḷārike passambhento vūpasamento tattha yaṁ laddhaṁ nimittaṁ, tasmiṁ cittaṁ ṭhapento anukkamena sakaṁ cittaṁ nibandhati appetīti.

---

1. Visuddhi 1. 272 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 265; Vi-Ṭṭha 2. 216; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 90 piṭṭhādīsu.

Vaṇṇatoti picupiṇḍatārakarūpādīsu viya upaṭṭhitavaṇṇato. **Lakkhaṇato**ti kharabhāvādisabhāvato, aniccādilakkhaṇato vā. Rakkhitabbaṁ taṁ nimittanti sambandho. Nimittassa rakkhaṇaṁ nāma tattha paṭiladdhassa upacārajhānassa rakkhaṇeneva hotīti āha **"punappunaṁ manasikāravasena vuddhiṁ virūḷiṁ gamayitvā"**ti.

233. **Etthā**ti etissaṁ kāyānupassanāyaṁ. **Pārisuddhiṁ pattukāmo**ti adhigantukāmo, samāpajjitukāmo ca, tattha sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena adhigantukāmo, sallakkhaṇāvasena samāpajjitukāmoti yojetabbaṁ. **Nāmarūpaṁ vavatthapetvā vipassanaṁ paṭṭhapetī**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yathāhī**ti-ādi kāyassa, cittassa ca assāsapassāsānaṁ samudayabhāvadassanaṁ. **Kammāragaggariyā**ti kammārānaṁ ukkāyaṁ aggidhamanabhastā. **Dhamamānāyā**ti dhamayantiyā, vātaṁ gāhāpentiyāti attho. **Tajjan**ti tadanurūpaṁ. **Evamevā**ti ettha kammāragaggarī viya karajakāyo, vāyāmo viya cittaṁ daṭṭhabbaṁ. Kiñcāpi assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā, karajakāyaṁ pana vinā tesaṁ appavattanato **"kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsā"**ti vuttaṁ.

Tassāti nāmarūpassa. **Paccayaṁ pariyesatī**ti "avijjāsamudayā rūpasamudayo"ti-ādinā[1] avijjādikaṁ paccayaṁ vīmaṁsati pariggaṇhāti. **Kaṅkhaṁ vitaratī**ti "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan"ti[2] ādinayappavattaṁ soḷasavatthukaṁ vicikicchaṁ atikkamati pajahati. "Yaṁ kiñci rūpaṁ atītānāgatapaccuppannan"ti[3] ādinayappavattaṁ **kalāpasammasanaṁ. Pubbabhāge**ti paṭipadāñāṇadassanavisuddhipariyāpannāya udayabbayānupassanāya pubbabhāge **uppanne. Obhāsādayo**ti obhāso ñāṇaṁ pīti passaddhi sukhaṁ adhimokkho paggaho upekkhā upaṭṭhānaṁ nikantīti ime obhāsādayo dasa. **Udayaṁ pahāyā**ti udayabbayānupassanāya gahitaṁ saṅkhārānaṁ udayaṁ vissajjetvā tesaṁ bhaṅgasseva anupassanato bhaṅgānupassanaṁ ñāṇaṁ **patvā** ādīnavānupassanāpubbaṅgamāya nibbidānupassanāya **nibbindanto.** Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhānulomañāṇānaṁ ciṇṇapariyante uppannagotrabhuñāṇānantaraṁ uppannena maggañāṇena sabbasaṅkhāresu **virajjanto vimuccanto.**

---

1. Khu 9. 53 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 282, 297; Ma 3. 67; Aṁ 1. 490 piṭṭhādīsu.

Maggakkhaṇe hi ariyo virajjati vimuccatīti ca vuccati. Tenāha **"yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā"**ti. Maggaphalanibbānapahīnāvasiṭṭhakilesasaṅkhātassa paccavekkhitabbassa pabhedena **ekūnavīsatibhedassa.** Arahato hi avasiṭṭhakilesābhāvena ekūnavīsatitā. **Assā**ti ānāpānakammaṭṭhānikassa.

234. **Visuṁ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi** paṭhamacatukkavasena adhigatajhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena desitattā. **Tesan**ti tiṇṇaṁ catukkānaṁ.

Pītipaṭisaṁvedīti pītiyā paṭi paṭi sammadeva vedanāsīlo, tassā vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṁ vā paṭi paṭi sammadeva vedayamāno. Tattha kāmaṁ saṁvedana-ggahaṇeneva pītiyā sakkaccaṁ viditabhāvo bodhito hoti, yehi pana pakārehi tassā saṁvedanaṁ icchitaṁ, taṁ dassetuṁ **paṭi**-saddaggahaṇaṁ "paṭi paṭi saṁvedīti paṭisaṁvedī"ti. Tenāha **"dvīhākārehī"**ti-ādi.

Tattha **kathaṁ ārammaṇato pīti paṭisaṁviditā hotī**ti pucchāvacanaṁ. **Sappītike dve jhāne samāpajjatī**ti pītisahagatāni dve paṭhamadutiyajhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā**ti tena. "Paṭisaṁviditā"ti hi padaṁ apekkhitvā kattu-atthe etaṁ sāmivacanaṁ. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpannakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgibhāvena. **Ārammaṇato**ti ārammaṇamukhena, tadārammaṇajhānapariyāpannā pīti paṭisaṁviditā hoti **ārammaṇassa paṭisaṁviditattā.** Kiṁ vuttiṁ hoti? Yathā nāma sappapariyesanaṁ carantena tassa āsaye paṭisaṁvidite sopi paṭisaṁvidito gahito eva hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṁ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṁvidite sā pīti paṭisaṁviditā eva hoti salakkhaṇato, sāmaññato ca tassā gahaṇassa sukarattāti.

Kathaṁ asammohato pīti paṭisaṁviditā hotīti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāya tikkhavisadappattāya[1]

1. Tikkhavisadavattāya (Sī, Ka)

visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa, sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yaṁ hi yasa visesato, sāmaññato ca lakkhaṇaṁ, tasmiṁ vidite so yāthāvato vidito eva hoti. Tenāha **"asammohato pīti paṭisaṁviditā hotī"**ti.

Idāni tamatthaṁ pāḷiyā eva vibhāvetuṁ **"vuttañhetan"**ti-ādimāha. Tattha **dīghaṁ assāsavasenā**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana satokāritādassanavasena pāḷi āgatā, idha pītipaṭisaṁveditāvasena, pītipaṭisaṁveditā ca atthato vibhattā eva. Apica ayamettha saṅkhepattho—**dīghaṁ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena pajānato sā pīti paṭisaṁviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṁ avikkhepaṁ pajānato**ti jhānapariyāpannaṁ "avikkhepo"ti laddhanāmaṁ cittassekaggataṁ taṁsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṁviditā hoti, evaṁ taṁsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṁviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṁ assāsavasena jhānasampayuttā sati tassa ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṁ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti **paṭisaṁviditā hoti. Dīghaṁ passāsavasenā**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Evaṁ paṭhamacatukkavasena dassitaṁ pītipaṭisaṁvedanaṁ ārammaṇato, asammohato ca vibhāgaso dassetuṁ "āvajjato"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **āvajjato**ti jhānaṁ āvajjantassa. **Sā pītī**ti sā jhānapariyāpannā pīti. **Jānato**ti samāpannakkhaṇe ārammaṇamukhena jānato. Tassa sā pīti paṭisaṁviditā hotīti sambandho. **Passato**ti dassanabhūtena ñāṇena jhānato vuṭṭhāya passantassa. **Paccavekkhato**ti jhānaṁ paccavekkhantassa. **Cittaṁ adhiṭṭhahato**ti "ettakaṁ velaṁ jhānasamaṅgī bhavissāmī"ti jhānacittaṁ adhiṭṭhahantassa. Evaṁ pañcannaṁ vasībhāvānaṁ vasena jhānassa pajānanamukhena ārammaṇato pītiyā paṭisaṁvedanā dassitā.

Idāni yehi dhammehi jhānaṁ, vipassanā ca sijjhanti, tesaṁ jhānapariyāpannānaṁ vipassanāmaggapariyāpannānañca saddhādīnaṁ vasena pītipaṭisaṁvedanaṁ dassetuṁ **"saddhāya adhimuccato"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **adhimuccato**ti saddahantassa, samathavipassanāvasenāti adhippāyo. **Vīriyaṁ paggaṇhato**ti-ādīsupi eseva nayo. **Abhiññeyyan**ti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitabbaṁ. **Abhijānato**ti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya jānato. **Pariññeyyan**ti dukkhasaccaṁ tīraṇapariññāya, maggapaññāya ca parijānato. **Pahātabban**ti samudayasaccaṁ pahānapariññāya, maggapaññāya ca pajahato. **Bhāvayato sacchikaroto bhāvetabbaṁ** maggasaccaṁ, **sacchikātabbaṁ** nirodhasaccaṁ. Keci panettha pītiyā eva vasena abhiññeyyādīni uddharanti, taṁ ayuttaṁ jhānādisamudāyaṁ uddharitvā tato pītiyā niddhāraṇassa adhippetattā.

Ettha ca "dīghaṁ assāsavasenā"ti-ādinā paṭhamacatukkavasena ārammaṇato pītipaṭisaṁvedanaṁ vuttaṁ, tathā "āvajjato"ti-ādīhi pañcahi padehi. "Abhiññeyyaṁ abhijānato"ti-ādīhi pana asammohato. "Saddhāya adhimuccato"ti-ādīhi ubhayathāpīti saṅkhepato samathavasena ārammaṇato, vipassanāvasena asammohato pītipaṭisaṁvedanaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Kasmā panettha vedanānupassanāyaṁ pītisīsena vedanā gahitā, na sarūpato evāti? Bhūmivibhāgādivasena vedanaṁbhinditvā catudhā vedanānupassanaṁ dassetuṁ. Apica vedanākammaṭṭhānaṁ dassento bhagavā pītiyā oḷārikattā taṁsampayuttasukhaṁ sukhaggahaṇatthaṁ pītisīsena dasseti.

Eteneva nayena avasesapadānīti "sukhapaṭisaṁvedī cittasaṅkhārapaṭisaṁvedī"ti padāni pītipaṭisaṁvedipade āgatanayeneva attato veditabbāni. Sakkā hi "dvīhākārehi sukhapaṭisaṁveditā hoti, cittasaṅkhārapaṭisaṁveditā hoti ārammaṇato"ti-ādinā pītiṭṭhāne sukhādipadāni pakkhipitvā "sukhasahagatāni tīṇi jhānāni, cattāri vā jhānāni samāpajjatī"ti-ādinā atthaṁ viññātuṁ. Tenāha **"tiṇṇaṁ jhānānaṁ vasenā"**ti-ādi. **Vedanādayo**ti **ādi**-saddena saññā gahitā. Tenāha **"dve khandhā"**ti. **"Vipassanābhūmidassanatthan**ti pakiṇṇakasaṅkhārasammasanavasena vipassanaya bhūmidassanatthaṁ **"sukhanti dve sukhānī"**ti-ādi

vuttaṁ samathe kāyikasukhābhāvato. **So**ti so passambhanapariyāyena vutto nirodho. "Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle"ti-ādinā[1] vitthārato kāyasaṅkhāre vutto, tasmā vuttanayeneva veditabbo. Tattha kāyasaṅkhāravasena āgato, idha cittasaṅkhāravasenāti ayameva viseso.

Evaṁ cittasaṅkhārassa passambhanaṁ atidesena dassetvā yadaññaṁ imasmiṁ catukke vattabbaṁ, taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **pītipade**ti "pītipaṭisaṁvedī"ti-ādinā desitakoṭṭhāse. **Pītisīsena vedanā vuttā**ti pīti-apadesena taṁsampayuttā vedanā vuttā, na pītīti adhippāyo. Tattha kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. **Dvīsu cittasaṅkhārapadesū**ti "cittasaṅkhārapaṭisaṁvedī passambhayaṁ cittasaṅkhāran"ti cittasaṅkhārapaṭisaṁyuttesu dvīsu padesu. "Viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti[2] vacanato cittena paṭibaddhāti **cittapaṭibaddhā.** Tato eva kāmaṁ cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā,** saññāvedanādayo, idha pana upalakkhaṇamattaṁ saññāvedanāva adhippetāti āha **"saññāsampayuttā vedanā"**ti.

235. Cittapaṭisaṁvedīti ettha dvīhākārehi cittapaṭisaṁveditā hoti ārammaṇato, asammohato ca. Kathaṁ ārammaṇato? Cattāri jhānāni samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhenāti-ādinā vuttanayānusārena sabbaṁ suviññeyyanti āha **"catunnaṁ jhānānaṁ vasena cittapaṭisaṁveditā veditabbā"**ti. **Cittaṁ modento**ti jhānasampayuttaṁ cittaṁ sampayuttāya pītiyā modayamāno, taṁ vā pītiṁ ārammaṇaṁ katvā pavattaṁ vipassanācittaṁ tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā modayamāno. **Pamodento**ti-ādīni padāni tasseva vevacanāni pītipariyāyabhāvato.

Sampayuttāya pītiyā cittaṁ āmodetīti jhānacittasampayuttāya pītisambojjhaṅgabhūtāya odagyalakkhaṇāya jhānapītiyā tameva jhānacittaṁ sahajātādipaccayavasena ceva jhānapaccayavasena ca paribrūhento haṭṭhapahaṭṭhākāraṁ pāpento āmodeti pamodeti ca. **Ārammaṇaṁ**

---

1. Visuddhi 1. 266 piṭṭhe. 2. Vi 3. 1; Ma 3. 109; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

katvāti uḷāraṁ jhānasampayuttaṁ pītiṁ ārammaṇaṁ katvā pavattamānaṁ vipassanā**cittaṁ** tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā yogāvacaro haṭṭhapahaṭṭhākāraṁ pāpento "āmodeti pamodetī"ti vuccati.

Samaṁ ṭhapentoti yathā īsakampi līnapakkhaṁ, uddhaccapakkhañca anupagamma anonataṁ anunnataṁ yathā indriyānaṁ samattapaṭipattiyā avisamaṁ, samādhissa vā ukkaṁsagamanena āneñjappattiyā sammadeva ṭhitaṁ hoti, evaṁ appanāvasena ṭhapento. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti aniccādikassa lakkhaṇassa paṭi paṭi vijjhanena khaṇe khaṇe avabodhena. **Khaṇikacittekaggatā**ti khaṇamattaṭṭhitiko samādhi. Sopi hi ārammaṇe nirantaraṁ ekākārena pavattamāno paṭipakkhena anabhibhūto appito viya cittaṁ niccalaṁ ṭhapeti. Tena vuttaṁ **"evaṁ uppannāyā"**ti-ādi.

Mocentoti vikkhambhanavimuttivasena vivecento visuṁ karonto, nīvaraṇāni pajahantoti attho. **Vipassanākkhaṇe**ti bhaṅgānupassanākkhaṇe. Bhaṅgo hi nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā tāya bhaṅgānupassako yogāvacaro cittamukhena sabbasaṅkhāragataṁ aniccato passati, no niccato. Aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca anattakattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṁ aniccaṁ dukkhaṁ anattā, na taṁ abhinanditabbaṁ. Yañca na abhinanditabbaṁ, na taṁ rañjitabbaṁ. Tasmā bhaṅgadassanānusārena "aniccaṁ dukkhaṁ anattā"ti saṅkhāragate diṭṭhe tasmiṁ nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṁ nibbindanto virajjanto lokiyeneva tāva ñāṇena rāgaṁ nirodheti, no samudeti, nāssa samudayaṁ karotīti attho. Atha vā so evaṁ viratto yathā diṭṭhaṁ saṅkhāragataṁ, tathā adiṭṭhaṁ attano ñāṇena nirodheti, no samudeti. Nirodhamevassa manasi karoti, no samudayanti attho. So evaṁ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kiṁ vuttaṁ hoti? Ayañhi aniccādi-anupassanā saddhiṁ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṁ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato yogāvacaro vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Tena vuttaṁ **"so vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṁ mocento**

vimocento -pa- paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṁ mocentovimocento assasati ceva passasati cā”ti.

Tattha aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā.** Tebhūmakadhammānaṁ aniccataṁ gahetvā pavattāya vipassanāya etaṁ nāmaṁ. **Niccasaññāto**ti saṅkhatadhamme “niccā sassatā”ti pavattāya micchāsaññāya. Saññāsīsena cittadiṭṭhīnampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Esa nayo sukhasaññādīsupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandito**ti sappītikataṇhāto. **Virāgānupassanāyā**ti tathā virajjanākārena pavattāya anupassanāya. Tena vuttaṁ **“rāgato mocento”**ti. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṁ nirodhassa anupassanāya. Yathā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṁ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṁ vā anupassanā nirodhānupassanā. Muñcitukamyatā hi ayaṁ balappattā. Tenāha **“samudayato mocento”**ti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā. Ādānato**ti niccādivasena gahaṇato, paṭisandhiggahaṇato vāti evamettha attho daṭṭhabbo.

236. Aniccanti anupassī, aniccassa vā anupassanasīlo **aniccānupassī**ti ettha kiṁ panetaṁ aniccaṁ, kathaṁ vā aniccaṁ, kā vā aniccānupassanā, kassa vā aniccānupassanāti catukkaṁ vibhāvetabbanti taṁ dassento **“aniccaṁ veditabban”**ti-ādimāha.

Tattha niccaṁ nāma dhuvaṁ sassataṁ yathā taṁ nibbānaṁ, na niccanti **aniccaṁ,** udayabbayavantaṁ, atthato saṅkhatā dhammāti āha **“aniccanti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā”**ti, uppādavayaññathattasabbhāvāti attho. Tattha saṅkhatadhammānaṁ hetupaccayehi uppajjanaṁ ahutvā sambhavo attalābho **uppādo.** Uppannānaṁ tesaṁ khaṇanirodho vināso **vayo.** Jarāya aññathābhāvo **aññathattaṁ.** Yathā hi uppādāvatthāya bhinnāya bhaṅgāvatthāyaṁ vatthubhedo natthi, evaṁ ṭhitisaṅkhātāya bhaṅgābhimukhāvatthāyampi vatthubhedo natthi, yatta jarāvohāro. Tasmā ekassāpi dhammassa jarā yujjati, yā khaṇikajarāti vuccati. Ekaṁsena ca uppādabhaṅgāvatthāsu vatthuno abhedo icchitabbo, aññaṁthā “añño uppajjati, añño bhijjatī”ti

āpajjeyya. Tayimaṁ khaṇikajaraṁ sandhāyāha **“aññathattan”**ti. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ parato kathayissāma.

Yassa lakkhaṇattayassa bhavā khandhesu aniccasamaññā, tasmiṁ lakkhaṇattaye aniccatāsamaññāti “aniccatāti tesaṁyeva uppādavayaññathattan”ti vatvā visesato dhammānaṁ khaṇikanirodhe aniccatāvohāroti dassento **“hutvā abhāvo vā”**ti-ādimāha. Tattha uppādapubbakattā abhāvassa hutvāgahaṇaṁ. Tena pākabhāvapubbakattaṁ vināsabhāvassa dasseti. **Tenevākārenā**ti nibbattanākāreneva. **Khaṇabhaṅgenā**ti khaṇikanirodhena. **Tassā aniccatāyā**ti khaṇikabhaṅgasuṅkhātāya aniccatāya. **Tāya anupassanāyā**ti yathāvuttāya aniccānupassanāya. **Samannāgato**ti samaṅgibhūto yogāvacaro.

Khayo saṅkhārānaṁ vināso, virajjanaṁ tesaṁyeva vilujjanaṁ **virāgo,** khayo eva virāgo **khayavirāgo,** khaṇikanirodho. Accantamettha etasmiṁ adhigate saṅkhārā virajjanti nirujjhantīti **accantavirāgo,** nibbānaṁ. Tenāha **“khayavirāgo saṅkhārānaṁ khaṇabhaṅgo, accantavirāgo nibbānan”**ti. **Tadubhayavasena pavattā**ti khayavirāgānupassanāvasena vipassanāya, accantavirāgānupassanāvasena maggassa pavatti yojetabbā. Ārammaṇato vā vipassanāya khayavirāgānupassanāvasena pavatti, tanninnabhāvato accantavirāgānupassanāvasena, maggassa pana asammohato khayavirāgānupassanāvasena, ārammaṇato accantavirāgānupassanāvasena pavatti veditabbā. **“Eseva nayo”**ti iminā yasmā virāgānupassīpade vuttanayānusārena “dve nirodhā khayanirodho ca accantanirodho cā”ti evamādi-atthavaṇṇanaṁ atidisati, tasmā virāgaṭṭhāne nirodhapadaṁ pakkhipitvā “khayo saṅkhārānaṁ vināso”ti-ādinā idha vuttanayena tassa atthavaṇṇanā veditabbā.

Paṭinissajjanaṁ pahātabbassa tadaṅgavasena vā samucchedavasena vā pariccajanaṁ **pariccāgapaṭinissaggo.** Tathā sabbūpadhīnaṁ paṭinissaggabhūte visaṅkhāre attano nissajjanaṁ, tanninnatāya vā tadārammaṇatāya vā tattha pakkhandanaṁ **pakkhandanapaṭinissaggo.**

Tadaṅgavasenāti ettha aniccānupassanā tāva tadaṅgappahānavasena niccasaññaṁ pariccajati, pariccajantī ca tathā appavattiyaṁ ye "niccan"ti gahaṇavasena kilesā, tammūlakā abhisaṅkhārā, tadubhayamūlakā ca vipākakkhandhā anāgate uppajjeyyuṁ, te sabbepi appavattikaraṇavasena pariccajati, tathā dukkhāsaññādayo. Tenāha **"vipassanā hi tadaṅgavasena saddhiṁ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajatī**"ti.

Saṅkhatadosadassanenāti saṅkhate tebhūmake saṅkhāragate aniccatādidosadassanena. Niccādibhāvena **tabbiparīte. Tanninnatāyā**ti tadadhimuttatāya. **Pakkhandatī**ti anupavisati anupavisantaṁ viya hoti. **Saddhiṁ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajatī**ti maggena kilesesu pariccattesu avipākadhammatāpādanena abhisaṅkhārā, tammūlakā ca khandhā anuppattirahabhāvena pariccattā nāma hontīti sabbepi te maggo pariccajatīti vuttaṁ. **Ubhayan**ti vipassanāñāṇaṁ, maggañāṇañca. Maggañāṇampi hi gotrabhuñāṇassa anu pacchā nibbānadassanato **"anupassanā"**ti vuccati.

Soḷasavatthuvasena cāti soḷasannaṁ vatthūnaṁ vasenāpi vuccamānasantabhāvādivasenāpīti samuccayattho **ca**-saddo. "Ānāpānassati bhāvitā"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ.

237. **Assā**ti ānāpānassatisamādhissa. Kāmavitakkādivitakkupacchedasamatthatāyapi mahānisaṁsatā veditabbāti sambandho. **Ayan**ti ānāpānassatisamādhi. Uccāvacesu ārammaṇesu pavattiyeva **ito ciso ca cittassa vidhāvanaṁ.**

Vijjā nāma maggo. **Vimutti** phalaṁ. **Mūlabhāvo** vipassanāya pādakabhāvo. **Cattāro satipaṭṭhāne paripūreti** kāyānupassanādīnaṁ catunnaṁ anupassanānaṁ vasena tassā bhāvanāya pavattanato. **Satta bojjhaṅge paripūrenti** bojjhaṅgabhāvanāya vinā satipaṭṭhānabhāvanāpāripūriyā abhāvato. **Vijjāvimuttiṁ paripūrenti** bojjhaṅgabhāvanāya tāsaṁ sikhāppattibhāvato. **Carimakānan**ti antimakānaṁ.

238. **Nirodhavasenā**ti nirujjhanavasena. **Bhavacarimakā**ti bhavavasena carimakā nihīnabhavapavattino[1]. Tathā **jhānacarimakā** veditabbā. **Cuticarimakā**ti cutiyā carimakā cutikkhaṇapavattino[1] sabbapariyosānakā. **Tasmā**ti tīsu bhavesu nihīne kāmabhave pavattanato. **Te**ti assāsapassāsā. **Purato**ti heṭṭhā. Yasmā **vibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ**[2] rūpadhammānaṁ soḷasacittakkhaṇāyukatā vibhāvitā, tasmā **"soḷasamena cittena saddhiṁ uppajjitvā"**ti vuttaṁ. **Cuticittassa purato**ti vā cuticittaṁ avadhibhāvena gahetvā tato oraṁ soḷasamena cittena saddhiṁ uppajjitvāti evaṁ pana atthe gayhamāne sattarasacittakkhaṇāyukatāva assāsapassāsānaṁ vuttā hoti.

Ime kira imaṁ kammaṭṭhānaṁ anuyuttassa bhikkhuno pākaṭā hontīti ānetvā sambandho. Tattha kāraṇamāha **"ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā"**ti. Tamevatthaṁ vibhāvetuṁ **"cuticittassā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **āyu-antaraṁ** nāma jīvitantaraṁ jīvanakkhaṇāvadhi. **Dhammatāya evā**ti sabhāveneva, rucivasenevāti attho.

Candālokaṁ oloketvāti juṇhapakkhe padosavelāyaṁ samantato āsiñcamānakhīradhāraṁ viya gaganatalaṁ, rajatapattasadisavālikāsanthatañca bhūmibhāgaṁ disvā "ramaṇīyo vatāyaṁ kālo, deso ca mama ajjhāsayasadiso, kīva ciraṁ nu kho ayaṁ dukkhabhāro vahitabbo"ti attano āyusaṅkhāre upadhāretvā parikkhīṇeti adhippāyo. **Lekhaṁ katvā**ti caṅkame tiriyaṁ lekhaṁ katvā.

Anuyuñjethāti anuyuñjeyya, bhāveyyāti attho.

Upasamānussatikathāvaṇṇanā

239. **Evan**ti yathāvuttena virāgādiguṇānussaraṇappakārena. **Sabbadukkhūpasamasaṅkhātassā**ti dukkhadukkhādibhedaṁ sabbampi dukkhaṁ upasammati etthāti sabbadukkhūpasamoti saṅkhātabbassa.

"Paññattidhammā"ti-ādīsu asabhāvopi ñāṇena dhārīyati avadhārīyatīti dhammoti vuccatīti tato nivattento **"dhammāti sabhāvā"**ti

---

1. Vattino (Sī) 2. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.

āha. Bhavanaṁ paramatthato vijjamānatā bhāvo, saha bhāvenāti **sabhāvā,** sacchikaṭṭhaparamatthato labbhamānarūpāti attho. Te hi attano sabhāvassa dhāraṇato dhammāti, yathāvuttenaṭṭhena sabhāvāti ca vuccanti. **Saṅgammā**ti paccayasamodhānalakkhaṇena saṅgamena sannipatitvā. **Samāgammā**ti tasseva vevacanaṁ. **Paccayehī**ti anurūpehi paccayehi. **Katā**ti nibbattitā. **Akatā**ti kehicipi paccayehi na katā. **Asaṅkhatā**ti bahuvacanassa[1] kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. **Aggamakkhāyatī**ti aggo akkhāyati, **ma-**kāro padasandhikaro. So asaṅkhatalakkhaṇo sabhāvadhammo **virāgo**ti paccetabbo, virajjati ettha saṁkilesadhammoti. Nibbānaṁ ārammaṇa katvā pavattamānena ariyamaggena pahīyamānā mānamadādayo taṁ patvā pahīyanti nāmāti āha **"tamāgamma -pa- vinassantī"**ti. Tattha "seyyohamasmī"ti-ādinā[2] maññanāvasena pavatto māno eva **mānamado.** Purisabhāvaṁ nissāya uppajjanakamado **purisamado. Ādi-**saddena jātimadādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Nimmadā**ti vigatamadabhāvā. Imameva hi atthaṁ dassetuṁ **"amadā"**ti vuttaṁ. Madā nimmadīyanti ettha amadabhāvaṁ vināsaṁ gacchantīti **madanimmadano.** Eseva nayo sesapadesupi. **Kāmapipāsā**ti kāmānaṁ pātukamyatā, kāmataṇhā. Kāmaguṇā eva āliyanti ettha sattāti **kāmaguṇālayā. Tebhūmakaṁ vaṭṭan**ti tīsu bhūmīsu kammakilesavipākavaṭṭaṁ. **Esa** asaṅkhatadhammo. **Aparāparabhāvāyā**ti aparāparaṁ yoni-ādito yoni-ādibhāvāya. **Ābandhanaṁ** gaṇṭhikaraṇaṁ. **Saṁsibbanaṁ** tunnakāraṇaṁ. Nikkhamanaṁ, nissaraṇañcassa taṇhāya visaṁyogo evāti āha **"visaṁyutto"**ti.

Ye guṇe nimittaṁ katvā madanimmadanādināmāni nibbāne niruḷhāni te madanimmadanatādike yathāvutte nibbattitanibbānaguṇe eva gahetvā āha **"madanimmadanatādīnaṁ guṇānaṁ vasenā"**ti, na pana madā nimmadīyanti etenāti evamādike. Te hi ariyamaggaguṇā. Bhagavatā upasamaguṇā vuttāti sambandho. Kattha pana vuttāti? **Asaṅkhatasaṁyuttā**dīsu[3]. Tattha **saccan**ti avitathaṁ. Nibbānaṁ hi kenaci pariyāyena asantabhāvābhāvato ekaṁseneva santattā aviparītaṭṭhena saccaṁ. Tenāha "ekaṁ hi saccaṁ, na

---

1. Puthu... (Sī, Syā, Ka) 2. Abhi 1. 225; Saṁ 2. 308 piṭṭhādīsu. 3. Saṁ 2. 535 piṭṭhe.

dutiyamatthī"ti[1]. **Pāran**ti saṁsārassa paratīrabhūtaṁ. Tenevāha "tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo"ti[2], "appakā te manussesu, ye janā pāragāmino"ti[3] ca. **Sududdasan**ti paramagambhīratāya, atisukhumasantasabhāvatāya ca anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhuṁ asakkuṇeyyatāya suṭṭhu duddasaṁ. Natthi ettha jarā, etasmiṁ vā adhigate puggalassa jarābhāvoti **ajaraṁ.** Tato eva jarādīhi apalokiyatāya thiraṭṭhena **dhuvaṁ.** Taṇhādipapañcābhāvato **nippapañcaṁ.** Natthi ettha matanti **amataṁ.** Asivabhāvakarānaṁ saṁkilesadhammānaṁ abhāvena **sivaṁ.** Catūhi yogehi anupaddutattā **khemaṁ.** Visaṅkhārabhāvena acchariyatāya, abhūtapubbatāya ca **abbhutaṁ.** Sabbāsaṁ ītīnaṁ anattānaṁ abhāvena **anītikaṁ.** Niddukkhatāya **abyābajjhaṁ.** Sabbasaṁkilesamalato accantasuddhiyā visesato suddhīti **visuddhi.** Catūhipi oghehi anajjhottharaṇīyatāya **dīpaṁ.** Sakalavaṭṭadukkhato paripālanaṭṭhena **tāṇaṁ.**

"Saccañca vo bhikkhave desessāmī"ti-ādikā pāḷi saṁkhittāti veditabbā. **Ādi**-saddena ananta-anāsava nipuṇa ajajjara apalokita-anidassana paṇīta acchariya anītikadhamma mutti leṇa parāyaṇa gambhīrādivacanehi ca bodhitā idha avuttā guṇā saṅgayhanti, tattha natthi etassa uppādanto vā vayanto vāti **ananto,** asaṅkhatadhammo. Āsavānaṁ anārammaṇatāya **anāsavo.** Nipuṇañāṇagocaratāya **nipuṇo.** Saṅkhatadhammo viya jarāya ajajjaritatāya **ajajjaro.** Byādhi-ādīhi apalokiyatāya **apalokitaṁ.** Acakkhuviññāṇaviññeyyatāya **anidassano.** Atittikaraṭṭhena **paṇīto.** Apacuratāya **acchariyo.** Ītīhi anabhibhavanīyasabhāvattā, anītikabhāvahetuto ca **anītikadhammo.** Vaṭṭadukkhamuttinimittatāya **mutti.** Saṁsāraṁ bhayato passantehi nilīyanīyato[4] **leṇaṁ.** Tesaṁyeva parā gatīti **parāyaṇo.** Pakatiñāṇena aladdhapatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro.** Katapuññehipi dukkhena kicchena anubujjhitabbato **duranubodho.** Sacchikiriyaṁ muñcitvā na takkaññāṇena avacaritabboti

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Khu 1. 235 piṭṭhe Itivuttake.
3. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.
4. Layanīyato (Sī)

atakkāvacaro. Buddhādīhi paṇḍiteheva veditabbato adhigantabbato **paṇḍitavedanīyo**ti evamattho veditabbo.

Ariyasāvakasseva ijjhati sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaguṇānaṁ pākaṭabhāvato. Aṭṭhāne cāyaṁ **eva**-saddo vutto, ijjhati evāti yojanā. Sukhasiddhivasena vā evaṁ vuttaṁ **"ariyasāvakassevā"**ti. Tenevāha **"evaṁ santepī"**ti-ādi. **Upasamagarukenā**ti nibbānaninnena. **Manasi kātabbā** yathāvuttā upasamaguṇaṁ. **Sukhaṁ supatī**ti-ādīsu vattabbaṁ mettākathāyaṁ āvi bhavissati. **Paṇītādhimuttiko** hoti nibbānādhimuttattā.

Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti aṭṭhamaparicchedavaṇṇanā.

9. Brāhmavihāraniddesavaṇṇanā

Mettābhāvanākathāvaṇṇanā

240. **Mettaṁ** brahmavihāraṁ. **Bhāvetukāmenā**ti uppādetukāmena paccavekkhitabboti sambandho. **Sukhanisinnenā**ti visamaṁ anisīditvā pallaṅkābhujanena sukhanisinnena.

Kasmāti paccavekkhaṇāya kāraṇapucchā, aññaṁ adhigantukāmena aññattha ādīnavānisaṁsapaccavekkhaṇā kimatthiyāti adhippāyo. Mettā nāma atthato adoso. Tathā hi **adosaniddese** "metti mettāyanā mettāyitattan"ti[1] niddiṭṭhaṁ. **Khantī**ti ca idha adhivāsanakkhanti adhippetā. Sā pana atthato adosappadhānā cattāro arūpakkhandhāti mettāya sijjhamānāya titikkhākhanti siddhā eva hotīti āha **"khanti adhigantabbā"**ti. Tena khantiyaṁ ānisaṁsapaccavekkhaṇā satthikāvāti dasseti. **Abhibhūto** pariyuṭṭhānena. **Pariyādinnacitto** kusaluppattiyā okāsālābhena. **Ādīnavo daṭṭhabbo** pāṇaghātādivasena diṭṭhadhammikasamparāyikādi-anatthamūlabhāvato.

Khantī paramaṁ tapoti parāpakārasahanādikā titikkhalakkhaṇā khanti uttamaṁ tapo akattabbākaraṇakattabbakaraṇalakkhaṇāya sammāpaṭipattiyā mūlabhāvato. **Khantibalaṁ balānīkan**ti paramaṁ maṅgalabhūtā khanti eva balaṁ etassāti kantibalaṁ. Vuttañhi "khantibalā samaṇabrāhmaṇā"ti[2]. Dosādipaṭipakkhavidhamanasamatthatāya anīkabhūtena teneva ca khantibalena balānīkaṁ. **Khantyā bhiyyo na vijjatī**ti attano, paresañca anatthapaṭibāhano atthāvaho ca khantito uttari apassayo natthi.

Vivecanatthāyāti vikkhambhanatthāya. **Khantiyā saṁyojanatthāya** attānanti adhippāyo. Bhāvanaṁ dūsentīti dosā, puggalāyeva dosā **puggaladosā**[3]. Yesu bhāvanā na sampajjati, aññadatthu vipajjateva, te

---

1. Abhi 1. 215 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 58 piṭṭhe.
3. Ādhunika-aṭṭhakathāpotthake "puggalabhedo jānitabbo"tipāṭho, ṭīkāya na sameti. "Puggaladosā jānitabbā"ti porāṇapotthakesu pāṭho, soyeva yutto.

eva vuttā. **Paṭhaman**ti vakkhamānena koṭṭhāsato koṭṭhāsantarupasaṁharaṇanayena vinā sabbapaṭhamaṁ.

Piyāyitabbo piyo, tappaṭipakkho **appiyo.** So saṅkhepato duvidho atthassa akārako, anatthassa kārakoti. Tattha yo attano, piyassa ca anatthassa kārako, so veripuggalo daṭṭhabbo. Yo pana attano, piyassa ca atthassa akārako, appiyassa ca atthassa kārako, "atthaṁ me nācarī"ti-ādinā[1], "appiyassa me amanāpassa atthaṁ acarī"ti-ādinā[1] ca āghātavatthubhūto, so **appiyo,** ananukūlavuttiko aniṭṭhoti attho. **Liṅgavisabhāge**ti itthiliṅgādinā liṅgena visadise. **Odhiso**ti bhāgaso. "Tissa dattā"ti-ādinā odhisakanti attho.

Idāni yathāvuttesu chasu puggalesu abhāvetabbatāya kāraṇaṁ dassento **"appiyaṁ hī"**ti-ādimāha. Tattha **appiyaṁ hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamatī**ti dosena bhāvanāya saparissayatamāha. Appiyatā hi piyabhāvassa ujupaṭipakkhā, na ca tassa piyaṭṭhāne ṭhapanena vinā bhāvanā sijjhati. **Atippiyasahāyakaṁ majjhattaṭṭhāne ṭhapento kilamatī**ti rāgena bhāvanāya saparissayatamāha atippiyasahāyassa gehassitapemaṭṭhānabhāvato. Tenāha **"appamattakepī"**ti-ādi. **Majjhattaṁ** iṭṭhāniṭṭhatāhi majjhasabhāvaṁ neva piyaṁ nāppiyanti attho. **Garuṭṭhāne viyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamati** majjhatte sambhāvanīyapiyāyitabbatānaṁ abhāvā. Na hi ajjhupekkhitabbe bhāvanīyatā, manāpatā vā paccupaṭṭhāti, piyagarubhāvasampanne ca paṭhamaṁ mettā bhāvetabbā. **Kodho uppajjati** koṭṭhāsantarabhāvānupanayanato.

Tamevāti visabhāgaliṅgameva. Liṅgasabhāgeti avisesetvā **"piyapullage"**ti āha. **Bhittiyuddhamakāsī**ti sīlaṁ adhiṭṭhāya pihitadvāre gabbhe sayanapīṭhe nisīditvā mettaṁ bhāvento mettāmukhena uppannarāgena andhīkato bhariyāya santikaṁ gantukāmo dvāraṁ asallakkhetvā bhittaṁ bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittiṁ pahari.

---

1. Abhi 1. 244 piṭṭhe.

Tenāha “mettāyanāmukhena rāgo vañcetī”ti[1], “andhatamaṁ adā hoti, yaṁ rāgo sahate naran”ti[2] ca.

Ādānanikkhepaparicchinne addhāpaccuppannabhūte dharamānatāya paccakkhato viya upalabbhamāne khandhappabandhe idha sattādiggahaṇaṁ, na tiyaddhagateti āha **“kālakate panā”**ti-ādi. Kasmā pana kālakate mettābhāvanā na ijjhatīti? Mettābyāpārassa ayogyaṭṭhānabhāvato. Na hi matapuggalo hitūpasaṁhārāraho. Yattha sati sambhave payogato hitūpasaṁhāro labbheyya, tattheva mānaso hitūpasaṁhāro yujjeyya. Dukkhāpanayanamodappavattīsupi eseva nayoti karuṇābhāvanādīnampi kālakate anijjhanaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Aññattha paguṇamettājhāno ācariyassa kālaṅkatabhāvaṁ ajānanto taṁ mettāya pharitukāmo **“ācariyaṁ ārabbha mettaṁ ārabhatī”**ti vutto. Tenāha **“paguṇāva me mettājhānasamāpattī”**ti. **Nimittan**ti ārammaṇaṁ. **Gavesāhī**ti “yaṁ puggalaṁ uddissa mettaṁ ārabhasi, so jīvati na jīvatī”ti jānāhīti attho. **Mettāyanto**ti mettaṁ karonto, mettaṁ bhāventoti attho.

241. Attani bhāvanā nāma sakkhibhāvatthāti nānāvidhasukhānubandha-anavajjasukha-abyāsekasukhādi yaṁ attani upalabbhati, taṁ nidassento tassa vattamānatāya āha **“ahaṁ sukhito homī”**ti. Sarīrasukhaṁ nāma anekantikaṁ, īdisassa puggalassa anokāsaṁ cittadukkhanti tadabhāvaṁ sandhāyāha **“niddukkhoti vā”**ti. Homīti sambandho. Tathā **avero**ti-ādīsu, visesato ca dukkhābhāve sukhasaññā. Sā panāyaṁ niddukkhatā verīnaṁ puggalānaṁ verasaññitānaṁ pāpadhammānaṁ abhāvato, visesato byāpādavirahato īghasaññitāya ītiyā abhāvato, anavajjakāyikasukhasamaṅgitāya ca hotīti dassento āha **“avero abyāpajjo anīgho sukhī”**ti. **Attānaṁ pariharāmī**ti evaṁbhūto hutvā mama attabhāvaṁ pavattemi, yāpemīti attho.

Evaṁ sante yaṁ vibhaṅge vuttaṁ, taṁ virujjhatīti sambandho. **Evaṁ sante**ti evaṁ sati, yadi attanipi mettā bhāvetabbāti attho. “Yaṁ vibhaṅge vuttan”ti

1. Netti-Ṭṭha 90 piṭṭhe. 2. Yaṁ lobho sahate naranti (Khu 1. 252 piṭṭhe.)

vatvā vibhaṅgadesanāya samānagatikaṁ suttapadaṁ āharanto **"kathañca bhikkhū"**ti-ādimāha. Tassattho parato āgamissati.

Tanti vibhaṅgādīsu vacanaṁ. **Appanāvasenā**ti appanāvahabhāvanāvasena. **Idan**ti "ahaṁ sukhito homī"ti-ādivacanaṁ. **Sakkhibhāvavasenā**ti ahaṁ viya sabbe sattā attano sukhakāmā, tasmā tesu mayā attani viya sukhūpasaṁhāro kātabboti evaṁ tattha attānaṁ sakkhibhāve ṭhapanavasena. Tenāha **"sacepi hī"**ti-ādi. Kasmā pana attani bhāvanā appanāvahā na hotīti? Attasinehavasena saparissayabhāvato. Koṭṭhāsantare pana bhāvitabhāvanassa tatthāpi sīmasambhedo hotiyeva.

Sabbā disāti anavasesā dasapi disā. **Anuparigamma cetasā**ti cittena pariyesanavasena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacī**ti sabbussāhena pariyesanto atisayena attato piyataraṁ aññaṁ sattaṁ katthaci disāya neva adhigaccheyya na passeyya. **Evaṁ piyo puthu attā paresan**ti evaṁ kassāci attato piyatarassa anupalabbhanavasena puthu visuṁ visuṁ tesaṁ tesaṁ sattānaṁ attā piyo. **Tasmā** tena kāraṇena, **attakāmo** attano hitasukhaṁ icchanto, **paraṁ** sattaṁ antamaso kunthakipillikampi, **na hiṁse** na haneyya, na viheṭheyyāti attho.

Ayaṁ nayoti sabbehi sattehi, attano ca piyatarabhāvaṁ nidassetvā tesu karuṇāyanaṁ vadatā bhagavatā sukhesitāya "attānaṁ sakkhibhāve ṭhapetvā sattesu mettā bhāvetabbā"ti mettābhāvanāya nayadassanaṁ katamevāti attho.

242. **Sukhapavattanatthan**ti sukhena akicchena mettāya pavattanatthaṁ. **Yvāssā**ti yo puggalo assa yogino. **Piyo**ti iṭṭho. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako. **Garū**ti guṇavisesavasena garukātabbo. **Bhāvanīyo**ti sambhāvetabbo. **Ācariyamatto**ti sīlādinā ācariyappamāṇo. **Piyavacanādīnī**ti **ādi**-saddena atthacariyādike saṅgaṇhāti. **Sīlasutādīnī**ti **ādi**-saddena saddhādike, dhutadhammajāgariyānuyogādike ca saṅgaṇhāti.

Kāmaṁti yuttappattakāritāsukhasiddhidīpanoyaṁ nipāto. Tenetaṁ dīpeti—tādisaṁ puggalaṁ uddissa bhāvanaṁ ārabhanto yogī yuttappattakārī, sukhena cassa tattha bhāvanā ijjhati, tena pana yoginā tāvatā santoso na kātabboti. Tenāha **"appanā sampajjatī"**ti-ādi. **Sīmāsambhedan**ti mariyādāpanayanaṁ, attā piyo majjhatto verīti vibhāgākaraṇanti attho. **Tadanantaran**ti tato piyamanāpagarubhāvanīyato, tattha vā mettādhigamato anantaraṁ. Atippiyasahāyake mettā bhāvetabbāti sambandho, garuṭṭhānīye paṭiladdhaṁ mettāmanasikāraṁ atippiyasahāyake upasaṁharitabbanti attho. Sukhūpasaṁhārakatassa[1] taṁ hoti pageva paṭipakkhadhammānaṁ vikkhambhitattā. Atippiyasahāyakato anantaraṁ majjhatte mettā bhāvetabbā majjhattaṁ piyaguruṭṭhāne ṭhapetuṁ sukarabhāvato. "Atippiyasahāyakato"ti ca idaṁ purimāvatthaṁ gahetvā vuttaṁ. Paguṇamanasikārādhigamato paṭṭhāya hissa sopi piyaṭṭhāne eva tiṭṭhati. **Majjhattato verīpuggale**ti majjhattapuggale mettāyantena tattha paguṇamanasikārādhigamena piyabhāvaṁ upasaṁharitvā tadanantaraṁ verīpuggalaṁ bhāvanāya majjhatte ṭhapetvā tato majjhattato piyabhāvūpasaṁhārena verīpuggale **mettā bhāvetabbā.** "Verīpuggale"ti ca idaṁ purimāvatthaṁ gahetvā vuttaṁ. **Ekekasmiṁ koṭṭhāse muduṁ kammaniyaṁ cittaṁ katvā**ti piyagaruṭṭhānīyo, atippiyo, majjhatto, verīti catūsu puggalakoṭṭhāsesu paṭhamaṁ tāva piyagaruṭṭhānīye mettābhāvanaṁ adhigantvā vasībhāvappattiyā tathāpavattaṁ cittaṁ koṭṭhāsantarūpasaṁhāratthaṁ muduṁ kammaniyaṁ katvā tadanantaraṁ atippiyasahāye atippiyabhāvaṁ vikkhambhetvā piyabhāvamatte cittaṁ ṭhapentena bhāvanā upasaṁharitabbā, tampi vasībhāvāpādanena muduṁ kammaniyaṁ katvā tadanantaraṁ majjhatte udāsinabhāvaṁ vikkhambhetvā piyabhāvaṁ upaṭṭhatvā bhāvanā upsaṁharitabbā, puna tampi[2] vasībhāvāpādanena muduṁ kammaniyaṁ katvā tadanantaraṁ verimhi verīsaññaṁ vikkhambhetvā majjhattabhāvūpaṭṭhapanamukhena piyabhāvaṁ uppādentena bhāvanā upasaṁharitabbā. Tena vuttaṁ **"tadanantare tadanantare upasaṁharitabban"**ti, jhānacittaṁ upanetabbaṁ uppādetabbanti attho.

Verīpuggalo vā natthi kammabalena vā etarahi payogasampattiyā vā sabbaso anatthakarassa abhāvato. **Mahāpurisajātikattā**ti

---

1. Sukhūpasaṁhāraṁ tatthassa (Sī) 2. Tasmiṁ (Ka)

mahāpurisasabhāvattā cirakālaparicayasamiddhakhantimettānuddayādiguṇa-sampannatāya uḷārajjhāsayattāti attho. Tādiso hi sabbasaho parāparādhaṁ tiṇāyapi na maññati. Tena vuttaṁ **"anatthaṁ karontepi pare verīsaññāva nuppajjatī"**ti. **Tenā**ti tena yoginā. Atthi verīpuggaloti sambandho.

243. **Purimapuggalesū**ti piyādīsu jhānassa ārammaṇabhūtesu purimesu puggalesu. **Mettaṁ samāpajjitvā**ti paṭighaṁ vikkhambhetvā uppāditaṁ mettājhānaṁ samāpajjitvā. **Mettāyantena paṭighaṁ paṭivinodetabban**ti ettha keci pana "upacārajjhānaṁ sampādetvā"ti atthaṁ vadanti, tesaṁ upacārajjhānato vuṭṭhānampi icchitabbaṁ siyā "vuṭṭhahitvā"ti vuttattā. Pubbe tasmiṁ puggale asatiyā amanasikārena paṭighaṁ anuppādentassa sādhāraṇato taṁ vikkhambhetvā jhānassa uppādanaṁ, samāpajjanañca vuttaṁ, idāni pana taṁ anussarantassapi manasi karontassapi yathā paṭighaṁ na uppajjati, taṁ vidhiṁ dassetuṁ idaṁ vuttaṁ **"taṁ puggalaṁ mettāyantena paṭighaṁ vinodetabban"**ti. Mettāyanameva hi idha paṭighavinodanaṁ adhippetaṁ. **Na nibbātī**ti na vūpasammati.

Anusāratoti anugamanato, paccavekkhaṇatoti attho. **Ghaṭitabban**ti vāyamitabbaṁ.

Tañca kho ghaṭanaṁ vāyamanaṁ. **Iminā** idāni vakkhamānena ākārena.

Ubhato dvīsu ṭhānesu daṇḍo etassāti **ubhatodaṇḍakaṁ,** tena. **Ocarakā** lāmakācārā pāpapurisā. **Tatrāpī**ti tesupi aṅgamaṅgāni okkantesupi. **Tenā**ti manopadosena. **Na sāsanakaro.** Sabbapāpassa akaraṇaṁ hi sāsanaṁ. **Tassevā**ti tatopi. Nissakke hi idaṁ sāmivacanaṁ, samuccaye ca **eva**-saddo, paṭhamaṁ kuddhapurisatopīti attho. **Tenā**ti kujjhanena. **Pāpiyo**ti pāpataro. Sārambhādikassa kilesānubandhassa vatthubhāvato kodhassa sāvajjataṁ ñatvāpi kujjhanato sace kodhe anavajjasaññī kuddhassa puggalassa na paṭikujjheyyāti keci. **Ubhinnan**ti dvinnaṁ puggalānaṁ. Tenāha **"attano ca parassa cā"**ti. Atha vā **ubhinnan**ti ubhayesaṁ lokānaṁ, idhalokaparalokānanti attho.

Sapattakantāti paṭisattūhi icchitā. **Sapattakaraṇā**ti tehi kātabbā. **Kodhanan**ti kujjhanasīlaṁ. **Kodhanāyan**ti kodhano ayaṁ, **ayan**ti ca nipātamattaṁ. **Kodhapareto**ti kodhena anugato, parābhibhūto vā. **Dubbaṇṇova hotī**ti pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatapaṭiyattopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti etarahi, āyatiṁ cāti. Kodhābhibhavassa ekantikamidaṁ phalanti dīpetuṁ "dubbaṇṇovā"ti avadhāraṇaṁ katvā puna **"kodhābhibhūto"**ti vuttaṁ. **Na pacurattho**ti na pahūtadhano. **Na bhogavā**ti upabhogaparibhogavatthurahito. **Na yasavā**ti na kittimā.

Chavālātanti chavadahanālātaṁ, citakāyaṁ santajjanummukkantipi vadanti. **Ubhatopadittan**ti ubhosu koṭīsu daḍḍhaṁ. **Majjhe gūthagatan**ti vemajjhaṭṭhāne sunakhassa vā siṅgālassa vā uhadena gūthena makkhitaṁ. **Kaṭṭhatthan**ti dārukiccaṁ. **Neva pharati** na sādheti. **Tathūpamāhan**ti tathūpamaṁ tādisaṁ ahaṁ. **Iman**ti "so ca hoti abhijjhālū"ti-ādinā[1] heṭṭhā vuttaṁ sandhāya satthā vadati, tasmā kāmesu tibbasārāgatādinā sīlarahitanti adhippāyo. Idha pana byāpannacittaṁ paduṭṭhamanasaṅkappatāvasena yojetabbaṁ.

So dāni tvanti-ādi yathāvuttehi suttapadehi atthano ovadanākāradassanaṁ.

244. **Yo yo dhammo**ti kāyasamācārādīsu yo yo sucaritadhammo. **Vūpasanto**ti saṁyato. **Parisuddho**ti kilesamalavigamena visuddho. Kilesadāhābhāvena[2] vā upasanto, anavajjabhāvena parisuddho, kāyasamācārasseva upasamo cirakālaṁ saṁyatakāyakammatāya veditabbo. Evaṁ sesesupi.

Teti vacīmanosamācāre.

Soti upasantavacīsamācāro puggalo. **Paṭisanthārakusalo**ti yathā parehi chiddaṁ na hoti, evaṁ paṭisantharaṇe kusalo. **Sakhilo**ti

1. Khu 1. 256 piṭṭhe. 2. Vidāhābhāvena (Sī, Ka)

adhivāsanakhantisaṅkhātena sakhilabhāvena samannāgato. **Sukhasambhāso**ti piyakatho. **Sammodako**ti sammodanīyakathāya sammodanasīlo. **Uttānamukho**ti vikuṇitamukho[1] ahutvā pītisomanassavasena vikasitamukho. **Pubbabhāsī**ti yena kenaci samāgato vasena vikasitamukho. **Pubbabhāsī**ti yena kenaci samāgato paṭisanthāravasena paṭhamaṁyeva ābhāsanasīlo. **Madhurena sarena dhammaṁ osāreti** sarataññavasena. Sarabhāṇaṁ pana karonto **parimaṇḍalehi** paripuṇṇehi padehi ca byañjanehi ca abyākulehi dhammakathaṁ katheti.

Sabbajanassa pākaṭo sakkaccakiriyāyāti adhippāyo. Tenāha **"yo hī"**ti-ādi. **Okappetvā**ti saddahitvā. Okappanalakkhaṇā hi saddhā. **Ohitasoto**ti avahitasoto, sussusanthoti attho. **Aṭṭhiṁkatvā** atthaṁ[2] katvā, atthiko vā hutvā.

"Ekopi na vūpasanto hotī"ti pāṭho, evarūpo puggalo nirayato nirayaṁ upapajjanto bahukālaṁ tattheva saṁsaratīti dassetuṁ **"aṭṭhamahānirayasoḷasa-ussadanirayaparipūrako bhavissatī"**ti puttaṁ. Tattha sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā. Avīcimahānirayassa dvāre dvāre cattāro cattāro katvā kukkuḷādayo soḷasa ussadanirayā. **Kāruññaṁ upaṭṭhapetabbaṁ** mahādukkhabhāgibhāvato. Yasmiṁ puggale avihesābhūtā dukkhāpanayanakāmatā upatiṭṭhati, tattha paṭigho anokāsovāti āha **"kāruññampi paṭicca āghāto vūpasammatī"**ti.

Imassa ca atthassāti "yo yo dhammo"ti-ādinā vuttassa atthassa.

245. Yaṁ verī dukkhāpetuṁ sakkoti, so tassa vasena **"attano visaye"**ti vutto bhikkhuno kāyo. **Kin**ti kiṁ kāraṇaṁ. **Tassā**ti verino. **Avisaye**ti dukkhaṁ uppādetuṁ asakkuṇeyyatāya agocare. **Sacitte**ti attano citte. **Mahānatthakaran**ti idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṁ virādhanavasena mahato vipulassa, nānāvidhassa ca diṭṭhadhammikādibhedassa anatthassa kārakaṁ. **Mūlanikantanan**ti sīlassa mūlāni nāma hirottappakhantimettānuddayā, tesaṁ chindanaṁ. Kodho hi uppajjamānova pāṇātipātādivasena hirottappādīni ucchindati. **Jaḷo**ti andhabālo.

---

1. Vikujita...vikudhita... (Ka)

2. Atthiṁ (Ka)

Anariyaṁ kammanti verinā katamahāparādhamāha. **Yo sayan**ti yo tvaṁ sayampi. **Dosetukāmo**ti kodhaṁ uppādetukāmo. **Yadi kari** yadi akāsi. **Dosuppādenā**ti dosassa uppādanena. **Dukkhaṁ tassa ca nāmā**ti dukkhañca nāma tassa aparādhakassa. **Nāmā**ti[1] asambhāvane nipāto, tena tassa kāraṇaṁ anekantikanti dasseti. Tenāha "**kāhasi vā na vā**"ti, karissasi na vā karissasīti attho. **Ahitaṁ maggan**ti attano ahitāvahaṁ duggatimaggaṁ.

Aṭṭhāneti doso tava appiyassa kārāpako, sattu pana tassa vasavattitāya dāsasadisoti aṭṭhānaṁ paccupakiriyāya. Tasmā **tameva dosaṁ chindassu** ucchinda. **Khaṇikattā**ti udayavayaparicchinno attano pavattikālasaṅkhāto khaṇo etesaṁ atthīti khaṇikā, tabbhāvato khaṇapabhaṅgubhāvatoti attho. **Kassa dānīdha kujjhasī**ti aparādhakassa santāne yehi khandhehi te aparādho kato, te taṁkhaṇaṁyeva sabbaso niruddhā. Idāni pana aññe tiṭṭhantīti kassa tvaṁ idha kujjhasi. Na hi yuttaṁ anaparādhesu kujjhananti adhippāyo. **Taṁ vinā kassa so kare**ti yo puggalo yassa dukkhaṁ karoti, taṁ dukkhakiriyāya visayabhūtaṁ puggalaṁ vinā kassa nāma so dukkhakārako dukkhaṁ kare kareyya. **Sayampi dukkhahetu tvamitī**ti evaṁ sayampi tvaṁ etassa dukkhassa hetu, evaṁ samāne tassa yuthañca tassa dukkhassa hetubhāve **kiṁ** kāraṇā **tassa kujjhasi** na tuyhanti attho.

246. Paralokepi anugāmibhāvato kammaṁyeva sakaṁ santakaṁ etesanti kammassakā, tesaṁ bhāvo **kammassakatā.** Paccavekkhaṇā nāma nisedhanatthā, nisedhanañca bhāvino kammassāti āha "**yaṁ kammaṁ parissasī**"ti. Paṭighavasena pana pavattakammaṁ pākaṭabhāvato āsannaṁ, paccakkhañcāti āha "**idañcā**"ti. **Ca**-saddo byatireke, so tassa kammassa phalanissandena "**neva sammāsambodhin**"ti-ādinā byatirekato vuccamānamevatthaṁ joteti. Neva samatthanti sambandho. Niraye niyuttaṁ jātanti vā **nerayikaṁ. Attānaṁyeva okirati** dosarajenāti adhippāyo.

1. Navāti (Sī)

247. **Satthu pubbacariyaguṇā** paccavekkhitabbā, satthu gāravenāpi paṭighaṁ vūpasameyyāti.

Bodhisattopi samāno nanu te satthā cittaṁ nappadūsesi, pageva abhisambuddhoti adhippāyo. **Deviyā paduṭṭhenā**ti deviyā saddhiṁ padubbhinā micchācāravasena aparaddhena. Yattha susāne chavasarīraṁ chaḍḍīyati, taṁ **āmakasusānaṁ. Nikhaññamāno**ti nikhaṇiyamāno. **Purisakāraṁ katvā**ti āvāṭato nikkhamanatthāya bāhubalena purisakāraṁ katvā. **Yakkhānubhāvenā**ti aḍḍavinicchayena ārādhitacittassa yakkhassa ānubhāvena. **Sirigabbhan**ti vāsāgāre.

Āsīsethevāti yathādhippete atthe ñāyato anavajjato āsaṁ kareyya. **Na nibbindeyyā**ti "evaṁ kicchāpannassa me kuto sotthibhāvo"ti na nibbindeyya. Vuttañhi "āpadāsu kho mahārāja thāmo veditabbo"ti[1]. **Yathā icchin**ti yena pakārena kassaci pīḷaṁ akatvā rajje patiṭṭhitaṁ attānaṁ icchiṁ, **tathā ahaṁ ahun**ti **passāmi. Vo**ti hi nipātamattaṁ.

Kāsiraññāti kalābunā kāsirājena. **Sakaṇṭakāhī**ti ayakaṇṭakehi sakaṇṭakāhi.

Mahallakoti vuddho vayo-anuppatto. **Rujjhantī**ti nirujjhanti.

Cittapariggaṇhanakāloti visevanaṁ[2] kātuṁ adatvā cittassa sammadeva damanakālo.

Puthusallenāti vipulena sallena. **Nāgo**ti hatthināgo. **Vadhī**ti vijjhi, māresīti vā attho. Imaṁ ṭhānaṁ āgantvā mayi evaṁ karaṇaṁ nāma na tava vasena hoti, tasmā **kassa vā** rañño, rājamattassa vā **ayaṁ payogo** uyyojanāti attho.

Chabbaṇṇarasmīti nīlapītalohitādivasena chabbaṇṇamayūkhā[3]. Chabbaṇṇakiraṇavantadantatāya hi te hatthī "chaddantā"ti vuccanti, na chaddantavantatāya.

Chātoti jighacchito. **Khādeyyā**ti khādeyyaṁ, ayameva vā pāṭho.

---

1. Khu 1. 157 piṭṭhe Udāne. 2. Visedhanaṁ (Ka) 3. Chabbaṇṇayuttaṁ (Syā, Ka)

Āhitoti[1] suhito. **Sambalan**ti maggāhāraṁ. Taṁ pana yasmā upacārena pathassa hitanti vuccati, tasmā **"pātheyyan"**tipi vuttaṁ. "Mittadubbhī vatāyaṁ andhabālo"ti kāruññena **assupuṇṇehi netthehi taṁ purisaṁ udikkhamāno.**

Mā ayyosi me bhadanteti ettha māti nipātamattaṁ, **mā**ti vā paṭikkhepo, tena upari tena kātabbaṁ vippakāraṁ paṭisedheti. **Ayyo me**ti ayyirako tvaṁ mama atithibhāvato. **Bhadante**ti piyasamudācāro. **Tvaṁ nāmetādisaṁ karī**ti tvampi evarūpaṁ akāsi nāma.

Tiracchānabhūtopi pana mahākapi hutvā khemantabhūmiṁ sampāpesīti yojanā.

Peḷāya pakkhipantepīti khuddakāya peḷāya pādehi koṭetvā pakkhipantepi. **Maddantepī**ti dubbalabhāvakaraṇatthaṁ nānappakārehi maddantepi. **Alampāne**ti evanāmake ahituṇḍike.

Pītaṁ vāti ettha **vā**-saddo avuttatthavikappe, tena odātamañjiṭṭhādiṁ avuttaṁ saṅgaṇhāti. **Cittānuvattanto**ti cittaṁ anuvattanto. **Homi cintitasannibho** evamayaṁ bahulābhaṁ labhatūti. Ānubhāvena pana **thalaṁ kareyya udakaṁ -pa- chārikaṁ kare. Evaṁ** pana **yadi cittavasī hessaṁ -pa- uttamattho na sijjhatī**ti tadā attanā tattha diṭṭhaṁ ādīnavaṁ dasseti bhagavā. Tattha **uttamattho**ti buddhabhāvamāha. **Bhojaputtehī**ti luddaputtehi.

Aḷārāti yena sayaṁ tadā luddahatthato mocito, taṁ satthavāhaṁ nāmena ālapati. **Atikassā**ti nāsāya āvutarajjuṁ ākaḍḍhitvā. **Samparigalhā**ti kāḷavettalatādīhi sabbaso pariggahetvā, acchariyāni dussahānaṁ sahanavasenāti adhippāyo.

Ativiya ayuttaṁ appatirūpaṁ paṭighacittuppādanena kenaci appaṭisamakhantiguṇassa satthusāsanāvokkamanappasaṅgato.

248. "Anamataggoyaṁ bhikkhave saṁsāro"ti-ādinā[2] āgatāni suttapadāni anamataggasaddo, tadattho vā etesanti **anamataggiyāni.**

---

1. Asito (Sī), āsito (Syā, Ka)
2. Saṁ 1. 387; Saṁ 2. 121; Saṁ 3. 199; Abhi 4. 30 piṭṭhādīsu.

Ajehi gamanamaggo **ajapatho.** Saṅkū laggāpetvā te ālambitvā gamanamaggo **saṅkupatho. Saṅkū**ti aṅkusākārena katadīghadaṇḍo vuccati. **Ādi**-saddena papātamaggaduggamaggādike saṅgaṇhāti. **Ubhatobyūḷhe**ti sampahāratthaṁ dvīhipi pakkhehi gāḷhasannāhe. **Aññāni ca dukkarāni karitvā** dhanāsāya pabbatavidugganadīviduggādipakkhandanavasenāti adhippāyo. **Maṁ posesi, upakāraṁ akāsi, tatra nappatirūpaṁ manaṁ padūsetun**ti evaṁ cittaṁ uppādetabbanti sambandho. Evaṁ cittuppādanañca etarahi dissamānena puttādīnaṁ posanādinā atītassa anumānato gahaṇavasena veditabbaṁ.

149. **Mettāyā**ti mettāsaṅkhātāya, mettāsahitāya vā. **Cetovimuttiyā**ti cittasamādhāne. **Āsevitāyā**ti ādarena sevitāya. **Bhāvitāyā**ti vaḍḍhitāya. **Bahulīkatāyā**ti punappunaṁ katāya. **Yānīkatāyā**ti yuttayānaṁ viya katāya. **Vatthukatāyā**ti adhiṭṭhānavatthuṁ viya katāya. **Anuṭṭhitāyā**ti adhiṭṭhitāya. **Paricitāyā**ti pariciṇṇāya ciṇṇavasībhāvāya. **Susamāraddhāyā**ti suṭṭhu sampāditāya. **Pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā avassaṁbhāvino. Sesaṁ parato āgamissati.

250. **Dhātuvinibbhogo**ti sasambhārasaṅkhepādinā dhātūnaṁ vinibbhujanaṁ. Aparādho nāma aparajjhantassa puggalassa rūpadhammamukhena gayhatīti katvā āha **"kiṁ kesānaṁ kujjhasī"**ti-ādi, kesādivinimuttassa aparajjhanakassa puggalassa abhāvato. Idāni nibbattitaparamatthadhammavaseneva vinibbhogavidhiṁ dassetuṁ **"atha vā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Pañcakkhandhe upādāya, dvādasāyatanāni upādāyāti paccekaṁ **upādāya**-saddo yojetabbo. **Kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṁ na hotī**ti yathā āragge sāsapassa, ākāse ca cittakammassa patiṭṭhānaṭṭhānaṁ natthi, evamassa "verī"ti parikappite puggale kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṁ na hoti, kesādīnaṁ akujjhitabbato, tabbinimuttassa ca puggalassa abhāvato.

251. **Saṁvibhāgo**ti āmisasaṁvibhāgo. **Parassā**ti paccatthikassa. **Bhinnājīvo**ti aparisuddhājīvo. **Tassevaṁ karoto**ti evaṁ saṁvibhāgaṁ karontassa tassa dāyakassa. **Itarassā**ti paṭiggāhakassa. **"Mama mātarā**

upāsikāya dinno"ti idaṁ **"dhammiyalābho**"ti etassa kāraṇavacanaṁ. Tena pana tassa āgamanasuddhiṁ dasseti.

Sabbatthasādhakanti "attattho parattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko attho"ti[1] evamādīnaṁ sabbesaṁ atthānaṁ, hitānaṁ, payojanānañca nipphādakaṁ. **Unnamanti** dāyakā. **Namanti** paṭiggāhakā.

252. **Evan**ti yathāvuttehi kakacūpamovādānussaraṇādīhi attano ovadanākārehi. **Vūpasantapaṭighassā**ti paṭisaṅkhānabalena vinoditāghātassa. **Tasmīmpī**ti verīpuggalepi. **Verī-**gahaṇeneva cettha appiyapuggalassāpi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ verimhi mettāya siddhāya tasmimpi mettāsiddhito, piyato pana atippiyasahāyakassa visuṁ gahaṇaṁ āsannapaccatthikassa dubbinimocayabhāvadassanatthaṁ. **Mettāvasenā**ti mettāyanavasena. **Samacittatan**ti hitūpasaṁhārena samānacittataṁ. **Sīmāsambhedo** sā eva samacittatā. **Imasmiṁ puggale**ti mettākammaṭṭhānikapuggale. **Nisinne**ti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṁ.

Hitamajjhatteti piye, majjhatte ca. **Catubbidhe**ti catubbidhe jane, yattha katthacīti adhippāyo. **Nānattan**ti piyamajjhattādinānākaraṇaṁ. **Hitacittova pāṇinan**ti kevalaṁ sattesu hitacitto evāti pavuccati, na pana "mettāya nikāmalābhī"ti vā "kusalī"ti vā pavuccati. Kasmā? Yasmā attādīsu passati nānattanti. Kasmā panāyaṁ hitacitto kusalīti na vuccatīti. Kasmā? Yasmā attādīsu passati nānattanti. Kasmā panāyaṁ hitacitto kusalīti na vuccatīti, sātisayassa kusalassa vasena kusalibhāvassa adhippetattā. Imassa ca puggalassa mettābhāvanā na visesavatī. Atha vā **na nikāmalābhī mettāya** yato attādīsu passati nānattaṁ. **Kusalī**ti pavuccati, yasmā hitacittova pāṇinanti evamettha attho daṭṭhabbo. Gāmasīmādayo viya gāmantarādīhi sattasaṅkhāte mettāvisaye bhāvanāya pubbe aññamaññaṁ asaṁkiṇṇamariyādārūpena ṭhitattā attādayo idha sīmā nāmāti āha "**catasso sīmāyo**"ti. **Sambhinnā hontī**ti ettha vuttaṁ sambhedaṁ dassetuṁ **"samaṁ pharati mettāyā**"ti-ādi vuttaṁ. **Mahāvisesoti** mahanto bhāvanāya viseso atisayo. **Purimena** purimato attādinānattadassinā. **Na nāyatī**ti na ñāyati.

1. Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

253. **Nimittan**ti yathā kasiṇakammaṭṭhānādīsu taṁtaṁkasiṇamaṇḍalādipariggahamukhena bhāvanāvasena laddhaṁ uggahanimittaṁ nissāya jhānassa gocarabhāvena paṭibhāganimittaṁ upatiṭṭhati, na evamidha upaṭṭhitaṁ nimittaṁ nāma atthi. Yo panāyaṁ yathāvutto sīmāsambhedo laddho, sveva nimittaṁ viyāti nimittaṁ. Tasmiṁ hi laddhe bhāvanāya sātisayattā nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṁ samāhitameva. Tenāha **"nimittañca upacārañca laddhaṁ hotī"**ti. **Tameva nimittan**ti sīmāsambhedavasena pavattasamathanimittaṁ. **Appakasireneva** akiccheneva, pageva paripanthassa visodhitattā.

Ettāvatāti ettakena bhāvanānuyogena. **Anena**[1] yoginā. **Pañcaṅgavippahīnan**ti-ādīnaṁ padānaṁ attho heṭṭhā vutto eva.

"Paṭhamajjhānādīnaṁ aññataravasenā"ti idaṁ vakkhamānāya vikubbanāya tesaṁ sādhāraṇatāya vuttaṁ. **Appanāppattacittasseva** na upacāramattalābhino. Paguṇabalavabhāvāpādanena vepullādivisesappattassa odhiso, anodhiso ca disāpharaṇādivasena jhānassa pavijambhanā vikubbanā vividhā kiriyāti katvā.

254. **Mettāsahagatenā**ti uppādato yāva bhaṅgā mettāya saha pavattena saṁsaṭṭhena sampayuttenāti attho. Yasmā pana taṁ vuttanayena mettāya sahagataṁ, tāya ekuppādādividhinā sammadeva āgataṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"mettāya samannāgatenā"**ti. **Ceto**-saddo "adhicetasso"ti-ādīsu[2] samādhipariyāyopi hotīti tato visesetuṁ **"cetasāti cittenā"**ti vuttaṁ. **Etan**ti etaṁ padaṁ. Disodhipariggaho sattodhipariggahamukheneva hotīti dassento āha **"ekissā disāya paṭhamapariggahitaṁ sattaṁ upādāyā"**ti. Disāsu hi ṭhitasattā disāgahaṇena gahitā. Tenāha **"ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttan"**ti. Pharaṇañca sārammaṇassa dhammassa attano ārammaṇassa phassānā paccakkhato dassanaṁ gahaṇaṁ ārammaṇakaraṇamevāti āha **"pharitvāti phusitvā ārammaṇaṁ katvā"**ti. **Brahmavihārādhiṭṭhitan**ti mettājhānupatthambhitaṁ. **Tathā**ti niyamanaṁ.

---

1. Tena (sabbattha)

2. Vi 2. 77; Khu 1. 128 piṭṭhesu.

Taṁ aniyamāpekkhasambandhībhāvato upamākāraniyamanaṁ. **Dutiyan**ti upameyyadassanaṁ, upameyyañca nāma upamaṁ, tena sambandhañca vinā natthīti tadubhayampi dassetuṁ **"yathā puratthimādīsū"**ti-ādi vutta. Tattha **Tathā dutiyan**ti ettha pharitvā viharatīti ānetvā sambandhītabbaṁ. Evaṁ **tatiyaṁ catutthan**ti etthāpi. **Tadantaran**ti ca pharaṇāpekkhaṁ anantaraggahaṇaṁ, na pharitabbadisāpekkhaṁ disānaṁ aniddiṭṭharūpattā. Pharaṇānukkamena hi tāsaṁ dutiyāditā, na sarūpato. Tenevāha **"yaṁ kiñci ekaṁ disan"**ti. **Itī**ti evaṁ yathāvuttaṁ catasso, evaṁ uddhaṁ disaṁ pharitvā viharatīti attho. Tenāha **"eteneva nayenā"**ti. Idampi iti-saddasseva atthadassanaṁ. **Pāḷiyaṁ**[1] **adhi tiriyan**ti ettha pi-saddo luttaniddiṭṭhoti dassetuṁ **"adhodisampi tiriyaṁ disampī"**ti vuttaṁ. Eteneva **"dutiyan"**ti-ādīsupi pi-saddassa luttaniddiṭṭhatā dīpitāti veditabbaṁ. **Evamevā**ti idampi iti-saddasseva atthadassanaṁ. Ettha ca **"adho"**ti iminā yathā nirayesu, nāgabhavanādīsu, yattha tattha vā attano heṭṭhimadisāya sattā gayhanti, evaṁ **"uddhan"**ti iminā devaloke, yattha tattha vā attano uparimadisāyaṁ sattā gahitāti veditabbaṁ.

Majjhattādīti **ādi**-saddena itthipurisa-ariyānariyadevamanussādike pabhede saṅgaṇhāti. **Īsakampi bahi avikkhipamāno**ti appakampi kammaṭṭhānato bahi vikkhepaṁ anāpajjanto hitūpasaṁhārato aññathā thokampi avattamāno. **Sabbattatāyā**ti vā sabbena attabhāvena yathā sabbabhāvena attani[2] attano attabhāve hitesitā, evaṁ sabbadhi sabbasattesu mettāya pharitvā viharatīti attho. Mettāya vuccamānattā sattavisayo **sabba-**saddo, so ca dīghaṁ katvā vutto, tasmā sabbasattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti sabbāvantoti padattato dassento **"sabbāvantanti sabbasattavantan"**ti āha. Ettha ca **sabbadhī**ti disodhinā, desodhinā ca anodhisopharaṇaṁ vuttaṁ, **sabbattatāya sabbāvantan**ti sattodhinā. Tathā hi vuttaṁ "anodhiso dassanatthan"ti. Ekamevatthaṁ pakārato pariyāyenti ñāpentīti **pariyāyā,** vevacanāni. Vipulādisaddā cettha tādisāti adhippāyo. Tenāha **"vipulenāti evamādipariyā yadassanato"**ti. Pariyāyadassene ca pubbe

---

1. Dī 1. 243; Ma 2. 263; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhādīsu.
2. Attanā (Ka)

gahitapadānipi puna gayhanti, yathā "saddhā saddahanā"ti[1] ettha vuttampi saddhāpadaṁ puna indriyādipariyāyadassane "saddhā saddhindriyan"ti[1] vuttaṁ. **Tathāsaddo vā itisaddo vā na vutto**ti "mettāsahagatena cetasā ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī"ti etassa anuvattako tathā-saddo ca iti-saddo ca tesaṁ pharaṇānantarādiṭṭhānaṁ aṭṭhānanti katvā te na vuttāti puna **"mettāsahagatena cetasāti vuttan"**ti attho. Vuttassevatthassa puna vacanaṁ nigamananti āha **"nigamanavasena vā etaṁ vuttan"**ti. Nanu ca samāpanavasena vuttassevatthassa puna vacanaṁ nigamananti? Nāyaṁ doso odhiso-anodhisopharaṇānaṁ samāpane eva vuttattā. **Vipulenā**ti mahantena, mahattañcassa asubhakammaṭṭhānādīsu viya ārammaṇassa ekadesameva aggahetvā anavasesaggahaṇavasenāti āha **"pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā"**ti.

Kilesavikkhambhanasamatthatādīhi mahattaṁ gataṁ, mahantehi vā uḷāracchandacittavīriyapaññehi gataṁ paṭipannanti **mahaggataṁ.** Tayidaṁ yasmā ekantato rūpāvacaraṁ, tasmā vuttaṁ **"bhūmivasena mahaggatan"**ti. Niruḷho hi rūpārūpāvacaresu mahaggatavohāro. **Paguṇavasenā**ti pakārato guṇitaṁ bahulīkataṁ paguṇaṁ, tassa vasena, subhāvitabhāvenāti attho. Taṁ hi pamāṇaṁ pahetuṁ asakkuṇeyyatāya appamāṇaṁ nāma hoti. **Appamāṇasattārammaṇavasenā**ti aparimāṇasattārammaṇakaraṇavasena. Sayampi verarahitattā, taṁsamaṅgino verābhāvahetuttā ca **averaṁ.** Tayidaṁ dvayaṁ yato labhati, taṁ dassetuṁ **"byāpādapaccatthikappahānenā"**ti vuttaṁ. Cetaso byāpattivasena hananato byāpajjaṁ, cetasikaṁ asātaṁ, tadabhāvato **abyāpajjaṁ.** Tenāha **"niddukkhan"**ti. Taṁ panassa abyāpajjattaṁ pañcaviññāṇādīnaṁ viya na sabhāvato, atha kho paccatthikavivekatoti dassento **"domanassappahānato"**ti āha. **Ayan**ti idha yathānītaṁ **appamaññāvibhaṅge**[2], tesu tesu ca **suttapadesesu**[3] āgataṁ mettābrahmavihāravikubbanamāha.

255. **"Tathā"**ti iminā imissā "pañcahākārehi, sattahākārehi, dasahākārehī"ti ākāravibhāgena **paṭisambhidāyaṁ**[4] vuttāya ca

1. Abhi 1. 19 piṭṭhādīsu.
2. Abhi 2. 284 piṭṭhe.
3. Ma 1. 371; Ma 2. 263, 269 piṭṭhādīsu.
4. Khu 9. 314 piṭṭhe.

vikubbanāya majjhebhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvamupasaṁharati odhisopharaṇa-anodhisopharaṇadisāpharaṇavasena desanāya āgatattā. Kevalaṁ panettha **paṭisambhidāmagge**[1] viya sattodhi na gahitoti ayameva viseso. **Yampī**ti vikubbanaṁ sandhāyāha.

Idāni bhedābhāvadassanamukhena uddesato ānītaṁ **paṭisambhidāmaggapāḷiṁ**[1] niddesato dassetvā tassā anuttānapadavaṇṇanaṁ kātuṁ **"tattha cā"**ti-ādimāha.

256. Tattha **sabbe sattā**ti **sabba**-saddo kāmaṁ padesasabbavisayo, na sabbasabbavisayo yathā "sabbaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇan"ti[2], "sattā"ti pana padena paricchinnaṁ[3] attano visayaṁ asesetvāva pariyādiyatīti āha **"anavasesapariyādānametan"**ti.

Tatrāti tasmiṁ rūpe. **Satto**ti sajjanakiccena chandādipariyāyena lobhena āsatto laggo. **Tatrā**ti vā karaṇe bhummaṁ, tena chandādināti attho.

Yadi sattatāya sattā, kathaṁ vītarāgesūti āha **"ruḷhīsaddenā"**ti-ādi. Avītarāgesu ruḷhena, avītarāgesu vā pavattitvā indriyabaddhakhandhasantānatāya taṁsadisesu vītarāgesu ruḷhena saddena. Atha vā kiñci nimittaṁ gahetvā satipi aññasmiṁ tannimittayutte katthaci visaye sammutiyā cirakālatāya nimittavirahepi pavatti ruḷhī nāma yathā "gacchantīti gāvo"ti, evaṁ sattasaddassāpi ruḷhībhāvo daṭṭhabbo. Bhūtapubbagatiyā vā vītarāgesu sattavohāro daṭṭhabbo. **Satvayogato**ti ettha **satvaṁ** nāma buddhi, vīriyaṁ, tejo vā, tena yogato sattā, yathā "nīlaguṇayogato nīlo paṭo"ti.

Pāṇanti etenāti pāṇanaṁ, assāsapassāsā, tassa kammaṁ **pāṇanatā,** tāya, assāsapassāsasampayogenāti attho. **Bhūtattā**ti kammakilesehi jātattā. Pūraṇato, galanato ca **puggalā**ti neruttā. Sattā hi nibbattantā taṁtaṁsattanikāyaṁ pūrentā viya honti, sabbāvatthanipātitāya ca galanti cavantīti attho. Apariññātavatthukānaṁ

---

1. Khu 9. 314 piṭṭhe.
2. Khu 9. 125-6 piṭṭhesu.
3. Avacchinnaṁ (Sī), avicchinnaṁ (Syā, Ka)

"attā"ti bhavati ettha abhidhānaṁ, cittañcāti **attabhāvo, sarīraṁ, khandhapañcakameva vā. Tan**ti khandhapañcakaṁ. **Upādāyā**ti gahetvā upādānaṁ nissayaṁ katvā. **Paññattimattasambhavato**ti paramatthato asantepi sattasaññite paññattimattena sambhavato.

Yathā ca sattāti vacananti yathā satta-saddo yathāvuttenaṭṭhena nippariyāyato padesavuttipi ruḷhīvasena anavasesapariyādāyako. **Sesānipī**ti pāṇādivacanānipi. Tānipi hi rūpārūpabhavūpagacatutthajjhānādisamaṅgīnaṁ assāsapassāsābhāvato avinipātadhammānaṁ pugalanassa[1] abhāvato padesavuttīni. **Ruḷhīvasena āropetvā** yathāvuttāya ruḷhiyā vasena katthaci visaye avijjamānampi pāṇapuggalabhāvaṁ āropetvā. Yadi sādhāraṇato sattavevacanānīti gahetvā anodhisopharaṇā mettā vuccati, atha kasmā pañceheva ākārehi vuttāti anuyogaṁ sandhāyāha **"kāmañcā"**ti-ādi. Keci panāhu "na kho panetāni "sattā"ti-ādīni padāni vevacanatāmattaṁ upādāya gahitāni, yato jantu-ādīnampi gahaṇaṁ āpajjeyya, atthavisesaṁ pana nimittabhūtaṁ upādāya gahitānī"ti, te sandhāyāha **"ye panā"**ti-ādi. Tattha **atthato**ti sajjanaṭṭhena sattā, pāṇanaṭṭhena pāṇāti evamādi-atthato. Tesaṁ taṁ matimattanti dassento āha **"anodhisopharaṇā virujjhatī"**ti. Kasmā? Keci sattā, keci pāṇā, keci puggalāti āpajjanato. **Tathā atthaṁ aggahetvā**ti sattādisaddā sappadesavisayāti evamatthaṁ aggahetvā pubbe vuttanayena nippadesavisayāti evamatthaṁ gahetvāti adhippāyo. Tenāha **"imesū"**ti-ādi. **Pañcasu ākāresū**ti "sabbe sattā"ti-ādinā **pāḷiyaṁ**[2] āgatesu pañcasu bhāvanākāresu. **Aññataravasenā**ti yassa kassaci vasena.

257. Idāni dvāvīsatiyā[3] bhāvanākāresu appanā pariggahetvā dassetuṁ **"ettha cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Byāpādarahitā**ti domanassabyāpādarahitā. **Tasmā**ti yasmāna kevalaṁ yathāvutta-ākāravibhāgamattato appanāvibhāgo, tasmā. **Imesupi padesū**ti "sabbe sattā averā hontū"ti-ādikoṭṭhāsesupi. **Yaṁ yaṁ pākaṭaṁ hotī**ti yadipi

1. Pumādigalanassa (Sī), puggalassa (Syā) 2. Khu 9. 314 piṭṭhe. 3. Vīsatiyā (Sī)

pubbabhāge tattha tattha abhinivese anekakoṭṭhāsavaseneva manasikāraṁ pavatteti, bhāvanāya samijjhanakkhaṇe pana tattha yaṁ paguṇataratāya supākaṭaṁ hoti, tassa vasena appanā hoti, yathā taṁ dvattiṁsākāre. Tattha pana ārammaṇaṁ, idha bhāvanākāroti ayameva viseso. **Catunnan**ti catunnaṁ catunnaṁ. Byāpanicchālopena hi niddiṭṭhaṁ. Esa nayo sesesupi.

Liṅgavasena vuttaṁ tesaṁ pacurato labbhamānattā. Tatiyā pana pakati yadipi paṭhamadukena na saṅgahitā, dutiyadukena, pana tikena ca saṅgahitā eva.

Iti sabbānipīti anodhisopharaṇe vīsati, odhisopharaṇe aṭṭhavīsati, disāpharaṇe cattāri satāni, asīti cāti evaṁ sabbānipi. Sata-saddāpekkhāya napuṁsakaniddeso.

258. Evaṁ mettābhāvanaṁ vibhāvetvā idāni tattha ānisaṁse vibhāvetuṁ "**itī**"ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **sesā janā**ti mettāya cetovimuttiyā alābhino. **Samparivattamānā**ti dakkhiṇena passena asayitvā sabbaso parivattamānā. **Kākacchamānā**ti ghurughurupassāsavasena vissaraṁ karontā. **Sukhaṁ supatī**ti ettha duvidhā supanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā, kiriyāmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tatthāyaṁ ubhayathāpi sukhameva supati. Yasmā saṇikaṁ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṁ samāpanno viya hoti. Tenāha "**evaṁ asupitvā**"ti-ādi.

Niddākāle sukhaṁ alabhitvā dukkhena suttattā eva paṭibujjhanakāle sarīrakhedena nitthunanaṁ, vijambhanaṁ, ito cito viparivattanañca hotīti āha "**nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṁ paṭibujjhantī**"ti. Ayaṁ pana sukhena suttattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādirahitova paṭibujjhati. Tena vuttaṁ "**evaṁ appaṭibujjhitvā**"ti-ādi. Sukhapaṭibodho ca sarīravikārābhāvenāti āha "**sukhaṁ nibbikāran**"ti.

"Bhaddakameva supinaṁ passatī"ti idaṁ anubhūtapubbavasena, devatūpasaṁhāravasena cassa bhaddakameva supinaṁ hoti, na pāpakanti katvā vuttaṁ. Tenāha **"cetiyaṁ vandanto viyā"**ti-ādi. Dhātukkhobhahetukampi cassa bahulaṁ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānuguṇatāya utu-āhārajarūpānaṁ.

Ure āmuttamuttāhāro viyāti gīvāya bandhitvā ure lambhitamuttāhāro viyāti kehici vuttaṁ. Taṁ ekāvalivasena vuttaṁ siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro aṁsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Tatthevāti pāṭaliputteyeva. **Sakkā nisīdituṁ vā nipajjituṁ vā** desassa khematāya, tassa tassa padesassa ramaṇīyatāya ca.

Dasāva anto **dasanto,** vatthassa osānanto.

Samappavattavāsanti tattha tattha vihāre samappavattavattavāsaṁ. Thero kira attanā paviṭṭhapaviṭṭhavihāre "ahamettha āgantuko"ti acintetvā tattha tattha yathārahaṁ attanā kātabbavattāni paripūrento eva vihāsi. Apare pana bhaṇanti sabbasattesu samappavattamettāvihāravāsaṁ. Ayaṁ hi thero arahattādhigamato pubbepi[1] mettāvihārī ahosi.

Vanantare ṭhitoti thero kira tathā samappavattavāsavasena caramāno ekadivasaṁ aññataraṁ ramaṇīyaṁ vanantaraṁ disvā tattha aññatarasmiṁ rukkhamūle samāpattiṁ samāpajjitvā yathāparicchedena tato uṭṭhito attano guṇāvajjanahetukena pītisomanassena udānento "yāvatā upasampanno"ti gāthaṁ abhāsi. Tamatthaṁ dassetuṁ **"vanantare ṭhito"**ti paṭhamagāthā ṭhapitā. Tattha **gajjamānako**ti sīhagajjitaṁ gajjanto. **Guṇamesanto**ti attano guṇasamudayaṁ gavesanto paccavekkhanto.

Maṇilarukkhe nivāsitāya taṁ devataṁ **"maṇiliyā"**ti voharanti, tasmā sā devatāpi **"ahaṁ bhante maṇiliyā"**ti āha. Rukkhadevatānaṁ hi yebhuyyena nivāsarukkhavasena vohāro yathā phandanadevatāti. **Tatthevā**ti cittalapabbateyeva.

---

1. Pubbepi pacchāpi (Syā, Ka)

“Balavapiyacittatāyā”ti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṁ na kamati, pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti.

Khippameva cittaṁ samādhiyati kenaci paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippameva samādhiyati. Āsavānaṁ khayāyāti keci. Sesaṁ suviññeyyameva. Ettha ca kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasupanādayo ānisaṁsā labbhanti, yathāha—

“Sukhaṁ supanti munayo, ajjhattaṁ susamāhitā.
Suppabuddhaṁ pabujjhanti, sadā gotamasāvakā”ti—

ca ādi, tathāpime ānisaṁsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṁ ujuvipaccanīkabhāvato brahmavihārānaṁ. Tenevāha “nissaraṇaṁ hetaṁ āvuso byāpādassa, yadidaṁ mettā cetovimuttī”ti-ādi[1]. Byāpādādivasena ca sattānaṁ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihāresu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Karuṇābhāvanāvaṇṇanā

259. **Karuṇan**ti karuṇābrahmavihāraṁ. **Nikkaruṇatāyā**ti vihesāya, “idhekacco pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā aññataraññatarena vā sattānaṁ viheṭhanajātiko hotī”ti evaṁ vuttaviheṭhaneti attho. **Ādīnavan**ti dosaṁ. Yathā tathā sattānaṁ viheṭhanāya pāpako vipāko idha ceva samparāye ca. Tathā hi yo satte jīvitā voropanena vā aṅgapaccaṅgacchedanena vā dhanajāniyā vā alābhāya vā avāsāya vā anatthāya vā ayasatthāya vā parisaṁsakkanena vā antamaso yathāvajjadassanenapi viheṭheti, tassa so pamādavihāro diṭṭheva dhamme alābhāyapi hoti, laddhassa parihānāyapi hoti, tannimittaṁ pāpako kittisaddo abbuggacchati,

1. Dī 3. 205; Aṁ 2. 257 piṭṭhesu.

avisārado parisaṁ upasaṅkamati maṅkubhūto, sammūḷho kālaṁ karoti, kāyassa bhedā duggati pāṭikaṅkhā, sugatiyampi manussabhūto dujjaccopi hoti nīcakuliko, dubbaṇṇopi hoti duddasiko, bahvābādhopi hoti rogabahulo, duggatopi hoti appannapāno, appāyukopi hoti parittajīvitoti evamādi-anekānatthānubandhitā vihesāya paccavekkhitabbā, tappaṭipakkhato karuṇāya ānisaṁsā paccavekkhitabbā. Tena vuttaṁ **"nikkaruṇatāya ādīnavaṁ karuṇāya ca ānisaṁsaṁ paccavekkhitvā"**ti. **"Piyo hī"**ti-ādinā paṭhamaṁ piyapuggalādīsu anārambhassa kāraṇamāha. Piyaṁ hi puggalaṁ karuṇāyitumārabhantassa na tāva piyabhāvo vigacchati, avigate ca tasmiṁ kuto karuṇāyanā. Tenāha **"piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhatī"**ti. Sesapuggalepi eseva nayo. **Liṅgavisabhāgakālakatānaṁ** akhettabhāve kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva.

Yattha pana paṭhamaṁ ārabhitabbā, taṁ pāḷinayeneva dassetuṁ **"kathañca bhikkhū"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **duggatan**ti daliddaṁ. So hi bhogapārijuññato sukhasādhanānaṁ abhāvena dukkhaṁ gato upagato duggatoti vuccati. Atha vā **duggatan**ti dukkhena samaṅgibhāvaṁ gataṁ. **Durupetan**ti kāyaduccaritādīhi upetaṁ. Gatikularūpādivasena vā tamabhāve ṭhito **duggato.** Kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito **durupeto**ti evamettha attho veditabbo. **Paramakicchappattan**ti ativiya kicchamāpannaṁ mahābyasanaṁ nimuggaṁ. **Appeva nāmā**ti sādhu vata.

Vadhetha nanti "ghātetha naṁ coran"ti evaṁ pahitāya **rañño āṇāya khādanīyampi -pa- denti** "idāneva māriyamāno ettakampi sukhaṁ labhatū"ti. **Susajjito**ti sukhānubhavane sannaddho.

Eteneva upāyenāti yena yena vidhinā etarahi yathāvutte paramakicchāpanne āyatiṁ vā dukkhabhāgimhi puggale karuṇāyituṁ karuṇā uppāditā, eteneva nayena. **Piyapuggale**ti piyāyitabbapuggale. Etarahi vā dissamānaṁ āyatiṁ vā bhāviniṁ dukkhappattiṁ gahetvā karuṇā pavattetabbāti sambandho. Majjhattaverīsupi eseva nayo. Yo hi so karuṇāya vatthubhūto duvidho puggalo vutto, kāmaṁ tattha karuṇābhāvanā sukheneva ijjhati, iminā pana bhikkhunā tattha bhāvanaṁ paguṇataraṁ

katvā sīmāsambhedaṁ kātuṁ tadanantaraṁ piyapuggale, tato majjhatte, tato veripuggale karuṇā bhāvetabbā. Bhāventena ca ekekasmiṁ koṭṭhāse muduṁ kammaniyaṁ cittaṁ katvā tadanantare tadanantare upasaṁharitabbaṁ. Yassa pana veripuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anatthaṁ karontepi verisaññāva uppajjati, tena majjhatte me cittaṁ kammaniyaṁ jātaṁ idāni verimhi upasaṁharāmīti byāpārova na kātabbo. Yassa pana atthi, taṁ sandhāyāha **"sace panā"**ti-ādi.

Tattha **pubbe vuttanayenevā**ti mettākammaṭṭhānikassa[1] vuttanayena. **Taṁ mettāya vuttanayeneva. Cupasametabban**ti "athānena purimapuggalesū"ti-ādinā[2], "kakacūpama-ovādādīnaṁ anussarato"ti-ādinā[2] ca mettābhāvanāya vuttena yanena taṁ paṭighaṁ vūpasametabbaṁ. Evaṁ etarahi mahādukkhappatte sukhitepi akatakusalatāya āyatiṁ dukkhappattiyā vasena karuṇāyanavidhiṁ dassetvā idāni katakalyāṇepi taṁ dassetuṁ **"yopi cetthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tesan**ti byasanānaṁ. **Vaṭṭadukkhaṁ anatikkantattā**ti sammāsambuddhenāpi akkhānena pariyosāpetuṁ asakkuṇeyyassa anāgatassa āpāyikassa sugatīsupi jātijarādibhedassāti aparimitassa saṁsāradukkhassa anatikkantabhāvato. **Sabbathāpi karuṇāyitvā**ti dukkhappattiyā, sukhappattiyā akatakusalatāya vā katākusalatāya vāti sabbapakārenapi karuṇāya vatthubhāvassa sallakkhaṇena tasmiṁ tasmiṁ puggale karuṇaṁ katvā karuṇābhāvanaṁ vaḍḍhetvā. **Vuttanayenevā**ti "athānena punappunaṁ mettāyantenā"ti-ādinā[2] **mettābhāvanāyaṁ** vuttena nayena. **Taṁ nimittan**ti sīmāsambhedavasena pavattaṁ samathanimittaṁ. **Mettāya vuttanayenevā**ti yathā mettābhāvanāyaṁ "appakasirenevā"ti-ādinā[3] **tikacatukkajjhānavasena appanā** "ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī"ti-ādinā[3] tassā vaḍḍhanā ca vuttā, evamidha karuṇābhāvanāyaṁ tikacatukkajjhānavasena appanā veditabbā ca vaḍḍhetabbā ca, tathevassā vaḍḍhanāvidhipi veditabbāti adhippāyo. **Vuttanayenevā**ti avadhāraṇena "paṭhamaṁ veripuggalo karuṇāyitabbo"ti idaṁ yathā pāḷiviruddhaṁ, evaṁ yuttiviruddhampīti

---

1. Visuddhi 1. 288 piṭṭhe. 2. Visuddhi 1. 290 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 301 piṭṭhe.

imamatthaṁ dīpeti. Paṭhamaṁ hi veriṁ samanussarato komo uppajjeyya, na karuṇā. Attāpi sakkhibhāvena karuṇāyanavasena gahetabbo, so kimiti pacchā gayhatīti. **"Appanā vaḍḍhetabbā"**ti iminā ca appanāppattacittasseva "karuṇāsahagatena cetasā ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī"ti-ādinā[1] vuttavikubbanā ijjhatīti ayamattho dassito.

Karuṇāpadamattameva cassā pāḷiyā visesoti taṁ anāmasitvā paṭisambhidāyaṁ vuttavikubbanā, mettāya vutta-ānisaṁsā ca idha labbhantīti dassetuṁ **"tato paraṁ -pa- veditabbā"**ti vuttaṁ. Tattha **tato paran**ti "karuṇāsahagatena cetasā"ti[1] vuttavikubbanato upari. Sesaṁ uttanayameva.

Muditābhāvanāvaṇṇanā

260. **Piyapuggalādīsū**ti piyamajjhattaverīsu na ārabhitabbā. Muditābhāvanāti vibhattiṁ pariṇāmetvā yojanā. **Na hī**ti-ādi tattha kāraṇavacanaṁ. **Piyabhāvamattenā**ti ettha **matta**-saddo visesanivatti-attho, tena somanassapaṭisandhikatādisiddhā niccappahaṁsitamukhatā, pubbabhāsitā, sukhasambhāsatā, sakhilatā, sammodakatāti evamādike muditāya padaṭṭhānabhūte visese ulliṅgeti, īdisehi visesehi virahitoti vuttaṁ hoti. **Eva**-kārena pana piyapuggalassa sukhasamappitatādiṁ, muditāya ca hetubhūtaṁ pamodappavattiṁ nivatteti. Piyapuggalepi hi paramāya sampattiyā pamudite haṭṭhatuṭṭhe bhikkhuno muditokāsaṁ labheyya. Vakkhati hi "piyapuggalaṁ vā"ti-ādi. Ādito majjhattapuggalaṁ anussarantassa udāsinatā saṇṭhāti, veriṁ samanussarantassa kodho uppajjati. Tenāha **"pageva majjhattaverino"**ti.

Pamodappavattiyā soṇḍasadiso sahāyo **soṇḍasahāyo. Muditamuditovā**ti pasādasommatāya ativiya mudito eva. Pasāde hi idaṁ āmeḍitaṁ. Evaṁ aṭṭhakathānayena ādito muditābhāvanāya vatthuṁ dassetvā idāni pāḷinayena dassetuṁ **"piyapuggalaṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sukhitan**ti sañjātasukhaṁ, sukhappattanti attho. **Sajjitan**ti sukhānubhavane sannaddhaṁ paṭiyattasukhasādhanaṁ. **Aho sādhū**ti tassa sattassa

1. Dī 1. 244; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 185 piṭṭhādīsu.

sampattiyaṁ sampajaññapubbapamodanākāradassanaṁ. Puna **aho suṭṭhū**ti tassa pamodanassa bahulīkāradassanaṁ. **Piyaṁ manāpan**ti ettha **manāpa**ggahaṇena pāḷiyampi atippiyasahāyako adhippetoti eke.

Atīteti tasmiṁyeva attabhāve atīte. **Anāgate**ti etthāpi eseva nayo. Na hi bhavantaragate brahmavihārabhāvanā ruhati. Yadi evaṁ atītānāgate kathanti? Nāyaṁ doso. "So evāyaṁ datto tisso"ti addhāpaccuppannatāya vijjamānabhāvena gahetabbato. Kathaṁ panassa anāgate sampatti ārammaṇaṁ hotīti? Ādesādito, paccuppannāya vā payogasampattiyā anumānato laddhāya gahetabbato.

Piyapuggaleti soṇḍasahāyasaññite atippiyapuggale, piyapuggale ca. Duvidhopi cesa idha piyabhāvasāmaññato "piyapuggalo"ti vutto. **Anukkamenā**ti atippiyapuggalo piyapuggalo majjhatto verīti catūsu koṭṭhāsesu[1] ekekasmiṁ kammaṭṭhānaṁ paguṇaṁ, muduṁ, kammaniyañca katvā sesesu upasaṁharaṇānukkamena. Kiñcāpi catūsu janesu samacittatāva **sīmāsambhedo** sīmā sambhijjati etāyāti katvā. Bhāvanāya pana tathā bahuso pavattamānāya purimasiddhaṁ hetuṁ, itaraṁ phalañca katvā vuttaṁ **"samacittatāya sīmāsambhedaṁ katvā"**ti. Yathāvuttasīmābhāvo vā sīmāsambhedoti vuttaṁ **"samacittatāya sīmāsambhedaṁ katvā"**ti. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Upekkhābhāvanāvaṇṇanā

261. **Upekkhābhāvanan**ti upekkhābrahmavihārabhāvanaṁ. Yasmā purimabrahmavihārattayanissando catutthabrahmavihāro, tasmā vuttaṁ **"mettādīsu paṭiladdhatikacatukkajjhānenā"**ti. **Paguṇatatiyajjhānā**ti subhāvitaṁ vasībhāvaṁ pāpitaṁ paguṇaṁ, tathārūpā tatiyabrahmavihārajjhānato. Appaguṇaṁ hi uparijhānassa padaṭṭhānaṁ na hoti. Catukkanayavasena cettha tatiyaggahaṇaṁ. **Sukhitā hontūti-ādivasenā**ti **ādi-**saddena "niddukkhā hontū"ti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sattakelāyanaṁ** sattesu

1. Ṭhānesu (Sī)

mamāyanaṁ mamattakaraṇaṁ, tathā manasikārena yogo **sattakelāyanamanasikārayuttattaṁ,** tasmā. Mettādīnaṁ rāgagehasitadomanassasomanassānaṁ āsannavuttitāya yathārahaṁ **paṭighānunayasamīpacāritā** veditabbā. Atha vā "sukhitā hontu, dukkhato muccantu modantū"ti hitesitabhāvappattiyā tissannampi anunayassa āsannacāritā. Sati ca tabbipariyāye lohitappakope pubbo viya laddhokāsamevettha paṭighanti avisesena tāsaṁ paṭighānunayasamīpacāritā daṭṭhabbā.

"Somanassayogena oḷārikattā"ti idaṁ tatiyajjhānassa vasena vuttaṁ, tato vuṭṭhitassa idamādīnavadassananti. Mettādivasena pana oḷārikabhāve vuccamāne vitakkavicārapītiyogeneva oḷārikatā vattabbā siyā, tāhipi tāsaṁ samāyogasambhavato, upekkhāya ca tadabhāvato. Na vā vattabbā tatiyajjhānikānaṁyeva mettādīnaṁ idhādhippetattā, taṁtaṁjhānasamatikkameneva ca taṁtaṁjhānikā mettādayopi samatikkantā eva nāma honti, jhānasāmaññena viya mettādisāmaññena vohāramattaṁ. **Purimāsū**ti mettākaruṇāmuditāsu. **Santabhāvato**[1]ti yathāvuttasattakelāyanādi-anupasantabhāvābhāvato upekkhāya santabhāvato. "Santabhāvato"ti ca idaṁ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Sukhumatā paṇītatā vidūrakilesatā vipulaphalatāti evamādayopi upekkhāya ānisaṁsā daṭṭhabbā. **Pakatimajjhatto**ti kiñci kāraṇaṁ anapekkhitvā pakatiyā sabhāveneva imassa bhikkhuno udāsinapakkheṭhito. **Ajjhupekkhitvā**ti attanā katakammavaseneva ayamāyasmā āgato, gacchati ca, tvampi attanā katakammavaseneva āgato, gacchasi ca, na tassa tava payogena kiñci sukhaṁ vā upanetuṁ, dukkhaṁ vā apanetuṁ labbhā, kevalaṁ panetaṁ cittassa anujukammaṁ, yadidaṁ mettāyanādinā sattesu kelāyanaṁ. Buddhādīhi ariyehi gatamaggo cesa apaṇṇakapaṭipadābhūto, yadidaṁ sabbasattesu majjhattatāti evaṁ paṭipakkhajigucchāmukhena majjhattatāya samupajātagāravabahumānādaro taṁ[2] puggalaṁ punappunaṁ ajjhepekkhati, tattha ca savisesaṁ upekkhaṁ paccupaṭṭhapeti, tassa tathā paṭipajjato pakatiyāpi udāsinattā sātisayaṁ tattha majjhattatā

1. Santasabhāvato (Syā, Ka)
2. Bahumānādibhedaṁ (Syā, Ka)

saṇṭhāti. Bhāvanābalena nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnā evahonti, so taṁ upekkhaṁ piyapuggalādīsu upasaṁharati. Tenāha **"upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādīsū"**ti. **Ekaṁ puggalan**ti ettha aññattho **eka**-saddo "ittheke abhivadantī"ti-ādīsu[1] viya. Ekavacaneneva cettha saṅkhyāviseso siddho, tasmā aññaṁ ekaṁ puggalanti ayamettha attho. Tena attānaṁ nivatteti. **"Neva manāpan"**ti iminā piyapuggalaṁ, atippiyasahāyakañca nivatteti, attānampi vā attani amanāpatāya abhāvato. **"Na amanāpan"**ti iminā appiyaṁ, veripuggalañca, pārisesato majjhattapuggalassa gahaṇaṁ āpannaṁ. Iti **"ekaṁ puggalaṁ neva manāpaṁ nāmanāpan"**ti iminā attano, piyādīnañca paṭikkhepamukhena udāsinapuggalaṁ dasseti.

Vuttanayenāti "yvāssa pakatimajjhatto"ti-ādinā anantaraṁvuttena nayena. Attasinehassa balavabhāvato viritopi attani majjhattatāya durūpasaṁhārattā "imesu ca attani cā"ti attā pacchā vutto. **Pathavīkasiṇe vuttanayenevā**ti "ayaṁ samāpatti āsannapītipaccatthikā"ti-ādinā[2] pathavīkasiṇe vuttanayena. Yaṁ hi heṭṭhā "paguṇatatiyajjhānā vuṭṭhāyā"ti-ādi[2] vuttaṁ, taṁ heṭṭhā tīsu brahmavihāresu, catutthabrahmavihāre ca ādīnavānisaṁsadassanavasena vuttaṁ. Idaṁ pana tatiyajjhāne ādīnavaṁ, catutthajjhāne ca ānisaṁsaṁ disvā catutthādhigamāya yogaṁ karontassa catutthajjhānassa uppajjanākāradassanaṁ. Tasmā tattha vuttaṁ "pathavīsaddaṁ apanetvā tadeva nimittaṁ ārammaṇaṁ katvā manodvārāvajjanaṁ uppajjatī"ti-ādinā yojetabbaṁ.

Pathavīkasiṇādīsūti **ādi**-saddena sesakasiṇāni, assāsapassāsanimittañca saṅgaṇhāti. Kāmaṁ kasiṇānāpānesu uppannassāpi tatiyajjhānassa upakkhābrahmavihārena rūpāvacarajjhānāditāya attheva sabhāgatā, taṁ pana akāraṇaṁ ārammaṇassa visadisatāyāti āha **"ārammaṇavisabhāgatāyā"**ti. Nanu ca aññathāva kasiṇādibhāvanā, aññathā brahmavihārabhāvanāti bhāvanāvasenāpi yathāvuttajjhānānaṁ attheva visadisatāti? Saccametaṁ, bhāvanāvasena pana visadisatā anuppattiyā na ekantikaṁ kāraṇaṁ. Tathā hi aññathāva

1. Ma 3. 22 piṭṭhe. 2. Visuddhi 1. 159 piṭṭhe.

mettādibhāvanā, aññathā upekkhābhāvanā. Tathāpi sattesu yathāpavattitaṁ hitesitādi-ākāraṁ byatirekamukhena āmasantī tato vinivattamānarūpena ajjhupekkhanākārena brahmavihārupekkhā pavattati. Tathā hi vakkhati "kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissantī"ti-ādi[1]. Ārammaṇasabhāgatāpi cettha atthīti mettādivasena paṭiladdhatatiyajjhānassa ijjhati upekkhābrahmavihāro. Tena vuttaṁ **"mettādīsu"**ti-ādi. Tattha **mettādīsū**ti mettādīsu nipphādetabbesu, mettādivasenāti attho. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

262. **Brahmuttamenā**ti ettha sammutibrahmāno upapattibrahmāno visuddhibrahmānoti tividhā brahmāno.

"Sampannaṁ sālikedāraṁ, suvā bhuñjanti kosiya.
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe[2].

Paribbaja mahābrahme, pacantaññepi pāṇino"ti[3]—

ca evamādīsu hi brahmasaddena sammutibrahmāno vuttā.

"Apārutā tesaṁ amatassa dvārā,
Ye sotavanto samuñcantu saddhaṁ.
Vihiṁsasaññī paguṇaṁ na bhāsiṁ,
Dhammaṁ paṇītaṁ manujesu brahme".

"Atha kho brahmā sahampatī"ti[4] ca evamādīsu brahmasaddena upapattibrahmāno vuttā. "Brahmacakkaṁ pavattetī"ti-ādi[5] vacanato "brahman"ti ariyadhammo vuccati, tato nibbattattā avisesena sabbepi ariyā visuddhibrahmāno nāma paramatthabrahmatāya. Visesato pana "brahmāti bhikkhave tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti vacanato[6] sammāsambuddho uttamabrahmā nāma sadevake loke brahmabhūtehi guṇehi ukkaṁsapāramippattito. Iti brāhmānaṁ uttamo, brāhmā ca so uttamo cāti

1. Visuddhi 1. 311 piṭṭhe. 2. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake. 3. Vi 2. 268 piṭṭhe.
4. Dī 2. 34; Ma 1. 266; Ma 2. 293; Saṁ 1. 140; Vi 3. 10 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 99; Saṁ 1. 266; Aṁ 1. 315; Aṁ 2. 8; Khu 9. 356 piṭṭhādīsu.
6. Ādivacannato (Syā, Ka)

vā **brahmuttamo,** bhagavā. Tena **kathite** "so mettāsahagatena cetasā"ti-ādinā[1] tattha tattha veneyyānaṁ desite. **Itī**ti evaṁ yathāvuttena bhāvanākkamena ceva atthavaṇṇanākkamena ca **viditvā** jānitvā. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā**ti pubbe viya asādhāraṇaṁ taṁtaṁbrahmavihārapaṭiniyatameva atthaṁ aggahetvā sādhāraṇabhāvato tattha tattha pakiṇṇakaṁ visaṭaṁ atthaṁ gahetvā pavattitā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Mejjatīti dhammato aññassa kattunivattanatthaṁ dhammameva kattāraṁ katvā niddisati. **Siniyhatī**ti ettha sattesu byāpajjanavasena lūkhabhāvassa paṭipakkhabhūtaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ hitākārapavattivasena sinehanaṁ daṭṭhabbaṁ, na taṇhāyanavasena. Taṁ hi mohapubbaṅgamaṁ lubbhanasabhāvaṁ, idaṁ pana adussanasabhāvaṁ alobhasampayuttaṁ. Nanu ca taṇhāsinehopi byāpādavirodhī tena sahānavaṭṭhānato. Yadipi tena saha ekasmiṁ citte nappavattati, virodhī pana na hoti appahāyakato. Mejjatīti **mitto,** hitajjhāsayo khandhappabandho, tappariyāpannatāya mitte bhavā, mitte vā ārammaṇabhūte piye puggale bhavā, mittassa esā pavatti mejjanavasena vāti veditabbā.

Karotīti karuṇā, kiṁ karoti, kesaṁ, kiṁ nimittanti āha **"paradukkhe sati sādhūnaṁ hadayakampanan"**ti. **Kampanan**ti ca paresaṁ dukkhaṁ disvā tassa apanetukāmassa asahanākārena cittassa aññathattaṁ. Tayidaṁ sappurisānaṁyeva hotīti āha **"sādhūnan"**ti. Sappurisā hi saparahitasādhanena "sādhū"ti vuccanti. **Vināsetī**ti adassanaṁ gameti, apanetīti attho. Tenettha hiṁsanaṁ apanayananti dasseti. Paradukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā hi karuṇā. **Pharaṇavasenā**ti phusanavasena, ārammaṇakaraṇavasenāti attho. Ārammaṇakaraṇañcettha dukkhitesu dukkhāpanayanākārenevāti daṭṭhabbaṁ.

Modanti tāyāti modanakiriyāya muditāya karaṇabhāvaniddeso, svāyaṁ upacārasiddho, muditāvinimutto natthi tattha koci kattāti tameva kattubhāvena niddisati **"sayaṁ vā modatī"**ti, ayampi upacāraniddesova. Dhammānaṁ avasavattanatoti vasavattibhāvanivāraṇatthaṁ **"modanamattameva vā tanti muditā"**ti āha.

---

1. Dī 1. 214; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 85 piṭṭhādīsu.

Piyādīsu pakkhapātupacchedanamukhena udāsinabhāvasaṅkhātā upapattito ikkhā upekkhā. Tenāha **"averā hontū"**ti-ādi. Tattha **upekkhatī**ti kattuniddese kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva.

263. **Hito** nāma atthacaro, tasmā **hitākārappavattilakkhaṇā**ti sattānaṁ hitacaraṇākārena pavattilakkhaṇā, hitākārassa vā pavattanalakkhaṇā. **Hitūpasaṁhārarasā**ti sattesu hitassa upanayanakiccā, upanayanasampattikā vā. "Anatthaṁ me acarī"ti-ādinā[1] pavattanakassa āghātassa vinayanākārena paccupatiṭṭhati, ñāṇassa gocarabhāvaṁ gacchati, yattha vā sayaṁ uppajjati, tattha āghātavinayanaṁ paccupaṭṭhapetīti **āghātavinayapaccupaṭṭhānā.** Amanāpānampi sattānaṁ paṭikkūle-appaṭikkūlasaññitārūpena, pageva manāpānaṁ yaṁ manāpabhāvadassanaṁ, tathāpavatto yonisomanasikāro, taṁ padaṭṭhānaṁ etissāti **manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo**ti byāpādassa vikkhambhanavasena vūpasamo. **Sampattī**ti sampajjanaṁ sammadeva nibbatti. **Sinehasambhavo**ti taṇhāsinehassa uppatti. **Vipattī**ti vināso. Mettāmukhena hi rāgo vañceti.

Karuṇādīnaṁ lakkhaṇādīsu iminā nayena attho veditabbo. Visesamattameva vaṇṇayissāma. Sattānaṁ pavattadukkhassa apanayanākāro. Apanayanaṁ pana hotu vā mā vā, yo dukkhāpanayanākāro, tathāpavattilakkhaṇā **dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā.** Apanetukāmatāya paresaṁ dukkhassa asahanaṁ anadhivāsanaṁ **paradukkhāsahanaṁ.** Na vihiṁsā avihiṁsā, sattānaṁ aviheṭhanaṁ. Taṁ paccupaṭṭhapeti, vihiṁsāya vā paṭipakkhabhāvena paccupatiṭṭhatīti **avihiṁsāpaccupaṭṭhānā. Vihiṁsūpasamo**ti ettha vihiṁsanti etāya satte, vihiṁsanaṁ vā nesaṁ tantivihiṁsā, sattānaṁ viheṭhanākārena pavatto karuṇāya paṭipakkhabhūto paṭighacittuppādo. Karuṇāmukhena soko vañcetīti āha **"sokasambhavo vipattī"**ti.

Pamodanalakkhaṇāti parasampattiyā pamodanalakkhaṇā. **Anissāyanarasā**ti issāyanassa usūyanassa paṭipakkhabhāvakiccā. Sattānaṁ sampattiyā, pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca asahanaṁ aramaṇaṁ[2]

---

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 376 piṭṭhesu.
2. Aramaṇaṁ riñcanaṁ (Sī)

arati-icceva saṅgahaṁ gacchati, tassā vihananākārena paccupatiṭṭhati, tassa vāvighātaṁ vūpasamaṁ paccupaṭṭhapetīti **arativighātapaccupaṭṭhānā.**

Pahāso gehasitapītivasena pahaṭṭhabhāvo uppilāvitattaṁ. **Sattesu samabhāvadassanarasā**ti piyādibhedesu sabbasattesu udāsinavuttiyā samabhāvasseva dassanakiccā, upapattito ikkhaṇato samabhāveneva tesaṁ gahaṇakiccāti attho. Sattesu paṭikkūlāpaṭikkūlākārānaṁ aggahaṇato tattha paṭighānunayānaṁ vūpasamanākārena vuttiyā tesaṁ vūpasamaṁ vikkhambhanaṁ paccupaṭṭhapetīti **paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā. Evaṁ pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā**ti ettha **"evan"**ti iminā byatirekamukhena hitūpasaṁhāradukkhāpanayanasampattipamodanākārena paccāmasanto mettādīnaṁ tissannaṁ pavatti-ākārapaṭisedhanamukhena pavattaṁ kammassakatāñāṇaṁ upekkhābrahmavihārassa āsannakāraṇaṁ, na yaṁ kiñcīti dasseti.

264. **Vipassanāsukhañceva bhavasampatti cā**ti ettha diṭṭhadhammasukhavihāro cāti vattabbaṁ. Tampi hi nesaṁ sādhāraṇapayojanaṁ. Tathā "sukhaṁ supatī"ti-ādayo[1] ekādasānisaṁsā. Te pana heṭṭhā vuttā evāti idha na gahitā.

Nissarati apagacchati etenāti **nissaraṇaṁ,** pahāyakaṁ. Kāmañcetehi pañcapi nīvaraṇāni, tadekaṭṭhā ca pāpadhammā vikkhambhanavasena pahīyanti, ujuvipaccanīkadassanavasena pana byāpādādayo **pāḷiyaṁ**[2] vuttā. Evañca katvā rāganissaraṇatāvacanaṁ upekkhābrahmavihārassa suṭṭhu samatthitaṁ daṭṭhabbaṁ.

265. **Etthā**ti etesu brāhmavihāresu. Mettā sattesu yathārahaṁ dānapiyavacanādisīlasutādiguṇagahaṇavasena pavattati. Tena vuttaṁ "sattānaṁ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā"ti. Rāgopi tattha yathā tathā guṇaggahaṇamukheneva pavattati manāpasaññāpalobhatoti[3] āha **"guṇadassanasabhāgatāyā"**ti. Tasmā mittamukhasapatto viya tulyākārena dūsanato **rāgo** mettāya **āsannapaccatthiko, so lahuṁ otāraṁ labhati** satisammosamattenāpi mettaṁ apanīya tassā atthusmiṁ

1. Aṁ 3. 1, 542 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 205; Aṁ 2. 257 piṭṭhādīsu.
3. Manāpasaññāpaṭilabhatoti (Syā, Ka)

uppajjanārahattā. **Tato**ti rāgato, rāgassa vā otāralābhato. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti sabhāgassa, sabhāgena vā[1] visabhāgatāya. Sattesu hi manāpākāragāhino mettāsabhāgassa[2] tabbiparītasabhāvo byāpādo tena visabhāgo. Tasmā so otāraṁ labhamāno cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya mettāya duraneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya mettāya dūrapaccatthiko. **Tato**ti byāpādato. **Nibbhayenā**ti anussaṅkanaparisaṅkanena, laddhapatiṭṭhāya mettāya byāpādena duppadhaṁsiyattāti adhippāyo. Tenāha **"mettāyissatī"**ti-ādi.

Iṭṭhānanti piyānaṁ. **Kantānan**ti kamanīyānaṁ. **Manāpānan**ti manavaḍḍhanakānaṁ. Tato eva mano ramentīti **manoramānaṁ. Lokāmisapaṭisaṁyuttānan**ti taṇhāsannissitānaṁ. **Appaṭilābhato samanupassato**ti appaṭilābhena ahamime na labhāmīti paritassato. **Atītan**ti atikkantaṁ. **Niruddhan**ti nirodhappattaṁ. **Vipariṇatan**ti sabhāvavigamena vigataṁ. **Samanussarato**ti anutthunanavasena cintayato. **Gehasitan**ti kāmaguṇanissitaṁ. **"Ādinā"**ti iminā "sotaviññeyyānaṁ saddānan"ti[3] evamādiṁ saṅgaṇhāti. **Vipattidassanasabhāgatāyā**ti yesu sattesu bhogādivipattidassanamukhena karuṇā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati yathāvuttadomanassamukhena soko uppajjeyya, so karuṇāya āsannapaccatthiko. Soko hi idha domanassasīsena vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti ettha sattesu dukkhāpanayanakāmatākārassa karuṇāsabhāgassa tesu dukkhūpanayanākāro vihesāsabhāvo visabhāgoti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṁ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya karuṇāya dūrapaccatthikā vuttā.

Sampattidassanasabhāgatāyāti yesusattesu bhogādisampattidassanamukhena muditā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati "cakkhuviññeyyānaṁ rūpānan"ti-ādinā[3] vuttasomanassamukhena pahāso uppajjeyya, so ca muditāya āsannapaccatthiko. Pahāso hi idha somanassasīsena vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti

---

1. Sabhāvassa sabhāvena vā (Sī), sabhāgassa sabhāvena vā (Syā)
2. Mettāsabhāvassa (Sī) evamuparipi.
3. Ma 3. 260 piṭṭhe.

bhogādisampattīti muditesu sattesu pamodanākārassa muditāsabhāgassa tattha anabhiramanākārā arati visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṁ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya muditāya dūrapaccatthikā vuttā. **Pamudito cā**ti-ādi muditāya siddhāya ayampi arati na hotīti laddhabbaguṇadassanavasena vuttaṁ, na idhādhippeta-aratiniggahadassanavasena. Kāyacittavivekapaṭipakkhāya vā aratiyā vikkhambhitāya muditāya paṭipakkhā arati suvikkhambhaneyyā hotīti dassanatthaṁ ekadesena arati dassitāti daṭṭhabbaṁ. **Adhikusaladhammesū**ti samathavipassanādhammesu.

Bālakaradhammayogato **bālassa.** Attahitaparahitabyāmūḷhatāya **mūḷhassa.** Puthūnaṁ kilesādīnaṁ jananādīhi kāraṇehi **puthujjanassa.** Kilesodhīnaṁ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa,** odhijinā vā sekkhā odhisova kilesānaṁ jitattā. Tena imassa odhijitabhāvaṁ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṁ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa,** vipākajinā vā arahanto appaṭisandhikattā. Tenassa asekkhattaṁ paṭikkhipati. Anekādīnave sabbesampi pāpadhammānaṁ mūlabhūte sammohe ādīnavānaṁ adassanasīlatāya **anādīnavadassāvino.** Āgamādhigamābhāvā **assutavato.** Ediso ekaṁsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvadassanatthaṁ punapi **"puthujjanassā"**ti vuttaṁ. **Evarūpā**ti vuttākārena sammohapubbikā. **Rūpaṁ sā nātivattatī**ti rūpānaṁ samatikkamanāya kāraṇaṁ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātivattatīti adhippāyo. Somanassadomanassarahitaṁ aññāṇameva **aññāṇupekkhā.** **Dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgattā**ti yathā brahmavihārupekkhā mettādayo viya sattesu hitūpasaṁhārādivasena guṇadose avicārentī kevalaṁ ajjhupekkhanavaseneva pavattati, evaṁ aññāṇupekkhā sattesu vijjamānampi guṇadosaṁ acintentī kevalaṁ ajjhupekkhanavaseneva pavattatīti dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgā. Tasmā sā lahuṁ otāraṁ labhatīti brahmavihārupekkhāya āsannapaccatthikā vuttā. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti iṭṭhāniṭṭhesu majjhattākārassa

upekkhāsabhāgassa tattha anurodhavirodhapavatti-ākārā rāgapaṭighā[1] visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya te otāraṁ labhamānā cireneva labheyyunti purisassa dūre ṭhitasapatto viya upekkhābrahmavihārassa dūrapaccatthikā vuttā.

266. **Kattukāmatā chando ādi** "chandamūlakā kusalā dhammā"ti[2] vacanato, atha vā sattesu hitesitādukkhāpanayanakāmatādinā anavajjābhipatthanāvasena pavattanato "kattukāmatā chando ādī"ti vuttaṁ. Upekkhābrahmavihāropi hi sattesu anirākatahitacchandoyeva "tattha abyāvaṭatā apaṇṇakapaṭipadā"ti ajjhupekkhanākārena pavattati mātā viya sakiccapasute putte. **Nīvaraṇādī**ti **ādi-**saddena tadekaṭṭhakilesānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Katthaci sattaggahaṇampi saṅkhāraggahaṇameva hoti puggalādhiṭṭhānāya desanāya yathā "sabbe sattā āhāraṭṭhitikā"ti[3], na evamidhāti āha **"paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇan"**ti. **Paññattidhammavasenā**ti paññattisaṅkhātadhammavasena. Kāmañcettha "sukhitā hontū"ti-ādinā[4] bhāvanāyaṁ sukhādiggahaṇampi labbhati. Taṁ pana "sabbe saṅkhārā aniccā"ti[5] vipassanāya aniccalakkhaṇagahaṇaṁ viya appadhānabhūtaṁ, sattapaññatti eva padhānabhāvena gayhatīti daṭṭhabbaṁ. **Upacāre vā** patte **ārammaṇavaḍḍhanaṁ** tatthāpi sīmāsambhedasiddhitoti adhippāyo.

Ekamāvāsaṁ paricchinditvāti ettha "satte mettāya pharissāmī"ti evaṁ ñāṇena paricchedaṁ katvā ekā racchā paricchinditabbāti yojanā. Racchāgahaṇena racchāvāsino sattā gahitā yathā ekaṁ disanti. Evaṁ sabbattha.

267. **Kasiṇānaṁ nissando**ti kasiṇajjhānānaṁ nissandaphalasadisā **āruppā** arūpajjhānāni, kasiṇajjhānānaṁ pāripūriyāva sijjhanato. Tehi vinā asijjhanatoti keci. **Samādhinissando**ti rūpajjhānasamādhīnaṁ, heṭṭhimānaṁ tiṇṇaṁ arūpajjhānasamādhīnañca nissando paṭipāṭiyā te adhigantvāva

1. Vuttikā rāgapaṭighā (Sī), vittikāmarāgapaṭighā (Syā)
2. Aṁ 3. 153 piṭṭhe.
3. Aṁ 3. 297; Khu 1. 3 piṭṭhādīsu.
4. Khu 9. 135 piṭṭhe.
5. Khu 1. 53; Khu 2. 317; Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu.

paṭilatitabbato. **Vipassanānissando** vipassanānubhāvena laddhabbato, vipassanāvaseneva ca samāpajjitabbato. **Samathavipassanānissando nirodhasamāpatti.** Yathāha "dvīhi balehi samannāgatattā"ti-ādi[1]. **"Purimabrahmavihārattayanissando"**ti iminā mettādivasena tīṇi jhānāni adhigantvā ṭhitasseva upekkhābrahmavihāro, na itarassāti dasseti. Tamevatthaṁ upamāya pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva.

268. **Siyā**ti vuccamānākārena siyā kassaci parivitakko. **Ettā**ti etesu mettādīsu brahmavihāratā veditabbā, itarakammaṭṭhānāni attahitapaṭipattimattāni. Imāni pana "sabbe sattā sukhitā hontū"ti-ādinā[2] parahitapaṭipattibhūtāni. Tasmā sattesu sammāpaṭipattibhāvena seṭṭhā ete vihārā. **Brāhmāno**ti upapattibrahmāno. Te hi idha jhānabhāvanāya vinīvaraṇacittā hutvā brahmaloke uppannā tattha yāvatāyukaṁ vinīvaraṇacittāva honti. Tasmā **"niddosacittā viharantī"**ti vadanti. **Brahmāno**ti vā sakalabuddhaguṇahetubhūtānaṁ dānapāramitādīnaṁ[3] buddhakaradhammānaṁ paripūraṇavasena brūhitaguṇā mahāsattā bodhisattā. Te hi sabbasattānaṁ hitesanena, ahitāpanayanena, sampattipamodanena, sabbattha vivajjitāgatigamanamajjhattabhāvādhiṭṭhānena ca niddosacittā viharanti. **Evan**ti yathā te upapattibrahmāno, mahābodhisattabrahmāno vā, evaṁ etehi brahmavihārehi sampayuttā samaṅgībhūtā.

269. **Catassovāti-ādipañhassā**ti catassoti-ādikassa tividhassa pañhassa. **Visuddhimaggādivasā**ti ettha byāpādasaṁkilesādito visujjhanupāyo visuddhimaggo. **Ādi**-saddena hitūpasaṁhārādimanasikāravisesā saṅgahitā. **Āsaṁ** mettādīnaṁ. **Appamāṇe**ti pamāṇarahite. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Tan**ti tasmā. **Da**-kāro padasandhikaro.

Byāpādabahulassa visuddhimaggoti ānetvā sambandhitabbaṁ, ujuvipaccanīkabhāvatoti adhippāyo. Esa nayo sesesupi. Pakkhapātavasena anābhujanamanābhogo majjhattākāroti adhippāyo. Yvāyaṁ catubbidho

---

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe. 2. Khu 9. 314 piṭṭhe. 3. Khu 4. 315 piṭṭhe.

sattesu manasikāro vutto, tameva upamāya dassetuṁ **"yasmā ca yathā mātā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha vuttassāpi hitūpasaṁhārādi-atthassa upameyyabhāvaṁ upanetvā dassetuṁ atthupanayanattho **"yasmā cā"**ti **ca**-saddo. **Pariyāye**ti vāre, tasmiṁ tasmiṁ kiccavasena parivattanakkameti attho. **Abyāvaṭā**ti anussukkā. **Tathā**ti yathā mātā daharādīsu puttesu, tathā sabbasattesu mettādivasena mettāyanādivasikena bhavitabbanti yojanā. **Tasmā**ti yasmā sabbepi saṁkilesadhammā yathārahaṁ dosamoharāgapakkhiyā, tehi ca visujjhanupāyo appamaññā, hitūpasaṁhārādivasena catubbidho ca sattesu manasikāro, tasmā visuddhimaggādivasā catasseva appamaññā.

Catassopi etā bhāvetukāmena na ekekanti adhippāyo. Sati hi sabbasaṅgahe kamena bhavitabbaṁ. Hitesitā mettāyananti āha **"evaṁ patthitahitānan"**ti. **Sambhāvetvā vā**ti "imāya paṭipattiyā ayaṁ nirayādīsu nibbatteyyā"ti parikappetvā vā. Dukkhāpanayanākārappavattivasena paṭipajjitabbanti sambandho. **Tato paran**ti tato hitākārappavatti-ādito paraṁ. **Kattabbābhāvato**ti catutthassa pakārassa kattabbassa abhāvato. **Ayaṁ kamo**ti ayaṁ imāsaṁ appamaññānaṁ yebhuyyena pavattanakkamoti katvā vuttaṁ, na "imināva kamena etāsaṁ pavatti, na aññathā"ti. Mettādīnaṁ hi tissannaṁ bhāvanānaṁ kamaniyamo natthi, yaṁ vā taṁ vā paṭhamaṁ bhāvetuṁ labbhā, desanākkamavasena vā evaṁ vuttaṁ.

Ekasattassāpīti ekassāpi sattassa. Appaṭibhāganimittattā paricchedaggahaṇaṁ natthi, na ca sammutisaccavasena pavattaṁ sattaggahaṇaṁ paricchinnarūpādiggahaṇaṁ hotīti appanāppattiyā aparāmāsasattaggahaṇamuddhabhūtānaṁ mettādīnaṁ ekasattārammaṇānampi appamāṇagocaratā vuttā. **Evaṁ pamāṇaṁ aggahetvā**ti yathā uddhumātakādīsu atirekuddhumātakādibhāvappatte padese nimittaṁ gayhati, evaṁ pamāṇaṁ aggahetvā. **Sakalapharaṇavasenā**ti niravasesapharaṇavasena.

270. **Nissaraṇattā**ti ettha yaṁ yassa nissaraṇaṁ, taṁ tassa ujupaṭipakkhabhūtameva hoti. Yathā kāmānaṁ nekkhammaṁ, rūpānaṁ āruppā, saṅkhārānaṁ

nibbānaṁ, evaṁ domanassasahitānaṁ byāpādavihiṁsāratīnaṁ nissaraṇabhūtā mettākaruṇāmuditā na somanassarahitā honti. Nissaraṇaggahaṇeneva ca pubbabhāgiyānaṁ tāsaṁ upekkhāsampayogopi anuññātoti daṭṭhabbaṁ anissaraṇabhāvato. Tathā hi aṭṭhapīsatiyā cittuppādesu karuṇāmuditānaṁ pavattiṁ ācariyā icchanti. Na hi brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṁ vinā vattati pārisuddhi-upekkhā viya. Na hi kadāci pārisuddhi-upekkhā vedanupekkhaṁ vinā vattatīti.

271. **Sātasahagatan**ti sukhasahagataṁ. **Tasmā**ti yasmā "tato tvaṁ bhikkhū"ti-ādikāya[1] desanāya catunnampi appamaññānaṁ savitakkādibhāvo viya upekkhāsahagatabhāvopi viññāyati, tasmā. **Catassopi appamaññā catukkapañcakajjhānikā**ti codakassa adhippāyo. **Evañhi satī**ti yadi mūlasamādhimhi vuttamatthaṁ anantaraṁ vuttatāya brahmavihāresu pakkhipati, evaṁ sante kāyānupassanādayopi catukkapañcakajjhānikā siyuṁ, na pana honti vipassanāvasena desitattāti adhippāyo, hontu kāyānupassanādayo ānāpānabhāvanāvasena catukkapañcakajjhānikāti vadeyyāti āsaṅkanto āha **"vedanādīsū"**ti[2]ādi. **Byañjanacchāyāmattaṁ gahetvā**ti "mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissatī"ti-ādīhi[1] byañjanehi pakāsito eva cittasamādhi "ajjhattaṁ me cittaṁ ṭhitaṁ bhavissatī"ti-ādīhipi[1] byañjanehi pakāsitoti byañjanato labbhamānasamādhicchāyāmattaṁ gahetvā ubhayattha labbhamānaṁ adhippāyaṁ aggahetvāti attho. Suttatthaṁ hi aññathā vadanto ayathāvāditāya satthāraṁ pavadanto nāma hoti. Tenāha **"mā bhagavantaṁ abbhācikkhī"**ti.

272. "Tayimaṁ dosaṁ pariharitukāmena na sabbaṁ suttaṁ nītatthameva, tasmā garukulato adhippāyo maggitabbo"ti dassento **"gambhīraṁ hī"**ti-ādiṁ vatvā tattha ādito paṭṭhāya adhippāyaṁ dassetuṁ **"ayañhī"**ti-ādimāha. Āyācitā dhammadesanā etenāti āyācitadhammadesano, taṁ **āyācitammedesanaṁ. Evamevā**ti garahane nipāto, mudā-evāti attho. **Ajjhattan**ti gocarajjhatte, kammaṭṭhānārammaṇeti

1. Aṁ 3. 121 piṭṭhe.
2. Vedanānupassanādīsu (Sī, Syā, Ka)

attho. Yasmā cittekaggatā nāma sasantatipariyāpannā hoti, tasmā atthavaṇṇanāyaṁ **"niyakajjhattavasenā"**ti vuttaṁ. **Cittaṁ ṭhitaṁ bhavissatī**ti bahiddhā avikkhippamānaṁ ekaggabhāve ṭhitaṁ bhavissati. Tato eva **susaṇṭhitaṁ,** suṭṭhu samāhitanti attho. **Uppannā**ti avikkhambhitā. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā dhammā**ti kāmacchandādayo akosallasambhūtaṭṭhena akusalā dhammā. Cittaṁ pariyādāya pavattituṁ okāsādānena kusalacittaṁ khepetvā na ca ṭhassantīti yojanā. Iminā yathāvuttassa samādhānassa kāraṇamāha.

Cittekaggatāmattoti bhāvanamanuyuttena paṭiladdhamattaṁ nātisubhāvitaṁ samādhānaṁ. Taṁ pana upari vuccamānānaṁ samādhivisesānaṁ mūlakāraṇabhāvato **"mūlasamādhī"**ti vutto. Svāyaṁ cittekaggatāmatto "ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṁ karomi samādahāmī"ti-ādīsu viya khaṇikasamādhi adhippeto. Yatheva hi aññatthāpi "āraddhaṁ kho pana me bhikkhave vīriyaṁ ahosi asallīnaṁ -pa- samāhitaṁ cittaṁ ekaggan"ti[1] vatvā "vivicceva kāmehī"ti-ādi[2] vacanato paṭhamaṁ vuttacittekaggatā "khaṇikasamādhī"ti viññāyati, evamidhāpīti. **So eva samādhī**ti mūlasamādhimāha.

Assāti bhikkhuno, assa vā mūlasamādhissa. **Bhāvanan**ti vaḍḍhanaṁ. **Ayaṁ samādhī**ti ca mūlasamādhiyeva adhippeto. **Evaṁ bhāvito**ti yathā araṇisahitena uppādito aggi domayacuṇṇādīhi vaḍḍhito gomayaggi-ādibhāvaṁ pattopi araṇisahitena uppāditamūlaggītveva vuccati, evamidhāpi mūlasamādhi eva mettādivasena vaḍḍhitoti katvā vuttaṁ.

Aññesupi ārammaṇesu pathavīkasiṇādīsu. Tattha yathā mettābhāvanāpubbaṅgamena bhāvanānayena pathavīkasiṇādīsu savitakkādibhāvavasena catukkapañcakajjhānasampāpanavidhinā mūlasamādhissa bhāvanā vuttā, evaṁ karuṇādibhāvanāpubbaṅgamaṁ pathavīkasiṇādīsupi bhāvanāvidhiṁ dassetvā pacchā kāyānupassanādipubbaṅgamaṁ bhāvanāvidhiṁ dassento āsavakkhayāya dhammaṁ desesi. Tena vuttaṁ **"karuṇā me cetovimuttī"**ti-ādi. Yadi evaṁ dhammānupassanāpariyosānāya desanāya arahattādhigamāya

---

1. Aṁ 3. 21; Vi 1. 4 piṭṭhesu. 2. Aṁ 3. 22 piṭṭhe.

kammaṭṭhānassa kathitattā puna "tato tvaṁ bhikkhu imaṁ samādhiṁ savitakkampī"ti-ādi[1] kasmā vuttanti? Dhammānupassanāya matthakappattidassanatthaṁ. Sā hi saṅkhārupekkhābhāvena vattamānā yathāvuttajjhānadhamme sammasantī visesato matthakappattā nāma hoti. Phalasamāpattibhūmidassanatthaṁ vuttanti keci.

Puna **yato kho te**ti-ādi arahattappattito uddhaṁ laddhabbaphāsuvihāradassanaṁ. Tattha **gagghasī**ti gamissasi. **Tasmā**ti yasmā "savitakkampī"ti-ādikā desanā mettādīnaṁ ārammaṇato aññasmiṁ ārammaṇe samādhiṁ sandhāya vuttā, na appamaññā, tasmā. **"Tathevā"**ti-ādinā ganthantarenapi tamevatthaṁ samattheti. Tattha **tathevā**ti tikacatukkajjhānavaseneva. **Abhidhamme**ti cittuppādakaṇḍe[2], appamaññāvibhaṅgādīsu[3] ca tattha tattha abhidhammappadesesu.

273. **Subhaparamādivasenā**ti **subha**-saddo "subhanteva adhimutto hotī"ti[4] evaṁ vuttasubhavimokkhaṁ sandhāya vutto uttarapadalopena. **Parama**-saddo ukkaṁsattho. Subho subhavimokkho paramo ukkaṁso paramā koṭi etissāti subhaparamā, mettācetovimutti, tato paraṁ tāya sādhetabbaṁ natthīti attho. Asādhāraṇassa atthassa adhippetattā vipassanāsukhādayo idha anavasarā. Itaretaravisiṭṭhāpete visesā, pageva parehi. Tenāha **"aññamaññaṁ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo"**ti. **Visesetvā**ti aññamaññaṁ visiṭṭhaṁ katvā.

Tassa tassa upanissayattāti subhavimokkhādikassa tassa tassa vimokkhassa pakatūpanissayavasena upanissayapaccayabhāvato. Idāni tamatthaṁ pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ **"mettāvihārissā"**ti-ādi vuttaṁ. Assa mettāvihārissa cittaṁ upasaṁharatoti sambandho. **Appaṭikkūlaparicayā**ti mettābhāvanāvasena sattasaññite yattha katthaci ārammaṇe appaṭikkūlākāreneva gahaṇassa paricitattā. Tassa saṅkhārabhūtampi yaṁ kiñci ārammaṇaṁ appaṭikkūlākāreneva paccupatiṭṭhati, pageva sabhāvato.

---

1. Aṁ 3. 121 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 66, 67 piṭṭhesu.
3. Abhi 2. 289, 293 piṭṭhesu.
4. Aṁ 3. 126; Khu 9. 235 piṭṭhesu.

"Appaṭikkūlan"ti tatthassa cittaṁ abhirativasena nirāsaṅkaṁ pavattati, paccanīkadhammehi ca sukhena, suṭṭhu ca vimuccati, yata'ssa jhānassa vimokkhapariyāyo vutto. Tenāha **"appaṭikkūlesū"**ti-ādi. Yathāvutto ca attho anatthacaraṇādi-adhippāyena sacetane ārammaṇe āghātaṁ uppādentassa paṭikkūlaparicayā acetanepi vātātapādike āghātuppattiyā vibhāvetabbo. **Na tato paran**ti tato subhavimokkhato paraṁ kassaci vimokkhassa upanissayo na hotīti attho.

Abhihananti etenāti abhighāto, daṇḍo abhighāto yassa taṁ daṇḍābhighātaṁ, taṁ ādi yassa taṁ daṇḍābhighātādi, daṇḍābhighātādi rūpaṁ nimittaṁ yassa taṁ **daṇḍābhighātādirūpanimittaṁ.** Kiṁ pana tanti āha **"sattadukkhan"**ti, daṇḍappahārādijanitaṁ karajarūpahetukaṁ sattānaṁ uppajjanakadukkhanti attho. **Rūpe ādīnavo suparividito hoti** karuṇāvihārissa rūpanimittattā, dukkhassa karuṇāya ca paradukkhāsahanarasattāti adhippāyo. **Tattha** ākāse. **Cittaṁ pakkhandati** sabbaso rūpānaṁ abhāvo vivaramapagamoti.

Tena tenāti-ādīsu ayaṁ yojanā—tena tena bhogasampatti-ādinā pāmojjakāraṇena pamuditānaṁ sattānaṁ uppannapāmojjaviññāṇaṁ samanupassantassa yogino "sādhu vatāyaṁ satto pamodatī"ti muditāya pavattisambhavato pamuditaviññāṇassa dassanena viññāṇaggahaṇaparicitaṁ cittaṁ hotīti.

Anukkamādhigatanti ākāsakasiṇavajje yattha katthaci kasiṇe rūpāvacarajjhānādhigamānukkamena rūpavirāgabhāvanāya adhigataṁ. Ākāsanimittaṁ gocaro etassāti ākāsanimittagocaraṁ, tasmiṁ **ākāsanimittagocare** paṭhamāruppaviññāṇe. **Cittaṁ upasaṁharato**ti dutiyāruppādhigamāya bhāvanācittaṁ nentassa, tathā bhāvayatoti attho. **Tatthā**ti tasmiṁ paṭhamāruppaviññāṇe. **Cittan**ti viññāṇañcāyatanacittaṁ. **Pakkhandatī**ti anupavisati vimokkhabhāvena appeti.

Ābhogābhāvatoti "sukhitā hontū"ti-ādinā[1] sukhāsīsanādivasena ābhujanābhāvato. Sattānaṁ sukhāsīsanādivasena

1. Khu 9. 314 piṭṭhe.

pavattamānā mettādibhāvanāva paramatthaggahaṇamukhena satte ārammaṇaṁ karoti, upekkhābhāvanā pana tathā appavattitvā kevalaṁ ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṁ karotīti āha **"upekkhāvihārissa sukhadukkhādiparamatthaggāhavimukhabhāvato avijjamānaggahaṇadukkhaṁ cittaṁ hotī"**ti. Nanu ca "kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissantī"ti-ādinā paṭikkhepavasenapi paramatthaggahaṇamukheneva upekkhābrahmavihāropi satte ārammaṇaṁ karotīti? Saccametaṁ, taṁ pana bhāvanāya pubbabhāge, matthakappattiyaṁ pana kevalaṁ ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṁ karotīti savisesaṁ paramattato avijjamāne eva pisaye tassa pavatti. Avijjamānaggahaṇadukkhatā ca ajjhupekkhanavasena appanāppattiyā aparāmāsasattaggahaṇamuddhabhūtatāya veditabbā. Sesaṁ vuttanayameva.

274. **Sabbāpetā**ti sabbāpi etā appamaññā. **Dānādīnan**ti pāramibhāvappattānaṁ dānādīnaṁ buddhakaradhammānaṁ. **Sabbakalyāṇadhammānan**ti sabbesaṁ anavajjadhammānaṁ, samatiṁsāya pāramitānaṁ, tannimittānaṁ buddhayāniyānañca, sabbehi vā sundarasabhāvānaṁ. Na hi lokiyadhammā buddhakaradhammehi ānubhāvato ukkaṭṭhā nāma atthi, buddhadhammesu vattabbameva natthi. **Paripūrikā**ti parivuddhikarā[1]. Adhiṭṭhānāni viya hi appamaññā sabbāsaṁ pāramitānaṁ pāripūrikarā. **"Hitajjhāsayatāyā"**ti-ādinā mettābrahmavihārādīnaṁ upekkhābrahmavihārassa adhiṭṭhānabhāvadassanamukhena catūhi appamaññāhi attano santānassa pageva abhisaṅkhatattā mahābodhisattā dānādipāramiyo pūretuṁ samatthā honti, nāññathāti imamatthaṁ dasseti. **Imassa dātabbaṁ, imassa na dātabban**ti nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ "idaṁ dātabbaṁ, idaṁ na dātabbanti ca vibhāgaṁ akatvā"ti vattabbato. Deyyapaṭiggāhakavikapparahitā hi dānapāramitā. Yathāha—

> "Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adhokato.
> Vamatevudakaṁ nissesaṁ, na tattha parirakkhatī"ti[2].

"Sabbasattānan"ti idaṁ "sukhanidānan"ti imināpi sambandhitabbaṁ, "dentī"ti iminā ca. Tena deyyadhammena viya dānadhammenāpi mahāsattānaṁ lokassa

1. Pāripūrikarā (Syā), paribuddhikarā (Ka)
2. Khu 4. 315 piṭṭhe Buddhavaṁse.

bahūpakāratā vuttā hoti, tathā tassa pariṇāmanato. Tadatthadīpanatthaṁ hi "vibhāgaṁ akatvā"ti vatvāpi "sabbasattānan"ti vuttaṁ. **Tesan**ti sabbasattānaṁ. **Upaghātan**ti etthāpi "vibhāgaṁ akatvā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Ayaṁ hettha padayojanā—vibhāgaṁ akatvā upaghātaṁ parivajjayantā sabbasattānaṁ sukhanidānaṁ sīlaṁ samādiyantīti. Sattakālavikapparahitā hi sīlapāramitā, lokatthameva cassa phalaṁ pariṇamīyati. **Nekkhammaṁ bhajantī**ti pabbajjaṁ upagacchanti. Pabbajitassa hi sabbaso sīlaṁ paripūrati, na gahaṭṭhassa. Idhāpi "vibhāgaṁ akatvā sabbasattānaṁ sukhanidānan"ti idaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Na hi bodhisattā kālavibhāgaṁ katvā pabbajjaṁ anutiṭṭhanti, sīlaṁ vā samādiyanti, nidassanamattañcetaṁ jhānādinekkhammabhajanassāpi icchitabbattā. Sabbasattānaṁ sukhanidānatā heṭṭhā vuttanayāva. Esa nayo sesesupi. **Hitāhitesū**ti atthānatthesu. **Asammohatthāyā**ti sammohaviddhaṁsanāya. **Paññaṁ pariyodapentī**ti yogavihitaṁ vijjāṭṭhānādiṁ assutaṁ suṇantā sutaṁ vodapentā ahaṁkāramamaṁkārādiṁ vidhunantā ñāṇaṁ visodhenti. "Ahaṁ mamā"ti vikapparahitā hi paññāpāramitā. **Hitasukhatthāyā**ti sattānaṁ hitasukhādivuddhiyatthameva. **Niccan**ti satataṁ avicchedena paṭipakkhena avokiṇṇaṁ. **Vīriyamārabhantī**ti yathā sattānaṁ anuppannaṁ hitasukhaṁ uppajjati, uppannaṁ abhivaḍḍhati, evaṁ parakkamaṁ karonti. Saṅkocavikkheparahitā hi vīriyapāramitā. **"Vīrabhāvaṁ pattāpī"**ti iminā aparaddhānaṁ niggahasamatthataṁ dasseti. **Nānappakārakaṁ aparādhaṁ khamantī**ti mammacchedanākārena attani pavattitaṁ nānāvidhaṁ aparādhaṁ sahanti. Attaparavikappavirahitā hi dosasahanā khantipāramitā.

Paṭiññaṁna visaṁvādentīti avisaṁvādanasāmaññena sabbassapi anariyavohārassa akaraṇamāha. Paṭiññāte, apaṭiññāte ca diṭṭhādike micchāvikapparahitā hi saccapāramitā. **Avicalādhiṭṭhānā**ti yathāsamādinnesu dānādidhammesu niccalādhiṭṭhāyino acalasamādānādhiṭṭhānā, samādinnesu ca buddhakaradhammesu sammadeva avaṭṭhānaṁ adhiṭṭhānapāramitā. **Tesū**ti sattesu. **Avicalāyā**ti paṭipakkhena akampanīyāya. **Evan**ti yathāvuttena sattesu hitajjhāsayatādi-ākārena. Yathā ca brahmavihārādhiṭṭhānā pāramiyo, evaṁ adhiṭṭhānādhiṭṭhānāpi. Tathā hi yathāpaṭiññaṁ parānuggahāya

pāramīnaṁ anuṭṭhānena saccādhiṭṭhānaṁ, tappaṭipakkhapariccāgato cāgādhiṭṭhānaṁ, pāramīhi sacittupasamato upasamādhiṭṭhānaṁ, tāhi parahitūpāyakosallato paññādhiṭṭhānaṁ. Evaṁ paccekampi pāramitāsu yathārahaṁ netabbaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pāramitāsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ paramatthadīpaniyaṁ **cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayeneva veditabbaṁ, ativitthārabhayena na vitthārayimha. Tathā dasabalañāṇādiketi. **Etāva hontī**ti etā honti evāti yojanā.

Brahmavihāraniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti navamavaricchedavaṇṇanā.

---

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 21 piṭṭhādīsu.

10. Āruppaniddesavaṇṇanā

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. **Uddiṭṭhesū**ti "cattāro āruppā"ti evaṁ uddiṭṭhesu, niddhāraṇe cetaṁ bhummaṁ. Tenevāha **"catūsu āruppesū"**ti. Tattha rūpavivekena arūpaṁ, arūpameva āruppaṁ jhānaṁ, idha pana tadatthaṁ kammaṭṭhānaṁ adhippetaṁ. Taṁ bhāvehukāmo catutthajjhānaṁ uppādetīti sambandho. **Rūpādhikaraṇan**ti rūpehetu. Hetu-attho hi ettha **adhikaraṇa-**saddo "kāmādhikaraṇan"ti-ādīsu[1] viya. Daṇḍanaṭṭhena daṇḍo, muggarādi. parapīḷādhippāyena tassa ādānaṁ **daṇḍādānaṁ.** Sattānaṁ sasanaṭṭhena[2] **satthaṁ,** āvudhaṁ. Bhaṇḍānaṁ **kalaho.** Virodho **viggaho.** Nānāvādo **vivādo. Etan**ti yathāvuttaṁ daṇḍādānādikaṁ. **Sabbaso**ti anavasesato. **Āruppe** arūpabhāve, āruppe vā bhave. **Rūpānaṁyevā**ti diṭṭhādīnavānaṁ rūpānaṁyeva, na arūpānanti adhippāyo. **Nibbidāyā**ti vikkhambhanavasena nibbindanatthāya. **Virāgāyā**ti virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti nirujjhanatthāya. Sabbametaṁ samatikkamaṁ sandhāya vuttaṁ. **Daṇḍādānādīnan**ti **ādi-**saddena adinnādānādikaṁ sabbaṁ rūpahetukaṁ anatthaṁ saṅgaṇhāti, na idha pāḷiyaṁ āgatamevāti daṭṭhabbaṁ. **Karajarūpe**ti yathāvuttādīnavādhikaraṇabhāvayogyaṁ dassetuṁ vuttaṁ, oḷārikarūpeti attho. **Ādīnavan**ti dosaṁ. **Tassā**ti rūpassa. **Āloko**ti vaṇṇaviseso evāti tattha pavattaṁ paṭibhāganimittaṁ ugghāṭetvā siyā ākāsanimittaṁ uggahetuṁ, na pana paricchānnākāsakasiṇaṁ ugghāṭetvā. Tassa hi ugghāṭanā nāma rūpanimitteneva siyāti āha **"ṭhapetvā paricchinnākāsakasiṇaṁ navasū"**ti. Keci pana "ālokakasiṇampi ṭhapetvā aṭṭhasū"ti vadanti, tassa pana ṭhapane kāraṇaṁ na dissati, karajarūpaṁ atikkantaṁ hoti tassa anālambanato.

Yadi evaṁ kasmā "catutthajjhānavasenā"ti vuttaṁ. Nanu paṭhamajjhānādīnipi tassa anālambanavaseneva pavattanti paṭibhāganimittārammaṇattā? Saccametaṁ, oḷārikaṅgappahānato pana santasabhāvena āneñjappattena catutthajjhānena atikkantaṁ suṭṭhu, atikkantaṁ nāma hotīti **"catutthajjhānavasenā"**ti

1. Ma 1. 121, 122 piṭṭhādīsu.

2. Hiṁsanaṭṭhena (Syā)

vuttaṁ. Keci "assāsapassāsānaṁ nirujjhanato, kāmadhātusamatikkamanaso cā"ti vadanti, taṁ akāraṇaṁ, itaresaṁ cittasamuṭṭhānarūpānaṁ sambhavato, heṭṭhimajjhānānañca akāmadhātusaṁvattanīyato. **Tappaṭibhāgamevā**ti karajarūpapaṭibhāgameva nimittaggāhasambhavato. Sadisañca nāma taṁ na hoti, tasmā kiṁ tassa samatikkamanenāti anuyogaṁ sandhāya **"kathaṁ? Yathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kathan**ti kathetukamyatāpucchā. **Yathā**ti opammatthe nipāto. **Lekhācittan**ti kāḷavaṇṇādinā kataparikammāya lekhāya cittaṁ. **Phalitantaran**ti vivaraṁ. **Disvā**ti durato disvā. **Samānarūpasaddasamudācāran**ti sadisarūpasaṇṭhānasarappayogaṁ.

Ārammaṇavasenāti "mama cakkhu sobhanaṁ, mama kāyo thiro, mama parikkhārā sundarā"ti evaṁ ārammaṇakaraṇavasena. **Karajarūpasamaṅgikālo**ti attano attabhāvarūpena ceva ārammaṇarūpena ca samannāgatakālo. **Tampī**ti kasiṇarūpassapi. Sāmi-atthe hi idaṁ upayogavacanaṁ. Bhayasantāsa-adassanakāmatā viya samatikkamitukāmatāti yojanā. Idañca yathāvuttānaṁ nibbidāvirāganirodhānaṁ sādhāraṇavacanaṁ. Te hi tayo apekkhitvā bhayasantāsa-adassanakāmatā vuttā. Eko kira sunakho vane sūkarena pahaṭamatto palāto, so arūpadassanavelāya bhattapacana-ukkhaliṁ dūrato disvā sūkarasaññāya bhīto uttasanto palāyi, pisācabhīruko puriso rattibhāge aparicite dese matthakacchinnaṁ tālakkhandhaṁ disvā pisācasaññāya bhīto uttasanto mucchito papati, taṁ sandhāya vuttaṁ **"sūkarā -pa- veditabbā"**ti.

276. **Evan**ti yathāvuttaṁ opammatthaṁ nigamento āha. **So**ti yogāvacaro. Tasmiṁ jhāne ādīnavaṁ passatīti sambandho. **Rūpan**ti kasiṇarūpaṁ. **Santavimokkhato**ti arūpajjhānato. Tāni hi "ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā"ti-ādīsu[1] santavimokkhāti āgatā. Santatāsiddhi cassa anussatito[2] daṭṭhabbā. **Yathevā**ti **eva**-kārena yena pakārena etaṁ rūpāvacaracatutthajjhānaṁ duvaṅgikaṁ, evaṁ

---

1. Aṁ 3. 135, 266 piṭṭhesu. 2. Anussatito (Sī, Syā)

āruppānipīti upekkhācittekaggatāvasena duvaṅgikattaṁ dasseti, na tatiyajjhāne viya duvaṅgikatāmattaṁ. Nanu cetthāpi duvaṅgikatāmattameva bhūmibhedatoti? Nāsaṁ doso upamopameyyabhāvassa bhinnādhikaraṇato.

Tatthāti tasmiṁ rūpāvacaracatutthajjhāne. **Nikantin**ti apekkhaṁ. **Pariyādāyā**ti ādīnavadassanena tasmiṁ jhāne khepetvā, anapekkho hutvāti attho. Santato manasikaraṇeneva paṇītato, sukhumato ca manasikāro siddho hotīti āha **"santato anantato manasi karitvā"**ti. **Pattharitvā**ti pageva vaḍḍhitaṁ, tadā vaḍḍhanavasena vā pattharitvā. **Tenā**ti kasiṇarūpena. **Ugghāṭeti kasiṇan**ti rūpāvacaracatutthajjhānassa ārammaṇabhūtaṁ pathavīkasiṇādikasiṇarūpaṁ apaneti. Ugghāṭanavidhiṁ pana dassento **"ugghāṭento hī"**ti-ādimāha. Tattha **saṁvelletī**ti paṭisaṁharati. **Aññadatthū**ti ekaṁsena. **Neva ubbaṭṭatī**ti neva uṭṭhahati. **Na vivaṭṭatī**ti na vinivaṭṭati. **Imassā**ti imassa kasiṇarūpassa. **Amanasikāran**ti manasi akaraṇaṁ acintanaṁ. **Manasikārañca paṭiccā**ti "ākāso ākāso"ti bhāvanāmanasikārañca nissāya. Idaṁ vuttaṁ hoti—rūpāvacaracatutthajjhānassa ārammaṇabhūtaṁ kasiṇarūpaṁ na sabbena sabbaṁ manasi karoto, tena ca phuṭṭhokāsaṁ "ākāso ākāso"ti manasi karoto yadā taṁ bhāvanānubhāvena ākāsaṁ hutvā upaṭṭhāti, tadā so kasiṇaṁ ugghāṭeti nāma, tañca tena ugghāṭitaṁ nāma hotīti. Tenāha **"kasiṇugghāṭimākāsamattaṁ paññāyatī"**ti. **Sabbametan**ti tividhampetaṁ **ekameva** pariyāyabhāvato.

"Nīvaraṇāni vikkhambhantī"ti kasmā vuttaṁ? Nanu rūpāvacarapaṭhamajjhānassa upacārakkhaṇeyeva nīvaraṇāni vikkhambhitāni, tato paṭṭhāya cassa na nesaṁ pariyuṭṭhānaṁ. Yadi siyā, jhānato parihāyeyya? Yaṁ paneke vadanti attheva sukhumāni arūpajjhānavikkhambhaneyyāni nīvaraṇāni, tāni sandhāyetaṁ vuttan"ti, taṁ tesaṁ matimattaṁ. Na hi mahaggatakusalesu lokuttarakusalesu viya odhiso pahānaṁ nāma atthi. Yo pana rūpāvacarehi āruppānaṁ uḷāraphalatādiviseso, so bhāvanā visesena santatarapaṇītatarabhāvena tesuyeva purimapurimehi

pacchimapacchimānaṁ viyāti daṭṭhabbaṁ. "Vikkhambhantī"ti pana vacanaṁ vaṇṇabhaṇanavasena vuttaṁ. Tathā hi aññatthāpi heṭhā pahīnānaṁ upari pahānaṁ vuccati. Ye pana "sabbe kusalā dhammā sabbesaṁ akusalānaṁ paṭipakkhāti katvā evaṁ vuttan"ti vadanti, tehi dutiyajjhānūpacārādīsu nīvaraṇavikkhambhanāvacanassa kāraṇaṁ vattabbaṁ. **Sati santiṭṭhatī**ti ākāsanimittārammaṇā sati sammā sūpaṭṭhitā hutvā tiṭṭhati. Satisīsena cettha upacārajjhānānuguṇānaṁ saddhāpañcamānaṁ sakiccayogaṁ dasseti. **Upacārenā**ti upacārajjhānena. **Idhāpī**ti rūpāvacaracatutthajjhānaṁ sandhāya sampiṇḍanaṁ. Taṁ hi upekkhāvedanāsampayuttaṁ. **Sesan**ti "sesāni kāmāvacarānī"ti-ādi. Yaṁ idha vattabbamavuttaṁ, taṁ pana **pathavīkasiṇaniddese**[1] vuttanayānusārena veditabbanti āha **"pathavīkasiṇe vuttanayamevā"**ti.

Evaṁ yaṁ tattha avisiṭṭhaṁ, taṁ atidisitvā idāni visiṭṭhaṁ dassetuṁ **"ayaṁ pana viseso"**ti-ādimāha. **Yānapputoḷi kumbhimukhādīnan**ti oguṇṭhanasivikādiyānānaṁ mukhaṁ yānamukhaṁ, putoḷiyā khuddakadvārassa mukhaṁ putoḷimukhaṁ, kumbhimukhanti paccekaṁ mukha-saddo sambandhitabbo. **Ākāsaṁyeva** yānamukhādiparicchinnaṁ. **Parikammamanasikārenā**ti parikammabhūtena manasikārena upacārajjhānena. Parikammaṁ anulomaṁ upacāroti ca anatthantarañhetaṁ. **Pekkhamāno** arūpāvacarajjhānacakkhunā.

277. **Sabbākārenā**ti rūpanimittaṁ daṇḍādānasambhavadassanādinā sabbena rūpadhammesu, pathavīkasiṇādirūpanimittesu, tadārammaṇajjhānesu ca dosadassanākārena, tesu eva vā rūpādīsu nikantippahāna-anāvajjitukāmatādinā. **Rūpajjhānampi rūpanti vuccati** uttarapadalopena "rūpūpapattiyā maggaṁ bhāvetī"ti-ādīsu[2] yathā rūpabhavo rūpaṁ. **Rūpī**ti hi rūpajjhānalābhīti attho. **Ārammaṇampi** kasiṇarūpaṁ **rūpanti vuccati** purimapadalopena yathā "devadatto datto"ti. **Rūpāni passatī**ti kasiṇarūpāni jhānacakkhunā passatīti attho. **Tasmā**ti yasmā uttarapadalopena, purimapadalopena ca yathākkamaṁ rūpajjhānakasiṇarūpesu rūpavohāro dissati, tasmā. Rūpe rūpajjhāne taṁsahagatā saññā **rūpasaññā. Tadārammaṇassa cā**ti **ca**-saddena yathāvuttaṁ rūpāvacarajjhānaṁ sampiṇḍeti,

1. Visuddhi 1. 115 piṭṭhādīsu.
2. Abhi 1. 44; Abhi 2. 276 piṭṭhādīsu.

tena pāḷiyaṁ "rūpasaññānan"ti sarūpekasesena niddeso katoti dasseti. **Virāgā**ti jigucchanato. **Nirodhā**ti tappaṭibandhachandarāgavikkhambhanena nirodhanato. Vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"kiṁ vuttaṁ hotī"**ti-ādi vuttaṁ. Tassa sabbākārena virāgā anavasesānaṁ nirodhāti evaṁ vā ettha yojanā kātabbā.

"Ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hotī"ti idaṁ yasmā imāni jhānāni ārammaṇātikkamena pattabbāni, na aṅgātikkamenāti katvā vuttaṁ. Yasmā panettha saññāsamatikkamo ārammaṇasamatikkamena vinā na hoti, tasmā "samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṁ samatikkantameva hotī"ti āha. Avatvā vuttoti sambandho. **Samāpannassā**ti-ādīsu kusalasaññāvasena samāpannaggahaṇaṁ, vipākasaññāvasena upapannaggahaṇaṁ, kiriyāsaññāvasena diṭṭhadhammasukhavihāraggahaṇaṁ. Arahato hi jhānāni visesato diṭṭhadhammasukhavihāro. Yadi saññāsamatikkamassa anunipphādi-ārammaṇasamatikkamo[1] vibhaṅge ca avutto, atha kasmā idha gahitoti anuyogaṁ sandhāyāha **"yasmā panā"**ti-ādi. **Ārammaṇasamatikkamavasenāpi ayamatthavaṇṇanā katā,** "tadārammaṇassa cetaṁ adhivacanan"ti-ādinā vibhaṅge viya saññāsamatikkamameva avatvāti adhippāyo.

278. **Paṭighātenā**ti paṭihananena visayīvisayasamodhānena. **Atthaṅgamā**ti-ādīsu purimaṁ purimaṁ pacchimassa pacchimassa atthavacanaṁ, tasmā paṭighasaññānaṁ atthaṅgamo jhānasamaṅgikāle anuppattīti tassa idheva gahaṇe kāraṇaṁ anuyogamukhena dassetuṁ **"kāmañcetā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ussāhajananatthaṁ** paṭipajjanakānaṁ. **Etāsaṁ** paṭighasaññānaṁ. **Ettha** paṭhamāruppakathāyaṁ. **Vacanaṁ** atthaṅgamavasena.

Kiṁ vā pasaṁsākittanena, paṭighasaññānaṁ pana atthaṅgamo idheva vattabbattā vuttoti dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sabhāvadhammassa abhāvo nāma paṭipakkhena pahīnatāya vā paccayābhāvena vā. Tesu rūpajjhānasamaṅgino paṭighasaññānaṁ abhāvo paccayābhāvamattena, na paṭipakkhādhigamenāti dassento āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. Tattha **tā**ti

1. Ananipphāditasārammaṇasamatikkamo (Syā, Ka)

paṭighasaññā. **Rūpāvacaran**ti rūpāvacarajjhānaṁ. **Samāpannassā**ti samāpajjitvā viharantassa. Kiñcāpi na santīti yojanā. **Na pahīnattā na santī**ti na tadā paṭighasaññā pahīnabhāvena na santi nāma. Tattha kāraṇamāha **"na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṁvattatī"**ti. Nanu ca paṭighasaññāpi arūpadhammā evāti codanaṁ sandhāyāha **"rūpāyattā ca etāsaṁ pavattī"**ti. **Ayaṁ pana bhāvanā**ti arūpabhāvanamāha. **Dhāretun**ti avadhāretuṁ. **Idhā**ti arūpajjhāne. Āneñjābhisaṅkhāravacanādīhi **āneñjatā.** "Ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā"ti-ādinā[1] **santavimokkhatā ca vuttā.**

279. Dosadassanapubbakapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānaṁ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhāti. Tathā pana nasuppahīnattā sabbarūpāvacarasamāpattito vuṭṭhānaṁ siyā, paṭhamajjhānaṁ pana appakampi saddaṁ na sahatīti taṁ samāpannassa saddo kaṇṭakoti vuttaṁ. Āruppabhāvanāya abhāve cutito uddhaṁ uppattirahānaṁ rūpasaññāpaṭighasaññānaṁ yāva attano vipākappavatti, tāva anuppattidhammatāpādanena samatikkamo, atthaṅgamo ca vutto. Nānattasaññāsu pana yā tasmiṁ bhave na uppajjanti ekantarūpanissitā, tā anokāsatāya na uppajjanti, na āruppabhāvanāya nivāritattā, anivāritattā ca kāci uppajjanti. Tasmā tāsaṁ amanasikāro anāvajjanaṁ apaccavekkhaṇaṁ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṁ appavesanaṁ vuttaṁ.

Tena ca nānattasaññāmanasikārahetūnaṁ rūpānaṁ samatikkamā samādhissa thirabhāvaṁ dassetuṁ **"saṅkhepato"**ti-ādi vuttaṁ. Api ca imehi tīhi padehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇo kathito sotūnaṁ ussāhajananatthaṁ, palobhanatthañca. Ye hi akusalā evaṁgāhino "sabbassādarahite ākāse pavattitasaññāya ko ānisaṁso"ti, te tato micchāgāhato nivattetuṁ tīhi padehi jhānassa ānisaṁso kathito. Taṁ hi sutvā tesaṁ evaṁ bhavissati "evaṁ santā kirāyaṁ samāpatti evaṁ paṇītā, handassā nibbattanatthaṁ ussāhaṁ karissāmī"ti.

1. Aṁ 3. 135, 266 piṭṭhesu.

280. **Assāti** ākāsassa. Uppādo eva anto **uppādanto,** tathā **vayanto.** Sabhāvadhammo hi ahutvā sambhavato, hutvā ca vinassanato udayavayaparicchinno. Ākāso pana asabhāvadhammattā tadubhayābhāvato ananto vutto. Ajaṭākāsaparicchinnākāsānaṁ idha anadhippetattā **"ākāsoti kasiṇugghāṭimākāso vuccatī"**ti āha. Kasiṇaṁ ugghāṭīyati etenāti kasiṇugghāṭo, tadeva **kasiṇugghāṭimaṁ. Manasikāravasenāpī**ti rūpavivekamattaggahaṇena paricchedassa aggahaṇato anantapharaṇākārena pavattaparikammamanasikāravasenāpi. **Anantaṁ pharatī**ti aggahitaparicchedatāya anantaṁ katvā parikammasamphassapubbakena jhānasamphassena phusati. Yathā bhisaggameva bhesajjaṁ[1], evaṁ **ākāsānantameva ākāsānañcaṁ** saṁyogaparassa ta-kārassa ca-kāraṁ katvā. Jhānassa pavattiṭṭhānabhāvato ārammaṇaṁ adhiṭṭhānaṭṭhena **"āyatanamassā"**ti vuttaṁ, adhiṭṭhānaṭṭhe āyatana-saddassa dassanato. Kāraṇākarasañjātidesanivāsatthepi āyatana-saddo idha yujjateva.

Viññāṇañcāyatanakathāvaṇṇanā

281. Ciṇṇo carito paguṇikato āvajjanādilakkhaṇo vasībhāvo etenāti ciṇṇavasībhāvo, tena **ciṇṇavasībhāvena.** Rūpāvacarasaññaṁ anatikkamitvā anadhigantabbato, taṁsahagatasaññāmanasikārasamudācārassa hānabhāgiyabhāvāvahato, taṁsamatikkameneva tadaññesaṁ samatikkamitabbānaṁ samatikkamasiddhito ca vuttaṁ **"āsannarūpāvacarajjhānapaccatthikā"**ti. Vīthipaṭipannāya bhāvanāya uparūparivisesāvahabhāvato, paṇītabhāvasiddhito ca paṭhamāruppato dutiyāruppaṁ santatarasabhāvanti āha **"no ca viññāṇañcāyatanamiva santā"**ti. Vakkhati hi "suppaṇītatarā honti, pacchimā pacchimā idhā"ti[2]. **Anantaṁ anantan**ti kevalaṁ "anantaṁ anantan"ti **na manasi kātabbaṁ** na bhāvetabbaṁ, "anantaṁ viññāṇaṁ, anantaṁ viññāṇan"ti pana manasi kātabbaṁ, "viññāṇaṁ viññāṇan"ti vā.

Tasmiṁ nimitteti tasmiṁ paṭhamāruppaviññāṇasaṅkhāte viññāṇanimitte. **Cittaṁ cārentassā**ti bhāvanācittaṁ pavattentassa. **Ākāsaphuṭe**

---

1. Bhisajjameva bhesajjaṁ (Sī, Syā)

2. Visiddhi 1. 322 piṭṭhe.

viññāṇeti kasiṇugghāṭimākāsaṁ pharitvā pavatte paṭhamāruppaviññāṇe ārammaṇabhūte. **Appetī**ti appanāvasena pavattati. Sabhāvadhammepi ārammaṇasamatikkamabhāvanābhāvato idaṁ appanāppattaṁ hoti catutthāruppaṁ viya. **Appanānayo panettha vuttanayenevā**ti ettha dutiyāruppajjhāne purimabhāge tīṇi, cattāri vā javanāni kāmāvacarāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. "Catutthaṁ pañcamaṁ vā arūpāvacaran"ti-ādinā[1] paṭhamāruppajjhāne vuttena nayena, atha vā **appanānayo**ti sabhāvadhammepi ārammaṇe jhānassa appanānayo ārammaṇātikkamabhāvanāvasena āruppaṁ appanaṁ pāpuṇāti, "appanāppattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṁ tattha hotī"ti **maraṇānussatiniddese**[2] vuttanayena veditabboti attho.

282. **Sabbaso**ti sabbākārena paṭhamāruppe "āsannarūpajjhānapaccatthikatā, asantasabhāvatā"ti evamādinā sabbena dosadassanākārena, tattha vā nikantipahāna-anāvajjitukāmatādi-ākārena, sabbaṁ vā kusalavipākakiriyābhedato anavasesanti attho. Svāyamattho heṭṭhā vuttanayena ñātuṁ sakkāti āha **"sabbasoti idaṁ vuttanayamevā"**ti. Jhānassa ākāsānañcāyatanatā bāhiratthasamāsavasena heṭṭhā vuttāti āha **"pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanan"**ti. Ārammaṇassa pana samānādhikaraṇasamāsavasenāti sandassetuṁ **"ārammaṇampī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"purimanayenevā"**ti idaṁ "nāssa anto"ti-ādinā vuttapadasiddhiṁ sandhāya vuttaṁ. Yathā adhiṭṭhānaṭṭhena, evaṁ sañjātidesaṭṭhenapi āyatana-saddena idha attho yujjatīti dassetuṁ **"tathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sañjāyati etthāti sañjāti, sañjāti eva deso **sañjātideso. Jhānaṁ** appavattikaraṇena. **Ārammaṇaṁ** amanasikaraṇena. **Ubhayampi** vā ubhayatā yojetabbā. Jhānassapi hi anāvajjanaṁ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṁ amanasikaraṇaṁ, ārammaṇassa ca ārammaṇakaraṇavasena appavattanaṁ **appavattikaraṇan**ti atthassa sambhavato **ekajjhaṁkatvā** sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā.

1. Visuddhi 1. 321 piṭṭhe. 2. Visuddhi 1. 231 piṭṭhe.

Pubbe anantassa ākāsassa ārammaṇakaraṇavasena paṭhamāruppaviññāṇaṁ attano pharaṇākāreneva "anantan"ti manasi kātabbattā "anantaṁ viññāṇan"ti vuttanti puna **"manasikāravasena vā anantan"**ti vuttaṁ, sabbaso manasikaraṇavasenāti adhippāyo. Tenāha **"anavasesato manasi karonto 'anantan'ti manasi karotī"**ti. **Jhānavibhaṅgepi**[1] ayamevattho vuttoti dassento **"yaṁ pana vibhaṅge vuttan"**ti-ādimāha. Tassā pāḷiyā evaṁ vā attho veditabbo—taṁyeva ākāsaṁ phuṭaṁ viññāṇaṁ viññāṇañcāyatanaviññāṇena manasi karotīti. Ayaṁ panattho yutto viya dissati, taṁyeva ākāsaṁ viññāṇena phuṭaṁ tena gahitākāraṁ manasi karoti. Evaṁ taṁ viññāṇaṁ anantaṁ pharatīti. Yaṁ hi ākāsaṁ paṭhamāruppasamaṅgī viññāṇena anantaṁ pharati, taṁ pharaṇākārasahitameva viññāṇaṁ manasi karonto dutiyāruppasamaṅgī anantaṁ pharatīti vuccati.

Manasikāravasena anantapharaṇākārena idha anantatā, na ākāsassa viya uppādantādi-abhāvenāti **"nāssa antoti anantan"**ti ettakamevāha. **"Rūḷhīsaddo"**ti iminā "viññāṇānañcan"ti etassa padassa atthe viññāṇañca-saddo niruḷhoti dasseti, yathāvuttaṁ vā viññāṇaṁ dutiyāruppajjhānena añcīyati vuttākārena ālambīyatīti viññāṇañcanti evampettha attho daṭṭhabbo. Sesaṁ vuttattamevāti āha **"sesaṁ purimasadisamevā"**ti.

Ākiñcaññāyatanakathāvaṇṇanā

283. Tatiyāruppakammaṭṭhāne yaṁ heṭṭhā vuttasadisaṁ, taṁ vuttanayānusārena veditabbaṁ, apubbameva vaṇṇayissāma. Tattha **tassevā**ti yaṁ ārabbha viññāṇañcāyatanaṁ pavattaṁ, tasseva. Kiṁ pana tanti āha **"ākāsānañcāyatanaviññāṇassā"**ti. Etena tato aññaṁ tatiyāruppajjhānassa ārammaṇaṁ natthīti dasseti. **"Ārammaṇabhūtassā"**ti iminā tassa anārammaṇabhūtaṁ dutiyāruppaviññāṇaṁ nivatteti. **Abhāvo**ti natthitā. **Suññatā**ti rittatā. **Vivittākāro**ti viveko. Tīhi padehi paṭhamāruppaviññāṇassa pagamameva vadati. "Manasi kātabbo"ti

1. Abhi 2. 279 piṭṭhe.

vatvā manasikāravidhiṁ dassetuṁ **"taṁ viññāṇan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **amanasikaritvā**ti sabbena sabbaṁ manasi akatvā acintetvā. **Vā**-saddo aniyamattho, tena tīsu pakāresu ekenapi atthasiddhīti dasseti.

Tasmiṁ nimitteti tasmiṁ paṭhamāruppaviññāṇassa abhāvasaṅkhāte jhānuppattinimitte. **Ākāse phuṭe**ti ākāsaṁ pharitvā pavatte. "Ākāsaphuṭe"ti vā pāṭho. **Suññavivittanatthibhāve**ti suññabhāve, vivittabhāve, natthibhāve cāti yena ākārena bhāvitaṁ, tassa gahaṇatthaṁ vuttaṁ. Atha vā **suññavivittanatthibhāve**ti suññavivittatāsaṅkhāte natthibhāve, tena vināsābhāvameva dasseti, na pure abhāvādike.

Tasmiṁ hi appanācitteti ākiñcaññāyatanajjhānasampayutte appanāvasena pavatte citte, tasmiṁ vā paṭhamāruppassa apagamasaṅkhāte natthibhāve yathāvutte appanācitte uppanne. So bhikkhu abhāvameva passanto viharatīti sambandho. Puriso katthaci gantvā āgantvā suññameva passati, natthibhāvameva passatīti yojanā. **Taṁ ṭhānan**ti taṁ sannipātaṭṭhānaṁ. **"Parikammamanasikārena antarahite"**ti iminā ārammaṇakaraṇābhāvena tassa antaradhānaṁ na naṭṭhattāti dasseti. Tatridaṁ opammasaṁsandanaṁ—yathā so puriso tattha sannipatitaṁ bhikkhusaṁghaṁ disvā gato, tato sabbesu bhikkhūsu kenacideva karaṇīyena apagatesu āgantvā taṁ ṭhānaṁ bhikkhūhi suññameva passati, na bhikkhūnaṁ tatopi apagatakāraṇaṁ, evamayaṁ yogāvacaro pubbe viññāṇañcāyatanajjhānacakkhunā paṭhamāruppaviññāṇaṁ disvā pacchā natthīti parikammamanasikārena tasmiṁ apagate tatiyāruppajjhānacakkhunā tassa natthibhāvameva passanto viharati, na tassa apagamanakāraṇaṁvīmaṁsati jhānassa tādisābhogābhāvatoti. **Sabbaso viññāṇañcāyatanaṁ samatikkammā**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṁ.

284. Natthitā pariyāyāsuññavivittabhāvāti "natthī"ti padassa atthaṁ vadantena suññavivittapadānipi gahitāni. Āmeḍitavacanaṁ pana bhāvanākāradassanaṁ. Vibhaṅgepi imassa padassa ayamevattho vuttoti dassetuṁ **"yampi vibhaṅge"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **taññeva viññāṇaṁ abhāvetī**ti yaṁ pubbe "anantaṁ viññāṇan"ti manasi kataṁ paṭhamāruppaviññāṇaṁ, taṁyevāti

attho. Taṁyeva hi ārammaṇabhūtaṁ paṭhamena viya rūpanimittaṁ tatiyenāruppenābhāvetīti. **Khayato sammasanan**ti bhaṅgānupassanamāha. Sā hi saṅkhatadhammānaṁ bhaṅgābhāvameva passantī "viññāṇampi abhāvetī"ti-ādinā vattabbataṁ labhatīti adhippāyenāya **"khayato sammasanaṁ viya vuttan"**ti. **Assā**ti pāṭhassa. Puna **assā**ti viññāṇassa. **Abhāvetī**ti abhāvaṁ karoti. Yathā ñāṇassa na upatiṭṭhati, evaṁ karoti amanasikaraṇato. Tato eva **vibhāveti** vigatabhāvaṁ karoti, vināseti vā yathā na dissati, tathā karaṇato. Teneva **antaradhāpeti** tirobhāvaṁ gameti. **Na aññathā**ti imissā pāḷiyā evamattho, na ito aññathā ayujjamānakattāti adhippāyo.

Assāti paṭhamāruppaviññāṇābhāvassa. **Kiñcanan**ti kiñcipi. Sabhāvadhammassa appāvasesatā nāma bhaṅgo eva siyāti āha **"bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṁ natthī"**ti. Sati hi bhaṅgamattepi tassa sakiñcanatā siyā. **Akiñcanan**ti ca viññāṇassa kiñci pakāraṁ aggahetvā sabbena sabbaṁ vibhāvanamāha. Sesaṁ vuttanayameva.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

285. **No ca santā**ti yathā nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā savisesā santā, evamayaṁ ākiñcaññāyatanasamāpatti no ca santā tadabhāvato. Yā ayaṁ khandhesu paccayayāpanīyatāya, rogamūlatāya ca rogasarikkhatā, dukkhatāsūlayogādinā gaṇḍasarikkhatā, pīḷājananādinā sallasarikkhatā ca, sā saññāya sati hoti, nāsatīti vuttaṁ **"saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā sallan"**ti. Sā cettha paṭukiccā pañcavokārabhavato[1] oḷārikasaññā veditabbā. Na kevalaṁ saññā eva, atha kho vedanācetanādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Saññāsīsena pana niddeso kato. **Etaṁ santan**ti etaṁ asantabhāvakararogādisarikkhasaññāvirahato santaṁ. Tato eva **paṇītaṁ.** Kiṁ pana tanti āha **"nevasaññānāsaññā"**ti.

---

1. Pañcavokārabhavagatā (Sī), pañcavokārabhavagato (Ka)

Tadapadesena taṁsampayuttajjhānamāha **"ādīnavan"**ti. Ettha rogādisarikkhasaññādisabbhāvopi ādīnavo daṭṭhabbo, na āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikatāva. **Uparī**ti catutthāruppe. **Sāvā**ti sā eva. **Vattitā**ti pavattitā nibbattitā vaḷañjitā.

Tasmiṁ nimitteti tasmiṁ tatiyāruppasamāpattisaṅkhāte jhānanimitte. **Mānasan**ti cittaṁ "mano eva mānasan"ti katvā, bhāvanāmanasikāraṁ vā. Taṁ hi manasi bhavanti mānasanti vuccati. Jhānasampayuttadhammānampi jhānānuguṇatāya samāpattipariyāyo labbhatīti āha **"ākiñcaññāyatanasamāpattisaṅkhātesu catūsu khandhesū"**ti, ārammaṇabhūtesūti adhippāyo.

286. Yathāvuttaṁ ākiñcaññaṁ ārammaṇapaccayabhāvato āyatanaṁ kāraṇamassāti **jhānaṁ ākiñcaññāyatanaṁ,** ākiñcaññameva ārammaṇapaccayabhūtaṁ jhānassa kāraṇanti **ārammaṇaṁ ākiñcaññāyatanan**ti evaṁ vā attho daṭṭhabbo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṁ.

Yāya saññāya bhāvatoti yādisāya saññāya atthibhāvena. Yā hi sā paṭusaññākiccassa abhāvato saññātipi na vattabbā, saññāsabhāvānātivattanato asaññātipi na vattabbā, tassā vijjamānattāti attho. **Tan**ti taṁ jhānaṁ. **Taṁ tāva dassetun**ti ettha **tan**ti taṁ saññāpaṭipadaṁ, yathāvuttasaññaṁ, tassā ca adhigamupāyanti attho. **Nevasaññīnāsaññī**ti hi puggalādhiṭṭhānena dhammaṁ uddharantena saññāvantamukhena saññā uddhaṭā, aññathā nevasaññānāsaññāyatananti uddharitabbaṁ siyā. Sā pana paṭipadā yattha pavattati, yathā ca pavattati, taṁ dassetuṁ **"ākiñcaññāyatanaṁ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṁ bhāvetī"**ti vuttaṁ. Ākiñcaññāyatanaṁ hi catutthāruppabhāvanāya pavattiṭṭhānaṁ, saṅkhārāvasesasamāpatti[1] pavatti-ākāroti. **Yatra hi nāmā**ti yā nāma. **Natthibhāvampī**ti viññāṇassa suññatampi, evaṁsukhumampīti adhippāyo. **Santārammaṇatāyā**ti santaṁ ārammaṇaṁ etissāti santārammaṇā, tabbhāvo santārammaṇatā, tāya, na jhānasantatāya. Na hi tatiyāruppasamāpatti catutthāruppajjhānato santā.

---

1. Samāpattiyā (Sī, Syā, Ka)

Codako “yaṁ santato manasi karoti, na tattha ādīnavadassanaṁ bhaveyya. Asati ca ādīnavadassane samatikkamo eva na siyā”ti dassento **“santato ce manasi karoti, kathaṁ samatikkamo hotī”**ti āha. Itaro **“asamāpajjitukāmatāyā”**ti parihāramāha, tena ādīnavadassanampi atthevāti dasseti. **So hī**ti-ādinā vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. Tattha yasmiṁ jhāne abhirati, tattha āvajjanasamāpajjanādipaṭipattiyā bhavitabbaṁ. Sā panassa tatiyāruppe sabbaso natthi, kevalaṁ aññābhāvato ārammaṇakaraṇamattamevāti dassento **“kiñcāpī”**ti-ādimāha.

Samatikkamitvāva gacchatīti tesaṁ sippīnaṁ jīvikaṁ tiṇāyapi amaññamāno te vītivattatiyeva. **So**ti yogāvacaro. **Tan**ti tatiyāruppasamāpattiṁ. **Pubbe vuttanayenā**ti “santā vatāyaṁ samāpattī”ti-ādinā vuttena nayena santato manasi karonto. **Tan**ti yāya nevasaññīnāsaññī nāma hoti, saṅkhārāvasesamāpattiṁ bhāvetīti vuccati, taṁ saññaṁ pāpuṇātīti yojanā. Saññāsīsena hi desanā. **Paramasukhuman**ti ukkaṁsagatasukhumabhāvaṁ. **Saṅkhārāvasesasamāpattin**ti ukkaṁsagatasukhumatāya saṅkhārānaṁ sesatāmattaṁ samāpattiṁ. Tenāha **“accantasukhumabhāvappattasaṅkhāran”**ti. Antamaticca **accantaṁ.** Yato sukhumatamaṁ nāma natthi, tathāparamukkaṁsagatasukhumasaṅkhāranti attho. Paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya hi tacchantiyā viya pavattamānāya bhāvanāya anukkamena saṅkhārā tattha antikakoṭṭhāsataṁ pāpitā, tato paraṁ nirodho eva, na saṅkhārappavattīti. Tena vuccati **“saṅkhārāvasesasamāpattī”**ti.

287. **Yaṁ taṁ** catukkhandhaṁ. **Atthato**ti kusalādivisesavisiṭṭhaparamatthato. Visesato adhipaññāsikkhāya adhiṭṭhānabhūtaṁ idhādhippetanti āha **“idha samāpannassa cittacetasikā dhammā adhippetā”**ti. **Oḷārikāya saññāya abhāvato**ti yadipi catutthāruppavipākasaññāya catutthāruppakusalasaññā oḷārikā, tathā vipassanāmaggaphalasaññāhi, tathāpi oḷārikasukhumatā nāma upādāyupādāya gahetabbāti pañcavokārabhavapariyāpannāya viya catuvokārepi heṭṭhā tīsu bhūmīsu saññāya viya oḷārikāya abhāvato. **Sukhumāyā**ti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā sukhumāya saññāya bhāvato vijjamānattā. **Nevasaññā**ti

ettha **na**-kāro abhāvattho, **nāsaññan**ti ettha **na**-kāro aññattho, **a**-kāro abhāvatthova, asaññaṁ anasaññañcāti attho. **Pariyāpannattā**ti ekadesabhāvena antogadhattā. **Etthā**ti catutthāruppe. Dutiye atthavikappe **nevasaññā**ti ettha **na**-kāro aññattho. Tathā **nāsaññā**ti ettha **na**-kāro, **a**-kāro ca aññattho evāti tena dvayena saññābhāvo eva dassitoti dhammāyatanapariyāpannatāya āyatanabhāvo vuttovāti **"adhiṭṭhānaṭṭhenā"**ti vuttaṁ nissayapaccayabhāvato.

Kiṁ pana kāraṇaṁ, yenettha saññāva edisī jātāti anuyogaṁ sandhāyāha **"na kevalan"**ti-ādi. Saññāsīsenāyaṁ desanā katā "nānattakāyā nānattasaññino"ti-ādīsu[1] viyāti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ **esa attho**ti kañci visesaṁ upādāya sabhāvato atthīti vattabbasseva dhammassa kañci visesaṁ upādāya natthīti vattabbatāsaṅkhāto attho.

Atithokampi yaṁ **telamatthi bhanteti āha** akappiyabhāvaṁ upādāya, tadeva **natthi bhante telanti āha** nāḷipūraṇaṁ upādāya. Tenāha **"tattha yathā"**ti-ādi.

Yadi ārammaṇasañjānanaṁ saññākiccaṁ, taṁ saññā samānā kathamayaṁ kātuṁ na sakkotīti āha **"dahanakiccamivā"**ti-ādi. Saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā eva hesā paṭusaññākiccaṁ kātuṁ na sakkoti, tato eva ca ññāṇassa sugayhāpi na hoti. Tenāha **"nibbidājananampi kātuṁ na sakkotī"**ti. **Akatābhiniveso**ti akatavipassanābhiniveso appavattitasammasanacāro. **Pakativipassako**ti pakatiyā vipassako. Khandhādimukhena vipassanaṁ abhinivisitvā dvārālambanehi saddhiṁ dvārappavattadhammānaṁ vipassako sakkuṇeyya tabbisaya-udayabbayañāṇaṁ uppādetuṁ, yathā pana sakkoti, taṁ dassetuṁ **"sopī"**ti-ādi vuttaṁ. **Kalāpasammasanavasenevā**ti catutthāruppacittuppādapariyāpanne phassādidhamme avinibbhujja ekato gahetvā kalāpato samūhato sammasanavasena nayavipassanāsaṅkhātakalāpasammasanavasena. Phassādidhamme vinibbhujjitvā visuṁ visuṁ sarūpato gahetvā aniccādivasena sammasanaṁ

---

1. Dī 3. 218, 252; Aṁ 3. 201 piṭṭhesu.

anupadadhammavipassanā. Evaṁ sukhumattaṁ gatā yathā dhammasenāpatināpi nāma anupadaṁ na vipassaneyyāti attho.

Therassāti aññatarassa therassa. **Aññāhipī**ti ettha ayamaparā upamā—eko kira brāhmaṇo aññataraṁ purisaṁ manuññaṁ mattikabhājanaṁ gahetvā ṭhitaṁ disvā yāci "dehi me imaṁ bhājanan"ti. So surāsittataṁ sandhāya "nāyyo sakkā dātuṁ, surā ettha atthī"ti āha. Brāhmaṇo attano samīpe ṭhitaṁ purisaṁ uddissa āha "tena hi imassa pātuṁ dehī"ti. Itaro "natthayyo"ti āha. Tattha yathā brāhmaṇassa ayogyabhāvaṁ upādāya "atthī"tipi vattabbaṁ, pātabbatāya tattha abhāvato "natthī"tipi vattabbaṁ jātaṁ, evaṁ idhāpīti daṭṭhabbaṁ.

Kasmā panettha yathā heṭṭhā "ananto ākāso, anantaṁ viññāṇaṁ, natthi kiñcī"ti tattha tattha bhāvanākāro gahito evaṁ koci bhāvanākāro na gahitoti? Keci tāva āhu—"bhāvanākāro nāma sopacārassa jhānassa yathāsakaṁ ārammaṇe pavatti-ākāro, ārammaṇañcettha ākiñcaññāyatanadhammā. Te pana gayhamānā ekassa vā pubbaṅgamadhammassa vasena gahetabbā situṁ, sabbe eva vā. Tattha paṭhamapakkhe viññāṇassa gahaṇaṁ āpannanti 'viññāṇaṁ viññāṇan'ti manasikāre catutthāruppassa viññāṇañcāyatanabhāvo āpajjati. Dutiyapakkhe pana sabbaso ākiñcaññāyatanadhammārammaṇatāya jhānassa 'ākiñcaññaṁ ākiñcaññan'ti manasikāre ākiñcaññāyatanatā vā siyā, abhāvārammaṇatā vā. Sabbathā nevasaññānāsaññāyatanabhāvo na labbhatī"ti. Tadidamakāraṇaṁ tathā jhānassa appavattanato. Na hi catutthāruppabhāvanā viññāṇamākiñcaññaṁ vā āmasantī pavattati, kiñcarahi? Tatiyāruppassa santataṁ.

Yadi evaṁ kasmā pāḷiyaṁ "santan"ti na gahitanti? Kiñcāpi na gahitataṁ **sutte**[1], **vibhaṅge**[2] pana gahitameva. Yathāha "taññeva ākiñcaññāyatanaṁ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṁ bhāvetī"ti[3]. Atha kasmā **vibhaṅge**[2] viya sutte bhāvanākāro na gahitoti? Veneyyajjhābhayato, desanāvilāsato ca. Ye hi veneyyā yathā heṭṭhā

---

1. Dī 2. 60; Saṁ 1. 413 piṭṭhādīsu. 2. Abhi 2. 272, 273 piṭṭhesu. 3. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

tīsu āruppesu "ananto ākāso, anantaṁ viññāṇaṁ, natthi kiñcī"ti bhāvanākāro gahito, evaṁ aggahite eva tasmiṁ tamatthaṁ paṭivijjhanti, tesaṁ vasena sutte tathā desanā katā, suttantagatikāva abhidhamme **suttantabhājanīye**[1] uddesadesanā. Ye pana veneyyā vibhajitvā vutteyeva tasmiṁ tamatthaṁ paṭivijjhanti, tesaṁ vasena **vibhaṅge**[1] bhāvanākāro vutto. Dhammissaro pana bhagavā sammāsambuddho dhammānaṁ desetabbappakāraṁ jānanto katthaci bhāvanākāraṁ gaṇhāti, katthaci bhāvanākāraṁ na gaṇhāti. Sā ca desanā yāvadeva veneyyavinayatthāti ayamettha desanāvilāso. Suttantadesanā vā pariyāyakathāti tattha bhāvanākāro na gahito, abhidhammadesanā pana nippariyāyakathāti tattha bhāvanākāro gahitoti evampettha bhāvanākārassa gahaṇe, aggahaṇe ca kāraṇaṁ veditabbaṁ.

Apare pana bhaṇanti—"catutthāruppe visesadassanatthaṁ **sutte**[2] bhāvanākārassa aggahaṇaṁ, svāyaṁ viseso anupubbabhāvanājanito. Sā ca anupubbabhāvanā pahānakkamopajanitā pahātabbasamatikkamena jhānānaṁ adhigantabbato. Tathā hi kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasaññādisamatikkamamukhena arūpajjhānāni. Na kevalañca jhānāniyeva, atha kho sabbampi sīlaṁ, sabbāpi paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva sampādetabbato pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desanā āruḷhā. Tathā hi "pāṇātipātaṁ pahāya pāṇātipātā paṭivirato"ti-ādinā[3] sīlasaṁvaro, "cakkhunā rūpaṁ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañcanaggāhī"ti-ādinā[4] indriyasaṁvaro, "neva davāya na madāyā"ti-ādinā[5] bhojane mattaññutā, "idha bhikkhu micchājīvaṁ pahāya sammā-ājīvena jīvikaṁ kappetī"ti-ādinā[6] ājīvapārusuddhi, "abhijjhaṁ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā"ti-ādinā[7] jāgariyānuyogo, "aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya, aniccasaññino meghiya

---

1. Abhi 2. 272, 273 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.
3. Dī 1. 4, 59 piṭṭhesu.
4. Dī 1. 66; Ma 1. 336, 340; Ma 3. 13, 53 piṭṭhādīsu.
5. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṁ 1. 323; Aṁ 2. 341; Khu 7. 397; Abhi 2. 258 piṭṭhādīsu.
6. Saṁ 3. 8 piṭṭhe.
7. Dī 1. 67; Ma 1. 336, 342; Ma 3. 14, 55 piṭṭhādīsu.

anattasaññā saṇṭhāti, anattasaññī asmimānasamugghātaṁ gacchati, āsavānaṁ khayā anāsavaṁ cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ diṭṭheva dhamme sayaṁ abhiññāsacchikatvā upasampajja viharatī"ti-ādinā[1] paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva disitā. Tasmā jhānāni desento bhagavā "vivicceva kāmehī"ti-ādinā[2] pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desesi. Tena vuttaṁ "kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasaññādisamatikkamamukhena arūpajjhānānī"ti. Tattha yathā rūpāvacaraṁ paṭhamaṁ jhānaṁ bhāvanāvisesādhigatehi vitakkādīhi viya saddhādītipi tikkhavisadasūrasabhāvehi dhammehi samannāgatattā kāmacchandādīnaṁ nīvaraṇānaṁ, tadekaṭṭhānañca pāpadhammānaṁ vikkhambhanato uttarimanussadhammabhāvappattaṁ kāmāvacaradhammehi saṇhasukhumaṁ, santaṁ, paṇītañca hoti, dutiyajjhānādīni pana bhāvanāvisesena oḷārikaṅgappahānato tato sātisayaṁ saṇhasukhumasaṇhasukhumatarādibhāvappattāni honti. Tathā arūpāvacaraṁ paṭhamajjhānaṁ rūpavirāgabhāvanābhāvena pavattamānaṁ ārammaṇasantatāyapi aṅgasnatatāyapi pākatikaparittadhammehi viya sabbarūpāvacaradhammehi santasukhumabhāvappattaṁ hoti. Ārammaṇasantabhāvenāpi hi tadārammaṇadhammā santasabhāvā honti, seyyathāpi lokuttaradhammārammaṇā dhammā.

Satipi dhammato, mahaggatabhāvenāpi ca abhede rūpāvacaracatutthato āruppaṁ aṅgatopi santameva, ya'tassa santavimokkhatā vuttā. Dutiyāruppādīni pana paṭhamāruppādito aṅgato, ārammaṇato ca santasantatarasantatamabhāvappattāni tathā bhāvanāvisesasamāyogato, svāyaṁ bhāvanāviseso paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya taṁtaṁpahātabbasamatikkamanavasena tassa tassa jhānassa santasukhumabhāvaṁ āpādento catutthāruppe saṅkhārāvasesasukhumabhāvaṁ pāpeti. Yato catutthāruppaṁ yathā anupadadhammavipassanāvasena vipassanāya ārammaṇabhāvaṁ upagantvā pakativipassakassāpi nibbiduppattiyā paccayo na hoti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattito, tathā sayaṁ tatiyāruppadhammesu pavattamānaṁ te yāthāvato vibhāvetuṁ na sakkoti, yathā tadaññajjhānāni attano ārammaṇaṁ. Kevalaṁ pana ārabbha pavattimattamevassa tattha

---

1. Aṁ 3. 196; Khu 1. 120 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 69; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 441 piṭṭhādīsu.

hoti, tayidaṁ ārammabhāvenāpi nāma vibhūtākāratāya ṭhātuṁ appahontaṁ ārammaṇakaraṇe kiṁ pahoti. Tasmā tadassa avibhūtakiccataṁ disvā satthā heṭṭhā tīsu ṭhānesu bhāvanākāraṁ vatvā tādiso idha na labbhatīti dīpetuṁ catutthāruppadesanāyaṁ **sutte**[1] bhāvanākāraṁ pariyāyadesanattā na kathesi.

Yasmā pana sārammaṇassa dhammassa ārammaṇe pavatti-ākāro atthevāti atisukhumabhāvappattaṁ taṁ dassetuṁ "taṁyeva ākiñcaññāyatanaṁ santato manasi karotī"ti[2] **pibhaṅge** vuttaṁ yathādhammasāsanabhāvato, pubbabhāgavasena vā **vibhaṅge** "santato manasi karotī"ti[2] vuttaṁ tadā yogino tassa vibhūtabhāvato. Appanāvasena pana **sutte**[1] bhāvanākāro na gahito avibhūtabhāvato. Kammaṭṭhānaṁ hi kiñci ādito avibhūtaṁ hoti, yathā taṁ? Buddhānussati-ādi. Kiñci majjhe yathā taṁ? Ānāpānassati. Kiñci ubhayattha, yathā taṁ? Upasamānussati-ādi. Catutthāruppakammaṭṭhānaṁ pana pariyosāne avibhūtaṁ bhāvanāya matthakappattiyaṁ ārammaṇassa vibhūtabhāvato. Tasmā catutthāruppe imaṁ visesaṁ dassetuṁ satthāro **sutte**[1] bhāvanākāro na gahito, na sabbena sabbaṁ abhāvatoti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

288. **Asadisarūpo**ti dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjana-byāmappabhāketumālādīhi rūpaguṇehi aññehi asādhāraṇarūpakāyo, sabhāvattho vā **rūpa**-saddo "yaṁ loke piyarūpaṁ sātarūpan"ti-ādīsu[3] viya. Tasmā **asadisarūpo**ti asadisasabhāvo, tena dasabalacatuvesārajjādiguṇavisesasamāyogadīpanato satthu dhammakāyasampattiyāpi asadisatā dassitā hoti. **Itī**ti evaṁ vuttappakārena. **Tasmin**ti āruppe. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā**ti pubbe viya asādhāraṇaṁ tattha tattha jhāne patiniyatameva atthaṁ aggahetvā sādhāraṇabhāvato tattha tattheva pakiṇṇakaṁ visaṭaṁ atthaṁ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

---

1. Dī 2. 60 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 274 piṭṭhe.
3. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhādīsu.

289. **Rūpanimittātikkamato**ti kasiṇarūpasaṅkhātassa paṭibhāganimittassa atikkamanato. **Ākāsātikkamato**ti kasiṇugghāṭimākāsassa atikkamanato. **Ākāse pavattitaviññāṇātikkamato**ti paṭhamāruppaviññāṇassa atikkamanaso, na dutiyāruppaviññāṇātikkamanato. Tadatikkamato hi tasseva vibhāvanaṁ hoti. Dutiyāruppaviññāṇavibhāvane hi tadeva atikkantaṁ siyā, na tassa ārammaṇaṁ, na ca ārammaṇe dosaṁ disvā anārammaṇassa vibhāvanātikkamo yujjati. **Pāḷiyañ**ca "viññāṇañcāyatanaṁ sato samāpajjati -pa- sato vuṭṭhahitvā taṁyeva viññāṇaṁ abhāvetī"ti vuttaṁ, na vuttaṁ "taṁyeva viññāṇañcāyatanaṁ abhāvetī"ti, "taṁyeva abhāvetī"ti vā. Anantaṁ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṁ upasampajjā"ti ettha pana dvayaṁ vuttaṁ ārammaṇañca viññāṇaṁ, viññāṇañcāyatanañca. Tasmiṁ dvaye yena kenaci, yato vā vuṭṭhito, teneva padhānaniddiṭṭhena taṁ-saddassa sambandhe āpanne "ayañca ārammaṇātikkamabhāvanā"ti viññāṇañcāyatanassa nivattanatthaṁ viññāṇavacanaṁ. Tasmā paṭhamāruppaviññāṇasseva abhāvanātikkamo vutto.

290. **Evaṁ santepī**ti aṅgātikkame asatipi. **Suppaṇītatarā**ti suṭṭhu paṇītatarā, sundarā paṇītatarā cāti vā attho. Satipi catunnaṁ pāsādatalānaṁ, sāṭikānañca tabbhāvato, pamāṇato ca samabhāve uparūpari pana kāmaguṇānaṁ, sukhasamphassādīnañca visesena[1] paṇītatarādibhāvo viya etāsaṁ catunnaṁ samāpattīnaṁ āruppabhāvato, aṅgato ca satipi samabhāve bhāvanāvisesasiddho pana sātisayo uparūpari paṇītatarādibhāvoti imamatthaṁ dasseti **"yathā hī"**ti-ādinā.

291. **Nissito**ti nissāya ṭhito. **Duṭṭhitā**ti na sammā ṭhitā, dukkhaṁ vā ṭhitā. **Tannissitan**ti tena nissitaṁ, ṭhānanti attho. **Tannissitan**ti vā taṁ **maṇḍapalaggaṁ purisaṁ** nissāya ṭhitaṁ purisanti attho. Maṇḍapalaggañhi anissāya tena vinābhūte vivitte bahi okāse ṭhānaṁ viya ākāsalaggaviññāṇassa viveke tadapagame tatiyāruppassa ṭhānanti.

---

1. Vasena (Syā, Ka)

292. **Ārammaṇaṁ karoteva, aññābhāvena taṁ idan**ti "āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikarūpāsannākāsārammaṇaviññāṇāpagamā rammaṇaṁ, no ca santan"ti ca diṭṭhādīnavampi taṁ ākiñcaññāyatanaṁ idaṁ nevasaññānāsaññāyatanajjhānaṁ aññassa tādisassa ārammaṇabhāvayogyassa abhāvena alābhena ārammaṇaṁ karoti eva. **"Sabbadisampatin"**ti idaṁ janassa agatikabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. **Vuttin**ti jīvikaṁ. **Vattatī**ti jīvati.

293. **Āruḷho**ti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho—yathā koci puriso anekaporisaṁ dīghanisseṇiṁ āruḷho tassa uparimapade ṭhito tassā nisseṇiyā bāhumeva olubbhati aññassa alābhato, yathā ca paṁsupabbatassa, missakapabbatassa vā aggakoṭiṁ āruḷho tassa matthakameva olubbhati, yathā ca **giriṁ** silāpabbataṁ āruḷho paripphandamāno aññābhāvato attano jaṇṇukameva olubbhati, **tathā** etaṁ catutthāruppajjhānaṁ taṁ tatiyāruppaṁ olubbhitvā pavattatīti. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ uttānameva.

Āruppaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dasamaparicchedavaṇṇanā.

11. Samādhiniddesavaṇṇanā

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā

294. Uddeso nāma niddesattho mudumajjhimapaññābāhullato, āgato ca bhāro avassaṁ vahitabboti āha **"ekā saññāti evaṁ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anuppatto"**ti. Tatthāyaṁ **saññā**-saddo "rūpasaññā saddasaññā"ti-ādīsu[1] sañjānanalakkhaṇe dhamme āgato, "aniccasaññā dukkhasaññā"ti-ādīsu[2] vipassanāyaṁ āgato, "uddhumātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā udāhu nānatthā"ti-ādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme daṭṭhabbo. Āhāre hi paṭikkūlākāraggahaṇaṁ, tappabhāvitaṁ vā upacārajjhānaṁ idha "āhāre paṭikkūlasaññā"ti adhippetaṁ. Tatthaṁ yasmiṁ āhāre paṭikkūlasaññā bhāvetabbā, tattha nibbedavirāguppādanāya tappasaṅgena sabbampi āhāraṁ kiccappabhedādīnavopammehi vibhāvetuṁ **"āharatīti āhāro"**ti-ādi āraddhaṁ.

Tattha **āharatī**ti āhārapaccayasaṅkhātena uppattiyā, ṭhitiyā vā paccayabhāvena attano phalaṁ āneti nibbatteti pavatteti cāti attho. Kabaḷhaṁ karīyatīti kabaḷīkāro, vatthuvasena cetaṁ vuttaṁ, lakkhaṇato pana ojālakkhaṇo veditabbo, kabaḷīkāro ca so yathāvuttenatthena āhāro cāti **kabaḷīkārāhāro.** Esa nayo sesesupi. Phusatīti **phasso.** Ayaṁ hi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattati. Tathā hi so phusanalakkhaṇoti vuccati. Cetayatīti cetanā, attano sampayuttadhammehi saddhiṁ ārammaṇe abhisandahatīti attho, manosannissitā cetanā **manosañcetanā.** Upapattiparikappanavasena vijānātīti **viññāṇaṁ.** Evamettha sāmaññatthato, visesatthato ca āhāro veditabbā. Kasmā panete cattārova vuttā, aññe dhammā kiṁ attano phalassa paccayā na hontīti? No na honti, ime pana tathā ca

---

1. Khu 7. 43 piṭṭhe.

2. Aṁ 3. 75, 294 piṭṭhesu.

honti aññathā cāti samānepi paccayabhāve atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuccanti.

Kathaṁ? Etesu hi paṭhamo sayaṁ yasmiṁ kalāpe tappariyāpannānaṁ yathārahaṁ paccayo hontova ojaṭṭhamakaṁ rūpaṁ āharati, dutiyo tisso vedanā āharati, tatiyo tīsu bhavesu paṭisandhiṁ āharati, catuttho paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṁ āharati. Tenāha **"kabaḷīkārāhāro"**ti-ādi. Ettha ca kammajādibhedabhinnā ojā sati paccayalābhe dve tisso paveṇiyo ghaṭentī ojaṭṭhamakarūpaṁ āharati, sukhavedanīyādibhedabhinno phassāhāro yathārahaṁ tisso vedanā āharati, puññābhisaṅkhārādibhedabhinno manosañcetanāhāro kāmabhavādīsu tīsu bhavesu yathārahaṁ saviññāṇaṁ, aviññāṇañca paṭisandhiṁ āharati, viññāṇāhāro yathāpaccayaṁ paṭisandhikkhaṇe nāmaṁ, rūpaṁ, nāmarūpañca āharatīti daṭṭhabbaṁ. Atha vā upatthambhakaṭṭhena ime eva dhammā āhārāti vuttā. Yathā hi kabaḷīkārāhāro rūpakāyassa upatthambhakaṭṭhena paccayo, evaṁ arūpino āhārā sampayuttadhammānaṁ. Tathā hi vuttaṁ "kabaḷīhāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo, arūpino āhārā sampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayo"ti[1]. Aparo nayo—ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā kabaḷīkārāhāro, phassādayo ca tayo dhammā āhārāti vuttā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārāhārabhakkhānaṁ sattānaṁ rūpakāyassa kabaḷīkārāhāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṁ. Yathāha "seyyathāpi bhikkhave ayaṁ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṁ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati[2]. Tathā phassapaccayā vedanā. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ. Viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti[3].

Kabaḷīkārāhāreti kabaḷīkāre āhāre **nikanti** taṇhā, taṁ **bhayaṁ** anatthāvahato. Gadhitassa hi āhāraparibhogo anatthāya hoti. Hetu-atthe bhummaṁ. Evaṁ sesesu. **Nikantī**ti nikāmanā

1. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Saṁ 3. 50, 60, 61 piṭṭhesu.
3. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Vi 3. 1; Khu 10. 28 piṭṭhādīsu.

chandarāgo. Bhāyati etasmāti bhayaṁ, nikanti eva bhayaṁ **nikantibhayaṁ.** Kabaḷīkārāhārahetu imesaṁ sattānaṁ chandarāgo bhayaṁ bhayānakaṁ diṭṭhadhammikādibhedassa anatthassa sakalassāpi vaṭṭadukkhassa hetubhāvato. Tenevāha "kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṁ tattha viññāṇaṁ viruḷhan"ti-ādi[1]. **Upagamanaṁ** appahīnavipallāsassa ārammaṇena samodhānaṁ saṅgati sukhavedanīyādiphassuppatti **bhayaṁ** bhayānakaṁ tīhi dukkhatāhi aparimuccanato. Tenāha "sukhavedanīyaṁ bhikkhave phasaṁ paṭicca uppajjati sukhā vedanā[2], tassa vedanāpaccayā taṇhā -pa- dukkhakkhandhassa samudayo hotī"ti[3]. Tattha tattha bhave upapajjati etenāti **upapatti,** upapajjanaṁ vā **upapatti,** khipanaṁ **bhayaṁ** bhayānakaṁ upapattimūlakehi byasanehi aparimuttato. Tenāha "avidvā bhikkhave purisapuggalo puññañce saṅkhāraṁ abhisaṅkharoti, puññupagaṁ bhavati viññāṇaṁ. Apuññañce saṅkhāraṁ abhisaṅkharoti, apuññupagaṁ bhavati viññāṇan"ti-ādi[4]. **Paṭisandhī**ti bhavantarādīhi paṭisandhānaṁ, taṁ **bhayaṁ** bhayānakaṁ paṭisandhinimittehi dukkhehi avimuccanato. Tenāha "viññāṇe ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṁ tattha viññāṇaṁ viruḷhan"ti-ādi[5].

Puttamaṁsūpamena ovādena **dīpetabbo** nicchandarāgaparibhogāya. Evaṁ hi tattha nikantibhayaṁ na hoti. Niccammā gāvī yaṁ yaṁ ṭhānaṁ upagacchati, tattha tattheva naṁ pāṇino khādantiyeva. Evaṁ phasse sati vedanā uppajjati, vedanā ca dukkhasallādito daṭṭhabbāti phasse ādīnavaṁ passantassa upagamanabhayaṁ na hotīti āha **"phassāhāro niccammagāvūpamena dīpetabbo"**ti. Ekādasahi aggīhi sabbaso ādittā bhavā aṅgārakāsusadisāti passato upapattibhayaṁ na hotīti āha **"manosañcetanāhāro aṅgārakāsūpamena dīpetabbo"**ti. Corasadisaṁ viññāṇaṁ anatthapātato, pahārasadisī vedanā duradhivāsatoti sammadeva passato paṭisandhibhayaṁ na hotīti āha **"viññāṇāhāro sattipatūpamena dīpetabbo"**ti.

1. Saṁ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.
2. Saṁ 2. 332 piṭṭhe.
3. Khu 1. 77 piṭṭhe Udāne.
4. Saṁ 1. 310 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 326 piṭṭhe.

Evaṁ kiccādimukhena āhāresu ādīnavaṁ vibhāvetvā idāni tattha yathādhippetaṁ āhāraṁ niddhāretvā paṭikkūlato manasikāravidhiṁ dassetuṁ **"imesu panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Upādāyarūpaniddesepi** "kabaḷīkāro āhāro"ti[1] āgatattā tato visesento **"asitapītakhāyitasāyitappabhedo"**ti āha, bhūtakathanaṁ vā etaṁ. Tattha **asitapītakhāyitasāyitappabhedo**ti asitabba pātabba khāyitabbasāyitabbavibhāgo kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā "duddhan"ti. **Kabaḷīkāro āhārovā**ti avadhāraṇaṁ yathā phassāhārādinivattanaṁ, evaṁ ojāhāranivattanampi daṭṭhabbaṁ. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhūto, tena āharīyatīti āhāroti evamettha attho daṭṭhabbo. Āharatīti āhāroti ayaṁ panattho nībbattita-ojāvasena veditabbo. **Imasmiṁ atthe**ti imasiṁ kammaṭṭhānasaṅkhāte atthe. **Uppannā saññā**ti saññāsīsena bhāvanaṁ vadati. Tathā hi vakkhati "paṭikkūlākāraggahaṇavasena panā"ti-ādi[2].

Kammaṭṭhānaṁ uggahetvāti kammaṭṭhānaṁ pariyattidhammato, atthato ca suggahitaṁ sumanasikataṁ sūpadhāritaṁ katvā. Tenāha **"uggahato ekapadampi avirajjhantenā"**ti. Tattha **uggahato**ti ācariyuggahato. **Ekapadampī**ti ekampi padaṁ, ekakoṭṭhāsampi vā, padesamattampīti attho. **Dasahākārehī**ti kasmā vuttaṁ, nanu antimajīvikābhāvato, piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattito, bhuttassa sammadajananato, kimikulasaṁvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbā? Vuttaṁ hetaṁ "antamidaṁ bhikkhave jīvikānaṁ yadidaṁ piṇḍolyaṁ, abhisāpoyaṁ bhikkhave lokasmiṁ 'piṇḍolo vicarasi pattapāṇī'ti[3]", "aladdhā ca piṇḍapātaṁ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṁ gadhito mucchito ajjhosanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjatī"ti[4], "bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇaṁ vā maraṇamattaṁ vā dukkhaṁ āvahati, ukkocakādayo, takkoṭakādayo ca dvattiṁsa dvattiṁsa kulappabhedā kimayo ca naṁ upanissāya jīvantī"ti.

---

1. Abhi 1. 156 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu.
4. Aṁ 1. 278 piṭṭhe.

Vuccate—antimakajīvikābhāvo tāva cittasaṁkilesavisodhanatthaṁ kammaṭṭhānābhinivesato pageva manasi kātabbo "māhaṁ chavālātasadiso bhaveyyan"ti. Tathā piṇḍapātassa alābhalābhesupi paritassanagedhādisamuppattinivāraṇaṁ pageva anuṭṭhātabbaṁ suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantiko, paribhogantogadho vā veditabbo. Kimikulasaṁvaddhanaṁ pana na saṅgahetabbaṁ, saṅgahitameva vā "dasahākārehī"ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikkūlatāpaccavekkhaṇassa adhippetattā. Tathā hi gharagoḷikavaccamūsikajatukavaccādikaṁ sambhavantaṁ gahitaṁ, na ekantikanti. Tathā pariyesanādīsupi yathāsambhavaṁ vattabbaṁ.

Gamanatoti-ādīsu paccāgamanampi gamanasabhāgattā gamaneneva saṅgahitaṁ. Paṭikkamanasālādi-upasaṅkamanaṁ viya pariyesane samānapaṭikkūlaṁ hi asuciṭṭhānakkamanavirūpaduggandhadassanaghāyanādhivāsanehi. **Gamanato**ti bhikkhācāravasena gocaragāmaṁ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṁ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. Ubhayaṁ ubhayena āsayati, ekajjhaṁ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṁ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro, tato **āsayato.** Nidadhāti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṁ, āmāsayo, tato **nidhānato.** **Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena aparipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nibbattito. **Nissandato**ti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti yojanā. Taṁtaṁkiriyānipphattipaṭipāṭivasena cāyaṁ gamanatoti-ādikā anupubbī ṭhapitā, sammakkhanaṁ pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapacchā ṭhapitanti daṭṭhabbaṁ.

295. **Evaṁ mahānubhāve**ti idāni vattabbapaṭipattiyā mahānubhāveti vadanti, sabbatthakakammaṭṭhānapariharaṇādisiddhaṁ vā dhammasudhammataṁ purakkhatvā

yogāvacarena evaṁ paṭipajjitabbanti dassento **"evaṁ mahānubhāve nāma sāsane"**ti-ādimāha. Tattha **nāma**-saddo sambhāvane daṭṭhabbo. Pabbajitena gāmābhimukhena gantabbanti yojanā. Ayañca gamanādito paccavekkhaṇā yogino na attuddesikāva, atha kho anuddesikāpīti dassento **"sakalarattin"**ti-ādinā dhuradvayaṁ pariggahesi. **Pariveṇan**ti pariveṇaṅgaṇaṁ. **Vīsatiṁsavāre**ti ettha santatipaccuppannavasena vāraparicchedoti keci, apare pana "uṇhāsanenā"ti vadanti. Nīvaraṇavikkhambhanañhi appattā bhāvanā pharaṇapītiyā abhāvato nisajjāvasena kāyakilamathaṁ na vinodatiyevāti iriyāpathacalanaṁ hotiyeva. Vīsatiṁsaggahaṇaṁ pana yathāsallakkhitabhikkhācaraṇavelāvasena. Atha vā gamanato yāva sammakkhanamanasikāro eko vāro, evaṁ vīsatiṁsavāre kammaṭṭhānaṁ manasi karitvā. **Nijasambādhānī**ti janasambādharahitāni, tena appākiṇṇataṁ, appasaddataṁ, appanigghosatañca dasseti. Tato eva **pavivekasukhāni** janavivekena iṭṭhāni, pavivekassa vā jhānānuyogassa upakārāni. Yasmā **chāyūdakasampannāni,** tasmā **sītalāni.** Yasmā **sucīni,** tasmā **ramaṇīyabhūmibhāgānī**ti purimāni dve pacchimānaṁ dvinnaṁ kāraṇavacanāni. **Ariyan**ti niddosaṁ. **Vivekaratin**ti jhānānuyogaratiṁ.

Kiñcāpi yogāvacarānaṁ vasanaṭṭhānaṁ nāma sujaggitaṁ susammaṭṭhameva hoti, kadāci pana jagganato pacchā evampi siyāti paṭikkūlatāpaccavekkhaṇāya sambhavadassanatthaṁ **"pādarajagharagolikavaccādisamparikiṇṇan"**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tattha **paccattharaṇan**ti bhūmiyā chavirakkhaṇatthaṁ attharitabbaṁ cimilikādi-attharaṇamāha. **Jatukā** khuddakavagguliyo. **Upahatattā**ti dūsitattā. **Tato**ti tato tato[1]. Appekadā **ulūkapārāvatādīhī**ti idhāpi "appekadā"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Udakacikkhallādīhī**ti **ādi**-saddena kacavarādiṁ saṅgaṇhāti. Pariveṇato vihāraṅgaṇappavesamaggo **vihāraracchā.**

Vitakkamāḷaketi "kattha nu kho ajja bhikkhāya caritabban"ti-ādinā vitakkanamāḷake. **Gāmamaggan**ti gāmagāmimaggaṁ. **Khāṇukaṇṭakamaggo**ti khāṇukaṇṭakavanto maggo. **Daṭṭhabbo hotī**ti dassanena gamanaṁ upalakkheti.

1. Tatoti tato (Ka)

Paṇḍaṁ paṭicchādentenāti-ādi evamajjhāsayena nivāsanādi kātabbanti vattadassanaṁ, paṇḍaroginā vātātapādiparissayavinodanatthaṁ gaṇḍaṁ paṭicchādayamānena viya. Atha vā gaṇḍaṁ viya gaṇḍaṁ paṭicchādayamānenāti ekaṁ gaṇḍa-saddaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ bhavati. "Gaṇḍoti kho bhikkhave pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti[1] vacanato **gaṇḍo**ti attabhāvassa pariyāyo, visesato rūpakāyassa dukkhatāsūlayogato, asucipaggharaṇato, uppādajarābhaṅgehi uddhumātakapakkapabhijjanato. **Vaṇacoḷakan**ti vaṇapaṭicchādakavatthakhaṇḍaṁ. **Nīharitvā**ti thavikato uddharitvā. **Kuṇapānipī**ti **pi**-saddo garahāyaṁ evarūpānipi daṭṭhabbāni bhavantīti, sambhavadassane vā idampi tattha sambhavatīti. **Adhivāsetabbo**ti khamitabbo aññathā āhārassa anupalabbhanato. **Gāmadvāre**ti gāmadvārasamīpe, ummārabbhantare vā. **Gāmaracchā** vinivijjhitvā ṭhitā **oloketabbā honti** yugamattadassināpi satāti adhippāyo.

Paccattharaṇādīti gharagolikavaccādisaṁkiliṭṭhapaccattharaṇādikaṁ. **Anekakuṇapapariyosānan**ti ettha dunnivatthaduppārutamanussasamākulānaṁ gāmaracchānaṁ olokanampi ānetvā vattabbaṁ. Tampi hi paṭikkūlamevāti **aho vatā**ti garahane nipāto. **Bho**ti dhammālapanaṁ. Yāvañcidaṁ paṭikkūlo āhāro yadatthaṁ gamanampi nāma evaṁ jegucchaṁ, duradhivāsanañcāti attho.

296. **Gamanapaṭikkūlan**ti gamanameva paṭikkūlaṁ gamanapaṭikkūlaṁ. **Adhivāsetvāpī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena "ettakenāpi mutti natthi, ito parampi mahantaṁ paṭikkūlaṁ sakalaṁ adhivāsetabbamevā"ti vakkhamānaṁ paṭikkūlaṁ sampiṇḍeti. **Saṅghāṭipārutenā**ti saṅghāṭiyā kappanapārupanena pārutasarīrena. **Yatthā**ti yāsu vīthīsu. **Yāva piṇḍikamaṁsāpī**ti yāva jaṅghapiṇḍikamaṁsappadesāpi. **Udakacikkhalle**ti udakamisse kaddame. **Ekena cīvaran**ti ekena hatthena nivatthacīvaraṁ. Macchā dhovīyanti etenāti **macchadhovanaṁ,** udakaṁ. Sammissa-saddo paccekaṁ sambandhitabbo. **Oḷigallāni** ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṁ sakaddamānaṁ sandanaṭṭhānāni, yāni jaṇṇumatta-asucibharitānipi honti. **Candanikāni** kevalānaṁ ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṁ

1. Aṁ 3. 191; Saṁ 2. 304 piṭṭhesu.

sandanaṭṭhānāni[1]. **Yato**ti oḷigallādito. **Tā makkhikā**ti tattha saṇḍasaṇḍacārino nīlamakkhikā. **Nilīyantī**ti acchanti.

Dadamānāpīti-ādi satipi kesañci saddhānaṁ vasena sakkaccakāre paṭikkūlapaccavekkhaṇāyogyaṁ pana asaddhānaṁ vasena pavattanaka-asakkaccakārameva dassetuṁ āraddhaṁ. **Tuṇhī honti** sayameva riñcitvā gacchissatīti. **Gacchā**ti apehi. **Re**ti ambho. **Muṇḍakā**ti anādarālapanaṁ. **Samudācarantī**ti kathenti. Piṇḍolyassa antimajīvikābhāvenāha "**kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabban**"ti.

297. **Tatthā**ti tasmiṁ pattagate āhāre. **Lajjitabbaṁ hoti** "ucchiṭṭhaṁ nu kho ayaṁ mayhaṁ dātukāmo"ti āsaṅkeyyāti, **sedo paggharamāno** āhārassa vā uṇhatāya, bhikkhuno vā sapariḷāhatāyāti adhippāyo. **Sukkhathaddhabhattampī**ti sukkhatāya thaddhampi bhattaṁ, pageva takkakañjikādinā upasittanti adhippāyo. Tena sedena kilinnatāya paṭikkūlataṁ vadati.

Tasminti piṇḍapāte. **Sambhinnasobhe**ti sabbaso vinaṭṭhasobhe. **Vemajjhato paṭṭhāyā**ti jivhāya majjhato paṭṭhāya. **Dantagūthako** dantamalaṁ. **Vicuṇṇitamakkhito**ti ubhayehi dantehi vicuṇṇito kheḷādīhi samupalitto. Evaṁbhūtassa cassa yāyaṁ pubbe vaṇṇasampadā, gandhasampadā, abhisaṅkhārasampadā ca, sā ekaṁsena vinassati, raso pana nasseyya vā na vāti āha "**antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso**"ti. **Suvānadoṇiyan**ti sārameyyānaṁ bhuñjanaka-ambaṇe. **Suvānavamathu viyā**ti vantasunakhachaḍḍanaṁ viya. **Cakkhussa āpāthaṁ atītattā ajjhoharitabbo hotī**ti ukkaṁsagataṁ tassa paṭikkūlabhāvaṁ vibhāveti.

298. **Paribhogan**ti ajjhoharaṇaṁ. **Esa** āhāro anto pavisamāno bahalamadhukatelamakkhito viya paramajeguccho hotīti sambandho. **Anto**ti koṭṭhassa abbhantare. Nidhānamanupagato āmāsayaṁ appattoyeva āhāro pittādīhi vimissito hotīti āha "**pavisamāno**"ti. Āmāsayapakkāsayavinimutto koyamāsayo

1. Chaḍḍanaṭṭhānāni (Sī)

nāmāti āsaṅkaṁ sandhāyāya **“yasmā”**ti-ādi. Pittamevāsayo **pittāsayo. Adhiko hotī**ti vuttaṁ mandapuññabāhullato lokassa. **Evaṁ āsayato**ti jeguccho hutvā anto paviṭṭho jegucchatarehi pittādīhi vimissito ativiya jeguccho hotīti evaṁ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

299. **Nidhānato**ti etthāpi eseva nayo. **So**ti āhāro. **Dasavassikenā**ti jātiyā dasavassena sattena. **Okāse**ti āmāsayasaṅkhāte padese.

300. **Evarūpe**ti edise, dasavassāni yāva vassasataṁ adhotavaccakūpasadiseti attho. **Nidhānan**ti nidhātabbataṁ. **Yathāvuttappakāre**ti sace pana “dasavassikenā”ti-ādinā[1] yathāvutto pakāro etassāti yathāvuttappakāro, tasmiṁ. **Paramandhakāratimise**ti ativiya andhakaraṇamahātamasi. Atiduggandhajegucche padese paramajegucchabhāvaṁ upagantvā tiṭṭhatīti sambandho. Kattha kiṁ viyāti āha **“yathā nāmā”**ti-ādi. Kālameghena abhivuṭṭhe āvāṭe bahuso vassanena ekaccaṁ asucijātaṁ uppilavitvā vigaccheyyāti **akālamegha**ggahaṇaṁ. **Tiṇapaṇṇakilañjakhaṇḍa**ggahaṇaṁ na asubhassāpi asubhena sammissatāya asubhabhāvappattidassanatthaṁ. **Kāyaggisantāpakuthitakuthanasañjātapheṇapubbuḷakācito**ti gahaṇitejena pakkuthitanippakkatāya samuppannapheṇapubbuḷanicito. **Aparipakkato**ti aparipakkabhāvato.

301. **Suvaṇṇarajatādidhātuyo viyā**ti yathā suvaṇṇarajatādidhātuyo vidhinā tāpiyamānā suvaṇṇarajatādike muñcantiyo suvaṇṇarajatādibhāvaṁ upagacchantīti vuccanti, na evamayaṁ. Ayaṁ pana āhāro kāyagginā paripakko pheṇapubbuḷake muñcanto saṇhaṁ karonti etthāti “saṇhakaraṇī”ti laddhanāmake nisade pisitvā nāḷike khuddakaveḷunāḷikāyaṁ vaṇṇasaṇṭhānamattena pakkhippamānapaṇḍumattikā viya karīsabhāvaṁ upagantvā pakkāsayaṁ pūreti, muttabhāvaṁ upagantvā muttavatthiṁ pūretīti yojanā. Gahaṇiyā indhanabhāgo viya kimibhakkhabhāgo ca

---

1. Visuddhi 1. 339 piṭṭhe.

apākaṭova. Rasabhāgo phalato pakāsīyati, aparipakkasabhāgā ca teti te anāmasitvā karīsamuttabhāgā evettha dassitā.

302. Paṭikkūlassa nāma phalena paṭikkūleneva bhavitabbanti dassento "**sammā paripaccamāno**"ti-ādimāha. **Nakhadantādīnī**ti **ādi**-saddena na kevalaṁ tacādīni eva **dvattiṁsākārapāḷiyaṁ**[1] āgatāni, atha kho akkhigūtha kaṇṇagūtha dantamala jallikāsambhavādīni dvattiṁsakoṭṭhāsavinimuttāni asubhāni saṅgaṇhanto "**nānākuṇapānī**"ti āhāti daṭṭhabbaṁ.

303. **Nissandamāno**ti vissavanto, paggharantoti attho. **Ādinā pakārenā**ti ettha **ādi**-saddena nāsikāya siṅghāṇikā, mukhena kheḷo, kadāci pittaṁ, semhaṁ, lohitaṁ vamati, vaccamaggena uccāro, passāvamaggena passāvo, sakalakāye lomakūpehi sedajallikāti evaṁpakāraṁ asuciṁ saṅgaṇhāti. "**Paṭhamadivase**"ti idaṁ nissandadivasāpekkhāya vuttaṁ. Tenāha "**dutiyadivase nissandento**"ti. **Vikuṇitamukho**ti jigucchāvasena saṅkucitamukho. Tenāha "**jegucchī**"ti. **Maṅkubhūto**ti vimanakajāto "imampi nāma posemī"ti. **Ratto**ti vatthaṁ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmākārena chandarāgena ratto. **Giddho**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddho gedhaṁ āpanno. **Gadhito**ti[2] dummocanīyabhāvena ganthito viya tattha paṭibaddho. **Mucchito**ti rasataṇhāya mucchaṁ mohaṁ āpanno. **Viratto**ti vigatarāgo. **Aṭṭiyamāno**ti dukkhiyamāno. **Harāyamāno**ti lajjamāno. **Jigucchamāno**ti hīḷento.

Navadvārehīti pākaṭānaṁ mahantānaṁ vasena vuttaṁ, lokakūpavivarehipi sandatevāti. **Nilīyatī**ti attānaṁ adassento nigūhati, saṅkucati[3] vā. **Evan**ti ekena dvārena pavesanaṁ anekehi dvārehi anekadhā nikkhāmanaṁ, pakāsanaṁ pavesanaṁ, nigūḷhaṁ nikkhāmanampīti somanassajātena pavesanaṁ, maṅkubhūtena nikkhāmanaṁ, sārattena pavesanaṁ, virattena nikkhāmananti imehi pakārehi.

1. Ma 3. 133; Khu 1. 2 piṭṭhesu. 2. Gathitoti (Sī) 3. Saṁkupati (Syā)

304. **Paribhogakālepī**ti **pi**-saddena paviṭṭhamattopi nāma pavesadvāraṁ jegucchaṁ karoti, pageva laddhaparivāso paripākappatto itaradvārānīti dasseti. **Esa** āhāro. **Gandhaharaṇatthan**ti vissagandhāpanayanatthaṁ. **Kāyagginā**ti gahaṇitejānugatena kāyusmānā. **Pheṇuddehakan**ti pheṇāni uṭṭhapetvā uṭṭhapetvā. **Paccitvā**ti paripākaṁ gantvā. **Uttaramāno**ti uppilavanto. **Semhādī**ti **ādi**-saddena pittādike saṅgaṇhāti. **Karīsādī**ti **ādi**-saddena sedajallikādike. **Imāni dvārāni** mukhādīni. **Ekaccan**ti passāvamaggaṁ sandhāya vadati. Cokkhajātikā pana mukhādīnipi dhovitvā hatthaṁ puna dhovantiyeva. Puna **ekaccan**ti vaccamaggaṁ. **Dvittikkhattun**ti dvikkhattuṁ, tikkhattuṁ vā. Ettha ca āhāratthāya gamanapariyesanānaṁ paṭikkūlatā āhāre paṭikkūlatā vuttā. Paribhogassa tannissayato, āsayanidhānānaṁ taṁsambandhato, itaresaṁ tabbikāratoti ayampi viseso veditabbo. Kimibhakkhabhāvopi hissavikārapakkheyeva ṭhapetabboti.

305. **Taṁ nimittan**ti yathāvuttehi ākārehi punappunaṁ manasi karontassa paṭikkūlākāravasena upaṭṭhitaṁ kabaḷīkārāhārasaññitaṁ bhāvanāya nimmitaṁ ārammaṇaṁ, na uggahapaṭibhāganimittaṁ. Yadi hi tattha uggahanimittaṁ uppajjeyya, paṭibhāganimittenapi bhavitabbaṁ. Tathā ca sati appanāppattena jhānena bhavitabbaṁ, na ca bhavati, kasmā? Bhāvanāya nānākārato, sabhāvadhammabhāvena ca kammaṭṭhānassa gambhīrabhāvato. Tenāha **"kabaḷīkārāhārassa sabhāvadhammatāya gambhīrattā"**ti. Ettha hi yadipi paṭikkūlākāravasena bhāvanā pavattati. Ye pana dhamme upādāya kabaḷīkārāhārapaññatti, te eva dhammā paṭikkūlā, na paññattīti paṭikkūlākāraggahaṇamukhenapi sabhāvadhammeyeva ārabbha bhāvanāya pavattanato, sabhāvadhammānañca sabhāveneva gambhīrabhāvato na tattha jhānaṁ appetuṁ sakkoti. Gambhīrabhāvato hi purimasaccadvayaṁ duddasaṁ jātanti. Yadi upacārasamādhinā cittaṁ samādhiyati, kathaṁ kammaṭṭhānaṁ "saññā" icceva voharīyatīti āha **"paṭikkūlākāraggahaṇavasena panā"**ti-ādi.

Idāni imissā bhavanāya ānisaṁsaṁ dassetuṁ **"imañca panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Rasataṇhāyā**ti madhurādirasavisayāya taṇhāya. **Patilīyatī**ti saṅkucati anekākāraṁ tatthaṁ paṭikkūlatāya saṇṭhitattā. **Patikuṭatī**ti

apasakkati na visarati. **Pativattatī**ti nivattati. **Kantāranittharaṇatthiko**ti mahato dubbhikkhakantārassa nittharaṇappayojano. **Vigatamado**ti mānamadādīnaṁ abhāvena nimmado, madābhāvaggahaṇeneva cassa davamaṇḍanavibhūsanādīnampi abhāvo gahitoyevāti daṭṭhabbaṁ. **Kabaḷīkārāhārapariññāmukhenā**ti vuttanayena paṭikkūlākārato kabaḷīkārāhārassa paricchijja jānanadvārena. **Pañcakāmaguṇiko rāgo**ti anativattanaṭṭhena pañcasu kāmaguṇesu niyutto, tappayojano vā rāgo. **Pariññaṁ** samatikkamaṁ **gacchati.** Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatā eva honti bhojane mattaññutāya ukkaṁsagamanato. Sati ca visayisamatikkame visayo samatikkanto eva hotīti āha **"so pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandhaṁ parijānā**tī"ti. Rūpāyatanādīsu hi pariññaṁ gacchantesu tannissayabhūtāni, taggāhakā pasādā ca sukheneva pariññaṁ gacchantīti. **Aparipakkādī**ti **ādi**-saddena āsayanidhānānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha **aparipakkaṁ** tāva udariyameva. Āsayaggahaṇena pittasemhapubbalohitānaṁ, paripakkaggahaṇena karīsaputtānaṁ, phalaggahaṇena kesādīnaṁ sabbesaṁ pariggaho siddho hotīti āha **"kāyagatāsatibhāvanāpi pāripūriṁ gacchatī"**ti. **Asubhasaññāyā**ti asubhabhāvanāya, aviññāṇaka-asubhabhāvanānuyogassāti attho. **Anulomapaṭipadaṁ paṭipanno hoti** paṭikkūlākāraggahaṇena kāyassa asuciduggandhajegucchabhāvasallakkhaṇato. **Imaṁ pana paṭipattin**ti imaṁ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanaṁ. **Amatapariyosānatan**ti nibbānani-aṭṭhitaṁ[1] āhāre paṭikkūlasaññābhāvanāsaṅkhātaṁ upacārajjhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā nibbānādhigamanti attho.

Āhāre paṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catudhātuvatthānabhāvanāvaṇṇanā

306. **"Ekaṁ vavatthānanti evaṁ uddiṭṭhassa catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso anuppatto"**ti uddeso nāma niddesattho

---

1. Nibbānaniṭṭhakaṁ (Sī)

mudumajjhapaññābāhullato, āgato ca bhāro avassaṁ vahitabboti katvā vuttaṁ. Tattha satipi visayabhedena vavatthānassa bhede vavatthānabhāvasāmaññena pana taṁ abhinnaṁ katvā vuttaṁ **"ekaṁ vavatthānan"**ti, pubbabhāge vā satipi visayabhede atthasiddhiyaṁ tassa ekavisayatāvāti "ekaṁ vavatthānan"ti vuttaṁ. Yathā hi dvattiṁsākāre kammaṁ karontassa yogino yadipi pubbabhāge visuṁ visuṁ koṭṭhāsesu manasikāro pavattati, aparabhāge pana ekasmiṁ khaṇe ekasmiṁyeva koṭṭhāse atthasiddhi hoti, na sabbesu, evamidhāpīti. Tattha siyā—yathā paṭikkūlabhāvasāmaññena dvattiṁsākārakammaṭṭhāne abhedato manasikāro pavattati, evaṁ idha dhātubhāvasāmaññena abhedato manasikāro pavattatīti "ekaṁ vavatthānan"ti vuttanti? Nayidamevaṁ. Tattha hi paṇṇattisamatikkamato paṭṭhāya paṭikkūlavaseneva sabbattha manasikāro pavattetabbo, idha pana sabhāvasarasalakkhaṇato dhātuyo manasi kātabbā, na dhātubhāvasāmaññato. Tenevāha **"sabhāvūpalakkhaṇavasena sanniṭṭhānan"**ti. Kiṁ vā etena papañcena, aññehi ekūnacattālīsāya kammaṭṭhānehi asaṁsaṭṭhaṁ catudhātuvavatthānaṁ nāma ekaṁ kammaṭṭhānanti dassetuṁ "ekaṁ vavatthānan"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. "Catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso"ti kasmā vuttaṁ, nanu catudhātuvavatthānaṁ bhāvanāva? Saccaṁ bhāvanāva, sakiṁ pavattaṁ pana vavatthānaṁ, tassa bahulīkāro bhāvanāti vacanabhedena vuttaṁ. Kathaṁ pana bhāvanā niddisīyati tassā vacīgocarātikkantabhāvatoti? Nāyaṁ doso bhāvanatthe bhāvanāvohārato. Bhāvanattho hi kammaṭṭhānapariggaho idha "bhāvanā"ti adhippeto.

Sabhāvūpalakkhaṇavasenāti kakkhaḷattādikassa salakkhaṇassa upadhāraṇavasena. Idaṁ hi kammaṭṭhānaṁ pathavīkasiṇādikammaṭṭhānaṁ viya na paṇṇattimattasallakkhaṇavasena, nīlakasiṇādikammaṭṭhānaṁ viya na nīlādivaṇṇasallakkhaṇavasena, nāpi vipassanākammaṭṭhānaṁ viya saṅkhārānaṁ aniccatādisāmaññalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattati, atha kho pathavī-ādīnaṁ sabhāvasallakkhaṇavasena pavattati. Tena vuttaṁ "sabhāvūpalakkhaṇavasenā"ti, kakkhaḷattādikassa salakkhaṇassa upadhāraṇavasenāti attho. **Sanniṭṭhānan**ti ññāṇavinicchayo veditabbo, na yevāpanakavinicchayo, nāpi

vitakkādivinicchayo. **Dhātumanasikāro**ti dhātūsu manasikāro, catasso dhātuyo ārabbha bhāvanāmanasikāroti attho. Kātabbato kammaṁ, yogino sukhavisesānaṁ kāraṇabhāvato ṭhānañcāti kammaṭṭhānaṁ, catunnaṁ mahābhūtānaṁ sabhāvasallakkhaṇavasena pavattaṁ yogakammaṁ. Tenāha **"dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṁ, catudhātuvavatthānanti atthato ekan"**ti. **Tayidaṁ** catudhātuvavatthānaṁ. **"Dvidhā āgatan"**ti kasmā vuttaṁ, nanu dhātuvibhaṅge nātisaṅkhepavitthāravasena āgataṁ, tasmā "tidhā āgatan"ti vattabbanti? Na, tatthāpi ajjhattikānaṁ dhātūnaṁ pabhedato anavasesapariyādānassa katattā, bāhirānañca dhātūnaṁ pariggahitattā. Atha vā **dvidhā āgatan**ti ettha dvidhāva āgatanti na evaṁ niyamo gahetabbo, atha kho dvidhā āgatamevāti, tena tatiyassāpi pakārassa saṅgaho siddho hoti. So ca nātisaṅkhepavitthāranayo "saṅkhepato ca vitthārato cā"ti ettha āvuttivasena, **ca**-saddeneva vā saṅgahoti daṭṭhabbo. Atha vā yo nātisaṅkhepavitthāranayena atisaṅkhepapaṭikkhepamukhena labbhamāno vitthārabhāgo, taṁ vitthāranayantogadhameva katvā vuttaṁ "dvidhā āgatan"ti. Evañca katvā "nātitikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgatan"ti idañca vacanaṁ samatthitaṁ hoti. **"Mahāsatipaṭṭhāne"**ti ca idaṁ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ, **satipaṭṭhāna**[1]**kāyagatāsatisuttādīsu**pi[2] tatheva āgatattā. **Rāhulovāde**ti mahārāhulovāde[3]. **Dhātuvibhaṅge**ti dhātuvibhaṅgasutte[4], abhidhamme dhātuvibhaṅge[5] ca.

Kāmaṁ **mahāsatipaṭṭhāne**[1] atthena upamaṁ parivāretvā desanā āgatā, upamā ca nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāti upamaṁ tāva dassetvā upameyyatthaṁ vibhāvetuṁ **"seyyathāpī"**ti-ādinā pāḷi ānītā. Kasmā panettha dhātuvasena, tatthapi catumahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti? Sattasuññatāsandassanatthaṁ, ettha dhātuvasena, tatthāpi oḷārikabhāvena supākaṭatāya, ekaccaveneyyajanacaritānukulatāya ca mahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti veditabbo. Tattha **pathavīdhātū**ti-ādīsu dhātuttho nāma sabhāvattho,

---

1. Dī 2. 234; Ma 1. 73 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 131 piṭṭhe.
3. Ma 2. 84 piṭṭhe.
4. Ma 3. 281 piṭṭhe.
5. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

sabhāvattho nāma suññatattho, suññatattho nāma nissattattho. Evaṁ sabhāvasuññatanissattatthena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu. Āpodhātu-**ādīsupi eseva nayo. **Pathavīdhātū**ti sahajarūpadhammānaṁ patiṭṭhādhātu, tathā **āpodhātū**ti ābandhanadhātu, **tejodhātū**ti paripācanadhātu, **vāyodhātū**ti vitthambhanadhātūti evamettha samāso, bhāvattho ca veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āgamissati.

Evaṁ tikkhapaññassāti-ādīsu **evan**ti yathādassitaṁ pāḷiṁ paccāmasati. Nātitikkhapaññassa vitthāradesanāti katvā āha **"tikkhapaññassā"**ti. Yathā vatthayugaṁ arahatīti vatthayugiko, evaṁ dhātukammaṭṭhānaṁ arahati, dhātukammaṭṭhānapayojanoti vā dhātukammaṭṭhāniko, tassa **dhātukammaṭṭhānikassa.**

Chekoti taṁtaṁsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmiṁ[1] naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante[2] aṭṭhimaṁsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimaṁsādi-avayavasamaññāti jānanako. **Goghātako**ti jīvikatthāya gunnaṁ ghātako. **Antevāsī**ti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī tassa tannissāya jīvanato. **Vinivijjhitvā**ti ekasmiṁ ṭhāne aññaṁ vinivijjhitvā. **Mahāpathānaṁ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte**ti catunnaṁ mahāpathānaṁ tāya eva vinivijjhanaṭṭhānasaṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā samohitā viya honti, tasmā taṁ ṭhānaṁ catumahāpathānaṁ, tasmiṁ **catumahāpathe.** Vilīyanti bhijjanti vibhajjantīti bīlā, bhāgā, va-kārassa ba-kāraṁ, i-kārassa ca ī-kāraṁ katvā. Tameva hi bhāgatthaṁ dassetuṁ **"koṭṭhāsaṁ katvā"**ti vuttaṁ. Kiñcāpi ṭhita-saddo "ṭhito vā"ti-ādīsu[3] viya ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, gatinivatti-atthatāya vā ṭhā-saddassa aññattha ṭhapetvā gamanaṁ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha **"catunnaṁ iriyāpathānaṁ yena kenaci ākārena ṭhitattā**

---

1. Sunasmiṁ (Syā, Ka), sūnāyaṁ (?)
2. Sāsanānaṅguṭṭhakakudhakhuravisāṇādivante (Sī)
3. Aṁ 2. 22 piṭṭhe.

yathāṭhitan”ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāsaṅkhātāya kāyikakiriyāya pavattiṭṭhānatāya “iriyāpathā”ti vuccanti. **Yathāṭhitan**ti yathāpavattaṁ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha **“yathāṭhitattāva yathāpaṇihitan**”ti. **Ṭhitan**ti vā kāyassa ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ. **Paṇihitan**ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ. **Ṭhitan**ti vā kāyasaṅkhātānaṁ rūpadhammānaṁ tasmiṁ tasmiṁ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṁ. **Paṇihitan**ti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṁ paṇihitanti evamettha attho veditabbo. **Dhātuso**ti dhātuṁ dhātuṁ pathavī-ādidhātuṁ visuṁ visuṁ katvā. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā passati.

Yathā chekoti-ādinā pāḷiyā saddatthavivaraṇavasena vuttamevatthaṁ idāni bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṁ **“yathā goghātakassā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **posentassā**ti maṁsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsaṭṭhi-ādīhi saṁvaḍḍhentassa. **Vadhitaṁ matan**ti hiṁsitaṁ hutvā mataṁ. **Matan**ti ca matamattaṁ. Tenevāha **“tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni upādāya gāvīsamaññā, matamattāyapi gāviyā tesaṁ sannivesassa avinaṭṭhattā. **Bilāso**ti bilaṁ bilaṁ katvā. **Vibhajitvā**ti aṭṭhisaṅghātato maṁsaṁ vivecetvā, tato vā vivecitaṁ maṁsaṁ bhāgaso katvā. Tenevāha **“maṁsasaññā pavattatī**”ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhogan**ti santatisamūhakiccaghanānaṁ vinibbhujanaṁ vivecanaṁ. **Dhātuso paccavekkhato**ti yathāvuttaṁ ghanavinibbhogaṁ katvā dhātuso paccavekkhantassa. **Sattasaññā**ti attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṁ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evaṁ hi sati yathāvutta-opammatthena opameyyattho aññadatthu saṁsandati sameti. Tenevāha **“dhātuvaseneva cittaṁ santiṭṭhatī**”ti.

307. Evaṁ dhātukammaṭṭhānassa saṅkhepato āgataṭṭhānaṁ dassetvā idāni vitthārato āgataṭṭhānaṁ dassetuṁ **“mahāhatthipadūpame**

panā"ti-ādi vuttaṁ. **Evan**ti iminā **rāhulovāda**[1]**dhātuvibhaṅgesu**[2] dhātukammaṭṭhānassa vitthārato āgamanameva upasaṁharati, na sabbaṁ desanānayaṁ aññathāpi tattha desanānayassa āgatattā.

Tatrāti tasmiṁ yathādassite mahāhatthipadūpamapāṭhe. **Ajjhattikā**ti sattasantānapariyāpannā. **Ajjhattaṁ paccattan**ti padadvayenāpi taṁ taṁ pāṭipuggalikadhammo vuccatīti āha **"ubhayampi niyakassa adhivacanan"**ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attani gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṁ adhikicca pavattaṁ **ajjhattaṁ.** Taṁtaṁsantatipariyāpannatāya **paccattaṁ.** Tenevāha **"attani pavattattā ajjhatthaṁ, attānaṁ paṭicca paṭicca pavattattā paccattan"**ti. **Kakkhaḷan**ti kathinaṁ. Yasmā taṁ thaddhabhāvena sahajātānaṁ patiṭṭhāhoti, tasmā **"thaddhan"**ti vuttaṁ. **Kharigatan**ti kharīsu kharasabhāvesu gataṁ kappariyāpannaṁ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṁ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"pharusan"**ti. Tenāha **"dutiyaṁ ākāravacanan"**ti. **Upādinnaṁ** nāma sarīraṭṭhakaṁ. Taṁ pana kammasamuṭṭhānataṁ sandhāya upādinnampi atthi anupādinnampi, taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbampetaṁ upādinnamevāti dassetuṁ **"upādinnanti daḷhaṁ ādinnan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha "maman"ti gahitaṁ "ahan"ti parāmaṭṭhanti yojanā. **Seyyathidan**ti kathetukamyatāpucchāvācīti āha **"taṁ katamanti ceti attho"**ti. **Tato**ti pacchā. **Tan**ti taṁ ajjhattikādibhedato dassitaṁ pathavīdhātuṁ. **Dassento**ti vatthuvibhāgena dassento. Kiñcāpi matthaluṅgaṁ aṭṭhimiñjeneva saṅgahetvā idha pāḷiyaṁ visuṁ na uddhaṭaṁ, **paṭisambhidāmagge**[3] pana vīsatiyā ākārehi paripuṇṇaṁ katvā dassetuṁ visuṁ gahitanti tampi saṅgaṇhanto thaddhabhāvādhikatāya pathavīdhātukoṭṭhāsesuyeva **"matthaluṅgaṁ pakkhipitvā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā"**ti āha. **"Yaṁ vā panaññampi kiñcī"**ti vā iminā pāḷiyaṁ matthaluṅgassa saṅgaho daṭṭhabbo. Tasmā idha **"yaṁ vā panaññampi kiñcī"**ti idaṁ pubbāparāpekkhaṁ "matthaluṅgaṁ pakkhipitvā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā, yaṁ vā panaññampi kiñcī"ti vacanato. Puna **yaṁ vā panaññampi kiñcī**ti avasesesu tīsu

---

1. Ma 2. 84 piṭṭhe. 2. Ma 3. 281; Abhi 2. 84 piṭṭhesu. 3. Khu 9. 8 piṭṭhe.

koṭṭhāsesūti yojetabbaṁ. **Tīsu koṭṭhāsesū**ti tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo koṭṭhāsā.

Vissandanabhāvenāti paggharaṇasabhāvena. **Appotī**ti visarati. **Pappotī**ti pāpuṇāti, sasambhāra-āpavasena cetaṁ vuttaṁ. So hi vissandanabhāvena sasambhārapathavīsaṅkhātaṁ taṁ taṁ ṭhānaṁ visarati, pāpuṇāti ca, lakkhaṇāpavaseneva vā. Sopi hi sahajāta-aññamaññanissayādipaccayatāya sesabhūtattayasaṅkhātaṁ taṁ taṁ ṭhānaṁ dravabhāvasiddhena vissandanabhāvena ābandhattaṁ, āsattattaṁ, avippakiṇṇañca karontaṁ "appoti pappotī"ti vattabbataṁ arahatīti.

Tejanavasenāti nisitabhāvena tikkhabhāvena. **Vuttanayenā**ti kammasamuṭṭhānādivasena "nānāvidhesū"ti āpodhātuyaṁ vuttanayena. **Kupitenā**ti khubhitena. **Usumajāto**ti usmābhibhūto. **Jīratī**ti jiṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmiṁ kāye jarāpavatti pākaṭajarāvasena veditabbāti dassetuṁ **"indriyavekallatan"**ti-ādi vuttaṁ. Sarīre pakati-usumaṁ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāho**ti ayametesaṁ viseso. **Yena jīrīyatī**ti ca ekāhikādijararogena jarīyatītipi attho yujjati. Satakkhattuṁ tāpetvā tāpetvā sītudake pakkhipitvā uddhaṭā sappi **"satadhotasappī"**ti vadanti. **Asitan**ti bhutthaṁ. **Khāyitan**ti khāditaṁ. **Sāyitan**ti assāditaṁ. **Sammā paripākaṁ gacchatī**ti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttaṁ, asammāparipākopi pana visamavepākiniyā tassā eva vasena veditabbo. **Rasādibhāvenā**ti rasa rudhira maṁsa meda nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñja sukkavasena. **Vivekan**ti puthubhāvaṁ[1] aññamaññaṁ visadisabhāvaṁ. Asitādibhedassa hi āhārassa pariṇāme raso hoti, taṁ paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evaṁ "rasassa pariṇāme rudhiran"ti-ādinā sabbaṁ netabbaṁ.

Vāyanavasenāti samudīraṇavasena, savegagamanavasena vā. **Uggārahikkādī**ti ettha **ādi**-saddena uddekakhipanādipavattanakavātānaṁ saṅgaho

---

1. Visuṁbhāvaṁ (Sī)

daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādī**ti **ādi**-saddena pittasemhalasikākevaladuggandhādinīharaṇakānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Yadipi kucchi-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana antantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarappadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha **"kucchisayā vātāti antānaṁ bahivātā"**ti. **Samiñjanapasāraṇādī**ti **ādi**-saddena ālokanavilokana-uddharaṇātiharaṇādikā sabbā kāyikakiriyā saṅgahitā. **"Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāvā"**ti etena assāsapassāsānaṁ sarīraṁ muñcitvā pavatti natthīti dīpeti. Na hi bahiddhā cittasamuṭṭhānassa sambhavo atthīti. Yadi evaṁ kathaṁ "passāsoti bahinikkhamananāsikavāto, dīghanāsikassa nāsikaggaṁ, itarassa uttaroṭṭhaṁ phusanto pavattatī"ti vacanaṁ? Taṁ nikkhamanākārena pavattiyā cittasamuṭṭhānassa, santāne pavatta-utusamuṭṭhānassa ca vasena vuttanti veditabbaṁ. **Sabbatthā**ti āpodhātu-ādīnaṁ tissannaṁ dhātūnaṁ niddesaṁ sandhāyāha. Tattha āpodhātuniddese "yaṁ vā panaññan"ti iminā sambhavassa, tejodhātuniddese sarīre pākatika-usmāya vāyodhātuniddese dhamanijālānusaṭassa tattha tattha cammakhīlapīḷakādinibbattakavāyuno saṅgaho daṭṭhabbo. Samiñjanādinibbattakavātā cittasamuṭṭhānāva. Yadi evaṁ kathaṁ "purimā pañca catusamuṭṭhānā"ti vacanaṁ? Na hi samiñjanādinibbattakā eva aṅgamaṅgānusārino vātā, atha kho tadaññepīti natthi virodho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṁ. Tenāha **"vīsatiyā ākārehī"**ti-ādi. **Etthā**ti etasmiṁ vitthārato āgate dhātukammaṭṭhāneti attho. Tena ayaṁ vaṇṇanā na kevalaṁ mahāhatthipadūpamasseva[1], atha kho **mahārāhulovāda**[2]**dhātuvibhaṅgasuttāna**mpi[3] atthasaṁvaṇṇanā hotiyevāti dassitaṁ hoti. Bhāvanānayepi eseva nayo. Tathā hi vuttaṁ "evaṁ rāhulovādadhātuvibhaṅgesupī"ti.

308. **Bhāvanānaye**ti bhāvanāya naye. Yena kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati, tasmiṁ bhāvanāvidhimhīti attho. **Etthā**ti dhātukammaṭṭhāne. Yasmā yesaṁ "tikkhapañño nātitikkhapañño"ti imesaṁ duvidhānaṁ puggalānaṁ vasena idaṁ kammaṭṭhānaṁ dvidhā āgataṁ dvidhā desitaṁ, tasmā kammaṭṭhānābhinivesopi tesaṁ dvidhāva icchitabboti taṁ tāva dassetuṁ **"tikkhapaññassa**

---

1. Ma 1. 242 piṭṭhe. 2. Ma 2. 84 piṭṭhe. 3. Ma 3. 281 piṭṭhe.

bhikkhuno"ti-ādi āraddhaṁ. **Lomā pathavīdhātūtī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Evaṁ vitthārato dhātupariggaho**ti "kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātū"ti-ādinā evaṁ dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātukammaṭṭhānapariggaho. **Papañcato**ti dandhato saṇikato. **Yaṁ thaddhalakkhaṇan**ti kesādīsu yaṁ thaddhalakkhaṇaṁ kakkhaḷabhāvo. **Yaṁ ābandhanalakkhaṇan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Evaṁ manasi karoto**ti vatthuṁ anāmasitvā evaṁ lakkhaṇamattato manasikāraṁ pavattentassa. **Assā**ti tikkhapaññassa. **Kammaṭṭhānaṁ pākaṭaṁ hotī**ti yogakammassa pavattiṭṭhānabhūtaṁ tadeva lakkhaṇaṁ vibhūtaṁ hoti, tassa vā lakkhaṇassa suṭṭhu upaṭṭhānato taṁ ārabbha pavattamānaṁ manasikārasaṅkhātaṁ kammaṭṭhānaṁ vibhūtaṁ visadaṁ hoti, tikkhapaññassa indriyapāṭavena[1] saṅkhittarucibhāvato. Sabbaso mandapaññassa bhāvanāva na ijjhatīti āha **"nātitikkhapaññassā"**ti. **Evaṁ manasi karoto**ti vuttanayena saṅkhepato manasi karoto. **Andhakāraṁ avibhūtaṁ hotī**ti anupaṭṭhānato andhaṁ viya karontaṁ apākaṭaṁ hoti kammaṭṭhānanti yojanā. **Purimanayenā**ti "kesā pathavīdhātū"ti-ādinā pubbe vuttanayena. Vatthu-āmasanena **vitthārato manasi karontassa pākaṭaṁ hoti** kammaṭṭhānaṁ, nātitikkhapaññassa akhippanisantitāya vitthārarucibhāvato.

Idāni yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā dvīsu bhikkhūsū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **peyyālamukhan**ti peyyālapāḷiyā mukhabhūtaṁ dvārabhūtaṁ ādito vāraṁ, vāradvayaṁ vā. **Vitthāretvā**ti anavasesato sajjhāyitvā. **Ubhatokoṭivasenevā**ti tassa tassa vārassa ādi-antaggahaṇavaseneva. **Oṭṭhapariyāhatamattan**ti oṭṭhānaṁ samphusanamattaṁ. Yathā ganthaparivattane tikkhapaññassa bhikkhuno saṅkhepo ruccati, na vitthāro. Itarassa ca vitthāro ruccati, na saṅkhepo, evaṁ bhāvanānayepīti upamāsaṁsandanaṁ veditabbaṁ.

Tasmāti yasmā tikkhapaññassa saṅkhepo, nātitikkhapaññassa ca vitthāro sappāyo, tasmā. Yasmā kammaṭṭhānaṁ anuyuñjitukāmassa sīlavisodhanādipubbakiccaṁ icchitabbaṁ, taṁ sabbākārasampannaṁ heṭṭhā vuttamevāti idha na āmaṭṭhaṁ. Yasmā pana vivekaṭṭhakāyassa, vivekaṭṭhacittasseva ca bhāvanā

---

1. Indriyapāṭavavasena (Syā, Ka)

ijjhati, na itarassa, tasmā tadubhayaṁ dassento **“rahogatena paṭisallīnenā”**ti āha. Tattha **rahogatenā**ti rahasi gatena, ekākinā bhāvanānukūlaṭṭhānaṁ upagatenāti attho. **Paṭisallīnenā**ti pati pati puthuttārammaṇato cittaṁ nisedhetvā kammaṭṭhāne sallīnena, tattha saṁsiliṭṭhacittenāti attho. **Sakalampi attano rūpakāyaṁ āvajjetvā**ti uddhaṁ pādatalā, adho kesamatthakā, tiriyaṁ tacapariyantaṁ sabbampi attano karajakāyaṁ dhātuvasena manasi karonto yasmā cātumahābhūtiko ayaṁ kāyo, tasmā “atthi imasmiṁ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū”ti catumahābhūtavasena samannāharitvāti attho. Idāni tāsaṁ dhātūnaṁ lakkhaṇato, upaṭṭhānākārato ca manasikāravidhiṁ dassetuṁ **“yo imasmiṁ kāye”**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **thaddhabhāvo**ti lakkhaṇamāha. Thaddhattalakkhaṇā hi pathavīdhātu. **Kharabhāvo**ti upaṭṭhānākāraṁ, ñāṇena gahetabbākāranti attho. **Dravabhāvo** lakkhaṇaṁ āpodhātuyā paggharaṇasabhāvattā. **Ābandhanaṁ** upaṭṭhānākāro. **Uṇhabhāvo** lakkhaṇaṁ tejodhātuyā usmāsabhāvattā. **Paripācanaṁ** upaṭṭhānākāro. **Vitthambhanaṁ** lakkhaṇaṁ vāyodhātuyā upatthambhanasabhāvattā. **Samudīraṇaṁ** upaṭṭhānākāro, upaṭṭhānākāro ca nāma dhātūnaṁ sakiccakaraṇavasena ñāṇassa vibhūtākāro. Kasmā panettha ubhayaggahaṇaṁ? Puggalajjhāsayato. Ekaccassa hi dhātuyo manasi karontassa tā sabhāvato gahetabbataṁ gacchanti, ekaccassa sakiccakaraṇato, yo rasoti vuccati. Tatrāyaṁ yogī dhātuyo manasi karonto ādito paccekaṁ salakkhaṇato, sarasatopi parigganhāti. Tenāha **“yo imasmiṁ kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā -pa- evaṁ saṁkhittena dhātuyo pariggahetvā”**ti. Tattha **pariggahetvā**ti pariggāhakabhūtena ñāṇena dhātuyo lakkhaṇato, rasato vā paricchijja gahetvā. Ayaṁ tāva saṁkhittato bhāvanānaye kammaṭṭhānābhiniveso.

Evaṁ pana dhātuyo pariggahetvā “atthi imasmiṁ kāye pathavīdhātu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, āpodhātu dravabhāvo vā ābandhanabhāvo vā. Tejodhātu uṇhabhāvo vā paripācanabhāvo vā, vāyodhātu

vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā"ti evaṁ lakkhaṇādīhi saddhiṁyeva dhātuyo manasi karontena kālasatampi kālasahassampi punappunaṁ āvajjitabbaṁ manasi kātabbaṁ, takkāhataṁ vitakkapariyāhataṁ kātabbaṁ. Tassevaṁ manasi karoto yaṁ lakkhaṇādīsu supākaṭaṁ hutvā upaṭṭhāti, tadeva gahetvā itaraṁ vissajjetvā tena saddhiṁ "pathavīdhātu āpodhātū"ti-ādinā manasikāro pavattetabbo. Evaṁ manasi karontena hi anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupaṭṭhānamuñcanato, lakkhaṇato, tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi manasikārakosallaṁ anuṭṭhātabbaṁ.

Tattha **anupubbato**ti anupaṭipāṭito ācariyassa santike uggahitapaṭipāṭito, sā ca desanāpaṭipāṭiyeva. Evaṁ anupubbato manasi karontenāpi nātisīghato manasi kātabbaṁ. Atisīghato manasi karoto hi aparāparaṁ kammaṭṭhānamanasikāro nirantaraṁ pavattati, kammaṭṭhānaṁ pana avibhūtaṁ hoti, na visesaṁ āvahati. Tasmā **nātisīghato** manasi kātabbaṁ. Yathā ca nātisīghato, evaṁ **nātisaṇikato**pi. Atisaṇikato manasi karoto hi kammaṭṭhānaṁ pariyosānaṁ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti. Atisīghaṁ atisaṇikañca maggaṁ gacchantā purisā ettha nidassetabbā. **Vikkhepapaṭibāhanato**ti kammaṭṭhānaṁ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Bahiddhā vikkhepe hi sati kammaṭṭhānā parihāyati paridhaṁsati. Ekapadikamaggagāmī puriso cettha nidassetabbo. **Paṇṇattisamatikkamanato**ti "yā ayaṁ pathavīdhātū"ti-ādikā paṇṇatti, taṁ atikkamitvā lakkhaṇesu eva cittaṁ ṭhapetabbaṁ.

Evaṁ paṇṇattiṁ vijahitvā kakkhaḷalakkhaṇādīsu eva manasikāraṁ pavattentassa lakkhaṇāni supākaṭāni suvibhūtāni hutvā upaṭṭhahanti. Tassevaṁ punappunaṁ manasikāravasena cittaṁ āsevanaṁ labhati. Sabbo rūpakāyo dhātumattato upaṭṭhāti suñño nissatto nijjīvo yantaṁ viya yantasuttena[1] aparāparaṁ parivattamāno. Sace pana bahiddhāpi manasikāraṁ upasaṁharati, athassa āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṁ

1. Yantasuttena cittasuttena (Syā)

vijahitvā dhātusamūhavaseneva upaṭṭhahanti, tehi kariyamānā kiriyā dhātumayena yantena pavattiyamānā hutvā upaṭṭhāti, tehi ajjhohariyamānaṁ pānabhojanādi dhātusaṅghāte pakkhippamāno dhātusaṅghāto viya upaṭṭhāti. Athassa tathā laddhāsevanampi cittaṁ yadi accāraddhavīriyatāya uddhaccavasena vā atilīnavīriyatāya kosajjavasena vā bhāvanāvidhiṁ na otareyya, tadā **adhicittasuttaṁ,**[1] **anuttarasītibhāvasuttaṁ**[2], **bojjhaṅgasuttan**ti[3] imesu tīsu suttesu āgatanayena vīriyasamādhiyojanā kātabbā. Tena vuttaṁ **"tayo ca suttantā"**ti. Evaṁ pana vīriyasamataṁ yojetvā tasmiṁyeva lakkhaṇe manasikāraṁ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamatāni[4] suvisadāni pavattanti, tadā asaddhiyādīnaṁ dūrībhāvena sātisayaṁ thāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti, tesaṁ ujuvipaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhitāniyeva honti saddhiṁ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Ettāvatā cānena upacārajjhānaṁ samadhigataṁ hoti dhātulakkhaṇārammaṇaṁ. Tena vuttaṁ **"punappunaṁ pathavīdhātu āpodhātūti -pa- upacāramatto samādhi uppajjatī"**ti.

Tattha **dhātumattato**ti visesanivatti-attho **matta**-saddo. Tena yaṁ ito bāhirakā, lokiyamahājano ca "satto jīvo"ti-ādikaṁ visesaṁ imasmiṁ attabhāve avijjamānaṁ vikappanāmatteneva samāropenti, taṁ nivatteti. Tenevāha **"nissattato nijjīvato"**ti. **Āvajjitabban**ti samannāharitabbaṁ. **Manasi kātabban**ti punappunaṁ bhāvanāvasena dhātumattato dhātulakkhaṇaṁ manasi ṭhapetabbaṁ. **Paccavekkhitabban**ti tadeva dhātulakkhaṇaṁ pati pati avekkhitabbaṁ, bhāvanāsiddhena ñāṇacakkhunā aparāparaṁ paccakkhato passitabbaṁ.

Tassevaṁ vāyamamānassāti tassa yogino evaṁ vuttappakārena bhāvanaṁ anuyuñjantassa, tattha ca bhāvanā-anuyoge sakkaccakāritāya, sātaccakāritāya, sappāyasevitāya, samathanimittasallakkhaṇena, bojjhaṅgānaṁ anupavattanena, kāye ca jīvite ca nirapekkhavuttitāya, antarā saṅkocaṁ anāpajjantena bhāvanaṁ ussukkāpetvā ussoḷhiyaṁ

---

1. Aṁ 1. 258 piṭṭhe.
2. Aṁ 2. 379 piṭṭhe.
3. Saṁ 3. 71, 72, 73 piṭṭhesu.
4. Laddhasamathāni (Sī, Syā, Ka)

avaṭṭhānena sammadeva vāyāmaṁ payogaṁ parakkamaṁ pavattentassa. **Dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito**ti pathavī-ādīnaṁ dhātūnaṁ sabhāvalakkhaṇāvabhāsanena avabhāsanakiccāya bhāvanāpaññāya ādimajjhapariyosānesu avijahanena sabbato gahito mahaggatabhāvaṁ appattatāya upacāramatto sikhāppatto kāmāvacarasamādhi uppajjati. **Upacārasamādhī**ti ca ruḷhīvasena veditabbaṁ. Appanaṁ hi upecca cārī samādhi upacārasamādhi, appanā cettha natthi. Tādisassa pana samādhissa samānalakkhaṇatāya evaṁ vuttaṁ. Kasmā panettha appanā na hotīti? Tattha kāraṇamāha **"sabhāvadhammārammaṇattā"**ti. Sabhāvadhamme hi tassa gambhīrabhāvato asati bhāvanāvisese appanājhānaṁ na uppajjati, lokuttaraṁ pana jhānaṁ visuddhibhāvanānukkamavasena, āruppaṁ ārammaṇātikkamabhāvanāvasena appanāppattaṁ hotīti **maraṇānussatiniddese**[1] vuttovāyamattho.

Evaṁ rūpakāye avisesena catunnaṁ dhātūnaṁ pariggaṇhanavasena dhātukammaṭṭhānaṁ dassetvā idāni tattha aṭṭhi-ādīnaṁ vinibbhujanavasena saṅkhepato **sutte**[2] āgataṁ dhātumanasikāravidhiṁ dassetuṁ **"atha vā panā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ye ime cattāro koṭṭhāsā vuttāti sambandho. Yathāpaccayaṁ ṭhitā sannivesavisiṭṭhā kaṭṭhavallitiṇamattikāyo upādāya yathā agārasamaññā, na tattha koci agāro nāma atthi, evaṁ yathāpaccayaṁ sannivesavisiṭṭhāni pavattamānāni aṭṭhinhārumaṁsacammāni paṭicca sarīrasamaññā, na ettha koci attā jīvo. Kevalaṁ tehi parivāritamākāsamattanti dasseti. Desanā sattasuññatāsandassanaparāti imamatthaṁ vibhāvento **"nissattabhāvadassanatthan"**ti-ādimāha. Tattha **aṭṭhiñca paṭiccā**ti paṇhikaṭṭhikādibhedaṁ paṭipāṭiyā ussitaṁ hutvā ṭhitaṁ atirekatisatabhedaṁ aṭṭhiṁ upādāya. **Nhāruñcā**ti tameva aṭṭhisaṅghāṭaṁ ābandhitvā ṭhitaṁ navasatappabhedaṁ nhāruṁ. **Maṁsan**ti tameva aṭṭhisaṅghāṭaṁ anulimpitvā ṭhitaṁ navapesisatappabhedaṁ maṁsaṁ. **Camman**ti macchikapattakacchāyāya chaviyā sañchāditaṁ sakalasarīraṁ pariyonandhitvā ṭhitaṁ bahalacammaṁ **paṭicca** upādāya. Sabbattha **ca**-saddo samuccayattho. **Ākāso parivārito**ti yathā bhittipādādivasena ṭhapitaṁ kaṭṭhaṁ, tasseva ābandhanavalli, anulepanamattikā, chādanatiṇanti etāni kaṭṭhādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito

1. Visuddhi 1. 231 piṭṭhe. 2. Ma 1. 248 piṭṭhe.

ākāso **agārantveva saṅkhaṁ gacchati,** gehanti vaṇṇattiṁ labhati, evameva yathāvuttāni aṭṭhi-ādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso tāneva aṭṭhi-ādīni upādāya **rūpantveva saṅkhaṁ gacchati,** sarīranti vohāraṁ labhati. Yathā ca kaṭṭhādīni paṭicca saṅkhaṁ gataṁ agāraṁ loke "khattiyagehaṁ, brāhmaṇagehan"ti vuccati, evamidampi "khattiyasarīraṁ brāhmaṇasarīran"ti vohariyati, natthettha koci satto vā jīvo vāti adhippāyo.

Teti te cattāro koṭṭhāse vinibbhujitvā vinibbhujitvāti yojanā. **Taṁtaṁantarānusārinā**ti aṭṭhinhārūna nhārumaṁsānaṁ maṁsacammānanti tesaṁ tesaṁ koṭṭhāsānaṁ vivarānupātinā ñāṇasaṅkhātena **hatthena. Vinibbhujitvā vinibbhujitvā**ti anekakkhattuṁ viniveṭhetvā. Atha va **vinibbhujitvā vinibbhujitvā**ti paccekaṁ aṭṭhi-ādīnaṁ antarānusārinā ñāṇahatthena vinibbhogaṁ katvā. **Etesū**ti sakalampi attano rūpakāyaṁ catudhā katvā vibhattesu yathāvuttesu aṭṭhi-ādīsu catūsu koṭṭhāsesu. **Purimanayenevā**ti "yo imasmiṁ kāye thaddhabhāvo vā"ti-ādinā pubbe vuttanayeneva. Yaṁ panettha vattabbaṁ bhāvanāvidhānaṁ, taṁ anantaranaye vuttākāreneva vattabbaṁ.

309. Vitthārato āgate pana "catudhātuvavatthāne"ti ānetvā yojanā. **Evaṁ** idāni vuccamānākārena **veditabbo** bhāvananayo. **"Dvācattālīsāya ākārehi dhātuyo uggaṇhitvā"**ti kasmā vuttaṁ, nanu ādito dvattiṁsākārā dhātuyo na hontīti? Vatthusīsena dhātūnaṁyeva uggahetabbattā nāyaṁ doso. **Vuttappakāre**ti "gocaragāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate"ti-ādinā[1] vuttappakāre. **Katasabbakiccenā**ti palibodhupacchedādikaṁ kataṁ sabbakiccaṁ etenāti katasabbakicco, tenassa sīlavisonodi pana kammaṭṭhānaggahaṇato pageva siddhaṁ hotīti dasseti. **Sasambhārasaṅkhepato**ti sambharīyanti etena buddhivohārāti sambhāro, tannimittaṁ. Kiṁ panetaṁ? Pathavī-ādi. Kesādīsu hi vīsatiyā ākāresu "pathavī"ti buddhivohārā pathavīnimittakā thaddhataṁ upādāya pavattanato.

---

1. Visuddhi 1. 119 piṭṭhe.

Tasmā tattha pathavīsambhāro nāma savisesāya tassā atthitāya kesādayo saha sambhārehīti sasambhārā. Āpokoṭṭhāsādīsupi eseva nayo. Sasambhārānaṁ saṅkhepo sasambhārasaṅkhepo, tato sasambhārasaṅkhepato bhāvetabbanti yojanā. Saṅkhepato vīsatiyā, dvādasasu, catūsu, chasu ca koṭṭhāsesu yathākkamaṁ pathavī-ādikā catasso dhātuyo pariggahetvā dhātuvavatthānaṁ sasambhārasaṅkhepato bhāvanā. Tenāha **"idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesū"**ti-ādi.

Sasambhāravibhattitoti sasambhārānaṁ kesādīnaṁ vibhāgato kesādike vīsati koṭṭhāse pubbe viya ekajjhaṁ aggahetvā vibhāgato pathavīdhātubhāvena vavatthāpanaṁ. Āpokoṭṭhāsādīsupi eseva nayo. **Salakkhaṇasaṅkhepato**ti lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṁ, dhammānaṁ sabhāvo, idha pana thaddhatādi. Tasmā thaddhalakkhaṇādivantatāya saha lakkhaṇehīti salakkhaṇā, kesādayo dvācattālīsa ākārā. Tesaṁ saṅkhepato. Idaṁ vuttaṁ hoti—kesādike vīsati koṭṭhāse ekajjhaṁ gahetvā tattha thaddhatādikaṁ catubbidhampi lakkhaṇaṁ vavatthapetvā bhāvanā salakkhaṇasaṅkhepato bhāvanā. Esa nayo āpokoṭṭhāsādīsupi. **Sakakkhaṇavibhattito**ti thaddhalakkhaṇādinā salakkhaṇānaṁ kesādīnaṁ vibhāgato kesādīsu dvācattālīsāya ākāresu paccekaṁ thaddhatādīnaṁ catunnaṁ catunnaṁ lakkhaṇānaṁ vavatthāpanavasena bhāvanā.

Evaṁ catūhi ākārehi uddiṭṭhaṁ bhāvanānayaṁ niddisituṁ **"kathaṁ sasambhārasaṅkhepato bhāvetī"**ti-ādi āraddhaṁ. Ettha ca yathā tikkhapañño puggalo tikkhatāya paropariyattasabbhāvatotikkhindriyamudindriyatāvasena duvidhoti. Tattha tikkhindriyassa vasena saṅkhepato paṭhamanayo vutto, mudindriyassa vasena dutiyo. Evaṁ nātitikkhapaññopi puggaloti. Tattha yo visadindriyo puggalo, tassa vasena sasambhārasaṅkhepato, salakkhaṇasaṅkhepato ca bhāvanānayo niddiṭṭho. Yo pana nātivisadindriyo, tassa vasena sasambhāravibhattito, salakkhaṇavibhattito ca bhāvanānayo niddiṭṭhoti veditabbo. Tassa evaṁ vavatthāpayato eva dhātuyo pākaṭā honti savisesaṁ dhātūnaṁ pariggahitattā. Bhāvanāvidhānaṁ panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

310. **Yassā**ti nātivisadindriyaṁ puggalaṁ sandhāya vadati. **Evaṁ bhāvayato**ti sasambhārasaṅkhepato bhāventassa. Yena vidhinā uggahetvā kusalo hoti, so sattavidho vidhi **"uggahakosallan"**ti vuccati, tannibbattaṁ vā ñāṇaṁ. Evaṁ **manasikārakosallam**pi veditabbaṁ. **Dvattiṁsākāre**ti dhātumanasikāravasena pariggahite kesādike dvattiṁsavidhe koṭṭhāse. **"Dvattiṁsākāre"**ti ca idaṁ tejavāyukoṭṭhāsesu vaṇṇādivasena vavatthānassa abhāvato vuttaṁ. **Sabbaṁ tattha vuttavidhānaṁ kātabban**ti "vacasā manasā"ti-ādinā vutta-uggahakosalluddesato paṭṭhāya yāva "anupubbamuñcanādivasenā"ti padaṁ, tāva āgataṁ sabbaṁ bhāvanāvidhānaṁ kātabbaṁ sampādetabbaṁ. **Vaṇṇādivasenā**ti vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena. Ayañca vaṇṇādivasena manasikāro dhātupaṭikkūlavaṇṇamanasikārānaṁ sādhāraṇo pubbabhāgoti nibbattita[1] dhātumanasikārameva dassetuṁ **"avasāne evaṁ manasikāro pavattetabbo"**ti vuttaṁ.

311. **Aññamaññaṁ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā**ti ete "sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṁ kesā"ti evaṁ vohariyamānā bhūtupādāyadhammā "mayi kesā jātā, mayamettha jātā"ti evaṁ aññamaññaṁ ābhogapaccavekkhaṇasuññā. Iminā kāraṇassa ca phalassa ca abyāpāratāya dhātumattataṁ sandasseti, tena ca ābhogapaccavekkhaṇānampi evameva abyāpāratā dīpitāti daṭṭhabbaṁ. Na hi tāni, tesaṁ kāraṇāni ca tathā tathā ābhujitvā, paccavekkhitvā ca uppajjanti, paccayabhāvaṁ vā gacchantīti. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṁ. **Acetano**ti na cetano, cetanārahito vā. **Abyākato**ti abyākatarāsipariyāpanno. **Suñño**ti attasuñño. Tato eva **nissatto.** Thaddhalakkhaṇādhikatāya **thaddho.** Tato eva **pathavīdhātū**ti evaṁ manasikāro pavattetabboti sambandho. Evaṁ sabbattha.

312. **Suññagāmaṭṭhāne**ti ettha **suññagāma**ggahaṇaṁ paramatthato vedakavirahadassanatthaṁ kāyassa.

313. **Madhukaṭṭhike**ti madhukabījāni.

---

1. Vinibbhujitaṁ (Syā)

314. Gehathambhānaṁ ādhārabhāvena ṭhapitasilāyo **pāsāṇa-udukkhalakānī**ti adhippetāni.

315. Duggandhādibhāve cassa sadisabhāvadassanatthaṁ **allagocamma**ggahaṇaṁ.

316. Yebhuyyena maṁsapesīnaṁ bahalatāya **mahāmattika**ggahaṇaṁ.

317. **Kuṭṭadārūsū**ti dārukuṭṭikāya kuṭiyā bhittipādabhūtesu kaṭṭhesu.

318. Paṇhikaṭṭhi-ādīnaṁ ādhārabhāvo viya gopphakaṭṭhi-ādīnaṁ ādheyyabhāvopi asamannāhārasiddhoti dassanatthaṁ **"paṇhikaṭṭhi gopphakaṭṭhiṁ ukkhipitvā ṭhitan"**ti-ādiṁ vatvā puna **"sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitan"**ti-ādi vuttaṁ.

319. **Sinnavettaggādīsū**ti seditavettakaḷīrādīsu.

312. Uraṭṭhisaṅghāṭo pañjarasadisatāya **"uraṭṭhipañjaran"**ti vutto. Tassa athirabhāvadassanatthaṁ **jiṇṇasandamānikapañjaraṁ** nidassanabhāvena gahitaṁ.

322. **Yamakaṁsapiṇḍe**ti maṁsapiṇḍayugaḷe.

323. Kilomakassa setavaṇṇatāya **"pilotikapaliveṭhite"**ti pilotikaṁ nidassanabhāvena vuttaṁ. **Evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca maṁsaṁ jānātī**ti ettha na vakkahadayāni jānanti "mayaṁ paṭicchannakilomakena paṭicchannānī"ti, na sakalasarīre ca maṁsaṁ jānāti "ahaṁ paṭicchannakilomakena paṭicchannan"ti yojetabbaṁ.

324. **Koṭṭhamatthakapassan**ti kusūlassa abbhantare matthakapassaṁ.

325. **Dvinnaṁ thanānamantare**ti dvinnaṁ thanappadesānaṁ vemajjhe, thanappadeso ca abbhantaravasena veditabbo.

327. **Ekavīsati-antabhoge**ti ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggobhagge antamaṇḍale.

328. Āmāsaye ṭhito paribhuttāhāro udariyanti adhippetanti āha **"udariyaṁ udare ṭhitaṁ asitapītakhāyitasāyitan"**ti.

331. Abaddhapittaṁ saṁsaraṇalohitaṁ viya, kāyusmā viya ca kammajarūpapaṭibaddhavuttikanti āha **"abaddhapittaṁ jīvitindriyapaṭibaddhaṁ sakalasarīraṁ byāpetvā ṭhitan"**ti. Paṭibaddhatāvacanena cassa jīvitindriye sati sabbhāvameva dīpeti, na jīvitindriyassa viya ekantakammajatanti daṭṭhabbaṁ. **Pittakosake**ti mahākosāṭakīkosasadise pittādhāre. **Yūsabhūto**ti rasabhūto.

332. Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṁ chaḍḍanaṭṭhānaṁ candanikā, tassaṁ **candanikāyaṁ.**

333. Pubbāsayo mandapaññānaṁ kesañcideva hotīti katvā asabbasādhāraṇanti adhippāyenāha **"pubbo anibaddhokāso"**ti.

334. **Pittaṁ viyā**ti abaddhapittaṁ viya. **Sakalasarīran**ti jīvitindriyapaṭibaddhaṁ sabbaṁ sarīrappadesaṁ. **Vakkahadayayakanapapphāsāni tementan**ti ettha yakanaṁ heṭṭhābhāgapūraṇena, itarāni tesaṁ upari thokaṁ thokaṁ paggharaṇena ca temetīti daṭṭhabbaṁ. **Heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayamāne**ti temakatemitabbānaṁ abyāpāratāsāmaññanidassanatthaṁ eva upamā daṭṭhabbā, na ṭhānasāmaññanidassanatthaṁ. Sannicitalohitena hi temetabbānaṁ kesañci heṭṭhā, kassaci upari ṭhitatā **kāyagatāsatiniddese**[1] dassitāti. Yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṁ "mayi lohitaṁ ṭhitan"ti na jānāti, vakkādīni "amhe temayamānaṁ lohitaṁ ṭhitan"ti na jānantīti evaṁ yojanā veditabbā.

336. **Patthinnasineho**ti thinabhāvaṁ ghanabhāvaṁ gatasineho. Sakalasarīre maṁsanti yojanā, tañca thūlasarīraṁ sandhāya vuttaṁ. Medassa satipi patthinnatāya ghanabhāve maṁsassa viya na baddhatāti vuttaṁ **"patthinnayūso"**ti. Tenevassa āpokoṭṭhāsatā.

---

1. Visuddhi 1. 253 piṭṭhe.

337. **Udakapuṇṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesū**ti nātipariṇatānaṁ sajalakānaṁ aggato chinnānaṁ tālasalāṭukānaṁ vivarāni sandhāya vuttaṁ.

338. Vasāya attano ādhāre abhibyāpanamukhena abyāpāratāsāmaññaṁ vibhāvetabbanti ācāmagatatelaṁ nidassitanti daṭṭhabbaṁ.

339. **Kheḷuppattipaccaye** ambilaggamadhuraggādike.

343. Kesādīsu manasikāraṁ pavattetvā tejokoṭṭhāsesu pavattetabbo manasikāroti vibhattiṁ pariṇāmetvā yojetabbaṁ. **Yena santappatī**ti yena kāyo santappati, ayaṁ santappanakicco. **Tejo**ti tassa pariggaṇhanākāro eva paccāmaṭṭho. **Yena jīrīyatī**ti-ādīsupi eseva nayo.

344. **Assāsapassāsavasenā**ti antopavisanabahinikkhamananāsikāvātabhāvena. **"Evaṁ pavattamanasikārassā"**ti iminā vuttākārena sasambhāravibhattito pavattakammaṭṭhānamanasikārassa. **Dhātuyo pākaṭā hontī**ti vitthārato pariggahitattā dhātuyo vibhūtā honti. Idhāpi bhāvanāvidhānaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

345. **Tatthevā**ti tesuyeva vīsatiyā koṭṭhāsesu. **Paripācanalakkhaṇaṁ vitthambhanalakkhaṇan**ti etthāpi "tatthevā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ.

Puna **tatthevā**ti tesuyeva dvādasasu koṭṭhāsesūti attho. Ettha ca kesādikoṭṭhāsānaṁ saṁviggahatāya tattha vijjamānā āpodhātu-ādayo nhāniyacuṇṇādīsu udakādayo viya suviññeyyāti **"tattheva ābandhanalakkhaṇan"**ti-ādi vuttaṁ.

Santappanāditejokoṭṭhāsesu pana vāyodhātu-ādayo na tathā suviññeyyāti katvā **"tena avinibhuttan"**ti vuttaṁ, na tatthevāti. Yadi evaṁ vāyukoṭṭhāsesu kathaṁ tatthevāti? Vāyukoṭṭhāsāpi hi uddhaṅgamaṁvātādayo piṇḍākāreneva pariggahetabbataṁ upagacchanti, na pana santappanāditejokoṭṭhāsāti nāyaṁ doso. Tattha **tenā**ti tena tejena. **Avinibhuttan**ti avinābhūtaṁ, taṁtaṁkalāpagatavasena vā evaṁ vuttaṁ. **Evaṁ vavatthāpayato**ti vuttākārena salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo

vavatthāpentassa. **Vuttanayenā**ti "tassevaṁ vāyamamānassā"ti-ādinā[1] heṭṭhā vuttanayena.

346. **Evampi bhāvayato**ti salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo pariggahetvā bhāventassāpi. **Pubbe vuttanayenā**ti sasambhāravibhattito **bhāvanāyaṁ**[2] vuttena nayena. **Evan**ti yathā kese, evaṁ. **Sabbākoṭṭhāsesū**ti ekacattālīsabhedesu sesasabbakoṭṭhāsesu evamettha aṭṭhasaṭṭhidhātusatassa[3] pariggaho vutto hoti. Bhāvanāvidhānaṁ panettha heṭṭhā vuttanayameva.

Idāni vacanatthādimukhenapi dhātūsu manasikāravidhānaṁ dassetuṁ **"vacanatthato"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **vacanatthato**ti yasmā sabbapaṭhamaṁ kammaṭṭhānassa uggahaṇaṁ vacanavasena hoti vacanadvārena tadatthassa-ādito gahetabbato, tasmā vacanatthatopi dhātūnaṁ manasikātabbatā vuttā. **Kalāpato**ti vacanatthavasena visesato, sāmaññato ca dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa yasmā tā piṇḍaso pavattanti, na paccekaṁ, tasmā kalāpatopi manasikātabbatā vuttā. Te pana kalāpā paramāṇuparimāṇā hontīti tappariyāpannānaṁ pathavīdhātu-ādīnaṁ ekasmiṁ sarīre parimeyyaparicchedaṁ dassetuṁ **cuṇṇato** manasikātabbatā vuttā. Sā panāyaṁ tāsaṁ cuṇṇato manasikāro saṅghāṭavasena hotīti nibbaṭṭitasarūpameva[4] pariggahetabbaṁ dassetuṁ **lakkhaṇādito** manasikāro vutto. Lakkhaṇādito dhātuyo parigganhantena salakkhaṇavibhattito kammaṭṭhānābhinivese yasmā dvācattālīsāya koṭṭhāsānaṁ vasena dhātūsu pariggayhamānāsu ettakā utusamuṭṭhānā, ettakā cittādisamuṭṭhānā"ti ayaṁ vibhāgo ñātabbo hoti, tasmā **samuṭṭhānato** manasikāro vutto.

Evaṁ pariññātasamuṭṭhānānampi tāsaṁ saddānusārena vinā visesasāmaññapariggaho kātabboti dassetuṁ **nānattekattato** manasikāro vutto. Lakkhaṇavisesato vinibhuttarūpāpi etā aniddisitabbaṭṭhānatāya padesena avinibhuttāti ayaṁ viseso pariggahetabboti

1. Visuddhi 1. 347 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 184 piṭṭhe.
3. Aṭṭhasaṭṭhissa dhātusatassa (Sī), aṭṭhasaṭṭhiyā dhātusatassa (Syā)
4. Nibbajjitaṁ sarūpameva (Syā)

dassetuṁ **vinibbhogāvinibbhogato** manasikāro vutto. Satipi avinibbhogavuttiyaṁ kācideva kāsañci sabhāgā, kāci visabhāgāti ayampi viseso pariggahetabboti dassetuṁ **sabhāgavisabhāgato** manasikāro vutto. Sabhāgavisabhāgāpi dhātuyo ajjhattikā īdisakiccavisesayuttā, bāhirā tabbiparītāti ayaṁ viseso pariggahetabboti dassetuṁ **ajjhattikabāhiravisesato** manasikāro vutto. Sajātisaṅgahādiko dhātusaṅgahavisesopi pariggahitabboti dassetuṁ **saṅgahato** manasikāro vutto. Sandhāraṇādīhi yathāsakakiccehi aññamaññūpatthambhabhāvatopi dhātuyo pariggahetabbāti dassetuṁ **paccayato** manasikāro vutto. Abyāpāranayato dhātuyo pariggahetabbāti dassetuṁ **asamannāhārato** manasikāro vutto. Attano paccayadhammavisesato, paccayabhāvavisesato ca dhātuyo pariggahetabbāti dassetuṁ **paccayavibhāgato** manasikāro vuttoti evametesaṁ terasannaṁ ākārānaṁ pariggahe kāraṇaṁ veditabbaṁ. **Ākārehī**ti pakārehi, kāraṇehi vā.

347. Tattha **patthaṭattā**ti puthuttā, tena puthubhāvato puthuvī, puthuvī eva pathavīti niruttinayena saddatthamāha. Patthanaṭṭhena vā pathavī, patiṭṭhābhāvena patthāyati upatiṭṭhatīti attho. **"Appotī"**ti padassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āpīyatī**ti[1] sosīyati, pivīyatīti keci. "Ayaṁ panattho sasambhārāpe yujjatī"ti vadanti, lakkhaṇāpepi yujjateva. Sopi hi pharusapācanavisosanākārena sesabhūtattayena pīyamāno viya pavattatīti. **Appāyatī**ti brūheti. Paribrūhanarasā hi āpodhātu. **Tejatī**ti niseti, tikkhabhāvena sesabhūtattayaṁ usmāpayatīti attho. **Vāyatī**ti samīreti, desantaruppattihetubhāvena bhūtasaṅghātaṁ gadhetīti attho.

Evaṁ tāva visesato vacanatthaṁ vatvā idāni sāmaññato vattuṁ **"avisesena panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Salakkhaṇadhāraṇato**ti yathā titthiyaparikappito "pakati attā"ti evamādiko sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana salakkhaṇaṁ sabhāvaṁ dhārentīti dhātuyo.

---

1. Appīyatīti (Sī)

Dukkhādānatoti dukkhassa vidahanato. Etā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā ayalohādidhātuyo viya ayalohādiṁ anekappakāraṁ saṁsāradukkhaṁ vidahanti. **Dukkhādhānato**ti anappakassa dukkhassa vidhānamattato avasavattanato, taṁ vā dukkhaṁ etāhi kāraṇabhūtāti sattehi anuvidhīyati, tathāvihitañca taṁ etāsveva dhīyati ṭhapīyatīti evaṁ dukkhādhānato, dhātuyo. Apica "najjīvaṭṭho dhātuṭṭho"ti vuttovāyamattho. Tathā hi bhagavā "chadhātukoyaṁ bhikkhu puriso"ti-ādīsu[1] jīvasaññāsamūhananatthaṁ dhātudesanaṁ akāsīti. Iti vacanatthamukhenapi asādhāraṇato, sādhāraṇato ca dhātūnaṁ sarasalakkhaṇameva vibhāvīyatīti āha **"evaṁ visesasāmaññavasena vacanatthato manasi kātabbā"**ti. Manasikāro pana vacanatthamukhena dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

348. **Ākārehī**ti pakārehi. Atha vā ākarīyanti dissanti ettha dhātuyoti ākārā, koṭṭhāsā. **Aṭṭhadhammasamodhānā**ti yathāvuttānaṁ paccayavisesena visiṭṭharūpānaṁ vaṇṇādīnaṁ aṭṭhannaṁ dhammānaṁ samavadhānato sannivesavisesavasena sahāvaṭṭhānato taṁ upādāya. **Kesāti sammuti** samaññāmattaṁ hoti. **Tesaṁyeva vinibbhogā**ti tesaṁyeva vaṇṇādīnaṁ vinibbhujanato. Yathā hi vaṇṇādayo aṭṭha dhammā paññāya vinibbhujjamānā aññamaññabyatirekena paramatthato upalabbhanti, na evaṁ vaṇṇādibyatirekena paramatthato kesā upalabbhanti. Tasmā ye ca dhamme samudite upādāya "kesā"ti sammuti, tesu visuṁ visuṁ katesu natthi "kesā"ti sammuti, vohāramattanti attho.

"Aṭṭhadhammakalāpamattamevā"ti idaṁ kesapaññattiyā upādāyabhūte vaṇṇādike ekattena gahetvā vuttaṁ, na tesaṁ aṭṭhadhammamattabhāvato. **Kammasamuṭṭhāno koṭṭhāso**ti[2] kesesu tāva kesamūlaṁ, evaṁ lomādīsupi yathārahaṁ veditabbaṁ. **Dasadhammakalāpopī**ti ettha asitādiparipācako tejokoṭṭhāso navadhammakalāpopīti vattabbo. Yadi'me kesādikoṭṭhāsā yathārahaṁ

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.
2. Kammasamuṭṭhāne kesādike (Syā)

aṭṭhanavadasadhammasamūhabhūtā, atha kasmā pathavī-ādidhātumattato manasi karīyantīti āha **"ussadavasena panā"**ti-ādi. Yasmā ayaṁ dhātumanasikāro yāvadeva sattasaññāsamugghāṭanattho, dhammavinibbhogo ca sātisayaṁ sattasaññāsamugghāṭāya saṁvattati, tasmā koṭṭhāsesu evaṁ dhammavibhāgo veditabbo. Ettha hi udariyaṁ karīsaṁ pubbo muttañca utusamuṭṭhānā, asitādiparipācakatejo kammasamuṭṭhāno, assāsapassāsavāto cittasamuṭṭhānoti cha ekasamuṭṭhānā, sedo assu kheḷo siṅghāṇikāti cattāro utucittavasena dvisamuṭṭhānā, sesā dvattiṁsa catusamuṭṭhānā.

Tesu asitādiparipācake tejokoṭṭhāse eko kalāpo jīvitanavako, aññesu ekasamuṭṭhānesu utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno vā ekeko aṭṭhako, dvisamuṭṭhānesu utucittavasena dve dve aṭṭhakā, catusamuṭṭhānesu utucittāhārasamuṭṭhānā tayo tayo aṭṭhakā, utucittasamuṭṭhānesu saddanavakā, aṭṭhasu tejovāyokoṭṭhāsesu aṭṭha jīvitanavakā, sesesu catuvīsatiyā koṭṭhāsesu kāyabhāvadasakadvayasahitā, cakkhādisaññitesu maṁsakoṭṭhāsesu[1] cakkhusotaghānajivhāvatthudasakasahitā cāti paripuṇṇāyatanake rūpakāye bhedaṁ anāmasitvā ekattavasena gayhamānā sattacattālīsādhikasatarūpakalāpā[2] rūpavibhāgato sādhikaṁ diyaḍḍharūpasahassaṁ hoti, koṭṭhāsānaṁ pana avayavavibhāgena tadavayavakalāpānaṁ bhede gayhamāne rūpadhammānaṁ asaṅkhyeyyabhedatā veditabbā. Evaṁ dhammavibhāgato anekabhedabhinnāpi ime dvācattālīsa koṭṭhāsā ussadaggahaṇena catudhātuvaseneva vavatthapetabbā. Tenāha **"ussadavasena pana -pa- manasi kātabbā"**ti. Tattha manasikāravidhi vuttanayeneva veditabbo.

349. **Majjhimena pamāṇenā**ti ārohapariṇāhehi majjhimasarīre labbhamānena majjhimena parimāṇena. **Pariggayhamānā**ti paññāya paritakketvā gayhamānā. **Paramāṇubhedasañcuṇṇā**ti ettha yathā "aṅgulassa aṭṭhamo bhāvo yavo, yavassa aṭṭhamo bhāgo ūkā,

1. Pañcakoṭṭhāsesu (Sī)

2. Tesattatādhikasataṁ rūpakalāpā (Sī)

ūkāya aṭṭhamo tāgo likkhā, likkhāya aṭṭhamo bhāgo rathareṇu, rathareṇussa aṭṭhamo bhāgo tajjārī, tajjāriyā aṭṭhamo bhāgo aṇu, evaṁ aṇuno aṭṭhamo bhāgo paramāṇu nāmā"ti keci. **Aṭṭhakathāyaṁ**[1] pana "sattadhaññamāsappamāṇaṁ ekaṁ aṅgulaṁ, satta-ūkāpamāṇo eko dhaññamāso, sattalikkhāpamāṇā ekā ūkā, chattiṁsarathareṇuppamāṇā ekā likkhā, chattiṁsatajjārippamāṇo eko rathareṇu, chattiṁsa-aṇuppamāṇā ekā tajjārī, chattiṁsaparamāṇuppamāṇo eko aṇū"ti vuttaṁ. Tasmā aṇuno chattiṁsatimabhāgamatto paramāṇu nāma ākāsakoṭṭhāsiko maṁsacakkhussa agocaro dibbacakkhusseva gocarabhūto. Taṁ sandhāyāya **"paramāṇubhedasañcuṇṇā"**ti, yathāvuttaparamāṇuppabhedena cuṇṇavicuṇṇabhūtā. **Sukhumarajabhūtā**ti tatoyeva ativiya sukhumarajabhāvaṁ gatā.

Doṇamattā siyāti soḷasa nāḷimattā. Idhāpi "majjhimena pamāṇenā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Tena "pakatiyā catumuṭṭhikaṁ kuḍuvaṁ, catukuḍuvaṁ nāḷi, tāya nāḷiyā soḷasa nāḷiyo doṇaṁ, taṁ pana magadhanāḷiyā dvādasa nāḷiyo hontī"ti vadanti. **Saṅgahitā**ti yathā na vippakirati, evaṁ ābandhanavasena sampiṇḍitvā gahitā. **Anupālitā**ti yathā paggharaṇasabhāvāya āpodhātuyā vasena kilinnabhāvaṁ, vicchilabhāvaṁ vā nāpajjati, evaṁ anurakkhitā. **Vitthambhitā**ti saṅghātavāyunā ativiya vitthambhanaṁ pāpitā. **Na vikirati na viddhaṁsatī**ti sukhumarajabhūtāpi pathavīdhātu ābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi āpotejovāyodhātūhi laddhapaccayā sinehena temitā tejasā paripakkā vāyunā vitthambhanaṁ pāpitā piṭṭhacuṇṇā viya na ito cito ca vikirati na viddhaṁsati, atha kho piṇḍitā ghanabhūtā hutvā nānappakārena gahetabbataṁ āpajjati. Tenāha **"avikiriyamānā"**ti-ādi. Tattha **vikappan**ti vibhāgaṁ. Yadipi tejovāyodhātuyopi saviggahā rūpadhammabhāvato. Yādiso pana ghanabhāvo pathavī-āpodhātūsu labbhati, na tādiso tejovāyodhātūsu labbhatīti meyyabhāvābhāvato tattha cuṇṇabhedo na uddhaṭo. Tathā hi sasambhāratejovāyūsupi meyyabhāvo na labbhateva.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 328 piṭṭhe.

Yūsagatāti yūsabhāvaṁ dravabhāvaṁ gatā. Tato eva **ābandhanākārabhūtā. Na paggharatī**ti na ogaḷati. **Na parissavatī**ti na vissandati[1]. **Pīṇitapīṇitabhāvaṁ dassetī**ti āpodhātuyā brūhanarasatāya vuttaṁ.

Usumākārabhūtāti etena kāye pākatika-usmāpi gahaṇīsaṅkhātāya tassāyeva tejodhātuyā vasena hotīti dasseti. **Paripācetī**ti santejeti. Sā hi yathābhuttassa āhārassa sammā pariṇāmanena rasādisampattiyā hetubhāvaṁ gacchantī imaṁ kāyaṁ paripāceti santejetīti vuccati. Tenevāha "**na pūtibhāvaṁdassetī**"ti. Kammūpanissayāya, cittappasādahetukāya ca sarīre vaṇṇasampadāya tejodhātu visesapaccayo, pageva utu-āhārasamuṭṭhānāya rūpasampattiyā yathāvuttatejodhātūti āha "**vaṇṇasampattiñcassa āvahatī**"ti.

Samudīraṇavitthambhanalakkhaṇāti ettha **samudīraṇaṁ** anupellanaṁ, visosananti keci. **Vitthambhanaṁ** sesabhūtattayassa thambhitattāpādanaṁ, uppīlananti eke. **Tāyā**ti vitthambhanalakkhaṇāya vāyodhātuyā. **Aparāyā**ti samudīraṇalakkhaṇāya. Sā hi pellanasabhāvā. Tenāha "**samabbhāhato**"ti. Samabbhāhanañca rūpakalāpassa desantaruppattiyā hetubhāvo. **Avaghaṭṭanaṁ** āsannataruppattiyā. **Lāḷetī**ti parivatteti. Idāni yadatthaṁ cuṇṇato manasikāro āgato, taṁ nigamanavasena dassetuṁ "**evametan**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dhātuyantan**ti suttena viya yantarūpakaṁ asatipi kattubhūte attani cittavasena dhātumayaṁ yantaṁ pavattati, idhāpi manasikāravidhi vuttanayeneva veditabbo.

350. Yadipi catunnaṁ dhātūnaṁ lakkhaṇādayo heṭṭhā tattha tattha vuttā eva, tathāpi te anavasesato dassetvā visuṁ kammaṭṭhānapariggahavidhiṁ dassetuṁ "**lakkhaṇādito**"ti-ādi āraddhaṁ. Tattha lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṁ, kakkhaḷattaṁ lakkhaṇametissāti **kakkhaḷattalakkhaṇā.** Nanu ca kakkhaḷattameva pathavīdhātūti? Saccametaṁ, tathāpi viññātāviññātasaddatthatāvasena abhinnepi dhamme kappanāsiddhena bhedena evaṁ niddeso kato. Evaṁ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā

1. Vissarati (Sī, Ka)

lakkhīyatīti lakkhaṇaṁ, kakkhaḷattaṁ hutvā lakkhiyamānā dhātu kakkhaḷattalakkhaṇāti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesāsupi eseva nayo. **Patiṭṭhānarasā**ti sahajātadhammānaṁ patiṭṭhābhāvakiccā. Tato eva nesaṁ sampaṭicchanākārena ñāṇassa paccupatiṭṭhatīti **sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā.** Padaṭṭhānaṁ panettha aññadhammatāya na uddhaṭaṁ, sādhāraṇabhāvasabbhāvato vā dūrakāraṇaṁ viya. Yathā vā dhammuddesavāravaṇṇanādīsu rasādinā aññesaṁ paccayabhāvaṁ dassetvā paccayavantatādassanatthaṁ padaṭṭhānaṁ uddhaṭaṁ, na evamidha. Idha pana dhātūnaṁ anaññasādhāraṇavisesavibhāvanaparāya codanāya aññadhammabhūtaṁ padaṭṭhānaṁ na uddhaṭanti vaṭṭhabbaṁ. **Brūhanarasā**ti sahajātadhammānaṁ vaḍḍhanākiccā. Tathā hi sā nesaṁ pīṇitabhāvaṁ dassetīti vuccati. **Saṅgahapaccupaṭṭhānā**ti bāhira-udakaṁ viya nhānīyacuṇṇassa sahajātadhammānaṁ saṅgahaṇapaccupaṭṭhānā. **Maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā**ti bāhiraggi viya jatulohādīnaṁ sahajātadhammānaṁ mudubhāvānuppadānapaccupaṭṭhānā. **Abhinīhāro** bhūtasaṅghāṭassa desantaruppattihetubhāvo, nīharaṇaṁ vā bījato aṅkurassa viya.

351. **Utusamuṭṭhānāva** kammādivasena anuppattito. **Utucittasamuṭṭhānā** kadāci ututo, kadāci cittato uppajjanato. **Avasesā**ti vuttāvasesā kesādayo catuvīsati, ādito tayo tejokoṭṭhāsā, pañca vāyokoṭṭhāsā cāti dvattiṁsa. **Sabbepī**ti te sabbepi kammādivasena uppajjanato **catusamuṭṭhānā.** Kesādīnampi hi maṁsato avimuttabhāgo kammāhāracittasamuṭṭhānova hotīti.

352. **Nānattekattato**ti visesasāmaññato. Dhammānaṁ hi aññamaññaṁ visadisatā nānattaṁ, samānatā ekattaṁ. **Sabbāsampī**ti catunnampi. **Salakkhaṇādito**ti sakaṁ lakkhaṇaṁ salakkhaṇaṁ, tato salakkhaṇādito. **Ādi**-saddena rasapaccupaṭṭhānānaṁ viya mudusaṇhapharusabhāvādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **"Kammasamuṭṭhānādivasena nānattabhūtānan"**ti kasmā vuttaṁ, nanu kammasamuṭṭhānādivasena catunnaṁ dhātūnaṁ ekattaṁ hoti sādhāraṇattāti? Na, "aññā eva dhātuyo kammasamuṭṭhānā, aññā utu-ādisamuṭṭhānā"ti-ādikaṁ bhedaṁ sandhāya tathā vacanato. **Etāsaṁ** dhātūnaṁ. **Ruppanalakkhaṇaṁ** ruppanasabhāvaṁ. Kimpanetaṁ ruppanaṁ nāma? Yā sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti, tasmiṁ vā sati yo vijjamānasseva

visadisuppattiyā hetubhāvo, taṁ ruppanaṁ. **anatītattā**ti apariccajanato.

Mahantapātubhāvo cettha sasambhāradhātuvasena veditabbo, tathā **mahāvikāratā** mahābhūtasāmaññalakkhaṇadhātuvasena, **mahāparihāratā, mahattavijjamānatā** ca ubhayavasenāti. Bhūtasaddāpekkhāya **"etānī"**ti napuṁsakaniddeso. **Mahantāni pātubhūtāni** anekasatasahassa[1] rūpakalāpasaṅghāṭatāya samūhavasena, santativasena ca aparimitaparimāṇānaṁ, anekayojanāyāmavitthārānañca uppajjanato. **Cattāri nahutānī**ti cattāri dasasahassāni. **Devadānavādīnaṁ** tigāvutādisarīravasena mahantāni pātubhūtāni.

Tatthāyaṁ vacanatthomahantāni bhūtāni jātāni nibbattānīti **mahābhūtānī**ti. Anekābhūtavisesadassanena, anekabbhutadassanena ca anekacchariyadassanavasena mahanto abbhuto, mahantāni vā abhūtāni etthāti **mahābhūto,** māyākāro. Yakkhādayo jātivaseneva mahantā bhūtāti **mahābhūtā,** niruḷho vā ayaṁ tesu mahābhūtasaddo daṭṭhabbo. Pathavī-ādayo pana vañcakatāya, aniddisitabbaṭṭhānatāya ca mahābhūtā viya **mahābhūtā.** Bhūtasaddassa ubhayaliṅgatāya napuṁsakatā katā. Tattha **vañcakatā** sayaṁ anīlādisabhāvāni hutvā nīlādisabhāvassa upaṭṭhāpanaṁ, anitthipurisādisabhāvāneva hutvā itthipurisādi-ākārassa upaṭṭhāpanaṁ. Tathā aññamaññassa anto, bahi ca aṭṭhitānaṁyeva aññamaññaṁ nissāya avaṭṭhānato **aniddisitabbaṭṭhānatā.** Yadi hi imā dhātuyo aññamaññassa anto ṭhitā, na sakiccakarā siyuṁ aññamaññānuppavesanato, atha bahi ṭhitā vinibbhuttā siyuṁ. Tathā sati avinibbhuttavādo hāyeyya, tasmā na niddisitabbaṭṭhānā. Evaṁ santepi patiṭṭhānādinā yathāsakaṁ kiccavisesena sesānaṁ tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ upakārikā honti, yena sahajātādinā paccayena paccayā honti. Tenāha **"na ca aññamaññaṁ nissāya na tiṭṭhantī"**ti. **Manāpehī**ti manoharehi cāturiyavantehi. **Vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehī**ti kāḷasāmatādivaṇṇehi, puthulavivarakisatādisaṇṭhānehi, hatthabhamukādivikkhepehi ca. **Sarasalakkhaṇan**ti sabhāvabhūtaṁ lakkhaṇaṁ, sakiccakaṁ vā sabhāvaṁ.

---

1. Anekasahassa (Ka)

Mahāparihāratoti ettha vacanatthaṁ vadanto āha **“mahantehi -pa- bhūtāni, mahāparihārāni vā bhūtānī”**ti. Tattha pacchimatthe purimapade uttarapadassa parihārasaddassa lopaṁ katvā **“mahābhūtānī”**ti vuttaṁ.

Tathā hīti tato eva vikārassa mahantattā evāti taṁ vikāraṁ dassetuṁ **“bhūmito”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **accimato**ti aggissa. Koṭisatasahassaṁ ekaṁ **koṭisatasahassekaṁ cakkavāḷan**ti taṁ sabbaṁ āṇākhettabhāvena ekaṁ katvā davati. **Vilīyatī**ti vipattikarameghābhivuṭṭhena khārudakena lavaṇaṁ viya vilayaṁ gacchati viddhaṁsati. **Kupitenā**ti khubhitena. **Vikīratī**ti vidhamati viddhaṁsati.

Anupādinnesu vikāramahattaṁ dassetvā upādinnesu dassento **“pattaddho”**ti-ādimāha. Tattha **kaṭṭhamukhena vā**ti **vā**-saddo upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena ḍaṭṭho patthaddho hoti, evaṁ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhamukhagato viya pattaddho hotīti attho. Atha vā **vā**-saddo avadhāraṇattho. So “pathāvīdhātuppakopena vā”ti evaṁ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho—kaṭṭhamukhena ḍaṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhamukhagato viya hotīti. **Vā**-saddo vā aniyamattho, tatrāyamattho—kaṭṭhamukhena ḍaṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā hoti mantāgadavasena, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti.

Pūtiyoti kuthito. **Santatto**ti sabbaso tatto samuppannadāho. **Sañchinno**ti samantato chinno paramāṇubhedasañcuṇṇo āyasmato upasenattherassa sarīraṁ viya. **Mahāvikārāni bhūtānī**ti mahāvikāravantāni bhūtāni mahābhūtānīti purimapade uttarapadalopena niddeso daṭṭhabbo. **“Pathavī”**ti-ādinā sabbalokassa pākaṭānipi vipallāsaṁ muñcitvā yathāsabhāvato parigganhane mahantena vāyāmena vinā na pariggaṇhantīti duviññeyyasabhāvattā “mahantānī”ti vuccanti. Tāni hi suviññeyyāni. “Amahantānī”ti mantvā ṭhitā tesaṁ duppariggahataṁ

disvā "aho mahantāni etānī"ti jānātīti mahābhūtekadesatādīhi vā kāraṇehi **mahābhūtāni.** Etā hi dhātuyo mahābhūtekadesato, mahābhūtasāmaññato, mahābhūtasannissayato, mahābhūtabhāvato, mahābhūtapariyosānato cāti imehipi kāraṇehi **"mahābhūtānī"**ti vuccanti.

Tattha **mahābhūtekadesato**ti "bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā"ti-ādīsu[1] hi avisesena khandhapañcakaṁ "bhūtan"ti vuccati. Tattha yadidaṁ kāmabhave, rūpabhave, pañcavokārabhave, ekacce ca saññībhave pavattaṁ khandhapañcakaṁ, taṁ mahāvisayatāya "mahābhūtan"ti vattabbataṁ arahati. Pathavī-ādayo pana catasso dhātuyo tassa mahābhūtassa ekadesabhūtā "mahābhūtā"ti vuccanti. Samudāyesu hi pavattavohārā avayavesupi dissanti yathā "samuddo diṭṭho, paṭo daḍḍho"ti ca. **Mahābhūtasamaññato**ti tadadhīnavuttitāya bhavanti ettha upādārūpānīti bhūtāni, pathavī-ādayo catasso dhātuyo. Sā panāyametāsu bhūtasamaññā anaññatthavuttitāya upādārūpānaṁ aviparītaṭṭhā[2], lokassa cetā bahūpakārā, cakkhusamuddādīnaṁ nissayabhūtā cāti mahantāni bhūtānīti samaññāyiṁsu. **Mahābhūtasannissayato**ti mahantānaṁ mahānubhāvānaṁ mahāsammatamandhātuppabhutīnaṁ raññaṁ, sakkādīnaṁ devānaṁ, vepacitti-ādīnaṁ asurānaṁ, mahābrāhmādīnaṁ brāhmānaṁ, guṇato vā mahantānaṁ buddhānaṁ, paccekabuddhānaṁ, sāvakānaṁ upādāyupādāya vā sabbesampi bhūtānaṁ sattānaṁ nissayabhūtatāya mahantā bhūtā etesūti mahābhūtā. Cātumahābhūtiko hi nesaṁ kāyoti. **Mahābhūtabhāvato**ti bahubhūtabhāvato. Ayaṁ hi **mahā**-saddo "mahājano sannipatito"ti-ādīsu bahubhāve dissati. Pathavī-ādayo ca dhātuyo ekasmimpi attabhāve aparimeyyappabhedā pavattanti. Tasmā mahantā bahū anekasatasahassappabhedā bhūtāti mahābhūtā. **Mahābhūtapariyosānato**ti mahābhūtassa vasena pariyosānappattito.

"Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā.
Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṁ pacī"ti[3]—

1. Ma 1. 326 piṭṭhe. 2. Aviparītatthā (Sī), aviparītattā (Syā, Ka) 3. Khu 5. 68 piṭṭhe.

hi evamādīsu khīṇāsavo "bhūto"ti vutto. So hi ucchinnabhavanettikatāya āyatiṁ appaṭisandhikattā ekantato "bhūto"ti vuccati, na itare, bhavissantīti vohāraṁ anatītattā. Bhūto eva idha pūjāvasena "mahābhūto"ti vutto yathā "mahākhīṇāsavo, mahāmoggallāno"ti ca. Imāsañca dhātūnaṁ anādimati saṁsāre pabandhavasena pavattamānānaṁ yathāvuttassa mahābhūtasseva santāne pariyosānappatti, nāññatra. Tasmā mahābhūte bhūtā pariyosānaṁ pattāti mahābhūtā purimapade bhūta-saddassa lopaṁ katvā. Evametā dhātuyo mahābhūtekadesatādīhi mahābhūtāti veditabbā. Pathavī-ādīnaṁ kakkhaḷapaggharaṇādivisesalakkhaṇasamaṅgitā apariccattādhātulakkhāṇānaṁ yevāti āha **"dhātulakkhaṇaṁ anatītattā"**ti. Na hi sāmaññapariccāgena viseso, visesanirapekkhaṁ vā sāmaññaṁ pavattati. Tathā hi vadanti—

> "Tamatthāpekkhato bhedaṁ, sasāmaññaṁ jahāti no.
> Gaṇhāti saṁsayuppādā, samevekatthakaṁ dvayan"ti.

Salakkhaṇadhāraṇena cāti yena salakkhaṇadhāraṇena "dhātuyo"ti vuccanti, teneva **"dhammā"**tipi vuccanti ubhayathāpi nissattanijjīvatāya eva vibhāvanato. Tenevāha "chadhāturoyaṁ bhikkhu puriso[1], dhammesu dhammānupassī viharatī"ti[2] ca. Arūpānaṁ khaṇato rūpānaṁ khaṇassa nāti-ittaratāyāha **"attano khaṇānurūpan"**ti. **Dharaṇenā**ti ṭhānena[3], pavattanenāti attho. **Khayaṭṭhenā**ti khaṇabhaṅgutāya[4]. **Bhayaṭṭhenā**ti udayavayapaṭipīḷanādinā sappaṭibhayatāya. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahena.

353. **Sahuppannāva etā**ti etā catasso dhātuyo saha uppannāva saha pavattamānāva samānakāle labbhamānāpi avakaṁsato **sabbapariyantime** utucittāhārasamuṭṭhānesu suddhaṭṭhake, kammajesu jīvitanavaketi ekekasmiṁ **suddhaṭṭhakādikalāpepi padesena avinibbhuttā** visuṁ visuṁ aniddisitabbaṭṭhānatāya. Yattha hi tissannaṁ dhātūnaṁ

---

1. Ma 2. 283 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 43 piṭṭhādīsu.
3. Dhāraṇena (Sī, Syā, Ka)
4. Khaṇabhaṅguratāya (Sī), khayabhaṅgutāya (Syā)

patiṭṭhāvasena pathavī, tattheva tassā ābandhanaparipācanasamudīraṇavasena itarā. Esa nayo sesāsupi.

354. **Purimā dve garukattā sabhāgā** aññamaññanti adhippāyo. Ettha ca nanu pathaviyāpi lahubhāvo atthi. Tathā hi sā "kakkhaḷaṁ mudukaṁ saṇhaṁ pharusaṁ garukaṁ lahukan"ti niddiṭṭhā, āpepi lahubhāvo labbhatevāti? Na, nippariyāyagarubhāvassa adhippetattā. Garubhāvo eva hi pathavīdhātuyā garutaraṁ upādāya lahubhāvoti pariyāyena vutto sītabhāvo viya tejodhātuyā. Yadi evaṁ rūpassa lahutāti kathaṁ? Ayampi vuttanayā eva lahutākāraṁ upādāya labbhanato. Na hi paricchedavikāralakkhaṇāni paramatthato labbhanti nipphannarūpānaṁ avatthāvisesasabhāvato. Tasmā paramatthasiddhaṁ garubhāvaṁ sandhāya vuttaṁ "purimā dve garukattā sabhāgā"ti. **"Tathā"**ti padena "sabhāgā"ti imamatthaṁ upasaṁharati. **"Dve"**ti pana idaṁ yathā "purimā"ti ettha, evaṁ "pacchimā"ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṁ. **Visabhāgā** garukalahukabhāvatoti adhippāyo. Yathā ca garukalahukabhāvehi, evaṁ peyyabhāvāpeyyabhāvehi[1] ca sabhāgavisabhāgatā yojetabbā.

355. **Ajjhattikā** heṭṭhā vutta-ajjhattikā, sattasantānapariyāpannāti attho. **Viññāṇavatthu viññatti-indriyānan**ti cakkhādīnaṁ channaṁ viññāṇavatthūnaṁ, dvinnaṁ viññattīnaṁ, itthipurisindriyajīvitindriyānañca. Ye pana "viññāṇavatthūti hadayavatthu gahitan"ti vadanti, tesaṁ indriya-ggahaṇena aṭṭhannampi rūpindriyānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. **"Vuttaviparītappakārā"**ti idaṁ bahirānaṁ dhātūnaṁ yathā sabbaso viññāṇavatthuviññatti-indriyānaṁ anissayatā ca iriyāpathaviraho ca vuttavipariyāyo, evaṁ catusamuṭṭhānatāpīti katvā vuttaṁ, na lakkhaṇarūpassa viya kutocipi samuṭṭhānassa abhāvato-utusamuṭṭhānatāya tāsaṁ. Lahutādinissayatāpi ajjhattikānaṁ dhātūnaṁ vattabbā, na vā vattabbā. Viññatti-ggahaṇaṁ hi lakkhaṇanti.

356. **Itarāhī**ti āpotejovāyudhātūhi. **Ekasaṅgahā**ti sajātisaṅgahena ekasaṅgahā. Samānajātiyānaṁ hi saṅgaho sahajātisaṅgaho. Tenāha **"samuṭṭhānanānattābhāvato"**ti.

---

1. Meyyabhāvāmeyyabhāvehi (Sī, Ka), evameva sabhāvehipi (Syā)

357. **Tiṇṇaṁ mahābhūtānaṁ patiṭṭhā hutvā paccayo hotī**ti yehi mahābhūtehi sampiṇḍanavasena saṅgahitā, paripācanavasena anupālitā, samudīraṇavasena vitthambhitā ca, tesaṁ attanā sahajātānaṁ tiṇṇaṁ mahābhūtānaṁ patiṭṭhā hutvā tato eva sandhāraṇavasena avassayo hoti, vuttanayena vā patiṭṭhā hutvā sahajātādivasena paccayo hotīti. Esa nayo sesāsupi.

358. Yadipi aññamañña-ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammāti heṭṭhā dhātūnaṁ asamannāhāratā dassitā eva, athāpi imināva nayena visuṁ kammaṭṭhānapariggaho kātabboti dassento **"pathavīdhātucetthā"**ti-ādimāha. Tattha **pathavīdhātu cetthā**ti **ca**-saddo sampiṇḍanattho, tena ayampi eko manasikārappakāroti dīpeti. **Etthā**ti etāsu dhātūsu. Ayaṁ "pathavīdhātū"ti vā "paccayo homī"ti vā na jānātīti attani viya attano kicce ca ābhogābhāvaṁ dassetvā upakārakassa viya upakattabbānampi ābhogābhāvaṁ dassetuṁ **"itarānipī"**ti-ādi vuttaṁ. **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, tatthāpi attakiccupakattabbabhedesu sabbesu.

359. **Paccayavibhāgato**ti paccayadhammavibhāgato ceva paccayabhāvavibhāgato ca. "Paccayato"ti hi iminā pathavī-ādīnaṁ aññāsādhāraṇo patiṭṭhābhāvādinā sesabhūtattayassa paccayabhāvo vutto. Idha pana yehi dhammehi pathavī-ādīnaṁ uppatti, tesaṁ, pathavī-ādīnañca anavasesato paccayabhāvavibhāgo vuccatīti ayaṁ imesaṁ dvinnaṁ ākārānaṁ viseso. **Kamman**ti kusalākusalaṁ rūpuppādakaṁ kammaṁ. **Cittaṁn**ti yaṁ kiñci rupuppādakaṁ cittaṁ. **Āhāro**ti ajjhattiko rūpuppādako āhāro. **Utū**ti yo koci utu, atthato tejodhātu. **Kammamevā**ti avadhāraṇaṁ samuṭṭhānasaṅkarābhāvadassanatthaṁ, tena akammajānampi kesañci kammassa pariyāyapaccayabhāvo dīpito hoti. Tathā hi vakkhati "kammapaccayacittasamuṭṭhānan"ti-ādi. Nanu ca kammasamuṭṭhānānaṁ kammato aññenapi paccayena bhavitabbanti? Bhavitabbaṁ, so pana kammagatikovāti paṭiyogīnivattanatthaṁ avadhāraṇaṁ kataṁ, tenāha **"na cittādayo"**ti. **Cittādisamuṭṭhānānan**ti etthāpi ayamattho yathārahaṁ vattabbo. **Itareti**

cittādito aññe. **Janakapaccayo**ti samuṭṭhāpakataṁ sandhāya vuttaṁ, paccayo pana kammapaccayova. Vuttaṁ hi "kusalākusalā cetanā vipākānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ kammapaccayena paccayo"ti[1].

Sesānanti cittādisamuṭṭhānānaṁ. **Pariyāyato upanissayapaccayo hotī**ti **paṭṭhāne**[2] arūpānaṁyeva upanissayapaccayassa āgatattā nippariyāyena rūpadhammānaṁ upanissayapaccayo natthi. Sutte pana "puggalaṁ upanissāya vanasaṇḍaṁ upanissāyā"ti vacanato suttantikapariyāyena vinā abhāvo upanissayapaccayoti veditabbo. **Cittaṁ janakapaccayo hotī**ti sahajātanissayāhārādivasena paccayo hontaṁ cittaṁ samuṭṭhāpakataṁ upādāya "janakapaccayo hotī"ti vuttaṁ. Āhāra-utūsupi eseva nayo.

Evaṁ kammādīnaṁ paccayadhammānaṁ vasena dhātūsu paccayavibhāgaṁ dassetvā idāni taṁsamuṭṭhānānaṁ dhātūnampi vasena paccayavibhāgaṁ dassento paṭhamaṁ tāva **"kammasamuṭṭhānaṁ mahābhūtan"**ti-ādinā uddisitvā puna **"tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātū"**ti-ādinā niddisati. **Tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātū**ti "kammasamuṭṭhānaṁ mahābhūtan"ti ettha sāmaññato vuttā kammajapathavīdhātu. **Kammasamuṭṭhānānaṁ itarāsan**ti kammajānaṁ āpodhātu-ādīnaṁ tissannaṁ dhātūnaṁ sahuppattiyā attano upakārakānaṁ tāsaṁ upakārakato, ādhārabhāvato, uppādato yāva bhaṅgā dharaṇato, vigamābhāvato ca sahajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatavasena ceva patiṭṭhāvasena ca paccayo hoti, hontī ca kammaṁ viya attano, tāsañca na janakavasena paccayo hoti asamuṭṭhāpakattā tāsaṁ. Kāmañcettha nissayapaccaya-ggahaṇeneva patiṭṭhābhāvo saṅgahito, pathavīdhātuyā pana anaññasādhāraṇakiccaṁ sahajātānaṁ patiṭṭhābhāvoti imaṁ visesaṁ dassetuṁ **"patiṭṭhāvasena cā"**ti visuṁ katvā vuttaṁ. **Ābandhanavasena cā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Tisantatimahābhūtānan**ti utucittāhārasamuṭṭhānānaṁ catumahābhūtānaṁ aññamaññaṁ avokiṇṇānaṁ, avicchedena pavattiṁ upādāya santatīti santatiggahaṇaṁ. Pathavīdhātuyā patiṭṭhābhāvo nāma sahajātānaṁ dhammānaṁyevāti āha **"na patiṭṭhāvasenā"**ti. **Na ābandhanavasenā**ti-ādīsupi eseva nayo.

---

1. Abhi 8. 154 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Abhi 8. 6 piṭṭhe.

Etthāti etesu kammasamuṭṭhānamahābhūtesu. "Cittasamuṭṭhānā pathavīdhātu cittasamuṭṭhānānaṁ itarāsan"ti-ādīsu sukaro tantinayo netunti **"citta-āhāra -pa- eseva nayo"**ti atidisati.

Sahajātādipaccayavasappavattāsu ca panāti ettha **ca**-saddo samuccayattho, **pana**-saddo visesattho, tadubhayena ca yathāvuttasahajātādipaccayehi pavattamānā dhātuyo iminā visesena pavattantīti imamatthaṁ dīpeti.

Idāni taṁ visesaṁ dassetuṁ **"ekaṁ paṭiccā"**tigāthamāha. Tattha ekaṁ dhātuṁ paṭicca tisso dhātuyo catudhā sampavattanti, tisso dhātuyo paṭicca ekāva dhātu catudhā sampavattati, dve dhātuyo paṭicca dve dhātuyo chadhā sampavattantīti yojanā. Attho pana pathavī-ādīsu ekekissā paccayabhāve itarāsaṁ tissannaṁ tissannaṁ paccayuppannatāti ayameko catukko, tissannaṁ tissannaṁ paccayabhāve itarāya ekekissā paccayuppannatāti ayamaparo catukko, paṭhamadutiyā, tatiyacatutthā, paṭhamatatiyā, dutiyacatutthā, paṭhamacatutthā, dutiyatatiyāti imāsaṁ dvinnaṁ dvinnaṁ paccayabhāve tattha tattha itarāsaṁ dvinnaṁ dvinnaṁ paccayuppannatāti ayameko chakko. Evaṁ paccayabhāvena catudhā, chadhā ca pavattamānānaṁ ekakadvikatikavasena tikaduka-ekakavasena ca yathākkamaṁ paccayapaccayuppannatāvibhāgo veditabbo. Ayañca paccayabhāvo sahajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatapaccayavasena, tatthāpi ca aññamaññamukheneva veditabbo. Yaṁ sandhāya vuttaṁ **paṭiccavāre** "ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca tayo mahābhūtā, tayo mahābhūte paṭicca ekaṁ mahābhūtaṁ, dve mahābhūte paṭicca dve mahābhūtā uppajjantī"ti[1].

Abhikkamapaṭikkamādīti **ādi**-saddena ādānavissajjanādikāyikakiriyākaraṇassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Uppīḷanassa paccayo hoti** ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuvasena sijjhanato. **Sāvā**ti pathavīdhātuyeva. **Āpodhātuyā anugatā** āpodhātuyā tattha appadhānabhāvaṁ pathavīdhātuyā ca padhānabhāvanti patiṭṭhabhāve viya patiṭṭhāpanepi sātisayakiccattā tassā patiṭṭhāpanassa pādaṭṭhapanassa paccayo

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe Paṭṭhāne.

hotīti sambandho. **Avakkhepanassā**ti adhonikkhipanassa. Tattha ca garutarasabhāvāya āpodhātuyā sātisayo byāpāroti āha **"pathavīdhātuyā anugatā āpodhātū"**ti. Tathā uddhaṅgatikā tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo vutto. Tiriyaṁ gatikāya vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo gahito. Tattha ṭhitaṭṭhānato abhimukhaṁ pādassa haraṇaṁ **atiharaṇaṁ,** purato haraṇaṁ. Tato thokaṁ vītikkamma haraṇaṁ **vītiharaṇaṁ,** passato haraṇaṁ.

Ekekena mukhenāti "patthaṭattā pathavī"ti-ādinā[1] vibhattesu terasasu ākāresu ekekena dhātūnaṁ pariggaṇhanamukhena. **Svāyan**ti so ayaṁ upacārasamādhi. Kathaṁ panassa vavatthānapariyāyoti āha **"catunnaṁ dhātūnan"**ti-ādi.

360. Idāni imissā bhāvanāya ānisaṁse dassetuṁ **"idañca panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Suññataṁ avagāhatī**ti dhātumattatādassanena rūpakāyassa anattakataṁ vavatthāpayato tadanusārena nāmakāyassāpi anattakatā supākaṭā hotīti sabbaso attasuññataṁ pariyogāhati tattha patiṭṭhahati. **Sattasaññaṁ samugghātetī**ti tato eva "satto poso itthī puriso"ti evaṁ pavattaṁ ayāthāvasaññaṁ ugghāteti samūhanati. **Vāḷamigayakkharakkhasādivikappaṁ anāvajjamāno**ti sasantāne viya parasantānepi dhātumattatāya sudiṭṭhattā khīṇāsavo viya "ime sīhabyagghādayo vāḷamigā, ime yakkharakkhasā"ti evamādivikappaṁ akaronto bhayabheravaṁ sahati abhibhavati. Yathāvuttavikappanāpajjanaṁ hi bhayabheravasahanassa kāraṇaṁ vuttaṁ. **Ugghāto** uppilāvitattaṁ. **Nigghāto** dīnabhāvappatti[2]. **Mahāpañño** ca pana hoti dhātuvasena kāye sammadeva ghanavinibbhogassa karaṇato. Tathā hidaṁ kammaṭṭhānaṁ buddhicarittassa anukūlanti vuttaṁ, **sugatiparāyaṇo vā** indriyānaṁ aparipakkatāyanti adhippāyo.

Ekūnavīsatibhāvanāyapaṭimaṇḍitassa

Catudhātuvavatthānaniddesassa līnatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi 1. 360 piṭṭhe.
2. Tādibhāvappatti (Syā, Ka), līnabhāvappatti (?)

361. "Ko samādhī"ti-ādinā sarūpādipucchā yāvadeva vibhāgāvabodhanatthā. Sarūpādito hi ñātassa pabhedo vuccamāno suviññeyyo hoti saṅkhepapubbakattā vitthārassa, vitthāravidhinā ca saṅkhepavidhi saṅgayhatīti **"samādhissa vitthāraṁ bhāvanānayañca dassetun"**ti vuttaṁ. Atha vā **"ko samādhī"**ti-ādināpi samādhisseva pakārabhedo dassīyati, bhāvanānisaṁsopi bhāvanānayanissito evāti adhippāyena "vitthāraṁ bhāvanānayañca dassetun"ti vuttaṁ. **Sabbappakārato**ti palibodhupacchedādikassa sabbassa bhāvanāya pubbakiccassa karaṇappakārato ceva sabbakammaṭṭhānabhāvanāvibhāvanato ca.

"Samattā hotī"ti vatvā tameva samattabhāvaṁ vibhāvetuṁ **"duvidhoyevā"**ti-ādi vuttaṁ. **Idha adhippeto samādhī**ti lokiyasamādhiṁ āha. **Dasasu kammaṭṭhānesū**ti yāni heṭṭhā "upacārāvahānī"ti vuttāni dasa kammaṭṭhānāni, tesu. **Appanāpubbabhāgacittesū**ti appanāya pubbabhāgacittesu aṭṭhannaṁ jhānānaṁ pubbabhāgacittuppādesu. **Ekaggatā**ti ekāvajjanavīthiyaṁ, nānāvajjanavīthiyañca ekaggatā. **Avasesakammaṭṭhānesū**ti "appanāvahānī"ti[1] vuttesu tiṁsakammaṭṭhānesu.

Samādhi-ānisaṁsakathāvaṇṇanā

362. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tattha sukhavihāro **diṭṭhadhammasukhavihāro.** Kāmaṁ **"samāpajjitvā"**ti etena appanāsamādhiyeva vibhāvito, **"ekaggacittā"**ti pana padena upacārasamādhinopi gahaṇaṁ hotīti tato nivattanatthaṁ **"appanāsamādhibhāvanā"**ti vuttaṁ. **Na kho panete**ti ete bāhirakabhāvitā jhānadhammā cittekaggatāmattakarā. **Ariyassa vinaye** buddhassa bhagavato sāsane **"sallekhā"ti na vuccanti** kilesānaṁ sallekhanapaṭipadā na hotīti katvā, sāsane pana avihiṁsādayopi sallekhāva lokuttarapādakattā.

Sambādheti taṇhāsaṁkilesādinā saṁkiliṭṭhatāya paramasambādhe ativiya saṅkaṭaṭṭhānabhūte[2] saṁsārappavatte. **Okāsādhigamanayenā**ti atthapaṭilābhayoggassa navamakhaṇasaṅkhātassa okāsassa adhigamanayena.

1. Ma 3. 138; Aṁ 1. 256 piṭṭhesu.
2. Kasaṭaṭṭhānabhūte (Syā, Ka)

Tassa hi dullabhatāya appanādhigamampi anadhigamayamāno saṁvegabahulo puggalo upacārasamādhimhiyeva ṭhatvā vipassanāya kammaṁ karoti "sīghaṁ saṁsāradukkhaṁ samatikkamissāmī"ti.

Abhiññāpādakanti iddhividhādi-abhiññāñāṇapādakabhūtaṁ adhiṭṭhānabhūtaṁ. **Hotīti vuttanayā**ti ettha **iti**-saddo pakārattho, tena "iminā pakārena vuttanayā"ti sesābhiññānampi vuttappakāraṁ saṅgaṇhāti. **Sati sati āyatane**ti purimabhavasiddhe abhiññādhigamassa kāraṇe vijjamāne. Abhiññādhigamassa hi adhikāro icchitabbo, yo "pubbahetū"ti vuccati. Na samāpattīsu vasībhāvo. Tenāha bhagavā "sati sati āyatane"ti[1]. **Abhiññāsacchikaraṇīyassā**ti vakkhamānavibhāgāya abhivisiṭṭhāya paññāya sacchikātabbassa. **Dhammassā**ti bhāvetabbassa ceva vibhāvetabbassa ca dhammassa. Abhiññāsacchikiriyāya cittaṁ abhininnāmetīti yojanā. **Tatra tatrevā**ti tasmiṁ tasmiṁyeva sacchikātabbadhamme. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṁ **sakkhibhabbataṁ.**

Taṁ taṁ bhavagamikammaṁ ārabbha bhavapatthanāya anuppannāyapi kammassa katūpacitabhāveneva bhavapatthanākiccaṁ sijjhatīti dassento āha **"apatthayamānā vā"**ti. Saha byeti pavattatīti sahabyo, sahāyo, idha pana ekabhavūpago adhippeto, tassa bhāvo sahabyatā, taṁ **sahabyataṁ.**

Kiṁ pana appanāsamādhibhāvanāyeva bhavavisesānisaṁsā, udāhu itarāpīti codanaṁ manasi katvā āha **"upacārasamādhibhāvanāpī"**ti-ādi.

Nibbānanti tissannaṁ dukkhatānaṁ nibbutiṁ. Rūpadhamme pariyāpannā vijjamānāpi saṅkhāradukkhatā cittassa abhāvena asantasamāva[2]. Tenāha **"sukhaṁ viharissāmā"**ti. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanā, dukkha, anatta, nibbidā, virāga, nirodha, paṭinissagga, vivaṭṭānupassanāti imāhi aṭṭhahi, aṭṭhahi ca ariyamaggaphalañāṇehīti evaṁ soḷasahi. **Navahi**

1. Ma 3. 138; Aṁ 1. 256 piṭṭhesu.
2. Asantasabhāvā (Sī, Syā)

samādhicariyāhīti pañcannaṁ rūpajjhānānaṁ, catunnaṁ arūpajjhānānañca vasenā evaṁ navahi. Keci pana "cattāro rūpajjhānasamādhī, cattāro arūpajjhānasamādhī, ubhayesaṁ upacārasamādhiṁ ekaṁ katvā evaṁ navā"ti vadanti.

Samādhibhāvanāyogeti samādhibhāvanāya anuyoge anuyuñjane, samādhibhāvanāsaṅkhāte vā yoge. **Yogo**ti bhāvanā vuccati. Yathāha "yogā ve jāyatī bhūrī"ti[1].

363. **Samādhipī**ti **pi**-saddena sīlaṁ sampīṇḍeti.

Samādhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti ekādasamaparicchedavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

1. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

Visuddhimaggamahāṭīkāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā